Medžiaga surinkta ir atatinkamai sutvarkyta paskaitoms Liet. Universitatėje 1925 — 29 m.

PRIVATDOCENTO
D-ro JONO ŠLIŪPO

SENOVĖS IR VIDURAMŽIŲ
MEDICINOS HISTORIJA

SPAUSTUVĖ „TITNAGAS“, ŠIAULIAI

SENOVĖS IR VIDURAMŽIŲ MEDICINOS HISTORIJA

Medžiaga, surinkta ir atatinkamai
sutvarkyta paskaitoms
Lietuvos Universitatėje,
1925 — 29 m.

PRIVATDOCENTO
D-ro JONO ŠLIŪPO

1926

Spaustuvė „TITNAGAS", Šiauliai Bažnyčios g-vė 58. Telefonas 223

ŽODIS SKAITYTOJAMS.

„Senovės ir viduramžių medicinos historijoje“ aš nepaduodu nieko originalaus; čion sukompiliavau medžiagą iš daugelio knygų, ir tą medžiagą pavartojau savo paskaitoms Lietuvos Universitatėje 1925 — 29 m.

Jeigu mano triusas paraginęs bus studentiją susidomėti medicinos ir kultūros historija, būsiu pilnai patenkintas: iš savo pusės dariau, ką galėjau atlikti trumpame laikotarpyje.

D-ras J. Šliūpas.

24. VI. 1926 m.
Kaunas.

ĮTURYS.

Pusl.

Žodis skaitytojams 5
Įvadas į medicinos historijos kursan 9

Senovės medicina.

Medicinos kilmė, primityvė medicina 15
Babylonija ir Assyrija 27
Aigyptas 51
Indija 61
Chynija 83
Japonija arba Nippon (Zipangu) 109
Hebrajai - Žydai (Jehudim) 120
Phoinikija 130
Persija 140
Senoves Amerika 151
I. Hellas 159
II. Homėro ir kuningų medicina 162
III. Asklėpiadai. Gymnastai. Rhizotomai 167
IV. a) Joniškių mokykla 172
b) Krotoniškė, Italijos mokykla 175
c) Eleatiškė mokykla 178
d) Matėrialistinė (atomiškoji) philozophija 179
e) Sophistų mokykla 180
f) Kyrėniškę mokykla 180
g) Kynikų mokyklos 180
V. Mokyklos Knidos, Kos ir Siciliškė mokykla 181
a) Medikų professija 185
b) Corpus hippocraticum 187
VI. Hippokratės ir jo gydymas 190

Pusl.
VII. Dogmatinė ir Siciliškė gydytojų mokykla 206
VIII. Aleksandreijos mokykla 219
Empirikų mokykla 231
IX. Romėnų medicina 237
X. Asklėpiadės 246
XI. Methodismo mokykla 251
XII. Medikalė profession Romos impėrijoje 261
XIII. Kompiliacijos phyzikoje ir medicinoje 265
XIV. Pneumatikų mokykla 279
XV. Eklektikų mokykla 282
XVI. Mysticizmas ir magija 307
XVII. Vėlesnė medicina Romėnų impėrijoje, iki žlūgstant Vakarų impėrijai 313
XVIII. Epidėmijos baigiantiės senovės gadynei 325
XIX. Veterinarinė medicina pas romėnus 327

Viduramžių medicina.

1. Viduramžių medicina (476—1492) 329
2. Graikų krikščioniškoji medicina Rytų impėrijoje 330
3. Medikų pamokymas ir praktika Rytų impėrijoje 346
4. Talmudo medicina 349
5. Atgimimas graikų medicinos mokslo Islamo valstybėse . . 360
I. 360
II. 367
III. 379
6. Epidėmijos Byzantijos ir arabų medicinos epokoje 384
7. Keltų ir germanų medicina 387
8. Medicina krikščionybės įtakoje 390
9. Monte Cassino ir Salerno 410
10. Montpellier'o mokykla (Mons Pessulanus) 425
11. Kryžeivių įtaka (1095—1270). — Universitatės ir scholasticizmas 436
12. Scholastikai. — Vertikai graikų ir arabų veikalų. — Nepriklausomi rašytojai 445
a) Philozophiškieji gamtažiniai ir medikai 445
b) Pathologijos ir therapeutikos darbuotojai 451
α) 12 ir 13-tas metašimtis 451
β) 14-tasai metašimtis 456
γ) 15-tasai metašimtis 460
c) Atgijimas žmogiškos anatomijos 465

Pusl.
d) Chirurgijos ūgdytojai 469
α) Italai 469
β) Francūzai 475
γ) Hollandai 480
δ) Anglai 481
ε) Hispanai 481
ξ) Vokiečiai 481
e) Pharmakologijos (pharmakijos) ūgdytojai 482
f) Veterinarinė medicina 487
13. Epidėmijos ir naujos ligos viduramžių pabaigoje 488
14. Med. profession viduramžiuose, pharmakijos ir įstaigos ligoniams 496

Įvadas medicinos historijos kursan.

„Gydytojas privalo žinoti, ką yra žinoję jo priešpėdiniai, jeigu jis nenori apgaudinėti save ir kitus".

Hippokratės.

Džiaugiuosiu proga, kad galiu su jaunuomene, atsidavusia medicinos studijoms, perbėgti kiltį, ūgį ir plėtotę medicinos mokslų pasaulyje. Man tas darbas ypačiai malonus tuo žvilgsniu, kad pergyvenęs laikmetį, kur medicina galutinai įstojo į gamtos mokslų takus, galėsiu palaikyti ryšius su jaunąja Lietuvos karta, ir kad bene pridėsiu šapelį prie to mokslo plėtojimosi savoje tėvynėje, kur mums trūksta kaip bibliothekų taip ir praeities rinkinių (instrumentų, paveikslų, braižinių etc.). Svetur, pav. Leipcige, yra net medicinos historijos institutai, Londone Welcomes med. hist. muzėjus, o mes netik nieko panašaus neturime, bet net mažai žinome savo senovinę mediciną. Maža to. Mes labai mažai žinome mediciną, kuri buvo pradėjusi pumpurus leisti Vilniaus Universitatėje ir medikų draugijose 19-me amž. Vilniuje įsikūrusiose. Tad laimingieji būsime, jeigu, šalia medicinos historijos pasaulyje, galėsime ir namie spragas tvarstyti bent pradėti. (Žr. S. Slonimskis, Materialy po istorii mediciny v Litve, 1929).

Pirma manęs čion yra buvę medicinos historijos mokytojai gabesni, lavesni, mokytesni, ir be abejonės man nelengvu bus juos užvaduoti kaipo žmogui, kuris keletą metų praleidęs yra kitokiuose darbuose; bet vieną galiu prisižadėti, kad stengsiuosiu savo nežinią darbu atpildyti ir manau savo paskaitas išdėstyti ant rašto, taip kad studentai, kuriems svetimose kalbose veikalai ar neprieinami ar sunkiai suprantami dėl svetimų kalbų nežinojimo, galėtų nuorašus pasidaryti, ir tokiu būdu geriau omėnin įsidėtų tai vis, ką bus auditorijoje girdėję. Tiems-gi, kurie moka vokiškai, francūziškai, angliškai, čion galiu pasiūlyti keletą rankaknygių med. hist. srityje.

1) Vokiečių kalboje yra nemaža pasiskaitytinų knygų: kas trokšta susipažinti su keitaliojimusi ligos išmanymų amžių

bėgyje, tam tiks *Ernesto Švalbės* vadovėlis 3-me leidime. Kam rūpi įsigilinti į atskiras medicinos šakas, tas tegul pasigamina *J. L. Pagelio* „Įvadą į med. historiją" Karolio Sudhoffo apdirbime (3 ir 4 laida). Puikus yra *Meyer Steineg* ir *Sudhoffo* veikalas Geschichte der Medizin (2-ra laida) su 216 paveikslėlių tekste. Kas myli nuodugniai pažinti smulkmenas, tam tiks *Maxo Neuburgerio* Geschichte der Medizin 3-juose tomuose arba *Theodoro Pušmanno* didėji rankaknygė, ar *Joh. Herm. Baas'o* Grundriss der Geschichte der Medizin. Dabartinių laikų medicinos historiją galima rasti prof. *D-ro L. R. Grotės* veikale Die Medizin der Gegenwart in Selbstdarstellungen (5 t.). *W. von Brunn*, Kurze Geschichte der Chirurgie (317 iliustr.), Berlin, 1918. Ypačiai studentams siūlytina *D-ro P. Diepgen'o* Geschichte der Medizin, 5 tomeliuose.

2) Angliškai: *Roswell Park'o* An Epitomė of the History of Medicine; *J. H. Baas'* Outlines of the history of Medicine and the medical profession, *H. E. Handerson'o* vertime. — A history of Magic and Experimental Science during the first thirteen centuries of our era by *Lynn Thorndike*, Ph. D., vol. II, 1923, London. An introduction to the History of Medicine by *Fielding H. Garrison*, 1924.

Dr. Vincenzo Guerini, A history of dentistry (kas įdomaujasi dentisterijos darbais). Ir Sudhoffo Gesch. der Odontologie.

Arabian Medicine by *E. G. Browne.*

Greek medicine in Rome by *Sir T. Clifford Allbutt.*

Medieval medicine by *James J. Walsh.*

Historical relations of Medicine and Surgery by *Sir T. Clifford Allbutt.*

Pasteur and after Pasteur by *Stephen Paget.*

3) Francūziškai: *Meunier* — Histoire de la Médicine.

Laikraščiai: Annals of Medical History; Medical Life, N. Y.; Mittheilungen zur Gesch. der Med. und der Naturwissenschaften, Kyklos, Leipzig; Bulletin de la Société Française d' Histoire de la Médicine.

Medicinos ir med. profesijos historija yra įdomi net pašaliečiui kaipo svarbi šaka kultūros historijos, ir be jos neturėtų apsieiti civilizacijos historikas. Ji būtina valstybės yyrams ir juristams, norintiems tinkamai įvertinti gydytojų padėtį valstybėje; ji leidžia philozophams matyti philozophijos įtaką medicinon ir, atbulai, medicinos įsravą philozophijon, kas

nuolatos akin įstringa. Ne pro šalį ir theologui žvilgterti jon, nėsa—nors dabar medicina ir theologija atskirais keliais eina, bent-gi pradžioje, gimimo laikais, abidvi buvo dvynos sesutės. Gamtininkui ji primena, kad jo mokslo šakos tai tik medicinos atvašės, kurios neseniai tesurado atskirą sau dirvą. Šviesuoliui-gi duoda progos įvertinti medikų sugabumą ir med. veiklumą. Žinoma, ypačiai ją svarbu žinoti medikui-praktikui, jeigu jis nori įsigilinti į paslaptis savo profesijos; medicinos historija jam tai aušrinė žvaigždė, nes ji viena teįstengia pamokinti principus med. praktikos, nepriklausomus nuo tėkmių, įtikėjimų ir prietarų dabarties. Žinodamas praeitį jis tegali teisingai ir pamatuotai kritikuoti darbus savo laikmečio ir pasidaryti atatinkamas išvadas ateičiai.

„Pažinojimas pažvalgų ir gadynių, jau nuskendusių begaliniame laiko vandenyne, paliuosuoja mintį nuo pančių ir srovių dabarčio, kuris dažnai slėgia ir stabdo; padidina apyregę pažvelgiant į praeitį ir pamatant dabartinį žmonijos veikimą; pagilina išmanymą idėjų, vadovavusių ankstybesniems ir naujoviškesniems gydytojams, ir suteikia — iš kitos pusės — mūsų kasdieniniam profes. darbui šventumą, įsprausdamas jį kaipo būtiną ir naudingiausią grandinį retėžyje besiplėtojimo praeitos ir ateinančiosios žmonijos. Ženklumas darbo atskiro žmogaus, ir jo tikroji vertė ir tikroji padėtis akyvaizdoje visos žmonijos, mums pirma apsireiškia tiktai historijoje ir per historiją". (Baas).

Žmogus yra silpnas. Bėgyje tūkstantmečių mokslas vargingai žengė pirmyn, nedaug tapo padaryta vidujinėje medicinoje pagydymui ligos, išskyrus pastarus 70 metų. Bet-gi nusiminti nereikia, jei bent reikėtų išmokti kukliam būti. Rods čion ir pasididžiuoti galima savo pasišventimu, pasiaukavimu. Gal-būt daugumoje atsitikimų mūsų med. lavumas neįstengia nukovoti įstatymus visagalingos gamtos, vis-gi visų amžių gydytojai nenuilsdami stengėsi ištirti ir pažinti tuos įstatymus, ir savo įgytąją žiniją pritaikinti gydymui ir sopulių lengvinimui kenčiančios žmonijos. Mums nesvarbu, kad historija veik visų tautų pakiša mums nemirštamus dievus kaipo autorius mediciniškojo meno, bet svarbu, kad mirtini žmonės nuolatos yra kovoję už dieviškąjį tikslą: užbėgimą už akių ligai, pagydymą ligos, ar bent palengvinimą vargo ir kančios, paveldėtos tūkstanteriopose formose. Medicinos historija mokina mus guodoti, liaupsinti žmoniją, ypačiai gydytojus, jų praeitas

ir dabartines kovas: juk daugumą garbingų žmonių, med. mokslo adeptų, pašventę yra savo jėgas ir gyvybę ligoniams, nusilpėliams, persekiojamiems, vargšams, bepročiams, ir atlikę yra darbus, kurie rods nesužavėjo minios savo blizgančiais rezultatais, o tik tyliai ir taikiai vedė tikslan, beje prie žmoniškumo minties ir prie žmoniškų darbų. Tai garbingi žmonės, kurie, apsiaupti minios prietarais, neišsigando grasinimų, ir persekiojimų, ir prakaitą braukdami nuo kaktos, o širdyje linkėdami artimui šviesos ir gerovės yra valgę savo, dažnai apkartintą duonelę...

Taip-gi med. historija pastato prieš mus bėgyje visų amžių gabius, didžius, pergalingus kelio skynėjus su nemirtinais vardais, ir tokius, kurie mažiau šviesos turėdami vis-gi namie užsipelnę yra garbę savo nenuoalsa ir kova. Randame ir tokius, kurie dvasios naktyje švietė su netikru spindėjimu. Tad keitimasi mūsų pažvalgų yra gan-greit nuolatinis reiškinys ir daug kas iškila, kas buvo dingę, o kas dabar gerbiama, kartais vėl žlūgsta. Naje, kol žmogus veikia, jis klysta. Bet klaidžioti beieškant teisybės, tai juk žmonijos likimas, Lessingis sako. Absoliutės teisybės niekas nėra žmogui suteikęs! Tuomi labiau pridera spęstiesi, kaipo nariams didelės visumos, prie atlikimo savo darbų, ar jie bus dideli ar maži, su gryna sąžine ir su šviesiu protu. Amžinai vilnis kįla dangunpi, tai vėl atkrinta tamsion gelmėn, vis ir vis nešdama žmoniją ant čiukuro bangos, per tūkstančių tūkstančius metų organiškai jungdama gadynes ir laipsnius žmogiškos evoliucijos, kaip praeityje taip ateityje. Milionai yra žuvę be nuopelno ir be vardo. Tūkstančiai yra veikę ir bent pamatus padėję būsimos žinijos; jų vardus historija mini. Ir tik nedaugelis išrinktųjų atlikę yra didelę tarnystą žmonijai, išrasdami naujas teisybes: jie tai pastumėjo žmoniją priekyn, ir sudaro pažymes jos historijos. Studija med. historijos tegul mums suteikia idėališką linkmę mūsų nusistatyme, prirodant, kad mūsų pareigos ir pelnai neglūdi vienatinai mūsų kasdieniniame darbe ir menkame už tąjį užmokesnyje (— nors žmones dažnai gydytojus vien pelnų ieškojime įtaria!), bet kad glūdi kovoje ir darbuose dėl žmonijos dvasinės pažangos, ir kad tose kovose tūno diegai pagerėjimo ir patobulinimo žmonijos.

Mūsų užduotis yra sunkoka: sergėti kūno sveikatą, arba susirgus, sveikatą grąžinti; taip pat palaikyti ar pasveikinti

dvasios (minties) sugabumus. Mes esame bendradarbiais šulniausiose žmonijos užduotyse.

Medicinos historija kartais esti lyginama vaizdui, didelėje tolumoje, kur vos matosi keletas debesėlių aiškesnėje apibrėžoje ir tumoje, kuomet perspektyvos dugne kyšo augšti šventnamiai, kurių pasieniais slankioja kuningai su plevėsuojančiais apsiaustais, lyg sergėdami, kad ten nesilankytų neprašytieji svečiai. Iš abiejų pusių matosi daubos ir jose augšti medžiai, kurių lapus nušviečia galingi vidudienės saulės spinduliai, kuomet priešakyje stovi tikras spindėsis ir gyvybės instinktas. Tolimasai dangus su debesėliais tai — mythiškoji medicijos ėra, su jos kroviniais dievų ir pusiau dievų, baudžiančių ir gydančių. Dugnas, tai kuninginė ėra su sacerdotaliais gydytojais ir theurgiškoji medicina su darbais pašventintais tikėjimu. Vidurys prilygsta sąjungai žemiškos ir dangiškos philozophijos su medicina, tai philozophiškoji gadynė, ir galiaus skaistus priešakys tai moksliškoji gadynė, su praktiškais principais ir idėjomis. Šitie įvairūs plėtotės laikmečiai pas visokiariopas tautas tęsiasi ryškiai ir ilgai. Tūlos tautos iš tų gadynių niekados neišžengė; nekurių gadynių tūlos tautos nepergyveno, o dar kitos niekados nepasiekė. Bet esti tautos (Graikai!), pas kurias tas visas pereigas aiškiai matome iš užsilikusių jų veikalų: taip, labai anksti mes randame, kad medicinos tarnysta turėjo chirurgišką pobūdį: ypačiai ophthalmologija ir obstetrika sminga akin. Vidujinė-gi medicina iškįla po mythiškai hėrojiškosios gadynės, ir pasiekia savo čiukurą Aleksandreijos periode; galiaus išsidalina į specialybes, ypačiai Romos imperijoje.

„Medicinos plėtotės forma, — sako Baas, — savo visumoje gali būti prilyginta medžiui, kurio kamieną sudaro Aigyptėnai, Indai, Babylonėnai, Persai, Chyniečiai etc., ir jo stačiąją liemeninę šaknį, kurioje prasitęsia kelmo gyvybė, perstato Graikai. Nuo šitos šaknies, kuri pirma išstumė sausąją šaką Romos medicinos, o vėliau Arabų, bėgyje savo skurdaus gyvavimo viduramžiuose, galiaus išsišakojo galinga šaka prasidedant modernei ėrai ir persodinus ją į Vakarų žemę. Iš lėto atsirado penkios vyriausios šakos — Italų, Francūzų, Vokiečių ir Anglų, su netaip garsia Hispanų šaka, kuri iš pradžių tiek daug žadėjo, bet apsilpo ir suskurdo. Pirmosios keturios vyriausios šakos, su šakutėmis nuo jų

atskįlančiomis, dabar kyšo virš visų mažų ir modernių civilizuotų tautų ir valstybių, nors sudaryme kuplios viršūnės, beja systėmoje universalės medicinos, kuomet-nors dalyvaus visos tautos". Tai-gi užteks ten vietos ir mums, Lietuviams, jeigu nesutingsime, o medicina tinkamai susirūpinsime.

Remdamiesi tuo, kas augščiau pasakyta, mes ir imamėsi dalinti medicinos historiją šitaipos:

I Skaidmuo.

Tautos, kurių medicinos plėtotė ar jau užsibaigė ar apsistojo (ar bent nuo kitų priklausoma pasidarė): tai historija ankstybiausios medicinos ir medicina primityvių tautų.

1. Medicina Babylonėnų, Assyrų, Chaldajų.
2. Medicina Aigyptėnų.
3. Medicina Izraelitų, Phoinikų, Syrų.
4. Medicina senovės Persų ir Indų.
5. Medicina Chyniečių ir Japonų.
6. Medicina pas kitas tautas, kurių tūlos dingo iš historijos (Amerindai), kitos-gi apsistojo besiplėtojusios, ar dar neįsigijo savos mediciniškos kultūros (Siamiečiai, Turkai, Kalmukai, Skythai etc.).

II Skaidmuo.

Tautos, kurių medicina buvo pažangi ar tebesiplėtoja.

1. Medicina Graikų (ir Romėnų) iki griuvant Romos vakarų imperijai, 476 m. Senovinės medicinos historija.
2. Medicina nuo žlūgimo Vakarų impėrijos iki surandant Ameriką, 476 m. — 1492 m. Viduramžinės medicinos historija.
3. Medicina nuo Amerikos atradimo iki Darwino, Virchowo ir Pasteuro laikų, 1492 — 1859 m. Naujoviškos medicinos historija.
4. Medicina po 1859 m. tai naujausios medicinos historija.
5. Medicina lietuvių tautos ir kaimynų (latvių etc.).

Senovės medicina.

Medicinos kilmė, primityvė medicina.

Kiekvienam žmogui rūpi sužinoti šaltinį ar pradžią plėtotės dalykų, nors toji pradžia būtų miglų rūku pridengta.

Iš kur tad sužinome senovybės mediciną? Žinios semiamos esti iš keleto šaltinių: 1) randame šiek - tiek tiesioginių liekanų žilos senovės; 2) kalboje ir įpročiuose dabartinių žmonių — liaudies medicinoje — neretai atsispindi seniai atgyventi dalykai, ir 3) yra dar šiandien prigimtyje begyvenančių genčių — laukiniai žmonės, — kurių gydymasi nušviečia laikus, pergyventus senovinio žmogaus.

Įdomu, kad žmogaus instinktyviai veiksmai, besirišantieji su savisauga ir reprodukcija, pagrįsti įgimtu būtinumu, kuris esti išradimų motyna, taip vad. folkloras, savo esmėje sudaro vienetą. Civilizuotas žmogaus protas skiriasi nuo proto laukinio žmogaus tiktai augštesniu evoliucijos išsiplėtojimu. Gentėms ir jų įpročiams besikeičiant, labiau specializuojanties, žmogaus širdis pasilieka ta pati. Todėl ir-gi liaudies medicina bei senovinė medicina esmėje savo esti panėšios savo kryptyje, o skiriasi tik smulkmenose. Įrašai kyliaraščio, hieroglyphų, rūnų, beržo tošies ar palmių lapų, visur rodo, kad ankstyboji medicina akkadų ar skandinavų, slavų ar keltų, romėnų ar polynėzų — tai apžavų ir apžadėjimų dalykas, augalų žinija ir psychotherapija, kad sutrukdžius effektus antgamtiškųjų veiksmų.

Dėl pradžios ethniškų požymių ir praktikų ginčijasi dvi mokyklі. *Adolph Bastian* (Der Völkergedanke, 1881) tvirtina, kad savaimi kįlą jeib kur elementarės idėjos, bendros primityviam žmogui. Tą mintį paremia pastebėjimas, kad ypatos plėtotė yra tiktai epitomė plėtotės veislės arba rasės. Palikta sau patogiose aplinkybėse bile gentė išplėtos savą kultūrą,

sureguliuos maisto išteklių, lyties ir bendruomenės santykius, lyginai kaip pažengs ethikoje, įstatymuose, medicinoje, religijoje etc. Tai taip vad. konvergencijos theorija. Prieš ją *Fr. Ratzel* (Anthropo-geographie, 1882) pastatė konvekcijos theoriją, anot kurios kiekviena gentė šį-tą įsigijo nuo savo kaimynų, bėgant laikui. Geographiškąjį ethniškos kultūros plitimą smarkiai palaiko Fr. v. Lušan, ir atskirai Elliot Smith savo doktrina konvekcijos „hėliolithiškosios kultūros". Po teisybei, abiejose theorijose randasi žiupsnis teisybės, ir nė viena jų negali virsti dogma.

Medicina yra senesnė už visas religijas, tai seniausias reiškinys žmogaus dvasios veiklumo, kilęs iš bėdos ir prievartos, iš reikalo pasigelbėti ir apsiginti nuo paliegio ir suskurdimo. Kaip sena yra reikmenė pastogės nuo nepagados ir plėšriųjų žvėrių apsigynimui, kaip sena yra reikmenė drapanos apsigynimui nuo žvarbio ir šalčio, taip senas yra troškulys pasigelbėti nuo paliegio, sopulių ir ligos. Medicinos kiltis siekia gadynių, kada pithekanthropos virto žmogumi (homo sapiens).

Kad gydymosi reikalas buvo gyvas jau priešanimistiniame laikmetyje, galime suprasti žvilgterėję į gyvūnų karaliją. Juk gelbėjimą viens kito užtinkame jau pas vabzdžius, socialiai gyvenančius, pav. bitės ir skruzdėlės: skruzdės puoselėja savo sužeistas drauges. Ana ir paukščiai kutinėjasi snapu ir laso utes iš savo pūkų, arba paukštės stropiai vabzdžius utinėja pas savo paukštyčius. Keturkojai kasosi, laižosi, kramtosi tuo pačiu tikslu. Kam neteko matyti arklių vienas kitam bekasančių sprandus? Katės mėgsta Valeriana officinalis ir Nepeta cataria, o taip-gi kaip ir šunys laižo savo žaizdas. Šuo jusdamas savo skrandyje aitrumą, ėda žolę (paprastai Triticum caninum, Cynosurus cristatus, Agrestis canina), kad pravimtų ir skrandis išsituštintų; nulūžus kojai, jis bėginėja ant trijų besiramstydamas, o nulaužtąją taip laiko, kad nuolauža sugyja mažne be sutrumpėjimo galunės. Šuo pasitampo, pasilaksto, šildosi ant saulės, miegodamas tam tikru būdu susirango. Bezdžionės mėgina tekantį kraują sulaikyti užspausdamos žaisdą ranka. Livingstone rašo, kad gorilla ištraukia jėtį jį perdūrusią, kemša lapus į žaizdą, kad kraujotekį sustabdžius. Kas lankėsi pas bezdžionių klėtkas, galėjo regėti, kaip rūpestingai viena kitai ieškinėja nemalonių gyventojų gauruotojo miško arba kaip guviai moka surasti ir

ištraukti pašinus, dyglius, lakišius. Tai jau kainas viens kitam padėjimas, sąmoningas viens kito globojimas. O špokai, geniai ir živaitės ar kielės, kurios galvijams, avims, makliams kailinius utinėja rudenį, kada jau vabzdžių maža, labdaringą darbą atlieka iš netyčių, kaip anie paukšteliai, kurie krokodiliui ir iš nugaros bei pašonių dieles ir siurbėles, o ir iš tarpdančių ar smagenių bei žandų išrakinėja parazitus. — Užkasimas mėšlo iki nesmirdant pas kates yra tam, kad sparnotieji vabzdžiai nesmilinėtų. Tad-gi gynimasi nuo parazitų pas gyvulius yra paplitęs, kaip ir pamokymas jauniklių gaudyti ir žudyti parazitus.

Graikų ir romėnų rašaliai pasakoja, kad nuo gyvūnų žmogus ėsąs daug gydymų išmokęs, pav. Aigypto ibis su snapu klizmą pasidaręs; hippopotamas, persiėdęs, nendrės stagaru vėną persmeigiąs ir taip kraują nusileidžiąs; kregždės žliboms akims vartojančios kregždežolės sultis (chelidonium maius); meškos virškinimui susitrikdžius ėdančios lapus arum'o, želvės kaipo antidotą nuo gyvatės įkandimo panaudojančios kalnšvitą (raudelę, origanum); briedžiai gydą savo žaisdas ėsdami lapus diktamno; šarmonys ėsdamas rūtas etc. Ir Indijoje, kur karčioji šaknis ophiorrhizos mungo skaitosi geru vaistu nuo gyvatės įkandimo, tenbūviai tvirtina, būk nuo mažojo ichneumono susipažinę ėsą su šaknies veikme.

Priešhistorinę senovę šiandien sunku ištirti, nors ledų ir terpledinės gadynės be abėjo yra palikusios savo žymes[1]).

[1]) Ar žmogus pavįsęs yra iš kelių kelmų ar iš vieno, „vis-gi besibastančio po medžius", dengia tolimų gadynių tamsa. Aš linkęs esmi prie dvišakos kilmės, kurios liekanomis yra Azijos ir Afrikos anthropomorphai. Evanthropus jau gyveno prieš ledų gadynes. Ankstybame pleistocėne (pirmoje tarpledinėje gadinėje) vešėjo Pithekanthropus Trinilio veislės, kurio palaikus Dubois aptikęs yra 1894 m. Javoje Trinilio paupiuose. Viduryje pleistocėno gyveno Homo heidelbergensis (tai buvo antrojoje tarpledinėje gadynėje). Vėlybame pleistocėne — trečiojoje tarpledinėje gadinėje — veikė Piltdowno ir pre-Neanderthalio padermės, ir besibaigiant ledų gadynėms — Neanderthalio žmogus. Tam išnykus, prasiplatino veislė Crô — Magnon (Homo sapiens) su padidėjusiomis prieškiaušio smagenymis ir su didesniu apžvalgumu.

Le Moustiero laikmetyje žmogus bene buvo bezdžionei panėšesnis negu laukinis Australas; Solutrės gadinėje jis buvo lyg Bušmėnas ir jau mokėjo pasiskaldyti titnagą, o La Madeleine gadynėje jis panėšėjo Eskimosams ir Mongolams. Akkadų, Aigyptėnų ir Pelasgų civilizacijos bene susisiekia su žmogumi iš to laikmečio? Juk arthritis deformans užtinkama mumijose prilygsta „urvų podagrai", kurią Virchow aptiko pas primityvį žmogų ir lokius, ir pas gyventojus Vokės miškuose. Aigypto civilizaciją susieja su priešhistoriniu žmogumi ta buitis, kad Aigyptėnai, balzamuodami negyvėlius, pavartodavo neolithiškus, nuskelto titnago, peilius.

Nors Europa buvo anksti žmogaus apgyventa, bet historijos švieson ji vėlai tepatenka[1]). Kokia buvo medicinos padėtis pas gentes šiaurės, vakarų ir centralinės Europos? Hispanijoje, Francijoje, Šveicarijoje ir vakarų Vokėje randame pieštus medžiojamus gyvūnus: makliai iš Thayngen pas Šaafhausen, taurai (buivolai) iš Altamiros pas Santanderį, iš Font de Gaume ir Niaux Dordognėje, Haut Garonnėje ir Ariège esti taip pat gražiai piešiami kaip žvėrys pas Nylių ir Euphratą bent 10000 metų vėliau!

Kad šitie akmens laikmečio žmonės (Grimaldi veislė, Crô-Magnon veislė) rūpinosi numirėliais, rodo jaunuolis iš Le Moustier miego padėtyje, ranka po skruostu, kurielius kitoj rankoj, galva ant akmens pogalvio iš titnago skeveldrų. Osteoarthritis deformans randama palajolitho ir neolitho laikmetyje. Ir fossyliai gyvūnai rodo ligų ženklus: mezozoiški reptyliai turėjo periostitines ir arthritines pažeidas, dantų caries ir alveoliarę pyorrhoeą, bent 6 milionus metų atgalios gyvendami.

Ir primityvį žmogų (ar Eolitho ar Palajolitho ar Neolitho gadynėje) kankino ektoparazitai, arba neretai ir pašinas ar spygliai reikėdavo išlupti iš odos, jeigu kartais ne dar giliau įsmigę buvo. Ir jis kaip žvėris galėjo įsikasti į purvą ar pieskas, arba vandenin nertiesi, kad apsigintų nuo mašalų. Juk ir šiandien iš anthropologijos patiriame, kaip pieskų blusos ir kiti parazitai, giliai beįsigręžią į kūną, šipuliukais ėsą guviai ištraukiami ar kaip trypanosoma Medinensis esti išplūkiama ar kartais net išpiaujama. Prašalinimas tad svetimų daigtų iš kūno pakišo mechaniškas priemones, vėliau — gi net jusmo užteko, kad kas-nors po oda belindąs ar bene pasislėpęs ėsąs. Juk ektoparazitas savo kutinėjimu nedaug skyrėsi nuo negyvo badiklio, kuris erzino ir degino ir dūrė.

Ir kitas ypatybes, malonias ar ne, primityvis žmogus pastebėjo daigtuose, ypačiai augaluose: skonis, kvapas, čiupnumas (kada kimba, slidinėja, degina ar kutena savo sultymis) traukė domę ir vyliojo ar pavartoti ar vengti.

Juk ir šiandien pas vaikus ir suaugusius matome refleksų veikimą ir gydymo instinktą: pakasymas, braukymas, spaudi-

[1]) Krėtėje Minos civilizacija susisiekia su neolithišku žmogumi, kaip liūdija atkasenos Sir Artburo Evans'o 1894 — 1908 m. Tos atkasenos guli ant neolithiškų sluogsnių, bent 9000 m. pr. Kr. siekiančių. Ankstyboji Minos kultūra (5400 — 2000 m. pr. Kr.) buvo amžininke su ankstybomis Aigypto dynastijomis.

mas, permaina vietos kada sopa, žairdos paseilėjimas ar iščiulpimas, papūtimas etc. (Iš primityvio tryniojimo, braukymo, minkymo išsiplėtojo masažas!). Prabunda tikslus įsikišimas: pirštais pašinas ištraukiamas, žaisda išmazgojama, ant žaisdos vėsinanti lapai uždedami, oda moliu aptepama, kad apgynus nuo šalčio ar vabzdžių, draskymasi iki kraujų (iš ko kilo skarifikacija) etc.

Įdomu, kad iš šitokių mediciniškų priemonių vėliau kilę yra genčių įpročiai: odos žeme ištepimas virto kūno dažymu, prasidraskymas iki kraujų ir potam įtrynimas su žeme ar suodžiais virto piešimu pagražinimų ant kūno, tatuavimu.

Be to viso, pagalba gimdyvėms ir kūdikio glamonėjimas siekia žilų gadynių; čion moteris — seniausias gydytojas ir šitoj padėtyje ji labai ilgai išsilaikė net pas kultūrines tautas.

Chirurgija prasideda su pavartojimu įrankių; seniausieji: titnago skeliaudės, dygliai, šipuliai, sližių geldelės, žuvies kaulai, aštrųs kaulai, dantys, rago skeveldros etc. Su jais traukta laukan iš kūno svetimus daigtus, atidarinėta votys, skarifikuota, kraujas leista. Kaip nulaužti ginklai galima sutvarstyti, taip pat išmokta nulaužtas kojas ar žastus taisyti. Gerėjant įrankiams vario ir brundzos laikmetyje, didėjo lavumas chirurgijoje. Tūli žmonės ypatingai paskilbo ėsą prityrę, moką gydyti. Iš jų tad ir jų ainių kilti galėjo gydytojai — e m p i r i k a i. Įdomu, kad jaunesniame akmens (neolithiškame) laikmetyje drįstama trepanuoti kaukolę. Trepanuotos kaukolės randamos esti Europoje, Algerijoje, Kanarų saloje, Šiaur. Amerikoje, Meksikoje, Peruvijoj ir Argentinoje. Randai ant trepanuotų skylių liudyja, kad kartais tokia operacija buvo atlikta 2 ar 3 kart: tai kaltu iškalant, tai titnaginiu peiliu prakrapštant, tai titnaginiu piūklu išpiaujant. Trepanuota gal sopant galvai, mėšlungiui tampant ar dvasios ligose, nuomirulio ligoje.

Akmens įrankiai kaipo senoviniai ilgam užsiliko bent tūluose atvėjuose: kūno prapiovimas prieš balzamuojant pas Aigyptėnus, apipiaustymas pas Aigyptėnus ir žydus daromas buvo tik akmens peiliais. Geležiai atsiradus, chirurgiški įrankiai daugumoje buvo dirbami iš brundzos, kaip rodo radiniai Romos impėrijoje. Radiniai nurodo taip-gi ligas neolithiškojo žmogaus: kaulų lūžimai (35%) sugiję, sužeidimai titnago vyličgaliais, ankylozės, įdegimai, karies, nekrozis, rhachitis; tai pat reikia pasakyti apie brundzos laikmetį: kapuose rasta atsitikimai sužeidimų vilyčiomis, arthritis deformans. Juk

medžiotojai ir žvejai be pastovios būklės, žvėrių tykomi, nepagados užklumpami, neretai praalkę ir purvais apsiteršę, be minėtų sužeidimų visokiariopų, nebuvo apsaugoti nuo vabzdžių įgėlimo, parazitų, vočių, odos ligų, slogų, įdegimo vidurių, karštligių, apipenų ir t. t.

Vidujiniai kentėjimai ir paliegiai iš pradžių gamtai gydyti paliekami buvo, iki palengva iš maisto ar nuodingų žolių tapo vaistai suruošiami. Netyčios ir prityrimas (empirija) jau labai anksti supažindino su vaistais, kaip mythai visų tautų (Gisdhubaro mythas pas Babylonėnus, Horaus m. pas Aigyptėnus, Argonautų m. etc.) nurodo; historijai auštant visos gentės ar tautos turi gausą vaistų. Vienur sakoma dievai mediciną pramanę (Aigyptėnai ir Indai), kitur mythiški valdimierai (Chyniečiai).

Aišku tad, kad empirija buvo pagrindu, nors ir skurdžiu, mediciniško mąstymo. Primityviam žmogui aiškus buvo priežastingas sanryšis traumos atsitikimuose (įkandimas, įgėlimas, smūgis, dūrimas etc.) ar parazitų įsismerkime; suprasti jis galėjo mirtį nuo žaizdų, kraujo nutekėjimo, bado. Bet prie šitos aitiologijos jis apsistoti negalėjo. Juk sopuliai ir baimė, ligai ūmai užpuolus, reikalavo malšymo, ir troškulys gyvu išlikti vertė jį ieškoties mįslio išsprendimo. Prie begalo mažo nuvokimo primityviam žmogui kiekviena liga, kur priežastis nebuvo rupiai atjaučiama, rodėsi paeinanti iš stipresnės ar piktos valios daimonų, o apsipenėjimas — nuo užbūrimo, sužavėjimo.

Čion nėra reikalo dėstyti pasaulėžvalga primityvio žmogaus nuo fetišismo ir tikėjimo į prosenių dvasias iki animizmui ir polytheizmui. Būdas, kaip persistatė žavėjimo šaltinį ar magijos mechanizmą, įvairiavo sulig vieta ir žmonėmis; tačiau pamatinės įdėjos visur ant žemės tos pačios: nuo konkrečių pastebėjimų prieinama prie kreivų išsprendimų. Vienur ligų pagamintojais skundė nelabą žmogų, ar tuos, kas magišku smūgiu, dūrimu, šovimu, piktu papūtimu tai padarė, tai vėl iš netyčių įlindusį gyvūną (pvd. kirminą) ar svetimą daigtą (akmenį, kaulą, meduogalį, šiaudą). Kitur — mirusiųjų dvasias, daimoniškus žvėris, kurie iššaukia sopulį ar patys įsigramozdina į ligonio kūną (apsėdo ligonį); prisideda ligų daimonai, įasmenintos pačios ligos. Tos nuomonės kįla iš paveikslų matytų sapnuose, kurius primityvis žmogus skaito atatinkant tikrenybę, ypačiai slogučiui per miegą slėgiant, iš regėtų kon-

vulsijų ar padūkimo, kur veido išsikraipymai ar žmogaus pakitėjimas nuduoda lyg jį kas svetimas apsėdęs būtų. Augštesnį ethišką jutimą įsigijus mėklinama, kad ligos tai pabaudimai dievų už nusikaltimus ar išmėginimai. Laukinių žmonių ir liaudies medicinoje, kuri analogiška primityvio žmogaus medicinai, užtinkame dar tarp ligos priežasčių: „nelabą" akį[1]), vampyrą, magišką atėmimą dūšios, šešėlio ar kūno dalies (inkstų taukų), persikraustymą organo, sympathėtišką ligos perkėlimą, nors šalia to pas tūlas žemos kultūros gentes įžiūromos ir prigimtinės ligų priežastys: nelabi vėjai, netikęs maitinimasi, persidirbimas, „užsikrėtimas" (plaučių džiovoje), paveldėjimas (lėproje, nuomirulyje). Be sapnų, į daimonus įtikėti gal vertė atsitikimai žmogiškų išgamų — monstrumų. Ypačiai „kirminas" vaidina didelį vaidmenį: pūvančiame kūne atsiranda kirmėlaitės (pas Madagasus „dūšios kirminas"), kartais tikri kirminai pagamina ligas pas žmogų ar gyvulį, arba atsiranda po luoba sųstančių medžių. „Dantų kirminas" žinomas esti liaudies medicinoje ir pas orientalus.

Daimonams virtus priežastimi ligos, therapija taipgi atatinka priežastį, esti aitiologiška: kas sužavėta ar užburta, turi būti atburta ar atžavėta. Tai išrodo lyg kova tarp mokančių žavėti priešgynų, ir ginklus tai kovai reikia pasigauti iš antgamtės, iš mystikos, iš magijos: reikia gamtos įstatymus perlaužti, reikia antgamtiškomis priemonėmis pasikinkyti gamtą tarnystan.

Reti žmonės turi slaptą žinią (ypačiai vartonėje nuodingųjų žolių) su dvasiomis susisiekti, žavinius atžavėti, daimonus išvaikyti, ar žino, kaip užpykusius dievus nutildyti. Kur paprasti vaistai negelbi, tai fetišių kuningai įsikiša kaipo žavėtojai: jie juk savo magija paveikia nepagadą, gausą medžionės, nulemia kovas, pramato ateitį. Ypačiai lykiavų metu jie sugeba savo prityrimų žinią apgobti digna apeigų daimonus nugalinčių. Kitiems įtikint, jie įsigyja savimi pasitikėjimą ir, suprantama, jie tesėjo savo gydytojiškai užduočiai tai pavartodami žoles-vaistus, apgobdami prasimanytomis apeigomis, tai paveikdami psychę per įtaigą arba suggestiją (psycho-therapija).

Iš gilios senovės mažai liekanų magiško gydymo teužsiliko: amuletai jaunesniojo akmens laikmečio (kaulų šukės iš

[1]) Fascinatio Romėnų, regard louche, jettatura Korsikoje, mal-occhio. Ginasi nuo piktos akies plaštaką užsidėdami pusmėnulio pavidale ant kaktos, rodydami mano fica (špygą) etc.

kaukolės mirusiųjų trepanuotos ir ant virvutės suvarstytos) ir jaunesniojo brundzos laikmečio (gyvulių dantys, žibinkščių kaulai, kačių nagai, voverių žandikauliai, paukščių gerklės, gyvačių stuburiai). Tos liekanos prirodo, kaip mystiškoji medicina be atmainos pergyvena visokiariopas stadijas religiškos sąmonės, ir todėl iš apeigų ir kulto vėlesnio laiko (aukų, maldų, smilkymų, gavėjimų etc.) galime spėti, kad ir žiloje senovėje pavartojami buvo amulėtai, sympathėtiškas ligos perkėlimas, užžadėjimas, žavėjimas, daimonų išvaikymas ir symboliški veiksmai visokiariopiausi, labiausiai besirišanti su gydančiais gėralais ar kitomis gydymo priemonėmis, pvd. su (slėpiningu) masažu, kraujo leidimu, maudymais ir diaitėtišku gydymu. Prityrimai gydyme dabar tapo magija pridengti, pvd. braukymai, minkymai ir spaudymai sopančių vietų virto daimonų vaikymu; pūtimai, seiliojimai, dažymai, tatuavimas etc. virto žaviniais prieš dvasių įtakas; maudymas, mazgojimai, smilkymai, tūlos diaitėtiškos priemonės virto apeigų veiksmais (pvd. apeiginis kraujo leidimas, net ritualis vėmimas pas tūlus Amerindus). Kas pirma gyvenime vartojama buvo apsigynimui nuo pavojaus, dabar panaudojama prieš nematomąjį neprietelių: pvd. aukos ir besikankinimai tai mėginimas įsigyti malonę augštesniųjų galybių, o užžadėjimas, žavėjimas tai grasinimas, ar daimonų vyjimas gudriu vyliojimu, trukšmo kėlimu, šokių įrengimu, purtymu ar mušimu ligonių primena kovas su tikrais neprieteliais. Buriatų šamanai mano nušauja vilyčiomis piktasias dvasias.

Amulėtai tai seniausioji lytis apsisergėjimo nuo ligų: nešiodamas svetimas kūno dalis gali, mat, savo jėgas sustiprinti. Seniau valgydavo organus (smagenis, pautus etc.), dabar ant savęs užsideda kūno dalis, vorus, žibančius ar kvepiančius daigtus etc.[1])

Kur daimonizmas viešpatauja theorijoje, o magija praktikoje, ten diagnozis ir prognozis semiama iš vizijų ir dievo apreiškimų: sapnai ar ekstazė pareiškia ligą ir jos išeitį, ar ženklai ir orakulų pasiteiravimai, ypačiai vidurių žvalgymai.

Pas laukinius žmones gydymas esti rankose vaistažynio („medicinman"). Paprastai tokie vaistažyniai gyvena keistai:

[1]) Įdomu, kad modernės idėjos organo ir sėrumotherapijos su šitaje senovine prophylaxe principe susisiekia. — Prieš amulėtus galima pastatyti sympathėtiškąjį žavėjimą, kur apžavėtojas įsigyja kieno-nors kūno dalis (pvd. plaukus, dantis, uriną, mėšlą etc.) ir ketina symboliškais veiksmais susargyti anų dalių savininką.

jie valgo atskirai, miega kitiems budint, o kada visi miega, jie sakos atlieką keliones, retai medžioja, žuvauja ar ką kitą dirba. Kitur jie gyvena nuošaliai ir vengia tūlų valgių (pvd. mėsos). Žavėjimus atlieka ypatingą drapaną vilkėdami, kaukes užsidėję. Amatas kartais šeimose esti paveldimas, kartais keistas gimimas (pvd. dvyniai) ar sapnai, persirgimas ligomis kaip kam nulemia gydytojo amatą; ypačiai šamanais sibiriokų tinka tapti nervingieji, linkę į nuomirulį psychopathai, kurie dažnai matydami konvulsijas sugeba įsigyti autosuggestiją taip, kad prie svarbesnio sujaudinimo (būgneliu, šokiais, giesmėmis etc.) patenka į ekstazę ir konvulsijas. Toks naujokas, kad įsigytų gydytojo sugabumo iš augštesnio įkvėpimo, kartais turi pereiti kankinimus ir slaptas apeigas apvienėjime, iki jis gauna „pašaukimą" į hysteriją ar hypnozį. Nelengva yra tapti nariu Amerindų slaptos draugijos „Midė" ir kartais metų metais augščiausias įšventinimas tepasiekiamas esti. Kur vaistažyniai organizuoti, ten naujokas mokosi pas senesnius narius, o kur ne, tai ilgesniam laikui pristoja pas vaistažynį mokintiesi (atkasinėti vaistų šaknis, rinkti žoles, ruošti gyduoles etc.) ir padėjėju būdamas palengva įsigyja sugabumą magiškame gydyme (ir klastose). Kitur adeptas turi pereiti kvotimus. Kaip kur yra vadovėliai (žavėjimų formulos ir receptai), vaistažyniai turi padėjėjus ir daro bendrus pasitarimus, ir moterys esti priimamos į broliją (dažniausiai kaipo mediumai žavėjimuose).

Atlyginimas už gydymą kartais būna žymus, bet ne be pavojaus, jeigu gydymas nepavyksta. Kaltė paprastai metama ant neprietelingos vaistažynio gentės. Pvd. gyventojai Haiti kartais baudžia labai skaudžiai. Kur vaistažyniai virtę yra kuningais su dievų kultu (pvd. senovės kultūringos tautos), ten už mirtį ligonių nebe kuningai atsako, bet valia ar apmaudas supykusio dievo.

Prie vaistažynio išrangos pridera kukšterė, kurioje telpa keisti daigtai: nagai plėšrių žvėrių, kojos letenos kaulai, sližių ar straigių nameliai, keisti akmenukai, būgnelis ir tarškėtis, reikalingi sukėlimui trukšmo (muzikos, hypnozies) šokiuose ar žavėjimuose. Aukos ir maldos įvesdina jau į viršuprigymį gydymą: sympathėtiškos ligos perkėlimas, smilkymas, eksorcizmai, symboliški veiksmai, kurie perstatą grąžinimą dūšios, pranešimą „pagrobtų" kūno dalių, sugavimą ir sunaikinimą daimono etc. Kilmę iš empiriškos medicinos

matome minkyme, braukyme, spaudyme skaudamų vietų, pūstyme ir apipurkštime (su vandeniu ar vaistiniais skysčiais); prie to prisišlieja simboliškas iščiulpimas ligos (lyg svetimų daigtų!), priegkam jau vaistažynio iš anksto prirengtas akmuo, anglis, lukštas, su visais klastorių gabumais parodomas esti. Lykiavos metu, žinoma, pavartojamas esti visas aparatas (kartais maskuotų empiriškų) įmonių.

Nežiūrint į daimonizmą, visgi laukinių žmonių medicinoje randame nemaža gyduolių ir therapeutiškų priemonių. Pharmakopėja skėli daugelį vaistų laukiniams žmonėms, kurie žino nemaža kathartikų, stomachikų, vimdančių žolių, narkotikų, vermifūgų, aphrodisiakų, aromatikų, vesikantijų, rubefacientijų etc. (pvd. quinia, coca, senega, ipecacuanha etc:). Be žolių, vartoja mineralinius ir gyvūlinius vaistus: taukus, traną, organus, kraują, tulžį, seiles, sugrūstus kaulus ir dantis, konkrementus, uriną ir faeces etc. Vaistų lytys: dažniausiai dekokta, kataplasmai, pridėčkai, įbraukymai, mostys ir plėstrai, rečiau — pulveriai, infusa ir pillės, pas tūlas gentes daro klizmą ir žino rūkymus, inhalacijas, čiaudulio pulvėrius, nosies dušą, instilliacijas. Įdomu, kad tūlos gentės skiepyjimą vartoja nuo rauplių (Ašanti) ar nuo gyvačių įgėlimo; lyg prajausdami isopathišką principą įtrina taukais nuodingų gyvūnų, skorpionių aliejumi etc. besigindami nuo gyvulinių užnuodyjimų. Renkant, ruošiant ir imant gyduoles vartojama daug keistų mystiškų priemonių.

Be vaistų, yra diaitėtiški įsakymai, masažas, vandeniu gydymas (šaltos maudynės, šalti ir karšti laistymai, žolių maudynės, thermae, garo maudynės) ir gėrimu gydymas; tai vis jungiama su ritualiais ar suggestyviais įmoniais. — Žinomas yra cirkuliaris spaudimas, suveržimas sopamos vietos (pvd. galvos, krūtinės su kaspinu, juosta etc.). — Kartais vaistažynys, pvd. karščiuojant, kūną ligonio nuo viršaus iki apačios apiprunkščia vandeniu ar vaistiniu skysčiu.

Paplitęs labai yra kraujo leidimas: tai įvykinama dalinai čiulpimu, tai įrankiais (kaulinis vamzdis, jaučio ragas, kurio pradūrtą smailgalį po čiulpimo tuojau vašku užlipina), retai — gi taurėmis. Skarifikacijas daro su dygliais, žuvies kaulais, akmens skeveldromis, straigių geldelėmis, kaulo šmotu, stiklu ar peiliais. Akmens (titnago) skeliaudėmis ar peiliais leidžia ir kraują iš vėnų. Pas isthmo Amerindus ir Papuanus iš pagražintų lankų šauja mažutę (su trumpute akmens galūne apveizėtą) strielą iš arto į vėną.

Chirurgijoje, nors trūksta anatomiškų žinių, laukiniai nustebina savo drąsumu. Su dygliais ar kitais smailagaliais daigtais (net ir pincette) ištraukia svetimus daigtus iš kūno, abscessus atidaro; žaisdas iščiulpia ar drėnuoja (knatais iš plaušų), deda balsamus ir kataplasmus; tūlos gentės žino siūles ar suglaudimą opos krantų raikščiais, kad suaugtų. Susiuvimui mažų žaizdų vartoja dyglius, kuriais perduria abu žaisdos krantu ir po tam sukabina. Brazilijos Amerindai pratę yra abu žaizdos krantu sukabinti galvos kabliais-žnyplėmis didelės skruzdės, kuriai tad greitai nupiauja kūną šalin; vieną skruzdę po kitos pristatant, pagaliau uždaro žaisdą. Skaudulius labai mėgsta gydyti kauterizacija (karštais pelenais, įkaitusiais lapais, karšta geležimi). Sustabdyti kraujo tekėjimą laukiniam žmogui padaro daug keblumų, dažniausia nežino, kas reikia daryti. Kartais pavartoja augalų ar minėralų styptikus, rečiau užveržia raikščiais (cirkuliaris spaudimas). Išnirimus gydo be išmonės kataplasmais, karšta geležimi etc., bet užtai kaulo nulūžimus gydo guviai: netik skersinius aptvarstymus iš medžio, luobos, bambų lazdų, ir paramos ar atilsio apparatus padirba, bet ir sukietėjančius aptvarus (iš molio) pažįsta.

Operacijos labiausia lyti seksualę sritį, kaip vaikysčių apipiaustymas (cirkuliaris nupiovimas preputiumo ar perpiovimas jo išilgai), taip vad. mergysčių apipiaustymas (nupiovimas šmotelio preputii clitoridis ir nymphų), infibulatio, castratio[1]), urethrotomia externa (nuo glans iki scrotum, kad susiaurinus gaminimą gentkartės, pas Australus), sectio caesarea (Ugandoje) pas nėščias, vaginalė ovariotomija (pas Australnėgrus). Be drąsos nepadaroma: trepanacija ir skaptavimas kiaurųjų kaulų (iki atidarant smagenų kiaurynę dėl reumatiškų sopėjimų), kaip mėgsta daryti tengymiai Lojalumo salų Pietų Vandenyne, ar extirpatio kaklo liaukų (dėliai miegamosios ligos). Žinoma, tokiose operacijose ligonis esti nugirdomas, apsvaiginamas narkotikais[2]) ar hypnozimi; bet

[1]) Moterių kastravimą Strabo mini, taip-gi Xanthus senovės Lydijoje, ir Roberts Indijoje. Vaikysčių kastracija buvo paplitusi Bažnyčios Valstybėje Italijoje 18-me metašimtyje, kur kasmet apie 4000 vaikysčių kastruodavo, nors Kanonai tai draudžia.

[2]) Jau levą tveriant, Dievas Adomą užmigdė... Minimi: nepenthė, samme de šinta Talmudo, bhang Arabų pasakose. Vartojo: opium, canabis Indica, Atropa mandragora, hyoscyamus (drignė), datura stramonium (durnadagis), conium (builė), lactucarium (pienė). Viduramžiuose žinojo spongia somnifera, confectio soporis.

antisepsies jie nežino. — Palagai esti rankose moterių ir užtinkami visokeriopi elgėsiai: pvd. Malajai masažu mėgina atitaisyti nevykusią gemalo padėtį motynos kūne, Kochinchinoje atsargiu mindžiojimu papilvės mėgina išvaryti delsiančią vietą etc. — Mėnesines turinčios laikomos esti atskirai nuo kitų šeimos narių, gimdymai pas tūlas gentes vyksta atskirose gimdymo grintelėse, kurias po šešauninkavimo nudegina. — Watulos salose motina privalo, apsirgus žinduoliui, gerti vaistus, kad kūdikis juos gautų takais pieno etc.

Ligų skaičius, kurias atskiria, esti gan žymus; prognostikoje pvd. kruvinų išmatų ženklumas pilnai suprantamas. Vieni nomadai ir žvėjai labai žiauriai nepagydomiems ligoniams (išmeta ar užmuša), kitos gentės pasižymi stropiu glamonėjimu (ligonius perkelia kabamose lovose ar nešyklose, dvasios paliegėliai gerai maitinami) ir kartais yra įstaigos primenančios ligonines (pas Amerindus svarbiausias gydymas atliekamas „medicinos grinčioje" ar ligonio kambaris uždaromas susisiekimui, N. Guinėjoje aplink namų Papuano gydytojo būna įsteigtos grintelės pacientams).

Pradžią privačio ir viešo sveikatos globojimo galima matyti daugėlyje įpročių, nors ten hygiėna mystiškai apsiūdinta. Prie individo higiėnos skaitosi tyčias pravimdymas ir purgavimas, masažas ir skarifikacijos (kad nuveikus pervargimą), maudynės, prakaitai, kauterizacija (kad įspėjus ligas), tūli apsergėjimo įrankiai (akių uždangalas, sniego akiniai pas šiaurės tautas). Į viešos hygiėnos sritį patenka atskiros priemonės assėnizacijai namų (pvd. įrengimas nuošalių vietų defekacijai), ypačiai priemonės prieš paplitimą lykiavų uždraudžiant palytėti užkrėstuosius (uždarymas gyvenamųjų nuo nepatikimų svetimšalių, pasodinimas užkrėstųjų saugomose vietose, pvd. lėprotikų, rauplėmis sergančių, bėgštas nuo lykiavos), prietaringai hygiėniškai apsivalant ar nugriaunant užkrėstus („šiltus") namus, kartais sudeginant visą turtą numirusiųjų. Įdomu, kad ypačiai lėpros bijo kaipo limpamos ligos, ir kad Brazilijos tengymiai skaito plaučių tuberkuliozį užsikrečiama liga. Pas Samoėnus yra įdomus įprotis; jeigu žmogus mirė liga, kuri perėjo ant kito šeimos nario, tai atidaro lavoną ir ieško ligos; jeigu randa kur kokį įdegimą, išima tą dalį ir sudegina, manydami, kad tatai nebeleis plėsties ant kitų narių šeimos. Tai daro lavonui gulint karste (Primityvė pradžia pathologiškos anatomijos!).

Daimonizmas ir žavėtojai gydytojai neprašalino tyrąjį empirizmą, nėgi mysticizmas neužsmaugė primityvio žmogaus išmonę, kad gyvybė surišta yra su kvėpuojamu oru ir šildančiu krauju: mirtis tą pagrindinį pamokymą nuolatos primena!

Bet ateitis priderėjo kuningams! Kur valstybėse kuningų luomas susiorganizavo, kur iš lengvo kultūra didėjo, tai iš atskirų diegų primityvės medicinos augo stebėtinos theurgiškai empiriškos systėmos senovės kultūringų tautų ir patapo išeities tašku išsirutuliavimui augštesnėsės medicinos.

Šalia kuningų stovi raganius ir žoliažinys. Magija juodoji gamina sausrą, badą, ligas, mirtį ir kitokias nelabystas; o magija baltoji rūpinasi pagaminti lytų, ugnį, ar užauglį javų; todėl baltoji magija įdomauja alchėmija, astrologija, phyzika.

Įdomios esti burtininkės, gudruolės moters: netik amatu jų esti akušėrija, jos žino žoles, ypačiai nuodus, taip visur prisibijomus (cp. Thargelia Graikų). Nuodų nemaža žinota: curare, veratrum, coca, hašiš, lobelia etc. Rupužių nuodai įspėta (bufagin, epinephrin); rūta ir polėja, strutis (vanuška, digitalis), durnaropė (belladonna), kurputė (akonitum), drignė (hyoscyamus), builė (conium) etc. Raganos ir pas lietuvius vaidino didelį vaidmenį.

Babylonija ir Assyrija.

Babylonija bene seniausias židinys, o ir lopšys kultūros.

Geographija ir gyventojai. 1) Assyrija su primityve sostine A-usar „Vandens krantas“, vėliau Assur palei Tigrį, iš prasemitiškų laikų.

Nina ar Niniveh „žuvų miestas“, čion sostinę perkėlė Šalmanėser I 1300 m. Dabar tik pyliakalniai Nebi Yukus ir Kujundžik.

Calakh ar Kalchu (dabar Nimrud) rezidencija Assur-natsir-palio, Šalmanėserio II ir Tiglat — pilėserio II.

Res-eni „šaltinio versmė“ tai Xenophonto Larissa (Anab. III. 4).

Dur-Sargina (Chorsabad) su Sargono palociumi.

Balâwat, vadinama Imgur-Bel, „Bel'io būklė“, su Sapnų dievo šventykla, Assur-natsir-palio pastatyta.

Arbėla — Ištarės garbinimo būklė (dabar Ervil).

Mespila Xenophonto, (Muspilu „žemuma“), kur Mėdai spyrėsi prieš Kyrą pastaru kartu.

Be to buvo daugiau kaip 20 miestų su daugybe mažamiesčių.

2) Babylonija. Akkadai bene yra kilę iš Centralinės Azijos, (Pamir), kur jie yra turėję būklę šalia Arijų (Indų) ir Chyniečių Tarimo lankose bei augštutinėse tekmėse Oxo ir Jaxarto, iš kur vėliau bendra žinija ir pažvalgos (ypačiai astronomijoje) perkeltos tapo į naujas tų tautų būkles: Mezopotamiją, Indiją, Chyniją? Jeigu taip, tai analogijos jų gyvenimo lengviai paaiškėtų. Akkadai buvo gyvenę į pietus nuo Kaspijos, paskui paplito Elame ar Susianoje ir Babylonijos platumose. Jų būta net Assyrijoje, ir Harran'e, Mesopotamijos vakaruose.

Akkadų gymis pailgas ir siauras, akys mažos, skruostai išsikišę, nosis truputį užriesta, barzda ilga, stati. Kalba jų agglutinativė, artima Uralo-Altaiškei kalbų šeimynai; dalinama į 1) amardiškę (protomėdiškę) Susianos ir kossaiškę (Cassitę) Kossaijos palei Susą, ir 2) babyloniškę, kuri turi ypatingą ištarmę ir žodžius (pvd. duga ir tsibba = labas).

Babylonėnų civilizacija gal 5-me tūkstantmetyje pr. Kr. prasidėjo Anzan'-e, pietinėje Susianoje, kur iš Persų užlajos kilęs ėsąs žmogiškas Oannes su kultūros ir žinijos apsireiškimu. Vaizdingi hieroglyphai tapo pirma išrasti Elame, o Babylone jie virto kyliaraščiu.

Šalis dalinosi į Akkad (Acada) „augštaičius" (Sippara ir Babylonas), ir pietinę dalį Sumer ar Sinar (Erech ar Uruk, Lar'sa, Ur; vakaruose Edinna „pūsčia" artymais Eridu (Eden Biblijos).

Tigris ir Euphrates turėjo atskiras žiotis į jūrą (p. Plinius, N. H. VI. 130) kaip ir Eulaeus ar Karun.

Edinnos šalis turėjo kanalus, miestas Ur (dabar Mugheir), ir Sumer „juodaveidžių šalis", tai anksčiausioji būklė Chaldų civilizacijos. Paskui jau užėjo Akkadai iš Elamo ir jų sostine buvo Erech ar Uruk „miestas", Nipur, Bel'io miestas; Lar'sa, saulės miestas (gal Ellasar Genezies?); Dur ar Diru „pylis", Amarda, Kul-unu (Biblijos Calneh).

Babylono miestas susidėjo iš akkadiško dvimiesčio: Ca-dimirra „dievo vartai" ir Din-tir „medžio (gyvasties) būklė" abipus Euphrato; užėjus Semitams tapo sujungtas į Bab ili (semit.: „Dievo vartai"). Čion Chammuragas pasidaro sostinę, kuri tokia liko iki Sennacherib ją suardė 690 m. Vėl atstatė Esar-haddon.

Šiaurėje Akkado — „Gan-Dūni“ ar „Kar-Duniyas“ — abipus Euphrato buvo Sippara „saulės miestas“ ir Agadhė ar Akkad. Be to, Tiggaba ar Kutė (Cuthah), dabar Tel-Ibrahim, Dur-aba (dabar Akkerkuf) ir Is (dabar Hit).

Iš Euphrato į Tigrą ėjo kanalai: Ar-malcha, Nahr-malcha ir Hahr-Kutha, o Pallacopas pildė ežerą pas Borsippą. Į pietus nuo Babylono buvo ežeras Nedžef, kalvomis apriestas, 40×35 klm., o žemiau ežero klaksojo pelkės, kuriose Aleksandras kuone nugrimzdo, besitęsiančios iki jūrei. (Arrian, Exp. Al. VII. 22; Strabo XVI 1, 12).

Pagal Persų Užlają gyveno Chaldai su sostine Bit-Yakin. Merodach-balandan užėmė Babyloną, ir Graikai Chaldų vardu vadino šalį. Į šiaurę nuo jų gyveno Gambulai, Aramėjai, Pukudu ar Pekod ir t. t.

Anot Bėrozo augo ten kviečiai (po 200—300 grūdų duodavę, 2 kart metams piaunami), miežiai, sesamė, ochrys, palmės; obuoliai ir ankštėti vaisiai augo laukiniai. Ten tėviškė palmės ir žalmenų miško (Plin., H. N. XVIII. 17; Strabo XVI. 1. 14, Amm. Marcellinus XXIV. 3.).

Tad-gi primityviai gyventojai Babylonijos ir Assyrijos buvo Turanai ar Finno-Tatarai. Potam užėjo Semitai (Casdim, „užkariautojai“ Biblijos) dar prieš antrąjį millenniumą, ir labiau Assyrijoje įsigyveno. Babylonas liko kultūros ir mokslo tėvyne po įtaka Elamitų ir Chaldų, o Assyrija davė smarkius kariautojus ir gudrius pirklius po didesne Semitų įtaka.

Historija. Šaltiniai: Hėrodotas; Ktėsias iš Knidos, gydytojas Artaxerxio Mnėmono, be kritikos, pats stengiasi diskredituoti Hėrodotą; ten daugiau — Babylonėnų legendos ir mythai. — Bėrosus, Bėlio šventyklos Babylone kunigas, laikais Aleksandro Didžio, tai lyg Manetho Babylonijos, ištikimas šaltinis, bet-gi veikalas jo yra dingęs, tik ištraukos pas kitus rašytojus randasi; tur-būt mokėjo graikiškai, ir žinojo gimtinės šalies literatūrą. Jo veikalą pažinojo Josėphos; o iš ano kompiliavo Alexandras Polyhistor (80 m. pr. Kr.). Bėrosus domėjosi Babylonijos historija. — Megasthenės laikuose Seleuko Nikatoro (290 m. pr. Kr.) kompiliavo bene antrosios Assyrų impėrijos historiją, ir iš jos ištraukas padaręs yra Abydėnas (260 pr. Kr.), kurį cituoja krikščionių rašytojai. Seniausioji Assyrijos historija pas jį tik legendarė, velesnė patikėtinesnė. — Ptolemajaus Almagest nuo 747 m.

eina žemyn. Tur-būt sėmė iš Bėrozo. — Diodoras tur-būt rėmėsi Ktėsiju.

Jau Senajame Testamente gauname ištikimesnes informacijas. Už tat historiškieji Assyrijos dokumentai gan rėalistiški.

Užrašai bankinės firmos Egibi tęsiasi nuo Nebuchadrezzaro valdymo iki pasibaigiant valdžiai Darėjo Hystapio.

Babylonijos historija prasideda mythais, antediliuviškais karaliais: prieš tvanmetį jie valdę 120 sari = 432.000 metų: tai astronomiškos kilmės chronologija. Pirmasai karalius buvęs Aloros „žmonių piemuo" (= Homėro Ποιμὴν λαῶν), piemenaujančios tautos vadas. Trečias Amelon iš Pantibiblos (gal Sipparos), kaip ir Daônas ar Kun, užrašų „galingasai". Otiartės (Opartės), Ubara-Tutu „nusileidžiančios saulės tarnas", 9-tas karalius, ir tojo sūnus Xisūthras, tvano didvyris; tvaną jis pergyvenęs išsmaluotoj arkoje, kuri galiaus užkliuvo pas kalną Nizir, kuriuo — anot Akkadų — ramstėsi dangus; ten buvo jų dievų būklė ir lopšys jų rasės (= kalnas Rowandiz). Išleidė iš arkos karvelį, kregždę, bet jie grįžo, o varnas jau nebeatlėkė. Tad išlipo: ant kaukaros aukojo aukas, kraudamas vyno krūzus septyneriais. Pasirodė tad laumės juosta, „garbė Anu", sutikimui, kad svietą niekumet daugiau nebeniaukos tvanais. Xisūthras su pačia persikėlė (kaip Biblijos Enoch) į palaimintųjų šalis anąpus Datillos, mirties upės, o jo žmonės iškako vakarų link į Sipparą, kur atkasė knygas senų karalių, ir įsiviešpatavo po karaliumi (Chaldų) Evêkhoos ir paskui po tojo sūnumi Khomasbolos. Kiti kolonistai platumose Sumerio, vedami milžino Etanos (= graikų Titano) statė miestą ir bokštą[1]) dangorėžį į dangų iš plytų, kad įsigytų Xisūthro nemirtinumą (tai Babylono pylekalnis (Amrám), kur stovėjo karaliaus palocius ir dievnamis Anu, ir buvo karantieji Nebuchadrezzaro sodnai). Tad buvo rudens aequinoktiumas. Vėjai bokštą suardė nakčia, o Bėl kalbas sumaigė; vieta vadinęsi „Dievo vartai".

Dabar ėjo karė Etanos, Bėlio, Prometheaus ir Ogygo prieš Kronų ar Heą, ir vyko avantūros milžino Nėr, kuris

[1]) 1924 m. angl. archajologai atkasė milžinišką iš plytų namą, Ziggurat, 60×50×20 m. apėmio, palei Euphratą; tasai galėjo pagaminti mythą apie Babelio bokštą. Rastas įrašas sako tą įrobesį statęs karalius A-ani-pad-da, aplink 4500 m. prieš Kr. Jaučių su paauksuotais ragais pavidalo statulos, artymais palociaus, siekia bent 6000 m. atgalios.

galiaus su Etana patenka tarpan karūnuočių požemyje Hadės. Ir Ištar iš dangaus ateina dabar piršties žmonių sūnams: Alalai, laukiniam areliui, levasūniui Silelės; girininkui Isullanui, jaunam saulės dievui Tammuzui (= Adonis Semitų ir graikų). Užmuštas šerno iltymis, beja žiemos, Tammuz nugrimzdo į požemius, kur paskui jį seka Ištar, o iš kur jis pasiliuosuoja išgėręs gyvybės vandens. Dar garsesnis saulės didvyris Gisdhubar (= Nimrod Biblijos), prototypas Merkartho Tyriečio ir graikų Hėraklio (Hėraklio 12 darbų atsekami 12 knygose Chaldų eposo; epos rašytas Sinliki — unnini'o, apie 2000 m., Erecho knygyne užlaikomas, nors Gisdhubar buvo gimęs Amardoje, („saulės garbės" mieste).

Semitai iš lėto užkariavo: jie buvo pūsčių nomadai; gyveno šėtruose, be kultūros. Jie pirkliaudavo su žemdirbiais Akkado. Pirmiau gyveno Ur'e ir kitur, iki užtvindė Sumerio platumas. Lig-Bagas ar Ur-Bagas, Ur'o karalius, jau valdo Akkadą ir Sumerį: pastatė dievnamį mėnulio dievui Ure, ir Erech, Nipur, Lar'sa etc., įgyjo dievnamius Saulės, Ištarės ir Bėlio. Lig-Bago sūnaus sūnus Gudea viešpatauja Zerghul'yje. Jau tuomet architektūra išdydi: paramsčiai, nuotraukos ir išorinė ornamentacija smagiai pavartojami; kyliaraštis išplėtotas, knygynai iš molinių knygų miestuose steigiami, antspaudų žiedai skriodžiami, kanalai ir keliai dirbami. Kalendorius nustatytas, observatorijos dievnamių bokštuose. Anot Nabonido Lig-Bagas gyveno 700 metų prieš Chammuragą. — Jo sūnus Dungi „galingasai", palieka jau ir semitišką įrašą, iš ko aišku, kad semitai kaipo prekybos aristokratai buvo įaugę į ženklumą.

Veikiai šalis vėl suplyšo į smulkias valstybes. Kada Elamitas Cudurnankhundi (2280 m.?) įsiveržė į Babyloniją, jis ten rado Semitų karalius. Galybė Cudur-Mabugo ir jo sūnaus Eri-Acu, rodos, neapėmė visos Chaldajos, ir Akkad su Babylonu buvo rankose semitų dynastijos, sėdinčios Agadėje. Tos dynastijos garsus atstovas Sargon I išgarsino Agadės knygyną. Jam astronomija ir astrologija tapo kompiliuotos 72 knygose (Bėrosus išvertė graikiškai) taip-gi veikalas apie žeminius ominus. Tai lyg Babylono Salamonas — jis „įstatymo sumanytojas, prabangos sumanytojas"; lyg Moižis jis buvęs rastinis Acci'o, „vandens sėmėjo, nendrinėje kašėje paupyje". Gal-būt jis buvo uzurpatorius, bet — apgalėtojas, legislatorius ir literatūros draugas. Jis puolė Elamitus, vis-gi

Sumerio nelaimėjo; puolė Syriją ir Palaistiną, net Kyprą. Įsibrovė į Maganną (pussalį Sinai), ieškodamas turkizų ir vario kasyklų. — Ir jo sūnus Naram-sin pergalėjo Apirak'o Ris-Rimmoną ir traukė į Maganną. Jį gerbė taip-gi Kypre. Anot Nabonido, Naram-sin buvo pastatęs šventyklą saulės dievui Sipparoje 3750 m.! — Po jo seka karalienė Ellat-Gula. Bet svetimi užplaukė dabar šalį ir Agadė nebebuvo sostine niekados.

Kossajai vakarų Susianos, vedami Chammurago, užkariauja Babyloniją (Elamą ir Sumerį). Jų dynastija paeinanti nuo dievo Sakamuna, ir jų karalius Agu-kak-rimi palikęs yra įrašus. Assyrijos karalija ima kilti, kur Assuro vyresninkai (pvd. Bel-sumeli-kapi) giriasi įsteigę karaliją. Kaip nebūk, Assur-zacir-esir ir Adar-tukul-assur puola Babyloniją, ir 1400 m. Kossajų karalius kaipo žmoną veda Assyrų princessę. Tosios sūnus Kara-Murdas Babylone nužudomas, o uzurpatorius Nazi-bugas Assyrų numetamas. Nuo dabar Assyrija vaidina vyriausią vaidmenį vakarų Azijoje. Po šimtui metų assyrų monarchas Tiglath-Adar paima Babyloną 1270 m., ir Kossajų dynastija užsibaigia.

Dabar hittitai puola Assyriją šiaurėje ir vakaruose, ir Babylono viešpačiai, semitai, mėgina pasiliuosuoti. Civilės karės nuolatinės, kossajai ir assyrai pamaino vieni kitus ir elamitai su assyrais kaujasi. Babylono kultūra ir literatūra persikelia į pirmąją Assyrijos impėriją. Labiausiai Tiglath-pilėser I 1180 m. pasiekia Kilikiją ir Tarpžeminę jūrę, pergali hittitus šiaurėje, laukinius kurdus, ir nors nelimęs prieš Merodach-iddin-akhi Babylonijos, galiaus pergali jį, pasigriebia Sipparą, Opis, ir net Babyloną. Karės tęsiasi taip-gi Assur-bėl-Kalos, sūnaus Tiglath-pilėserio, laikais.

Assyrijai per tūlą laiką nevyksta. Hittitai ir syrai, Dovydas Izraelitų, Babylonijos Sibir engia assyrus, iki Assur-dayan II, tojo sūnus Rimmon-nirari II (911—889) ir sūnaus sūnus Assur-natsir-pal (883—858) virsta baisūnais aplinkinėms tautoms. Šits pastarasai baisūnas Kurdistaną, Armėniją, Mesopotamiją ir Niziro kalnynus perbėga ir kūnų kalnais pripildo. Karchemišiaus Sangara moka jam duonį kaip ir Phoinikijos miestai. Palociai, dievnamiai etc. statomi esti namie, ir Calah (įsteigtas Šalmanėserio I 1300 m.) tampa sostine, pagarsėjusia savo knygynu.

Šalmanėser II kariauja prieš Aramę iš Van'o, minnianus Urumiyėhs, Karchemišiaus hittitus, Pikhirim Kilikijos; paima Tul-Barsip ir Pethor, ir 854 m. susiduria su Hamathu: Hadad-idri Damasko ir Irkhulėna Hamatho. Mūšyje pas Karkar, kur dalyvauja Ahab Izraėlitų, priešgynos nuveikti. Babyloniją taip-gi nupakarina. Syrijoje jis laimi keletą bergždžių pergalių, ir 842 m. augštumose Šenir pergalėjęs Hazaėlį jis apgūla Damaską. Dabar berūpėjo duonį gauti nuo pergalėtųjų. Sūnus Assur-dayan-pal pakėlė maištą, bet kitas sūnus Samas Rimmon nors su vargu apmalšino. Samas-Rimmon (824—811) ir tojo sūnus Rimmon-nirari III (811—782) kovoja su laukiniais rytuose, bet ir su Babylonu (820—812) bei Damasku, izraelitais ir philistinais. Vis-gi spėkos ima nykti. 763 m. įvyko saulės užtemimas, ir miestas Assur pamišo. 761 m. maištas paplito į Arrapakhitį ir vėliau į Gozan. 758 m. Assur nors apmalšintas, bet tolesnės provincijos prapuolė. Ir valdant Assur-nirariui 745 m. užsibaigė dynastija, o Tiglath-pilėser'is pagriebė karūną.

Dabar prasideda antroji Assyrijos impėrija: užkariautos tautos virsta provincijomis, kurias valdo satrapai, maištininkus kilnoja į kitas, tolimas šalies dalis, tributas mokamas reguliariai, maištai per centralizaciją padaromi nebegalimais. Komercija kįla, viskas labui Assyrijos! Karės tik rubežių ir karavano kelių nuo plėšikų apgynimui bevedamos, prekyba viliojama į pamuštąjį Karchemišių.

Tiglath-Pilėser II kovose su Armėnija įima Arpadą, užkariauja Hamathą 738 m., Damaską 732 m. su Syrija, o 729 m. paima Babyloną ir apsišaukia „Sumerio ir Akkado karaliumi". 727 m. miršta.

Šalmanėser III krito pas Samariją 722 m.

Sargon paėmė Samariją 720 m. Elamitai užpuola Babyloną, bet juos atmušęs, Sargonas kreipėsi prieš philistinus ir 720 m. pergali aigyptėnus pas Raphią. 717 m. pasidavė Karchemišius. Rods dabar Moschai ir Armėnija nedavė ramybės, bet gavo į kailį, taip pat Kilikija ir Tibarėnai. 711 m. Phoinikija ir Jūda tapo įveiktos, o Babylonas 709 m. Kypro phoinikai ir Joniškių salos patys pasidavė. Tik Elamas paliko neapgalėtas. Sargoną nuzurdojo Dur-Sarginoj (Chorsabade) 705 m.

Sennacherib išvijo Merodach-baladaną iš Babylono, Phoinikiją užėmė 701 m., bet užgulus Jūdą, Aigyptas atėjo

pagalbon, ir pergalė pasidarė neįmanoma. Elamas, Chaldai ir Mėdai sumušti, Babylonas suardytas tapo. Sūnus karalių nuzurdojo 681 m.

Esarhaddon atstatė Babyloną, įsiveržė į Arabiją, ir sumušo Kimmerius. Mėdijoje atidarė vario kasyklas, sunaikino Sidoną. Pergali Tirhaką Aigypto 672 m., ir šalį padalino į 20 satrapijų. 667 m. mirė.

Assur-bani-pal užima Elamą, malšina Aigyptą, paima Tyrą, net Lydijos Gugis siuntė jam duonį. Bet 652 m. Babylonija ir Aigypto Psammetich pakėlė maištą; rods Šušan (Susiana) ir Elamas tapo nupūstyti, ir Babylonija pajungta.

Paskutinis karalius Esar-haddon II (Bėrozo Sarakos), ir štai Babylono vice-karalius Nabopolassar atsipalaiduoja 625 m. ir su Mėdais bei Saparda nugriauja Ninivę. Nabopolassaro vyresnysis sūnus:

Nabu-cudur-utsur įsteigia Babylonijos impėriją. Necho, norintis paliuosuoti Aigyptą, tapo sumuštas pas Karchemišių. Tėvui mirus 604 m., Nabu-cudur-utsur ėjima Jeruzolimą 587 m., ilgai apgulinėja Tyrą, puola Aigyptą 567 m. Lobiai plaukia į Babyloną. Puošia miestą: palociai, karanti sodnai karalienės Amyties, Bėlio dievnamis auksu dengtas. Septynių Šviesų šventykla Bersippoje tapo užbaigta. Nauji knygynai visur steigiami. 562 m. mirė.

Po kelių silpnų karalių Nabu-nahid (Nabonidos) matė Babylonijos galą. Mėdijoje įsiviešpatavo Persai. Elamitas Kyras, Susianos viršininkas, įėmė Ekbataną Mėdų 549 m. ir Istuvegu (Astyages) pateko į Kyro rankas. Paėmęs Arbėlą 546 m. Kyras apniko Mespilą, Larissą (Resen) ir patraukė į Mesopotamiją, kur buvo daug nepatenkintų žydų ir chaldajų. Krito Sippara, ir Persų generolas Gobryas paėmė Babyloną ir karalių Nabonidą. Kyrui atvykus, nebeliko Babylonijos impėrijos. Bet Kyras ir Kambyzės elgėsi švelniai.

521 m. Nadintu-Bėl mėgino kelti maištą, bet Dareijus jį pergalėjęs apgulo Babyloną: Euphratą nukreipdami į kitą upiavietę, Persai įsiveržė miestan per nesergimus vartus: 519 m. Paskutinį kartą 515 m. mėginta uzurpatoriaus Arakhu maištu pasiliuosuoti nuo Persų, bet nepavyko: Arakhu suimtas ir nukirsdintas tapo.

Religija ir mythologija. Akkado religija buvo pradžioj šamanistinė, kožnas daigtas ar gamtos spėka turėjo dvasią suvaldomą magijos ekzorcizmais. Daimonų buvo daugiau

kaip labųjų dvasių, mirėliai kaip kokie vampyrai kankina gyvus. Padievintos galybės: Anu dangus, Mul-gė ar Enum, žemė ir požemis, ir Hea gelmės. Buvo liturgija su maldų ir hymnų knyga (exorcizmai ir mag. formulos). Miestai pašvęsti įvairiems dievams: Ur — Mėnulio dievui, Lar'sa — Saulės dievui, Babylonas — Merodachui („saulės spindėsys"). Karaliai stato dievnamius už kits kito. Semitams ateinant, žynys virto kuningu, šamanizmas — polytheizmu. Viskas linksta į saulės garbinimą: poėtai rašo saulei hymnus, kaipo žmonijos labdariui, kįla saulės hėrojai ir legendos apie juos. Pas Akkadus, kalnų piemenis ir astronomus, saulės dievui daro varžytynes Mėnulio dievas: nuo jo monarchai savo kilmę išvedžiojai Anot hierarchų jis buvo saulės dievo tėvu. Semitai-gi, pūsčios vaikai, saulę padarė centru tikėjimo: Baal—vyriausiu dievu. Be to, dievai įgyjo lytį: šalia Baal ar Bel stovi Baaltis ar Bilat, šalia Anu—Anat. Pas Akkadus tik Ištar, dievė karės ir meilės, globėja mėnulio, ir planėta Vėnus; dabar ji virto Astoreth, gerbiama Sipparoje, Agadėj, Arbėlioj ir k. ir susitolygina su Beltis. Prieš 2000 m. Akkadų ir Semitų relig. idėjos susiliejo: Semitai Akkadų dievus paskaitė į 300 dangaus dvasių ir 600 žemės dvasių, o viršun padėjo savus dievus; Mul-gė pasidarė = Bėl'iui, Tin-sar = Nebo, Utuki = Šamaš ir šiaip dievų vardai tapo susemitinti.

Synkrėtizmo procesui vykstant, astro-theologijoje dangiškųjų kūnų dvasių vietas užėmė dievai naujo pantheono, vyresnieji dievai sutolyginti su planėtomis ir žvaigždėmis, kaip kad pirmiau jau buvo su saule ir mėnuliu. Valstybinė Babylono religija prilygsta mišiniui nusidėvėjusių Akkadų dvasių garbinimo, susemitintos tapo Akkado dievų hierarchijos, įsigyveno Semitų religinės nuovokos, ir astrotheologija. Prie to dar reikia pridėti prosenių garbinimą.

Gudresnieji iš to mišinio parėjo į monotheizmą: būkle jo buvo Paradyzo miestas Eridu: ten hymnai „vienam dievui" ir daugiariopi liaudies dievai susimeta į Anu. Monotheistų sekta lyg išmirė gadynėje Kossajų dynastijos.

Miestams pasikeičiant valdžioje, dievai vienas kitą pakeičia: Assur vyrauja Assyrijoje, Merodach uzurpuoja vietą Bėlio ar Mul-gės Nabuchadrezzaro Babylone.

Iškilus philosophijos mokykloms, dievai ir visata — manyta — prasidėję buvę iš vandenių chaoso. Kosmogonijos poėmoje pasaulio įkūrimas atliktas 7 dienomis kaip ir Da-

mascius (De prim. Princip. 125 p. 384, ed. Kopp) tikrina, kad iš Ap-su (Apasôn) „gilumos“ ir Mummu Tiamtu (Moymis Tavthê) „jūrės chaoso“ užgimė visi daigtai. Iš jų gimė Lakhvu ir Lakhva (Dakhos ir Dakhê), iš tų vėl Kisar ir Sar (Kissarė ir Assôros), žemutiniai ir augštutiniai firmamentai, ir iš tų Anu, Elum ar Bėl, ir Hea (tėvas Bėl-Merodacho, Dėmiurgas). Iš tos emanacijų theorijos sėmėsi impulsą Gnostikai, Thalės ir kiti.

Akkadų kosmogoniškoji systėma užsilikusi Cuthos knygyne sako, kad Kôsmos kilęs iš anarchiško chaoso, tvariniai iš žemės ir gilumos: žmonės su paukščių kūnais ar žuvų uodėgomis, ir žmonės su paukščių veidais. Iš čion sėmė Anaximandras savo kosmogoniją.

Gyvenimas po mirties nykus. Hadės po žeme, tamsus ir liūdnas, kur dvasios lakioja lyg šikšnosparniai, maitindamosi dulkėmis. Hėrojų šmėklos, karūnuotos, sėdi ant savo sosto (cp. Is. XIV. 9), o viduryj Nin'sun ar Allat'ės mirties dvasios palocius. Hadės turi 7 vartus ir 7 sargus, kurie viską atima nuo įeinančiųjų dvasių. Įeiga buvusi pelkėse anąpus Euphrato žiočių. Pas auksinį sostą žemės dvasių buvo šaltinis gyvybės, ir dvasios ten vandens atsigėrusios gali grįžti į augštutinį svietą. Mažai kam teko būti laimingesniu: Xisūthras ir jo pati už dievotumą pateko į palaimintus laukus anapus mirties upės Datillos: velė Hea-bani, draugo Gisdhubaro, per draugų maldas, iškilo lyg dulkių debesys į sidabruotą dangų, kur dievai ir hėrojai, gulėdami ant pagalvių, geria vandenį ir česnis kelia.

Baimė nelabų Daimonų nuolatinė, už tai religiškų apeigų begalės. Magija įsivyravo, auguravimas įėjo paprotin ir ominai spėliojami iš visokiariopiausių atsitikimų. Nuo žynių žavėtojų galybė — persikėlė į burtininkus ir raganas, kurios lakioja oru ant lazdos. Jų exorcizmai ilgam pergyveno Babyloną. Magija perėjo į žydų Talmudą, pas Gnostikus ir viduramžių krikščionis, kurių velnią randi Assyrų basreliefuose: chaoso slibinas su nagais, uodega, ragais ir sparnais esti vaikomas saulėdievio Merodacho. Žydų phylakterijos iš ten pat paeina. Akkadų magija liepia burtininkui rišti burtą — žavinį, 2 kart sumegstą septyniais mazgais, aplink ligonio narius; ir be to pašlakstant šventintu vandeniu, ar pririšant maldelę iš „geros knygos“ apie ligonio galvą, ligonis pagija be dvejonės.

Akkadų mythai per phoinikus ir hittitus pateko Graikijon. Adonis ir Aphroditė tai Tammuz ir Ištar: mirus Adoniui dievė nulipa į Hades jo ieškodama. Prometheus panėši į „dievinąjį audros paukštį" Zu, kuris pavogė Bėlio žaibą, likimų tobelę ir tapo nubaustas dievų tėvo. Gisdhubar (Akkadų ugniadievis, potam saulės hėrojus) tai Hėraklio prototypas. Heobani, draugas Gisdhubaro=kentaurui Cheironui; nes sūnus Krono, o Kronos (anot Bėrozo) = Heai, „sutvertojui" Hea-banio. Užmušamas levas = levui Nėmeos; sparnuotasai jautis — tekis, Anu dirbinys, kad atkeršijus už Ištarės skriaudas=Krėtės buliui, terionas Khumbaba[1]), Gisdhubaro užmuštas „pušių šalyje; dievų būklėje, dvasių šventykloje" = terionui Geryonui; žemčiūgai ant girios medžių anąpus saulės vartų = Hesperidų obuoliams; ir mirtina Gisdhubaro liga = karštinėms nuo užnuodyto apsiausto Nesso. Aplenkiantis žemę Okeanas, kurio vartus amžinai sergsti moteris Sabitu ir Siduri = Homėro Okeanui. — Merodacho karė su chaoso ir tamsos galybėmis, vedamomis jūrės slibino, prilygsta 7-galviui „nakties žalčiui" Apokalypsies. Primena bibliją šventmedis, su sargais cherubinais, ir liepsnojantis perkūnijos kardas, su 50 smailgalių ir 7 galvomis; taip-gi legenda marių daimono Lubaros primena Dovydo viziją, kada epidėmijos angėlas karojo ant Jeruzolimos.

Menas, literatūra ir mokslas. Assyrijos dailė semta iš Babylonijos ir savotiškai suvartota. Dalinai skirtumas kilo dėlto, kad Babylonijoje stoka akmens, o jo buvo gausa Assyrijoje. Babylonijoje dirbo plytas is molio, o akmuo buvo brangus. ir todėl tevartojamas signėtams, antspaudams, kapčiams ir karalių statuloms. Alabastras vartojamas išklostymui sienų, ir kur Babylonėnai priversti buvo dažyti, ten Assyrai mielai pavartojo skulptūrą reliefe. Babylonėnai labiau mėgo statyti dievnamius, o Assyrai palocius: dievnamis su plytų tuma, kįlantis pagrindas ant pagrindo, kiekvienas skaisčiai dažytas, pačiame augšte turintis kambarį, kuris vienu kartu buvo šventvietė ir observatorija, o palocius buvo statomas ant krūvos žvirgždų, su atvirais kiemais ir išdydžiais vartais, bet ne augštesnis kaip dviejų ar trijų augštų.

Koliumnarė architektūra turėjo tėviškę Euphrato pakraščiuose. Nesant akmens tojo vietą užėmė medis ir plytos, ir koliumnos veikiai virto pagražinimu visokiariopose lytyse. Da-

[1]) Kombabos pas Lukianą (De-Dea-Syria, 19-26).

žyti pus-koliumniai dievnamiuose Lig-Bago Ereche grožėjosi toli-gražu prieš Sargono laikmetį Chorsabade, ir čion, o ne Aigypte reikia ieškoti modelių Graikijos doriškiems ir joniškiems pilioriams: tik graikų skonis buvo skaistus, o čia pilioriai rymojo apskrita papėde ant nugaros levų, šunų ir sparnuotų jaučių-tekių.

Kaip sienos taip ir paramščiai buvo apdengti plasteriu ir šviesiai dažyti ar aptraukti plotvėmis žėrinčio metalo. Dažnai tai lietai vartojo livotas plytas, pirma dažytas, paskui glaziruotas, ir galiaus ugnyje degintas. Kartais jų vietą (kaip Warkoje) užima konai įvairių spalvų ir įsodinti į plasterį. Lytų nuneša stropiai padirbtieji vandeniui nuleisti vamzdžiai, kartais iš švino, kurių tūli duoda seniausią pavyzdį gobtūro. Mokėjo dirbti laiptų pyramidas, gatves, kanalus, tiltus, pylimus ir t. t.

Assyrijoje skulptūrą vartojo ažuot dažymo, nors basreliefai buvo guviai išmarginti raudonomis, žydriomis, juodomis, ir baltomis spalvomis. Tą spalvų vartonę, kad pakyėjus effektą skulptūros, randame Aigypte ir pas graikus. Assyrų skulptūra perėjusi yra tris laipsnius: 1) Assur-natsir-palio laikais skulptūra prasta ir mikli žvėrių pavidalų piešime: gyvumas scėnos, kada monarchas medžioja levus, tik perspektyvos trūksta. Nemėginama užpildyti užpakalinį atokumą. 2) Antrojoj Impėrijoje iki valdant Esar-haddonui įtakos turėjo delikatni darbai brundzoje ir sloniakaulyje phoinikiškųjų nausėdžių Ninivėje: dabar užpakalinis atokumas rūpestingai išbaigiamas lyg kokis išsiuvinėjimas. 3) Assur-bani-palio laikais piešiniai žymiai pagerėjo ir skulptūros pritrumpintos, formos augalų ir gyvulių švelnesnės, vengiamas sugrūdimas ar sukimšimas. Vis-gi ženklai sumoterėjimo ir gedimo matosi pasirinkime dalykų: scėnos iš haremo, levai iš klėtkų įšleidžiami ir veikluman pasmaginami.

Babylonijoje gaunamas juodas bazaltas ar dioritas, iš jo skaptuodavo statulas: figūros sėdinčios, veidai mikliai nubraižyti. Ant akmens skriodimas dažnai labai geras; iš B. paplito į vakarus; smėrį[1]) tai lietai vartodavo.

Akkadai lavųs buvo terra-kottoj ir brundzos darbuose: stebėtini paveikslai karaliaus Gudeos. Daugelis vazų labai gražios pas Akkadus, nors ranka darytos be puodžiaus te-

[1]) Smėris-tai stambųs korundumo žvirgždai poliravimui metalo, akmens etc.

kinio. Assyrų puodai labai geri, o brundzos išdirbiniai menkučiai: pvd. brundziniai vartai Balavâtės. Iškáišti brundzos dubiniai, rasti Ninivėje, tai phoinikų išdirbiniai.

Babylonija garsėjo savo audiniais su išsiuvinėjimais. Auksakalių darbas gan ištobūlintas Akkadų gadynėje. Vėliau Assyrai skilbo metalurgijoje ir jų brundziniai liejiniai branginami. Aukso auskaros ir apirankės stebėtinos. Iškaišymas vieno metalo kitais taip įdomus, kad moderniai artistai mokėsi jū metodą apsodinant geležį su brundza. Krėslai ir kiti namų baldai verti pamėgdžiojimo. Be porcelianos jie pažinojo stiklą, nors permatomas stiklas gal nebuvo vartonėje prieš Sargono gadynę. Spalvotas stiklas buvo labai anksti žinomas. Babylonija, o ne Assyrija, garsėjo dažytais ir margintais audiniais, kilimais.

Akkadų gadynėje geležis tik meteorinė tebuvo vartojama. Be akmens įrankių, brundzos ir vario ginklai paplitę buvo, brundziniai dubiniai randami ankstybuose kapuose. Semitams užėjus, geležis labai paplinta vartonėje.

Muzikoje vartodavo keliariopus instrumentus. Muzikoje 7 garsai (tonai), mokymas apie sphairų muziką reikia pažymėti, ir 11-stygė lyra iš seniausių laikų matosi Babylonijos skulptūroje.

Akkade veik visi mokėjo skaityti ir rašyti. Rašė ant molio tobelių (laterculae tectiles-Pliniaus) šipuliais (styliais), potam tobeles kepino ant saulės ar degyklose (Assyrijoje). Bet pirmiau bene buvo rašę ant papyro. Hieroglyphai buvo eilinami vertikalėje eilėje kaip pas Chyniečius. Apsibuvę Babylonijoje jau ėmė rašyti horizontaliai iš kairės į dešinę nebe hieroglyphais, bet kyliukais, iš to kyliaraštis, kaip phonėtiškai taip ir ideographiškai.

Semitai užėję susipažino su Akkadų raštu ir literatūra, ir grammatikos bei skaitymo knygos buvo rašomos akkadiškai ir semitiškai, ir vertimai buvo daromi. Akkadų kalba išgeso 17-me amžiuje pr. Kr. Senieji tekstai liko legaliuose dokumentuose ir šventuose hymnuose. Assur-bani-palio laikais literatai mėgino atgaivinti Akkadų kalbą ir mėgino veikalus rasyti.

Senoviškas rašymas tęsėsi iki krikščioniškų laikų ir paskutiniu veikalu buvo kontrakto tabelė, viešpataujant Parthų karaliui Pakorui, Domitiano amžininkui.

Nuo seniausių laikų Chaldėjų literatūra buvo kraunama į viešus knygynus. Anot Bėrozo, Pantibibla „Knygmiestis“ buvo antediliuviškas miestas Babylonijos, ir Xisuthras buvo palaidojęs savo knygas Sipparoje prieš tvaną. Kiekvienas miestas turėjo bent vieną knygyną: garsiausieji knygynai buvo Ereche, Lar'soje, Ure ir (po Sėmitų viešpatavimo) Agadėje. Senoji Babylono biblioteka žuvo Sennacheribui užgulus, nors buvo mėginta nukopijuoti senieji tekstai gan rūpestingai. Assyrų karaliai įsteigė knygynus Assure, Calah ir Ninivėje; knygynai buvo publikai atviri. Tobelės ar knygos buvo net Sargono laikais numeruotos ir tvarkoje laikomos, taip kad lengvu buvo suieškoti, ko kas reikalavo.

Literatūra apėmė: historiškus ir mythologiškus veikalus; religiškus raštus; legalius, geographiškus, astronomiškus ir astrologiškus, veikalus; magiškas formulas ir ominų tabeles; poėmas, pasakėčias ir patarles; grammatikas, leksikonus; sąrašus akmenių ir medžių, paukščių ir žvėrių, tributo ir eponymų; kopijas sutarčių, prekybos apyvartų, korespondencijos, karaliui prašymų, karališkų proklamacijų, generolų pranešimus ir karės... Mythų ir religinė literatūra labai plati. Atgailos hymnai gali lyginties su Hebrajų psalmais. Įdomios Akkadų dainos, bet ėposai ir mythologiškos poėmos stovi pirmoj vietoj; taip Gisdhubaro ėpos priskaitomas Sin-liki-unnini'ui; Etanos legenda Nis-sin'ui; lapės pasaka Kak-Merodachui, Eri-turnunnos sūnui. Gisdhubaro Ėpos priklauso semitų gadynei ir ramstosi astronomišku principu: kiekviena dvylikos knygų atatinka vardui Zodiakalio ženklo; veikalas sudurstytas iš senesnių poėmų iš Akkadų gadynės.

Akkadija — astronomijos tėviškė; tik veikiai ten prisidėjo astrologijos pseudo — mokslas. Observatorijos tapo įsteigtos svarbesniuose miestuose, ir karališkieji astronomai siuntė karaliui pranešimus kas 2 savaiti. Anksti jau žvaigždės tapo suskaitytos ir įvardintos — jų astroliabijos tapo atrastos; Zodiako ženklai nustatyti tapo, kada pavasario aequinoktium tebepripuolė Taurui; ir įtėmyta, kad saulės ir mėnulio užtemimai atgrįžta tam tikru nustatytu laiku, ir todėl apskaičiuoti ir laukiami būdavo. Ekvatorius padalintas tapo į laipsnius, 60 imant kaipo vienetą, kaip ir kitose mathematikos srityse. Tabelė lūnarių ilgių esti iš Akkadų gadynės, ir fragmentai planisphėros, pažyminčios dangų pavasario aequinoktiume, randasi dabar Britų Muzėjuje. Metas susidėjo iš 12 lūnarių mėnesių,

po 30 dienų kiekvienas; pribuišinius mėnesius kuningai įterpdavo kada reikiant. Akkadų laikmetyje meto pradžia buvo nustatyta padėtimi žvaigždės Capelos (a Aurigae) vadinamos Dilgan („šviesos pasiuntinys") prielygoj prie jaunačio pavasario aequinoktiume. Pradžioj naktį dalino į 3 sargybas, bet vėliau parą dalino į 12 casbu arba dvivalandžių atatikmiui daliniams ekvatoriaus; kiekviena casbu dalinama buvo į 60 minutų; o minuta į 60 sekundų. Bent vėliau laiką matavo su pagalba klepsydros, ir gnomon arba ciferblatas buvo Babylonėnų išradimas. Savaitė turėjo 7 dienas, kiekviena diena pašvęsta buvo mėnuliui, saulei ir 5 planėtoms. 7, 14, 19, 21, 28 tai dies nefasti Akkadų, o Sabattu Assyrų. Dienoje „užbaigimo darbo", dienoj „atilsio dūšiai", Akkadų gadynėje, uždrausta buvo virti valgis, mainyti drapanas ar dėvėti baltus rūbus, aukoti aukas, važiuoti, įstatymus leisti, užsiimti auguravimais imti vaistus. Toliau mėnesį dalino pusiau, abi pusi po 15 dienų, o šitas vėl skaidė į laikus po 5 dienas.

Klasiškas astronomijos ir astrologijos veikalas tai 72 knygi, kompiliuoti knygynui Sargono Agadėje, ir pavadinti Bėlio observacijomis. Bėrosas išvertė jį graikiškai. Turinys rodo, kad ten svarstoma apie užtemimus, komėtas, poliarę žvaigždę, Veneros ir Marso phazis, saulės ir mėnulio konjunkciją, pagados atmainas ir t.t. Iš veikalo matosi, kaip ilgais laikais tos observacijos buvo vykdomos prieš antrąjį millenniumą pr. Kr. Pradžia jų siekia gadynę, kada Akkadai tebebuvo piemenimis ir skerdžiais Elamo kalnynuose; juk virš Elamo tapo zenitas nustatytas, kada dangų skaitė didele ganykla, ekliptiką „šviesos buliumi" ar „dangaus vaga", o žvaigždes „dangiškaje banda", kurios piemeniu buvo Arktūrus (a Bootis). Galima pridėti, kad Tammuz atstovavo Orionui.

Kad astronomija vešėtų, reikia žinoti mathematiką. Decimalė (Dekadiškė) ir sexagėsimalė skaičių systėmos buvo vartojamos šaligrete. Cifrų systėma buvo nesunki suvokti ir tapo suprastinta įpročiu suvokti sandaugą 60 išreiškiant augštus skaičius, pvd. IV. nuženklina $4 \times 60 = 240$. Taipgi 60 buvo neišreikštu denominatoriumi trupmenos, $1^2/_3$ išreiškė I. X. L. beje $1^{40}/_{60}$. Tobelė iš Lar'sos knygyno duoda toblyčią kvadratų ir kūbų teisingai išskaičiuotų nuo 1 iki 60, ir geometriškų figūrų serija, vartojama auguravimui, liepia manyti, kad Babylonėnai yra turėję savo Euklidą. Jie turėjo matininkystės mokslą.

Mechanikos pažinimą įrodo levro ir skryscių vartonė; ir krištolinės lęšies atradimas Ninivės buvykloje leidžia mėklinti, kad mikroskopiškos tobelių raidės tapo įrašytos su dirbtina pagalba, ir kad rupus teleskopai buvo pavartojami astronomiškoms observacijoms. Ar šiaip ar taip imant, vienas astronomiškas užrašas sako, kad „Venus teka, ir savo orbitoje kaip pridera auga apėmyje". Babylone rasta hydrauliška mašina palaistymui karančiųjų daržų Nebuchadrezzaro, ir veikalo fragmentai apie mediciną panašųs į Eberso Aigyptiškąjį Papyrą.

Primityvės gadynės nuomonės, kada astronomija dar nebuvo žinoma, užsiliko populiarėje mythologijoje. „Svieto kalnas" (Rowandiz), Akkadų Olympas,— tikėjo — ėsąs varpste, ant kurios dangus rymo, apdengdamas žemę lyg milžiniškas gesytuvas. Svietas buvo prie jo pririštas virve, kaip kad anoji, kuriaje jūrė esti sukama Indų legendoje, ar auksinė virvė Homėro, kuriaje Zeus siūlė pakorinti apatinę žemę apvyniojęs virvę aplink Olympą (Ilias, VIII.19-26). Užtemimus pagamindavo karė septynių nelabų dvasių ar audros daimonų prieš mėnulį, ir ilga poėma nusako, kaip Šamaš ir Ištar pabėgo į augštutinį dangų Anu, karei prasidėjus, ir kaip Merodach galiaus turėjo ateiti pagalbon susirūpinusiam mėnuliui.

Babylonėnų kultūros įtaka srityse rašymo, mathėm., astronom., mėtrologijos, taip-gi dailėje bei mythologijoje (pvd. Persų) esti žymi visur: pas tautas Vakarų Azijos, Aigypte ir gal Indijoje (mathėm., astronom.). Kartais mokiniai viršijo mokytojus: ana garsų raštas atsirado Syrijoje naujas (po įtaka Babylonėnų ir Aigypto mokslo), taip-gi Lydai ėmė mušti pinigus, nors Babylonėnų pasklidę brangakmeniai tam tikro svorio suteikė modelį; Izraėlio religija suteikė pasiskolintiems mythams ethiškąjį tūrį...

Kalba, įstatymai, pirklyba, agrikultūra. Akkado ir Sumerio kalbos buvo agglutinativės, ir buvo giminingos tarmėms kalbamoms Elame (Susianiškė, Kossaiškė, Amardiškė).

Semitų kalba susidėjo iš dviejų dialektų: babyloniškio ir assyriškio; ji artima Hėbrajų ir Phoinikų kalboms, tolimesnė — Arabų, ir tolima — Aramajų kalbai, o daug panėšumų turi Aithiopiškei kalbai. — Literatūrinė kalba mažai atsimainė bėgyje 1500 metų, ir todėl labai skyrėsi nuo paprastos žmonių kalbos. Aramaiškė virto lingua franca pirklybos

ir diplomatijos antroje Assyrų impėrijoje, ir šiaip nustumė užpakalin senesnęję šalies kalbą, o Babylonijoje rods tik po Persų užkariavimo.

Įstatymai Akkade ir Chaldajoje anksti išsiplėtojo, ir buvo precedentu Assyrijos teisėjams. Motyna užima kilnią vietą bendruomenėje kaip pas kitus „Turanus". Moteriškei leista turėti savastį; vyras gali atsisakyti nuo moters užmokėdamas pabaudą, bet moteris atsisakanti nuo vyro baudžiama paskandinimu. Ponas nešvankus vergui ar tąjį užmušantis buvo pinigais baudžiamas, ir vergui leista atsipirkti savo laisvę. Savastis rūpestingai apginama. Palūkiai nustatyti: 3 — 4%. Už skolą galima užstatyti namus, žemę ar vergus. Teisėjai skiriami karalystėje, neleista imti kyšių; kalėjimai buvo visuose miestuose. Seniausiąjį kodeksą priskaitė dievui Heai ar Oanniui. Kapčiais (stelae) ženklino ribas savasties. Aprašai daromi ant molinių tobelių, su liudininkų parašais, ir antspauduoti. Mokesnius moka piliečiai ir svetimžemiai; buvo mokesniai už viešus plytų kiemus ir kelius. Antroji impėrija ėmė mokesnius nuo miestų ir tributą nuo pavaldingų valstybių.

Pirklyba ir prekyba — Semitų tvarinys; Assyrijos — žeminė (su Maž. Azija, Aigyptu, pietų Arabija), Babylonijos — jūrinė, net į Indiją. Karchemišiaus maneh[1]) — svorio stovinys piniginis. Namai nuomojami ir aprašomi su inventoriumi. Užrašai bankinės firmos Egibi nuo Nebuchadrezzaro iki karingamjam Hystaspiui; užrašai laikomi puodynėse; firma skolina pinigus karaliams.

Akkadai buvo agrikultūristai, kas žymiau Babylonijoje, negu Assyrijoje. Kanalai valstybės prižiūromi. Savininkai išnuomoja daržus, nuomininkas moka $^1/_3$ produktų savininkui. Šalis pilna daržų. Tiglath-pilėseris I, pavyzdžiu Babylono princų, mėgino akklimatizuoti karališkuose daržuose medžius iš svetur. Assyrijoje žemdirbiais buvo vergai.

Assyro-Babyloniškė valdžia buvo absoliutė monarchija. Dvare būdavo daug valdininkų nuo karaliaus prigulinčių. Nuo laikų Tiglath-Pilėserio I apveiktas provincijas valdo satrapai, o miestus prefektai. Be turtannu (turtan), vyr. vado, kuris

---

[1]) Matavimo ir svorio systėmos daugelio tautų (mylia, uolaktis, mina, talantas), prietykio vertybės aukso ir sidabro (Saulė : Mėnulis = 360 : 27 = $13^1/_3$: 1), reikia ieškoti prasidedant pas Babylonėnus.

Μνᾶ (αργυρίου) tai $^1/_{60}$ dalis talanto (attiškoji seniau = 75 markių, po Solono $67^1/_2$ markių), o auksinė mina = bent dešimtį kartų tiek.

stovėjo po dešinei karaliaus, buvo kiti militariai officieriai: sultanas, majoras („vyras trijų pulkų"), „kapitonas penkių dešimčių", ir „kapitonas dešimties". Tarp vyriausių valdininkų buvo: Rab-saki (Rab-šakeh) arba vizyras, Rab-saris arba kambarių užveizdas, Muzikos direktorius ir karališkasai Astronomas.

Medicina. Čiukuras babyl. kultūros — tai vaisius esoterinių prasimanymų parinktinės kuningijos, darbas daugelio gentkarčių: nustatyta pasaulėžvalga, iš kurios išteka nuoseklios smulkmenos valstybinio, socialio, ir moksliško gyvenimo. Viskas išteka iš dievinos valios! todėl visur sutvarkytas suderinimas. Tos pačios spėkos ir įstatymai valdo viską: ir kas didžia ir kas maža. Tai puikiausiai pareiškia žvaigždynai, ant pažiūros painųs, bet iš tiesų turinti labai reguliarius kelius. Juose įrašyti yra įstatymai visatos: viskas žemiška danguje turi savo atatinkamą atspindį. Astronomija suteikia įžvilgį į įstatymus ir sąmazgį pasaulių triūso, o astrologija supažindina su dabarčiu ir numato visą ateitį.

Astrologija mat įtėmyjo eiles kosmiškų ir telluriškų periodiškai įvykstančių reiškinių, kurie dėl savo nuolatinių supuolimų numatyti tapo kaipo priežastis ir effektas (pvd. saulės padėtis, klimatas, meto laikai, vegetacija). Kaip tarp saulės padėties ir žvaigždžių patekėjimo vienur, meto laikų ir šilimos paskaidymo kitur prietykiai aiškųs esti, arba kaip yra kauzalis santykis tarp mėnulio phazių ir pagados įvykių, augščio jūrės prieplūdžio ir nusekimo; taip manyta skubotoje abstrakcijoje ėsą santykiai visur tarp dangaus kūnų ir atsitikimų žemėje. Iš pradžios domė buvo kreipiama į akyplėšrius, visuomenę palypstinčius reiškinius, pvd. epidėmijas, karės vargus, karaliaus likimą. Laikinas supuolimas tolygių atsitikimų, kurių sąrašai buvo vedami, su tūlais kosmiškais reiškiniais, pavyliojo prie hypothėzies įuos rišanties priežasties sąmazgin, ir kad todėl įvykstant kokiam nors atsitikimui danguje, pvd. komėtai pasirodžius, galima tikėtiesi atatinkamų žemėje reiškinių, pvd. epidėmijos, karės, karaliaus mirties ir t.t. Remianties sąrašais ir prilyginimais, netinkamai panaudojant analogijas, parėjo prie to, kad manyta žmogų prigulint nuo išlaukinio svieto taip toli, kad jis net smulkmenose pasidaraą visatos atspindžiu, mikrokosmu, kad jo sveikata ir gyvybės likimas prideraą nuo žvaigždžių padėties danguje. Atsirado tad gamtamoksliška phantastika, kuri plačiai paplito ir net iki mūsų dienų tebgyvena.

Babylonėnų — Assyrų medicinos turime tik nuotrupas užsilikusias, bet žinant senovinę pasaulėžvalgą tos nuotrupos darosi suprantamesnės ir meta šviesą ant to, kaip anksti ėmė darytiesi systėmos medicinoje. Šaltiniais mūsų žinojimo yra: Britų Muzėjuje rinkiniai iš Kujundžik, liekanos bibliotėkos Aššur-bani-palio (668 — 628) Ninivėje. Felix v. Oefele (Mittheil. z. Gesch d. Medizin) sustatė iš Bezoldo katalogo (20000 fragm.) tekstų (5 t. 1887 — 1899) apie 500 — 1000 mediciniškų ir gamtamokslišky: XVI ir XXIII dalis „Cuneiform texts from Babylonian texts... in the British Museum, 1903 ir 1906. — Louvre nėra med. tekstų, yra šiek-tiek Amerikoje. Berlyno muzėjuje (Vorderasiat. Abtheilung) apie 1000. Šis-tas randasi kyliaraščiuose, rastuose Nifferyje, o suguldytuose Konstantinopolio muzėjuje.

Netik žodžiai, bet ir tekstai Sumėrių kalboje surašyti, vėliau Assyrų gadynėje dar vartojami tebebuvo. Atskirti, kas buvo sumeriška, babyloniška ar assyriška, dabar nėra galima, nors suprantame, kad Assyrų medicina labiau atsiduoda prietarais ir sudriomis thėorijomis. Visatinai imant, babyl.-assyriškoji medicina turi pobūdį theurgiškai empirišką, t. e. empiriškai įgytos buitys tapo religiškai daimoniškoje pasaulėžvalgoje kuningų sujungtos su astrologišku nudažymu, ir tokia systėma įsiviešpatavo. Gyvybė, sveikata ir liga priguli nuo dievų ir daimonų, nusistato po įtaka žvaigždžių, o šiaip stovi sąmazgyje su krauju ir jo atmainomis — haimatinė thėorija, tik šiur-tur dar kvėpavimo prisimenant ar kirminų.

Gyvas organizmas susideda iš vėlės ir kūno, būklė proto yra širdis, centraliniu-gi organu kraujo — jaknos. Kraujas pas juos buvo tikruoju gyvybės principu, kraujas kūnui lyg upė šalies apvaisinimui, ir kraują skirstė į kraują dienos (šviesųjį— artėrialinį) bei kraują nakties (tamsųjį — vėnų). Tokia pažvalga peršviečia jau tvėrimo mythe: žmogų sukūrė dievui galvą nukertant ir tojo kraują su žeme sumiešiant. Mythuose šnekama taip-gi apie „gyvybės vandenį“, kas ir-gi ant humoralės thėorijos pamoja: juk Mesopotamijos visa gerovė prigulėjo nuo upių Euphrato ir Tigrio. Alsavimas nekreipė savęspi tiek domės, kiek kraujas, bet užmirštas jis nebuvo; jis buvo lyg vėjai prigimtyje. Šilima kūne prilygsta saulei laukams.

Kūno dalis mažai pažinojo, žinojimą sėmė iš aukų ir virtuvės anatomijos. Jaknos vartojamos buvo pranašavimams,

todėl jomis domėjosi ir modelius dirbdinosi, avių ar ožkų jaknas pamėgdžiodami, iš terra kottos: apatinė dalis tinklu tiesių linių padalinta į keturkampius, be to buvo ten daug skylių, kurių vienos per visas jaknas perlenda, o kitos tik įdubimais išrodo. Tūlos jaknų vietos turėjo įrašus pranašavimų.

Liga skaitėsi kuomi tai kūnui svetimu, įsibriovusiu: dažnai tat daimonu vadino. Kartais liga kįla nuo parazitų atsirandančių iš pūvėnų; pvd. kirminai dantų trešimo (caries). Pasveikimas ateina, kada daimoną išvėja, kada ligos medžiaga išmetama laukan per exkreciją ir sekreciją; diegliams remiant ar šiaip pilvui sopant, juk lengvu pamanyti, kad ligą pagamina gleivės, tulžis ar vėjai-bezdalai.

Therapijoje atsižymi dievai. Babylone Marduk (= iš jurės patekanti saulutė), apgalėtojas Tiamatės, išveja ligas ir suteikia sveikatą; jo dievnamyje buvo šulinys su „gyvybės vandeniu", semtu iš šv. Euphrato. Jis yra viešpats raganiavimų ir likimo tabelių. Vis-gi prieš gelbėdamas jis kreipiasi, ką patars jam tėvas Ea ar Hea (jurė). Kiti tarpininkai tarp dievų ir žmonių užžadėjimuose prisišaukiami buvo: ugnies dievas Gibil, dievė Marduko pati Zarpânîtu, didvyris Gilgamiš, ypačiai Marduko sūnus, mokslų ir medicinos dievas Nabû (Nebo), kuris vėliau Borsippoje savo tėvą visai išstūmė iš mokyklos ir ypačiai susirūpinęs buvo naujagimiais. — Karės ir meilės dievė — Ištar (Joledeth — Eileithyia) skaitėsi gimdymo dieve — (ji turėjo gimdymo žolę), požemių viešpatė Allatu užsiunčia sopulius, bet turi ir „gyvybės vandenį", kuriuomi gali netik ligonius pagydyti, bet ir numirėlius atgaivinti. Gydytojų luomo dievais buvo: dievas Ninib (Ninrag) ir dievė Gula. Paliegių ir epidėmijų nešiotojais buvo labai pribijomi: Urugal, Nergal.

Pathologijoje matoma specializacija, atskiri daimonai gamina įvairias ligas Asakku užkaitina galvą, Namtar gresia gyvasčiai lykiava ar epidėmija, Utukku užima kaklą, Alu susargina krūtinę, Gallu ranką, Rabisu odą, Lilu ir Lilit užleidžia „naktines priepuolas". — Baisiausieji daimonai tai numirėlių griaučiai šmėklos Etimmu, kuri iš proto išvaro, kartais žmogų apsėda. Apsigynimui nuo jos vartojo amulėtus.

Pavyzdys užžadėjimų štai: „Aš laikau iškėlęs žibintą; aš uždegu paveikslus Uttuku, Sêdu, Râbisu, Ekimmu, Lamartu, Labâsu, Achchazu, Lilu, Lilêtu, mergos Lilu, ir viską kas ne-

prietelinga, kas žmones pagriebia. Jūsų dūmai tegul kįla dangun ir tegul kibirkštys uždengia saulę. Tegul sulaužo jūsų užbūrimą sūnus dievo Heos". (Mat sudeginimas raganų ir daimonų paveikslų smagiai padeda užžadėjimui!).

Symboliniais veiksmais tarp kitko buvo nulupinėjimas svogūno, supešiojimas vilnų kuškio, priegkam nuokritos metamos buvo į ugnį, su linkėjimu, kad dievas ligą taip pat nuodugniai panaikintų. Čion taip-gi priskaitomas paprotys javus sėti ir vėl sušluoti, ligonį surišti ir tad besimeldžiant vėl atpalaiduoti, toliau užmazgioti ir atmazgioti tūlus mazgus. Mazgų atmezgliojimas turi atatikti paliuosavimą ligonio taip sakant ligos sumazglioto. Kartais nešiodavo tokius mazgus sveikieji, kad juos atraišiojus ligai atsitikus. — Daimonui vaikus apnikus, molinį daimono paveikslą su paveikslu juodo šuns pastatydavo trims dienoms pas mažiuko ligonio galvą, potam sumušdavo ir pakasdavo žemėn ir apipildavo miltais pablęstu vandeniu. Daugiur vartodavo amulėtus. „Mėdų akmuo" amulėtas nuo dieglių (dar byzantiškių laikuose siūlomas), tai antspaudo cylinderis, kurin buvo įskriostas didvyris Gilgamiš apveikiantis levą, o „assyriškasai akmuo" tai gimdymą glamonintis amulėtas iš jaspio padirbtas. — Magiškas pagydymas spiaudalais minimas maldoje į prikeliantį iš numirusių Marduką: „Gyvybės užžadėjimas yra tavo, gyvybės spiaudalas yra tavo".

Kartais ligų daimonų vardai turi prasmę ligų vardo. Labasu tai nuomirulys, Labartu — slogutis. Čion ligos daimonas tai įasmeninta liga; todėl suprantama, kodėl tūloj užžadėjimo formuloj ligos daimonas esti raginamas išeiti iš kūno pavidale urinos, pieno, snarglių, ausių vaško (materia peccans, humoralė (skysčių) pathologija). Gydyme matosi mišrumas mystikos ir blaivaus phyziol. — pathologiško mąstymo: maldos, kulto įmoniai, užžadėjimai, žavėjimai, amulėtai ir symboliški veiksmai pridengia ar lydi vaistais gydymą. „Dantų kirmino tekste" randame, šalia suggestijos, danties užkimšimą su skausmą malšinančia plomba iš hyoscyamo ir mastix, ir kitas gydymo priemones. Vaistus Babylonėnų medicina ėmė iš visų trijų karalijų: mėgo vidun imti žoles, o išlauk vartoti mostis (čion sesamės aliejus buvo pagrindu). Skonio pataisymui (corrigens) ypačiai vartojo datūlių syrupą ir medų, o gyduolių ištraukai vandenį, pieną, aliejų ar rūgštimą (kvasą). Sukrautiniai receptai kartais turėjo slapyvar-

džius, pvd. „vaistas saulės dievo“, „šuns liežuvis“, „oda geltonojo žalčio“, „gyduolė nuo kalno žmogiškosios veislės“. Tarp išorinių priemonių įdomios: mostymas, įtrynimas aliejumi, klistyrai su vaistais, maudynės, laistymai su šaltu vandeniu (pvd. pilvui sopant), taurės: žaizdos kertamos su dvišaku botagėliu, kur prie botagiukų pritaisyti kreivi kuoleliai, arba buvo statomos apvalainos stiklinaitės. — [Yra paveikslėlis ant antspaudo iš Gudeos laikmečio (ca. 3300 pr. Kr.)]

Ligų pažinojo B. — Assyrai daug, žinoma, symptomų kompleksų: „susirgo galva“, akių ir ausų ligos, ligos nosies, burnos, lūpų, liežuvio, krūtinės, skrandžio sopėjimas, piauja vidurius ar pilvą, apsirgimas žastų, nagų, pirštų, odos ir lyties ligos, gyvačių įkandimas, skorpiono įgėlimas, moterių ligos (įdegimas ir sutinimas mammos), vaikų ligos etc.; dvasios ligos — pagamintos daimonų ar raganų sužavėjimu — tūno širdyje. Dažnai minimos epidėmiškos ligos, nors sunku identifikuoti jas.

Galima manyti, kad astrologija nesustojo nužynaudama epidėmijas ar gimimų įvykius, bet iš lengvo ir ligos prognosį išplėtojo. Štai pavyždžiui epidėmiologiškų prognozių: „Kada mėnuliui šviečiant vakarų vėjas pučia, liga vyraus tą mėnesį... bloga yra Aharrû (vakarų šalei)“.

„Jeigu Vėnus artinasi prie ženklo Vėžio, klusnumas ir gerovė bus šalyje... Ligoniai šalyje pasveiks. Nėščios moterys savo palagus laimingan galan prives“.

„Kada Merkūras 15-tą mėnesio dieną pateka, bus lavonų. Jeigu Vėžio ženklas aptemsta, tai pražūtingas daimonas pagriebs šalį, ir bus lavonų“.

„Jeigu Merkūras Tammuzo mėnesyje pateka, bus lavonų“.

„Jeigu Jupiteris ir kitos planėtos prieš viens kitą stovi, kančios teks šalei, o jeigu Mars ir Jupiteris susijungia, tai gyvuliai kris“.

„Kada perkūnija griauja mėnesyje Tisri, bus šalyje neprietelystė; kada lyja mėnesyje Tisri, bus sergančių žmonių ir galvijų“.

„Kada saulė ir mėnulis... 15-tą dieną „išklausyk mano maldą“ jis turi sakyti,.. jis tegul glaudžiasi prie savo pačios, ji pradės jam sūnų“.

Kadangi žmogaus kūnas (mikrokosmas) atatinka visatą (makrokosmą) ir atskiros kūno dalys stovėjo po valdžia zodiako ženklų, tai therapija labai prigulėjo nuo konstellia-

cijos, kalendoriaus (kartais čion buvo pagrindas protingas pvd. atsižvelgimas į meto laikus ir pagadą), pvd. carminativum davinėjo patekant ožkažvaigždei, nes toji valdo Anų.

Ir dienos buvo parenkamos: visiems tikint piktąje skaitline 7, gydytojas vengė 7, 14, 19, 21 ir 28 dienomis ligonį čiupinėti. Ir receptų taisymas neapseina be lošimo su skaitlinėmis: suskaitomi vaistai, receptai privalo susidėti iš tam tikro gyduolių skaičiaus. Kad viskas priguli nuo tam tikro laiko ir skaičiaus, perėjo į tikėjimą taip-gi kitų tautų.

Kaip atsirado p r o g n o s t i k a medicinoje, pamokina mus Babylonėnų kuningų pranašavimai. B-o kuningai tikėjo ėsant ženklus ateinančio likimo: iš jų užrašų systematizuotų pasidarė plati literatūra, ir ominų tekstai yra didoka dalimi Assur-banipalio bibliotekos. Ypačiai judesiai ar reiškiniai įvairių žvėrių (pvd. ūmas žvėrelio atsiradimas namuose, prieangyje, susitikimas šuns ar veršio, jaučio baubimas, paukščio lėkimas), pagimimas baisūnų (monstrum) pas žmones ir gyvulius, sapnai etc., buvo įsidėmėjami, ir iš tokių atsitikimų buvo spėliojama ateitis (kaip ir šiandien daro prietaringi žmonės). Sudarkymai, gimimo anomalijos patarnavo kuningams dėl pranašavimų, jų pastebėjimais naudojosi žynavimui. Medicina čion kuningams atliko patarnavimą. Pavyzdžiui štai tekstas: „Kada moteris pagimdo kūdikį, kuris turi levo ausis, tai bus stiprus karalius šalyje. Kada moteris pagimdo kūdikį, kuriam trūksta dešinės ausies, tai karaliaus dienos bus ilgos. Kada moteris pagimdo kūdikį, kuriam trūksta abiejų ausų, tai atneša tūžbą šalei ir šalis sumažės. Kada moteris pagimdo kūdikį, kurio dešinėji ausis yra per maža, tai vyro namas bus išardytas. Kada moteris pagimdo kūdikį, kuris turi paukščio snapą, tai šalis taikoje pasiliks. Kada moteris pagimdo kūdikį be burnos, tai namų šeimyninkė miršta. Kada moteris pagimdo kūdikį, kuriam trūksta pirštų dešinės rankos, tai valdymierą pagaus jo neprietelial. Kada avis pagimdo levą, tai karaliaus ginklai bus pergalingi ir karalius neturės sau lygaus".

Kuningų susidomėjimas o m i n a i s paragino užrašų užrašus ligoms pažymėti, iš ko susidarė ligonio historija pirma dėl žynavimo, o paskui kad iš anksto numačius ligonio likimą, ligos pabaigą. Tad pastebėjimai pas ligonį (pvd. kokis gymis, kokie plaukai, kraujas nuleistas, urina etc.) turėjo vertybę ominų; kiekvienas symptomas buvo prajausme (pagijimo ar mirties), mostas į „prognozį". Todėl empiriškieji reiškiniai ligos stebė-

jimo su sapnais ir astrologiškais svaitelėjimais stovi ant vienos papėdės. Kada gydytojas išsiskirs iš kuningijos (kaip tai įvyko Helladoje Hippokračio laikais), tai eliminuos ir išmes laukan prietarus iš prognostiškų premissų, o apsiribos reiškiniais, kurie su liga pagal prityrimą susiję yra.

Kad Babylonėnai k r a u j ą ir u r i n ą žvalgė, rodos mažai galima abejoti. Graikai tą metodą priskaito Persams klaidingai, nes Persams religija draudė lytėti tai, kas nešvaru; o B-nų kultūra ir medicina juk nepasiliovė su Babylono žlūgimu. Taip-gi o n e i r o s k o p i j ą B.—Assyrai stropiai puoselėjo, kaip ir miegojimą dievnamyje, kad per miegą sapne dievas apreikštų ligos išeitį ar kitus dalykus. Makėdonijos didikai, Aleksandrui Babylone merdint, klausinėjo dievą „Sarapį", ar anam likta pasveikti! Anot Jamblicho, Bab-ų moterys ėjo į dievės Zarpanitu šventyklą miegotų, kad sapne apreiškimą gautų. Tik pas Hippokratį astrologija išsidėsto į blaivų domėjimąsi klimatiškų ir meteorologiškų įtakų sveikaton ir ligon (nors pėdsakai tikėjimo skaičiams, sapnams ir astrologijai pas jį randasi).

Mesopotamijos gydytojai buvo dalimi kuningijos, tai ir jų guodonė ar kilo ar nyko drauge. Tur-būt buvo užžadėtojai, kuriems patarnaudavo kaip mokytiems gydytojams taurių statytojai ir plėstrų lipintojai. Iš Hammurabio įstatymų menama, kad buvo gydytojai sužeistųjų ir chirurgai operacijoms, ir gydytojai galvijų bei asilų. (Chirurgo Urlagaledinu antspaudas iš Gudeos laikų 3.300 m. pr. Kr.). Gydytojas — kuningas užrašinėja prityrimus; tie tai gudruoliai (U m m a n u), o praktikai — p a š i š u (mostytojai), kurie dirba ir-gi aliejų religiškiems įmoniams; mosčių maišytojai — a b a r a k k u; sapnų ir liejinių aiškintojai — š a'i l u; sužavintieji ligos daimonus — a š i p u; raganiai, burtininkai — b a r u, buria ateitį prasčiokui iš aliejaus, o didikams iš gyvulių aukos. — Yra taip-gi a s u (žinovas šventinto vandens). Maudytojai. Akušėrė S a l S â(g) — tai vidurių žinovė.

J u s t a l i o n i s (atkeršto teisė) progresui buvo lyg Damoklio kardas: auklei už kūdikio pamainymą krūtis nupiauja, o gydytojui rankas nukerta už blogą chirurgiją! Buvo ir militariai gydytojai; iš tekstų matosi jų tarpusaviai pavydai. Chirurgiškų instrumentų nemaža tapo rasta.

Valstybė rūpinosi išauklėjimu gydytojų labai anksti steigdama mokyklas, kurių svarbiausios sulig Strabonu buvo Uruke (Erech) ir vėliau Borsippoje. Gydytojų atlyginimas ir

medicinos įstatymai jau buvo nustatyti valdant Hammurabiui (2250 pr. Kr.).

Štai med. įstatymai Hammurabio:

„Kas muštynėje kitą sužeidžia, turi gydytoją anam apmokėti".

„Kada gydytojas kam-nors padaro sunkią žaizdą su brundziniu operacijos peiliu ir jį pagydo, arba kada jis kam-nors taną (tumor) su brundziniu operacijos peiliu atidaro ir akį žmogaus pagydo — tai jis privalo 10 sekel[1]) sidabro gauti".

„Jeigu tai bus iš verguvės atpalaiduotas, tai jis gauna 5 sekel sidabro".

„Jeigu tai buvo kieno vergas, tai tojo savininkas gydytojui duos 2 sekel sidabro".

„Kada gydytojas kam-nors sunkią žaizdą su brundziniu operacijos peiliu padaro ir jį užmuša arba kam-nors taną su brundziniu operacijos peiliu atidaro ir jo akį sunaikina, tai reikia jam rankas nukapoti".

„Jeigu gydytojas vergui atpalaiduotojo su brundziniu operacijos peiliu padaro sunkią žaizdą ir jį užmuša, jis privalo vergą už vergą atiduoti".

„Jeigu jis vergui taną su brundziniu operacijos peiliu atidarė ir akį sunaikino, tai jis privalo jo pusę kainos užmokėti".

„Jeigu gydytojas kieno nulaužtą kaulą sugydo ar sergančius grobus sugydo, tai ligonis gydytojui privalo duoti 5 sekel sidabro".

„Jeigu tai yra atpalaiduotasai, jis turi 3 sekel sidabro duoti".

„Jeigu tai kieno vergas yra, tai vergo savininkas privalo duoti gydytojui 3 sekel sidabro".

Aigyptas.

Aigypte palei Nylių, nuo rytų iki Nubijai Raudonaje jūre apsergėtame, plėtojasi kultūra savistoviai[2]). Toji kultūra tūkstantmečiais užsiliko gyva omenyje tautų; Biblija ir Homėras, Graikų philozophai ir historikai garbino ir gerbė aigyptėnų

[1]) Tai nemaža mokesnis: 5 sekel kainavo metams namo nuomas; $^1/_{30}$ sekelio tai užmokesnis rankdarbiui meistrui.

[2]) Aigyptėnų civilizacija susisieja su prieshistoriškuoju žmogumi. Kaip galima spręsti iš bent kelių buičių: arthritis deformans, rheumatiškoji podagra, taip dažnai aptinkama aigyptėnų mumijose, prilygsta „urvinei

mokslą ir dailę. Vienok tos kultūros slaptybės čydrą pakylėti tepavyko naujos gadynės mokslininkams, kada „Rosette's akmuo" trijose kalbose atidengtas suteikė raktą į kalbą ir raštą Pharaonų[1]). Dabar tik galima patapo įsigilinti į architektoniką, chėmišką technologiją, mat.-gėometrišką žinią, poeziją (lyriškai didaktinę, pasakas ir romanus) ir religiją, ir pamatyti, kad Aigypto kultūra nekartą tapo pavaisinta iš Azijos (viešpataujant Hyksams, susiduriant su Hittitais ar Assyrais ilgose karionėse etc.) ir tokiu būdu gavo riuksą savo tolimesnei plėtotei.

Ir medicinoje nors vėliau mysticizmas vyrauja, vis-gi matosi turtingas empirizmas. Gydytojų ir sanitarinės padėties skilbas turėjo graikams didelės įtakos, ir jų gudruoliai ieškojo įkvėpimo ir šviesos Nyliaus pakraščiuose. Ir Odysėja (IV. 229-232) giria jų gyduoles bei gydytojų prityrimą. Herodotas sako Aigyptą esant sveika šalimi, bet pilna gydytojų, ypačiai specialistų akims, galvai, dantims, pilvui ir vidujiniams organams. Jis ir Xenophontas rašo, kad Kyras ir Dareijus kvietė pas save aigyptiškus gydytojus. Diodoras sako, kad Aigypto gydytojai ligų atsiradimą priskaitą per dideliam ėdrumui, ir gydą gavėjimu, vimdymu ir traidinimu, ir kad jie gauną algas nuo valstybės; kas gydo seniai nustatytu būdu, neatsako už exitus letalis, o kitaip gali mirtinai būti baudžiamas. Klemens Aleksandrietis tikrina, kad medicinos mokslas ėsąs nustatytas šešiose paskutinėse iš (42) hermėtiškėse knygose, kurias dievas Thot (=graikų Hermės) patiekęs; jas vadino Ambrė, ir ten aprašytas žmogaus kūnas, ligų mokslas, chirurgija, gyduolės, ligos akių ir moterių. Pas Dioskuridą minimus aigyptiškus vaistų vardus sunku

podagrai" (Höhlengicht), kurią Virchow rado kauluose prieshistoriškojo žmogaus ir lokio, o kuri taip paprasta skeletuose ankstybųjų gyventojų Vokės miškuose. Skeltiniai titnago įrankiai, nežinomos gadynės, randami apylinkėse Fayum'o ir kitur, pereina kitus graznumu ir formos ir nuskėlimo. Neolithiški skeltiniai peiliai juk nuolatos vartojami buvo aigyptėnų balzamuojant jų numirėlius. Hėliolithiškoji kultūra sklido toli į rytus ir vakarus: saulės garbinimas, statymas megalithiškų monumentų, mummifikacija, tatuavimas, ausų perbedimas, cirkumcizija, masažas... Aigyptėnų kultūra turėjo įtakos į Minoiškę civilizaciją Krėtėje, taip pat į Malajaziją, Polynėziją, ir tolimą Ameriką (El. Smith). Tai galėjo įvykti sulig mechaniškuoju processu konvekcijos, kaip mokina Fr. Ratzel (Anthropogeographie, 1882).

[1]) Pirmas mėgino tą akmenį iššifruoti angl. gydytojas ir phyzicistas Thomas Young, tai galiaus pavyko Champollionui (1818-28), toliau dirbo Richard Lepsius (1810-84), Heinrich Brugš (1827-94), Jos. Chabas (1817-82), G. Maspero etc.

yra identifikuoti. Ir pas Plinių minėjimų netrūksta. Bet-gi graikai pažinojo aigyptiškąją mediciną ne jos žydėjime, o smukimo metu.

Keletas žodžių apie politiškąją Aigyptėnų praeitį. Historija šalies prasideda mythiškaje gadyne su dievų dynastija. Kas dievnamis turėjo eilę dievinų monarchų su vyriausiuoju dievu pirmoj vietoj: pvd. Memphyje Ptah dievų tėvas; Râ jo sūnus, Šu oro dievas, Seb žemės dievas, tojo sūnus Ozyris ir Set (Typhon), ir Horus atpirkėjas, sūnus Ozyrio; Thėbuose-gi Amun-Râ dievų karalius, Mont tojo sūnus, Šu, sūnus Rā, Seb, Ozyris, Horus; Set nelabas principas. Valdžia Manes'o užbaigia mythiškąją gadynę.

Menes iš This įsteigia Memphyje sujungtą monarchiją ir historinės dynastijos prasideda 5004 m. (pasak Mariette). Su 6-taje dynastija, kuri parėjusi buvo iš Elephantinės (3500 m.), užsibaigia senoji imperija. Keliems šimtmečiams Aigypto historija nebeaiški, tuščia.

Vidurinė imperija persikelia į Thėbus, 3064 m. Su 15-taje dynastija apie 2215 m. Hyksos (Menti) apsisėda Tanis'e, galiaus Avaris'e. Aahmes (Amosis) išveja juos ir 1703 m. įsteigia su 18-taje dynastija naują imperiją Thėbuose. 18-toje dynastijoje atsižymi Thothmes I, karalienė Hatasu, Thothmes III, Amenophis III (statuva Memnono), eretikas Amenophis IV (Khuten-Aten). Ateina gadynė 19-tos dynastijos didžių užkariautojų. Atsižymi Seti I (karės su Maute-nurù), Ramsės II (karės su Khetasira). Menephthos II laikuose įvyko Izraėlitų exodus 1320 m. po vada Hosarsipho (Moizio). Ramses III arba Hėrodoto Rhampsinitas.

Ramzio XIII laikais kuningai sukelia revoliuciją ir 1110 m. kun. Hirhor įsteigia naują dynastiją (20-tą), o 21-mos dynastijos karalius Smendės viešpatauja Tanis'e. Šešank I išverčia rivalius Tanis'e ir Thėbuose, ir 981 m. Būbastyje įsteigia 22-rą dynastiją. Aigyptas vėl subyra į smulkias karalijas. Aithiopas Šabaka sujungia atgal aigyptiškąją monarchiją, įsteigdamas 25-tą dynastiją. 672 m. Aigyptas virsta Assyrijos provincija pergalėtas Esarhaddono. Tik Psammetich I nusikrato svetimą jungą.

Tasai Psammetich (664 — 610) su pagalba Gygio ir Lydijos siųstos Kariškių ir Joniškių kariūmenės išveja Dodekarchijos princus ir pašalina Aigypto izoliaciją. Tojo sūnus Necho II

(610—594) Phoinikų jūreiviams liepia apkeliauti laivais aplinkui Afriką ir ėmė rausti Suėzo isthmų. Amazis (570 — 526) priiminėjo graikus su išskėstomis rankomis. 525 Kambyzės užkariavo Aigyptą, ir tik po trijų sukilimų tepavyko 415 m. atsikratyti nuo Persų. Tad ir Aigypto medicina krito ir smuko, ir mirus pastaramjam aigyptėnų karaliui iš 30-tos dynastijos Nektanėbui (340 m.) ir nelikus Aleksandro Makedoniečio, per Ptolemajų pastangas užleidė vietą graikų medicinai, o pati pavirto į magiją ir alchėmiją. Viduramžiuose Aigypto išminti tolygindavo su raganiavimu, philozophų akmens ieškojimu, alchėmija ir astrologija. —

Tad Aigyptėnų medicinos tėvais ėsą buvę dievai: Izis (žemė) išradėja daugelio vaistų ir kerėtoja su savo sūnumi snapnosiu Horumi; ji sergsti gimimą kūdikių ir supa lopšį Nyliaus; ji išradėja audimo ir dailės moterių gyvatos; Sais'e garbinamoji Neit; mėnulio dievas Thot (Duhit = Hermės, išradėjas skaitliavimo ir matavimo, religiškai moksliško ir todėl mediciniško rašto); jį persistatė su šunbezdžionių (kynokephalos) ir ibies galva; jis buvo tikrasai gydytojų dievas, jam priskaitė išradimą klistyrų (būk tėmyta buvę, kad ibis su savo ilgu snapu įsišmirkščiąs į anų (rukę) jūrės vandenį). Sargais vaikų palaimos ir gimdymo garbino avinragį dievą Chnum, kačiagalves dieves Sechmet, (Sechmetės kuningai buvo gydytojais: Sechmetnanch), Pacht, Bastėt. vėliau krokodylgalvė Toėris. Išnešiotoju epidėmiškųjų ligų buvo asilgalvis dievas Set=Typhon, atstovaujantis nelabąjį principą. Aleksandriečių laikais Serapis (dievas požemių Memphyje), jo kuningai — gydytojai: κάτοιχοι[1]).

Daugybė dievų aiškinama tuo, kad atskiros valstybės pasilaikė savistovumą religijoje, nors visur Saulės dievai viršyjo (solaris kultus). Randame ten dievų triadas (tėvas — augščiausia gydymo instancija, sūnus — tikrasis gydytojas, motyna-gi turi magiškas jėgas ir įveikia moterių ligas): Abyde-Ozyris, Izis, Horus; On (Hėliopolyje) — Râ, Ast, Thot;[2]) Memphyje — Ptah, Sechet, Imhotep[3]); Thėbuose — Amun, Mut, Chonsu; Sechem'e (Letopolis): dievo sūnus Anubis; Säis'e — dievo motyna Neit.

---

[1]) slg. κατοίχομαι, nuėjęs esmi į požemius, numiręs esmi.

[2]) Thot (Duhit) sako ėsąs kilęs iš Athotis (Teti, 2-ras karalius 1-mos dynastijos) ar jo įpėdinio Itath.

[3]) = Karaliui 3-os dynastijos Zoser Sa, Tosorthos.

Įdomu, kad aigyptėnų mythologijoje taip-gi dievai suserga (jau tatai yra žyme, kad jie buvo kilę iš paprastų karalių ar gydytojų, kurie tapo įdievinti po mirties): senstantis Râ suserga nuo „kirmino“, kuris jį užkrečia iš kulnio. Izį Deltos balose apniko uždegimas mamm̃os. Horus susirgo sykį nuo skorpiono įgėlimo, kitą kart dysentėrija, o besikaudamas su Setu (Typhonu) netenka pautų ir beveik akies, kuri vienok pagyja.

Tuomi tad mažiau stebėtina, kad dievai ruošia vaistus sau ir kitiems. Taip, papyras Ebers mini gyduolę, kurią Râ sudėstęs, kitas-gi sudėstė dievai Šu, Seb, dievės Tefnut, Nut ir Ast.

Iš atskirų gydytojų pas aigyptėnus randame įvardintus Imhotep'ą (= Aeskulapios), karalius Teta ir Tsešorta (5-me tūkstantmetyje), Nebsuchet (tai Sénac aigyptėnų) ir okulistą Chui ar Čui.

Gydytojas (sun-nu) priklausė prie kuningų kastos. Mediciną mokė mokyklose prie dievnamių; garsiausios buvo: On (Hėliopolis, dabar Matarieh), Sais, Memphis, Thėbai ir Chennu (Silsilis), kur adeptai netik gaudavo theoretinius pamokymus (iš šv. knygų dievo Thot'o įkvėptų), bet ir praktiškus: daug ligonių lankėsi dievnamiuose, o gydytojai ligonius ir namie lankydavo. Gerai buvo, kad gydytojai buvo apmokami iš dievnamio fondų, bet blogai, kad mokslas susiliejo su theurgija ir neliko asmeninės iniciatyvos. Todėl juk šiaip nė negirdime apie atskirus gydytojus ar jų sektas, nors gal būt dievnamiuose gydymas ir skirdavosi vieni nuo kitų, nes rodos dievnamiai plėtojo kiekvienas tam tikras atskiras medicinos šakas.

Gydytojai jau anksti dalinosi į paprastus gydytojus (pastophoroi), chirurgus, ir žavėtojus ar užžadėtojus (šitie buvo labiausiai gerbiami); o specialistai, kuriuos Hėrodotas mini, atsirado jau susmunkant aigyptiškajai medicinai. Gydytojų-kuningų kollegija buvo podraug medicinale komisija prižiūrinti gydytojų veikimą (pvd. Säis'o didkuningis buvo „gydytojų viršininku“). Be to, buvo dar militariai gydytojai ir veterinarai. Gydytojų socialė pagarba buvo labai didelė, juk kartais gydytojai buvo ir karaliais, pvd. Athotis ir Tosorthos. Ligoniai, pasveikę, dievnamiams duodavo dovanas, kartais nuliedinę kūno dalis, katros sirgo: žaslus, pirštus, akis, ausis etc.

Šaltiniai. Seniausiais paminklais Aigyptėnų medicinos tai paveikslai įgraižyti staktoje kapo artymais Memphies ir

aprašyti W. Max Müllerio kaipo paminklai chirurgiškų operacijų (2500 pr. Kr.). Čion aiškiai perstatyta yra cirkumcizija ir bene chirurgija galūnių ir sprando; iš apsiėjimo ir iš užrašų matosi, kad ligoniai kenčia didokus sopulius. Randame taip-gi galūnių aptvarus mumijose iš visokių gadynių. Rasta tapo med. dėžė Aigyptėnų karalienės iš XI dynastijos (2500 pr. Kr.) su puodais, šaukštais, džiovintais vaistais ir šaknymis. Rasti tapo įrašai ant kapo arti pyramidų Sakaros, laidojimo vietoje gerbiamo mediko iš V dynastijos apie 2700 pr. Kr. I-em-he-tep, Aigyptėnų Aiskulapius iš III dynastijos (4500 pr. Kr.), vėliau garbinamas Memphyje, turėjo ir-gi šventyklą saloje Philae. Jis seniausias buvęs gydytojas, sako garbinamas jau laikmetyje Mykerino. Statulos gydytojo Iwtė iš XIX dynastijos (1320—1170 pr. Kr.) randasi Imper. Muzėjuje Leydeno.

Iš 12-tos dyn., 2200 — 2100 m., Petrie Papyrai iš Kahun'o ir Guroť'o: veterinarijos ir gynaikologijos. Kiek vėlesnis Eberso Papyras Leipcige, 1900—1550 m.: apie vaistus senaigyptėnų, hieratišku raštu. Dar vėlesnis yra chirurgijos papyras Hearsť'o.

Du papyru Brugšo Berlyne, 1350 m.: papyras major iš epokos Ramzio II: 170 receptinių formulų; tik magiškoji therapija jau labiau akin sminga. Sako, kad dalis ėsanti kompiliuota iš knygos, įteiktos 5-tam karaliui Sent (Sendi) iš 2-ros dynastijos! Papyras minor: žavėjimai motynai ir kūdikiui; įturis atsineša prie prietaringų įmonių palago ir vaikų grinčios, daugumoje žavėjimo formulos.

Medicinos papyras Londone, 1200 m. Yra dar Gardinerio papyras iš vidujinės karalijos.

Papyras Rhind — pratimai elementarės mathėmatikos (ypačiai trupmėnų) iš laikų Amenemhos III (2221—2179) (Nukopijuotas Amahesu, apie 1700 m., ir turinys perduotas knygoje Aleksandriečio Hėrono. Ir Euklidas naudojosi panėšia knyga).

Menkesnės vertės esti magiškai mediciniškieji, dėmotiški tekstai muzėjuose Leydeno, Turino, Paryzo ir Boulaq iš pirmojo tūkstantmečio ir vėlesni. Čia daugiau riebūs prietarai (kerėjimo žodžiai, dienų pasirinkimas, ominų žiūrėjimas) ir mystėriškas elgėsys (hermėtiškas vaistų pervardinimas), ženklas susmukimo laikų ir svetimų įtakų. Iš empirizmo aigyptėnų Ptolemajų laikais randasi ant dievnamių sienų užrašyti receptai įvairiems smilkymams ir braukymo aliejams.

Literarė forma tokia kaip pas Babylonėnus: stebėjimai

diagnostiškai symptomatiški su gydymo pasiūlymais. Čia dar pažymima greta su diagnozimi ir prognozis.

Veterinišksasai tekstas Kahuno papyro pasižymi empirija, diagnozies tikrumu ir racionale chirurgiška therapija gerai nujėgiamų symptomų kompleksų (žąsies kiaušinių dėjimo sunkenybės, žuvies ligos, galvijų diegliai, votys galvijų, tympanitinė peritonitis ir sekmės tsetsės įgėlimo galvijams). — Aprašymas ligos ir operacijos voties puikus: šis-tas pakartojama Geoponikose pas Kassianą Bassą Byzantiškais laikais.

Gydymas: laistymai, taurių statymai, kraujo leidimas iš viršutinės lūpos ir uodegos ir užplėstravimas. — Apie žavėjimą vos menkos pažymės...

Gynaikologiškasai papyras Kahunò rašo apie utero kilimą ir nusileidimą, jo tariamą klajojimą po kūną; vietos pamainos spėjamos iš sopėjimų be tikro egzaminavimo. Gydo: pakišant smirdančias ar kvepiančias žoles po vulva, kad uterų žemyn nuvyliojus ar augštyn nuvarius, ir masažas. — Kitas skaidmuo svarsto: ar ir kiek vaikų moteris turės? Čion magiškos manipuliacijos. Gimdymuose dalyvauja bobutės.

Eberso papyras, 20 metrų ilgas, viduj turi tekstą gyduolių; tai kompiliacijos iš kelių senesnių rinkinių, kaip kad Indų Samhitos. Visatinai imant, tai receptų rinkinys (daugiau 900) nuo daugelio ligų (symptomų ir symptomų kompleksų). Nekurie perskyrimai („pradžia knygos apie išvarymą uchedu iš visų žmogaus sąnarių") siekia laikų karaliaus Usapha'is iš pirmos dynastijos. Įturis labiau pharmakotherapeutiškas, o theurgiškasai elementas (maldoms viršyjant užžadėjimą) pasilieka užpakalyje. Po abdominalių sopėjimų su vėmimo ir traidinimo therapija, ir grobų kirminų, eina plaučių ligos, dysenterija, pilvo putmenys, gleivių ligos ir kitos ligos nasrų (synanchė), akių ligos, ligos galvos, plaukų auginimas, dermatologija, žaizdų gydymas, kraujagyslių ir nervų ligos, gynaikologija ir paidiatrija; apie kraujo dūdelių systėmą, pastangos atspėti skysčių tekėjimą kūne, ir galiaus magiškoji therapija. Priedai eina apie įdegimų patinimus (uchedu), ir žavėjimas[1]).

[1]) Įdomųs yra perskyrimai apie akių ir ausų ligas, tarp kurių baronas Larrey 1802 m. atžino Aigyptėnų trachomą, ir aprašymas ĀAĀ ligos, UHA ligos ir Uchedu (sopulingo tanio), kurias ligas Joachim tolygina su chlorosis Aegyptiaca, o Ed. Pfister su bilharziasis (nės hieroglyphas čion perstato phallių). Be Filarios, Taenios, Ascaris ir kiti parazitai minimi. Be švino ir vario druskų yra minimi colchicum, gentiana, ol. ricini šalymais skretenų kaip kraujas, excreta, taukai ir viduriai paukščių, žindžių ir reptilių.

Įdomi yra „slaptoji gydytojo knyga“ apie širdį ir dūdelių systėmą, kuri eina iš širdies į visus narius, kur jaučiamas širdies plasnojimas; žinoma, tai menkas kraujagyslių paskaidymo aprašymas, bet vis-gi kraujotekio mokslas!

Šnekant apie išvyjimą uchedu, minima sūdynai orą išnešiojanti — tai šaltinis pneumos theorijos: „gyvybės pneuma“ (įalsavimas) ir „mirties pneuma“ (expiracija). [Pas Babylonėnus buvo dienos kraujas (arterialis) ir nakties kraujas (vėnozinis)].

Kūdikių gydyme įdomu tai, kad auklėms davinėjo vaistus, kad pagydžius žinduolius. Gemantiems kūdikiams prognozis nustatoma štai kaip: „Jeigu rėkia ni, tai gyvens, o jeigu rėkia ba, tai mirs“.

Eberso papyras sako, kad iš kaulų ir minkštimų sustatytą kūną pervarsto oro ir kraujo gyslos, kurių pulsas prilygstąs Nyliaus potvyniams, kurie ateina ir nueina. Ligų priežastys yra somatinės, kur parazitai didelį vaidina vaidmenį (Orfele). Epidėmijos nuo dievų pareina. Symptomai esti imami už pačią ligą, nors tūli symptomų kompleksai krūvon suglaudžiami esti. Tiriant ligą, šalia inspekcijos pavartojo palpaciją, ypačiai pilvą apčiupinėjant ir jaknų bei blužnies padidėjimą nustatant; tai-gi lokalė diagnozis žydi. Ir tūla rūšis auskultacijos vartojama: „ausis girdi ten“. Ir visos išsunkos tėmyjamos, ypačiai urina ir prakaitas, bet taip-gi ructus et flatus. Thėrapijoje randame vimdymą ir traidinimą. Ypačiai domisi moterių ir akių ligomis. Mini ten ligas akies vokų, jungplonės, raginės, žvyzdžio (iris), ir žvairumą (strabismą); vartojo gydymui vario ir švino druskas. Domisi taip-gi ausų ir dantų sirgimu; bet dirbtinių dantų nesimato pas tūkstančius apžiūrėtų mumijų, nė dantų sujungimo darbo. Švarumo hygiėna pas kuningus ir didikus itin ištobulinta. Apipiaustymas paplito iš Nūbijos pas abi lyti; penio futeralai vartojami buvo: regimai nenorėta didelės šeimos.

Vaistus gydytojas, rodos, davinėjo už pinigus, nors nieko apie tai nesako Eberso papyras. Apie chirurgiją šneka Hearsto papyras, kur nurodomi žaizdų aptvarai („švarios“ ir „nešvarios“ žaizdos!), kraujo sustabdymas, kaulų atitaisymas, skauduliai — gydomi peiliu ir kautėriumu, nulaužtų kriauklų aprišimas, dantų sustiprinimas. Abiejuose papyruose, kurie daugkur vienas su kitu sutinka, mažai magijos teužtinkame; toji iš lėto auga po įtaka iš rytų, iš Babylonijos.

Berlyno papyras tai labiau rinkinys receptų nuo sopėjimo visose kūno dalyse, be to ten pharmakologiška technika, mosčių prirengimas, skonio pagerinimai, ir theorėtiški paisėjimai apie kraujagysles. Ten yra keli magiški įžodžiai, nėštumo išmėginimai ir kaip reikia nustatyti nėštumo sugabumus (genitalijų smilkymai, mėginimo česnys, vaginos švirkštimai, subraukymai, palpacijos priemonės, akių tyrimai, urina palaistymai daigumui grūdų išmėginti ir t. t.). Mažasis Berlyno papyras ir Londoniškis, bent 400 metų jaunesnis už Eberso papyrą, jau labiau atsiduoda magija; Londoniškiame iš 60 patarimų vos 8 tetarnauja gydymui su gyduolėmis. — Ten apšnekami esti mišriai — kaulų ligos, utero sopos, suirzimo būvis, apsideginimai, akių ligos, kraujo tekėjimai iš žaizdų ir vaginos etc. Gydyme kaip vaistais taip magija visi mediciniškieji papyrai stovi artimame sąmazgyje. Nors užrašai vieni nuo kitų labai tolimi sulig laiku, jie vis-gi sutinka pilnai, ir visa žinija nuo Kahuno papyrų iki Eberso papyrų nerodo plėtojimosi, bet pažangų sukaulėjimą ir sugedimą per magiškas priemaišas iš Babylonijos atėjusias, kas ir aigyptėnų religijoje juk atsitikę yra. Naujojoje karalijoje jau visur žavėjimo klastos ir rūtina, nors ir receptinė therapija, nuo seniai išmėginta, pamiršta netapo. Bet-gi pereiginis laikas 1200 — 525 m., iki Aigyptas atiteko Persų valdžion, nėra nušviestas mediciniškaisiais papyrais iš to laikmečio, o keletas receptų surastų dar netapo tinkamai ištyrinėti.

Vaistams vartojami buvo: lactuca, absinthas, aguonos (opium), ricinos aliejus, pomegranatinės šaknies žievės, hyoscyamus, mandragora, calamus, strychnos, natron, įvairios vario ir zinko druskos, kantharidai, visokeriopi žvėrių riebalai ir t. t.

Vaistų lytys: ištraukos (extracta), viralai, elektuarai (medus + vaistų milteliai), pastos ir t. t. Vartojami vaistai buvo kaipo gėralai, klistyrai, gargaliavimai, skalavimai, įbraukymai, įšvirkštimai, pridėčkai, smilkymai.

Receptuose randi pagrindą su adjuvans ir corrigens; pvd. vidurių paliuosavimui: absinth . . . . $^1/_3$ denâ
daktyliai . . . . $^1/_3$ „
kartus alus . . . $^1/_2$ „
duonos minklės . $^1/_8$ „
vyno . . . . . $^1/_3$ „
asilės pieno . . 1 „
Virink, perkošk ir per 4 dienas imk.

Receptai žarnoms:

kmynų sėklos . $^1/_{64}$ drachm.

žąstaukių . . . $^1/_8$ „

pieno . . . . 1 tenat ($^2/_5$ puskvortės)

Sutrink sėklą augalo tehni (?) su actu, ir duok ligoniui.

Pomegranatų sėklų . . . . . $^1/_8$ dr.

Sykomoros (mormedžio) vaisius . $^1/_8$ „

Alaus . . . . . 1 tenat:

Virink, maišyk, valgyk!

Aromatinė sąkrova Kyphi smilkymui, o gydymui ar balsamavimui (pap. Ebers): Kadugių vuogos, myrrha, mastix, olibanum, sakai (? temten), černuška (foeniculum) ir t. t.

Nuodas halicacabon (Ebers tolygina su μῶλυ pas Homėrą) yra soporifikas, bene physalis soporifica? (O kas Homėro nepenthė? gal opium?).

Malda prieš gyduoles imant: „Tegul mane Izis pagydo, kaip ji pagydė Horų nuo visų nelabumų jam suteiktų, kada Set užmušo jo tėvą, Ozyrį. O Izis, didėji žavėtoja, paliuosuok manę, atpalaiduok manę nuo viso pikto, nuo blogų ir baisių daigtų, nuo dievo ir dievės nelabystos, nuo dievo ir dievės ligos, ir nuo nešvariojo daimono, kuris manę slėgia, kaip kad tu paliuosavai ir atpalaidavai savo sūnų Horų".

Ar kūnų balzamavimas ir mumijų dirbimas davė progos pažinti kūno anatomiją giliau, labai abėjotina. Tai pavesta buvo taricheutams. Raštininkas — hierogrammateus — pažymėjo ant kūno 8 lines, vieną iš kairės pusės. Sulig tuo, paniekintasai paraschistės su aštriu akmens peiliu perpiovė pilvą ir bėgo šalin, kad neužakmenuotų jo. Tad darban ėjo colchytės, balsamuotojai. Viduriai buvo sudedami į molinius kropus, kurių antvožai būdavo papuošti mirusiųjų gėnijais — Amset, Hapu, Tuamutef ir Khebsennuf.

Buvo 3 rūšys balsamavimo:

1-oji brangioji rūšis, įkainuota 1 talantu; čion smagenis kabliais išknebendavo per nosį, perpiovus odą žarnas išimdavo, tuštimus mazgodavo palmų aliejumi, ir pripildydavo žoliniais kvepalais (myrrha, cassia etc.). Iš viršaus kūną pirma mazgojo šarmu, po 70 dienų aptėpliojo su gummi, suvyniojo į drobulę, ir mediniame skobinyje (lyg karste) laidojo į sausus urvus. Vidurius sudėdavo į 4 kanopiškus puodus ir drauge laidojo.

2-oji mumifikacijos rūšis kainavo dol. 300: įšvirkščia sutarpintus kedrų sakus, mostymis ištępa ir susūdo, po 70

dienų kedrų sakus su išsileidusiomis žarnomis išima iš kūno, taip kad vos oda ir kaulai telikdavo.

3-oji 10 dolerių įkainuota: Apvalo kūną ir per 70 dienų sūdo šarmo druskose.

Lavoną atidarantieji buvo laikomi paniekinime, todėl vargu bau ką išmokdavo iš to, kad žmogaus organizmą mėsinėdavo. Regis, senovės aigyptėnai turėjo daugiau chėmiško žinojimo, ką liudyja; metališkoji enkaustika, surengimas gražios žydrios spalvos, skaistaus baltumo ir t. t. Juk ir chėmija gavo vardą nuo seno Aigypto vardo „chemi" (Juodoji Žemė).

Bėdnuomenę laidodavo pieskose be jokių karstų, o kas šiek-tiek turto turėjo, galėjo laidotiesi kryptose iš plytų. Aigyptėnai tikėjo nemirtinumui.

Hygiėna (Hėrodotas, Diodoras) buvo labai vertinama, religiškai nustatyta: laidojimuose, mėsos priežiūroje, namų švarinime, drapanos ir kūno valyvume, maitinimesi, lyčių santykiuose ir t. t. Principu pastatė, kad ligoms geriau užbėgus negu jas gydžius. Todėl gydytojai duoda prophylaktišką siūlymą sveikiems protarpiais kūną ištuštinti vėmimo ir vidurių paliuosavimo vaistais.

Tad pas aigyptėnus matome empirišką racionalizmą mieštą su religišku mysticizmu. Per daug buvo įvertinama tradicija: tai, kas sena, ant tiek prileidė ką naujo, ant kiek tai galėjo prie seno prisitaikinti. Sunku buvo tas painevas nugalėti be įsikišimo laisvesnės dvasios tautų (kaip pvd. graikai).

Šiaip aigyptėnai lavųs buvo metalurgijoj, dažyme, distilliacijoje, odų dubinime ir kailių dirbime, mokėjo dirbti stiklą, muilą, amalgamas ir sanjungas metalų.

Indija.

Vardas nuo upės Sindhu, sanskr. — Persų Hind. Territorija užima apie 1.300.000 □ angl. mylių; tai „epitomė visos žemės", susideda iš pa-Himalajo šalių[1]), Gangio platumos[2]),

[1]) Kašmir, Gurhwal, Kumaon, Nepaul, Sikkim ir Bhotan; tas šalis nuo Gangio platumos skiria Terai (didesnės Indijos palios), labai miškotos, bet ir drugingos. Čion daug miškinių žvėrių.

[2]) Alluvialės platumos nuo Bengalų užlajos iki Pundžabui: Bengal, Behar, Doab, Oude, ir Rohilcund, išvagotos Gangio su jo prietakais, labai vešlios. Gyvena bent 100 mil. žmonių.

Indo platumos[1]), augštumos šiaurės Hindostano[2]), pusiausalinės dalies pietuosna nuo Vindhyos kalnų[3]).

Šalis turtinga anglimis (tarp Gangio ir Godavery), geležim, variu, švinu, druska; yra diemantų ir aukso. — Auga palmų elkai, mango, ryžiai, kviečiai ir kukuruzai. Opium. Kava Ceylone. — Arbata Assam'e. Cinchona užvesta nuo 1860 m. Medvilnės Berarė. Indiškos kanapės Assam'e ir Bengaliuje. Tabakas. — Arkliai, asilai, mulai, buffalo, avys, ir šlapiai-drambliai. Bengalų tigeris (sardula), leopardai, žakalai, meškos, lūšys, lapės etc. — Cobra da capello, cobra manilla. Gyvatės užmuša apie 30.000 žmonių kąsmet, o žvėrys suplėšo — 3.000.

Hindustanas turi vėsų, karštą ir lytingą sezoną, pietinės Indijos klimatą reguliuoja Monsūnai.[4]) Šiaurės rytuose gyvena Mongolai (panėši Tibetėnams, Burmėnams), pietuose — Dravidai, šiaurės vakaruose — Arijai.

Socialiu žvilgsniu įdomi padėtis kastų ir kaimų systėmos. Seniūnija (township), stovi po valdžia p o t a i l'i o; ten būna taipgi c u r n u m lyg notaras, brahman, mokytojas, astrologas, kalvis, dailydė, puodžius, barzdaskutys, daktaras, šokėja, muzikantas, ir poėtas — visi apmokami iš township'o iždinės.

Nuo klimato ir sanitarinių sąlygų Indijos priguli pestilencijos, kurios dažnai aplanko šalį. Dideliuose miestuose yra ligoninės, gerai įtaisytos ir sutvarkytos. Visose šalies dalyse yra dispensarijos bėdnuomenei. Daugelis ligų kįla dėl blogo vandens ir blogo drėnažo. Įvedus naujus vandentiekius, Kalkuttoje gyventojų sveikata pasitaisė. 1872 m. du milionu gyventojų tapo vakcinuoti. Mirtingumą labai daugina tolimi piligrimavimai, kur bekeliaudami numiršta šimtai. Mohamedonai keliauja į Mekką, Kerbelą, ir Jeruzolimą; didelis % nebegrįžta.

[1]) Nuo Gangio platumos skiria Aravulli kalniukai. P u n d ž a b šiaurėje. Indas plaukia į okeaną per S i n d e - C u t e ir G u d ž e r a t. Tarp Indo ir Aravulli yra tuštuma T h u r, „mirties šalis".

[2]) Nuo Vindhya kalnų iki Thur. Augšta lyguma: Malwa ir Radžputana.

[3]) Tai Dekkan, augšta lyguma, apsupta augštų kalnų: Vakarų ir Rytų Ghauts. Čion priskaito dar Ceyloną, Lakadyvų ir Maladyvų salynus.

[4]) Šiaurės rytų Ind., nuo lankų Sutledž iki žiočių Irawaddi, Assam'e ir Britų Burmoje, ir tarp Vakarų Ghauto ir Coromandel pajūrių lytaus krinta daugiau kaip 75 col., viduryj Dekkano mažiau kaip 30 col., o Multane ir Sindėje mažiau kaip 15 col. Likusioji dalis Indijos, palyginant su Europa, esti sausa šalis. Todėl reikia rezervuarų ir irrigacijos kanalų, kad apsisaugojus nuo pavojaus sausų metų. Tam tikslui esti Sirhind kanalas, surištas su Sutledž, 1882 m. įtaisytas ir t. t.

Assam'e ir Burmoje, nors šalis vešli, dažnai kįla badmečiai; ten gyventojų skaičius nedidelis.

Anglai įdėję yra savo kapitalus į indigo šiądien jau chėmiškai produkuojamą didelėj daugybėje ir cukraus dirbtuves, į kavos ir arbatos plantacijas.

Religija: Hinduismas aprėpia Vedų gadynę, Ėpų (Râmâyana, Mahâbhârata), ir Puranų (Puranos ir Tantros).

Brahmanizmas: Brahmana, Upanišad — Satapatha — Brâhmana, Bhaguvadgîtâ — Bhâgavata, Vedânta.

Mohammedonizmas.

Buddhizmas Bhotane, Ceylone ir pa-Burmėje.

Parsi, pirkliai ir šiaip išprusinti žmonės, aplinkėje Bombay ir vakarų pajūryje.

Krikščionybė anksti atsirado: Syrijos bažnyčia Malabare, piet. Indijoj; Jezuitai nuo pusės 16-to amž. ir dabar jų misijos: Madras, Pondišery ir Travancore. Protestantų misijos atėjo iš Hollandijos ir Danijos. Anglų misijos nuo 18-to amž. Indijos protestantų 1872 m. buvo 318.000. Tikėjimo apikanta viešpatauja po Britų valdžia. Viso krikščionių gal-būt yra kokis millijonas.

Po 1854 m. universitatės įsteigtos: Kalkuttoj, Madras ir Bombay, o 1859 m. mokyklos visoms klasėms žmonių, ir mokytojų seminarijos. Be to daug kollėgijų.

Historija senovės legendarinė: solarė ir lunarė dynastijos (aprašomos Râmâyanoj, Mahâbhâratoj ir Purânose), ar Pradysta, Sisunâga ir kitos (Purânose) dynastijos. Čandragupta, Seleuko talkininkas, gyveno apie 300 m. pr. Kr. iš Manrya dynastijos, kaip ir Asoka (263 — 226 m. pr. Kr.).

Sultonas Mahmûd iš Ghizni įsteigia Mohammedonų galybę Indijoje, ir jo dynastija 1001 — 1167 m. Vergų karaliai Delhyje (1206 — 1288), tarp jų Altmiš užvaldo Hindustaną; Mongolas Džengis-Khan nupūstyja šiaurryčius Indijos. Jaunas Mohammed 1284 m. Mongolus sumuša, bet pats krisdamas mušyje. 1290 m. vėl Mongolus išnaikina Zafir-Khan Hindustane. 1397 m. Tutorius Timur arba Tamerlanas apiplėšia Delhi, bet Timuro dynastija kaipo Didieji Mogulai įsiviešpatauja 1526 — 1707 m., kada Baber iš Kabulio įsiveržė pabaigoje 1525 m. ir po mūšio platumose Paniput užėmė Delhi ir įsiviešpatavo (†1530). Garsusis Akbar viešpatavo 1556 — 1571 m. Aurungzebe (1658—1707) labai galingas, bet po jo ateina ūmas žlūgimas: vice-karaliai kardu įsisteigia naujas karalijas. Dabar pirkliauja Europiečiai:

venecienai, genuiečiai, portugalai ir hollandai Indijoje, anglai nuo 1602 m. Mogulų imperiją pribaigė Persų Nadir-Šah 1738 m., apiplėšdamas Delhį, išveždamas Povų Sostą, ir dideliausias brangenybes.

1745 — 1761 m. dideli pavydumai tarp Francūzų ir Anglų. 1756 Kalkuttai kritus į rankas Suradžos Dowlah, Bengalų gubernatoriaus, 146 suiminiai pateko į Juodąją Skylę, ir po nakčiai liko tik 23 gyvi kalėjime, kiti užtroško! 1764—1773 m. Rytų Indijos Ko. įsivyrauja, 1765 m. Clive apvalo Indijos valdžią nuo kyšių, priespaudos ir supuvimo. 1773 — 85 m. generol-gubernatorius Warren Hastings. Tippu Sahib dingo 1799 m. Marquis Hastings (1813 — 23) sustiprina Anglų suprematiją Indijoje. Valdant Marquisui Dalhousie (1848 — 55) įvesdinta geležinkeliai, telegraphai, paštženkliai. Viscount Canningui valdant (1856 — 62) kilo maištas 1857 — 59 m. Karalienė Viktorija 1877 m. paskelbta tapo Indijos imperatore. Šiandien daug svarbos dedama ant irrigacijos, mokyklų liaudžiai, ir elektro-technikos.

Francūzai laiko Čandernagore, Karikal, Pondišerry, Yanon, Mahé.

Portugalai: Goa, Damaun, Diu.

Asoka apie 250 pr. Kr., Buddizmo platintojas, rūpinosi architektūra. Tosios yra 2 rūši: 1) paminėjimo monumentai — s t ū p o s, tai karalių kapai ar vietos relikvijoms apsergėti; turi kalniukų pavidalą, guli ant terrasių, visokeriopo dydžio ir apėmio. Reliefai stūpos Santši perstato Buddhos gyvenimą; pilioriai, ir 2) šventyklos (č a i t y a s) ir vienuolynai (v i h â r a s): abieji išdubinti iš solidės uolos. Plastiškais papuošalais išgražinti urviniai skliautai salos Elephantos pas Bombay ir šventyklos Elloroje.

Kitas stilius tai šventyklos Džainių ir Hindų. Džainių struktūros religiškos, tai šventykla su smailiu bokštu; priešakyje jos pilioriuota priemenė (vestibulum), su kupola, ir aplinkui arkaduotas aptvaras, su cėlėmis iš šonų, turinčiomis paveikslus. Ant cellių taip-gi smailios bonės, ir arkados su kopulomis kartais kelios viename aptvare; kupolos stropiai papuoštos. — Hindų architektūra pietuose — pvd. Madras — dievnamiai susidedanti iš templum — vinama, — kurio priešakyje yra poliruota priemenė-mantopa, vartų piramidos-gopuras-tai įeiga į aptvarą, ir pilioriuotos salės. — Dievnamiai (pagodos)

visumet pyramidaliai, ir keliais augštais (tik šiaurėje apibrėža yra riesta ir vieno augšto), pvd. pagoda Tandzorėje: 82 □ pėdų pamatas, ir 14 augštų, arba 200' augščio. Gopuros panėši į pagodas, tik stulgios (ovalės) o ne ketvirtainės.

Medicina atsižymi turtingumu žinijos, gilumu spekuliacijų, ir systėmatišku sudėstymu. Sanskrito literatūroje susekame plėtotę iš primityvės empirijos ir theurgijos iki užbaigos mokymo systėmos. Toji plėtotė mums įdomi: 1) tūlu parallėlizmu Graikų medicinai, kaip ir kituose Indų moksluose (philozophijoj, astron., math., geometrijoj, kalbotyroje) ir poėzijoje (lyrikoj, ėpose, apysakų poėzijoje ir dramojel) ir 2) Oriento įtaka į medic'niškąjį nusistatymą: kaip pas Semitus, Mongolus ir Hamitus, taip pas Hindus atlėžo dvasinis stūmeklis ir po dogmatizmo slėgimu apsistota svajonėse, formalizme, kreivoje phantastikoje, lyginai taip kaip ir dailėje pažym (architektūroje, plastikoje).

Medicinos historijoje 3 gadynės atskiriamos: 1) vediškoji nuo Hindų įsibrovimo į Pundžabą iki 800 m. pr. Kr. 2) brahmaniškoji, kur viešpauja kuningų kasta, ir 3) arabiškoji, nuo 1000 m. po Kr. pradedant.

Vediškoji medicina randama šventuose Vedų raštuose; tai daugelio šimtų metų evoliucija, nuo pirmapradžių arių kilmės pradedant, šalį užkariaujant, socialėms atmainoms įvykstant, su gamta besikaujant (Rigveda, Samaveda, Yajurveda, Atharvaveda), iki viršyja askėtizmas, theozophija, kastų nusistovėjimas (Brahmana, Kšatriya, Vaiçya, Čùdra) po vadovybe kuningijos su jos komplikuotu ritualu, ir theologišku dogmatizmu. Tai vis užtinkame Samavedoje ir Yajurvedoje. Viskas sustingsta lyg Indijos viduramžiuose, brahmaniškoje gadynėje. Atharvaveda pašvęsta gangreit naminiam kultui, tautos išminčiai, talpina žavėjimus, užžadėjimus, palaiminimus (nuo pražūtingos įtakos dievų, daimonų, neprietelių, ligų) kartais iš gilios senovės. Kaip Rigvedoj atsispindi gyvybės džiaugsmas, gamtos meilė, pasitikėjimas savimi, taip Atharvavedoj — drovi baimė daimoniškų gamtos spėkų ir apžavinčių galybių — ženklas hierarchiškos priespaudos ir pietarų, užgulusių ant tautos.

Rigveda ir Atharvaveda, empirišką'ę žiniją apgobdamos tikėjimu dievams ir daimonams, svarbą deda ant theurgijos. Empirija apima keletą anatomiškų buičių ir ligų (bei apnuodyjimų), veikmę tūlų gydančių žolių, šalto vandens, žinojimą,

kad vėjai orą apvalą, ir pažymi primityvę chirurgišką pagalbą. Phyziologiški svaičiojimai palyti įvykius apveisimo ir nurodo, kad labiau ore (kvape) matyta nešėją gyvybės jėgos. Rigvedoje vyrauja maldos ir prisišaukimai dievų: ligos tai pasekmės ydingumo, o Atharvavedoj dominuoja magija ir užkeikimų formulos ar prieš ligų daimonus ar prieš nelabus žmones, burtininkus. Tarp daugelio ligų svarbiausia takman, nelaboji febris. Prie magiškų veiksmų, kur šalia maldų ir aukų, nešiojimas amulėtų ir visokios apsigynimo nuo daimonų priemonės (pvd. žavėjimas, trukšmo kėlimas) prisiskaito, reikia pažymėti, kad stengtasi ligas žavėjimu įvaryti į žmones ar žvėris (pvd. drugį į varles, geltą į papūgas). Gydančios žolės, labiausiai šventoji somos žolė (bene asklepias Syriaca?), stovi po įtaka augštesnių galybių, ir daimoniškai įasmenintos buvo nuo ligų prisišaukiamos. Įdomu, kad panaudojamas buvo iso — ar homojo-pathiškas principas: pavartojant geltonas žoles nuo geltos, užnuodytas vilyčias nuo nuodų etc. Iš pradžių žavėjimo medicina buvo rankose kunigų, vėlesniame-gi Vedų laike gydytojai jau sudaro atskirą luomą, ir gydytojas savo žoles nešiojosi dėžutėje, netiek dėl artimo meilės, kiek pasipelnyti norėdamas.

Vėlesniais laikais randame tūlus dievus ypatingiems gydymams (pvd. Dhanvantari dievų gydytojas) ar epidėmijos nubloškimui (pvd. rauplių dievė Sitalā), bet senesnėje Vedų gadynėje dar nėra tokios specializacijos, tik gamtos spėkos: pvd. Asvins, aušros paskelbėjai (Dioskūrai), „dangiškieji žirgų pavidalo gydytojai", kurie gydė dievus ir žmones, ypačiai chirurgijoje nusimaną, Rudra, greitųjų vėjų tėvas su savo gydančia karvės urina, Agni, ugnies dievas (ugnies prakūrimas tryniojant malkas buvo symboliu gyvybės atsiradimo). Sarasvati, Savitar, dievas visų judėjimų, Dhatar „žiedikas" (gydo fraktūras) etc. Ligas atneša Rudra, dar labiau nelabieji daimonai (Rakšasas). — Indijoje labai anksti ėmė gydyties maudynėmis, ypačiai Gangyje, gėrimais iš šaltinių. Suasmeninę ligas kartais jas būrė, pvd. febrį, takman, gydančią galią vandenių ar augalų (ypačiai Somos augalo, iš kurio kaip pas Persus dirbdavo nugirdantį aukų gėralą) ar jūrinių vėjų.

Žavėjimo formulos Atharvavedoje primena tokias formulas pas babylonėnus, aigyptėnus, amerindus ir pas germanus; regimai jų reikia ieškoti ne kunigų, bet liaudies medicinoje

(slg. „Merseburger Segen"). Šalia apžavų gydant chirurgiškus atsitikimus, randame minint ir gydančias žoles, ir Vedose apie ištraukimą vilyčių kalbant, primenama apie žaizdų aptvarstymą, dirbtinus narius, kastraciją etc. Empiriškoji žinija buvo nemaža, atskiria daug ligų; skrophulas, džiovą, hydrops, epilepsiją, podagrą, širdies ligas, geltą, hėmiplėgiją; odos ir lyties ligas, paveldimąją ligą, lėprą, kirminus etc. Be abortivių gyduolių, minimi aphrodisiakai, „užkritimą" (koncepciją) glamoninčios priemonės. Pasipelnyti, kaip kiti luomai, taip ir gydytojai mėgsta: „Žmonių troškimai įvairūs, vežikas nori malkų, gydytojas ligų, kuningas libacijų". Rigvedoj vienas gydytojas tikisi įsigyti savo gydymu „žirgą, karvę ir drabužį".

Pilnai nugalėta theurgija niekumet nebuvo, ir vėlesnėji medic. literatūra Atharvavedai lyg kokis priedas (upaveda) skaitėsi. Šalia racionalės therapijos eina religiškos ceremonijos, prietaringi įpročiai, apžavai (pvd. žalčių užžavai), ypačiai obstetrikoje ir vaikų ligose, kaip ir dvasios ligonių gydyme.

Brahmaniškoji gadynė tai Indų medicinos skaistalaikis: nuo kuningų atskiras gydytojų luomas, turtinga mokslo literatūra, išplėtotas medicinos mokymas ir deontologija. Čion įžiūromas panėšumas tarp Hindų ir Graikų medicinos, ar bene ir pasiskolinimas? Hindams nemėgstant svetimų įtakų, manoma, kad indiškoji medicina visatinai originali yra, — ypačiai autochtonė yra anatomija, materia medica, diaitėtika, hygiėna — ir jeigu laikinai būtų ką nuo Graikų perėmusi, tatai ji savotiškai perdirbo ir assimiliavo. Tas pat reikia pasakyti apie astronomiją ir novelinę poeziją ar gal ir apie dramatinę poeziją. Graikų įtaka galėjo pasireikšti po Aleksandro Didžio expedicijos, kada Indijoje buvo trumpalaikė makėdoniškoji satrapija, ar vėliau Mėdiją ir Persiją valdant Seleukidams, ir kada graikiškai baktriškoji karalija buvo užvaldžiusi plačius Indijos plotus, ir kada pirmuose amžiuose po Kr. graikiškos mokyklos Syrijoje ir Persijoje pasklidusios buvo. Buddhizmas tautiškumo ribų nebojo ir nesistengė prieš svetimas įtakas.

Medicina buvo Brahmanų rankose, kol empirija, ypačiai chirurgija buvo atsilikusi užpakalyje theurgijos. Dabar apšviestieji gydytojai priklausė augštai stovinčiai mišriai kastai Ambaštha (Vaidya), kurie iš tėvų pusės buvo paėję nuo brahmanų; šalia jų veikė žemesnė rūšis empirikų, padėjėjų, priklausančių prie mažiau gerbiamos kastos Vaisya. Žinoma, nariai augštesniųjų kastų (brahmanai ir kariai) galėjo būti

gydytojais, bet tik ne Çûdra, iki Buddhizmas ir čion pareiškė savo išlyginimo įtaką.

Pasirenkant gydytojo profesiją, reikalaujama buvo laba kiltis (geriausia iš gydytojų šeimos), manualis lavumas, kūno dorovės ir proto tinkamumas; gyvenimas ir mokymasi mokinio buvo tam tyčia nustatytas; guodojimas brahmanų, mokytojų ir priešpėdininkų įgraudenamas. Mokinius priiminėjo žiemos metu, priešpylyje, laimę lemiančioje dienoje brahmanų čiabūtyje, ir mokymasi prasidėdavo su iškilminga įšventinimo ceremonija, kuriai baigianties mokinys privalėjo apsižadėti, kad jis vykins įsakymus luomo ir religiškas pareigas. Mokytojui (guru) leista buvo turėti 4 — 6 mokinių. Mokymas tęsėsi 6 metus, ramstėsi užgirta rankaknyge, ir mokinys tai atmintinai mokėsi mokytojo išaiškintus dėsnius, tai praktiškai lavinosi ligonius lankydamas ir ypačiai chirurgiškus pratimus atlikdamas. Theorija buvo angštai jungiama su praktika, medicina su chirurgija, nes „gydytojas — anot Sušrutos — neturintis žinijos vienoj šitų šakų, prilygsta paukščiui su vienu sparnu". Studijas pabaigus reikėjo nuo karaliaus gauti leidimas gydytojauti. Įgraudenama buvo žiniją plėsti susisiekiant su sėbrais ir būnant mandagiais. Smulkmenos elgėsio, kaip ir honoraro buvo nustatytos. Nereikia gydyti nepagydomi ligoniai, medžiotojai, paukščių gaudytojai ir iš kastos išgintieji. Kas karaliui ar liaudžiai nemalonus, tam nereikia užrašinėti vaistų. Sakoma: „Jeigu sergi, tai gydytojas tėvu; jeigu pasveikai, tai jis draugu; jeigu sveikata sugrįžo, tai jis anos sergėtojas". Nevykęs apsiėjimas su ligoniu buvo įstatymais baudžiamas, geri gydytojai pasimirę galėjo tikėtiesi dangaus Indrosl Centras medic. mokslo buvo šventose Benarėse palei Gangį, senoviniame mieste (žibančiame „Kasi"), kur ir-gi Brahmanų mokslingumo būklė buvo.

Netik ausia, bet ir protu reikia mokymas sekti, kitaip „mokinys prilygsta asilui, nešančiam sandalmedžio naštą, ir tik sunkumą, o ne jos vertybę žinančiam". Chirurgiškų operacijų pratimai buvo daromi taip: mokinį mokino piovimą ant vaisių, badymą — ant pripiltų kailio, pūslės (gyvulių) ar kišenių, skarifikacijas — ant ištemptų, dar plaukuotų skūrų, kraujo leidimą — ant sūdynų negyvų gyvulių ar lotaus stembrių, zondavimą — ant kirmvarpoto medžio dūdų, ištraukimą dantų ant — negyvų gyvulių, atidarymą abscesų — ant šmotų vaško ant malkos užtepto, siuvimą — ant storo drabužio, aptvarų

raišiojimą — ant figūrų, deginimą — ant mėsų ir t.t. „Nusikirpk plaukus ir nagus trumpai, laikyk kūną švariai, dėvėk baltą drapaną, užsimauk čeverykus ir rankon pasiimk lazdą ar skėtį. Tavo išveizda tegul bus nužeminta, o tavo nuoteika gryna ir be klastos". Įėjęs vidun, rūpinkies tik ligoniu, ypačiai neįsileisk su moterymis į bičiulystę, su jomis neplepėk ar nejuokauk ir neimk dovanų, jei bent valgį. Vyriausiu siekiniu buvo tapti prie dvaro gydytoju. Karėje gydytojai lydėjo kariūmenes.

Tad šalia liaudies mediciniškų pažvalgų Vedose plėtojosi moksliškoji medicina. Senindiškoji mintis bus įgijusi niuksą savai plėtotei iš šalies, jėgą savitai ką naują sutverti, aną troškulį tikro medicinos mokslo, kuris pralenkė viską, ką Babylonija ir Aigyptas buvo seniau pagaminę ir kas jau ten seniai buvo sumedėję ir suberbėję. Maistą buvo patiekusi pryšakinė Azija, o atvašes ir statybą — genijus Arijų, nusidanginusių į Indo ir Gangio lankas. Slaptieji Upanišadų pamokymai ir vėlesnėsės senindiškos philozophijos systėmos bus čion tiek pat dalyvavusios, kiek Joniškių gamtinė philozophija prisidėjusi yra prie mediciniškojo Graikų mintyjimo. Keturias pamatines teisybes Gautamos Siddartos (Buddhos) mokslo, tur-būt teisingai, norima rasti keturiuose elementuose senindiškosios medicinos[1]).

Kaip-gi tad stovi chronologiškas pagrindas indiškos medicinos? Rodos yra tikra, kad įsteigėju vidujinio mediciniško mokslo yra Agastya, parašęs 58 veikalus, ir pusiau pasakiškas Atreya, Samhitos autorius, o chirurgijos — Sušruta, ano jaunesnis amžininkas. Atreya mokino Indijos vakaruose, o Sušruta rytuose, abudu 6-me amž. pr. Kr. (tai-gi apie 100 metų prieš Hippokratį). Sušrutos Yajurveda dalinasi į: 1) Sutrasthana (principų[2]) doktrina), 2) Nidanasthana (pathologija), 3) Sarivasthana (anatomija, embryologija, kūno dokt-

[1]) Graikų ir Indų mathėmatika turi daug panėšumo. — Salomono susisiekimai susekami, kaip ir pirklyba Romėnų laikais (aukso dareikai atrasti pas Benares). Anot Pliniaus, 20 mil. dolerių aukso ir sidabro ten ėjo pirklybos keliais. Astronomija iš Graikijos Indijon pateko; Aryabhata (476 po Kr.) mokė sukimąsi žemės aplink savo ašį, ir aiškino kilmę solarių ir lunarių eklipsių. Graikų vardai randasi pas poėtą Kâlidâsa (Sakuntala ir Urvâsi), kurio poėzijoj matosi Graikų nemaža įtakos. Delto Müller kalba apie „Indų renessanso gadynę".

[2]) Medicinos kilmė, propaideutika, mokslas apie instrumentus, chirurgiją, vaistų mokslas, diaitetika.

rina), 4) Chikitsitasthana (therapeutika), 5) Kalpasthana (toxikologija, antidotų doktrina), 6) Uttaratantra (sp. pathologija ir therapija, konkliuzija). — 2-me amž. po Kr. (beja Galėno laikuose) rašė Čaraka savo Samhitą, perdirbinėdamas Sušrutos veikalą[1]). Savistoviai Sušrutą perdirbo Vāgbhata aplink 625 m. Taigi viena aplinkybė čion nėra paabėjotina: kaip viduriniame sen-chynijos laikmetyje, taip čion Sen-Indijoje užtinkame iškįlant ypatas didžių gydytojų, kurie savo dvasios antspaudą mokslui uždeda, tąjį iškelia iš padėties kastinės žinijos, ir suteikia pirmyneigos niuksą.

Didelį vaidmenį mediciniškame Indijos padavime vaidina itin senas rankraštis ant 51 lapo iš beržo tošies surašytas; tas rankraštis buvo tarp dviejų lentelių suraišiotas ir tapo atrastas buddhistiškoje stūpoje (griuvėsiuose Mingai) Chyniškame Turkestane, ten leitenanto (vėliau generol-majoro) Bowerio nupirktas, 1891 m. sanskritologui Hoernlei dėl apdirbimo perduotas ir tojo 1893 — 1912 m. apdirbtas, išverstas ir komentuotas, ir atspausdintas.

Originalas nuo 1905 m. yra savasčia garsios Bodleian Library Oxfordo universitatės. Rankraštis yra rašytas buddhistų vienuolių 350 — 375 m. po Kr. ant indiškos rašymui medžiagos, nors ir užsienyje užsilikęs. Ten randasi trys mediciniški dalykai: Česnako giesmė išgyrimui daugeriopo naudingumo ir pagelbingumo šito augalo, mediciniškas kompendiumas, ir trumpas rinkinys vaistų formulų. Med. Kompendiumas, Nāvanîtaka, yra itin senovinis veikalas, kuris savo šaltiniu vadina ilgą eilę indiškųjų gydytojų, tarp kitko smagiai pavartoja Čarakos Samhitą, pirm visko taip-gi pasklidusius mažus rašinius apie atskiras medicinos šakas, t. vad. Tantras ir Kalpas, iš kurių potam sudėstytos tapo Samhitos, kaip kad atsitikdavo Aigypto medicinoje[2]).

Visi trys — Sušruta, Čaraka, Vagbhata — sako mediciną turėjus dievišką kilmę ir šaltiniu paduoda Ayurvėdą (kuri

[1]) Čarakos veikalas susideda iš 8 sthānų: 1) sutrasthana apie pharmakologiją, maistą, diaitetiką, tūlas ligas, gydymo methodus, gydytojus ir pfušerius, apie phyziologiją, psychologiją etc, 2) Nidânasthana — apie 8 vyriausias ligas, 3) vimânasthana — skonis, penas, visat. pathologija, gydytojo studijos; 4) Sarârasthana — anatomija ir embryologija, 5) indriyasthâna — diagnostika ir prognostika, 6) eikitsasthâna — spec. therapija, 7 ir 8) siddhisthana — visat therapija.

[2]) Nagendra Nath Sen, The Ayurvedic System of Medicine or Exposition of Hindu Medicine as occurring in Charaka, Sušruta, Vagbhata and other Sanskrit works, 3 vol. Calcutta, 1907.

padaro pašalinę vėdą-Upavėda), susidedančią iš 8 dalių: didėji chirurgija, mažoji chirurgija, ligų gydymas, daimonologija, vaikų ligų gydymas, toxikologija, elixirai. aphrodisiakai. „Brahman, atžinęs ženklyvą amžiną ambroziją Ayurvedos, perdavė ją Daksai, šits abiem Asviniam, o šitie Satakratui (Indrai)". Kaip toliau Ayurveda žmonėms įteikta tapo, nebesutinka autoriai: Kuomet — pasak Sušrutą — Indra Ayurvedą perduoda dievų žaizdagydžiui Dhanvantari (beja chirurgijos žinovui), įkūnytam asmenyje Divodâsos karaliaus Benarêse (Kâsiradža), kuris potam ją mokina Sušrutą su šešiais sėbrais, pirmvisko chirurgiją statydamas, tai — anot Čarakos — Bharadvādža buvo pirmuoju mirtinu žmogum, kuriam Indra Ayurvedą pareiškė. Iš gudruolių jį apsupančių vienas-Atreya-perduoda nuo Bharadvādžos gautąjį mokslą šešiems mokiniams, Agnivėrai, Bhelai, Jatukarnai, Parāsārai, Hāritai, Ksarapāni'ui. Kiekvienas jų parašė po vadovėlį; Agnivėros parašytąjį Čaraka, kaip jis pats atkartotinai tikrina, peržiūrėjo ir apdirbo. Artima Čarakai, o gal tik kita rezenzija Čarakos užmanymo, tai dar nespausdintoji Bhelasamhitā. Apie senumą Hāritos veikalo dar nebaigta tirti.

Tolesnieji Hindų raštai thėorėtiškojo pamato nebeišjudina, o tik pagrindinius veikalus komentuoja, papildo, pataiso. Net šiandien Hindų gydytojai neišsuka iš senų vėžių. Garsiausieji viduramžių veikalai tai diagnostika (nidāna) Mādhavos (aprašo rauples), nosologiški vadovėliai Vangasenos, Čakradattos ir Sārugadharos; iš 16 to amž. paeina dabar gerbiama apėminga rankaknygė (Bhāvamisros) Bhāvaprakāsa, kur aprašytas syphilis (moterių liga „phiranga roga") ir pirmu kartu užsienių vaistai paminėti tapo.

Kad pažangos nesimato, kalta religija, griežtai uždraudžianti užsiimti lavonais, ir todėl anatomijos plėtotę sustabdanti. Kadangi chirurgija negali apsieiti be tūlo anatomijos žinojimo, tai šiur-tur leidžiama lavonams vandenyje gulėti 7 dienas, po tokios maceracijos su augalų tošia nukrapšto išorines dalis ir apžvalgo atvapus vidurius. Žinoma, tai neduoda tikros žinijos ir spekuliacijai pasilieka durys atviros.

Hindų anatomija tai skaičiavimas ir klasifikacija kūno sudėtinių dalių, priegkam lošiama skaitlinėmis, ypačiai 5 ir 7. Kūnas susideda iš 6 vyriausių ir 56 pašalinių narių, oda iš 6 ar 7 sluogsnių, esti 5 pajautų organai, 5 „darbo įrankiai" (rankos, kojos, pasturgalis, genitalijai, liežuvis), 7 rezervuarai

(pvd. orui, tulžei, gleivėms, kraujui, urinai, nesuviršintam ir suviršintam valgiui, o pas moteris dar foetui), 15 vidujinių organų, 9 atvaros, 10 būklių gyvybės, 7 pagrindiniai elementai, 7 nevalyvumai (prie kurių priguli plaukai ir panagės), 107 vietos, kurių sužeidimas pavojingas ar mirtinas (pvd. kirkšnys, plaštaka, padas), 360 kaulų, 210 narių, 900 pasaitų, 500 raumenių, 16 sausgyslių, 16 „tinklų", 6 „papentės" (ant rankų, kojų, kaklo), 4 virvės stuburkaulyje, 7 siūlės (galvoj, po vieną liežuvyje ir penis'e). 14 kaulų grupių su „perdarais"; kaslink indų, tai vienur šnekama apie 700 gyslų prasidedančių iš bambos (slg. Aigypto mediciną) — kas 175 gyslos turi orą, resp. tulžį, gleives, kraują, — kitur apie 10 iš širdies išeinančių pagrindinių gyslų (gyvastinės jėgos konduktorių), nuo jų reikia atskirti 24 dūdas (nervus), išeinančias iš bambos, toliau anuos kanalus, kurių po 2 skiriami alsavimui, maistui, vandeniui, chyliui, kraujui, mėsoms, taukams, urinai, mėšlui, sėmeniui, menstrualiam kraujui. Kaip pas Aigyptėnus, indai, nervai ir kiaurumos visokiariopos esti subloškiami krūvon. — Ir indiškoje plastikoje mažai atžymimos — kaulų struktūra ir muskulatūra.

Pasak Indų theoriją, tr y s e l e m e n t a i — oras, gleivės ir tulžis — perimą kūną ir, atidedant šalin dūšią (kraują), vykina gyvybės reiškinius (slg. Mesopotamijos mediciną). Oras vykina judėjimą ir žemiau bambos labiau lokalizuotas, šildanti tulžis būna tarp bambos ir širdies, o gleivės, organų veiklumą gaminančios, esti augščiau širdies. Trys elementai pagamina septynias pagrindines sudėtines dalis: chylius, kraujas, mėsos, taukai, kaulai, smagenys ir sėmuo; tas sudėties dalis atatinka 7 nevalyvumai (sekrėcijos, exkrėtai). Chylius paeina iš suviršinto peno (viršinimas vykinamas vidujine ugnimi), teka iš širdies 24 dūdomis per visą kūną ir kas 5 dienos virsta paeiliui į kitas pagrindines sudėties dalis, taip kad mėnesio bėgyje susižiedžia pirma kraujas, potam iš kraujo mėsos, iš mėsų taukai, iš taukų kaulai, iš kaulų smagenys, iš smagenių sėmuo. Kvintessencija visų 7 substancijų perstato gyvybės jėgą, kuri kaipo plonytė, aliejinga, balta, šalta medžiaga po visą kūną paplinta ir reguliuoja funkcijas. — Nekurie autoriai, lyg tolygiai humoralei Graikų theorijai — kraują dėlei jo svarbumo skaito kaipo ketvirtą tarp elementų. Antrąpus, jau Buddhos kalbose randasi mokymas apie 4 elementus.

Sveikata tai reiškinys normalės kokybės ir normalės kiekybės elementarinių substancijų; jeigu šitos ar pagrindinės sudėtinės dalys sugedusios, be saiko padaugėja ar sumažėja, tai pasidaro liga.

Ligų klasifikacijoje, kurių yra daug rūšių, be elementarinių substancijų ir sudėtinių dalių, dar atsižiūrima į religiškai spekuliatyvius ir empiriškus momentus: aitiologiją (prigimtines ligų priežastis, kaip klaidos maitinimosi ir gyvenimo, klimatas ir pagada, psychiški affektai, paveldėtinumas, nuodai, lykiavos ar viršuprigymės įtakos, dievų papykis, daimonai, „karma" beja nusikaltimai pirmesniame gyvenime), ligos būklę (išlaukiniai, vidujiniai, lokaliai, visatini, kūniški, dvasiški paliegiai), pagydomumą (pagydomos, palengvinamos, nepagydomos ligos).

Anot Sušrutos yra 1120, anot Čarakos nesuskaitoma daugybė ligų. Čaraka įvardina 40 vėjo ligų, 40 tulžies, 20 gleivių ligų, be to visokiariopus sužeidimus, perkūnijos trenkimą, daimoniškas įtakas etc. Esmėje jis atskiria 3 grupes: prigimtines, dvasines, daimoniškas ligas. Sušruta dalina ligas į kūniškas sužeistines, ūmines ir „prigimtines" ligas (senatvės ligas, inanicija, įgimtas). Vagbhata dalina į „prigimtines" ir dvasines, daimoniškas ligas. Be to, pas Sušrutą randame dar kitą padalinimą į 7 klases: 1) paveldėtas, 2) gimdoje įgytas, 3) nuo pagrindinių skysčių kilančias, 4) nuo sužeidimų, 5) nuo pagados įtakos, 6) nuo daimoniškų įtakų arba užsikrėtimų, 7) nuo bado, troškulio, senatvės etc. ligas. — Tūlos ligos pareina nuo karmos (pvd. brahmano užmušėjas serga anaemija, svetimmoteris — gonorrhoea, padegliotojas — erysipeliu, špiegas netenka akies, elephantiasis yra pabauda už neskaistybę). Tokie ligoniai privalo atgailą daryti. — Lykiavas pagamina ilga sausra, lytus, žvaigždžių įtaka, išgaravimai etc., arba dievai užsiunčia kaipo pabaudą.

Ligų diagnostika suprausta į rėmus moksliško dogmatizmo ir paremta stropiu lavinimu pojučių. Gydytojas naudojosi inspekcija, palpacija, auskultacija, net uosle ir skonėjimu. Akia jis matė kūno ūgį ir mažėjimą, iššiūrą odos, liežuvio, exkrėtų, pavidalo, apėmį tanio etc.; ausis girdėjo balso atmainas, alsavimo šniokštavimą, narių braškėjimą, lūžusių kaulų gruždėjimą, žarnų gurgėjimą; čiupinėjimu sužinojo temperatūrą, lygumą, atšiurpimą, kietumą ar minkštumą odos etc.; skonis mokino pvd. urinos kokybę (saldus skonis

diabėtiškos urinos), uoslė — išgaravimus. Tai vis papildė anamnėzis apie kilmę, gyvenimą, ligos ilgį, asmeniškus ligonio symptomus etc.

Vėlesnėje gadynėje (bene po svetima įtaka) daug svarbos dėta ant tyrimo pulso. Moterims reikia pulsas čiupinėti kairėje, o vyrams dešinėje pusėje: gydytojas turi tris vidurinius pirštus tiesėsės rankos uždėti ir tėmyti suspaudžiamumą, dažnumą, reguliarumą, apėmį. Ligos iš oro paeinančios pasireiškia sliuogiančiu pulsu (lyg gyvatė ar dėlė); kaip varlė, varna, ar putpela šokinėjantis pulsas pasako vyraujant tulžį, lėtai į pirštus mušantis (kaip gulbė, povas ar karveliai) nurodo ant gleivių. Daugumai ligų yra atatinkamos pulso rūšys nustatytos.

Prognostika stovi tarp kuningų pranašaujančių ominų ir tarp gydytojų numatymo: stebėtinas sumanumas ir praktiškas įžiūrėjimas šalia senovinių prietarų. Netik sapnams tikėjo, bet ir netyčiems susitikimams prieš lankant ligonį priskaitė omino ženklumą.

Gydytojo politikai reikalinga numatyti ligos bėgis, ar liga pagydoma ar ne (jeigu ne, arba kasmet eina blogyn, reikia atsisakyti gydžius), ar ligonio padėtis palengvina gydymą ar ne (pvd. pas valdymierus, brahmanus, karšinčius, moteris ir vaikus atpuola hėroiškos priemonės, kartais vienatinai gelbinčios; nepildant įsakymų dėl šykštumo, bėdnystos, kvailumo, sugadinamas gydymas). Kartais svarbu, prieš pradedant gydyti, nustatyti gyvastinę ligonio jėgą; ilgą amžių lėmė pvd. iš didumo rankų, kojų, dantų, kaktos, ausų, pečių, krūties speniukų, giliai įdubusios bambos etc. Trumpi pirštai ir ilgas sexualis organas skaitėsi ženklais trumpo gyvenimo. Smulkmeniškai Hindų gydytojai piešia mirties pranokėjus ir prognostiškus symptomus visatinai, ir atskirose ligose, pvd. jusmų apgaulis, delirium, insomnia ar sopor, anaisthesia, ūmas suparalyžiavimas, ūmas temperatūros kritimas, prakaito išpylimas, kraujagyslių išpampimas, dyspnoea, neapverčiamas ir sausas liežuvis ir t. t. Urina su kraujais skaitėsi mirtina, o pavojingais — skauduliai, „haimorrhoidai", užtinimas burnos, rankų, kojų, pautų, bambos, rukės, ar putės stiprus kraujatekis, troškulys, nevalga, kolikai ir febris etc. Ypačiai blogą prognozį turėjo ascites, lėpra, gonorrhoea, haimorrhoidai, fistula in ano, nenormali kūdikio pozicija, lithiasis, tetanus.

Ligas gydant hygiėnai ir diaitai priskaitė tiek svarbos, kiek vaistams ir therapeutikai. Čion medicina supuola su religija. Čion priklausė: a) kasdienis apsivalymas, išsituštinimas, dantų valymas su krapštukais iš kartaus medžio šakų,nukrapštymas liežuvio, išskalavimas burnos, veido mazgojimas, akių mostimis sutepimas, įaliejavimas kūno, ausų, padų, burnos (su catechu lapais, kamphora, kardamomu), plaukų, barzdos, nagų karpymas; b) valgymas — 2 kart dienai (9—12 rytmetyj ir 7—10 vakare), pirma apetitą sužadinus druska ir zingiberiu, patvarkymas valgių, saikingas gėrimas valgant (vanduo pradedant valgyti trukdo virškinimą, sulaisina, gausus gėrimas baigiant valgyti nutukinąs), pavalgius burną išvalyti, truputį pasivaikščioti. Svarbiausi valgymo dalykai: visokie javai, ypačiai ryžiai, vaisiai, žalumynai, zingiberis, česnakas, druskos, vanduo (geriausias lytaus), pienas, aliejus, sutarpytas sviestas, medus, cukraus nendrė, žvėriena, paukštiena, buffaliena; nelabai sveika skaitėsi kiauliena, jautiena ir žuviena. c) Judėsis ir atilsis, masažas, maudynės ir drapanos — gymnastika, miegas (dieną tik nusidirbus, nakčia iki valandai prieš saulei patekant), šiltos ir šaltos maudynės (švenčiausios Gangyje), kasdien maudynė (pavalgius žalinga, taip-gi persišaldžius, sergant drugiu, diarrhoea, ausų ir akių ligomis); drapana privalo švari būti (purvina pagamina odos ligas), skėtis, lazda ir čerevikai dėvėti patartina, nešiojimas vainikų, papuošalų, kleinotų pakyli gyvybės jėgą ir nuvaro šalin nelabas dvasias. d) Corro sureguliavimas (potam reikią pienas gerti; uždrausta rytmetyj ir 8, 14 ir 15-tą d. mėnesio etc.). e) Prophylaktiškos priemonės: kartą savaitei vomitivas, kartą mėnesiui laxans, 2 kart metams vėnesekcija.

Gydant nemažą vaidmenį vaidina penėjimas ar nutraukimas valgio; išoriniai pridėčkai labai mėgiami (maudynės, įbraukymai, plėstrai, fomentacijos, rūkymai, inhalacijos, gargarismai, čiaudėjimo priemonės, įlašinimai, klysmos, suppositorijos, injekcijos į urėthrą ir vaginą, kraujo leidimas). Svarbiausi-gi gydymo metodai tai 5 elgesio rūšys: vimdymas, traidinimas, klistyrai, aliejingi klistyrai ir čiaudėjimo priemonės, pirm to viso taukais įtrynus ir išprakaituodinus. Indikacijos skaitmeningos ir nustatytos. Kraujui nuleisti vartojo dėles, taures (galvijo ragus), skarifikacijas, leidimą iš kraujagyslių.

Gyduolių turtas labai didelis, neskolintas iš Europos, originalus; daugiau augalinis: Čaraka pažįsta 500, Sušruta 760 gydančių žolių (vartojo šaknis, tošis, sulas, sakus, stiebus, vaisius, žiedus, pelenus, aliejus, spyglius, lapus etc.); nemaža yra animalių ir ypačiai mineralinių vaistų. Mineralinius vaistus jie anksti vartojo netik išlauk, bet ir vidun.

Iš Indijos daug gyd. žolių ar vaistų pateko į Vakarus, kaip nardė, cinamonas, pipirai, sesamum orieniale, kardamomum, cukrinės nendrės sultys etc. — Tarp animalių vaistų paminėtini: kraujas (sudrūtinimui), tulžis, pienas (moters, karvės, šlapės, verbliudės, avies, kumelės), sviestas, pasukos, medus, taukai, smagenys, mėsa, oda, sėmuo, kaulai (ožkų mostims), dantys (šlapių), sausgyslės, ragai, nagos, nagai (rūkomi nuo drugio), plaukai (deginti nuo odos žaizdų), tulžies akmenys (galvijų), mįžalai (karvės), faeces (karvės nuo įdegimų, šlapio nuo lėpros). — Labai gerbė mineralinius vaistus (metalus, tarp jų auksas, cupri sulphas, ferri sulphas, švino oxidas, švino sulphas, švin-glėtė, siera, aršenikas, borax, alūnas, potašas, valgomoji druska, chlorammonium, brangakmeniai etc.); priruošiant turėjo stebėtiną chėmišką sugabumą (apvalymas, oxydacija, sublimacija etc.). Auksą valė į plonus lapelius mušdami; oxyduotą-gi siūlė kaipo stimulans, aphrodisiacum ar gyvybės elexirą! Gyvsidabris užtinkamas pas Sušrutą, ne Bowerio Mss., ir prieš Mohammedoniškąję gadynę nemokėta jis priruošti pharmaceutiškam panaudojimui; vėliau buvo labai mylimas (odos ligose, febryje, nervų ir plaučių ligose, syphilyje, gyvasties prailginimui) „metalų karalius“; anot priežodžio: „Gydytojas žinantis gydančiasias jėgas šaknų ir žolių yra žmogum; kuris žino gydančiasias jėgas vandens ir ugnies, daimonas; kas žino jėgą maldos, pranašas, o kas žino jėgą gyvsidabrio, dievas“. Chėmiškoj technikoj lavįs būdami, Hindai dirbo visokiariopas vaistų formas: mokėjo augalų sultis ištraukti maceracija, gaminami buvo: infusa, decocta, electuaria (iš sutirštintų viralų su aliejum, sviestu, medum etc.), mixturos, syrupai, pillės, suppositoria, pulvis, lašai, kollyria, mostys, rūkalai, raugyti su gydančiomis žolėmis gėralai etc. Dosus paskirdavo sulig savotiškais vietiniais svoriais (sėklomis Abrus precatorius).

Dauguma receptų buvo sukrautiniai ir pagražinti gražiais titulais: „išleisdinto sviesto ambrosia“, „Asvinių citroninės pillės“ (Dioskūrų). Patys gydytojai susileška vaistus, bei

sužiną nuo piemenų, asketų, medžiotojų. Kukšterėje nešiojasi lyg kelionės vaistinėlę. Sušruta mokina, kur, kada ir kaip žoles reikia rankioti, ir priruošti vietoj, kuri apsaugota nuo dūmų, lytaus, vėjo drėgnumo. Žinoma, maldos ir užžavėjimai turėjo lydėti pharmaceutiškas procedūras.

Vaistus klasifikuoja pagal ligas, nuo kurių gelbsti ir pagal veikmę (vimdanti, purguojanti, apraminanti, tonikai, aphrodisiakai etc.). Čaraka taip sudaro 50 grupių. Kitur dalina pagal elementarinę kokybę, skonį (saldus, rugštus, sūrus, aitrus, kartus, suraukšlinąs), pakitėjimo sugabumą (virškinant), kokybę (apšildanti, karšti), atvėsinanti (šalti), suminkštinanti, išdžiovinanti (sausi), valanti, suslidinanti (drėgni, aliejingi) vaistai etc.

Keistai nušviečia Hindų kultūrą tai, kad kosmėtika (ypačiai plaukų dažymo priemonės), gyvybės elixirai (jėgą ir kūno grožį duodanti), aphrodisiakai, nuodai ir priešnuodžiai (ir universaliai antidotai) statomi priešakyje. — Šalyje, kur neturėjimas vaikų skaitėsi didžiausia nelaime, kur Lingam ir Yoni kaip dievai buvo gerbiami, kur impotentas nuo lobių paveldėjimo atmetamas buvo, tai meilės priemonės šalia diaitėtiškų ir suggestyvių (daina, muzika, gėlės), žinoma, buvo labai paieškomos, ir literatūroje jų daug randasi; apie vieną iš sesamo, pupų, cukraus etc. susidedančią Sušrutą sako: Vir hac pulte comesa centum mulieres inire potest. Ir dirbtinai penį padidinti besistengta (pvd. kandimu ar inzektų įgėlimu).

Dar daugiau vietos pašvenčiama nuodams ir priešnuodžiams: dėl dažnų apipenėjimų, gydytojas privalėjo juos gerai pažinoti, ir Hindų gydytojai labai garsėjo sumanumu gydant gyvačių įgėlimą. Ypačiai priedvarinių gydytojų užduočia buvo apsergėti karalių nuo užnuodyjimo, todėl jų prievole buvo užveizdėti virtuvę. Mėginant ant gyvulių (pvd. paukščių, bezdžionių, musių) nustatydavo, ar valgis apnuodytas ar nežalingas yra. Nuodų maišytoją pažinsi — sakoma — nuo jo kalbos ir maivų. Literatūroje smulkmeniškai aprašomi symptomai nuo nuodų augalinių ir mineralinių, ar įkandus ar įgėlus nuodingiems žvėrims (gyvatėms, sarduloms, bezdžionėms, pasiutusiems šunims, žiurkėms, pelėms, žuvims, driežams, skorpionams, įgeliančioms musėms, vorams etc.). Gydant šalia apžavų, maldų, muzikos, kartais pavartojamos itin racionalės priemonės (šaltas vanduo, čiaudėjimo priemonės, vimdymas, kraujo leidimas, žaizdoms esant užveržimas dalių augščiau

gulinčių, žaizdos iščiulpimas lūpomis apsergėtomis pūsle, išpiovimas, skarifikacijos, kauterizacija).

Mėgiamais antidotais buvo tarp kitko: convolvulus turpethum, kurkuma longa, nymphaea odorata, brassica latifolia, aconitum ferox, ar specifikai (pvd. antidotas iš 5 druskų, ilgojo ir juodojo pipiro, zingiberio ir medaus susidedantis, vidun imamas ar čiaudėjimui vartojamas). Nėra dar išaiškinta esmė „Nuodingųjų mergų", su kuriomis susinešimas buvo mirtinas.

Daugybė vaistų empiriškai sužinomų, vyliojo į polypharmarkiją ypačiai kad begalės savistovių ligų prasimanyta. Taip aprašinėjo 26 febrių rūšis, 13 rūšių papilvės tanio, 20 ligų nuo kirminų, 20 lyčių pūslės paliegių (tarp jų diabetes mellitus išskirta pamačius, kad musės ir vabzdžiai saldžią uriną mėgsta pulti), 8 formos strangūrijos, 5 rūšys geltos — blyškės (gydomos geležies perparatais), po 5 rūšis kosulio, asthmos ir ryjimo, 18 formų „raupsų" (visokiariopos odos ligos supintos), 6 rūšys pūliuojančių skaudulių, 4-7 rūšys impotencijos, 5 rūšys fistulos in ano, 15 formų vočių, 76 akių ligos, 28 ausų ligos, 65 burnos ligos, 31 nosies ligos, 18 koserės ligų, daugybė dvasios ligų ir t. t. Mat kiekvienas symptomas buvo naujon kategorijon įtraukiamas, tik retkarčiais ir anatomiškos pažymės įtėmytos, pvd. „blužnies pilvas", kada blužnis pasididinusi nusileidžia („kuri kieta kaip akmuo ir gaubta kaip želvės nugara kairįjį šoną pripildo"), o tolygus symptomai dešiniamjame šone vadinasi „jaknų pabrinkimas".

Lokalę pathologiją nustačius, žinoma, vartojama buvo ir-gi lokalė therapija.

Stebėjimo tikrumą paliudyja aprašymas visokiariopumo faeces ir urinos, aprašymas džiovos, odos ligų, veneriškų paliegių, apopleksijos, epilepsijos, hėmikranijos, tetano, rheumatismo, pablūdimo etc. Choleroje vimdė, šildė kūną, kauterizavo vidujinius slėsnus arba kulkštinus, potam davinėjo asafoetidą su astringentia ar opium su baltais pipirais. Rauplės pas Sušrutą (bet ne pas Čaraką ar Bowerio Mss.) prisimintos, bet tik vėliau tinkamai aprašytos, ir kultas rauplių dievės Sitalos bei „septynių seserių rauplių" yra vėlesnės kilties. Senesnėje literatūroje nėra pėdsakų inokuliacijos (vėliau inokuliuodavo odą įpiaustę ir vienų metų seną rauplių šašą pridėdavo ant skarifikuotos vietos). — „Kirminai" dalinai ženklino siulėtus kirminus, dalinai taeniae, ar visai ką kitą. Kaip aigyptėnai, babylonėnai, taip ir hindų medicina manė

kirminus kaltais esant daugelio paliegių (ypačiai kur niežėjo, dūrė, gręžė sopuliai, ar audiniai puvo) ir todėl tikėjo ausų akių, dantų, galvos, širdies ir kitiems „kirminams". Vedų medicinoje randasi įvairųs „kirminų laiminimai" (ypačiai vaikų ligose). — Nuo 16-to amž. syphilį aprašo kaipo „moterių ligą" su išorine, vidujine (sopuliai kaip rheumoje) ir mišria forma. Therapija: gyvsidabris vidun pillėje su kviečiais, ar kaipo rūkalas, ar įtrinamas rankomis; sarsaparilla. — Pablūdėlius gydė dalinai somatiškai (purgativa, vimdymas, kraujo leidimas etc.), dalinai psychiškai. Rods kartais šneka apie ligonio paraminimą gražia kalba, bet dažniausiai vartojo barbariškas priemones (badu stapino, degino, pliekė, uždarė tamsion grinčion, gąsdino gyvatėmis, levais, šlapiais, mirties grąsinimais etc.). Aršesnėse pablūdimo formose matė apsėdimą ir sulig ligonio elgesiu stengėsi atspėti, kuris skaitmeningų daimonų apsėdęs jį buvo.

Puike atsižymėjo c h i r u r g i j a, rodos kaipo ultimum refugiens vartojama, bet už tai turėjo gerą techniką, tolimą nuo spekuliacijos. Stropumu ir švarumu atsižymėjo hindų gydytojai ir todėl jie atsiekti įstengė, kas kitoms tautoms neįveikiama buvo.

Operacijos dalinamos esti į 8 rūšis: išpiovimas (pvd. tumorų, svetimų kūnų), įpiovimas (pvd. abscessų), skarifikacija (pvd. kaklo įdegime), perbedimas (pvd. hydrokėlė, ascites), zondavimas (pvd. fistulų), ištraukimas (pvd. svetimų kūnų), išspausdimas (pvd. abscesų), siuvimas (lininiais, kanapiniais siūlais, iš sausgyslių, ar ašutais). Instrumentarium — anot Sušrutos — susideda iš 101 bukių ir 20 aštrių instrumentų: prie anų priguli pincettės, replės, vašai, tubos, zondai, katheteriai, bužiai, ir daug pagelbinių įrankių: magnasas (ištraukimui svetimų kūnų), taurės (iš rago), klyzmai maišelis etc. „Bet-gi svarbiausias pagelbinis instrumentas tai ranka, nėsa be jos nėra galima jokia operacija padaryti" Tarp aštrių instrumentų yra peiliai, bisturi, lancettės, piūklai, žirklės, trokarai, adatos etc. Instrumentai buvo dirbami iš plieno (jau labai ankstiI) ir laikomi medinėse dėžėsi. Labiau negu piaustymą mėgo pragriaužimą (ypačiai su potašu) ir deginimą (su geležia, verdančiais skysčiais etc.). „Deginimas dar veiklesnis už pragriaužimą, kadangi jis pagydo paliegius, kurių nepagydo vaistai, instrumentai ir graužančios priemonės, ir delto kad paliegiai juomi pagydyti niekumet nebegrįžta".

Blužnei užbrinkus, įkaitintas adatas įsmeigdavo į blužnies parenchymą. — Tvarslų buvo įvardinta 14 formų; kaipo medžiaga tarnavo medvilnės, vilnos, šilkai, drobė, įtvarai buvo iš karnos plaušų ir bambų vyčių ar kitų medžių padirbti. — Kraują stabdė gydančiomis žolėmis, šalčiu, kompressija, karštu aliejumi. Žaizdos (piautos, įgeltos, kirstos, suspaustos etc.) dalinai būdavo susiuvamos (pvd. galvos, veido, koserės). — Operacijos tebuvo daromos po laiminga konstelliacija, pradėdavo su relig. ceremonijomis ir taip pat pabaigdavo, chirurgas privalo kreiptiesi į vakarus, o ligonis į rytus. Narkozį padarydavo nugirdydami.

Chirurgiškoji theparija rėmėsi dideliu prityrimu, kas matosi iš drąsumo įsibraujant, iš tikrumo diagnozies, ir iš apžvalgumo vėlesnio gydymo. Gydymas fraktūrų (tarp symptomų atsimena krepitacijos), luxacijų, tumorų (extirpacija), fistulų (perskėlimas ar pragriaužimas), prašalinimas svetimų kūnų (15 rūšių apsiėjimo), darymas parakentėzies prie putmenų etc. ramstėsi racionaliu apsvarstymu ir nustatyta žinija. Labiausiai nustebina Hindų chirurgai srityje laparotomijos (žarnų susiuvimas), akmens išpiovimu ir plastiškomis operacijomis (oto-, cheilo-, rhinoplastika). — Grobus štai kaip siūdavo: atidaręs pilvą gydytojas sužeistas ir apvalytas vietas žarnų „leidė juodomsioms skruzdėms sukąsti, pokam jis kūną jų nupiovė, o galvas paliko įsikabinusias". — Pūslės akmenius prašalina su sectio lateralis: „Kada akmuo nustumtas yra į pabambę, gydytojas tegul įvesdina rodiklį ir vidurinį pirštą kairės rankos paaliejuotą ir su nupiaustytais nagais į rukę ligonio, išilgai vidurinių mėsų, iki jis pajaučia akmenį, nustumk jį tarpan šiknos ir urėthros ir spausk jį taip ilgai, iki jis lyg mazgas kyšo. Dabar su peiliu piaujama esti kairiame šone, apie miežio grūdą nuo raphės, o reikiant ir dešiniame šone, sulig akmens didumu". — Vyriausiu akstinu plastiškos chirurgijos buvo tai, kad ausų ir nosių nupiovimas buvo įstatymiška pabauda. Apie rhinoplastiką Sušruta rašo: „jeigu kam nosis nupiauta yra, gydytojas tegul nupiauja lapą tolygaus didumo nuo medžio, padeda ant skruosto ir iš jo išpiauja tokio pat didumo lopą odos ir mėsos, susiuva skruostą adata ir siūlu, skarifikuoja dar užsilikusį šmotą nosies, užkloja greitai bet rūpestingai ant jos nupiautąją odą, pritaiko ją gerai atatinkamu tvaisiu ir prisiuva naująję nosį. Tad tegul stropiai įdeda dvi dūdi, kad palengvinus alsavimą, ir kada ji tuomi

kilstelėta yra, tegul pašlaksto ją aliejumi ir pabarsto raudonu sandaliu ir kitais kraują stabdančiais pulveriais; potam reikia rūpestingai uždėti medvilnių ir dažnai su sesamės aliejumi pašlakstyti".

Ir akių gydyme therapija buvo itin tiksli — regėjimo vieta skaitėsi lęšis — bet-gi kataraktos operacija pas Sušrutą labai neaiškiai aprašyta.

Iš gimdymo methodų cėzariškė sekcija (mirusiai) ir embryotomija buvo daromos, bet-gi kombinuotas vertimas nebuvo žinomas. Labai girtini buvo įsakymai apie nėščiųjų diaitėtiką, o šešauninkių bei naujagymių slaugymą.

Embryo ėsąs produktas iš sėmens ir menstrualio kraujo, kuriuodu paeiną iš chyliaus. 3-me mėnesyje pasidaro pradžia visų kūno dalių, kojų, žastų, galvos, 4-me aiškėja kūno dalys ir širdis, 5-me dauginasi mėsos ir kraujas, 6 me randasi plaukai, nagai, kaulai, sausgyslės. kraujagyslės etc., 7-me embryo jau gali gyventi, 8-me gyvybės jėga pareina tai iš motynos į kūdikį, tai iš kūdikio į motyną; dėliai tokio šian ir ten svyravimo šitame mėnesyje pagimęs kūdikis negyvena. Nuo motynos pareina minkštosios, nuo tėvo kietosios kūno dalys. Minta takais sūdynų, kurie chylių iš motynos perduoda vaisiui. Nėštumo metu foetus randasi uteruje, į motynos pakalą nusisukęs, galva augštyn, rankos ant kaktos sudėtos, guli po tiesiai motynos pusei, jeigu vyriškos, po kairei, jeigu moteriškos gymės; prieš pagimsiant kulvirčiais persiverčia (culbute).

Uterus turi iššiūrą žuvies galvos. Tinkamiausias laikas koncepcijai tai 12 naktų po mėnesinių atsiradimo. Kadangi lytis kūdikio pridera nuo viršyjimo sėmens ar menstrualio kraujo, o šitasai pasidaugina nelygiose dienose, tai kūdikis bus vyriškas, jeigu prasidėjimas įvyks lyglygioje, o moteriškas, jeigu prasidėjimas įvyko nelygioj dienoje (po atsiradimo mėnesinių). Nėštumo metu, paprastai 10 mėnesių besitraukiančių, reikia rūpestingai diaitos laikytiesi ir ypačiai vengti pražiopsojimų. 9-me mėnesyje nėščioji su relig. ceremonijomis kraustosi į gimdymo grintelę apveizėtą kuomi reikint. Gimdant, assistuoja 4 moterys, priegkam religiškieji ir suggestyviai įmoniai paskubiną gimdymą. Delsiančią vietą stengiasi išimti išoriniu spaudimu, kratymu, vimdymu. Šešauninkė atsikelia 10-tą dieną, bet turi diaitos griežtai laikyties per 6 savaites. Kūdikį 3-ą dieną deda prie krūties (pirm to jis gauna medaus su sviestu). Jei motynos vietą užima auklė, tai ją pirma gy-

dytojas apžiūri ir pastato ant labai tikslios diaitos. Iki smulkmenų sureguliuotas kūdikio puoselėjimas (pvd. penas, gulėjimas, sėdėjimas, miegas, žaislai etc.) ir daug priemonių vartojama, kad kūdikį apgynus nuo pavojingų daimonų. Nuo 6-to mėnesio ima kūdikį nutraukti nuo krūties, pradėdami maitinti ryžiais.— Dystokijas netaip jau gerai gydė. Čion magiškų procedūrų nestokojo. Nepažinojo angšto dubenio, nė kombinuoto vertimo galva žemyn ar vertimo kojomis. Nepilnoje kojų ar pasturgalio pozicijoje griebdavo už antros kojos, ar abi koji ištraukdavo. Taip-pat pilna trūkumų buvo gynaikologija.

Hindų medicina turėdama turtą empiriškos žinijos ir techniškų lavumų, nepasuko į tikrą mokslą, pritrūko tverybos laisvės ir kritikos, kuri nesibijo nors ir gerbtinų doktrinų: pasiliko scholastiškame suakmenėjime. Hindų medicinos viduramžiai nesusilaukė naujos gadynės! Ir dabar hindų medicina tolima nuo tvinstančio sriauto plėtotės, nors ji ne be įtakos buvo rytuose ir vakaruose pvd. skaitlinių ženklai, pasakėčios ir pasakos, philoz.— relig. idėjos. Vakaruosna šį-tą iš Indijos laimėjimų perdavė Arabai, o rytuose buddhizmas išnešiojo visosna pusėsna medic. kultūrą. Graikai perėmė indiškus vaistus ir tūlus gydymo methodus (Hippokratės, Dioskuridės, Galenas etc.). Susisiekimas padidėjo per keliones Aleksandro, diadochams valdant, Romėnų ir Byzantiniškių gadynėse. Susisiekimo mazgais buvo Alexandreija, Syrija, vėliau Persija (ypačiai Sassanidų metu). Abbasidams valdant hindų gydytojai labiau gerbiami tapo Persijoje ir hindų medicina persodinta tapo į arabų mediciną, ir 15-me amž. Sicilijoje besišvaistanti rhinoplastika tai žymė indiškai arabiškos įtakos.

Ir 19-me amž. Europoje žinia iš Indijos, kad plytdirbys tenbūviui nupiautą nosį padirbęs iš kaktos lopo, padirgino plastiškąją chirurgiją. Ir ant hypnotizmo bus Indija turėjusi (nors netiesioginės) įtakos: juk ten empiriškoji suggestijos praxis labiau negu kur kitur buvo išplėtota. Juk tai ne iš netyčių Kalkuttoje Dr. Esdaile užsimanė daug operacijų padaryti su pagalba hypnotizmo anaisthetizuodamas (1852). Taip-gi Braid bei Elliotson gavo savo įdėjas ir bent kiek prityrimo ne be susidūrimo su Indija.

Buddhistai glamonėjo mediciną (mėgiamoji priemonė — karvės urina) ir pastumėjo ligonių slaugymą priekyn (įsteigė ligonines ar įstaigas gydytojų konsultacijai ir vaistų suteikimui), ir svetur su religija drauge platino Indiškąją mediciną. (Versti

buvo med. veikalai į Tamylių kalbą). Seniausiu lopšiu buvo Ceylon, labai pažym Indiškoji įtaka medicinoje Tibeto (iš kur paplito į pietų Sibėriją, pas Buriatus, Dsungarus, Tunguzus ir Volgos Kalmukus), Javos saloj, Kambodžoje, Birmoje, net pačioje Chynijoje.

Ypačiai minėtina, kad buddhistiškas karalius Asoka (3-me amž. pr. Kr.) — kaip iš įrašų matosi — įsteigė špitoles žmonėms ir gyvuliams. Ceylone jau nuo 5-to amž. pr. Kr. buvo ligoninės. Buddhadas, Ceylono karalius, 4-me amž. po Kr., pats parašė medic. veikalą, pastatė prie kariūmenės gydytojus ir šalei savo davė sanitacijos tokią organizaciją, kad įsteigti tapo azyliai nepagydomiems ir apleistiems ligoniams, toliau hospitaliai; galiaus ir distriktų gydytojai (po viena ant 10 kaimų) samdomi buvo.

Chynija.

Chynija susideda iš Mandžurijos, Mongolijos, Turkestano, Tibeto ir Chynijos tikrosios, kuri apgyventa bent 400 mil. žmonių, turinčių labai seną historiją, ypatingą civilizaciją, stebėtiną kalbą, savą philozophiją ir klasinę literatūrą, savotišką industriją ir gigantišką prekybą su Europa. Sakoma, kad Chynijos plotas siekiąs arti 2 mil. □ mylių (angl.).

Chynija, visatinai imant, žemyn leidžiasi nuo Tibeto kalnynų linkon Pacifiko pajūrio. Du vyriausiu kalnynų retėžiu dalina į tris pailgus baseinus, išvagotus Hoang-ho, Yang-tse-kiang, ir Ču-kiang upių. Didysis impėrialis kanalas sumezga Tien-tsin Či-lėje su Hang-čow Če-kiang'e. Didėji siena (Wan-li-čang) gynimuisi nuo Mongolų baigta statyti (1368 — 1620 m.?), 325 vok. mylias ilga, 20 pėdų augšta, ir 25 p. stora žemai, o viršuj 15 p., su bokštais apie 300 pėdų nuo viens kito.

Druskos ir karšto vandens šaltiniai randami Yun-nan'e, sieros šaltiniai artymais Fučow, o petroleumo šaltiniai Šenšėje ir Formozoje. Garsiausias Chynijos minėralas tai žaltakmenis arba yn, labiausiai iš Yun-nan'o. Anglis, klintas ir porcelianos molis didelėje gausoje. Yun-nan turi aukso ir sidabro kasyklas, ir baltajį varią — pe-tung. Pas Ning-po miestą milžiniškos akmens laužyklos.

Arbatos augalas (thea viridis ir thea bohea), taukmedis (stillingia sebifera), lakerio medis (dryandra cordata), kamphoros medis (laurus camphora), Chyniečių pušis (pinus Sinensis).

Chynų banyan (ficus nitida), laidotuvių kuparisas, ir mormedis labai svarbūs medžiai. Kakao ir kitos palmos pietų pajūryje. Bambù daug pelno duoda. Obuoliai, vynuogės, pomegranatai, mango, ananosai, pomerančiai, tiči-camellia, azalea ir gardenia, nymphaea (vandens lelija) labai branginami augalai. Agrikultūra gerbiama, ir kas nauji metai pats ciesorius Šventame Lauke vagą išaria su arklu, aukas atlikęs ant aukuro žemės, o provincijose tai padaro gubernatoriai. Nakties išmatos suvartojamos kaipo trąša. Šiaurėje auga mais, miežiai ir kviečiai, o pietuose ryžiai. Tabakas ir aguonos auginami didelėje daugybėje.

Meškų ir vilpišių nemaža, moschus moschiferus, makliai etc. Aukso ir sidabro phazanai, argus-phazanai ir kitokių vištų veislių. Varnų, žagatų, šarkų, ir vandeninių paukščių pilna; sausžemio ir gelųjų-prėskųjų vandenių želvių, driežų daugybės, didžiųjų-gi šliaužlių nėra. Visokiariopiausių žuvių. Arachnidae didelės, medžio voras pasigauna net paukštyčius. Skėriai kartais daug blėdies pridirba. Šilk-kirmės branginamos.

Šiaurės provincijose — San-tung, Či-lė, San-sė, Šen-sė, Kan-su — javai, vaisiai, gyvuliai kaip Europos šiaurėje; kviečiai, miežiai, avižos, obuoliai, lazdynų riešutai, bulvės, — mineralai ir miško medžiaga.

Centralėje juostoje — Sze čuen, Kwei-čow, Hunan, Hupei, Hon-pė, Ngan-hwei, Kiang-su — arbata, šilkai, medvilnės.

Pietų juostą — Yun-nan, Kwan-tung, Kwang-se, Fuh-kien, Če-kiang — su tropišku klimatu ir produktais.

Silpną spiritą (tsew) dirba iš ryžių, o iš to distilliuoja stiprų spiritą „samšoo" Kantone.

Naujų metų šventė tai lyg tautos gimimo šventė; 5-toji diena 5-to mėnesio tai drakonų laivų šventė, kur kasmet aukos vilnims eina atminčiai pasiskandinusio elegijų rašytojo Li-sao (g. ca 330 pr. Kr.); pirmo mėnesio pilnatyje — žibintų šventė.

Tutorių tonsūra ir supinta biza madon įėjo, kada Mandžu užkariavo šalį. Mazgotis chynietis nemėgsta, net gerti šaltas vanduo jam pasibiaurėjimu esti. Ilgi nagai madoje. Mergaičių kojos pas Chyniečius (ne Tutorius) esti sukoneveikiamos.

Jų produkcijos: šilkai, medvilnės, linai, ir puodai iš porcelianos. Jie išrado spaudą pradžioj 10-to amž., ir 932 m. šventos knygos tapo atspausdintos ciesoriui. Šilkai, atlasai, išsiuvinėjimai, marlės, skriodimai ant medžio ir akmens, išpynimai

auksu ir sidabru, išdrožinėjimai ant drambliakaulių, lakeruoti išdirbiniai, seni brundzos sūdynai, ir jų skaistųs nudažymai ant minkštos storos popieros stebėtini.

Gamtos studijos užleistos, bet ne studijos klasinės literatūros ir senovės gudruolių.

Iki 1914 m. Valdžia buvo centralizuota, imperatorius absoliutus impėrijoje kaipo legislator ir administrator, gubernatorius — provincijoje, ir magistratas — distrikte. Ciesorius neturi paveldėtinės dievinos teisės, gabiausias sūnų paskiriamas į tien-tse (dangaus sūnus), fung-tien (dievinai paskirtas) sulig principais šventų tautos knygų. Ciesorius tai augščiausias kriminalinis teisėjas. Keliariopos tortūros vartojamos. Valdyme jam gelbsti Vidujinė Taryba iš 6 valdininkų (3 Chyniečiai ir 3 Mandžu) ir Stratėgiškoji Taryba (lyg minystrų kabinėtas). Po jais stovi šeši Yamun (kollėgijos) atskiriems valdžios departamentams. Virš visų yra Cenzūratas (visatinos inspekcijos kollėgija) iš 40—50 mandarinų, tai „imperatoriaus akys ir ausys"; jie tegali skųsties ciesoriui ar duoti pareiškimus.

Kiekvięna 18-os provincijų stovi po gubernatoriaus valdžia, jis galva civilės jūrisdikcijos, vyriausias armijos vadas, ir turi galią ant gyvybės ir mirties už prasižengimus. Jis susineša su kabinetu ir ciesoriumi. Po juo stovi provincijos finansų superintendentas, kriminalų teisėjas, ir provincijos auklėjimo kvotėjas. Provincija dalinasi į distriktus su magistratu, departamentus su prefektu ir apygardas su intendantu (taou-taè).

Mandarinų-valdininkų (kwan-fu) laipsniai atskiriami įvairių spalvų sagomis ar skrituliukais ant viršaus kepurės. Yra 12 rūšių bajorų (nobilitas) imperatoriaus gentyse ir 5 senos rūšys bajorijos, prieinamos civyliams ir militariams valstybės tarnautojams. Valdžia iš principo paternalė: kas šeimai tėvas, tuomi privalo būti savo sphėroje gubernatorius, prefektas ir magistratas — o visiems ciesorius. Paprastai be pasportų keliauja po šalį, ir užsiima, kas kuo nori.

Viešon tarnybon stojant yra laikomi vieši kvotimai kas 3 metai sostinėje departamento, kur gauna laipsnį bakkalauro; kas 3 metai provincijos sostinėje, kur 2 kvotėju iš Pekingo sėdi esti apie 1200 ypatų daviami licenciato laipsniai (kartais atvyksta 10.000 bakkalaurų!), ir kas 3 metai kvotimai mėtropolyje Pekinge, kur apie 200 gauna daktaro laipsnį.

Pasak Meadows, štai priežastis stebėtino išsilaikymo Chyniečių impėrijos: 1) Tautą valdo sulig moraliais dėsniais,

o ne sulig phyzine spėka; 2) Išmintingiausieji ir gabiausieji žmonės išrenkami esti, kad gerai valdytų; 3) žmonės turi teisę numesti valdymierą, kuris ar patvirkęs ar sustingęs nemoka valdyti be priespaudos ir tyranijos; 4) systėma viešos tarnystės pasiekiama per kompetityvį kvotimą. Tik gaila, kad užleista phyziškieji mokslai ir induktyvė philozophija, o mokyme apsiriboja senovine šalies literatūra! Mokytieji visur gerbiami. Mokyklų pilna šalis. Daugybė yra litterati. Chyniečiai gerbia raštą, ir sudėvėtieji raštai surenkami esti ir sudeginami, kad apsaugojus juos nuo profanacijos.

Trys formos religijos: Kung-fu-tsės, Tao, Buddhos. Paprastai tas pats žmogus išpažįsta visas tris. Confuciui rūpėjo klausimai: kaip atliksiu pareigas artimui? kaip atliksiu pareigas doro piliečio? Jo pagerbimui aukoja jaučius ir avis pavasario ir rudens aequinoktiume.

Buddhistų šventi trobėsiai gaišta. Jų kuningai bemoksliai ir paniekinti. Šventos knygos, kaip Nepalyje ir Tibėte, tai vertimai iš Sanskrito. Iš vakarų įsibrovė idėjos paradyzo ir pagailos dievės. Buddhistus parkvietė ciesorius Han dynastijos (220 m. pr. Kr. — 221 m. po Kr.): Chynija susipažino su pozityve religija ir kuningija, su augštesne architektūra ir skulptūra, kuri priekyn išstumia žmogiškąjį pavidalą.

Taoistų kuningai ir-gi bemoksliai, mystiški alchėmikai, lyg kad spiritualistai, kalbasi su mirėliais. Exorcizmus skaito nuo nelabų dvasių: muša gongas, barabanus etc. Jie garbina tūlas žvaigždes, genijus, velnius, žemesnes dvasias. Gyvena šventyklose su savo šeimomis, dėvi tamsiai pilką drabužį.

Be to viso, yra ritualis valstybinis garbinimas — philozophiškas pantheizmas — privalomas tiktai ciesoriui ir jo dvarui. Aukos eina 1) dangui ir žemei, 2) saulei ir mėnuliui, dievams žemės ir lytaus, genijams ir gudruoliams, 3) mirusiems valstybės vyrams ir mokslinčiams. Sulig Ču-tse „išsiplėtojimas visatos pareina iš neprotingo ir neturinčio valios principo"; todėl Chyniečių philozophija athėistiška; nors jie ir tiki ėsant Tin kokią tai intelligentę, baudžiančią ir atmokančią galybę. Su mirčia viskas užsibaigia, nes Kong-fu-tsės doktrina nežino nemirtinumo.

Be to, yra dar mohammedonų 30 — 40 milionų.

Indefferentai religijoje, susitikę giria viens kito religijas, ir užbaiga formula: „religijų yra daug, išmintis viena, mes

visi broliai". Ir valdžia taip pat tolerantinga, išskyrus jei bent kur būtų politiškos užmačios nužiūrėtos!

Historija. Chynijos senovė priguli mythologijai. Pradedant nuo pirmos būtybės — Pan-ku, šalį valdė iš pradžių dievai, o paskui iš jų kilę žmonės, kurie žmonėms apreiškė reikalingas gyvenime dailas. Iš mythiškųjų valdovų garsiausiasai Fo-hi.

Historiškoji gadynė prasideda su Hia dynastijos atstovu Yu Didžiu, apie 2205 pr. Kr. Kiti pradeda Chynijos historiją nuo Čow dynastijos su Wu-wang apie 1122 pr. Kr. Valdant iš tos dynastijos Ling-Wang'ui (571 — 544) gimė Confucius.

Chynija buvusi padalinta į nepriklausomas valstybes, ir karaliai iš Tsin ėmė viršyti, ir galiaus vienas jų Čang-siang--wang parveikė kitas valstybes (247 pr. Kr.) ir pasivadino Hoang (imperatorius). Nuo Tsin dynastijos šalis gavo vardą Tsina ar Chyna. Šis imperatorius ėmė statyti Dideję Sieną prieš Tutorius, kurie nuolatos puolė turtingesnius bet taikesnius Chyniečius. Sako Čing-Wang, antras ciesorius Tsin dynastijos, liepęs sudeginti visas knygas, be knygų agrikultūros ir medicinos. Kam? kad sunaikinus suakmenėjusių įpročių ir įstatymų tradiciją! Atėjus Han dynastijai (205 pr. Kr. — 220 po Kr.). Confucionizmas virto tautine dogma. Arti Kantono rastos Romėnų monėtos rodo pirklybos santykius.

Mainėsi dynastijos ir impėrija tai skaldėsi, tai krūvon jungėsi. Valdant Tung dynastijai (618 — 960) pražydo lyrika šalyje: atsižymėjo Li-tai-pė ir Tu-fu. Tapyboje paskilbo Wu-tao-tsė ir I-song, Wang-wei (699 — 759) prasimano juodai baltąją dailę. Statyboje mėgiami plytų stogai (porcelianos bokštas Nankinge). Galiaus Mongolai ir vakarų Tutoriai tapo pagalbon pakviesti (1209), ir Kublai chanas 1279 m. užviešpatavo visoj šalyj; bet Mongolus išvyjo 1368 m., ir Ming dynastija viešpatavo per 276 metus (1368 — 1644). Vienas generolų susitarė su Mandžu; šitie 1644 m. įsismerkė į Pekingą ir per 7 metus užėmė visą viešpatiją, pasiglemždami augščiausias vietas. Daugelis jų imperatorių valdė šalį sugabiai, bet Hien Fung (1850 — 61) girtuokliavo ir buvo kvaišas. Vaikeliui Tung-či tapus ciesoriumi, našlė — cesorienė Tze-an, motyna — ciesorienė Tze-sse ir princas Kung guviai šalį valdė. 1875 m. keturmetis Tsai-tien stovėjo po regenčių globa. Taipingų vadas Hung-sew-tseuen pakėlė maištą 1850 m. neva išnaikinimui idolatrijos, išvarymui Tutorių ir iškėlimui Taipingų

dynastijos. Bet jie užtaravo polygamiją. Su pagalba Britanijos ir Amerikos officierių (Colonel Gordon) maištas tapo 1865 m. užsmaugtas. Šiądien (1927) Chynijoje eina karė, nės šalį norima paversti respublika ir atliuosuoti nuo Europiečių persvaro. Tai sumanymas d-ro Sen-yat-sen'o. 1929 m. kivirčai su Bolševikais, ir naminės karės tebevyksta.

Senovėje Chyniečiai nebuvę priešingi svetimšalių prekybai, iki 1520 — 1570 m. Hispanai ir Portugalai sukurstė nedraugingumą. Mandžu valdžia Britanijos prekybą apribojo Kantonu, kur Hong pirkliai prekiavo su Rytų Indijos Kompanija. Nuolatos buvo nesusipratimų. Monopoliui pasibaigus, mandarinai sustabdė opiumo prekybą 1839 m. ir kilo karė, kuri užsibaigė 1842 Nankino taika: be Kantono, Amoy, Foo-čow, Ning-po, Šanghai atsidarė prekybai, o sala Hong-kong perleista tapo Britanijai, ir 21 mil. dolerių apmokėta karės išlaidų. 1857 m. vėl teko Kantoną užimti kaip ir fortus ištakoje Pei-ho, ir 1858 m. susitaikinta Tien-tsin'e: Britanijos atstovas atsisėdo Pekinge savam name, Britų pirkliai keliauja po šalį, krikščionių religija guodžiama, ir Britų laivai pirkliauja paupiais Yang-tsės. Indemnitatės 1.300.000 svarų užmokama. Bet 1860 m. net Pekingą reikėjo užimti, kad taika patvirtinta taptų. 1866 m. leista emigruoti į kitas šalis, Šang-hai tapo telegraphu sujungtas su Europa, ir pirmas geležinkelis atidarytas Šanghajuje 1876 m., nors nelaimingai. 1880 m. jau 215.000 Chyniečių buvo Jungtinėse Valstybėse Amerikos! 1881 m. geležinkelis tarp Pekingo ir Tien-tsin'o pravedamas. 1898 m. vokiečiai įsismerkia į Wei-hai-wei ir Kiau-čou.

Chyniečių civilizacija, lyg kalnas, pasiekęs augštumos, be atmainos ir judėjimo stovi tūkstančiais metų, ir nemiršta, nors sakoma — stova tai mirtis! Gal ir yra judėjimas, anot Von der Gabelents'o, bet jis labai lėtas ir mums neįmatomas. Chyniečiai sumaningi, pilni phantazijos, turi milžinišką literatūrą.

Chyniečių literatūra svarbiausia Azijoje. Kataloge cies. Kien-long'o knygyno randasi 122 tomu, ir rankius Chyn. klassikų su komentarais ir scholia, pradėtas to imperatoriaus, sako, susidėjęs iš 180.000 tomų, kurių 1818 m. jau spausdinta buvę 78.731 tomų.

Kung-tsė arba Kung-fu-tsė (551 — 478) iš visokių šaltinių rinko kanoniškas knygas: Wu-King: 1) Yih-king (transformacijų knyga), 2) Šu-king (dokumentų kn.), 3) Li-king

(įpročių kn.), Čun-tsi-u (pavasaris ir ruduo), 4) Ši-king (poezijų kn.).

Keturios klasiškos knygos — Šu — duoda įžvilgį į politinį ir intellektualį Chyniečių gyvenimą: Lun-yü (pašnekos su mokiniais), Ta-hioh (didysis pamokymas), ir Čung-yung (vidukelės laikymasi), bei Sze-šu (Meng-tsės dialogai).

Ciesorius Ši-Hoang-ti, 300 metų vėliau, bent 400 mokslinčių nužudė, ketindamas tautą išliuosuoti iš praeities pančių, bet veltui!

Lao-tsė (g. 604) įsteigė philoz. mokyklą, dabar degeneruotą: veikalas Tao-teh-king (λόγος, priežastis to, kas yra).

Mythologijoje — Kalnų ir Ažerų knyga — Dievų ir Dvasių historija.

Han dynastijos metu gyveno didžiausias Chynijos historikas — Sze-ma-tsien.

Žodynas ciesoriaus Kang-hi.

Jokia tauta neturi taip milžiniškos komentuojančios, lexikographinės ir encyklopėdiškos literatūros kaip Chyniečiai. Jau 983 m. išėjo veikalas 1000 knygų visą žiniją apimantis. Bet didžiausią encyklopėdija buvo sudaryta prie Mingų ciesoriaus Yung-loh iš 22937 tomų, bet kadangi spausdinti per brangu būtų buvę, tai padaryti tapo trys nuorašai. 18-me amž. paskelbtas veikalas iš 1628 tomų, kuris nesenai naujai išleistas tapo ir kainuojąs tik 1.000 vok. markių!!

Ma-tuan-lin'o encyklopėdija (1300 po Kr.) — Wen-hien-theng-khao (seni dokumentai su priedais) ir Koo-kin-too-šoo-tesi-čing (pilnas rankius senovės ir modernių knygų).

Hist. — geographiški veikalai Soe-ma-thsian'o kompiliacijoje (100 pr. Kr.) — SSe-ki (historiški memuarai, nuo 2637 m. iki Han dynastijai 2-me amž.), toliau tęsiami iki Ming dynastijai 1643 m. po Kr.: Nian-eul-se (22 historiji).

Lyriški poetai: Li-thai-pė (698 — 762), girtuoklis, vagabundas, pabastūnas: Jo obalsis: Ergo bibamus! ir Tu-fu (712—770). Abudu pateko į ciesorių Tung dynastijos (618—960) nemalonę, ir Li-thai-pė girtas siekdamas pagauti mėnulo šešėlį vandenyje, laivui apvirtus, paskendo, o ir Tu-fu rado galą laivui nelimus.

Novellė dialoguose ir su dainomis: Yuen-džin-pe-išong (100 dramų iš Mongolų Yüan dynastijos, 1279 — 1368) Les

deux jeunes filles lettrées — lu-kias-li (du gražiu brolėnu) — the Flowery Scroll (žiedrus popieros ritinėlis).

Komplimentu knyga: „guter Ton in allen Lebenslagen“ — tai svarbiausias dalykas pas Chyniečius.

Romanai paprastai be galo ilgi; garsiausias „Praplėsta trijų valstybių historija“ apima 120 knygų, kur kovos aprašytos dingus Han dynastijai. Tai lyg „historiškas“ romanas. Esti meilės ir plėšimų, literariškų ir mythologiškų romanų. Labai nešvarus yra įpročių romanas Kin-ping-mei.

Novellės trumpesnės ir jaudinančios, labiau atsako mūsų skoniui. Garsiausi rinkiniai tai Kin-ku Ki-Kuan'o ir anoji iš 17-to amž., 16 tomuose parašytoji — Liao-čai-či-i.

Drama pražydo mongolams valdant: 100 dramų iš anų laikų tai klasiškas repertuaras. Senoji Chyniečių drama, iš aukų apeigose išaugusi, yra melodramatiško pobūdžio, kaip: „Vakarinio sparno historija“, ir turi 16 veiksmų. Vėlesnės dramos turi 4 ar 5 veiksmus. Pobūdžių kaukės kaip Italų komėdijoje stovi ažuot atskirai įvardintų ypatų. Šalia historiškos dramos yra pilietiškų pobūdžių komėdija ir kerėjimų drama: labai garsi 1404 m. pirmą kart statytoji Pi-pa-ki, „historija liūtos“, augštoji vaikų meilės giesmė.

Šiandien ant atvirų, prieš šventyklas greitai pastatytų scėnų ar pastoviuose teatruose, ne ką geriau išrengtuose, statomi ar Wen-hi, civylės dramos, ar Wu-hi militarės su gymnastiškais pratimais, ar komiškos, labai nešvarios trūkšmo komėdijos. Dažniausiai vienaktės. Vaidylos — vyrai resp. vaikysčiai; moterys lanko teatrą tik prie progos. Vaidylos skaitosi paniekintais žmonėmis: jų vaikai neįleidžiami į mokslinčių ir valdininkų eilės!

Pekinge — anot Kwotse Kien — milžiniška bibliotėka, įsteigta 12 — 13 amž. Miestuose yra valstybės knygynai po mandarinų vada. Yra keliaujančios bibliotėkos, vartojamos žemuomenės, ypačiai moterių ir merginų. Pasakos apie dvasias, meilės apysakos, dramos ir t. t. labai skaitomos.

Medicina[1]) Chyniečių tai stebėtinas suakmenėjimo padaras ir jų dvasios bei kultūros atspindis: užsidarę nuo išorinių įtakų, gėrėjosi savo viršesnybe, aklai tikėdami autoritatei ir permier garbindami senovybę, ko pasėka buvo dvasios sustyvėjimas, blaivus mintyjimas su pakrikusia vaidintuve,

[1]) Daug med. veikalų pamini Wylie: Notes on Chinese Litarature, II laida, Šanghai, 1902, p. 95 — 105.

talentas stebėjimo ir rasmo su nesugabumu augštesnės abstrakcijos.

Jų šiaip stebėtina kultūra nesusidūrė su idėjomis kitų tautų, ir todėl negavo į pašonę jokio pažadinančio riukso. Galbūt civilizacijos pradžią (kalendorių, raštą etc.) prieshistoriškais laikais Chyniečiai įsigijo iš vakarų, kada jie — anot hypothėzies — gyveno Tarimo lankose artymais su arijais ir sumeriais; bet sykį apsisėdę savo milžiniškame krašte, jie pasiliko izoliuoti nuo kultūros tėkmių vakarinės Azijos, o susiliejo su gentėmis žemesnės plėtotės, dydžiuodamiesi savo superioritate, ir suakmenėję nesugebėjo naujais elementais persiimti. Juk ir Buddhizmas nieko nepakeitė, o prisitaikyti turėjo prie Chyniečių pagrindinio pobūdžio. Mokslumas, industrija, technika anksti subrendė; tik prisiminkime mathėmatikos ir astronomijos darbus, literatūros visose žinijos srityse, išradimą kompaso jau ca. 1100 pr. Kr., išradimą porcelianos, spaudos, auginimą šilkkirmės, stiklo dirbimą, popieros ruošimą, purpuro dažus, auksu adymą, metalų apdirbimą, dirbtinus papuošalams akmenius ir emalijas, tušą ir t. t. O kur mokslininkai taip yra gerbiami kaip Chynijoje?

Medicinos literatūra yra labai turtinga, siekia gilios senovės, aiškus stropumas ir sumanumas, bet originalumo neieškok po 10-to amž. po Kr., kur autoriai bepasižymi rankiojimu ir komentavimu. Dauguma veikalų apglėbia visą mediciną, įžangoje duoda historišką peržvalgą, o didesnę išdėstymo dalį užima pulso ypatybės visokiose ligose, ir therapija; ypačiai encyklopėdijos labai apėmingos. Be to yra specialiai raštai, pvd. apie pulsą, moterių, vaikų, akių ligas, ar apie lėprą. Kad lengviau atsiminus, esti vadovėliai ir eilėmis rašyti.

Anot tradicijos, mediciniškoji literatūra prasidėjo gadynėje pusiau mythiškųjų karalių. Pirmą medic. žolių knygą — Hon-zo ar Pen-tsao, — kuriąje dar šiądykštė pharmakopoea ramstosi, sako parašęs ėsąs ciesorius Šin-nung (2838-2699 m.); jisai-gi įvesdinęs laukų vaisius, išradęs orės padargas, įkūręs turgus. Jis mokęs, iš kokių šulinių galima vanduo gerti, ir ištyrė žoles savo valstybėje gydančias, ir kadangi jo skrandžio sienukės buvę labai plonos ir todėl permatomos, tai jis ant savęs išmėginęs veikmę nuodų ir priešnuodžių (antidotų).

Dar labiau mediciną paglamonėjo „geltonasai" ciesorius Hoang-ti (2698—2599), kuris ėsąs išradęs taip-gi skaičia-

vimą ir muziką, sutvarkęs kalendorių. Jis pagaminęs veikalą apie vidujines ligas — Noi-čing — su aprašymu žmogaus sudėties ir systėmatiniu medicinos išdėstymu pagal gamtinės philozophijos principus. Jo gadynei — sako — priguli medicinišķųjų žolių knyga, pirmas apie pulsą mokymas ir išradimas gydančios gymnastikos. Čow dynastijos metu (1122—249 pr. Kr.) atsirado knyga Sai-ši, kur išdėstytas mokymas apie šešias gyvybės dvasias, ir Hen-jaku parašęs keletą svarbių veikalų, tarp kitko labai gerbiamą Nan-čing (apie sunkias problėmas). Bent iš to veikalo mokėsi garsusis gydytojas Čouen-Yu I, gyvenęsis laikuose ciesoriaus Wen-ti (179-156 m. pr. Kr.). Garsus pulso mokslas Mauo-čing leibarcto Wang-šu-šo, kanoniškas veikalas, nuolatos perspausdinamas, paeina iš 3-io amž. pr. Kr. Tolesniam plėtojimuisi svarbųs buvo darbai Čang-Čung-čing — Cho-chiyu-Kei (apie 200 po Kr.) viešpataujant rytinei Han dynastijai (25—221 po Kr.), kuris paliko praktikos raktą visų senesnių mokyklų, dvi labai svarbi knygi: Čang-han-lun (mokslas apie karštliges), ir Kin-kwéi („aukso dėžė" ir mokslas apie ligas be karščiavimų) — anot Japonų ištarimo Šo-kan-ron ir Kin-ki. Stebėtina, kad autorius toli laikosi nuo mystiško gydymo ir atstovauja empiriškai racionalei linkmei; anot jo febrines ligas pagamina nuodų medžiaga, febries smarkumas pareina nuo būdo ir paplitimo nuodų (virškinimo keliais, kraujo indais ar alsavimo keliais), ir todėl therapija privalanti ramstytiės atnuodyjimu.

Klasicizmo augštybės pasiekė Tšang-ki, gyvenęsis po Sung dynastijos 10-me amž.; jo raštai, visą medicinos sritį (pvd. pulso mokslą) apimanti, randasi rinkinyje „auksinis veidrodis gydytojų genealogijos" — I-tsung-kin-kien (Yu-suen-i-tsung-kin kien, 90 t. pirmoji laida 1739), ir buvo daug komentuojami. Laikuose Ming dynastijos (1368) Čang-či-ping parašęs yra Lei-King'ą apie organų svorį (anthropometrijal). Toliau turtinga literatūra apie visokias medicinos sritis, nežiūrint savo daugpusiškumo, skaitosi tik papildymu ir komentarais klasiškosios. Encyklopėdija iš 1725 m.: Ku-kin-t'ou-šou-tsi-č'eng, iš kurios 1600 t., bent 90 t. medicinai pašvęsti... Labai mėgiamas naujesnis veikalas „Išmėgintas medicinoje vadovas" — Čing-če-čun-čing — susideda iš 40 tomų (7 pašvęsti nosologijai, 8 — pharmakologijai, 5 — pathologijai, 6 — chirurgijai, likusieji — vaikų ir moterių ligoms).

Chyniečiams tai vis atrodo užbaigta systėma, čielybėn sujungta empirišku laimėjimu, liuosa nuo vidujinių apriešinimų, kur dvelkia įtempta mintyjimo methodika; turi ženklumą neišjudinamų axiomų. Bet vakarų pasaulėžvalgos šviesoje nuvysta toji gėlė moksliško romantizmo itin greitai. Mat, vadovaujanti mintis systėmos rymo ant keistai phantastiškos Chyniečių gamtos philozophijos, kuri dvasią sukaustydama virto apakinančios spekuliacijos verge: žmogaus kūnas su savo įėgomis iki smulkmenų ėsąs atspindžiu atsitikimų visatoje, daugiariopos analogijos (pvd. skaičių santykiuose, elementarėse ypatybėse) tarp makrokosmo ir mikrokosmo ir tarp atskirų kūno dalių atsirandančios, kurių susijimas paaiškinąs susipynusius santykius tarp vieni kitų. Kadangi atidengimas analogijų paaiškinąs atskiruose atsitikimuose išmanymą normalių ir ligūstų gyvybės reiškinių, tai gydytojams rodėsi reikalingas spekuliatyvis paslaptų sąmazgių ištyrimas, o empirija privalėjo tik sustiprinti, o ne korriguoti, doktrinas per tradiciją sušlyvėjusias.

Prie tokių aplinkybių negalėjo iškilti anatomijos mokslas; be religiškų pažvalgų, kurios trukdė mėsinėjimą žmogiškų lavonų, kiekvieną žingsnį stabdė spekuliatyviai paisėjimai. Anatomija, kuri ažuot korrektyvu buvusi tik privalo ramstyti arbitrarius svajojimus, virsta karikatūra, mišiniu phantasmų, tarp kurių vos keletas rupių faktų tesiranda.

Anot relig. pažvalgų negali susidėti su proseniais tas, kuris ateina į mirėlių karaliją su sudarkytu kūnu; todėl net operuotiems išpiautos kūno dalys (pvd. eunuchams lyties organai) esti taupomos ir po mirties karstan įdedamos. Lavono piaustymas būtų tiesiog mirėlio įžeidimu, ir nepaguodonė gyvųjų; gal tik prasižengėliams tegalima buvo išimtis padaryti. Gal senesniais laikais tokie peržengimai religiško įsakymo, ypačiai stebėjimai torturuojamųjų piktadarių ar netyčia sužeistųjų, buvo šaltiniu paviršutinio sužinojimo pavidalo ir guolio vidurių, o osteologija galėjo laimėti rūpestingai betausant numirėlių liekanas.

Anatomiški aprašymai labiausiai atsineša prie pamokymo apie vidurius (jų tuma ir svoriai padaviami) ir apie kraujo indų systėmą. Anot Chyniečių, kaulų skaičius ėsąs 365 (8 vyrų, 6 moterių kraniume); 12 kriauklų vyrams, 14 moterims. Apie raumenių ir nervų systėmą, apie pajautų organus, regimai, nėra artesnio žinojimo. Apie smegenis sakoma, kad jos

mažai vietos tejima kaukolės dubumoje; stuburio smegenys pasibaigiančios testikuluose. Širdis, į kurią larynx prasiveržianti, esti lyginama su gėle vandeninės lelijos; turi 7 skyles ir 3 plyšius ir atsiremia į 5-tą vertebrą; plaučiai prisegti prie 3-čios vertebros, turi 8 skvetus ir esti perverti 80 skylaičių; jaknos susideda iš 7 skvetų ir atsiremia į 9-tą vertebrą; tulžies pūslė prilygsta vyno indui; blužnis prie 7-tos vertebros prisieta; grobai, kaip ir storosios žarnos, turi 16 kreivumų; inkstai pupų pavidalo pakabinti ant 14 vertebros. Be paminėtų organų, prie kurių prisideda aprašymai skrandžio, pūslės su ureteriais, Chyniečių anatomija pažįsta dar iš 3 dalių susidedantį dubų organą, be kurio grobai nesugebėtų eiti savo funkcijas, tai — San-tsiao, kurį gal reikėtų identifikuoti su plėkšnimi ar peritonėumu. Kraujo indų guolis aprašomas visai phantastiškai.

Ciesorius Kang-hi (1662 — 1723) mėgino Chyniečių medicinai priskiepyti vakarų anatomiją, liepdamas misionoriui jezuitui P. Perennin'ui išversti anatomiją Pierrės Dionis, L'anatomie de l'homme, Paris 1690, bet nepavyko dėl užsispyrimo tenbūvių gydytojų. Nuo 19-to amž. rods Chynijoje tapo paruoštos kopijos anatomiškų europėjiškų paveikslų, bet nesimato gilesnės įtakos į įsitikinimus Chyniečių. (1796—1821 Wang-čin-jen išleidė 24 anatomiškus paveikslus organų ir grobų).

Apie embryologiją štai kokios pažvalgos: 1-me mėnesyje foetus prilygsta vandens lašui; 2-me persiko lapui; 3-me differenciuojasi lytis; 4 me vaisius gauna žmogišką pavidalą; 5-me galima pažinti kaulus ir narius, 6-me plaukus. Jeigu tai vaikyščiai, tai sukruta galop 7-to mėnesio dešinėji ranka į kairę pusę motynos gimdoje; jeigu tai mergiotė, tai sukruta galop 8-to mėnesio kairėji ranka į dešinę pusę motynos gimdoje; galop 9-to mėnesio čiupinėdamas papilvę pastebi 3 atmainas vaisiaus guolyje; pradžioje 10-to mėn. plėtotė užsibaigia. Nėštumas dūruoja 270 dienų. Kūdikių lytį galima pažinti iš motinos pulso: jeigu dešinysis jos pulsas pakilęs, tai nurodo ant vaikyščio, o jeigu kairysis, tai nurodo ant mergiotės. Vaikyščiai prasideda kairėjėje, mergyščios dešinėjėje pusėje gimdos.

Phyziologija yra dalis gamtinės philozophijos; čion galioja tie patys principai kaip visatoje taip žmogiškame kūne, kuris perstato tik universalės gyvybės reiškinį.

Kosmos — anot Chyniečių — atsirado iš dviejų heterogėnių spėkų (polaritačių), vyriškos — Yâng, ir moteriškos — Yin; pusiausvira priguli nuo harmoniško veikimo abiejų. Yang (aktyvis, pozityvis principas, šilima, šviesa) esti atstovaujamas dangumi, Yin (pasyvis, negatyvis principas, drėgmė, tamsa) — žeme. Nuolatos, abipusiai, laipsniais įvairiai veikiant vyriškoms (gaminančioms, plėtojančioms) jėgoms moteriškasias (atgaleives, išdėstančias) pasidaro didelis daigtų įvairumas; įvairumas lyčių, pobūdžių, prasikišančių savybių ir formų tai pasėkos persvaro Yang'o ar Yin'os. Pirmasai veikia saulėje, šviesoje, pavasary, ir vasaroj, jaunatvėje, kaipo stiprybė, kaipo šilima, sausuma, kietumas etc... pastaroji mėnulyje, unksnyje, rudenyj, ir žiemoj, senatvėje, kaipo silpnybė, šaltis, drėgmė, minkštumas etc...

Medžiaga susideda iš 5 elementų: medžio, ugnies, žemės, metalo ir vandens; visi daigtai esti iš jų sudėstyti (visokiariopose prietaikmėse). Kaip tveriant iš vandens atsirado medis (augalai), iš medžio (trynimo) ugnis, iš ugnies—žemė (pelenai), o žemė iš savęs metalą pagamino, tai taip pat visatoje aplinkbėgis medžiagos pasikeitimų vyksta tolygioje linkmėje. Iš to išeina elementų santykiavimai: paeiga, draugingumas, neprietelystė. Pvd. ugnei esti malka motyna (nės ji kįla iš malkos), žemė sūnumi (pelenai yra ugnies produktas), vanduo nedraugu (nės vanduo ją užgesina), metalas draugu (metalas mat neveikia ugnį). Panėšųs santykiai priskaitomi visiems elementams.

Su 5 elementais stovi korreliacijoje (sympathijoje) 5 planetos (Jupiter, Mars, Saturn, Venus, Merkuras), 5 oro rūšys (vėjas, kaitra, drėgmė, sausra, šaltis), 5 svieto šalys (rytai, pietai, vidudienis, vakarai, šiaurė), 5 meto laikai (šalia mūsų meto laikų atskirai skaito pastaras 18 dienų pavasario, vasaros, rudens ir žiemos), 5 dienos laikai, 5 spalvos (žaliasmėlynas, raudonas, geltonas, baltas, juodas), 5 garsai etc.

Skaičių symbolika Chyniečių gamtos philozophijoje — visatinai orientalų spekuliacijoje — vaidina didelį vaidmenį; labai chrarekteringa skaičiaus 5 theorija). Daug panašumo tarp Babyloniškės kosmologijos ir Chyniečių (tik astrologiškas pagrindas gerokai pridengtas). Vis-gi Chyniečių geomantijoje ir būrimuose iš želvės pancieriaus vis dar prasimuša astrologija (dangaus šalys, planėtų įtaka). Išdirbdami analogijas tarp žvaigždžių, spalvos etc., taip gi Babylonėnai susieja

kiekvieną žvaigždę su tam tikra spalva. Iškasenos šventyklos bokštų (Birs Nimrud) parodė, kad jų atskiri etažai patraukti buvo įvairiaspalvėmis degintomis plytomis ar metalinėmis plotvėmis, sulig dievybėmis-žvaigždėmis, kurioms bokštas pašvęstas buvo: juoda Saturnui, oranžinė Jupiteriui, raudona Marsui, auksinė Saulei, balta Venerai, tamsiai mėlyna Merkūrui, sidabrinė Mėnuliui.

Kaip kosme, taip pat žmoguje abi jėgi Yâng ir Yin yra dugninėmis sąlygomis visų reiškinių; kaip medžiaga, taip žmogaus kūnas sužiestas iš 5 elementų; sveikata priguli nuo lygsvaros vyriško ir moteriško principo, nuo tinkamos kiekybinės santaikos pagrindinių elementų.

Vyriškasai principas — gyvybės šilima — valdo susiraukiančius tuščius organus — „kameras" (kaip storasias ir plonasias žarnas, pūslę, tulžies maišelį, skrandį); moteriškasai principas — pagrindinė drėgmė — sėdi kietesniuose „viduriuose" (jaknos, širdis, plaučiai, blužnis, inkstai); kiekvienas principas turi savo rezervuarą, ir abu drauge cirkuliuoja su krauju ir gyvybės oru indų systėmoje; šitoji nuneša juos organams ir potam visoms kūno dalims; sutrikdyta cirkuliacija (svarumu, trynimu etc.) pagamina ligą.

Kraujo indų systėma susideda iš 12 vyriausių gyslų (king), iš tų 6 turi pozityvę medžiagą (Yang), kitos 6 negatyvę medžiagą (Yin); dalinai prasideda, dalinai pasibaigia rankose ar kojose. Tą 12 gyslų dar papildo 2 vyriausiu rezervuaru, kurių vienas, ant kūno pakalos neša pozityvę, o kitas ant pryšakio negatyvę medžiagą. 14 gyslų turi 23 šakas; be to yra dar mažesnių indų.

Įdomu, kad Chyniečiai phyziologijoje užtinkame kraujo ir gyvybės oro cirkuliaciją, kad per 24 valandas ivyksta 50 apytakų, ir kad atsidūsėjimo metu oras ir kraujas nuteka 6 colius. Judėsys apsireiškiąs pulse, kuris per 24 valandas sutaksiąs 54 000 — 67.000 kartų.

5 elementams žmogaus kūne atstovauja 5 vyriausi organai (viduriai), kuriems padeda 5 kiti „broliai" (dubęs organai, „kameros") resp. turi gimininga funkciją. Malkai atatinka pagal kokybę — jaknos; ugnei-širdis; žemei-blužnis; metaluiplaučiai; vandeniui-inkstai. Jaknoms pagelbininku esti tulžies pūslė, ir abudu perkošia skyščius; širdis priima chylių ir pakeičia jį į kraują, jos pagelbininkas — grobai pakeičia peną į chylių, blužnis ir skrandis atlieką virškinimą; plaučiai

tekėdina kraują ir apvalo jį nuo gleivių, jų pagelbininkas — storosios žarnos turi užduotį ištuštinti rupią ir nešvarią medžiagą; inkstai su ureteriu dalinasi sekrecija mįžalų, kurie patenka į pūslę. Ypatingai dešinysis inkstas „gyvybės vartai" privalo sužiesti sėmenį (jėgos būklę), o jaknos skaitosi dūšios būkle, tulžis — drąsos būkle, ir plaučiai turi reguliuoti nuoteiką.

Sulig elementarine ypatybe Chyn. phyziologija leidžia kiekvienam 5 vyriausių organų atatikti kosmiškai telluriškam reiškiniui (žvaigždei, dangaus šalei, oro rūšei, meto ar dienos laikui etc.), taip-gi vienam 5 garsų, kvapų, vienai 5 spalvų, skonio rūšių etc.; beto kiekvienas organas, be vyriausios funkcijos, turi įtakos daryti į tolimą kūno sritį (pvd. tūlą veido dalį, tūlą audinio rūšį) ir prie kitų organų stovi prietaikmėje sympathijos ar antipathijos (paeiga, draugingumas, neprietelystė). O svarbiausia charakteristika tik randasi ypatingoje jam pulso rūšyje. Šitokios be saiko analogijos Chyniečiui turi labai didelės praktiškos reikšmės, nes kiekvienas ligūstas klapatas pasižymi nukripymu nuo atatikimo systėmos, norma laikomos.

Diagnostika ir prognostika ne per daug vertina anamnėzį ir labiau ramstosi stropiu objektyviu tyrimu viso kūno. O Chynietis rūpinasi galvosukiškomis subtilitatėmis, kylančiomis iš klystkelių mystiškojo atatinkamumo mokslo. Chyniečių gydytojas teiraujasi apie įpročius ir sveikatą, apie nuoteiką, užuodymo ir skonio jusmus, kurlink svyra appetitas ir sapnai ligonio, jis seka alsavimą ir garsus (balsą, verkimą, juoksmą, dūsavimą, vaitojimą), jis tiria temperatūrą (palpacija), ir išmatas (daugumą, spalvą, tirštumą, snarglių, spiaudalų, mįžalų, faeces), jis žiūri į spalvą tūlų vėnų ir net plaukuotumą; sutinka ar nesutinka ženklai, kokia įtaka oro, metų laiko, dienos, valandos etc. — ir tai vis esti tik papildymu išdavų, įgyjamų svarbiausiais diagnostikos metodais: tyrimu pulso ir inspekcija veido bei liežuvio.

Pulso mokslas — Wang-Čou-Ho (265 — 317) yra 3-me amž. parašęs knygą apie pulsą, Mouo-king — komplikuotas, praktikoje smulkmeningas, paprastai nuo 10 minutų iki kelių valandų besitęsiantis. Bent 11-oje vietų jis čiupinėjamas, ir kiekviena turi savo ypatingą vardą. Paprastai čiupinėja radialę artėriją po abiem pusėm, su savo dešine ranka kairę radialę, o su savo kaire dešinę radialę, uždedant pirmą didįjį pirštą ant galvelės radio, potam šalia jo rodiklį

ir žiedpirštį, kuomet nykštis remiasi į dorsumą carpi. Kiekvienu kartu tiriamos 3 vietos vadinasi tsuen („muitas"), kouan („susmauga"), tšė („čeverykas"), paeiliui po žiedpirščiu, po didžiuoju pirštu ir po rodikliu. Po abiem pusėm tai jau 6 pulsai, kurių kiekvienas atatinka tam tikrą organą normalėj ar pathologiškoje padėtyje: taip, kouan (susmauga) po dešinei čiupinėjamas — skrandį ir blužnį, po kairei — jaknas ir tulžies maišelį. Kiekvieną pulsą reikia 3 kart tirti su silpnu, vidutiniu, galiaus stipriu spaudimu bent 9 kart atsidvesiant priegtam žiūrima yra į kokybę, tankumą ir intermissijas. O pulso įvairiavimai vos numatomi.

Iš vien pulso mano galį pažinti ligos rūšį. Sulig mėgiamu prilyginimu žmogiškas kūnas perstato stygų instrumentą, kurio atskiros dalys turi tam tikrą garso spalvą (organų pulsai), o kurio garsai (pulsai) išreiškia harmoniją (sveikatą) ar disharmoniją (ligą). Jezuitas Michael Boym yra rašęs apie Chyniečių pulsą (1666), atpaveiksluodamas būdą, kaip pulsas čiupinėjamas buvo. Jo veikalą paskelbė gydytojas - botanikas Andreas Cleyer (1686) Savoj kompiliacijoje (1682) Cleyeris atspauzdina paveikslus paaiškinimui pulso doktrinos ir liežuvio sėmejologijos, taip-gi 30 paveikslų iš Chyniečių anatomijos ir šiaip mediciniškos sinologijos.

Su pulso tyrimo ženklumu eina lenktynėmis inspekcija veido ir liežuvio, priegkam labiau atsižiūrima esti į spalvą. Liežuvio sėmeijotikoje atskiria daugiau kaip 37 typus.

Liga tai dysharmonija, lygsvaros sutrikimas, paeinantis nuo viršyjimo vyriškojo ar moteriškojo principo (stiprumas ar silpnybė, kaitra ar šaltis, sausra ar drėgnumas). Ji pasireiškia sutrikime cirkuliacijos gyvybės oro, ir kraujo, nuo kurio organai kenčia.

Pathologija (Šang-han) skaito ligos priežastimis vėją, šaltį, sausrą, drėgmę, ūmenas ir įgeidžius, bet ir nelabas dvasias ir išsvajotus žvėris (pasakos apie lapes!). Klassifikacija esti pervedama sulig visokiariopomis nuožvalgomis (pvd. sulig pulsu), racionaliausias dalinimas į vidujinius ir išorinius paliegius ar pagal kūno dalis ar pagal organus. Paviršutiniški aprašymai daźnai krūvon subloškia visokiariopus procesus, ir tad nestebėtina, kad Chynietis atskiria daugybę rūšių, pvd. dysenterijos 14 formų. Bet-gi literatūroje užtinki ir gerų aprašymų, ypačiai užkrečiamųjų ligų.

Therapijoje vaistų turtingumas pas Chyniečius viršija tokius turtus visų kitų tautų. Įsitikinimas, kad gamtoje yra gyduolė nuo kiekvieno kentėjimo, privedė prie ištyrimo visokiariopiausių augalinių ir gyvulinių, mažiau jau mineralinių substancijų. Tarp daugybės beverčių dalykų, vis-gi reikia patyrinėti, kas galėtų turėti vertę. Juk yra nemaža vaistų, kurių vartonė tam tikroje indikacijoje supuola su vartojimu Europiečių, kaip pvd. rubarbas, pomegranatinė šaknis (nuo kirminų), kamphora žinoma nuo 6-to amž.; Sumatros kamphorą užrašinėjo jau Aëtius (550 po Kr.) kaipo retenybę, akonitas, kannabis, geležis (nuo bekraujingumo), aršėnikas (nuo drugio ir odos ligų), gyvsidabris (nuo odos ligų), siera (nuo odos ligų), natri ir cupri sulphas (kaipo vimdymo priemonė), alūnas, salmiakas, moschus (nuo nervų).

Jeigu rubarbas etc. pateko Europon per pirklybą su centraline Azija, tai Chyniečių pharmakopoea iš užsienių įsigijo labai gerbiamą asafoetidą, muškatinius riešutus (myristica flagrans) ir pipirus.

Dideliausią pagarbą gauna Ginseng šaknis (Panax Ginseng Nees) [tai labai brangi rūšis morkų (graik. καρωτόν), dol. 25 už unciją], kuri kaipo tonico-excitans skaitosi panacėja ir trigubu aukso svoriu apmokama esti. Yra daug ginseng preparatų. Šaknis renka sulig tam tikrais nustatymais, kilusiais tai iš prityrimo, tai iš prietarų. Apie stebūklingas galias ginseng šaknies (pvd. kaipo pajauninimo priemonės) yra pilninga literatūra. Ginseng ir valgomi kregždžių lizdai (collocalia esculenta) kaipo aprodisiakai labai vertinami Chyniečių.

Ypatingai mėgiami taip-gi, kaip matosi iš receptinių formulų: Pachyderma cocos, Magnolia hypoleuca, ištraukos iš mėtų lapų (po-hô), arumo guzulai, radix Tang-kui (nuo dysmenorrhoeos), lukrėcija, meškos tulžis, į pelenus paversti plaukai, realgaras (As_2S_2), einnoberis (hydrargyri bisulphidum rubrum) etc. Cinnoberis, tai Chyn. alchėmijos gudruolių akmuo, iš jo ruošiami merkurialiai preparatai ir vartojamas esti therapijoje kaipo rūkalas syphilyje (popieros rutuliuką cinnoberiu pripildytą įkiša į šnirpšlę, uždega ir gyvsidabrio garus įalsuoja). Kaip pas mus, taip Chynijoje gydo syphilį merkūru nuo šimtų metų, tik ažuot pilkosios mosties įtrynioja su raudona gyvsidabrio oxido mosčia; vidun ima kalomelį, sublimatą, sumaišę su kalciumo sulphatu; bet tai nėra vienatinis methodas gydymo, tarp kitko vartoja vidun smilax, pulverį perlų ir perlamotės

Daugeliui dalykų priskaito šildančią, vėsinančią, skirstančią ar kraują gerinančią veikmę, daugiariopi yra purgatyvai, emetikai, expektorantai, be to viso medikamentai prakaitavimui ir mįždymui. Be to Chyniečių medicina turi daug emmenagogų, galaktogogų, abortivų ir aphrodisiakų (šitie esti sudėtine dalimi labai paplitusių ir viešai giriamų slaptų vaistų).

Mokslas apie vaistus dėstomas dažnai illiustruotose žolių knygose, kurių seniausioji paeinanti nuo pasakiškojo Šin-nung'o, kuriose sudėtas prityrimas daugelio gentkarčių. Keliais amžiais pr. Kr. sudėstytame žodyne apie augalų žinią, Rhaya, randasi pusiau bent gamtahistoriški atsitikimai. Iš 40 tomų „Vadovo į gydytojo praktiką"— Čing-če-čun-čing — bent 8 tomai apima pharmakologiją (Luy-fang). Bet oreningu skaitosi veikalas Pen-tsao-kang-mu, kurį miesto prefektas Li-ši-tšin ėmė rašyti pusėje 16-to amž. po Kr., o pabaigė 1597 m.; šitis monumentalis veikalas iš 52 tomų susideda iš ištraukų iš senesnės literatūros ir aprašo 1800 labiau augalinių vaistų su paaiškinimu, kur jie randami, kaip priruošiami, laikomi, vartojami, ir kaip jie veikia.

Stebėtinai turiningi yra vaistai animalės kilmės. Mysticizmas ir prajautimas anų įdėjų, kurios mus pastarais laikais privedė prie organotherapijos, bene buvo motyvu, kodėl pvd. preparatai iš jaknų, plaučių, inkstų įvairių gyvulių užrašomi esti uuo ligų jaknų, plaučių, inkstų, arba kodėl pvd. sėmenį jaunų vyrų arba nervų substanciją gyvulių vartoja nuo nusilpimo, vištos skrandį nuo skrandžio paliegių, pautus įvairių žvėrių nuo impotencijos, placentą palengvinimui gimimų etc. Šalia šitų substancijų — kaip pharmakopoeose kitų tautų ir medicinoje Europos praeitų amžių — randasi keisti ir bridkųs dalykai (išmatos).

Iš animalio svieto tarp kitko vartoja: driežus, rupūžes, salamandras, žalčius, želves, skorpionus, sliekus, dieles, šilkkirmes, šimtakojus; odą, mėsas, taukus, kraują, pieną, tulžį, grobus, exkrementus, kaulus, dantis etc. įvairių žvėrių. Taip, vartoja tigrų ir šlapių (dramblių) kaulus nuo suliesėjimo, šlapių dantis nuo epilepsijos, ūdros jaknas nuo anaemijos, sugrūstas žvėrių akis su moterių pienu nuo akių įdegimo, smailgalius briedžio ragų nuo nusilpnėjimo, antilopių grobų konkrementus kaipo expektorantus, meškos tulžį kaipo purgans etc. Net patį žmogų įtraukia į vaistus: pienas jaunų moterių kaipo atjaunėjimo priemonė, placenta nuo chlorozies, mįžalai 5 — 4

metinių vaikų nuo apalpimo, žmogaus exkrementai, užkaborių išmatos etc. Liaudis priskaito nukirsdintųjų kraujui ypatingai stiprinančią veikmę.

Prie animalės thèrapijos reikia priskaityti (bene iš Indijos paeinančią) prophylaktiškąją rauplių inokuliaciją, kuri gydytojo Go-mei-šan'o 1000 m. po Kr. išrasta, bent nuo 11-to amž. Chynijoje daroma yra ir kurią galima skaityti pirmtakūne sėrumo therapijos. Tam tikslui medvilnių kuškį pavilgo į šviežią rauplių pučką ir įkiša į nosį skiepytinio (vaikams į kairę, mergaitėms į dešinę šnirpšlę) arba pulverį sudžiovintos pustulos įtrynioja ar per dūdelę nosin įpūčia. Dėliai spekuliatyvių priežasčių neleista skiepyti 11 ir 15-tą d. mėnesio. (Vakcinacija tapo įvesta praeitame metašimtyje). Klasifikacija vaistinių substancijų, kurioms priskaito specifinį santykiavimą su organais ir ligomis, yra labai subtiliai pervesdinta dvasioje gamtaphilosophinės systėmos, ir ypačiai didelį vaidmenį vaidina spekuliacijos apie analogijas elementarinės savybės, spalvos, skonio ir specifinio vaistų veikimo.

Kiekybė atskirų vaistinių mišinių, ligoniui daviamų, esti labai pažymi; preparatai iš viršaus dažnai gražiai atrodo, patraukia akį, ir jų vardai (pvd. pulvis trijų gudruolių, pulvis penkiariopos kilmės) veikia vaidintuvę, stiprindami jų garbę. Tūli gydytojai patys priruošia vaistus, paprastai-gi receptai, ant raudonos popieros rašyti, keliauja į išpuoštas, švarias aptiekas. Receptas paprastai susideda iš nemažiau kaip 10 gyduolių, kurias dalina pagal jų veikimą į viešpataujančias (remedium principale), ministeriaujančias (rem. adjuvans), ir subalternes (rem. constituens et corrigens). Sudėjime receptų ir paskyrime dosų atsižiūrima į skaičių įtikėjimą: taip skaičius užrašomų substancijų dažnai esti sandauga 5-ių, ir paprastai duoda 5 dosus etc.

Nuo kiekvieno paliegio yra daug gyduolių, kurias išrenka sulig nustatytomis indikacijomis, pagal pathogėnišką nuožvalgą, pvd. nuo dysenterijos (atskiria akutę ir chronišką, be to dar keletą kitų rūšių) siūloma daug medikamentų, šalia racionalių (aloė, rubarbas, pome granatinė šaknis, cinnamonas, muškatas, ginseng etc.), šiksnoparnio exkrementai, žalčio oda etc. Niežus sako nuo parazito kįlant, ir odos ligų therapijoje vartoja sierą, alūną, aršėniką, gyvsidabrį, kurius iš viršaus vartoja, bet nepamiršta nė vidujinio gydymo (ypačiai laxatyvų). Moterių ligose atskiria visą eilę menstruacijos sutrikimų sulig

abnormaliu jų atsiradimu, dūravimu, sulig spalva menstrualių skysčių, sulig aitiologija. Skaičius vartojamų gyduolių, ypačiai emmenagogų ir abortivų, dideliausias ir t. t.

Su vaistų therapija rivalizuoja moxibustija ir akupunktūra. Moxoms vartoja rutulėlius iš gauruotų artemisios paucifloros lapų (taip-gi iš sieros, aliejuotų meldų) suminkytus; su seilėmis ar su metaline plotve juos užlipina ant kūno paviršio, ir uždega. Stipriam žmogui daro jų iki 50! vietose specialiai nustatytose. Ir dėl prophylaxies moxas vartoja. Rodos Chyniečių išrasta akupunktūra; Houang-Fou (215—282 po Kr.) parašė garsią knygą apie akupunktūrą Kan-i-king, mūsų „Baunšeidtizmą". Plonas (5-22 cm. ilgas) adatas iš plieno, sidabro ar aukso (ligoniui kosint) per ištemptą odą įbeda (ar su plaktuku įkala)—udšibari, ir sukdami gilyn įvaro — nedšibari (paprastai 3—3,5 cm.). Adatas ištraukus, ar ranka užspaudžia subadytą vietą ar moxą pastato. Ant kūno yra 388 vietos pažymėtos, kur galima akupunktūrą daryti ir atidaryti kelią „vėjams". Mano, kad kūnas ėsąs pervarstytas dūdų systėma ir kad akupunktūra galima ėsą žalingą medžiagą viršun ištraukti, pašalinti kliūtis skysčių cirkuliacijai, naujas gyvybės dvasias įvesdinti. Vartoja tą metodą įdegimuose, sopėjimuose, papilvės paliegiuose, akmens ligose, fraktūrose.

Kraujo šiaip bijanti chyniečiai retai teleidžia kraują, bet taures (varines) jie mėgsta sausas statyti tūlose ligose. Labai guviai vartoja masažą (pabildendami, minkydami etc.) visokie akliai ir senos moterys, o gydymo gymnastiką išplėtoję yra į systėmą (sako išradęs ją mytiškas Tši-sung-tin pusėje 3-o tūkstantmečio pr. Kr.) su rhythmišku alsavimu, papilvės braukymu, krūtinės ir pakalos kapojimu, raumenių pratimais, atsparos judėsiais etc. Gydymas tęsiasi mėnesiais, kad sureguliavus cirkuliaciją gyvybės oro ir skysčių. Galiaus reikia paminėti mėgiamas maudynes dėl sveikatos užlaikymo, ir suggestyvę therapiją po visokiariopomis theurgijos formomis pasislėpusią. Enematai nepritinką jų gėdingumui. Chyniečiai anksti mokėjo identifikaciją daryti pirštų įspaudu (daktyloskopija)!

Atstovais therapeutiško mysticizmo taoistų kuningai skaitomi esti, kurius dėl praplitusio dvasioms įtikėjimo pasikviečia ligai ištikus. Jie kalba maldas pas ligonį, aukoja aukas, skepetomis su magiškais ženklais baido dvasias, kelia trukšmą su fajerverkais etc. Prietaringas liaudies medicinas (amulėtus,

užžadėjimus etc.) panaudoja ypačiai nėštume, gimdant, ir vaikų ligose. Epidėmijose liaudis matė įtaką didelio siaubūno, pasivertusio kokiu-nors nekenksmingu žvėreliu; procesijos, fajerverkai etc. turi numalšinti įtūžusias dvasias; epidėmijose su drakonų vėliavomis priešakyje, degina spalvotus popiergalius su inkantacijų formulomis, pyrotechnika etc. Kad ligos daimonai nesilankytų namuose, pas duris prikala užžavinančius dalykus, kaip tigerių (sardulų) akis, kalmių stiebelius etc. Kartais gudrybe stengiasi gelbėties, pvd. kad vaikai nesusirgtų rauplėmis, pakabina šalia jų migio iškopinėtą dyną, tikėdamies, kad daimonas ten įlįs (užuot į kūdikio kūną). Ir oneiroskopija (sapnų aiškinimas) tarnauja medicinos tikslams; Chyniečiai taip-gi pažįsta įprotį miegoti šventyklose.

Nėsant anatomiškos žinijos ir prisibijant kraujo, c h i r u r g i j a (Was-ka) tebstovi primityvėje padėtyje, ir g i m d y m e p a g a l b a glūdi gangreit vienatinai rankose bobučių, kurios kartais mokosi kūdikio pozicijos iš paveiksluotų knygų ir vartoja prietaringas manipuliacijas, amulėtus, gimdymo pančiakas etc. Š o n - Š i - P i e n, Chyn. akušėrijos vadovėlis, vokiškai išverstas ir paaiškintas, Berlin & Wien, 1913.

Chirurgiškas instrumentarium tai rupūs, blogai padirbti instrumentai, tinkanti greičiau kurpiui kaip gydytojui. — Gydymas fraktūrų ir luxacijų primityvis; atitaisyti netikusį kaulų guolį nesirūpina, tik plėstrais aplipdo su bambù aptvaru ir binda; kur kaulams lūžus yra atviros žaizdos, pamėginę repoziciją, ant žaizdos užbarsto gydantį pulverį ir pridengia šviežiai paskersta vištele, pirma iš jos visus kaulus išėmę. Paviršutinius abcessus neužtektinai įpiauja, tik po to, kaip daug laiko išaikvojo bebrandindami ir bedėstydami džiovintas rupūžes ar švin-glėtę. Kadangi mano, kad susižeidus taip-gi jaknos įserga, tai gydyti ima ir iš vidaus (kaului lūžus pvd. duoda gerti vaikų uriną). Votis gydo mostymis; įsisenėjusias votis gydo (kaip ir pasiutusių šunų įkandimus), kauterizuodami su karšta geležimi. Reikia pasakyti, kad nėsant didesnių industrijos įstaigų Chyniečius mažiau ištinka sužeidimo nelaimių, o vėl jie labiau pakenčia sužeidas ir operacijas negu Europiečiai, kas ypačiai matosi komplikuotose fraktūrose.

K a s t r a c j ą atlieka dvejopu būdu: 1) Lyties organus minko karštoje maudynėje ar kitaip nejautriais padaro, potam penis ir scrotum lyg dešrą kietai suvynioja ir organus visai arti kūšio vienu užsimojimu nupiauja, ir ant žaizdos užpilia

žiupsnį styptiško pulverio. Per kompresiją užstabdęs kraujatekį ir įstatęs, lyg vinį, kaištį į urethrą operatorius uždeda aprišalą ir palieka jį 3 dienoms gulėti, kuriuo laiku operuotasai nieko neprivalo gerti. 2) Bekraujis metodas tai tas, kad išlėto didinamos torsijos ir ligatū os (šilkų siūlais) pagamina gangrėną sunejautrintų genitalių organų; nukrinta po 15 — 20 dienų, ir sugyja po 2 mėnesių. — Dirbtinas kojų sukripinimas Chyniečių moterims padaromas esti tuomi, kad nuo 7-tų metų amžiaus kietai užveržtomis bindomis užlenkia žemyn keturius išlaukinius kojapirščius ir kulnys stačias, ištiesiamas, pastatomas esti.

Dantų gydymąs apleistas: erzinančios pastos, moxos, ir akupunktūra tai vyriausios priemonės, tik klibančius dantis iškelia keltuviniais instrumentais. Akių gydyme pažįsta keletą operatyvių metodų (pvd. parakentėzis priešakinės kameros) ir turi daugelį, kartais labai keistų gyduolių (pvd. chelidonium su ožio tulžim ar moterų pienu, moskytų akis su šikšnosparnio exkrementais nuo uždegimo processų); refrakcijos anomalijos gydomos esti korriguojančiais stiklais nuo šimtų metų.

Visuotinoji anaisthėzija Chyniečiams yra žinoma ir jie pagamina ją įduodami narkotišką viralą (pvd. akonito). Sako, kad dirbtiną beskausmingumo pagaminimą migdančiais vaistais (Ma-yo), bene kanapių preparatu per burną imamu, jau senovėje pažinoję, ir apie gydytoją Hoa-Tho (Chua-to), gyvenusį 3-me amžiuje po Kr., pasakoja, — nors tai neįtikėtina, — kad jis su pagalba narkozies (bene susidedančios iš akonito, guzulų (tuberų) nuodingų žolių iš šeimos arum, hyoscyamo ir kartais datūros) amputuodavęs, trepanuodavęs ir kitas dideles operacijas darydavęs.

Taip-gi gimdymo pagalba paremta prietarais, nors randasi viena kita tiksli priemonė. Gydytojai tik retkarčiais tėra kviečiami ir jie apsiriboja užrašymu gyduolių vidun (nuo mėšlungio, sopulių, net pataisymui kūdikio guoliol); gimimo aktą palengviną įvairųs vaistų gėralai, kartais racionalųs (pvd. kulė, ergota), kartais keisčiausios substancijos, kaip šikšnosparnių exkrementai su kūdikių urina. Tiesiog bobutėms paliekami esti rimčiausieji įsikišimai sunkiuose gimdymuose: procedūros pataisymui kūdikių guolio, repozicija išsikišusios rankos, extrakcija, prašalinimas mirusio kūdikio su geležiniais dvivašiais po atlikto į šmotus sudraskymo. — Nėščiai įsakyta

tam tikra įdaita (vėsųs ir aliejingi valgiai): gimdyvei pataria, laiks nuo laiko grinčioje vaikščioti, kad gemalas lengviau apsiverstų (anot Chyniečių matymo gemalas tik galop nėštumo su galva žemyn nukrypsta!); prasidėjus stipresniems, išvarantiems sopuliams, liepia gimdyvei pusiau pasilenkti ir po ja pakiša medinį dubenį, kad pagavus kudikį; šešauninkė bent 3 dienas privalo lovoje pakylėtoj pozicijoje praleisti, jos maistas susideda iš sorų ir ryžių vandens, per 14 dienų neleista jai mazgoties ir šukuoties, o kad prašalinus blogą kraują, duoda jai vidun puoduką urinos 3-4 metų kudikio, ir bekraujingumo nukovojimui duoda sudžiovintos placentos: naujagimiui ant virkščios galo 4-tą dieną moxą uždega ar kauterizuoja su krienais; žindymas tęsiasi iki 3-am metui kūdikio; be to dar šešauninkės ir naujagimio slaugymui yra begalė įsakymų, kokius prasimanė moterių mysticizmas. — Nežiūrint uždraudimo įstatymais, dirbtinas abortas yra labai paplitęs ir daromas daugeriopais būdais (pvd. pabarstymas pulverizuotomis galvijų utėlėmis ar pridėjimų dielių prie gimdos kaklo). — Apie kūdikių guolį ir ligas žinduklių yra tam tikri specialiai veikalai.

Nors seniausioji Chyniečių literatūra turi dalinai išmintingas gyvenimo regulas, pvd. apie tinkamą padalinimą darbo ir atilsio, tinkamą sureguliavimą valgymo, gėrimo, apsidengimo, pagal metų laikus etc. — tai viešoji hygiena yra nežinoma sąvoka. Mėšlai ir šiukšlės sostinių miestų gatvėse užtektinai nupiešia apžvalgumo trūkumą. Taip-gi militarės hygienos nėra nė armijoje nė laivyne.

Veikale Tšang-seng = ilgas gyvenimas (kurį jezuitų pateris D'Embrecolles išvertė francūziškai) tarp kitko siūloma: visumet anksti kelties, prieš išeinant iš namų papusryčiauti, prieš valgant išgerti truputį arbatos, pietums gerai išvirtus, ne per sūrius valgius valgyti, iš lėto valgyti, potam 2 valandi miegant pailsėti, vakare vos mažai valgyti, prieš einant gultų burną su arbatos užpila išskalauti ir kojų padus tryniojimu susišildyti.

Teismo medicina pas Chyniečius yra sureguliuota officialiu kodeksu, jau iš 1248 m. po Kr., kada Europoje dar panašaus veikalo nebuvo: Si-yuen-luh, beja rinkinys elgėsio, su kurio pagalba netiesa atkeršyjama. Veikalas rods atsižymi išdėstymo precizija, bet dėl priverstinumo jo dogmatiškų thėzių duoda progos nuklysti nuo teisingumo, justicijos žmogžudystei pridengti. Susideda iš 5 knygų: 1. apie mirtinus sužeidimus,

lavonų apžiūrėjimą, kriminalį abortą ir kūdikių užmušimą; 2. savžudystė, mirtis per pakorimą, prigėrimą ir sudegimą; 3 ir 4. silpnėjimo ženklai, ir 5. visatinas išdėstymas teismiško tardymo. Ir čion visur pedantiškas kabojimas prie pašalinių detalių, moksliškas mirguliavimas, o nuodugnusis tyrinėjimas palaidotas po scholastiškais monais. Praktiškas mintyjimas ir phantastinė spekuliacija pavojingu būdu sujaukta krūvon. Teismiškas lavono apžiūrėjimas abejingose mirimo priežastyse esti priverstinas; reguliatyvas lavono žiūrėtojų griežtai nustatytas, bet — lavono sekcijų nėra, ir svariausieji išvedžiojimai ramstosi išoriniu apžvalgymu ir dviprasmiais bei prasimanytais mėginimais.

Štai pavyzdžiai: neaiškiai matomos žaizdos gali ant lavono matomos pasidaryti užpilant acto ir žiūrint saulės šviesoje, kurią leidi kristi ant šmotelio šilko aliejuje mirkyto. Nuo peilio prašalinti kraujo pėdsakai vėl pasirodo, kada geležtę iki raudonai įkaitini ir actu apipili. Giminystė dviejų asmenių esti prirodoma, kada iš jų paimtos kraujo prabos vandenyje susilieja; kad atžinus savų tėvų skeletą, vaikai lašina ant tojo savo kraują; jeigu tasai į kaulus įsismerkia, tai šitieji yra jų tėvų. Smūgis į virvę, ant kurios kadaruoja pasikorėlis, šneka sudrebant virvei už savžudystę, kitaip už žmogžudystę. Kad nustačius apipenėjimą, įdeda (pirma mimosos saponarios užpiloje mazgotą) sidabrinę adatą į lavono burną ir užkemša su popiera; jeigu adata po tūlo laiko virsta mėlynai juoda ir tokia pasilieka numazgojant, tai prirodytas apipenėjimas; tas pats esti, kada višta nugaišta, katrai duoda lesti ryžių, kurie per 24 valandas yra gulėję lavono burnoje. Ženklais, kad vandenyje negyvais rasti žmonės gyvi įbridę yra, skaitosi: stipriai išbrinkęs pilvas, ant galvos prilipę plaukai, putos burnoje, štyvos rankos ir kojos, balti padai, smiltys po nagais.

Šiandykštė medicinos padėtis Chynijoje tai jos dekadencija, ką ir chyniečių autoriai pripažįsta. Aiškiai tai matosi iš liūdnų pamokymo apystovų. Kuomet Tang dynastijos metu (618 — 960 po Kr.) buvo daug smagiai lankomų mokyklų, ir kuomet kvotimai nuo 13-to amžiaus buvo normuojami, šiandien yra tik ciesoriška medicinos komisija Pekinge, kuri theoretišku mokymu auklėja valdininkams, dvarui gydytojus ir leibarctus, o šiaip leidžiama, be kvotimų, praktikuoti. Valdžia nesirūpina mokymu nė kvotimais, o mokslo plėtojimąsi stabdo medicinos komisija (kuri tik medic. klasikų težiūri) ir baudžiamasai ko-

deksas, kuris grūmoja už nukrypimą nuo kanono. Nariai medic. komisijos turi mandarinų rangą (7 — 4 klasės), o gydytojai (I-šeng—ponai gydytojai) gal augščiau kuningų, bet stovi žemiau už geomantus ir mokytojus. Kad mokslą įgijus, kandidatas privalo theoretines žinias semti iš medicinos klasikų, potam pas prityrusį praktiką ligonį ištirti (pulsą čiupinėjant) ir gydyti — bent 2 metų tam reikia. Daugiausiai įtikima ainiams medikų šeimynos, bet šalia jų yra daugybės literatų, kurie neranda vietos valstybės tarnystėje ir priversti kuo kitu versties, o kur dar autodidaktai ir šarlatanai? Specialistų Chynijoje daugybės: Ming dynastijos metu (1368—1644) buvo 13 šakų medicinos pripažintų, vėliau sumažinta iki 11, o dabar iki 9: 1. Ligos didžiųjų, 2. ligos mažųjų kraujagyslių, 3 febrės, 4. moterų ligos, 5. odos ligos, 6. akupunktūros atsitikimai, 7. akių ligos, 8. kaklo, burnos, dantų ligos, ir 9. kaulų paliegiai.

Pastovius namų gydytojus turi tik Mandžu. Honoraras labai mažas, dažnai tik už medikamentus. Literatai patys gydosi iš knygų. Liaudis gerbia gydytojus ir dažnai juos lanko. Šiaip ligonius gydytojai lanko vos pakartotinai kviečiami. Ming dynastijos metu išleistame veikale apie medikų ethiką skaitome: „Jeigu kas sunkiai serga, tai gydyk jį, kaip tu pats norėtum, kad tavę gydytų. Jeigu kas tavę konsultacijon kviečia, neatidėliojant eik pas jį ir nedelsk. Jeigu prašo gyduolių, tuojau jam duok ir neklausk pirma, ar jis turtingas ar bėdinas. Panaudok visumet savo širdį, kad išgelbėjus žmogui gyvybę, ir patenkink visiems, tai pakils tavo paties laimės jusmas".

Chyniečių medicinos įtaka siekia už sienų Chynijos, „Vidurio valstybės". Ją galima matyti gydyme Annamitų ir Siamėzų, kurių žinija vienok neprasiekia mokytojo augštyblų. Annamitai mėgsta Chyniečius gydytojus ir jų mediciniškieji veikalai tai kompiliacijos chyniečių literatūros; jų vyriausiame medicinos veikale sakoma, kad moterys turi 5 kraujo rūšis, kurių kiekviena gali ligon įvaryti. Antrapus gydymas abiejų tautų, Buddhistams tarpinikaujant, turi daug indiško šalia naminės empirijos ir theurgijos. Kaip Malajai, taip Siamėzai ligų daugumą priskaito vėjams ar elementarėms medžiagoms, kurios kūną sužeidžia (oras, ugnis, vanduo, žemė).

Šiaurėje Korea, kuri geriausią rūšį šaknies ginseng stato, buvo vyriausiaje chyniečių kolonija gydymo, podraug tarpininkavo jam paplisti po Japoniją. Kiekvienam leista

pasirinkti užsiėmimą liuosai. Užtat nuo senovės kaimuose esti po keletą gydytojų. Bile-kas gali gydyti vargšus, be egzaminų. Tik 1882 m. savo ediktu valdžia žada neleisti skriausti ligonių vėlybais lankymais ar apleidimu jų ar nesilankymu. Už tat tik pusę mokesnio tegalėsią tokie išreikalauti. Gydytojai reiškią nėdorybės ir nusikaltimo patys prieš savę.

Yra dentistų, okulistų, ir chirurgų (Way-ko) su firmos vardais ant namų; kiti ten prilipdo pagijusiųjų pacientų liudymus, plėstrus... Gydytojai puošiasi akiniais, kad pasižymėjus mokovais! Ant durų iškabinti gydytojų paveikslai, kaip jie čiupinėja pulsą... Gydytojas būna ir aptiekiu. Turtuolius egzaminuoja valandomis, vargšus paviršutiniai. Ima 25 amerikoniškus centus. Receptai dideli ir ilgi.

Nėra viešų ligoninių, nes ir vargšai gėdisi nesirūpinti gentymis. Mirus kam, garsina vaistus imtus, kad neišmetinėtų nerūpestingumo. Fatalistai dideli: žaliais plėstrais apsilipdo kūną, ryja mixturas. Mirštą iš dangaus malonės, o ne dėl gydytojo kaltės.

Aptiekiai turi turėti diplomą nuo egzaminuojančios komisijos. Opiumą, aršėniką etc. neleista duoti be gydytojo recepto. Vaistinėje turi būti reikiami vaistai (bent 650 lapų rūšių!). Pillės esti didumu kulkos, dirba meilės gėralus ir tt. Ant durų eilė lempų dekoruotų, iš vidaus — didelis muša kvapas. Aptiekius yra ir laimės lėmėjas, žavėtojas... Kartais dėl turtingųjų visą vaistinę išvarto iki ligonį mirtinai nugydo.

Chyniečių nuošalumas ėmė pasiduoti vakarų mokslui. 1868 m. valdžia įsteigė universitatę Pekinge, kur profesoriai pakviesti iš Europos ir Amerikos. Visose svetimžemių nausėdijose ir misijų stotyse yra mūsiškieji gydytojai, taip-gi didesniuose miestuose. Prie jų kreipiasi apšviestesni ir turtingesni Chyniečiai, ypačiai jeigu nepavyksta pagydyti vietiniams gydytojams.

1880 m. Li Hung Čang, Pičili vicekaralius, su pagalba Anglų Dr-o Mackenzie, atidarė ligoninę tenbūviams Tien Tsine, Pekingo porte, su 40 lovų, dispensariu, laukimo, operavimo ir lekcijų kambariais, po vado Dr-o Mackenzie. „Lova" iš didelių plytų su cementu, su ugnaviete apačioje, kurenama šiaudais, šienu, žagarais. Ligonis turi ten savo virtuvę ir indus susidėjęs. Kada Chynietis įlipa į lovą (plytų pečių), jis nusivelka iki nuogai. Jis įlenda tarp dviejų storų šiurkščių užklotvių

(lyg lentų) su sprandu ant medinio pagalvio. Toks jų budas einant gultų... Bent lengvu apžiūrėti, kada reikia, gydytojui.

Gelbint Li Hung Čangui, Drė Howard (iš Med. Kollėgijos Ann Arbor, Mich.) įrengė šventykloje Tien Tsin'e dispensarį moterims, kurioms vyrai gydytojai Chynuose neduoda jokios globos. Daugelis misijų turi ligonines ir dispensarius prie savo įstaigų. Methodistų misija Sučou turi ligoninę ir dispensarį, ir 1883 m. įsteigė med. mokyklą, kur 1884 m. buvo 11 tenbuvių mokinių. Paskaitos Chyniečių kalboj, kaip ir mokslo vadovėliai. Curriculum 5 metų. Ligoninėje ir dispensariuj apie 2000 ligonių gydėsi 1884 m.

Dabar yra 26 medicinos mokyklos Chynijoje, įsteigtos tai misijų, tai valdžių Did. Britannijos (Hong Kong), Vokės (Šanghai, Tsing-tou), Prancūzijos (Kanton), Japonijos (Peking, Šanghai, Hangkow, Mukden), Rockefelerio instituto (Peking), ir Chynijos valdžios. — Lanko iš viso apie 600 studentų. Chynijos Tautinė Medikų Associacija laikė pirmąjį posėdį Shanghajuje 7—12/II/1916, o Chynijoje Anatomų ir Anthropologų Associacija Pekinge — 26/II/1920. (Žr. Fr. Hübotter, Die Chinesische Medizin zu Beginn des XX Jahrhunderts und ihr historicher Entwicklungsgang), 1929, Leipzig.

Japonija arba Nippon (Marko Polo: Zipangu).

„Saulėtekio šalis" apima dideles 4 salas: Honšiu, Šikoku, Kiušiu ir Yezzo, taipgi Sachalinas, Formosa, Kurilių ir Liu-Čiu salų grupes. Salos yra vulkaniškos kilmės, pilnos augštų kalnų ir pakalnių. Žemės drebėjimai dažnai ten įvyksta. Vulkaniškuose laukuose esti daug sieros šaltinių. Platumos, lankos ir kalniukai išdirbti; daug miškų ir daug sriaunių upių, bet nedaug ežerų ir gilių bei didelių uostų. Area išneša 150.000 □ angl. mylių. Lytingumas įvairiuoja kasmet, bet jokis mėnuo be lytaus nepraeina, ir prasidedant ar besibaigiant karščiams potvyniai dažnai atsitinka. Typhūnai būna birželyje, liepos ir rugsėjo mėn.

Auga kaštanai, ąžuolai, pušys, beržai, guobos, vinkšnos, klevai, kuparisai etc., stebėtini yra rhus vernicifera (lekierio medis), laurus camphora, Broussonetia pyrifera (popierai tinkąs mormedis), ir rhus succedanea (augalinis vaškmedis). Bambu, palmės (ir sago palmės), papartmedžiai, bananai auga šalia skujuočių (coniferų). Camellia, Paulovnia ir chrysanthemum

(auksažiedės), o nymphaea ir Parnassia balose ir ežeruose. Tabako augalas, arbatkrūmis, bulvės, ryžiai; kviečiai, miežiai ir maïs (kukuruzai) auginami plačiai. Japonijos flora labai prilygsta florai Š. Amerikos žemyno.

Japonai stropųs ūkininkai, jų ūkis tvarkingas ir švarus; rūpestingai įmėžia vulkanišką žemę. Spragilai ir vėtyklės kaip Lietuvoje.

Vilkų, lapių ir šernų randasi šiaurėje Honšiu. Stirnos apsaugotos įstatymais. Šunys prietaringai gerbiami. Mažai reptilių, akin sminga baltosios skruzdės, sparnuoti žiogai ir gražių kandžių rūšys.

Yra aukso, sidabro, vario, geležies, švino, grynos sieros, anglių guoliai, bazalto, granyto, agatų, gintarų, pumikos, talkum, alūno daugiau ar mažiau.

„Rytų Francūzai" naujoviškumą ir dailą mylinti Japonai — tai mišinys tengymių Ainos, užkariavusių juos Malajų ir Mongolų. Vasaros metu prasčiokija vaikščioja beveik nuoga. Moterys pabarsto ir dažo savo odą, bet nenešioja auskarų. Miestuose vyrų šilkinis rūbas nuo kaklo iki kulkštinų, ir jie persijuosia šilkine išadyta juosta.

Seppuku arba hara-kiri tai legalizuotas savižudystės būdas. Vaikai ir mergiotės lanko mokyklas. Polygamija uždrausta, bet sugulovių laikymas paprastas. Ištekėjusioms antakių skutimas ir dantų juodai dažymas eina iš mados. Prostitucija veši. Tėvams matėrialiai nelimus, duktė parsiduoda metų metams į prostitucijos namus, kad tėvams pagelbėjus, ir tatai garbinga skaitosi. Šiltos maudynės labai mylimos šalyje. Yra palankinai (nešyklės): kago ir norimon, o miestuose ir lygumose džin-rikša (bėda traukiama žmogaus). Kalnuose važta arkliais nešama, o kago traukia jaučiai ar karvės. Myli ir pasilinksminimus: sodnus, gėles, muziką ir šokius. Didžiausios iškilmės Naujais Metais. Rungtynės, monai, šaudymai iš lanko, ir go (panėšus į šachus) mėgiami sportai. Mirusius labai gerbia, ir proseniams toblyčia statoma šeimos altoriuje su namų dievu. Žuvis ir ryžiai jų mėgiami valgiai, o arbata ir sakė (ryžių alus) — gėrimai.

Turi phonėtišką syllabarium iš 47 raidžių, ir keletą monosyllabinių garsų; išrastas 810 m. — tai Hiragana; suprastintas tapo į Katakana raides. Kalba švelni, agglutinatyvė.

Literatūra įvairi: historija ir mokslas, encyklopėdijos, poėzija, proza, ir vertimai. Visa eilė Konfuciškės literatūros,

kuri esti ethikos ir mąstymo pagrindu. Dabar assimiliuoja Vakarų idėjas.

Religija. — 1. Šinto arba Kami no Miči (dievų kelias) — naminė tikyba, neturi ethinio ar doktrinų kodekso, nė kunigų; padievina hėrojus, imperatorius, garbina tūlas spėkas gamtoje. Vyriausia saulės dievė Amaterašu, nuo kurios paeinąs Mikado. Po 1868 m. stengiasi apvalyti nuo priemaišų. Šventyklose metalinis veidrodis altoriuje, gi Dievo dvasią dėžutėje parodo metinėje jo šventėje. Garbinimui— šaltinyje prausia veidą, pas pagodą skambina skambalą, meta piningą į kašę, ir tyliai pasimeldžia. Kartais pilgrimauja į kalnus ar pas šventus aukurus. 2. Buddhizmas įvesdintas 552 m. po Kr. Čion monachai kaip pas Romos katalikus, ir viskas primena Europos viduramžius. Daug sektų (bene 35), iš jų esti šviesesni Monto arba Šinšiu su Amida Buddha, atmeta celibatą ir askėtizmą, ir pamokslininkauja apie pasitikėjimą savimi. Liaudis lanko abiejų tikybų šventyklas lygiai, o apšviestūnai gyvenimą nustato sulig Kung-fu-tsės pamokymais.

Šalį valdo Mikado su Augščiausiaje Taryba. Žemiau stovi legislatyvė Taryba po imperalio princo vada, bet iniciatyva išeina iš Augšč. Tarybos. Sričių gubernatorių suvažiavimai tik konsultatyviai. — Japonija dalinama į 3 fu (Tôkiyô, Kiyôto, ir Osaka), 35 Ken, prefektūras su savais gubernatoriais atsakomingais vidaus ministeriui. Dabar biurokratija užima feodalės valdžios vietą. Provincialiai susirinkimai, liaudies renkami, su ribotomis funkcijomis.

1925 m. buvo 18 universitačių, 77 kollėgijos, šiaip mokytojų sėminarijos ir mokyklos kaimuose. 99% vaikų eina mokslan. Daug studentų ir studenčių lanko Europą ir Ameriką. Daug mokslo draugijų, laikraščiai paplitę.

Iaponai skilbi metalūrgijoje, manufaktūroje, porcelianos, lekieruotų išdirbinių, šilkinių audinių pramonėje; nuo seniai lithochromo spauda. Gyvulius ir figūras piešia stebėtinai graphiškai, bet ne landšaftus (klaidinga perspektyva!), aliejais dažymas nėra vykęs.

Geležinkeliai geri, vagonuose esti bibliothėkos neblogos: veikalai rimti. Laivynų kompanijos turtingos (Mitsu Biši, Šinio Maru etc.) Puikūs jūrių žibintuvai. Garo mašinos ir kiti mokslo processai įvesti. Kommercija su užsieniu milžiniška: šilkais, vašku, ryžiais, tabaku ir arbata.

Historija. 1. Mythiškoji gadynė (iki 96 m. po Kr.) 660 m. pr. Kr. dynastiją įsteigė Jimmu Tennô (amžininkas Nebuchadrezzaro). 85 m. po Kr. Mikado įsteigė šogunatą.

2. Gadynę pradeda Chyniečių medicinos įtaka per Koreą, ir Buddhizmo įvesdinimas. Iki 709 m. Kuningai buvo mokytojais, ir 702 m. jau buvo namie medicinos mokyklos, kur kursas traukėsi 7 metus.

3. Ciesoriai gyvena Narėje (710 — 784), įsteigimas pirmųjų ligoninių varguomenei (754 m. ciesorienė Komyo) ir med. augštųjų mokyklų.

4. Sostinė Heian, dabar Kiyoto (784—1186); ima plėtoties Japonų medic. literatūra prasmėje Chyniečių doktrinos, vienok žengia žingsnį pirmyn grobus susiūdami mormedžio valakna, o kataraktą badydami adatomis.

5. 1187—1333 m. militarė valdžia Kamakūros laikų, medicina japoniškame apvalkale, nors dar labai gerbiama Chynija.

Yoritomo, šogunas (chyn. Ta-tsiang-Kiun, didis armijos vadas) arba taikun (chyn. Tai-kun, didis viešpats) 1192 m. po Kr. pasigriebė vyriausiąją valdžią, gyveno Yeddoje; o Mikado su dvasinėmis funkcijomis gyveno Kiyoto arba Miyako. Šogunas valdė, o Mikado karaliavo, tik 3 kart metams šogūnas jam nusilenkdavo.

6. Nerami Muromachi gadynė (1334—1568), kovos tarp šiaurės ir pietų monarchijų. Mokslas netarpsta.

1549 m. šv. Francis Xavier įvedė R.-K. tikybą, o Portugalai nuo 1543 m. pirkliavo su pelnu. Misionorių gydytojai ligonius gydė dovanai, steigė ligonines, ir sodino botaniškus sodnus.

7. Azuši — Momoya gadynė (1569 — 1615) su liaudies politika mokslui palaiminga. Vakarų medicina atvyksta su Portugalų misionoriais, nors žymųs Japonų medikai, kaip Dosan, Manase, Nagata Tokuhon, Yasuhori Tambu, saviškę mediciną padirgina.

1603 m. šogūnas Togukava Iyéyašu (šviesusis) suorganizavo valdžią stiprią ir jo ainiai valdė Yeddoje iki 1868 m.

8. Yeddo gadynė (1616—1867) Iyemitsu, trečias šogūnas Tokugavos dynastijos, patobulino(!) šalies valdymą, prisilaikydamas principų: „Nepakeisk postovio gimtinės inteligentijos", „neleisk įvezdinti naujų idėjų". Todėl jis išgujo svetimžemius ir uždraudė su jais susisiekti, įvezdino guvų špionažą, kuris visus laikė baimėje ir nužiūrėjime. Daimiyo pirmiau gerbiami

svečiai Yeddoje, virto vasalais, o jų šeimos įkaitais, kad 2 kart metams jie nusilenks šogūnui. Galiaus daimiyo nebegalėjo su viens kitu susitikti be ypatingo leidimo. Uždraudė krikščionybę 1624 m., kam nubiednino šalį ir kam pakasa politiškąją bei religiškąją Japonijos systėmą: mat krikščionių pasekėjai prigulėjo nuo Romos, ir negerbė Šinto ir Buddhos šventyklų: pavojingas ir prieštautinis nusistatymas. Nuo 1638 m. Portugalai nebįleidžiami, o krikščionys namie nubausti: bent 50,000 dingo, ir uostai uždaryti svetimiems; net japonų jūreiviai, jeigu svetur nelimo, su vargu beleidžiami grįžti namon. Tik Hollandai (1638 — 1854) užsidarę savo faktorijoje Dešima monopolį pasilaikė rods nesusisiekdami su sausžemiu.

Po stipria chyniškai philozophiškų srovių įtaka kįla naujos mokyklos, po vada žymių gydytojų, iki Europos medicina po vada Hollandų, įgijusių pirklybos monopolį, iš lėto svarbos įsigija, kaip ir tūli Vokiečių gydytojai. 1720 m. leista įvežti hollandiškas knygas: japoniškieji mokslininkai mokosi hollandiškai. Išmėginimas Hollandų anatomijos įvyksta ant lavono. Mayeno išverčia holland. anatomiją 1773 m., europiečių įtaka eina didyn, nors ne be kovų. Ir savas turtas didinamas: akupunktūra pasinaudoja anatomišku nušvietimu, mediniai graižyti skeletai mokymui išsiplėtoja į specialybę; Ir pasiuntinybių gydytojai įgija įtakos: Phil. Franz von Siebold († 1866); ypačiai naujoji Japonų akušėrija savitai plėtojasi.

1853 m. Cammodore Perry su Jungtinių Valstybių karės laivais atvyko į Yokohamą, nugązdino šogūną, ir 1854 m. išgavo sutartį, taip kad vėl atsidarė Europiečiams 7 uostai: Nangasaki, Kanagawa (vėliau Yokohama), Hiyogo (arba Kobė), Yeddo (dabar Tokiyo), Osaka, Hakodaté, ir Nügata.

1854 m. kasta Daimiyô (skaičiuje 278) tebevaldė provincijas despotiškai. Šogūnas sutartį pasirašė be jų pritarimo ir be Mikado sankcijos. Tai buvo vyliugystė, ir todėl kilo maišatis, pasiuntinių užmušėjystės, iki 1868 m. šogūnas numestas tapo, o visa galybė grąžinta Mikadui po civilės karės 1867—68 m. Dabar Mikado apsigyveno Yeddoje, kurį miestą pervardino į Tokio. Ir Daimiyo savo lėnus perdavė Mikadui.

9. Meidži gadynė (nuo 1868) — Vokiečių įtaka. Nauja politika dėl Koreos. Liu-Čiu salos prijungtos (1879). Extraterritorialumas sutartyse išnyksta dėl Europiečių.

Medicina. Chynija Japonijai buvo tuomi, kuomi Hellas yra buvusi Romai: šaltiniu augštesnės civilizacijos ir išpru-

sinimo. Diegai chyniškojo mokslo ir religijos, meno ir technikos patekdavo „šalin tekančiosios Saulės“ ilgai, ilgai per Koreos tarpininkystę, ir tik politinėms aplinkybėms pasikeitus, įvyko tiesioginiai santykiai tarp abiejų tautų Rytų Azijos. Chyniečių medicina vyravo Japonijoje iki 9-tam amž., paskui plėtojosi naminė medicina iki pastaramjam $^1/_3$-daliui 19-tojo amžiaus.

Šalia Chyniečių medicinos buvo senovės savita Japonų medicina, laisva nuo spekuliacijų, besiramstanti primityviu stebėjimu, atskirianti gan daug ligų ir turinti nemaža namie augančių gydančių augalų. Anot legendos, sveikatos ir moterių vaisingumo dievu buvo — Hotöi, riebus dievas su išdribusiu pilvu. Vargšai ir jūreiviai garbina Abutto, kuriam smulkų piningą meta vandenin. Jeigu apspiaudyta amulėto popiera prilimpa prie jo paveikslo, tai geras ženklas. Šion-ro arba Gio-gin — dievas ilgo gyvenimo. 5 d. gegužio, kad apsigynus nuo limpamų ligų, švenčia šventę Kusurikari ir renka žoles. Žavėtojai Jammabos gauna ligų aprašymus, deda pas eidolą, popierą suka į pilles ir tasias duoda ligoniams. Mythiškoje gadynėje, sako, buvę gyvuliai bandomi su gydančiomis žolėmis, o bezdžiones net piaustydavę dėl ištyrimų. Senovės japonų gydytojai pažinojo 4 pulso rūšis, statė diagnozį remdamiesi stebėjimu (inspekcija), apklausinėjimu (anamnėzis) ir apčiupinėjimu (palpacija), darę paprastas operacijas ir perrišimus, duodavę karčias, suraukiančias substancijas (adstringentia) nuo tryznos, diuretikus nuo pūslės ligų, šaltas maudynes nuo febries, o ant prakaitų nuo persišaldymo ligų. —

Dar 2-me amž. po Kr. buvę mėginama platinti Chyniškąją mediciną, bet tatai labiau pavykę nuo 3-io amž. po Kr., kada išsiplėtojo gaivesnis susisiekimas Japonų su Korea. Iš pradžių tik dvaras tesikviesdavo iš svetur gydytojus, o vėliau po dvaro globa ėmė dažniau atvykti iš Koreos gydytojų ir mokinti jaunuomenę Chyniškosios medicinos, ką Chyn. Buddhistai atsikraustanti į šalį be abejonės paglamonėja. Kremacija nuo 6-to amž. panaudojama. Galop 7-to amž. sostinėje ir provincijose buvo steigiamos medic'niškos mokyklos po Koreonų globa, o valdžia jaunuomenę siuntinėdavo Chynijon mokintiesi medicinos ant vietos. Chyniškoji medicina tokiu būdu įgijo Japonijoje officialį pobūdį, o naminė pasislėpė į Šinto šventnamius ir nučiuvo į liaudies mediciną. Kartais rods, kaip tai buvo pradžioj 9-to amž., ciesoriai susizgribę liepė rankioti

senovės Japonų gydymo įsakymus ir receptus, bet buvo pavėluota, ir su dideliu vargu išleistas veikalas Daido-rui-šiu-ho (receptai klasėmis sutvarkyti iš gadynės Daido) pasiliko literatūra be realės vertybės ir pasiliko užmirštas iki 19-tam amž. 982 m. Yasuhori Tambu rašo šį-tą iš chirurgijos, primena ligonines ir izoliavimą rauplėmis sergančių ligonių. Nuo 9-to amž. Chyniškoji medicina įsigyveno Japonijoje, ją platino mokyklos (priegkam prisidėjo ir moterys), ir liaudis pamėgo naujai įsteigtas ligonines ir įstaigas, kur varguomenė gyduolėmis apdalinama buvo. Laikmetyje civilių karių šalyje nuo 12-to iki 16-to amž. berods medicina labai susmuko, nors vis dar atsirasdavo jos gerų atstovų. Pradžioje 16-to amž. ji pakirdo iš štyvumo ir, nors dar ilgam laikui Chyniškieji gydytojai buvo keliarodžiais, vis-gi keletas gydytojų išdrįso doktrinas jų kritiškai pakratyti ir šalia savų prityrimų senas Japonų medicinos liekanas atgaivinti ir praplatinti liaudyje.

Senesniais laikais medicinai Japonijoje pasišvęsdavo veik vieni turtuoliai iš augštesniųjų sluogsnių, o iš prastuomenės jei bent pasenusieji žmonės. Feodalinė systėma, viešpatavusi nuo 17-to amž. iki 1868 m., skirtumą darė tarp ponijos gydytojų ir liaudies gydytojų. Ponijos gydytojai (Mikado, Šogūno, Daimiyo gydytojai) kilę buvo iš ponijos (Samurai) vaikų, netinkamų militarei tarnybai. Liaudies gydytojai prigulėjo prie prastuomenės: rankpelnių, pirklių, valstiečių ir gydytojų vaikai. Abieji dėvėjo ilgarankovį drabužį, tik ponijos gydytojai, be to, nešiojo prie šono kardą, vėliau nuduotą ginklą. Princų gydytojai nešiojo du kardu ir niekino kitus. Gydytojai turėjo skustas galvas. Sostinėje biza raitoma ant viršugalvio. Kuomet ponijos gydytojai palei savo rangą algas ir titulus gaudavo, tai liaudies gydytojus paliko malonei ligonių, kuriems įstatymas įgraudeno „nedavinėti labai didelių pajamų, kad nepamirštų paisėti savo prievolių“. Mokėdavo gydytojams už jų pačių paruoštus vaistus, ir 2-4 kartų tiek, kiek vaistai kainavo, už gydymą. Taip slėgiamam beginkliam gydytojui liko tad kitas ginklas — prisilielyjimas. Mokiniai tatai išmokdavo belankydami su savo mokytoju ligonius, kaip tuomet paprasta buvo. Studentai mokėsi 2 metu pas savo kastos mokytoją Chyniečių mediciniškus veikalus atmintinai, rengė vaistus, įsigijo tūlas manipuliacijas, ir baigė akupunktūrą papraktikavę 2 dieni.

Gydytojų namų žymės pagražinamos būdavo ligonių

bėdomis, net syphilio žaizdas piešdavo ant milžiniško penies! Specialistai (obstėtrikai, venėros gydytojai, dentistai etc.) mažiau gerbiami būdavo už šiaip gydytojus ar akupunktorius!

Japonai labai sugebanti pasisavinti svetimą žiniją, greitai persiėmė Chyniečių medicina iš jų veikalų ir veikiai patys tolygią mokslo literatūrą gamino. Theorijoje, be kritiškų paaiškinančių priedų, Chyniškoji systėma sukausto spekuliacijos plėtotę, bet praktikoje Japonų gydytojai, būdami realistiškos nuotaikos, šiur-tur parodę yra savistovumo, prisišliedami prie naminės nuvytusios medicinos: pvd. dažnai katarrhuose vartojo prakaitams priemones, karštas maudynes, ypačiai kad šalyje netrūksta karštų mineralinių šaltinių. (Šiltos maudynės visai šeimynai iš vieno kubilo pavartojamos).

Moxibustija (su Artemisia vulgaris taip-gi prophylaktiškiems tikslams daroma) ir akupunktūra (sukinėjamos adatos ir kūjeliu įbedamos bambuotos adatos) juk esti ir-gi Chynijoje labai mėgiamos priemonės, taip-gi masažas (braukymai, spaudymai, gnaibymas, tampymas) labai guviai sulig theoretiškais dėsniais vykinamas. Akupunktūra turi savo specialistus. Akupunktūristai veikia tūlose vietose kūno: Kiokai — vieną colį žemiau bambos; Sensu — po colį po abiem pusėm bambos etc; akunpunktūros — 3-kampės, 4-kampės etc. — O moxas ne gydytojai stato, bet prasčiokai (ypačiai senos moterys), masažą-gi atlieka geriausiai akli minkytojai. Vaistai ruošiami sulig Chyniečių modeliu; chirurgija pasilikusi primityviame laipsnyje (nežvalųs perrišimai, mosčių ir plėstrų vartojimas, vengimas kruvinų operacijų); įdomus dantų traukimas pas Japonus (pirma su mediniu badikliu ir kūju smagenis atsmaukia, — paskui dantį pirštais ištraukia). Pathologijoje jie skyrė vidujines nuo išlaukinių ligų; ypatinga liga — nugarkaulio žeidinys — polyneuritis (= berri-berri Indijos ir Brazilijos) — Kakkeh. Tarp therapeutiškų priemonių pvd. rauplėse padabina ligonio grinčią raudonais pakabais (John Gaddesden 14-me amž. taip gydė sūnų karaliaus Eduardo II). Karverauplių vakcinaciją įvedė Phil. v. Siebold tarp 1820 — 30 m.

Šalia laikinos moterystės paplitusi prostitucija; todėl syphilis ne retinybė, gydomas prietarais, bet ir gyvsidabriu. Gonorrhoeą gydę — anot Brunnerio — imdami 3 × 3 plaukus iš mons Veneris moteriškės; o sieros maudynės iš kalno Fusi-Yama tai paskutinė priebėga syphilyje. Kad ne Europos

misionoriai syphilį atnešė, liudyja veikalas iš Dai-do gadynės (806 — 810 po Kr.) „Dai-do-rui-šiu-ho“, kur minimi šankeris, bubo, gerklės votis, ir ligos odos, narių ir kaulų.

Visi Japonai turi žymes, randus, nuo moxų.

Pažįsta daug gyduolių ir turi gydančių žolių braižinius. Salyklo extraktas („midzu ame“) nuo amžių vartojamas.

Nuo 16-to amž. prasideda pastangos atsipalaidavimo (beni tūlose medicinos srityse) nuo Chyniečių dogmatizmo. Atstovais naujos linkmės buvo Manase Šokei ir jo mokinys Tamba (kurie karštį ir drėgmę skaitė vyriausiomis ligų priežastymis, gydė prakaitavimo priemonėmis ir daug svarbos dėjo ant tyrimo urinos ir faeces), ypačiai-gi didis Nagata Tokuhon. Šits šulnus stebėtojas — lyg Japonų Hippokratės — skaitė gamtą esant didžiausiu gydytoju ir suprastino sukrautinę therapiją, tvirtindamas, kad reikia tiktai padėti gamtos jėgai (riyô-no) gydyti. Taip sąprotaudamas jis dažnai susirėmė su Chyniečių formulomis ir išdrįso, pvd. davinėti šaltą vandenį febrimi sergantiems. Nervų ligomis sergančius jis ne vaistais kankino, bet stengėsi gydyti psychiška įtaka, ištyręs pirma ligos priežastis: ūkininkui jis kalbėjo apie vaisingą lytų, merginai apie būsimą ištekėjimą, moterei apie iškeliavusio vyro veikų sugrįžimą.

Žinoma, prastuomenėje vaidino vaidmenį senesnėse gadynėse ir vėliau thėurgiškasai gydymas šintoistų ir buddhistų kuningų, bet nepasiekė taip didelio ženklumo kaip Chynijoje.

Nuo Chyniečių visai nepriklausomai išsiplėtojo 18-me amž. savistovis gelbėjimas gimdyme, tur-būt todėl, kad akušėrija buvo rankose savitų specialistų, kurie nesivadaudami visatina praktika toliau plėtojo racionalius įpročius senosios Japonų medicinos. Mat jau senovės Japonijoje labai domėtasi nėščiųjų gydymu. Būdavo atskira gimdymui grinčia, kurioje moteris praleisdavo 3 savaites prieš gimdant ir 3 savaites po gimdymo. Antroje nėštumo pusėje (ir 5 savaites po pagimdymo) moteris nešiojo tam tyčią kūno perjuosimą, ir buvo mėginama papilvės subraukymais kūdikį į tinkamą poziciją nustatyti. Gimdant ir per pirmas 8 dienas po pagimdymo vartojamas buvo ypatingas gimdymo krėslas. Nuo pusės 18-to amž. akušėriją žymiai pakylėjo buvęs braukytojas ir akupunkturistas Kagawa Šigen. 1765 m. jis paskelbė nuodugnų veikalą San-ron (apie gimdymą), kur jis daugelį kreivų pažvalgų Chyniečių pasmerkė ir nemaža gerų stebėjimų,

nors ne be prietarų, suglaudė. Ainiai jo gražiai įvertino racionales pastangas. Jo augintinis paskelbė komentarą to veikalo San-ron yoku 10 metų vėliau. Paminėtinos tūlos smulkmenos: pozicija gimdant; kelienų — alkūnių pozicija; apsergėjimas perinėumo; dvigubas perrišimas virkščios, perkirpimas su žirklėmis; stypticum: pulvis gallae; prašalinimas delsiančios vietos tryniojant papilvę ir traukiant už virkščios, reikalui esant — instrumentale extracija; žindymas pradedamas nuo 4-tos dienos. Operacijos: extrakcija podalėje pozicijoje, apvertimas galva žemyn išorine ir vidujine manipuliacija, apvertimas kojomis žemyn išorine ir vidujine manipuliacija, perforacija ir dekapitacija (su aštriu raktiniu vašu). Kad pirm laiko rastųsi skausmai, tūlas šaknis įdeda tarp utero ir membraną iki 2 dienų, ar šilko siūlus pamirkę muske įdeda į os uteri. Aborcija uždrausta įstatymais. Laikinose moterystėse vartoja tamponažą. Akušėriai nebūdavo egzaminuojami, mokėsi nuo senesniųjų mokytojų. Nuo pradžios 19-to amž. Japonų akušėriai extrakcijai panaudoja bangžuvės kilpą. Ar tai vis įvyko be Europos įtakos, sunku būtų išspręsti šiandien. Be gydytojų yra akušėrės — Sambas (kurių mokslą išnaudojęs yra Kagawa), yra masažistai — Ammasan (akli mankytojai).

Taip prisirengusi, Japonija veikiai virto priimblia dirva Europos medicinai, ir nors toji dėl ypatingų kliūčių vos po 1868 m. teįsiviešpatavo, tai jos įsismerkimas daug seniau prasidėjo su Portugalų misionorių veiklumu, o čiukurą pasiekė su įsteigimu mediciniškai chirurgiškos akadėmijos Tokio (1871). Šiandien Japonų medicina patapusi yra gerbtinu nariu pasaulinės medicinos.

Nors Japonai buvo pasisavinę Chyniečių kultūrą, apakinti jos viršesnybe, tačiau judri, geidulinga siela nesitenkino štyvu formalizmu, įknibimu į paveldėtas tradicijas, šalta savimeile. Politiški motyvai liepė uždaryti duris Vakarams, bet Chyniečių kultūra buvo tik rūbu, kurį Japonai buvo apsivilkę nėsant geresnio, o numetė šalin, kada juos sujaudino Europos civilizacijos visokiariopumas: jų prisitaikymo sugabumas nustebina visą svietą! Medicina savo dvasios darbais ir žmogaus meile bene pirmoji suartino Rytus su Vakarais.

Portugalų gydytojams, kurie su misionoriais bėgyje 16-ro amž. atvyko į šalį, Japonai skėli pradmenas operatyvės chirurgijos: kaip abscesų atidarymas, rektumo fistulų perpiovimas etc. Nuo 17-to amž. pradedant, Hollandų įtaka turėjo orenybės.

Hollandų faktorijos pas Nangazaki gydytojai nenuilstamai veikė kaipo pionieriai, nors didžiausiomis sunkenybėmis apsiausti, tai žingeidaujančią jaunuomenę pamokindami, tai ligonius gydydami. Pusėje 19-to amž. Nangazakyje tapo įsteigta pirmoji medicinos mokykla europiškame stiliuje, nors Hollandų sėkla pasėta nuo seniai jau buvo beduodanti gražius vaisius. 1775 m. pirmu kartu išėjo Japonų kalboje anatomiškas veikalas (vertimas holandiškojo anatomijos leidinio, kurį paruošęs buvo Joh. Ad. Kulmus); vertėjas Sugita Gempaku, piaustydamas tūlą piktadarę, įsitikino tikrume europiškos anatomijos, o klaidingume Chyniečių mokymuose, ir paplatindamas įsigytąją žiniją, jis patapo lyg kokis Vesalius savo gimtinės. Pradžioje 18 tojo amž. Hanaoka Šin, darė amputacijas, tumorų extirpacijas ir kitas didesnes operacijas, pasinaudodamas narkozimi (vidun davė dėkoktą iš 5 narkotiškų žolių); jo mokinys Honma Genčo pirmas atliko artėrijų ligatūrą.

Medicinos mokyklos yra Nangazakyje, Osakoje, Kangošinoje, Hakodatėje ir Nadegojoje. Yeddo univ. 1871 m. su vokiška kalba dėstyme. Vadovėliai versti iš Europos veikalų. 1884 m. buvo bent 12 mediciniškų laikraščių, tarp jų Medical News (Kin-se-i-Selzu). redaguojamas Anglo. Valdžia siunčia medicinišką žurnalą į kiekvieną distriktą.

1884 m. buvo privatė ophthalminė klinika Tokio.

1881 m. buvo 267 med. veikalai (daug vertimų), 1883 m. jau 400 med. vadovėlių, savaitiniai sveikatos raportai miesto ir provincijos Nangazaki; 1885 m. įsteigtas sveikatos Departamentas po vada Dr. Mansanori Agata, hyg. profesoriaus Tokio universitatės, kuris buvo mokęsi Münchene, Leipcige ir Berlyne. — Sei I kwai, Draugija Plėtojimui Med. Mokslų Japonijoje, su 86 nariais, turi muzėjų ir knygyną, ir nuo 1885 m. skelbia savo Transakcijas angliškai ir japoniškai.

Dabar gydytojai Japonijoje tokie kaip Europoje, turi perkusijos plaktukus ir pleximetrus (plotvelė iš slonikaulio), stethoskopus, ir thermometrus juostojel kaip kad mūsiškiai krūtinės kišenėse.

(Y. Fujikawa, Gesch. der Medizin in Japan, Tokyo 1911, vok. kelboje).

Ir kas šiądien nežino jų gydytojų: Šiga, Kitasato, Noguči, Hata? Kitasato įsteigė Institutą užsikrečiamoms ligoms Tokiyo. Dysentėrijos bacillių atidengė Kiyoši Šiga (1897). Hideyo Noguči atidengė geltondrugio parazitą—leptospira icte-

roides. Ehrlicho assistentas S. Hata išmėgino salversaną (1910). Parasitologijoje daugelis Japonų pasižymėję yra: Katsurada ir Fujinami (schistosomiasis), Yokogawa ir Muto, Inada ir Ido (spirochaete Weilio ligos), Futaki ir Išiwara (spirochoeta muris), Yamogawa ir Ičikawa (experimentalis pagaminimas kancerio) etc.

Bendrai imant ką davė mums Rytai? Babylonėnai sumojo nustatyti gydytojų apmokėjimą (honorarą), Žydai nukreipė domę į viešąją hygieną ir nustatė savaitinę atilsio dieną, Chyniečiai pagamino medikalę jurisprudenciją, įvedė anthropometriją, pirštų įspaudas, gyd. gymnastiką ir masažą (osteopathiją), akupunktūrą, moxą ir daug vaistų, ir Hindai prirodė sugabumą operatyvėje chirurgijoje. Tai vis pasidarė nuolatine savastimi ariškosios padermės.

Hebrajai-Žydai (Jehudim).

Hebrajų patriarchas Abraham (apie 2000 m. pr. Kr.) iš Mesopotamijos išsidangino į Kanaaną arba Palaistiną, jo nusistatymu buvo: monotheizmas, cirkumcizijos praktikavimas, užėmimas tos šalies. Bet badui užėjus, Izaokas su 70 žmonių vyksta Aigyptan ir gauna leidimą apsigyventi Gošene. Čia hebrajai išgyveno bent 430 m. (Exod. XII. 40) Jozeph įsitarnavo net į Pharaonų ministerius, bet vėliau žydai tapo vergijos prislėgti, iš kurios 1320 m. Moizis (Hosarsiph), sūnus Pharaono sesers, monoteizmo fanatikas, išvadavo išvesdamas 600.000 suaugusių žmonių. Nomadavimas po pūstynes trukęs 40 metų. Tame laike ant kalno Sinai Moizis pasigamina Jehovos įstatymus. Religija—monotheizmas, bet ritualas daugiur susisiekia su senovės Aigyptu. Levitai pasiima vadovystę. Žemė liaudies vartonėje, pardavimas neleidžiamas, kas septintas metas žemė turi ilsėtiesi (sabbathinis metas), o po 7×7 metų (Jobel) nuomos ir skolos dingsta, ir žemė grįžta pirmiems savininkams. Levitų rankose šventykla, apeigos, jie veda genealogiškus sąrašus ir rūpinasi liaudies švietimu. Drauge su kuningais jie veda administraciją ir teismą; teismas eina vardu Dievo. Augščiausias teismas tai didkuningio sprendimas (Urim ir thummim). Periodiškos šventės įvestos. Vyriausios šventės: passah (išvadavimui minėti), savaičių šventė ir tabernakulo šventė. Kas 7 dieną — sabbath. Taip-gi 1 ir 10 dienos 7-to mėnesio švenčiamos.

Valdžia theokratiška pradžioje; žmonės padalinti į 12 genčių, tai mažos respublikos, bet sujungtos Jehovos valdžia. Numatytos provizijos karaliui rinkti. Kada Palaistina tapo užimta, kiekvienas miestas turėjo savo teisėją. Baudos skiriamos: mirtis, plėgos, pabaudos. Trįs levitiški miestai Moizio buvo skiriami kaipo azyliumai žmogžūdoms, kurių kaltė dar nenustatyta. Visi piliečiai nuo 20 metų patraukiami į kariuomenę. Apgultam miestui siūlomos kapituliacijos sąlygos, kurių nepriėmus visi vyriškiai užmušami. Šiaip labdarybė, teisingumas ir žmoniškumas pakartotinai įšnekama žmonėms.

Jošua smurtu užima „pažadėtąją žemę"; tengymiai vieni užmušti, kiti priversti bėgti (1280 m.?). Gentėms žemes pasidalinant, levitai gavo 48 Kannaano miestus ir $^1/_{10}$ dalį nuo laukų derliaus, o apsigyventi galėjo jeib kur sulig savo užmačia.

Mirus Jošuai, gentės žiūri kiekviena savų interesų, giminiuojasi su tengymiais, aplinkinės tautos ima užkariauti atskiras gentes. Tad atsiranda šofetim — teisėjai, kurie paliuosuoja nuo spaudėjų Moabitų, Philistinų, Ammonitų, Amalekitų etc. Toje „heroiškoje" gadynėje atsižymi Deborah, Gideon, Jephthah, Samson, Samuel. Šitąjį liaudis verčia 1080 m. paskirti karalių: mat nusibodo naminiai ginčai ir priešų puolimai.

Karalius Saulius karingas,bet ne valstybės vyras, pilnas užmačių, su priepuoliais beprotystės. Jam mirus, jo žentas Dovydas apšauktas karaliumi (1058—1018): tai Hebrajų aukso laikai. Kanaano tenbūviai užbaigta buvo pavergti. Ribos siekia Euphratą ir Raudonjūrį. Jeruzolima pasidaro sostapile, kuningija perorganizuota. Poėzija, muzika ir architektūra klesti. Pranašų mokyklos žydi. Dievnamis statomas puikus. Prekyba vyksta su Phoinikija, Arabija, Aigyptu, net Indija ir Ceylonu. Betgi Salamonas (1018—978) priverstas apkrauti mokesčiais nuskurusią liaudį. Rods karalius išmintingas ir gabus, bet ir goslus, kraulakus, idolatriškas. Jam mirus, dėliai pavydėjimo įtakos Jūdai, karalystė suplyšta į 2 dali: Rehoboam valdo Jūdą ir Benjaminą, o Jeroboam karalystę Izrael iš likusių 10 genčių.

Po 19 karalių iš Ephraim Izraeliuje (tarp jų Jeroboam, Ahab, Joram. Jeroboam II, Pekah), kurių dauguma nuzurdoti tapo, Samariją paima Šalmanėseris III Assyrijos karalius, apkalina Hošeą ir išveda žmones (27.200) 711 m. nelaisvėn į

Gozan ir Mėdijos kalnus, o jų vieton prisiunčia assyriškus kolonistus, kurie susituokdami su likusiais namie Izraelitais pagamina mišrią populiaciją Samaritonų. Išvestieji Izraelitai niekados nebesugrįžta namon.

20-gi karalių iš Dovydo namų, valdžiusių Jūdą, ypačiai Johošaphat, Hezekiah, ir Josiah, buvo gabūs Jehovos garbintojai, nors neistengė sustabdyti žmones nuo eidolatrijos, prieš ką labai pūstyjosi pranašai. Be to nesugebėjo atstovėti galybę Aigypto, Assyrijos ir Babylonijos, ir galiaus Nebuchadrezzar užėmė Jeruzolimą 586 m., nudegino šventyklą, apakino karalių Zedekiah, ir žydus — turtuolius išgabeno į Babyloną. Čion jie turėjo neblogą gyvenimą, ir kada tapo paskelbta laisvė namon grįžti, tai tik bėdnuomenė su levitais ir kuningais tegrįžo, ir knyga Esther liudija, kad dauguma pasiliko pasklidę po impėriją gyventi.

Išgujimo įtaka labai įdomi: Babylonas virto „antraja Izraėlio šalimi" iki 1000 m. po Kr. Čion įsikūrė naujos įstaigos synagogoje: bendri religiški susirinkimai, su maldomis. Mozaiškieji įstatymai tapo sustiprinti ir susitaisė „oralio įstatymo" kodeksas. Ten užsimezgė irgi tikėjimas, kad ateisiąs Messiah, kuris išgelbėsiąs žmones iš vergijos. Čion žydai pasisavino dūšios nemirtingumą ir tikėjimą kitai gyvatai: pas Ezekielį ir Danielių tie įtikėjimai darosi gyvesni, o Apokryphuose jau įsivyrauja. Angėlai įgija vardus, sudaro hierarchiją, ir Žydų mintys nusidažo Babylonėnų pažvalgomis.

Kyrui parbloškus Babyloną 538 m., Žydų padėtis labai pagerėjo, ir Danielius tapo vyriausiuoju paša. Per jo įtaką Kyras atleidė Žydus iš išgujimo (knyga Ezra ir Nehemiah), ir 40000 žmonių su kuningų dalimi grįžo po Zerubbabelio vada. Nors Samaritonai trūkdė, dievnamis tapo atstatytas Jeruzolimoje (521—515 m.) Dareijui valdant. Knygoje Esther inicidentai aprašytieji įvykę yra Kserksiui valdant (485—465m.). Artakserksio laikais, kuningas Ezra su įgaliojimais ir daugelio kuningų lydimas atkeliavo į Palaistiną. Po 13 metų Nehemiah, dar Artakserksiui valdant, taip-gi sugrįžo ir su Ezros pagalba slaptai pasidirbdino tvirtovę, nors kliudė Samaritonai, Ammonitai ir Arabai. „Rašyto įstatymo" dabar privaloma klausyti, ir tūli „oraliai įsakymai" vykdomi. Valdžia pavesta draugijai dievotų ir mokytų vyrų — „didžiajai synagogai"; prasidėjo kompiliacija ir transkripcija šv. užrašų, vieši skaitymai ir dėstymai įstatymų tapo įsteigti, ir prasidėjo rabbiniškoji

literatūra. Tebegyvenant Nehemijai, Žydai galutinai išsiskyrė su Samaritonais, ir šitie ant kalno Gerizim pas Samariją pasistatė šventyklą ir įkūrė atskirą savo kuningiją. Po Persų valdžia gyveno sau tykiai žydeliai, bent dvasiškai krupštėdami.

Aleksandrui Didžiajam žydai pasidavė, ir jis žydų dievui aukas aukojo, vis-gi geroką dalį žydų ir Samaritonų išsigabeno Aigyptan ir apgyvendino Aleksandreijoje. Vėliau Ptolemaijas Sotėr, tapęs Aigypto karaliumi, paėmė Jeruzolimą 301 m. ir 100.000 žydų išgrūdo į Aleksandreiją bei Kyrėnę. Šitoji „dispersija" (golah) paplito po visą šalį, nuo Libyos iki Aithiopijos ir pakraščiais Tarpžeminės jūros. Turėdami lygias teises su kitais gyventojais, žydai gavo progos kilti moksle ir dailėse: jie persiėmė hellėnizmu. Tarp judėo-hellėnų išbujojo plati literatūra (Dėmėtrius, Malchos, Eupolemos, Artapan, Aristajos, Jason, Ezechielos, Theodotas etc.), biblija graikiškai išversta tapo (Septuaginta), prasidėjo apokryphalė literatūra (priedai prie Esther, Egros, Makkabėjų, knyga išminties, Baruch, Jeriemiah, Susannah) ir graiko-žydiskoji philozophija.

Bent 100 metų žydai vešėjo. Jų likimas pablogėjo prie Ptolemaijo Philopatoro, o dar labiau prie Antiocho Epiphanės (Padūkelio): karalius įsimanė išplėšti jiems religiją, Jeruzolimą aplaupė, ir smurtu vertė į graikų religiją: Jeruzolimoje pašventino dievnamį Jupiteriui Olympiečiui. Vieni žydai bėgo, kiti kankiniais virto.

Kuningas Malathia pakėlė maištą, ir jam mirus 166 m. Jūdas Makkabėjus pergalėjo Syrus. Tojo-gi broliai Jonathan ir Simon naujai įsteigė Sanhedriną (145 m.) ir sutartis padarė su Romėnais. Žydai atsipeikėjo. Simono sūnus, Jonas Hyrkanas paplatino savo autoritatę ant Samarijos, Galilėjos ir Idumėjos: nuardė samaritonų dievnamį ant kalno Gerizim (130 m.) ir Idumėją atvertė į žydų religiją.

Sūnus jo Aristobūlas pridėjo Iturėją (sritį palei Anti-Libanoną) prie savo valdynių, bet-gi savo motiną Salomę Aleksandrą, kuriai Hyrkanas buvo užrašęs sekuliarę dominiją, badu nustapino kalėjime.

Aleksandras Jannaeus, nors sumušamas kaimynų, vis-gi padidino savo territoriją; žiaurus ir kraulakus, jis priešgynoms nedavė atilsio. Atsidavęs Saducėjams, kaip ir jo tėvas, buvo nemylimas liaudies ir kilo civilnė 6 metų karė.

Mirdamas (78 m. pr. Kr.) pačiai Aleksandrai patarė dėties su Pharizėjais, kad palaikytų autoritatę: toji valdė gan išmaningai 9 metus, bet Pharizėjai išnaudojo valdžią reakcijai.

Mitrus jo jaunesnysis sūnus Aristobūlas apvaldė Jeruzolimą ir iš valdžios išmetė savo vyresnįjį brolį, Hyrkaną II, kuris, vėliau pakurstytas Antipaterio Idumėos (tėvo Hėrodo Didžio), pabėgo pas Arėtą į šiaurės Arabiją, ir šitasai jo dėliai iškėlė karę. Tad Romėnai įsikišo ir Pompėjus 63 m. paėmė Jeruzolimą: Syrijos provincija pavesta tapo Hyrkanui kaipo ethnarchui ir did-kuningiui, o Aristobūlą su vaikais išvežė suiminiais į Romą. 54 m. Licinius Crassus apiplėšė Jeruzolimos dievnamį ant 10 milionų dolerių vertybės.

Kilus karei tarp Pompėjaus ir Caezario, Aristobūlas ir jo sūnus Syrijoje tapo apipenėti (49 m.), ir Pompėjui mirus Hyrkanas bei Antipater Idumėjos prilinko Caezariui. Su Hyrkanu II išmirė Asmoniškė šeima, kurios atstovai buvo ir valdymierais ir did-kunigiais.

Antipater Idumėjos dabar (47 m.) Caezario paskirtas tapo Judėjos prokuratorium, jo vyresnysis sūnus Phazael liko gubernatorium Jeruzolimos, o jaunesnis Hėrodas gubernatorium Galilėjos. Žydų tautininkai pabūgo iškilimo Idumėjos, ir kilo imtynės; Antipater mirė nuo nuodų, o Hėrodas su Romėnų pagalba džiūgaudamas užėmė Jeruzolimą (37 m.), nukirsdino Antigoną iš Asmoniškės šeimos kaipo pavojingą priešgyną, ir ėmė valdyti tautą, kasdien labiau nerymastaujančią.

Augustas patvirtino Hėrodui D. valdymą karalijos ir pridėjo dar Koile-Syriją, 31 m. Nors karių nebuvo, vis-gi Hėrodas atsižymėjo žiaurumu: jis naikino savo šeimos narius, prisibijodamas skaugės, vėliau ir šiaip nužiūrėtus žmones. Jam priskaito išskerdimą kūdikių Bethleheme. Jis mėgo architektūrą, ir daug kilnių trobėsių jis pastatydino. Bet ir tame žydai matė jo gentilius palinkimus ir slaptą norą išversti jų tautinę religiją. Jis turėjo bent 10 pačių ir mirė (3 m. pr. Kr.) nuo priklios ligos, susilaukęs 70 metų amžiaus.

Jo sūnus Herodas Antipas buvo tetrarchu Galilėjos ir Perajos, atsiskyrė nuo dukters Arėto, karaliaus Arabijos Petrajos, kad susituoktų su Herodias, pačia pusbrolio Philypo, prieš kurią kraujogėdą protestavo Jonas Baptista ir už tai tapo užmuštas. Keliaujant H. Antipui Jeruzolimon švęsti passah, sako, Jėzus kaipo buvęs rezidentu jo tetrarchato buvęs

Piloto nusiųstas pas jį dėl ištyrinėjimo. Vėliau jis kako Romon, kad paskirtas taptų karaliumi, bet dėl intrigų Herodo Agrippos atsidūrė išgujime į Lugdunum (Lyons), kur ir mirė.

Hėrodui D. mirus (3 m. pr. Kr.) jo sūnus Archėlaos valdė Judėją ir Samariją, bet puldamas žydų religiją jis labai įgriso žmonėms ir todėl Augustas jį išgujo į Vienną, 6 m. po Kr. Dabar Jūdėją pridėjo prie Syrijos ir valdė Romos gubernatoriai.

38 metais po Kr. Kaligula liepė save garbinti dievu. Žydai atsisakė klausyti. Aleksandreijoje daug jų išpiovė, kas būtų atsitikę ir-gi Jūdėjos gyventojams, jeigu Hėrodas Agrippa I, tetrarchas šiaur. Palaistinos, nebūtų ciesorių atkalbinęs nuo barbarystės. Tuo laiku Babylonijos žydai su Parthais susipešė ir buvo skerdžiami. Claudiui tapus ciesoriumi, H. Agrippa atgavo valdyti visas šalis, kurias buvo valdęs Hėrodas D., ir įsigijo daug privilėgijų: Romėnų pilietybę (41 m.), ir jis griežtai laikėsi jų įstatymų. Vis-gi tautininkai nesitenkino ir nuolatos šiaušėsi. Mirus H. Agrippai, Romėnų gubernatoriai valdė šalį: paplito visur gaujos plėšikų ir žmogžudžių, vieni religiškais motyvais (Sicarii), kiti tikri lupikai ir žmogžūdos. Žydai ir Samaritonai nesikentė ir Žydai piovė Galilėjiečius keliaujančius Jeruzolimon: apgavikų, klastorių, fanatikų pilnai neapykanta gyventojų didėjo prieš Romėnų kareiviją (iš Graiko-Syrų). Nors Agrippa ką sugebėdamas darė, bet partija mušeikų (Sicarii) pakėlė maištą, kuris po didelių skerdynių — anot Jozepho, užmušta 1.356.460 žmonių — užsibaigė Jeruzolomos įėmimu per Titų, nuardymu dievnamio, ir išbanitijimu šimtų tūkstančių į visas svieto puses.

Likusioji namie dalis per 50 metų, rods nekenčiama ir varžoma, vis-gi kiestėjo. Nerva buvo įlaidus. Bet-gi žydai atgiję, vėl ėmė dūkti. Jų paskutiniai mėginimai numesti Romėnų jungą įvyko Kyrėnėje (115 m.), Kypre (116 m.), Mesopotamijoje (118 m.), ir Palaistinoje po vada Bar-Kochbos (130 m.), bet nugalėti tapo po neįtikėtinų skerdynių. Jūdėjos gyventojai 135 m. galutinai išvaikyti tapo: šalis pavirto pūstyne, 985 miestai ir kaimai sudeginti, 50 tvirtovių išardyta, ir Jeruzolima praminta Aelia Capitolina, kur žydui uždrausta buvo įžengti.

Antoninus Pius palengvino žydams gyvenimą, o Aleksandras Sevėrus (222—235) Abraomą pastatė lygiu Kristui, ir Žydai jį vadino „Synagogos tėvu". Heliogaba-

las globė Žydų praktiką cirkumcizijos ir kiaulienos nevalgymo, ir galima sakyti, kad iki Konstantinui Žydai tarpo.

Į tą tad laikmetį pripuola suredagavimas „oralio įstatymo" pagrindų, Mišnos, kurią užbaigė Jehūda Hanassi (princas) ar Hakkadoš (šventasai), pirmininkas mokyklos Tibėrias'e (220 m.); vėliau to kodekso daryta komentarus, iš ko susidarė Palaistinos ir Babylonijos Gemaros.

Babyloniškieji Žydai buvo laimingesni. Jų vadas vadinosi „nelaisvės princu" (Reš Gelutha) ir renkamas buvo iš ainių Dovydo namo. Jis gyveno lyg monarchas (nors baisiai nuolankus Parthų ar Persų valdymierams); jo pavaldiniai buvo turtingi pirkliai, artojai ir piemenys, ir geriausi audėjai Babylonėnų drabužių. Valdžia turėjo theokratišką pobūdį. Garsėjo jų mokyklos Nahardėoje, Sūroje ir Pumbeditho je. Jie bene atsidūrė net Chynijoje I-ame amžiuje? Juos ten užtiko jezuitų misionoriai 17-ame amžiuje. Ten jie buvo įgiję paguodonę ir užiminėjo augštas vietas ir civilines ir militares.

Senovės Izraelitai buvo laukiniški klajūnai-nomadai: jie garbino saulę, mėnulį etc. Savo pirmgymius aukodavo dievams, kaip Kanaaniečiai Gehinnome pas Jeruzolimą, kuri vieta virto „pragaro burna", arba „pragaro vartais". Gyvendami pusiaukely tarp Aigyptėnų ir Babylonėnų, jie tarpininkavo medicinos srityje: kad pirkliaudavo vaistais, nėra abejotina. Akušėrės žinomos dar periode gyvenimo jų Aigypte: pvd. Šiphrah, ir Puah, nors jos tik gimdyvę teramindavo. Gimdė ar gimdymo krėsle, ar skraite kitos moters. Naujagymį subraukydavo druska. Obstetriškos operacijos nežinomos, viskas paliekama buvo gamtai.

Pas Izraėlitus senovinės medicinos raštų nėra nė mažiausio lapelio. Jehovai įsiviešpatavus, jis užleidžia ligas, bausdamas už įstatymų peržengimą, ir nuo jų paliuosuoja, aukomis numalšintas. Tarpininkauja levitai, mediciniškoji policija.

Šiaip turime žinias apie mediciną biblijoje užrašytą. Svarbiausią vietą Senamjame Testamente ima socialė hygiėna, kurios vykinimas turėjo didinti tautos gerovę. Regimai Moizis buvo nusistatęs, kad sulig žmogaus dviguba prigimtimi phyzinis ir ethinis švarumas su kits kitu kainai susisiekia.

Įsakymai liečia prophylaksį ir lykiavų nuveikimą, kovą su venėriškomis ligomis ir prostitucija, odos glamonę, maudynes, valgį, namus ir drabužį, sureguliavimą darbo, lyties santykius, gerinimą veislės ir t. t. Daugelis šitų įstatymų, kaip Sabbatho atilsis, apipiaustymas, valgymų nustatymas (uždraudimas valgyti kraują, kiaulieną etc.[1]), priemonės dėl mėnesinėmis sergančių, šešauninkių, gonorrhėjikų, atskyrimas sergančiųjų raupsais, abazo hygiėna ir t. t. — ypačiai prisimenant laikmetį ir klimato aplinkybes — pasirodo esą stebėtinai sumaningi[2]), ir teisingai gali girtiesi, kad „šitie įsakymai bus jūsų gudrybe ir išmінčia akyse tautų". (Exod. IV. 6). Nėra abejonės, kad Pentateucho hygiėna yra savo modeliu turėjusi Aigypto kuningų hygiėną. Vėlesnėje biblijos redakcijoje apsivalymo smulkmenose bus prisigretinusios ir-gi Babylonėnų bei Persų idėjos, su kuriomis žydai susipažino Babylonijos nelaisvėje begyvendami. Moizio-gi įsakymuose svarbu tai, kad jie liečia ne vieną luomą, bet visą tautą: „Jūs man būsite karalija kuningų ir šventa tauta" (Exod. XIX. 6.[3]).

Kad be Aigyptiečių taip-pi Parsių religija tūrėjusi yra įtakos (pvd. angėlų nuovoka, tikėjimas satanai, prisikėlimui) į žydų kultą ir apeigas, ypačiai švarinimosi srityje, nėra galima abejoti, tik Moizis augštyn kelia podraug ir ethiškąjį skaistumą. O gal čion pasitarnavo taipgi Sabos žmonės, kurie turėjo labai aštrius įstatymus dėl jeib kokio „sunešvarinimo" ir Salamono laikais turėję yra santykius su Hebrajais.

Iš lytinės hygiėnos ypačiai paminėtinas yra įsakymas maudyties po koito, uždraudimas kohabitacijos su mėnesinėmis sergančiomis ir su šešauninkėmis (40 dienų po pagimdymo).

[1]) Levit. XI svarbus: trušio ir kiaulės mėsa valgyti uždrausta, regimai ji buvo kenksminga klimate Indijos ir Aigypto.

[2]) Levit. XII ir XV: reguliuoja vyro ir moters santykius, ir apsivalymą moters.

[3]) Med. mokslui ir praktikai svarbųs yra Lev. perskyrimai XIII ir XIV, menamai po išgujimo įsprausti: čion nurodymai kuningui, kaip reikia chroniską, užkrečiamą ligą su reiškiniais odoje anksti pažinti, su įsakymu ligonį keletai savaičių izoliuoti ir ligos diagnozei pasitvirtinus, ligonį nuo liaudies išskirti iki gyvam ėsant. Tai pirmas mėginimas, labai įdo mus nustatyti d fferencialę diagnozį. Manomai kanonas ir įstatymiškas elgesys yra skolinti iš Babylonijos, kur mes žinome iš prakeikimų, pvd. ant phalliškų kapčių (kudurrus), šitokią pažvalgą į sunkią ligą su odos požymiais (išabbu) ir kur tokis ligonis iš vietovės išvejamas esti. Ligonių gydymas jau anksti pas Žydus yra rankose gydytojų (rophė) šalia kuningo. Kad chroniškoji liga — zaraath — buvo raupsai, o ne bile dermatozė, rodosi aišku: taip suprato ir-gi pradinė krikščionių bažnyčia Rytuose ir Vakaruose. Ar lėprą skyrė pvd. nuo syphilio, galima dvejoti.

Kad įspėjus plitimą užkrėčiamųjų ligų, ypačiai raupsų „zaraath", įstatymas liepia, nustačius diagnozį, netik izoliavimą ir apvalymą pasveikusiojo, bet įsako dezinfekciją drapanų (skalbimą ar sudeginimą) ir namų (net jų nugriovimą). Dezinfekcijos priemonė, palytėjus negyvėlį, buvo apsivalymas su „žalos karvės pelenais": reikia mat be kliauties karvutę sudeginti ugnyje sukurtoje iš kedrų malkų, yzapo ir karmezino; tokie pelenai buvo švarioje vietoje laikomi tam reikalui; prireikus dalį pelenų pilia į puodą ir užpilia „gyvo" vandens; kas buvo sveikas, ėmė yzapo šakutę, pasivilgė vandenyje ir šlakstė šituo vandeniu visus, kurie buvo palytėję negyvėlį.

Nors daug kas mediciniško paminėta Sen. Tastamente, pvd. lykiavos (marai?), raupsai, apšlubimas ir mėšlungis, dvasios ligos, lyties ligos, gimimo anomalijos, odos ligos, kripumai, bet aprašymas to viso tokis skystas, kad tik retai tegalima ligą tikrai atspėti. Sakysime, raupsai, nors daug smulkmenų duota (Leviticus XIII), regimai ne vieną ligą ženklina.

Ligas pagydyti tikėtasi galima būsią maldomis ir aukomis, vis-gi vartojamos buvo nors nedaug diaitėtiškos ir vaistų priemonės; štai maudynės (Jordane nuo lėpros, gydomuose šaltiniuose, aliejų maudynės), vynas, figos (kaipo plėstrų ingrediencija), aliejus, žuvų širdis, jaknos, tulžis (nuo akių vaistas), plėstrai, mostys, smilkymai; kad žinojo muziką veikiant melancholiją, prirodo arfos Dovydo skambinimas karaliui Sauliui, ant kurio Jehovah buvo užleidęs piktdvasę. Gulėjimas su jaunuolėmis siūlomas buvo phyziniam atsigriebimui. Vėliau perėmė nuo Chaldajų ligų apžavus, buvo tam tikri žavėtojai žmonių ir gyvulių.

Anatomijoje kaulai ir kraujo indai yra vos minimi (Iob.X.) ir phyziologija silpnai težinoma. Iš chirurgijos operacijų tik apipiaustymas prirodytas; rods šnekama apie eunuchus (romiklius ir priplotinius), bet abejotina, ar patys žydai kastraciją darydavo. Žaizdoms aprišti vartojo aliejų, vyną, balzamą; kaulams nulūžus, uždėdavo perrišimą. Pažinojo herniją, bet ligonį išguidavo iš kongregacijos. Obstetrikoje skiria baltas ir raudonas lochijas. Gynaikologijoje atskiria menstruaciją (moteris nešvari 7 dienas?). Koitų turėti su tokia moteria — gresia abiem išgujimas. Aborcija uždrausta.

Levitai buvo sanitarinė policija; jų mokslas įgijamas esoteriškai, iš burnos į burną, o šiaip gydymu jie neužsiminėjo.

Kad pranašams medicina netolima buvo — juk medicinos stebuklai visais laikais buvo labai pageidaujami — galima spėti iš laimingų pagydymų, kuriuos atliko Elisa (776 m. pr. Kr.), Elia, Jesaia; pranašai gydę maldomis ir vaistais, statydavę prognozį ir apmerdėjusius atgaivindavę. Vis dėlto liaudis sirgdavusi dėl neklusnumo ar niekinimo Dievo, kuningų ir pranašų. Gal pranašų mokyklose buvo kiek domėtasi taip-gi ligų gydymu!

Tradicija sako, kad Esra ir Nehemia žinoję veikimą tūlų vaistų. Įdomu tai, kad Byzantiškieji ir Salerno autoriai, mini receptinę formulą vardu Esdros, bene = Esrai? Išgujime juk žydai galėjo nuo Babylonėnų šį-tą išmokti iš pharmakologijos.

Žavėjimo medicinos ir naturalės historijos žinovu pas žydus labai skilbo gudruolis karalius Salomonas, kuriam valdant gaivus kultūrinis susisiekimas su kaimynais vyko įvairiose srityse. Jis taip išmanęs, anot Jozepho, visus gamtos gaminius, kad jis mokėjęs labai naudingus vaistus sudėstyti, kurių tūli turėję savybę išvarinėti velniūkščius! Legenda jam priskaito parašymą veikalo Sepher-Rephuoth – anot Talmudo apie ligas ir jų gydymą, kurį vienok dievotas karalius Hiskia (Esekias) esąs sudeginęs, kam nuo levitų ligonius atitraukia. Galbūt tai buvo žolių knyga su magiškomis formulomis. Juk magijoje Salomonas ilgam vaidino žymų vaidmenį.

Klaidinga būtų kalbėti, kad bibliškame laikmetyje nėsą buvę gydytojų iš amato. Atbulai! Bent pranašų laikais yra gydytojai buvę, juk žodis „rophė“ toje gadynėje yra priprastas. Apie karalių Asą primygtinai sakoma, kad jis globos ieškojo ne pas Jahvę, bet pas gydytojus; Ieremiją skaito neįtikėtina, kad Gileade nebūtų jokio gydytojo, o Hiob savo draugus vadina neįgalinčiais gydytojais. Iš vėlesnių padavimų žinome, kad kuningams, kurie nuo šaltų maudynių arba vilkėdami lengvomis drapanomis ir basi vaikščiodami po šaltus akmenius, papilvės ligomis apsirgdavo, buvę pristatyti savi šventyklos gydytojai. Išvedus izraėlitus į Mėdiją (722 m.) ir Jūdos gentę į Babyloniją (604 m.) atsirado pūstelninkai (Essėnai), kurie ir-gi ligas gydė žodžiu ir tikėjimu. Kaip augštai gerbė gydytojų luomą, prirodo žodžiai Jėsaus Siracho sūnaus (180 m. pr. Kr.). „Gydytoją gerbk, kaip jam pridera, kad jis tau patarnautų reikale; jo menas kaipo gydytojo pa-

augština jo galvą ir akyvaizdoje didikų jis stebėtinas. Viešpats iš žemės žiedžia vaistus, o sumaningas žmogus jų neniekins".

Kad gydytojai buvo apmokami, galima mėklinti iš Exodus XXI, 18—20: „Kada vyrai susivaidija, ir vienas kitą užgauna akmeniu ar kumščia... jis pasikelia, kad su lazda išeina, tai tasai, kuris aną užgavo, liks be baudos, bet turi užmokėti, ką ans pražiopsojęs yra, ir duoti gydytojo pinigus".

Ir po biblijos laikų žydai nėra pagaminę profesinės literatūros, nors Talmude neretai medicinos klausimai gvildenami esti. Talmudo medicinoje reiškiasi įtaka vėlesnės Graikų medicinos.

(Apie biblijos mediciną ir hygieną šaunus veikalas Julijaus Preuss: Biblisch Talmudische Medizin, Beiträge zur Geschichte der Heilkunde und der Kultur überhaupt, Berlin 1911. — Max Grünwald: Die Hygiene der Juden, Dresden 1911).

Phoinikija[1]).

Akkadų Titnum ir Martu („takas nusileidžiančios saulės"), Aigyptėnų Keft, pas žydus Kanaan (žemoji šalis) vadinama, pakraštyje Tarpžeminės jūrės, turėjo ilgumo iki 200 klm., o pločio 10—20 klm., turtinga pūšynais, kedrynais, kuparisynais, palmių, figų ir alyvų medžiais; žemumose augo kviečiai, rugiai ir miežiai, afrikosai, tomatai, pomegranatai, migdolai, citrinos, vynuogės, bananai, indigo ir tabakas. Avių ir ožkų bandos, bičių spiečiai davė gausą mėsos, pieno ir medaus. Jūrėse gaudė tytveikas žuvų ir molluskų purpurui Tyro; nors brangakmenių nėra, bet yra geležies, ir akmens laužyklos Lebanono jau dirbamos buvo Salomono laikais.

Sako, Phoinikai kilę nuo Persijos užlajos, kur buvę salos Tyros ar Tylos (dabar Bahrein) ir Aradus, ir atsikraustė įvairiais laikais. Kad anksti čion apsigyventa, matosi iš to, kad jau Hyksams Memphyje viešpataujant ir vidurinės Aigypte impėrijos metu, Delta tapo taip tirštai užgyventa išeivių Phoinikų, kad pajūris buvo vadinamas Keft-ur (Caphtor „didesnėji Phoinikija"). Buvo smulkios gentės, kurios turėjo savo politišką organizaciją ir religiškas apeigas ir tik iš lengvo suaugo į vieną tautą, didesnėms bendruomenėms išplėčiant savo val-

[1]) Gr. φοινός, pumpuras; φοῖνιξ, palmės medis: Φοινίκη.

džią ant smulkesniųjų. Tarp stambesnių buvo Sidonija, Tyriečiai (įsisteigę 2750 m. pr. Kr. Tyras, Tsor „uola“ phoinikiškai. Kada ten lankėsi Aigyptėnas Mohar laikuose Ramzio II, geriamąjį vandenį gyventojai valtymis statė iš Palajotyro arba Tsarak), ir Aradus arba Arvad. Nuo tų visų skiriasi Giblitai su miestais Gebal arba Byblos ir Berytus (Beyrût), kurie vėliau pateko į Sidono priklausomybę. Be to, buvo smulkesnės valstijos: Arkė, Sin, Hamath, Akko (Ptolemais), Ramantha (Laodikeija) etc.

Cudur-Mabug, Elamitas, buvęs „tėvu“ šalies Martu. Chedor-laomer valdė Palaistiną 13 metų Abrahamo laikais. Sargon iš Agadės netik savo paveikslą paliko pajūriuose, bet atsidūrė Kypre. Babylonijos kultūra todėl viešpatavo Phoinikų dailėje jau nuo žilos senovės.

Valdžia buvo rankose paveldimos monarchijos, kur šalia karaliaus buvo senų turtuolių šeimynų atstovai, kurių skaičius įvairiavo visokiais laikais. Kartais karalius būdavo ir did-kuningiu. Neramioji žmonių tuma — pirkliai, dailininkai, jūreiviai, svetimšaliai — buvo valdomi „konstitucionališkai“: juos apraminti kolonizuodavo naujokynėse po priežiūra iš mėtropolijos. Kada turtai ėmė krautiesi Phoinikijos uostuose ir liuonas bei prabanga sušvelnino senus piratus, jie ėmė pavesti miestų sargybą samdytiems Lybijos ir Lydijos žmonėms — „iš Persijos ir Lud ir Phut“ anot Ezekielio, bet gyventojų dvasia nebuvo ištižusi.

Šaltiniai jų historijos yra labai menki. Iš senų archyvų jų miestuose niekas neužsiliko, jei bent užrašai hierophanto Sikkun-yitren (Sanchuniathon'o) 1250 m. pr. Kr., graikiškai išversti Philono iš Byblos (Philo Byblius) 2-ame amž. pr. Kr., kurių nuotrupa užsiliko pas Eusėbijų. Phoinikas Dios buvo parašęs Tyro historiją; fragmentai užsiliko pas Jozėphų ir Syncellių. Biblija Žydų (ypačiai Ezekiel), Menandras iš Ephėzo, Hėrodotas, Justinas, išbarstytos žinutės pas bažnyčios tėvus, tai ir viskas. Ne nuo seniai atidengta šiek-tiek įrašų ant pinigų ar akmenių, monumentų, antkapių, ant sarkophago Sidono karaliaus Ašmanazario II, apžadų tobelės etc., pas Plautų „Poenulus“ užrašyta apie 100 žodžių.

Atskiriamos esti keturios gadynės Phoinikų historijoje. Pirmoji gadynė apima prasidėjimą ir plėtotę atskirų genčių ir miestų. Arvad ir Zemar (Arathutu ir Zemar) sulig Ai-

gypto monumentais jau buvo pūstyjami Thothmio III. Sidonas („žvejų miestas“) ima vadovauti aplink 1500 m. pr. Kr.

Antroji gadynė nuo užkariavimo Palaistinos per Žydus. Dvimiestis Sidonas (šiandien Saida) jau buvo — anot Genezies — „Kanaano pirmagimiu“. Ir Homėras žino jo žydinčią pirklybą ir išdarbystas: Patroklių laidojant Achillis siūlo sidabrinę vazą kaipo dovaną laidotuvių žaisluose, išdirbinį „laviųjų Sidoniečių“; Hėkubos drabužis Minervos numaldymui buvo išdirbiniu Sidoniškių moterių. Sidabrinis dubenis su paauksuotais kraštais, kurį Telemachui davė Menelaos, Hėphaistas buvo gavęs nuo Sidoniečių karaliaus. Odyssėjų palieka Ithakos saloje Phoinikai, kurie iššėgliuoja į „žmoningą Sidoniją“.

Dvimiestis Tyras (dabar Sûr) ima stoti varžytinėsna. Amenophis II kariavęs yra su Son-Tsar, o Sėti I yra įėmęs salinį Tyrą. Ramzes II savo paveikslą yra įskriodęs žiotyse Lyko upės, ir 5 metais vėliau pas Kadėšių pergalėjo Arvado karalių su jo padėjėjais Hittitais. Tad Tyro kilimas pažymi pradžią 5-ios gadynės, kur Phoinikija pasiekia čiukurą savos galybės, kur jos laivai plaukioja po visas jūres, jos pirklyba apglėbė visą žemę, ir jos nesuskaitomi naujokynai vešėjo arti ir toli. Historišku faktu yra įsteigimas Gadės, keletu metu prieš Utikos įsteigimą, 1100 m. pr. Kr. Priežastimi Tyro iškilimo buvę tai, kad Sidoniečius pergalėjęs karalius „Askalono“ — gal visa pentapolis Philistijos — aplink 1209 m., ir Sidoniečių rimtesnės šeimynos iškeliavo savo laivais į Tyrą, kurį (salamiestį) jie įkūrė“. Samuėliaus laikais 11-ame amž. „Tyriečių princai“ jau skaitomi Phoinikijos atstovais. Hiramui valdant (980—917) labai draugingi santykiai palaikomi tarp Phoinikų ir Žydų (Dovydo ir Salomono). Viena šalis reikalavo kitos gausos, dėlto ir sutarė: net prekyboje laivus statė Salomonas, jo buvo įkrova, o jūreiviai ir lieškeriai Hiramo.

Tarp 1300 — 1000 m. pr. Kr. Phoinikai salas ir pakraščius Tarpžeminės jūrės apdengė skaitmeningomis tvirtovėmis, faktorijomis ir miestais. Jie kolonizavo Kyprą (Kition, Amathus (Hamath), Paphos su puikia Ašeros šventykla, Lapetūs), Kilikiją (Myriandras, Tarsus ir Soloi,) užėmė Rhodos, Krėtę, (slg. Mythas Zeuso ir Europės[1]). Mėlos

[1]) Europė, duktė Tyriečių Agėnoro ir Telephaessos, motyna Minos'o, Rhodamanthys'o ir Sarpėdono iš Zeuso, kuris jaučiu pasivertęs, ją Krėtėn išsibogino.

ir Thėra su jų vulkanišku moliu tapo centru Phoinikų pirklybos puodais, Oliaros ir Kythėra, kur Astartės šventykla iškilo. Salą Lesbos užvaldė Makar ar Melkarth, Tyriečių dievas (I l. XXIV. 544.) Rytuose Aigaijos randame juos Erythrose, viešpačiais Samothrakės, Lėmnos ir Thasos su turtingomis aukso kasyklomis. Attika turėjo Phoinikų nausėdijas; Μινύαι Orchomeno susidūrė su Καδμεῖοι ar Καδμείωνες arba „rytėnais" Thėbų; ir Korintho isthmų valdė Phoinikai ponai, kur Melikertės su Malkarthu pasiliko dievu iki historinei gadynei. Sicilijoje jie apsisėdo Motyėje vakarų dalyje, pietuose Rus - Melkarth (Heraklea Minos), šiaurėje Machanath (Panormos, Palermo), Melitė (Malta) ir Gaulos, Caralio (Cagliari), Sardinijoje, Minorka, Iviza (Ebusos), Elba; Afrikoje Hippo, Ityke (Utika), Hadrumetum, Leptis. Per Gibraltaro sąsmauką keliavo į sritį Taršiš, įsteigė Gadeir (Gades, Cadiz) „sienuotas miestas", o pietuose Hispanijos Kartėja, Malaka ir Abdarach. Vyko šiaurėn į skardo salas (Scilly) ir į Britanniją. Per Alliansą su žydais — Dovydas mat buvo užkariavęs Edom iki Akabos užlajai — jie priėjo prie Raudonjūrės ir rado kelią į Ophir bei Abhîrą palei Indų.

Tai vis davė namie impulsą industrijai ir dailėms Phoinikų, kurie buvo pirkliavę vergais ir prekėmis Aigypto ir Assyrijos. Įdomu, kad pas graikus vardai daigtų pirkliaujamų su rytais yra semitiški: kvapsniažolės myrrha (μυρρίνη, μύρον, μύρτον), casia (κασία), cinamonas (κιννάμωνον), galbanum, nardė (νάρδος), aloė (ἀλόη), krokus (κρόκος), nitron (νίτρον ar λίτρον), balzam etc. brangakmeniai — saphiras, smaragdas (σμάραγδος skt. marakatas), jaspis (ἴάσπις), audiniai ir drabužiai — byssus (Βύσσος, lininis audimas), karpasos, sindon (σινδών, plona drobė); muzikos įrankiai — nabla, tympanon (τύμπανον, būgnas), sambykė (σαμβύκη, 3-kampis aigypt. stygų instr.); žolės, sūdynai ir net rašomieji dalykai. Lobiai sidabro, geležies, cinos ir švino, labiausiai ėjo iš Tartesso. „Laimingosios salos" „Purpurariae", tai Kanarų salos, davė lukštgyvių-molluskų purpurą, taip naudingą dažymui, ir giesmininkes kanares. Be laivyno ir karavanų, jie Syrijoje ir Palaistinoje pirkliavo namų ir iš svetur prekėmis.

Svarbiausia jų išdarbysta buvo purpurinis dažas iš muricidų-molluskų pajūryje, ypačiai garsėjo Tyriečiai. Azijoje labai mėgo purpurą palociuose ir šventyklose; dra-

bužiams, kurtinoms, užkaboms, čydrams. Sidono produkcija — stiklas, nors Aigyptėnai daug seniau jį išradę buvo (seniausias specimenas Aigyptėnų stiklo turi įrašytą vardą Antef'o III iš II-os dynastijos). Phoinikai turėjo mūsų įrankius: pučiamą vamzdį, tekilą, brūkštą (graižtą). Garsėjo Phoinikų metalurgija. Varią kasė Lebanone ir Kypre, auksą saloje Thasos, Iberijoje — sidabrą (procesas pas Hiobą, XXVIII,1-11). Misingį Hiramas statė Salomono šventyklai. Mokėjo mėgdžioti brangakmenius ir nudažyti stiklą metaliniais oxydais.

Brangiausias Phoinikų laimikis buvo alphabėtas. Tąjį pasiskolino gyventojai Kaphtoro Deltoje nuo Aigyptėnų laikuose vidurinės impėrijos ar Hyksams viešpataujant, ir apsivalė nuo Aigyptėnų rašymo systėmos atmesdami kliautis ir praktiškai pritaikydami, gal ir pavyzdžiu imdami Hittitų rašymą. Alphabėtą Phoinikai praplatino po visą vakarų svietą.

Sidoniečiai taip-gi garsėjo skriodimu ant akmens ir plastika. Hiramo artistai Salomonui siųstieji buvo lavųs darbuose aukso ir sidabro, misingio, geležies, purpuro ir žydrojo dažo, akmens ir medžio, lininiuose audiniuose ir brangakmenių įskriodime. Architektūra jų, rodos, buvo kyklopiško pobūdžio. Eldijos iš pradžių prasti plaustai, su pagalba medžiagos iš Lebanono ir Kypro, virto laivynu, susidedančiu iš gauli (laivai su apvaliais galais) pakraščių kelionėms; iš karės laivų-trirėmių, ir iš 50-irklių laivų greitai žėgliuojamų ir irkluojamų. Laivų vidaus įrengimas stebino graikus: jie tiko plaukti, važtai vežti ir gintiesi. Netik jie atliko keliones Salomonui, bet ir Nechui aplink Afriką, iškeliaudami iš Raudonjūrio, o grįždami pro Gibraltarą. Bybliškiai geriausiai statydavę laivus, o Sidoniškiai ir Tyriškiai buvę geriausieji irkluotojai.

Phoinikijos aukso gadynė ėmė smukti beveik sykiu su Judėjos laime. Salomon ir Hiram beveik paženklina taikos ir laimės užsibaigimą. Anot Menandro, po Hiramo pasekė sūnus Baleastartus, kuriam 7 metus viešpatavus ir mirus 940 m., atėjo civilinės karės ir politiškos nelaimės.

Phelėtui (Phelės) 898 m. patekus į rankas Aštartės kunigo Ithobalio (biblijos Ethbaal), Tyro karalija perėjo į tojo rankas. Atėjo 3 metų sausmetis Phoinikijoje ir Judėjoje. 870 m. Assurnatsir-paliui karaliai Tyro, Sidono, Gebalio, ir Arvado moka donį. Ardad dalyvauja mūšyje Aroerio prieš Šalmaneserį. 854 m. Ethbaalio pranepotis Pygmalion Krėtėje nužudo savo

dėdę Sicharbaalį (Akerbas, Sichaeus), ir jo sesuo, o Sicherbaalio pati, Elissa (karalienė Dido) pabėgo su turtuolių šeimomis į Libyją, kur įsteigė apie 813 m. „naują miestą“ Kartachadašą, Karthagėną, kuri, sako, skolas užtraukdavo pas svetimas valstybes ir, šalia šmotų aukso ir sidabro, turėjo pinigų ženklus, kaip mūsų banknotas, be jokios vertybės savyje! Tad jau prasideda 4-toji gadynė Phoinikų historijos, kada Šalmanėseris Assyrų karalius, įsiveržęs, apgulinėjo Tyrą per 5 metus, be pasisekimo. Veikiai Phoinikija įvelta tapo į kovas už suprematiją, vedamas Babylono su Aigyptu, kur Babylonija laimėjo. Pharaonas Apries (Uah-ab-ra, Hophra, 589 m.) sunaikino Phoinikų laivyną, užkariavo ir apiplėšė šalį. Dabar kilo namie klapatai, ir karaliai ar sufetes ima viršų. Pakilus Persų galybei, Phoinikai jiems lenkiasi. Doriškiai graikai išvaiko Phoinikus iš Graikijos jūrių, Joniškiai pirkliai ir kolonistai plinta iki Hėraklio Piliorių, Etruskai užima uostus Tyrrhėnų jūrėje, o Assyrija sugriauja Phoinikus namie. Jų galybė pereina į rankas Karthagėnos, kuri išplečia savo impėriją Afrikoje ir Hispanijoje. Mūšis pas Issus 332 m. užbaigė Phoinikijos nepriklausomybę, ir ji tapo dalyvė Aleksandro didėsės impėrijos, 65 m. prieš Kr. po Romėnų valdžia tapo dalimi Syrijos, ir nuo to laiko dalyvavo šitosios ar blogame ar gerame likime.

Phoinikų religija buvo pantheistiškas gamtos garbinimas, ypačiai saulės dievo. Gentės turėjo savo ypatingus dievus: šiaurės dievų vardai truputį kitoki negu pietuose. Be to, Phoinikai susidūrė su visomis tautomis ir perėmė nuo kitų nemaža dievų. Visiems Semitams buvo bendri dievai: El, daugiaskaitlyje Elim („galingasai“), Ollonim (Elyon „augščiausias“), Adon (viešpats), Melech (Malik, Moloch, karalius) etc.

El tai saulės dievas, kaipo El Šaddai griaustinis, El Elyon „augščiausias dievas“, kurio Melchisedek buvo kuningu. Mythologija vėlesnių laikų daro El (Graikų Kronos) įkūrėju Gebalio, pirmo Phoinikų miesto; apsiginklavęs geležiniu piautuvu ir jėtimi, jis išvijo tėvą Uranos (Baal-Samėm) nuo sosto; 32-me mete valdymo jis užveisė upes sukoneveikdamas tėvą; jis savo brolį Atlas (Atel, „tamsą“) įmetė į žemutinį abyssą; marų laike jis sudegino „vienintėlį“ sūnų Yeud ant Urano aukuro, save apipjaustė ir savo draugus. Yeud ar 'Ekhad ženklina „vienintėlis“ kaip Akkadų Dumuzi ar Tammuz, kurį

Phoinikijon atsinešė pirmieji naujokai į Gebal. Kaip Adônis (Adonai) „ponas“ jis apraudojamas Byblos moterių liepos mėnesyje, kada upė Adonis (Nahr-el-Ibrahim) paraudonuoja nuo žemių nuplaujamų nuo kalnų.

Šiaurės Phoinikijos dievai, ne Sidoniškių genčių, triada: El, Baaltis, Adonis. El buvęs įsteigėju miestų Byblos ir Beryto ir atatiko Baalsaminui ir Melkarthui. Baaltis, Beltis (Aphroditė) garbinama Bybliuje, Beryte, Aphakoje, Arkėje (Architye), buvo prijungta Adoniui, kurio kultas buvo pardangintas iš Assyrijos, ir todėl nežinomas senesnėse kolonijose Afrikoj ir Hispanijoje. Byblos jį vadina Adonis Ganas ar Ganan (gal Gaavan, išaugštintas); arti Bybliaus mes randame jį garbinamą kaipo Elyon (augščiausias), kaipo Esmun Beryte, o gal kaipo Memnon Apamėjoje, kur kasmet gedulių šventė jo garbei buvo švenčiama. Kaipo Serach (spindintis) phoinikiškai, ir Kharuš (saulė) persiškai, jis pasirodo turėjęs atsinešimą į saulės ir planetų garbinimą, kuris po Assyrų įtaka virto kilniu Phoinikų religijoje.

Tyre ir Sidone vyriausi: 1) Baal „viešpats“ dviejuose pobūdžiuose — Baalsamin (dangaus viešpats — Bel Babylonėnų) tai Zeus Olympios, Jupiter Optimus Maximus; ir Baal Melkarth (Phoinikų Hėraklis) tautos numen. Baal Melkarth (Graikų Melikertės ir Makar) turėjo seniausią dievnamį Tyre. Savo metiniame cykliuje jis perėjo visus triūsus kaipo saulės hėrojus, tai Graikų Hėraklės. Jo dievnamiai be paveikslų, ir neįleidė ten moterių, šunų ir kiaulių. Amžina ugnis degė ant jo aukuro; ir kaipo Baal Khammam, Ammon Afrikos oazies, jį garbino kaipo dievą saulės šilimos, kuri tveria ir naikina. Karthagėnoje deivė Tanith buvo jo „veidu“ arba moteriškų atspindžiu. 2) Tyriečių Astartė, Aštoreth, Tanis, Assyro-Persų Tanais, pati Baalsamino ir taip-gi Adonio, deivė mylinti skaistybę; jos emblėma mėnulis; o Sidono Astartė (Biblijos Ašėra) buvo malšoma (kaipo Vėnus, deivė ir planėta) prostitucija: jos symboliai ašerim, akmens konai ar medžio stuobriai prie įeigos į Phoinikų dievnamį. Astartės ir Molocho garbei kuningai plakdavosi ar susiraižydavo žastus ir krūtinę. Vaikai ir mergaitės aukojami, o jaunikaičiai skapinosi jos garbei. Phalliaus ir Astartės (Mylittos) kulte jie garbino matomą instrumentą vyriškos prokreacijos, imant religiškoje prasmėje.

Be šitų dii maiores tūli valstybės ir šalies dievai

buvo garbinami Phoinikų valstybių bendrai. Jie buvo vadinami Sadiko Vaikai arba Vaikai Pataikų (ainiai Phtha) arba 8 Kabeirai (stiprieji). Jie buvo steigėjais civilizacijos, išradėjais medicinos ir laivų, jūreivių dievais, ir jų paveikslai statomi pirmgalyje Phoinikų laivų. Įsivaizdindavo juos kiuržiais (Graikų Πυγμᾶιος mezgasi su Phoinikų Pugm). Iš pradžių jie buvo laikomi tarnais ir atstovais didžiųjų dievų (semit. gëbirim, potentes), bėgant laikui užėmė jų vietą kaipo savininkai išgesusio kulto. Ypačiai Samothrakėje ir Lėmne slaptose apeigose (ὄργια) garbinami. Samothrakėje prie jų priklausė Kadmos ir Kadmilos; Aigypte rodos jų yra buvę 7, prie ko dar prisideda Hėphaistos kaipo pirmininkas ir tėvas. Garsiausias Kabeirų buvo Ešmun, „aštuntas" (Graikų Aisklėpios), jis nešiojosi gyvates savose rankose, ir jį atgaivino Astronoė arba Aštoreth Na'amah po to, kaip jis save sukoneveikė, kad išvengus jos meilės. Iš pradžių Kabeirai buvę 7 planėtos; jie buvę vyrais Lėmniškių moterių, kuriuos — anot Graikų—užmušo jų moterys. Sydyk „teisusis" buvęs Kabeirų tėvu. Kaipo jūreivystės globėjai jie tolyginami su Dioskuri, o kaipo atstovai šilimos ir gyvybės jie vadinami Larės ir Penatės. Jų garbinimas buvo labai mystėriškas.

Phoinikų planėtarės dievybės: Saulė ir jos 4 arkliai; jos garbinimui bent kiek priguli metinė šventė rezurrekcijos (Tyriškio) Hėraklio, po emblėma koliumnos pavidale kįlančios liepsnos (chaman). Mėnulis su karu traukiamu baltų bulių. Planėta Mars (Aziz ar Nargal). Jupiter (Kochab Baal). Venus (Aštoret Na'amah = meilioji Astartė) su jos gosliu kultu. Saturnas (Moloch, Kronos) nelabas principas: jam aukodavo pirmagimius prie būgnų ir vamzdžių trukšmo.

Elementai: Vandeniui buvo aukojama žmogaus pavidale ir gyvuliai ir vaisiai, ir jį laikė šventu visose formose, kaipo jūrę, upes, šaltinius, ežerus; juomi žmonės prisiegaudavo iškilmingai. Ugnis drauge su seniausia dievybe P-os Šviesa (Moloch); oras ir vėjai; žemė ir visi jos augalai; miškai ir kloniai, ir medžiai, dar labiau kalnai kaipo „dievo veidai" (Carmel, Lebanon, Antilibanus etc.).

Neužmiršti Metas ir Mėnesiai, Diena ir Naktis, Aurora (Lilith), Amžius ir Jaunatvė, Dailė ir Meilė turėjo savo aukurus. Buvo dievai agrikultūros ir hortikultūros, pvd. Dagon, javų dievas; dievas vynuogių auginimo, piscikultūros, kasyklų ir t.t. Chthoniškų dievų nestoka.

Mirties dievas — požemių karalius — Muth = Pluto, perstatomas kaipo kūdikis. Jis valdo drauge su deive Eloti, kurią kartais tolyginama su Astarte, Anna („maloningoji"), Persephonė[1]), Europė etc.

Jie statė šventyklas, kur tilpo šv. arkos (mystiškos Κίσται Graikų) ir vežimai vežiojimui šv. daigtų, ne maldoms, bet gyvenimui ypatingų dievų; todėl mažos, ir nė aukuro neturėjo dievams, nes aukuras paprastai stovėjo pas įeigą į šventyklą ir aplink jį apeigose šoko kuningai ir hierodūlai. Čystas šaltinis ir neišgestanti ugnis būtini prie šventyklos. Phoinikai aukoja taip-gi žmogiškas aukas, ypačiai pirmagimius vaikus, Baalsaminui, Baal-Hamonui ir Astartei, kasmet didėjėje atgailos šventėje ir dideliuose priepuoliuose; taip-gi Phoinikų moterys aukoja savo garbę Astartei taip, kad tūlos šventyklos buvo prostitucijos šiltovėmis. Cirkumcizija buvo įšventinama Eliui, dievui Beryto ir Bybliaus, ne kitur.

Į šventes plaukdavo svietelis iš Azijos ir Afrikos; jos liovėsi vos 5-ame amž. po Kr. Tyras turėjo šventę, kurią tebešvenčia gyventojai Sur'o: „Sutuoktuves žemės vandens su jūrės vandeniu": žmonės eina processijoje pas miesto vartus į šaltinį ir įpilia keletą kibirų jūrės vandens, kad šaltinis liktų tyras ilgam laikui.

Įpročiai prasidėję primityvėje Semitų tikybos gadynėje užsiliko Phoinikų religijoje. Akmenys, ypačiai aerolithai, lyginai kaip ir medžiai skaitėsi šventais. Akmenys pašventinti aliejaus užliejimu (libacija), vadinosi βαίτυλοι arba Beth-el, „namai dievo", ir skaitėsi dievybės apgyvenami. Kaaba Mekkoje tai keista liekana to Semitų seno prietaro, kurį primena Gisdhubaro ėpos Chaldaijoje.

Medicina. Apie Phoinikų mediciną labai mažai težinome. Dar 2-me tūkstantmetyje pr. Kr mes randame juos importuojant vaistus iš Aigypto. Stebėtina, kad gydančiojo dievo Ešmuno šventykla buvo pastatyta ant kalvos pas Sidoną sveikiausioje vietoje arti pajūrio, lyg kad dievnamis Hellėnų laikais.

Eberso papyras mini, kad vieną jo papyro knygų parašęs ėsąs gydytojas iš Byblos (okulistas Čui). Ten gan įžymus medicinos žinojimas.

Jų vyriausias dievas Baal-Zebul (biblijos Belzebub) buvo dievu medicinos, kurio orakulo net Žydai teiravosi apie svei-

[1]) Pati Hadės'o, viešpatė šešėlių karalijos. Proserpina.

katą ir ligą (Karalių kn. II). Jo kuningai dėvėjo raudoną drapaną (bene tai seniausia gydytojų drapana?). Dievas Sydyk = Kamillius, Kadmillius, Kasmillius, ėsąs tėvu Kabeirų, 8-nių skaičiumi, piešiamų kiuržais, kurių 8-tas buvo Ešmun = Aeskulapius, ypatiškas medicinos dievas (= Ydos Daktyli, Κορύβαντες[1]), Κουρῆτες[2]), kuris moteriškoje drapanoje iki kulkštinų su nuskusta galva ir su stačiu phalliu prilygsta moderniškiems juodašvarkiams Kabeirams! Senovės Kabeirai užsiiminėjo žalčių žavėjimu labiau negu menu ir medicina. Kabeirų vaikai-gi mokėję surasti vaistines žoles, mokę gydyti nuodingus įkandimus ir pramanę gydančias kerėjimo giesmes.

Ar auksu dantų susiejimas, rastas iš 4—3 amž. pr. Kr. Phoinikijoje, ženklina tokio darbo endogenitatę, sunku spręsti dėliai plačių pažinčių šitos pirklių tautos.

Karthaginėnai garbino tuos pačius dievus kaip pirmapradinėje jų tėviškėje. Jie turėjo tūlas maisto reguliacijas (pvd. sprendžiant bylą ar liogeriuose būnant leista gerti tik tyras vanduo), religiškai hygieniską įstaigą, bendrą Semitų tautoms ir šiandien. Santykiai su mėtropolimi tęsėsi iki vėlų laikų. Karthaginėnas Mago (250 — 140 m. pr. Kr.) parašęs yra Phoinikų kalboje knygą apie ūkio oikonomiją, kur įeina taip-gi veterinarinė medicina. Tą veikalą ėsąs išvertęs graikiškai Cassius Dionyzius (100 m. pr. Kr.), o vėliau epitomę to veikalo paskelbė Diophanės.

Ligų gydymui priemonė, kuri suteikdavusi žynavimo dovaną, tai βαίτυλοι, Karthagėnoje Abaadirės vadinami, apvalaini šmotai meteorinių akmenų, kurių vartonę išradusi dangaus duktė ir augščiausiojo nepotė Astartė. Įvynioję į drapanas, jais mosikavo, arba jų paveikslus laikydavo rankose, kada artyn ėjo prie aukuro.

Phoinikų protėviai, gyvenusieji pas Persų užlają, jau turėję .universitatę 2000 m. pr. Kr. ant salų Tyros ir Aradus. Netoli Tigrio ištakos, ant salos Dilmoun, Susianos pakraštyje, taip-gi buvusi kuningų mokykla. Ten stropiai mokinę astronomiją, ten žinoję zodiaką ir buvę jį padalinę į ženklus etc.

---

[1]) Κορύβας kuningas Phrygų Kybelės, kurios apeigos švenčiamos buvo su trukšminga muzika ir pasiutusiais šokiais, kur kartais ir žaslus susiraižydavo.

[2]) Tarnai Ydos ir Rheos Kybelės Krėtėje, kurie mažą Zeusą globojo ir jo kūdikišką riksmą ginklų trukšmu užslėpė nuo Krono. Kūrėtų-kuningų ginkla-šokis: πρύλις, πυρρίχη.

Phoinikai pasižymėjo technika, nautika ir meteorologiškaje žinija, narsųs buvo kolonizatoriai ir pirkliai su liuonu, kurie daug įtakos palikę yra graikams (slg. Wolf W-m Baudissin „Adonis und Ešmun, eine Untersuchung zur Geschichte des Glaubens an Auferstehungsgötter und Heilgötter, Leipzig, 1911. Knyga svarbi med. historijai).

Persija.

Persija tikroji gulėjo palei Persijos užlają, susidurdama rytuose su Karamanija (Kermān), o vakaruose su Susiana. Gyventojai buvo arijai, kurių būstynė yra buvusi Hindu-Kušo ar Tarimo (Pamir) sritis: iš kur vienas sriautas paplito po Europą, kitas nusileido į Pundžab, o trečias pasklido po Baktriją ir Arianą. Dalis šitųjų vėliau apsibuvo Mėdijoje ir Persijoje, ir Persai Akhaimenidų vedami apniko ir laimėjo seną karaliją Anzan arba pietinį Elamą.

Mėdai žinomi buvo Sargonui 713 m. ir Ezarhaddonui, pasidalinę į daugelį smulkių genčių. Jungiasi jie po valdžia Kastarito (Kyaxario), ainio Dėjokio (Assyrų Deiukku), kuris buvo įsteigęs Ekbataną, ir palengva taip-gi Armėnija bei vakarų Mėdija atitenka jų rankosna. Taikoje su Lydijos Alyattu 585 m., tarpininkaujant Nebuchadrezzarui, upė Halys virsta rubežiumi tarp Mėdijos ir Lydijos karalijų. Sūnus Kyaxario Istuvegu (Graikų Astyagės) karėje su Kyru, Persų karaliumi, tapo savų kareivių išduotas 549 m., ir Kyras nusiaubė Ekbatanos sritį ir karališkąjį miestą.

546 m. Kyras baigia užkariauti Mėdiją (Larissą-Rasen ir Mespila-Muspilu, kur Astygio duktė buvo pasislėpusi), kreipiasi prieš Kroizą ir paima Sardes, ir suintrigavęs Žydus Babilonijoje pergali Nabonido armiją pas Ratą, o gen. Gobryas be mūšio įima Babyloną 538 m. Kyras atvykęs tampa garbintoju ir tarnu Bel-Merodacho ir Nebo. Galiaus Kyras krito mūšyje su Masagėtų karaliene Tomyrimi besiimdamas šiaurės rytuose 529 m.

Kambyzes nužudo brolį Bardes (Hėrodoto Smerdis), traukia prieš Aigyptą, Aithiopiją ir Ammono oazį. Ilgai karaliui namie nebūnant, mėdiškųjų Magų tautos (ne arijų) vadas Gomates pakelia politiškai religišką maištą: mat Arijams pavydėjo įtakos, ir suardė aukurus ir šventyklas Zoroastrianizmo. Kambyzės nusižūdė 521 m.

Dareijas, Hystaspio sūnus, su kitais Persų didikais uzurpatorių užmuša Nizaijoje Mėdijoje, Zoroastrianizmą pakelia į

valstybės religiją, atstato Ormazdui maldnamius, arijus Persijoje ir Mėdijoje grąžina valdžion ir Avestą su komentarais paskelbdina impėrijoje. Magophonija buvo ilgam liaudies šventė Persijoje. Bet vėl Assina Susianoje ir Nidintabel Babylonijoje subruzdino maištą, o vėlau ir ne Arijai Mėdijos po vada Sattarrittos (Phraorto), ainio Vakistarros, sukilo. Bet veltui! Visi tapo nugalėti ir arijų suprematija tapo sukurta. Nestokojo dar daugiau sukilimų Susianoje, Babylonijoje ir Margianoje, bet nepavyko, — ir Dareijas galėjo rūpintiės sutvarkymu to, ką su tiek darbo ir vargo buvo atgavęs atgal.

Impėrijos centru tapo Sūza (Šušan). Valdžia centralizuota karaliuje, kuris tapo įstatymų šaltiniu. Rods buvo taryba iš 7 šeimų, bet ji nieko neženklino prieš centralizuotąją biurokratiją, kurios nariai priklausė nuo neatsakomingojo karaliaus. Impėrija padalinta tapo į 20 (ar 23—29) satrapijų, su kuriomis susisiekimas iš Sūzos palaikomas buvo vieškeliais ir paštu. Kiekvienas satrapas privalo paskirtą donį mokėti, nuo 170—1000 Euboijos sidabrinių talantų, kuriais pinigais civiliniai ir militariai valdininkai apmokami buvo. Karaliaus sekretoriai privalė pranešimus rašinėti karaliui apie satrapų veikimą, ir kartskartėmis karalius siųsdavo kareiviją provincijos inspekcijai. Satrapais paprastai būdavo karaliaus giminaičiai, o Persijoje pačioje teisėjai lankėsi vietose bent sykį metams. Dar ir kariuomenė satrapijose (pav. Sardėse) buvo komandoje nepriklausomo valdininko. Iždas gaudavo bent 7740 talantų (2.964.000 angl. svarų) metams iš 19 provincijų sidabru, ir dar Indijos provincija mokėjo auksu 4680 Eubojiškų talantų (1.290.000 angl. svarų); be to dar ėjo mokesnis nuo žvejybos, kartais ir naturalijomis: javais, avimis etc. Iš sidabro ir aukso, surenkamo Sūzoje, buvo mušami aukso ir sidabro „dareikai".

Buvo karė su Sakais, ir Skylakiui iš Karijos ištyrus Indą, užimtas tapo Pundžabas. Mandroklės iš Samos padirbo tiltą per Bosphorą, ir atlikta tapo expedicija prieš Skythiją; o Megabazos su armija pajungė Thrakiją, ir Makėdonija mokėjo donį. Bet 501 m. Joniškių maištas įvyko ir Athėnėnai nudegino Sardes; už tai Dareijas labai pyko ir, Hippijo kurstomas, 493 m. išsiuntė Mardonių su armija prieš Athėnus. Laivynas nelimo pas kalną Athos, o armiją užpuolė Thrakų brygai. Tad 490 m. po Daties vada persai vėl griaujasi į Attiką, bet jų praloša paš Marathoną išgelbi Graikiją. Naują

išrengimą sutrukdė maištas Aigypto 487 m., ypačiai, kad tų imtynių metu mirė Dareijas 486 m.

Silpnas, tuščias, ištaigingas Kserksės, nubaudęs satrapą Zopyrą už sunaikinimą Belio dievnamio, kreipėsi vakaruosna, bet grįžo iš Graikijos sumuštas, ir Mardoniui pas Platają nelimus, Graikai karę perkėlė į Aziją. Athėnai virto dvasios ir meno vadais pasaulyje. Kserksės žuvo nuo dvarionių, sukurstytų jo pačios Amestries, 465 m.

Artaxerxes I Longimanus (465—425) malšino Baktrus, koneveikė brolius, Aigyptą nutildė 455, o 449 m. Kallijo taikoje atsisakė nuo vyriausybės ant Graikų miestų Maž. Azijoje. Megabyzos Syrijoje sumišo ir laimėjo sątaiką geromis sąlygomis, ženklas impėrijos pagedimo. Artaxerxiui mirus naminiai ermideriai ėjo didyn, iki ant sosto pateko

Dareijas II Nothos (424—405), kuris malšino maištus (brolio Arzitės, Lydijos satrapo Pissuthnio, ir Aigypto) ir Graikus Maž. Azijoje atgavo, kada Athėnams nepavyko Syrakūzose.

Prieš Artaxerxį II Mnėmoną sukilo gabesnis brolis Kyras, Maž. Azijos satrapas, bet krito mūšyj pas Kūnaksą, 401 m., ir Xenophontas su Graikais grįžo namo. Vakaruose —Myzija, Pizidija ir Paphlagonija atsidalino, o Spartėnai įsiviešpatavo vakarų Azijoje. Tad Persai gelbi Athėnams atstatyti „ilgasias sienas“ ir Spartėnai pasirašo Antalkido taiką 387 m., grąžindami Maž. Aziją didkaraliui 379 m. Evagoras Kypre tapo užgniaužtas. 362 m. kilus maištui Maž. Azijoje ir Syrijoje, karalius mirė.

Okhas (362—339) užmuša brolius ir kitus karališkus princus. Viziras Bagoas ir admirolas Mentor iš Rhodos nuramdo pamišimus Kypro, Sidono ir Aigypto. Viziras nunuodija karalių, ir pakelia ant sosto savo sūnų Arses, bet po dviejų metų ir tą prašalinęs, pasodina savo draugą Dareiją III Kodomanną Arsanio sūnų. Tad jau Aleksandras Makedonietis persikraustė per Hellespontą 334 m. ir pas Graniką laimėjo Maž. Aziją. Pas Issos susmaugą karaliaus pati, motyna ir bagažas atiteko Graikams, Aigyptas tapo užimtas, ir 331 m. pas Gaugamėlą ir Arbėlą sukrito impėrija: Aleksandras įtraukia į Babyloną, į Sūzą ir girtas būdamas, sako, padegė palocių Persėpolyje. Baktrijoje satrapas Bessos nužūdė nelimusį did-karalį.

Religija ir Mythologija. Mėdijos ir Elamo ankstyvoji populiacija kaip Akkadai, buvo polythėistiška, nors Elame paveikė Babilonėnų įtikėjimai: apeigos Nanos arba Ištar'ės. O iraniškieji ateiviai buvo linkę į monotheizmą, ir Ahura Mazda, „viešpats duodantis žinią", susiurbė kitus dievus arijų tikybos: dievai Vedų gamtinio garbinimo virto jo attributais ir tvariniais. Buvo labos ir nelabos galios, naktis su tamsa, sopulys su džiaugsmu, žaltys ir saulės dievas jį užmušantis. Tie priešingumai įgija moralį pavidalą, tad ir kįla kova tarp labo ir nelabo. Išauga puritonai pūsčiose ir kalnuose Arianos po Spitamos: Zarathūštros vada. Paprastai sako jį gyvenus Baktrianoje dvare karaliaus Vistâspio, ir Avestos kalbą Zend ėsant Baktrianos kalba. Harlez-gi mano, kad Rhagae ir Mouru ar Meru ėsą gimtinė naujojo tikėjimo 7-ame amž.

Dareijas giriasi, kad jis atnaujinęs senus raštus, kuriuos buvo sunaikinęs Magų maištas. Regimai Anzano karaliai (Theispės valdęsis Sūzą 600 m., Kyras.) buvo kalti už Avestos knygų apleidimą ir įstatymų Zarathūštros užmiršimą. Ir Dareijas šneka apie būvimą kitų dievų šalia Ormuzdo, nors tasai vyriausias; ir dievnamiai vieniems ir kitiems statomi būdavo. Mirėliai laidojami, kartais ir gyvieji, ir nėra reguliacijų dėl vaiskumo, kurios užima didelę dalį Avestos, o kurios regimai tapo sudėstytos Mazdeizmui pasiliovus būti valstybės religija. Iš tiesų šventoji Zoroastro literatūra augo palengva ir laipsniškai, kaip ir kitos šv. literatūros.

Seniausioji dalis giesmių (Gâthas) rašyta senesniame dialekte ir įdūnyta ypačiai Yaçnoje (litanijų aukoms rinkinyje), Yaçna ir Visperad, ir Vendidad (religiškieji įstatymai ir mythų pasakos) sudaro taip vadinamą Avestą.

Greta to yra Khorda Avesta, „Mažoji Avesta", trumpos maldos, padalintos į 5 Gâh, 30 formulų Sirôzah, 3 Afrîgân, ir 6 Nyâyiš.

Prie jų dar prideda Yašt, liaupsės giesmes ir keletą fragmentų, kurių svarbiausias Hadhokht Nosk.

Avestos šventumas dar nušvitina literatūrą rašytą Pehlevi tarme (viduramžių persiška) pabaigoje Sassanidų gadynės, tarp kitų Bundehėš, Mazdinė kosmogonija ir mythologija.

Bet tai vis tik fragmentai literatūros kitados buvusios: anot Parsių padavimų, Vendidad tai esą likučiai 21 Noskų, iš kurių susidėjo primityvė Avesta, kurią Ormazd apreiškė Zo-

roastrui, ažuot 18 yaštų buvę pradžioje 30, ir Bundehešė randasi daug prilyginimų, neberandamų dabartiniuose Zendo tekstuose. Anot padavimų iš Sassanidų gadynės, dabartinė Avesta susideda iš fragmentų, kurius kuningai sudėstė, dalinai iš atminties po to, kaip Aleksandras Didis buvo sunaikinęs šv. knygas; Mohammedonų-gi užkariavimai dar padidinę yra nuostolius.

Ar šiaip ar taip, aiškus dualizmas Zarathūštros doktrinos buvo pilnai išplėtotas Akhaimenų laikais: Ahūra-Mazda sutvėrė visus daigtus, ir nelabumas bus surytas karalystėje labo. Po Ormazdo ir jo ištikimo pranašo eina Ahūros, „gyvos" dvasios, „dievai" Dareijo, vėliau paverstos į Yazatas (Izeds) arba angėlus, ir 7 Ameša-Špentos (amšąšpandai) „nemirštamieji ir laimingieji". Šitieji iš pradžių = Aditya Indų mythologijoje, virto padievintomis abstrakcijomis, Vohumanô, Aša Vahišta (kilni šventybė), Khšathra vaviya (tobula viršesnybė), Špenta Armaiti (dievinas padorumas), Haurvatât (sveikata) ir Ameretât (nemirtinumas).

Armaiti buvusi kuomet žemės deivė kaip Vayu, vėjų dievas (jau Gâthose), Varena (dangus), Mithra (saulė). Varena buvo vyriausia esybė, prisišaukiama kaipo Ahūra Mazda, kurio materialiniu symboliu su laiku virto Mithra. Mithra dar nebuvo į Ormazdą susiurbtas Akhaimėnų dynastijos metu, bet Artaxerxes Mnėmon po Babyloniškųjų prietarų įtaka netik šaukėsi prie saulės dievo Mithros, bet statė paveikslus Anahit'ei ir Tanatai, Babylonėnų Nanai, Sūzoje, Persepolyje, Ekbatanoje, Babylone, Damaske, Sardėse ir Baktroje. Mithros garbinimas vėlesniais laikais, kuris symbolizavo saulės perėjimą į Taurą pavidalu buliaus, kurį žmogus pamuša, buvo pastaru prigyvenimu tikėjimo, kuris kuomet tai buvo giliai įskvirbęs į liaudies mintį.

Angro-Mainyus (Ahriman) „tamsioji dvasia" iš pradžios tamsa nakties ir audros. Devas, kurie jam buvo padėję senose mythų imtynėse tarp nakties ir dienos, virto Mazdeizmo daimonais, ir tūli šviesos dievai su laiku ten pritapo. Tamsybės princo taryba susideda iš Ako-manô („blogoji mintis"); Sauru (mirties vilyčia), Indra, kitados lytaus dievas Indijoje; Nâunhaithya (Vedų Dioskurai), Tauru ir Zaivi (liga ir pūvimas). Ahriman naikina, ką Ormazd sukūria. Kuningas-dievas Sraoša (Seroš), kuris pirmas aukojo Ahūrai ir giedojo šv. giesmes, 3 kart, dieną ir naktį, su savo armija

nusileidžia smogti Angromainyui ir jo gaujai — Kahvaredha ir Kahvaredhi, Kayadha ir Koyadhi, Zanda ir Yatû, Aêšma (dūkstantis), vadas Drvantų, Drukhs (naikinimas), Daivis (apgaulis) ir Drivis (vargas). Sraoša gyveno tūkstančio piliorių palociuje, pagražintame iš oro žvaigždėmis, apšviestame viduje savo paties šviesa, ir aukštas buvo ant viršūnės Elburzo ar Demavendo, kur Akkadų ir Protomėdų mythologijos Olympas buvo nukraustytas. Mythas į Mazdeizmą pateko protomėdiškais takais.

Ginklais kovoje su nelabomis dvasiomis buvo malda, auka, vaiskumas, Haomos sąkramentas, ir visokios apeigos, tarp kurių khrafsthragna (įrankis naikinimui nuodingų gyvūnų, sukurtų Ahrimano) ir baresma (barsom, žynavimo rykštė) iš Akkadų religijos, turėjo būti skolintos nuo protomėdiškųjų gyventojų.

Brangiausiąje auka buvo arklys, kurio mėsą valgė kuningai ir garbintojai, o „dūšią" mėgo Ormazdas. Haoma=Indų Somai, nugirdantis augalas, symbolizuojantis augalų spėkas. Geltonąją žemės haomą atatinka baltoji dangaus haoma, kuri padarys žmones nemirtinais rezurrekcijos dienoje. Mat Zoroastro tikintieji netik dūšios, bet ir kūno nemirtinumui tikėjo bent Theopompo laikais (Aen. Gaz., Dial. de anim. immort. p. 77). Nuo jų Mohammedas pasiskolino mintį siaurojo tilto (činvat peretu), kurį gerųjų dūšios pereina atvangiai, gelbint Sraošai, o nelabieji įkrinta į bedugnę Angromainyaus duobę. Ugnis tai Ormazdo šv. elementas ir neleistina ją suteršti. Iš pradžių ji gerbiama buvo kaipo Atar, ugnies dievas, ir per ją garbintojas pasiekia dievą. Žemė ir vanduo taip-gi gerbiami, ir todėl kūnus paliko sulesimui paukščių ar žvėrių suėdimui. Šuo — šv. žvėris.

Po 12000 metų svietas pasibaigs žiema ar audra, ir ateis amžinas pavasaris, kur atsikėlę teisiųjų kūnai gyvens. Taip jau Dareijo laikais tikėta. Bet vėliau atėjo įtikėjimas, kad piktybė taps susiurbta labo pergalėje. Tatai veda monotheizman, kur virš Ormazdo ir Ahrimano esti pastovus Erdvės ar Begalinės Šviesos principas Zrvan-akarana „berybis laikas". Taip manyta laikais Eudėmo, mokinio Aristotėlio (Damascius, ed. Kopp. p. 384). Palengva âthravos, Mazdos kuningo, ir mago, Protomėdiško žavėtojo priešgynybė, susilieja po jungiančiaje įtaka Persų impėrijos.

Bundehešo ir Vendidado kosmogonijoje (1 fargarde)

arijų paradyzas buvo Airyanem Vaêjo, tarp Oxaus ir Jaxarto, kur aukso laikmetyje valdė Yima, Vivanghvato sūnus Yama, Vivasvato sūnus Vedose (viešpats mirusiųjų, pradžioje: prieblanda). Firdusio Šahnamėje Yima virto Jemšidu. Bet vyriausioji šviesa hwarenô tapo pavogta nuo Yimos Khšaêtos (šviečiančio Yimos), trigalvio nakties žalčio Azhi-dahâkos, kandančio žalčio (tyrono Zohak pas Firdusį). Thraêtaona, Athwyô sūnus (Šahnamės Feridun) nugalėjo monstrumą; gimęs „keturių kampų" Varenoj jis yra tas pats ką Vedų Traitana ar Trita Aptya „aušra", vandenių sūnus, tai Homėro Athėnės epithėtas τριτογένεια. Žaltys pririštas prie viršūnės Demavendo, ir jį užmuš svietui pasibaigiant Keresaspa, Firdusio Geršasp, Indų Krišašva. Keresaspa jau kitus Ahrimano baisūnus užmušo, kaip Šravara (Graikų Kerberos), ir jo valdymas grąžino Yimos garbę. Kada Azhidahâka taps galiaus užmuštas, gims Zarathūštrai sūnus Saošyant, kuris atneš amžiną šviesą ir gyvatą žmonijai, kaip jo tėvas kad kitados atnešė įstatymą į teisybę.

Medicina. Persijos valdymierų palinkimas Zendo tautos savybes į vienetą sulieti su svetimais elementais, assyriškais, aigyptiškais, romiškais — kas ypačiai tėmytina skulptūroje ir architektūroje — neatnešė didelių rezultatų: trūko energijos prieš senas kultūras — išskyrus religiškas idėjas — ką nors savotiško, didžio pastatyti. Tai matosi ypačiai tautinėje Persų medicinoje.

Mediciną senovės Persų galime pasemti (nėsant kitų šaltinių) tik iš Persų relig. raštų, Zend-Avestos ir jos išsišakojimų.

Irane 3 religijos viešpatavo: 1. Mėdų magizmas, pažymėtas elementų padievinimu, žvaigždžių kultu ir žavėjimu, labai Babylonėnų įtakos įveikiamas; 2. Persų polytheistinė gamtos religija; ir 3. Zoroastro reformacija su garbinimu Ahûramazdos, kurio atspindžiu yra ugnis. Šitoji moraliai pagilinta buvo masėse nelabai paplitusi. Net Akhaimenidai gan laisvai į ją atsinešė, ir net netikius gydytojus iš Aigypto ar Graikijos pas save laikė. Tik Sassanidai (240 — 651) Zoroastro mokslą labiau gerbė, ir Arsakidai iš padavimų ėmė Avestos raštus naujai rinkti ir redaguoti, ko viso, rasi, ketvirtoji dalis tėra užsilikusi. Be Avestos yra Pehlevi kalboje paruošti raštai Dinkart (iš 9-ojo amž. po Kr.) ir Bundehėš (kosmologija iš 13-jo amž. po Kr.), kur šis-tas įdomaus medicinai atsiranda.

Avestoje besirandanti kūno dalių pavadinimai tapo ne Iranų išrasti, bet kilę yra iš ariškų pirmapradžių. Savaip pažymėti: oda, mėsos ir kaulai, kraujas, smegenys ir taukai. Kūno dalys: galva (plaukai ir barzda), veidas ir kakta, akys, antakiai, nosis, burna su dantymis ir liežuviu, smakras ar skruostai ir ausys; kaklas, nugara, petys, pažastė, krūtinė, šonkauliai; liemuo, pilvas, bamba, slėpsniai ir paslėpsnys, šlaunis, pautai ir pinda; žastas, alkūnė, ranka, pirštai, kumščia; staibikaulis, kelienas, blauzda ir kinka, koja, riešas, kulnas... Iš organų Avestoj paminėti: širdis ir plaučiai.

Įstatymų knygos Vendidad 3 pastari perskyrimai pašvęsti medicinai, ten ir apie jos atsiradimą pasakyta. Thrita[1]) — sako — buvo pirmas „gelbinčių, įžiūrinčių, galingų, sumaningų, turtingų, prie giminės Paradhâta prigulinčių žmonių", kuris kovojo su liga ir mirčia. Jis sugebėjo su dievo malone gydyti ir žolėmis ir chirurgiškai; mat Ahūramazda jam meldžiant leidė daugybei gydančių žolių augti ir padovanojo jam metalinį operacijoms peilį.

Nelabasai principas Angra Mainyu (Ahriman) stengėsi visokiais būdais kenkti dievo sekėjams ir jiems ligas pagamina. Liga mat buvo kas tai daimoniško, o ligonis apsėstasai. Prie biauriausių šalies plėgų priklausė visokiariopos karštinės ir odos ligos (niežai, raupsai). Toliau: galvos sopėjimas, džiova, lyties ligos, kripumai, užnuodymai (gyvatėms įkandus, ar nuodingomis žolėmis), moterių ligos (puerperalė febris, mėnesinių susitrikdymai, mėnesinės besitęsiančios daugiau kaip 9 dienas skaitėsi jau liga). Kas buvo tikėjimo rišama su daimonais, skaitėsi nevaiskiu, beje liga, išmatos kūno, lavonas. Stebėtina, kad moteris su mėnesinėmis ir šešauninkės prigulėjo prie „nešvariųjų" ir privalė apsivalyti sulig nustatytomis regulomis.

Anot legendos menstruacija pirma pasirodė pas Džahį, prostitucijos daimonę, kada Angra Mainyu pabučiavo jos galvą. Menstruojanti moteris paprastai 4 dienoms atskiriama ir patalpinama kamaroje sausomis dulkėmis užpiltoje, nuo namo atskirtoje, toli nuo tyrų elementų. Suprantama, tuo laiku uždraustas lyties susinešimas ir tik atlikus reikiamus apsivalymus, leista buvo moterei vėl su žmonėmis sueiti. Taip pat

[1]) Graikų Τρίτων (jūrių dievas žmogaus pavidale su žuvies uodega) bene primena, kad vanduo tai pirmiausioji gydymo galybė.

šešiauninkės nešvarios ir tik po 40 dienų ir apsivalymo tegalėjo glaudytiesi prie vyro. Ypačiai kietai izoliuodavo moteris persileidusias, nėsa nenormalumas labai smarkiai pareiškia nelabojo įtaką. Apsivalant svarbą dėjo ant mazgojimų devynerių vartų ar atvarų kūno, akių, ausų ir šnypšlių, burnos, kūšio ir rūros. Lavono palytėjimas skaitėsi ypatingai sunešvarinąs, kuri pažvalga stabdė medicinos plėtotę. Lavonas, mat, atitenka nelaboms galybėms, šmėkla musių pavidale pasigriebia savo grobį; nuo lavono nešvarumas pereina ant namų, ant gyventojų, ypačiai giminaičių. Numirėlių išmetimu rūpindavosi lavonnešiai, kuriais labai biaurėdavosi. Giminaičiai per tūlą laiką privalė su žmonėmis nesusieiti. Kaip gilias šaknis pas Iranus buvo įleidęs tikėjimas daimonams, gražiai matosi iš tautinio eposo Šahnamė Firdusio.

Zoroastro pasekėjai tikėjo dūšios nemirtinumui ir prisikėlimui. Mirtis tad jiems ženklino kūno atsiskyrimą nuo dūšios. Bet Persų psychologija pažinojo kaipo žemiausią dūšios jėgą — gyvastinę jėgą, vadovaujančią kūno funkcijose, kuri prasideda su kūnu ir dingsta su medžiaga. Nors su kūnu rišasi, bet su juo nedingsta: sąžinė, dvasia, dūšia siauresnėje prasmėje (valios jėga), Fravaši (gynėja-dvasia, gėnijas).

Ligas gydė kuningai vydami laukan ligos daimoną, apvalydami (religiškoje ir hygiėniškoje prasmėje) ligonius: ypačiai maldomis ir šv. žodžiu. „Daugelis pagyja nuo žolių ir medžių, kiti nuo vandens o dar kiti nuo žodžio: juk dievinu žodžiu ligoniai tikriausiai pagyja". Šalia theurgijos gydėsi žolėmis, juk Ahūramazda, kad daimonų veikimą susiaurinus, gydančią jėgą suteikė augalams (pvd. svogūnas, cibulis, aloė, cannabis), ypačiai nuodingiems. (Persų gydytojai atsižymėjo pažinčia nuodų). Kaip Indai, taip Persai brangino vandenį kaipo gyduolę (be apvalymo ir atgailavimo). Buvo ligos gydomos „peiliu", bet chirurgijoje senovės Persai netoli tenuėjo; juk karalius Dareijas I buvo priverstas Graikų gydytoją samdyties pataisymui išnarinto riešo.

Avestos theurgija skiriasi nuo theurgijos Babylonėnų, Turanų, Mėdų raganiavimų. Prieš daimonų papykį geriausiu vaistu buvo malda. Bet buvo atsitikimai ligų, kur nė šv. žodis, bet tam tikros patarlės branginamos buvo kaipo atžavinys. Be to, vartodavo amulėtus (plunksnas ir kaulus paukščio Varadšan, varno?). Tur-būt buvo daromas skirtumas apžadėjime, ar gerieji ar nelabieji daimonai prišaukiami buvo, kaip

ir viduramžiuose skyrėsi baltoji magija nuo uždraustos „juodosios“ magijos.

Įstatymas sako: „Sutvertojau! kada Mazdająçnas (tikintieji) nori į gydytojus įsimiklinti, jie privalo pirma išmėginti, ar ant Daivajaçnų (netikių) ar ant Mazdajaçnų. Kada kas pirmu kartu Daivajaçnam piauja, ir tasai miršta, kada jis antrukart Daivajaçnam piauja ir tasai miršta, kada jis trečiukart Daivajaçnam piauja, ir tasai miršta, tai toks nėra sugabus gydyti ant visados“.

Jeigu kas-nors po tokio nevykusio išmėginimo emėsi praktikuoti ir jeigu koks ligonis mirė nuo nevykusio gydymo, tai skaitėsi lygu tyčiam nužūdymui.

„...Kada kas-nors pirmąkart Daivajaçnam piauja, ir tasai (gyvas) išlieka, jeigu kas-nors antrukart Daivajaçnam piauja, ir tasai išlieka, kada kas-nors trečiukart Daivajaçnam piauja ir tąsai išlieka, tai jis sugabus esti ant visados; sulig noru tegul jis mėgina gydyti Mazdajaçnas, tegul sulig noru jis piauja Mazdajaçnam, sulig noru tegul jis gydo piovimu. Kuningą tegul jis gydo už dievotą maldą, namo savininką už kainą mažo pajungiamo gyvulio, šeimos poną už kainą vidutinio pajungiamo gyvulio, gentės poną už kainą puikaus pajungiamo gyvulio, srities poną tegul jis pagydo už kainą ketvertu važiuojamo vežimo; kada jis pirmu kartu namų moterį pagydo, tai asilė esti jo atlyginimu, kada jis moterį pono šeimos pagydo, tai karvė esti jo atlyginimu, kada jis moterį pono gentės pagydo, tai kumelė yra jo atlyginimu, kada jis moterį pono srities pagydo, tai verbliudė esti jo atlyginimu; vaiką iš šeimos tegul jis pagydo už kainą didelio jungiamo gyvulio, didelį jungiamą gyvulį tegul pagydo už kainą vidutinio jungiamo gyvulio, vidutinį jungiamą gyvulį tegul pagydo už kainą mažo jungiamo gyvulio, mažą jungiamą gyvulį tegul pagydo už kainą vieno smulkaus gyvulio, o vieną smulkų gyvulį už kainą pašaro“. Regimai persų gydytojai, kaip aigyptėnų, gydė taip-gi gyvulius. Kaip reikia pasiutę šunys gydyti, buvo ypatingi parėdymai: reikia mėginti jiems įduoti vaistų, ir jeigu tatai nieko negelbi, panaudoti prievartą. — Nustatytoji mokesnis mokama buvo gydymui pavykus.

Vendidad įsako gydytojui skubintiesi su pagalba, bet persergėti gydyme per sparčiam nebūti, o skubotumą tegul nustato stropus symptomų ištyrimas. „Jeigu liga rytmetį pakilo, tai dienos metu reikia eiti gydyti; jeigu dieną, tai tegul

įvyksta nakčia; o jeigu nakčia, tai gydytojo įsibriovimas turi įvykti auštant".

Dėliai religiško globojimo, theurgiškai empiriškoji medicinos plėtotė nepakopė augštyn. Vis-gi kuningų symbolizme randasi hygieniškas branduolys, kuris liaudies sveikatai labai prisitarnavo. Religiškos apeigos besirišdamos su piaustymaisi, kuningų lūpomis skelbiami ir stipriai masinanti įsakymai kūną švariai užlaikyti, diaitėtiškas elgesys, sureguliavimas lyties gyvatos, smarkųs uždraudimai sexualių excessų ar ištvirkimų ir t.t., nuošaliai stovinčiam, kaip kad Plinijui, daro įspūdžio, lyg Zoroastro mokslas būtų išėjęs iš medicinos.

Zoroastro mokslas tai dūšios ir kūno vaiskumo kultas (symboliškai išreikštas garbinimu valančios ugnies, atspindžio Ahūramazdos) ir kreipėsi prieš viską, kas nevalyva mintyse, žodžiuose ir darbuose, ar phyziniame žmogaus gyvenime ar gamtoje (atstovaujamoje nelabąje dvasia Angra Mainyu, o symbolizuojamoje kirminais ir žalčiu). Phyziškam apvalymui, rods atsižiūrint į dvasišką skaistumą, ištesėta — priešingai netikiams, ypačiai nevalyviems stepų raiteliams (Skythams, Turanams). Girtinu pvd. buvo užmušimas tūlų nešvarių gyvūnų ir atidavimas jų kuningui; uždrausta buvo spiauti į upę, ar jon mįžti, net joje praustiesi; besimeldžiant, religiškose apeigose prie visokių progų vykinami valymai (smilkymai, subraukymai su žeme), mazgojimai etc.; kūno purvus, sutepimą drapanų, indų, baldų etc. prašalinti, buvo religiškaje pareiga. Avesta gręsia smarkiomis pabaudomis čion ir amžina pražūtimi aname gyvenime už sexuales ydas: svetmoterystę, prostituciją, masturbaciją, paiderastiją ir piktadarišką abortą. Apie paiderastą sako, jis jau prieš mirtį esąs velniu, o po mirties nematomas daimonas. „Po to kaip jis duoda save ketvirtu kartu žagti, mes išsviliname jam liežuvį ir taukus". Religiškai tautiniam ieškiniui atatiko siūlymas sutuokdinti artimiausius giminaičius, net moterystę brolių ir seserų. Todėl mūsų žvilgsniu jų hygiėna nevisuomet vykusi kaipo remiama tik religiškais motyvais. Tikėjimas daimonams čion daugiau sveria negu prajautimas antisėpsies. Kaip-gi kitaip pasiaiškintum, kad Zoroastro kuningai „valymosi" ir mazgojimųsi iškilmėse šlakštė su karvės urina? Karvė Persams kaip ir Indams buvo šv. gyvulys (symbolis nusistovėjimo), pažvalga paeinanti iš ariškos prosenovės. — Sunki pasėka mokymo apie ligų „nešvarumą" buvo nepagydomųjų izoliavimas.

Persų svarba tvylo ne jų tautiškoje medicinoje — Aigypto, Graikų ir Indų gydytojai toli aplenkė tengymius — bet jų tarpininkystėje tarp Rytų ir Vakarų (idėjų pasikeitimas, vaistų pirklyba). Brangintiną nuopelną įsigiję yra vėliau Sassanidų kunigaikščiai, kada jie nors degdami tautiniais jausmais, laikmetyje, kada Europos kultūra strimagalviais prapultin šlamėdama garmėjo, suteikė greta klasiško auklėjimo taip-gi būklę Graikų medicinai, tąją sergėjo ir galiaus perdavė pergalingiems Arabams.

Senovės Amerika.

Iš kur Amerindai atsirado, tai klausimas dar neišgvildentas. Manyta, kad jie yra kilę iš Azijos ir Amerikon patekę per Behringo prataką. Bet ar yra kokia gentysta su Azijatais kalboje, papročiuose, dailėje, gyvenime? Ameriką atidengiant, Amerindai neturėjo nė ryžių, kviečių, avižų, miežių ar rugių, nė geležies; nė arklio, avies, verbliūdo ar naminių paukščių; jie augino tik maïs (kukuruzus), squaš (arbūzo rūšis), gyslapį (plantago major), cassava arba manioka, bulves, tabaką. Ažuot galvijų ten buvo llama augštumose pietinių Kordiljerių, ir rūšis šuns, nežinomo Senajame Svietе. Žinojo metalus: varią, brundzą, auksą ir sidabrą.

Jų kalba polysynthėtiška: kartais visas posakis išreiškiamas vienu žodžiu susidedančiu iš 17 syllabų. Yra 760 tarmių! Plaukai jų juodi, ilgi, tiesųs, žvilgųs. Praktiškai imant, Amerindai bebarzdžiai. Akys mažos, gulsčios, giliai sėdinčios, dalinai uždarytos ir nuobodžios, su augštu blakstienų gobtūru. Skruostai platųs ir atsikišę. Nosis iškiši, ilga, kumpa (akvilinė). Rankos ilgapirštės, minkštos, švelnios; visa figūra tampri, kruti. Gymis reguliaris, dažnai gražus. Aualoti („Crow" — Varniai 6'). Moterys gan paerzinančios įgeidžius. Spalva varinė, bėra. Kūnas nepakelia nuovargio ir įtempimo kaip kad Nėgrų ar Europiečių. Stuomenyje (statūrje) nuo kiuržių (Eskimosai ir Perūvenai) iki milžinų („Crow — Varniai ir Patagonai). Išdydųs, rimti, liūdni, tylųs, nebe vaidintuvės, pasitikinti. Geidulingi, kada sujušinti. Gyvųs, pasalųs, kerštingi, bet šalti ir nesibijanti likimo.

Atidengiant Ameriką, civilizuotos gentės traukėsi nuo Neo-Mexiko iki Peru; architektūra gražiausia Mayos srityje ir Peruvijo. Pueblo Amerindai (Neo-Mexikoje) turėjo miestus su augštom sienomis, perlipamomis tik kopėčiomis. Mexi-

koje buvo paveiksluotas raštas nuo gilios senovės. Peruvėnai vartojo quipos, mazguotas virveles skaičiavimui. Valdžia su karaliais ar paveldėtiniais viršininkais viršūnėje. Šiaip buvo įdomūs monumentai-pilekalniai, ypačiai Ohejo upės slėnyje, regimai symboliški. Šiaip daugybės genčių kluikinėjo po primityvius miškus ąžuolų ir pušių, medvilnių ir pekanės ir po begalinės prėrijas, mito medžiokle buffalių, elnių, antilopių, statydami spąstus bebrams etc. Gaučos ir k. pietą Amerikoje — laviausieji mūsų laikais arklių jojikai pasaulyje. Gyvena vigvamuose iš tošies (Iroquois) ar iš skūrų. „Crowai" (Varniai) puikiai išdirba kailius. Kojas auna mokassinais iš elnio odos. Visos gentės dažo kūną (tatuuojasi) karėje ar taikoje, tūžboje ar džiaugsme. Tabakas visatinai vartojamas ir kūrinamas didelėse, ilgose (4') pypkėse, gražiai išraižytose. Dermės pypkė tai taikos symbolis. Tiki Didįjai dvasiai, taip-gi nelaboms dvasioms. Numirėliams įdeda maisto ir padargos gausą kitame gyvenime. Didelė savybė tai „medcin-man", žoliažinys, kuris esti gydytoju, raganiumi, pranašu, būrtininku, klastininku ir kuningu.

Mexikos Pulque mokėjo rauginti sulą agavių, ir piet. Amerikoje gentės dirbdavo gėralus iš inkstariešučio[1]) ir kitų vaisių. Šiaip gerdavo tik vandenį. Whisky pamylėjo kapo nevykusią dovaną baltųjų žmonių, kurie išstūmė juos iš senų sodybų. Amerindai baigia „keliauti pas savo tėvus į nusileidžiančiąją saulę".

Anot A. H. Keane štai Amerindų gentės ir kalbos:

1. Subarktiškos gentės — Eskimosai, Aleutai, Thlinkeetai

2. Athabaskų ar Tinney šeimyna.

3. Algonquinų šeimyna nuo Kanados iki piet. Karolinos, ir nuo Atlančio iki Uolų Kalnynų (Rocky Mountains). Šiaurinė šaka: Čippėva arba Odžibvė, Ottavai ir Cee; rytinė: Abenakiai, Penobskotai, Mohiganai: pietinė: Pauhattanai, Rappahanokai, Šoni, ir vakarinė: Illinois, Miami, Čeyenne, Juodakojai.

4. Wyandot-Iroquois šeimyna, nuo aututinės Kanados iki Vakarinės Virginijos, apspiesti Algonquinų. Prie jų priguli Wyandotai ar Huronai, Irquois arba „6 tautos" (Mohawkai, Oneida, Onondaga, Seneka, Kayūga, Tuskarora) ir Mokanai.

[1]) Fr. acajou, Braz. acajoba, angl. cashew.

5. Dakota ar Sioux šeimyna: Assiniboinai, Vinnebago, Omaha, Iowa, Kansas, Varniai (Crow).

6. Appalachų šeimyna: Muskogee, Čerokee, Catawba, Natchez etc.

7. Kolumbijos gentės.

8. Kalifornijos gentės.

9. Šošonai ir Pawnee šeimynos, nuo Idaho iki Neo-Mexikos, imtinai Utai etc.

10. Neo-Mexikos ir Arizonos gentės: Pueblo tautos etc.

11. Mexikos gentės — Aztek-Sonora grupė, Miztek,-Zapotek,-Zakatek etc.

12. Centralinės Amerikos gentės.

13. Orinoko gentės: Karibbų šeimyna, Barrė šeimyna etc.

14. Amazonės gentės.

15. Peruvijos ir Bolivijos gentės.

16. Brazilijos gentės — Guarani šeimyna, Botokūdai etc.

17. Patagono-Čili gentės — Araukanai, Puelčes, Tehuelčes, Fuėgai.

Amerindai Šiaur. Amerikos turi savo vaistažynius (medicin-man) — gydytojus, kurie susitelkia su didžiaje dvasia Manittu, kad galėtų pranašauti, ar ligonis pagydomas ar ne.

Pas tūlas gentes tie žyniai vadinosi: Midės, ir jie atkalba inkantancijas ir sveikatos apžavus. Dakotai turi amulėtus visokio didumo ir įvairumo, o jų sudėtį pareiškiąs Wakantąnga per sapną. Nešiojamieji amulėtai vadinasi gyduolėmis. Turi jie ir kitus, pastatomus prieš vigvamus, ir tie vadinasi didėsės gyduolės. Abidvi rūši ėsą itin šventos. Pas Sioux po paprastų exorcismų įpiovas padaro odoje ant kaktos ir pilvo, ir po tam kraują iščiulpia moterys, kad prašalinus ligą.

Čunipai, rauplėms plintant, vengia tiesų kelią, o keliauja krivėmis ir serpentiniais vinguriais. Ir kiti Amerindai seka jų papročiu. (Anot D-ro Sipp'o tai prilygstą marų šokiams ar kapų šokiams Oriente. Tokis ėsąs Münchene „Schäffertanz" kas 10 metų!).

Karibbai prasimanė sau dangų, Hujukhu, kur nėsą ligų, ir kur daug moterių bei nugirdančių giesmių gausa žadami vyrams. Tie vartojo tūlą rūšį cirkumcizijos. Floridos Amerindai turėjo savo gydytojus Jawas.

„Norėdami ligonį pagydyti, jie pratę jį braukyti, spaudyti, kandžioti ir pūsti ant jo, ir galiaus smarkiai čiulpdami tūlą jo

kūno dalį, jie ištraukia žuvies kaulą, pašiną ar šiaip kaulą, kurį paskelbia buvus ligos priežastimi".

Kiti daro pavojingas manipuliacijas ant savęs, ažuot ant ligonio, ir kad numalšinus piktdvasę, ryja peilius, akmenis, šautuvo vamzdžius. Šitie gydytojai yra ypatingai guvųs ir klastingi".

Guianos tengymių gydytojai — Piay — kurių po vieną turi kiekviena gentė, panašiu būdu elgiasi. Jie gydo ligonius maldomis, papūtimais ir padraskydami akmens skeveldromis sopamas vietas, ir tad iščiulpdami kraują. Jų visas kūnas yra ruožotas nuo raudonų dažų — mat ypatinga spalva gydytojistės! Ant galvos jie dėvi plunksnas, o ant pečių du sparnu. (Trįs plunksnos bene ženklina jų galią praktikuoti mediciną, chirurgiją ir obstėtriką, o du sparnu tai žymė augštų minčių kaipo tyrinėtojų ir praktikų)....(Baas.).

Terra del Fuego gyventojai turi žynius, ir mirus tiems medikams — jų atstovai epileptikai! — jie skaitosi velniais, kurių apsisaugo tinkamomis ceremonijomis. Mirusius paverčia į skeletus kilni ponia ir tad kaulus laidoja provizoriškai, iki mėsos ant jų dingsta nuo puvimo. Tam įvykus, skeletą galiaus įleidžia į kapą sėdinčioje postūroje.

Palyginamai geriau yra žinoma Aztekų medicina, kuri Mexiką užkariaujant jau buvo turėjusi ilgą plėtotę. Gydymas tuomet buvo rankose atskiro gydytojų luomo, besidalinusio į medikus ir chirurgus, kurių žemesnioji rūšis tai kraujaleidžiai buvo. Akušėrija užsiiminėjo gerbiamos bobutės, rinkimu simplicijų — vaistų pirkliai, kurie ant rinkos pardavinėjo gydančias žoles, mostis ir vandenėlius. Kur empirijos neužteko, ten ėjo gelbėti žyniai-gydytojai, išsilavinę įtaigos technikoje. Pastebėti reikia, kad Mexikonai turėjo ligonines (ypačiai invalidams kareiviams) ir prieglaudas nepagydomiems.

Theorėtiškas pamokymas bene vykinamas buvo kollėgijose kuningijos, kuri kaipo kulto ir mokslo nešėja (astronomija, astrologija, historija, gamtos žinija) vadovavo auklėjime, o praktišką pamokymą dažniausiai vaikai gaudavo nuo tėvo (ligos mokslas, gyduolių ruošimas, veikimas pas ligonio patalą). Pas mexikonus deskriptyviai gamtos mokslai žydėjo (botanika, ir zoologiška klassifikacija labai girtina, o studijų glamonėjimui tarp kitko tarnavo menažėrijos) ir jie turėjo botaniškus daržus, kur augino visokeriopas medicinales žoles. Net spalvoti augalų atlasai sudėstomi būdavo gydytojams

besimokantiems. Taip-gi įstabu, kad Montezuma savo palociuje laikė gyvą pathologišką rinkinį pavidale nevekšlių, luošų, kuprotųjų, kiuržų ir t. t.

Mediciniškoji mythologija tų Montezūmos sūnų (+1520 m.) buvo itin pilna. Ji turėjo specialį Aeskulapių-Ixtitlon, kurio moteris Tzapotleman ėsanti išradusi gydančius kvepalus. O-gi Tetzkatlipoka, apveizdos dievas, būdavęs autorium ligų, kurias užleisdavęs nelabystų baudimui. Jie turėjo kuningus gydytojus — Teopixqui. Šventės dievų garbei, maldos, aukos, atgailos, besikankinamai, votyvinės dovanos vartota, kad išmeldus augštesniųjų galybių globą ar numalšinus jų apmaudą. Aztekų savybė buvo ritualis kraujo leidimas iš ausų, akies vokų, lūpų, žastų — užvadavimui žmogiškų aukų, kurios, rods, in toto vykinamos būdavo epidėmijoms prašalinti. Įsitikinimą, kad ligos tai dievų pabauda ar sekmė neprietelingo apžynavimo (pvd. „blauzdaėdžių", „širdies griaužikų"), žinoma ramstė theurgija ir med. magija, ypačiai-gi kaip pas Orientalus, akušėrija ir vaikų gydymas buvo perpinti visokiais mystiškais įpročiais. Iš kitos pusės racionalizmas lindi pamokyme, kad tūlas ligas pagamina šaltis ir drėgmė, žalinga įtaka vėjo, gėralų, geriamo vandens per naktį stovėjusio, užsikrėtimas ar perdėtas koitus.

Pradedant gydyti duodavo ligoniui vaistus iš rūšies helleboro suruoštus, kad pagaminus išmetimą ar išskyrimą; žinoma podraug maldos ir religiškos ceremonijos lydėjo gydymą. Kad atspėjus, ar liga pagydoma ar ne, liepdavo ligoniui helleboro pulverį šniaukšti; jeigu jis čiaudėjo, tai buvo geru ženklu (arzumo išbandymas!). Gydytojas diagnozį darydavo stebėdamas ligos symptomus ir turėjo prityrimu įsigytą vaistų žiniją, bet pagrindu prognozei ir therapijai vis-gi buvo astrologija, beja kalendorius. Kaip pas senovės kultūrines tautas (Chaldajus ir Babylonėnus), taip pas Mexikonus žvaigždes (planetų dangaus žvėryno ženklus), tam tikras dienas, kūno dalis ir vaistus (taip vad. melothėziją), mezgė krūvon systėma atatinkamumo pamokymų. Pastarasai metų penktadienis skaitėsi lyg dies nefasti, niekas nebuvo daroma. Magiškoji medicina prognostikavo ligonio likimą iš paukščių lėkimo, gyvulių balso, ar iš tūlų symboliškų veiksmų (burtų metimas maiso grūdais, siūlų mazgais, mazgų atraišiojimais; slg. mediciną Mezopotamijoje); čion priklauso taip-gi ligos iščiulpimas („kirminų", svetimų kūnų), mystiškoji karštligių ar

užkrėtų transplantacija ant kitų žmonių etc. Kartais sunkiais atvėjais, kad diagnozį padarius, ligonį tūlais vaistais įvarydavo į somnabūlį ekstazą, lukėdami, kad mediumas pats tuomet pasakys savo ligą ir jos būklę.

Aztekai atskirdavo nemaža symptomų kompleksų kaip savistovias ligas, tarp jų ypačiai odos ligas, urinarius paliegius, venėriškas ligas (tur-būt jie pažinojo gonorrhoeą ir šankerį, ir syphilį). Therapijoje vaidino vaidmenį kraujo leidimai, skarifikacija, maudynės ir diaita, šalia gausaus gydymo vaistais. Augalinės jų priemonės — botaniką mexikonų pažinojo bent 1200 augalų — prilygsta indiškoms ir chyniškoms ir užima pirmą vietą. Minėralinė medžiaga nepažymi, o prie animalės prisiskaito pvd. sudėtinės dalys gyvatės, chamėleono, driežo, opossumo vuodega, jaguaro mėsa, kirminai, vabzdžiai. Buvo magistralės formulos labai sukrautiniems vaistams. Iš applikacijų išorinių mexikonai žinojo supositorijas, klysmą, įšvirkštimą (į urėthrą), inhaliaciją, šniaukiamas ir uostomas priemones. Buvo žolės, kurių vardas parodo jų specifišką veiksmą, pvd. specifikumas nuo nanauotl (bubonų) vadinosi nanauapatli. Gyduolių turtas apima: emetika, laxativa, sudorifika, narkotika, sedativa, adstringentia, daug abortivų, aphrodisiaka, diurėtika ir haimostatika. Dėdavo revulsiva toli nuo locus dolens. Daug prityrimo turėjo su nuodais ir priešnuodžiais; labai mylimu antidotu buvo dorstenia contrayerba, kuri sulig identifikavimu ligos agento ir nuodo tarnavo prophylaktikumu epidėmijose. Isopathijos principas išsireiškė universaliame antidote, kuris susidėjo iš miešinio visokiariopų animalių nuodų (pelenai nuodingų gyvūnų).

Hispanijos bendragadynieciai — net didis užkariautojas Cortez — labai giria mexikonų chirurgišką lavumą. Be gydymo žaizdų, skaudulių, apdegimų, kuriems jie turėjo nemaža topikų (pvd. balzamų, tabako ir agavinių lapų), Aztekai mokėjo kraują leisti, daryti skarifikacijas (su agavių spygliais), ir mokėjo siūles siūti (su tyrais plaukais). Nėsant geležies, instrumentus dirbdavo iš obsidiano (sustiklėjusios lavos). Labai stropiai gydydavo nulaužtus kaulus. Dalis sutaikius, Aztekų gydytojai uždėdavo štyvus tvarslus, kurie laikomi būdavo paprastai 20 dienų; šitie tvarslai padaromi buvo iš diržingo, stipriai prikimbančio plasterio, ant jų viršaus pareidavo pridengimas plunksnomis, potam keturios parallėlės toblytaitės (šynos), kurias diržais pridrūtindavo. Prieš didesnę operaciją

ligoniams duodavo narkotiką, o kraują stabdydavo tik haimostatikais ar vidun daviamais ar išlauk dedamais. Nežinojo karštos geležies nė dieiių; valant žaizdų tuštumas, skalavimui vartodavo taip-gi uriną. Be lokalės therapijos, ligoniams su nulaužtais kaulais dar vėnesekciją darydavo.

Obstėtrika, bobutėms pavesta, ir vaikų slaugymas neapsiėjo be religiškų prietaringų priemonių. Jau nėščių moterių gyvata, jų maistas, užsiėmimas, lyties funkcijos (susilaikymas nuo koito) buvo griežtai reguliuojami; ateinant sopuliams, pakartotinai tyrė kūdikio guolį, reikiant iš viršaus mėgino pataisyti, davinėjo gyduoles ar sopuliams padidinti ar skausmams sumažinti, kaulams kūdikio nuo lūžimo apsergėti, ir šiaip drąsino šnekinimu, įtaiga. Gimimui pavykus normaliu būdu, virkštę atidalino, nešė naujagimį su religiškomis ceremonijomis į maudynę, skarifikavo jo genitalijas — mat skarifikacija pas Aztekus turėjo religiškai hygieninką ženklinimą — o motyna pasiliko po uršiu režimu, ir jai plaudė vaginą, ją smilkė ar maudė.

Dar atsargiau elgėsi su kūdikiu, kurį nuo krūties nutraukdavo vos po 2 metų. Kur gimimas nevyko normaliu būdu, mėgino maldomis, suggestija, emmenagogais, išoriniu vertimu, purtymu (mušdami į tarpmentį) pagelbėti, arba griebdavo motyną už kojų ir kratydavo, iki kūdikio galva žemyn nueidavo (kaip pas Japonus). O jeigu ir to neužteko, tai nešdavo gimdyvę į uždarą grinčią, padvigubindavo pagalbos pastangas ir galiaus po ilgo laukimo, kada jau rasdavosi ženklai vaisiaus mirimo, rįždavosi daryti embryotomiją, kurią akušėrė atlikdavo su akmeniniu peiliu primityviausiu būdu. Operacijai padaryti reikėdavo tėvų sutikimo; jeigu nesutiko, tai vienatinai mirtis tegalėjo išgelbėti nelaimingąją. Liaudis-gi mirtį palage statė lygiomis su mirtimi mūšio lauke, ir mirusias dievinai garbino, gal dar ir dėlto, kad bijojo, begu kaipo šmėklos nepadarys žalos naujai gimusiems.

Palyginamai augštai pastatyta buvo h y g i ė n a, kuri išsiskėtė ant viešo ir privačio gyvenimo, ir buvo skaudųs įstatymai išleisti prieš seksualį patvirkimą ir girtuokliavimą.

Taigi savita Aztekų ir Mayos kultūra labai augštai nustatyta ir-gi medicinoje buvo galop 15-ojo amžiaus, nevienur be abejonės augštesnė už kultūrą užkariaujančiųjų Hispanų, kurių tik apsiginklavimas visur viršijo apsiginklavimą Amerindų centralinėje ir pietinėje Amerikoje.

Aztekų medicina tur-būt buvo čiukurą pasiekusi pas

Amerindus. Quičė Guetemaloje turėjo girtinus prityrimus dantų ir akių gydyme, psycho- ir hydrotherapijoje. Kitos gentės centralinės ir pietinės Amerikos taip gerai žinojo diagnozį odos ligų, kad tūlas dermatozes net tam tikrais vardais mokėjo pavadinti. Čion ypačiai atsižymėjo senovės Peruvėnai, kurie sujdomina mus savo religiškais graižiniais odos ligų (taip-gi lėpros ir syphilio) ant molinių sūdynų. (Stebėtina, kad Peru plastikai, žmogiškus paveikslus dirbdami, visuomet pasirinkdavo pathologiškus pavyzdžius; gal tai tuomi galima paaiškinti, kad tai kas nukrypsta nuo typo, kas nenormalu, iškraipyta ar sudarkyta, rodėsi reikalingu ir vertu gerbimo, tuomi labiau, kad tai buvo biauru). Pas Inkų Peruvėnus buvo įprasta naujagimio galvai įvairiomis priemonėmis (lentelėmis, bindomis, virvėmis etc.) priduoti tam tikrą nustatytą pavidalą. Tokių dirbtinų kaukolės deformacijų buvo 4 rūšys: apskritagalviai, plačiagalviai, siauros, ilgos galvos, smailagalviai. (Įprotis taip galvas suspaudyti buvęs todėl įvesdintas, kad vaikai paklusnųs taptų, protinių sugabumų susiaurinimui) Medicina-gi Inkų karalystėje rodos daug mažiau buvo išplėtota negu Mexikoje, kadangi nežiūrint žvilgėsio iš lauko pusės, terioniškoji valdymo systėma ir kuningijos priespauda slėgė kiekvieną savarankiškumą, o auklėjo viešpataujantjjį stebūklams įtikėjimą; Aztekai buvo bent stipresni ir dvasiškai sveikesni žmonės negu Inkų Peruvėnai. Nieko nekaiti, kad pas juos architektūra, dailės amatai (audėjystė, adymas, keramika), technika buvo gražiai pražydę. Mythologija žinojo mediciniškas dievystes (pvd. moteris aukodavo Mėnulio dievui gimdymo bėdose), gydytojai kuningai gydė tai apžavais, masažu, braukymais, kraujo leidimu, tai žolėmis, ar atvirindami ar užpildami jas. Kraują leisdavo paprastai iš vėnų nosies pašaknėje su pagalba nusmailinto, aštraus akmeninio šipulio, kurį įsprausdavo į perskeltą medgalį ir surišdavo. Lavonų aprūpinimas taip-gi buvo ypatingas: jų stačiose atsitūpusiose mumijose, kurių ypatingą susirietimą galima matyti Aztekų piešiniuose, senovės Peruvija iš Inkų laikų yra palikusi brangintiną medžiagą palajontologijai, kuri liudija ankstybą Inkų chirurgiją neretomis trepanacijos atvaromis, kaip kad buvo Europoje senakmenio laikmetyje. Apie linearę techniką šitų kaukolės atidarymų su trumpakote gelažte duoda mums išmanymą ankstyboji plastika ant senovinio Peruvėnų maïsinio alaus krūzo, kokio mes neturime iš seneuropiško trepa-

nacijos laikmečio. Operuojama auka guli ant pilvo, o Inkų operatorius sėdi jai ant sprando, savo sėdėjimu jos galvą fiksuodamas. Tolygios keramiškos liekanos augštos kultūros suteikia mums, per ypatingą įprotį, supratimą apie ligų padėtį senovės Inkų karalijoje ant galvos, stuomens ir narių. — Inkų kaukolėse esą užsilikę taip-gi pėdsakai ankstybos technikos dantų pakeitimo, bet trūksta patikrinimo. Liaudis paprastai įtikėdavo senoms moterims arba viena moteris kitai patardavo bent kokius vaistus, taip kaip epidėmijos siausdavo be kliūčių. Kiekviename gydyme aukos vaidino didelį vaidmenį. Kuningai gydytojai, ir-gi akušėrės, pirmu kartu imdamiesi darbo nudavinėjo, kad jiems tai vaidyla liepęs pasivaidindamas sapningame budėjime. Akušėrės palikdavo prie kūdiko virkštę bent piršto ilgumo; kada toji liekana nukrisdavo, ją rūpestingai džiovindavo ir užlaikydavo ir kūdikiui susirgus, žįsti duodavo kaipo tikriausią gyduolę. — Abnormalumai (polydaktylija, zuikio lūpa, gomurio žiotys etc.), dvynių gimimas etc. leidė prietaringus spėliojimus daryti (ominų mokslas); epipletikai buvo mielai priimami į kuningų luomą.

Saulės sūnūs tad, Peruvijos Inkai, turėjo labai augštą civilizaciją, pilningą politikos systėmą, ir buvo pasiekę didelę plėtotę architekturoje, kelių tiesime, pašto tvarkyme ir t. t., o dailėse ir dramos veikaluose turėjo tūlą mėtrišką formą (šistas yra išversta vokiškai!). Jie vartodavo daug mediciniškų vaistų, labiausiai cinchoną. Empiriško instinkto vedami jie vartojo cinchonos tošį tinkamuose atsitikimuose toli-gražu prieš Europiečius, kurie nuo jų sužinojo anos savybes. Jie neturėjo ypatingo medicinos dievo, ir žinojo tik vieną dievą — Pačakamak.

Šventėje, vadinamoje Citua, atgailos puotoje, Inkai įšventindavo keturius saulės sūnus, kurie tokiu būdu tapdavo gydytojais.

Peruvėnai (kaip aigyptėnai) buvo atsidavę numirėlių kultui ir jie užlaikydavo kūnus dalinai šiaudų (šieno) kūlyje ir audekluose, aprutuliavę kaip mumijas.

I.

Hellas.

Peržvalgę Rytų tautas matome, kad ten surankiota tapo nemaža žinijos ir gydymo priemonių, bet kad tai vis įkinkyta tapo į neišjudinamą pasaulėžvalgą, kurios skelbėju pasidarė

mokytas kuningų luomas. Be kritikos, be methodų perbandymo, tradicija virto dogmatiškai šmėkliško mokslumu, asmeninės pastangos liko, po konvencionalizmo slėgimu, įspraustos į negyvus rėmus, apvilktus mysticizmo, ir įgimtas žmogui troškimas viską giliai, iš padugnių tirti užkiūto, sulėkštėjo.

Kad medicinos mokslas tarptų, reikėjo lankstesnių formų, ir štai Graikų medicina, nors paveldėtoja mesopotamiškai aigyptiškų tradicijų, pasiliuosuoja nuo supančioto Rytų mintijimo, įvertina ypatos nusistatymus, spekuliaciją sujungia su kritika ir laisvą tyrinėjimą padaro pagrindu, o ne dogmas ar surembėjusius nustatymus.

Susidėjusiomis aplinkybėmis, visas kultūrinis Graikų gyvenimas krypęs buvo į grožį ir laisvę: priešpryšumų susimaigymas pagamino nepaprastą plastiškumą, o protui aiškią ir formoje nustatytą kūrybą. Atsiradimas tūlų pasakų (Kadmos, Danaos), kiltis tūlų kultų (Kabeirai, Aphroditė, Adonis, Kybėlė), ir vardai tūlų vietų aiškiai parodo, kad Graikai ir namie ir Maž. Azijos naujokynėse stovėjo kultūrinėje įtakoje kaimyniškųjų tautų: žemyne Hittitai (Gėtai), ant salų (Kypre, Krėteje) Kariai, per jures atvykusieji Phoinikai tiekė netik dailės išdirbinių, bet ir dvasios gaminių kaip Mezopotamijos taip Aigypto: Sidono puodai, Kypro metaliniai šarvai su drobės audeklais, gyvuliais ir žaliava per mainus ir pirklybą atsidūrė Graikų rinkose, taip-gi Rytų matas, svarsčiai, meno styliai, raštas ir net kultai bei apeigos dievų. Tai buvo laikmetis Mykėniškės kultūros, kur Rytų dovanos buvo sutaikomos su savitomis tradicijomis: nuo dievų paveikslų atkrinta žvėrių galvos, dailė ieško idealo harmoniškame suderinime, o mythologijoje net dangaus galinčiai pastatomi po neperlaužiama, viską nulemiančia Moira: tai lyg prajautimas įstatymiškumo visatos reiškiniuose!

Achajų kultūros vienokiariopumas užleidė vietą įsibriaujantiems Doriškiams ir Joniškiams, kurie pasklydę po šalies kalnynus ėmė plėtoti savitą gyvenimą, būdami apsergėti nuo smurto iš svetur tai kalnynais, tai žemės mažu našumu, o sustyvėti neleidė jūrė su besikeičiančiais įspūdžiais, viliojančiais į pirklybą ir jūreivystę. Augo ir sugabumai jau tai dėl darbų pasiskaidymo, jau tai dėl giminiavimosi tarp jūreivių, medžiotojų, žemės artojų ir piemenų.

Bet augo populiacija ir reikėjo skėstiesi. Milėtas turėjo prekybos tvirtovę palei Nylių, taip-gi naujokynės steigėsi

rytiniame pajūryje Juodųjų Marių ir Sicilijoje; vidur 7-to amž. iš Thėros naujokai apsisėdo Kyrėnėje, Afrikos šiaurėje, o neužilgo naujokynų priviso visais pakraščiais Tarpžeminės jūrės kaipo prekybos ramsčiai, kaipo rinkos namų išdirbiniams. Per nuolatinį pirklių ir kolonistų susisiekimą, per domėjimąsi įpročiais ir įstaigomis, per veislių susikergimą, ėjo platyn pažvalgos, žinija, kas ruošė naujoviškumus; juk tai apsireiškė gyvenime: karalija, per turtuolių valdžią ir tyrannida, pasikeitė į demokratiją.

Joniškiai Maž. Azijoje pirkliavo su Aigyptu ir Rytais, o ir ant vietos susidūrė su Kariškiais ir Phoinikų populiacija; per Lydus ir Phrygus įsigijo Babylonijos matus, svarsčius, astronomiškus prietaisus. Čia pražydo ėpos, elėgiškoji poėzija, lyrika; po Phrygų įtaka muzika pašoko, o Lydai mokėjo mušti pinigus. Nestebėtina, kad išdygo kritika, kuri apvalė mythologiją nuo usnių (Hekatajos), įsigyveno l o g o g r a p h ų racionaliai raštai, ir pradėta mintyti apie kilmę žinijos. Prasidėjo laisvas gamtos tyrinėjimas po vada Thalio, kuris susipažinęs buvo su Babylonėnų žvaigždžinija ir su Aigyptėnų geometrija: tai įvyko metu, kada svetima įtaka buvo pradėjusi paprastus piliečius nukreipti į mysticizmą: Hėsiodo theogonija, ir nuo 7-ojo amž. statomos šventyklos. Aukų stebėjimas, atgailos aukos, mirusiųjų kultas eina didyn, orakulai garbingyn; Thrakų Orphizmas ruošia apreiškimo theologiją su slaptingomis mysterijomis, kurios allegorizuoja nemirtinumo įtikėjimą. Iš vakarų-gi ima sklisti Pythagorizmas, sumezgantis math.-phyzikalinę pasaulėžvalgą su Buddhos ir Zarathūštros mokymu apie dūšių dangynes. Iš visų tad pusių sėjama buvo sėkla tikėjimo stebuklais, smaugiančiais laisvąją mintį.

Kad Joniškei ir paskui eleatiškei philozophijai su jos laisva kosmogoniška spekuliacija ir pažinties kritika pavyko papriešinti kylančią theologiją, ir mokslą kaipo savitą kultūros veiklumą atpalaiduoti nuo religiškų tradicijų, tai prigulėjo labai nuo tos aplinkybės, kad Graikijoje nebuvo suspėjęs įsiviešpatauti organizuotasai kuningų luomas, pavergiantis dvasiškąją gyvatą. Nėsant štyvos politiškos koncentracijos, nebuvo išaugusi viena hierarchija, o kada kultas atskirų genčių suvalstybintas tapo, tai kuningai buvo valdininkais liaudies paskiriamais, ir religija be vieno centro, be neliečiamų dogmų, toliau plėtojosi nebe tiek kuningų įtakoje, kiek įtakoje dailės ir poėzijos. R h a p s o d a i, poėtai, vėliau philozophai buvo skleidėjais

dvasinės kultūros. Rods tarpe 6 — 5 amž. išrodė, lyg Delphų orakulas įsigalės ir pasiglemš pas Graikus vadovybę, ir Persų didkaralis mėklino, kad Hellados kuningija jam patarnaus kaip kad hierarchai Aigypto ir Judos, bet mūšiai pas Salamis ir Plataijas išgelbėjo taipgi Graikų dvasią nuo pavergimo ir paskendimo religiškajame dogmatizme. (Juk magas Osthanes, tyčia lydėjo Kserksį ir jau skelbė savo antgamtiškąją dailę, kad obskurantizmui suteikus pergalę).

Tad ankstus ir nuolatinis susidūrimas su Rytų kultūromis, įsigijimas jų vaistų gydymo methodų ir tūlų pamatinių idėjų iš Mezopotamijos ir Aigypto, leidė laisvai daryti varžytines visokiuose centruose ir savitai perdirbinėti, kas buvo iš svetur įsiskverbę. Nėsant uždaro kuningų luomo, kuris būtų mokslą su religijos pažvalgomis sukaustęs, medicina įstengė anksti atsiskirti nuo šventyklų kulto ir po philozophijos vadovybe statyti savo synthėzes.

Graikų mokslas atsižymi netiek blaiviu buičių tyrimu, kiek geniališka ome-intuicija ir stengiasi dalykų esmę ištirti plastiškomis sąvokomis. Iš patenkinančios pažvalgos į visumą, manyta, smulkmenų pažintis pareina, ir aprioriški principai perimti tapo į mediciną, kuriai dar ilgai reikėjo pasilikti empirijos stadijoje; dedukcija patapo viešpataujančiu methodu. Ypačiai spekuliuota apie ligos esmę. Todėl medicinos historija teka ne tykia evoliucija su pasikeičiama būkle (Hellas, Alexandreija, Roma), bet katastrophingai susigaubia Galėne, ir puikios dvasinės jėgos suskeveldrėjo į nuklydimus, kurie aptemdina nevieną brangintiną, nors ir daliną teisybę.

Daugelis manė, kad medicinos plėtotė užsibaigė paminkliniu Galėno iš Pergamo veikalu. Bet kaikas ką kitą pamokęs yra. Užsiliko tai, kas rėmėsi prityrimu, biologiškaje žinija; o šiaip visa syllogizmų tektonika pragaišo. Spekuliatyvė systėmatika, nors skaiščiausioji būtų, užkerta kelią pažangai ir aprioristinė dedukcija, prityrimu neatitaisoma, atidaro vartus į pavojingus klystkelius. Tad ainiams Graikai yra šaltiniu netik pozityvių laimėjimų, bet ir klaidų atidengimo.

II.

Homėro ir kunigų medicina.

Empirija ir theūrgija visur randasi pradžioje medicinos, taip pat ir pas Graikus. Mykėniškėje gadynėje ėjo vaistai ir gydymo priemonės iš svetur, ypačiai nuo pirklių Phoinikų.

Palengva susitaisė mystiškoji šventyklų medicina, nors toji nesustabdė empirijos plėtotės.

Anksti sparnais suplasnoja Graikų dvasia ir Homėras pirmas mus supažindina su Graikų medicina ir piešdamas mūšius, ypačiai sužeidimus visokių kūno dalių, apsistoja ant nustatyto gydymo (ištraukimas strielos ar jėties galūnių, kraujatekio stabdymas, pavartojimas gyduolių sopulius malšinančių, tvarslai, stiprinanti gėralai). Ten narsųs didvyriai prityrę yra ir gydyme ir giesmėje, nors prisimena ir kitų gydyti mokančių, kurius Πολυφάρμακοι vadina, o Odyssėja jau pažįsta iš pašaukimo gydytojus, kurius iš toli galima namuosna pasikviesti, kaip kad kitus dėmiūrgus (dainius, burtininkus, namų statytojus). Jie labai gerbiami: ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων ἰοὺς τ'ἐκτάμνειν ἐπὶ τ'ήπια φάρμακα πάσσειν — gydytojas atstovi daug kitų vyrų; jis išpiaustia strielas ir paraminančiomis mostymis aprišal

Homėro medicina tai liaudies žinija. Vidujines ligas pagamina dievų papykis (lykiavas, melancholiją). Chirurgijoje įstabina tikrumas numatomų sužeidimo pasekmių. Kur buvo sunku šovinius ištraukti, ten žaizdą praskėčia ar šovinį išpiauna; tarp chirurgiškų instrumentų minimas esti paprastas peilis; sopuliui nutildyti vartojo šaknis ar pulverio pavidale ar kaipo pridėčką; sustiprinimui sužeistojo vartojo Πράμνειος οἶνος su svogūnais, medum, pagrandytu ožkos sūriu ir miltais. Stabdė kraujatekį, mazgojo žaizdas su šiltu vandeniu, tvarstė tvarslus, pabarstę žaizdą raminančiomis gyduolėmis ir, be to, duodavo atšviežinantį gėralą. Nebuvo judomų lauko ligoninių, tik kareivių šėtros ar barakai, kur gal-būt priiminėjo sužeistus ir ligonius. Anatomijos žinija įsigyjama per aukų žvalgymą (seniau taip-gi žmogiškų aukų) ar slaugant sužeistuosius (fraktūros, išnirimai etc.), ar skerdžiant ir valgant gyvulius. Mini ten sausgysles, kaulus, žarnas etc., kurie terminai vartojami vėliau taip-gi Hippokračio; gyvybę manė esant kvapu, dvasia (θυμός, ψυχή) plėkšnyje (φρένες), kurios sužeidimas mirtinu skaitėsi. Lykiava Krėtėje, sėbrinama su Trojos apgulimu, taip-gi krinta į Homėro gadynę. „Nelaboji akis" tiek prisibijoma dar šiandien Oriente, vaidino didelį vaidmenį aitiologijoje, net Homėro dienose.

Gydyti pas Homėrą moka narsieji didvyriai, kurie kainai viens kitam gelbsti: Achilleus savo dailę išmokęs nuo išmintingojo kentauro Cheirono, Patroklos, Nestor, ypa-

čiai sūnųs Thessalijos kuningaikščio Asklėpio Machaon ir Podaleirios; šalia vyrų yra taip-gi moterių, mokančių ir gydyti ir ligonius slauginti: „šviesiaplaukės, kurios pažinojo visas gydomas žoles“, žavėtoja Kirkė, žolių žinovė Agamedė ir Helenė, kuri nuo Aigyptietės Polydamnos, moters Thėbų karaliaus Thon'o, daug vaistų sužinojusi, ypačiai φάρμακον νηπενθές (tur-būt opium).

Ilias rods šneka apie papykį užsiunčiančio lykiavą Apollono, apie kaltės atpirkimą, bet nėra priemonių su prietaringais burtais ar apžavais, juk net dievų gydytojas Paiéon gydo tik balzamu Ario žaizdą; o Odyssėjoje, kuri piešia jau prasidedantį miestų gyvenimą, randasi apžavai (ἐπαοιδή) kaipo padedanti žaizdai gydyti (epizodas šernų medžioklės Parnasse). Tatai prirodo, kad mysticizmas ateina po empirijos ir įsigauna kultūrai pašokėjus priekyn. Juk ir šiaip Graikų mythai, kurie mediciną paliečia, turi racionalį empirišką turinį, tik phantastiškai paslėptą. Pasakiškas Melampus gydo pvd. impotentį Iphiklių su geležies rūdimi, tris bakchantiškai padūkusias Proito dukteris — čemeryčia (helleborus niger), maudynėmis, judėsiais; Hėraklio odos paliegiai prašalinami sieros maudynėmis, Minos'o užkrečiamoji venėrinė liga prašalinama ožkos pūslės kondonu etc.

Pradedant su Hėsiodu vis dažniau užtinkami prietaringi gydymai, užžadėjimai, amulėtai, gydanti sapnai, susarginanti daimonai etc. ir Orphikoje 6-ame amž. jungiasi systėmon su stebėjimu ominų, dievų pasirinkimu ir mystiškomis formulėmis. Mysticizmas auga per Rytų įtaką ir per religiškų liaudies pažvalgų įsismerkimą: tikėjimas daimonais ir apžavai su žolėmis, akmenymis, žodžiais (Ephezištės raidės), amulėtai (dalinai liekanos senovinių fetišių) nelabajai akei ir ligai nuvyti šalin, žiedai nuo gyvačių įgėlimo ir t. t. Mystikoje sapnų orakulai užima pirmą vietą, ypačiai arti urvų su apsvaiginančiais garais, ant salų su dažnais žemės drebėjimais, pas verdenius etc., kaip Plutono šventykla pas Acharaka Lydijoje, kur kuningai ažuot ligonių sapnuodavo, stebūklinga Trophoniaus lindynė Lebadeijoje, Bojotijoje, ypačiai senas sapnų orakulas žemės dievo Amphiarao Orope, kurį lankydami lygoniai privalėjo neragauti vyno per 3 dienas, o valgio per 24 valandas. Bet galima buvo kreiptiesi ir tiesiog maldomis prie trijų gydančių (Τρισσοὶ ἀλεξίμοροι) dievų: Apollono, Artemies, ir Athenės. Apollon, išradėjas gydymo, bet ir iš

tolo pataikančiais šoviniais (saulės spinduliais) atnešantis lykiavas ir mirtį, anksti susitolygino su dievu gydytoju Paiéonu; Artemis — apgynėja moterių ir vaikų, vėliau jaukiama su paeinančia iš Rytų gimimų deive Eileithya, ir Pallas Athenė, garbinama kaipo ὀφθαλμῖτις apgynėja akių šviesos[1]). Iš svetur priklydo Medeia Jasono pati iš nuodais turtingos Kolchies, „Hyperborėiškasai" Olén, thrakiškis Orpheus (su savo mokiniu Musaiju), ir Zamolxis, Abaris, iš šiaurės Aristeas, skythai Tokaris ir Anacharsis.

Vyriausiu medicinos steigėju skaitosi „teisingiausias" visų kentaurų, thessališkis Cheiron, kuris Hellėnų didvyrius pamokino medžioti ir gydyti (augalų vardai: Cheironium ir centaurea; Cheironiškis skaudulys!); jo mokiniu buvęs taip-gi padievintasai Apollono sūnus Asklėpios: „barzdotas sūnus bebarzdžio tėvo", nepeiktinas gydytojas. Senovėje jo tėvais skaitėsi Ischys iš Elateijos ir Koronis, duktė Hėraklydo Phlegyo. Homėras vadina jį thessališkiu karaliumi ir tėvu gydančių dydvyrių Machaono ir Podaleirio, kurie prieš Trojį traukė vedini kareivius iš Ithomės, Trikkos ir Oichalios. Vėlesnės pasakos Asklėpių padaro pusiau dievu, sūnumi Apollono, tai iš motynos Koronies, tai iš Arsinoės; vieni pasakoja, kad pats Apollo išpiovęs jį iš negyvos motynos, o kiti, kad Koronis slaptai naujagymį išmetusi kalne pas Epidaurų, kur besigananti ožka kūdikį žindžiusi, o sergėjęs bandagonis šuo. Tai pirmas pavyzdis artificialio kūdikių penėjimo. (Epidauro šventykla nuo 5-to amž. ėmė valdyti visas kitas Asklėpio šventyklas). Asklėpios daręs stebūklus gydyme (pvd. aklus pagydydavęs), ir pirmas medicinon įvesdinęs muziką ir gymnastiką. Paprastu jo gydymu buvo chirurgija, žolės, maudynės, subraukymai, ir magiškos giesmės bei theūrgija. Kam dažnai nuo mirties išgelbima, Plūtonas skundėsi, ir todėl Zeus bausdamas užmušo jį su perkūnija. Mirusį Asklėpių pakėlė į Olympą ar kaipo žalčių nešiotoją į žvaigždyną. Jo šventyklose stovėdavo jo statula. Jo pačiomis minimos Xanthė, Lampetė, saulės dievo duktė, ar Epionė; o vaikais: Hygieija tėvo sėbrė ir penėtoja jo žalčio (symbolis pajaunėjimo ar gal ženklas Magų garbinimo žalčių?), Euamerion, Aiglė, Panakeia, Jaso, Akeso, Janiskos,

[1]) Ir Hėrė (Jūno), pavydi Zeuso moteris, buvo globėja įstatymiškos moterystės ir su duktere-akušėre Eileithya ji baudė nusižengimus prieš moralybės kodeksą: tai ėsą prityrė Alkmenė, Hėraklio motyna, ir net Lėto motyna dvynių dievų (Apollono ir Artemies).

Tėlesphoras (= aigypt. Harpokratės), šalia homėriškų didvyrių Machaono ir Padaleirio, kurie buvę „geru gydytoju abudu“. Poėtas Arktinos savo Aithiopyje Machaoną skaito chirurgu, o Podoleirių atstovu vidujinės medicinos, sugebančiu „kas nematoma žinoti ir kas nepagydoma, pagydyti“. Abudu skleidė Asklėpio kultą: Machaon Peloponnėze, Podaleirios Maž. Azijoje. Mėgdavo jam aukoti gaidžius ar vištas. Šalia mythe aptinkamų žvėrių: žalčio, šuns, ožkos, dievo attribūtais vartodavo: lazdą (žaltinę lazdą) ir laurų vainiką.

Seniausia Asklėpio šventykla buvo Thėssalijos Trikkoje, o labiausiai lankomos buvo Epidaure ir Kos (daug vėliau Pergamone). Athėnuose Sophoklės 420 m. garbinimą Asklėpio įvesdino, o iš Epidauro[1]) itin veikiai pasklido po visą Helladą, ant salų, ir Italijoje (Krotona, Tarentum, Romoje 293 m. ant Tiberio salos) etc. Šventyklose laikydavo prijaukintus nenuodingus žalčius, kartais visokioms klastoms pavartojamus. Vieta buvo parenkama kalniukuose, arti miškų šaltinių, ar upių, kur buvo geras geriamas vanduo ir tyras oras ir puiki iššiūra į apylinkę, ar kartais thermos, mineraliniai šaltiniai[2]). Be šventyklos statydavo ligoniams namus. Nevalyviems ir neįšventintiems neleista buvo įeiti į šventyklą, gimdančios moterys ir mirštantieji buvo šalinami ar bent patalpinami artymuose bendrabučiuose. Ligoniai turėjo maudytiesi, gavėti, vyno neragauti, susibraukyti, etc., melsties, aukas aukoti, giesmes giedoti pirma negu įeidavo į šventyklą, kurioj kuningai rodė dovanas pasveikusiųjų ir pasakojo apie įvykusius stebūklus, taip-gi apeigos veikė vaidintuvę globos ieškančiojo. Tuomet ligonis gaudavo miegoti hieron'e po kojomis statulos Asklėpio (κατακλίνειν εἰς Ἀσληπιοῦ) laukdamas nuo dievo sapnų; kaip Amphiarajone taip Asklėpiajone per sapną (ἐνκοίμησις, incubatio) šventykloje dievas pareikšdavo stebūklinguosius vaistus. Anot Aristophanio („Plūtos“) nakčia kuningas po dievo kauke (lydimas Hygieijos, Iaso, Panakeijos) su Asklepiadais (υἱοὶ τοῦ θεοῦ) dėjo tvarslus, mostis, davinėjo gyduoles ar įsakymus. Vėliau Asklėpiadai išsiskyrė į savistovius gydytojus. Prisivaidinimuose per miegą kuningas įsakydavo racionalį gydymąsį (diaitą, judėsius jojant, medžiojant, ginklais besilavinant); psychines priemones (giesmių besiklausant ar

[1]) Ant šventovės vartų buvo parašyta: ἁγνὸν χρὴ νηοῖο θυωδέος εντὸς ἰόντα ἔμμεναι.

[2]) A. P. Aravantinos: Ἀσκληπιὸς καὶ Ἀσκληπιεῖα, Leipzig, 1906.

komedijų etc.), rečiau siūlė kraujo nuleidimą, vidurių paliuosavimą etc. Jeigu kam dievo stebūklai negelbėjo, tai kuningai kalčią nuversdavo ant ligonio paklaidų. Pagiję privalėjo dievui ir kuningui dovanų neskaugėti: „anathémata“ pagydytų dalių kūno reikėjo sudėti iš aukso, sidabro, drambliakaulio, marmuro etc., ar pinigus vašku prilipdyti prie kinkų statulos ar žerti į šaltinį; kartais ant metalo ar akmens (πίνακες) surašydavo ligą ir kaip ji pagydyta tapo. Tokios votivinės tobelės buvo iškabinamos ant piliorių šventyklose. Ant toblytaitės šventykloje iš vėlesnės gadynės parašyta buvo: „Julionas spiaudė kraujais ir rodės be vilties dingęs. Dievas liepė jam atvykti ir nuo aukuro pasiimti pistacijų riešutų ir valgyti juos per 3 dienas sumaišius su medumi. Jis pasitaisė ir sugrįžęs dėkojo dievui akyse žmonių“.

Epidauriškiai[1]) svarbą dėjo ant thaumatūrgijos, kaip ir jų filijos, kuriosna siųsdavo įšventinimui šventus žalčius, o kuningai Kos linko prie racionalizmo sulig mokslu tenykščių Asklėpiadų. Ar šiaip ar taip, čia ir ten dievas kalba per lūpas savo tarnų, tai theūrgija: dievas daro stebūklus! Kuningai negalėjo kritiškai surankioti stebėjimus ir moksliškai tvarkyti gydymą; tai tegalėjo tie, kurie atstu stovėjo nuo kulto.

III.

Asklėpiadai. Gymnastai. Rhidzotomai.

Asklėpio kultas pas Graikus gan vėlai susikūrė, ir theūrgijos obskurantizmas neįstengė nugalėti laisvąją gydytojiją. Poėtai ir historikai mini ne kuningus gydytojus, kurie savo prityrimus vartoja sulig savo matymu, ir jau anksti bendruomenės samdosi urėdiškus gydytojus (δημοσιεύοντες), kurie alga apmokami gydo bėdnuomenę dovanai, lykiavų metu imasi atatinkamų priemonių, ir teisme kaipo žinovai kalba. Gydytojai lydi armiją ir laivyną (jau Lykurgas įvesdino militarius gydytojus!), ir 6-ame amž. tarnauja leibarctais (pvd. Dėmokėdės) pas svetimus valdymierius. Kad netik miestams ir kaimams gydytojų globa Graikai susirūpinę būdavo, bet ir atskiriems tytveikų suplaukimams įsteigdavo gydytojų ambulatorijas, parodo įrašai Dermendžik'e Mysijoje (Maž. Azijoje), kur pirmu kartu paminimas įvykus nelaimėms gydytojas šventės

[1]) Καββαδίας, τὸ ἱερὸν τοῦ Ασκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καί ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Athėnai, 1900.

metu. Trojiškės sandaros Taryba — σύνεδροι — giria ἀγρονόμος iš Parion'o — nelyginant pirmininką sanitarijos komisijos, — kad jis, švenčiant Nauja-Ilione Dideses Panathėnajas (3-ame amž. pr. Kr.), pasirūpinęs pigiai ir gerai maitinti skaitmeningus šventės dalyvius, o labiausiai nusamdęs vietinį gydytoją globojimui suneįgalėjimu apsirgusiųjų. Bene Zopyras vadinosi šitas „nelaimių gydytojas".

Praktika kaipo amatas buvo leista visiems įsigijusiems reikiamos žinijos (τεχνῖται, χειροτέχναι), rods ne moterims, o nelaisvieji tegalėjo gydyti vergus: todėl šalia philozophų, išprusintų praktikų (δημιουργός) būdavo niekšai šarlatanai ir visokiariopi dilettantai (πεπαιδευμένος). Meisteris (ἀρχιτεκτονικός) dirba su savo padėjėjais. Gydytojai tai ant vietos sėdėjo, ir gydė ligonius savo darbavietėse (ἰατρεῖα, ἰατρικὰ ἐργαστήρια) gelbimi padėjėjų ir mokinių, tai keliaudavo (περιοδεῦται) pasiėmę dėžę su instrumentais, tvarslais, mostymis, plėstrais, emetikais ir purgatyvais. Atsižymėjusius pagerbdavo dovanomis, liuosavimu nuo mokesčių, aukso vainikais, statulomis, pilietybės teise ir t.t. (pvd. Onasilos, Euėnor, Mėnokritos).

Garsėjo gydyklomis vietos, kur žydėjo philozophija (Kyrėnė, Krotona) ar stovėjo Asklėpio šventyklos (Rhodos, Knidos ir Kos). Kyrėnė, Thėros naujokynė, savo turtingumą skėli išgirtam, viską gydančiam silphiumui (augalui σίλφιον [1]) iš veislės Narthex, L.), kurį turėjo savo šarvaskydyj, o kuris jau Pliniaus laikais išgaišo, ir jau anksti atsižymėjo philozophijos globojimu. Anot Hėrodoto, iš ten išeidavo geriausieji gydytojai. Krotonoje paliai Aisarą buvo būklė Pythagorėnų ir gydytojų mokykla. Gydytojai Rhodos, Knidos ir Kos buvo Asklėpiadai. Rhodos mokykla nepoilgam pragaišo. Asklėpiadai Knidos ir Kos neprigulėjo prie kulto šventyklos, bet turėjo savo tamprią organizaciją ir priiminėjo į gildiją tik tuos, kurie gerbė jų dievą, laikėsi jų mokslo nusistatymų ir prisiekė gydydami jų ethikos laikytiesi, dėkoti mo-

[1]) σίλφιον augalas laserpitium, kurio stembrelis valgomas, o sultys kaipo valgiams uždaras ir vaistas vatojamas buvo, beje ὀπὸς Κυρηναικός (iš ferula tingitana. arab. Drias, kuri ant Kyrėn pinigų buvo nupaveiksluota) buvo kvapnus; tą išvartojus, Vakaruose naudodavo taip-gi sultis iš ferula foetida — ὀπὸς Μηδικός — iš Persijos ir Armėnijos, kuri dar dabar ten laukuose auga ir žmonių bei galvijų mėgiama yra. νάρθηξ, ferula communis, pietų Europoje; sako Prometheus pargabenęs iš dangaus kibirkštį narthex'o širdyje rūsinčią. Darydavo lazdas, kurias Bakchantai nešiodavo Bakchaus šventėse — θύρσοι.

kytojams ir jų vaikus mokinti ir neišplepėti jų paslapčių neįvesdintiems. Jie sakės kilę nuo dieviškojo medicinos įkūrėjo ir sergėjo savo meną kaip šeimynos paveldėjimą; su laiku į sąjungą imta priimėti svetimus (ἔξω τοῦ γένους) ir giminystę pakeitė dvasiškąje gydytojų šeima, kuri posėdžiaudavo šventyklose prisiminimui, kad seniau buvo priklausę prie Asklėpijo kuningijos ir kad gerbė savo gentės didvyrį: ἥρως κτίστης Ασκλαπιός. (Juk ir Kos kuningai nepasidavė užmačioms Epidauro kuningiios, užsimaniusios per sąjungą įsiviešpatauti). Arti šventyklų būdami jie turėjo progą visokias ligas pamatyti, o iš senų užrašų savo prityrimą palobinti: archyvuose Rhodos, Kos ir Knidos buvo turtingos bibliothėkos. Asklėpiadai gydė savo iatreijuose arba ligonių namuose, o kartais vyko svetur, nebūdami surišti kuningų užsidarymu nuo svieto.

Vėliau įsikūrė Asklėpiadų mokyklos, kur piliečių sūnųs už žymų pamokėjimą gaudavo theoretišką ir praktišką pamokymą, Asklėpiadų-gi vaikai mokomi buvo dovanai. Mokė apie sudėtį ir funkcijas kūno (mėsinėjo gyvulius), apie ligų priežastis, su klinišku, praktišku rodymu ligonių (vaistai, operacijos) iatreijone. Į Asklėpiadų bendrovę priimdavo pabaigus mokslą ir prisiekus, kad naujasis narys laikysis moksliškų ir ethiškų tradicijų. Štai toji priesaika:

„Aš prisiekiu Apollonui gydytojui, Asklėpijui, Hygieijai ir Panakeijai, visiems dievams ir dievėms, ir juos prisišaukiu liudininkais, kad aš sulig išgalėjimu ir sąžine šitąją priesaiką ir šitąją priedermę pildysiu. Savo mokytoją šios dailės aš gerbsiu lygiai kaip savo tėvus, dalinsiuosiu jo gyvatos likimu ir, kas reikalinga gyvenimui, tai jam suteiksiu, jo ainius kaip brolius guodosiu, šitos dailės, jeigu jie panorės ją išmokti, mokinsiu be atlyginimo ir be sutarties ant rašto, būk skolingi man lieka, leisiu dalyvauti pamokose ir paskaitose ir visame kitame žinojime kaip savo taip ir mano mokytojo sūnus ir mokinius, kurie sutartimi pasižadėję ir gydytojų nustatymu prisaikinti yra, o šiaip jokių kitų. Gyvenimą susitvarkysiu ligonių naudai pagal išgalėjimą ir sąžinę ir ginsiu juos nuo pavojaus ir žalos. Niekam, nors būčiau prašomas, neduosiu mirtinų vaistų, nė-gi prie to neparaginsiu; taip-gi jokiai moteriai nedavinėsiu gyduolių užmazgos išvarymui. Tyrai ir dievinai gyvensiu ir savo daile užsiimsiu. Ligoniui, pūslės akmeniu sergančiam, nedarysiu jokių piovimų, bet tai perduosiu tame dalyke prityrusiems žmonėms. Į kokius namus

aš n'eičiau, ten aš įžengsiu gerovei ligonių, tolimas nuo jeib kokio tikslo pakenkti ir suvedžioti, ypačiai vengsiu jeib kokio lytiško susinešimo su moterimis ir vyrais, su laisvais ir vergais. Ką aš kaipo medikas gydydamas matysiu ir girdėsiu arba nors ir nuošaliui paprastame gyvenime patirsiu, tatai aš, jeigu tai viešai paskelbti neprivaloma, užtylėsiu ir kaipo paslaptį laikysiu. Pakol aš šitą priesaiką pilnai laikau ir nesužagiu, tegul laimė mane lydi gyvenime ir mano dailėje, tegul aš garbę įsigiju pas visus žmones amžiniems laikams; bet jeigu aš šitą priesaiką peržengsiu ir kreivai prisiekiu, tai tegul mane nelaimė ištinka"!

Asklėpiadų mysticizmas ėmė nykti jau tai per svetimųjų priėmimą į sąjungą, kuomi paslapčių užlaikymas sumažėjo, jau tai per varžytines su gydytojais, išėjusiais iš philozophiškų mokyklų (ypačiai Pythagorėnų), ar su liaudyje savo sugabumu įsigijusiais orenybės. Pythagoras, Empedoklis ir jų mokiniai prirodė, kad ne vien Asklėpio šventyklose galima rasti pagydymą; spekuliatyviai theoretiški raštai philozophiškai išauklėtų gydytojų — dar toli-gražu prieš Hippokratį — sužadino visur mokslišką susidomėjimą, ir net sophistai, apie viską mokanti kalbėti, ar garbės ar pinigų trokšdami, viešose paskaitose dėstė savo žiniją, ir tokiu būdu liaudyje gaišo digna garbumo gydytojų veikimo. Keliaujantieji empirikai nesurišti Asklėpiadų priesaika, mielai užsiiminėjo kastracija ir pūslės akmens išpiovimu, nesidrovėjo nė vaisių užuomazgas išvaryti, ir įsigijo nemaža pasekėjų.

Šitie empirikai, dažnai buvę gydytojų padėjėjais ir specialybėmis užsiimanti (pūslės operacija, akių ligos, dantų skausmai etc.) nesidrovėjo girti savo sugabumus: ana gymnastai[1]), gymnastikos mokytojai gymnazijose, kaipo iatraliptai sumostydavo kūną ir, atsitikus sužeidimams, fraktūroms ar išnirimams, prieš gydytojui ateinant, pirmąją pagelbą suteikdavo, buvo skaitomi ἰατροί ὑγιεινοί kaipo žinovai kūno pratimų ir diaitos, ir ėmėsi ypačiai chroniškas ligas gydyti

[1]) Jų viršininku buvo γυμνασίαρχος, užveizda gym. pratimų ir gymnaziarchija skaitėsi gan augštu urėdu. Po juo ėjo ξύσταρχος turintis žinioje prietaisus. Gymnazion tai buvo rungtynių mokykla, kur būtinai reikalingas δρόμος, bėgimo vieta ir παλαίστρα, rungtynių vieta. Γυμναστής, mokytojas gymn. pratimų turintis išmanymą apie gymnastikos esimą; παιδοτρίβης, gymn. mokytojas, kuriam rūpėjo vaikų kūnas padaryti gražus ir stiprus, Αθλητής, athlėtas, besirungiantis visuose žaisluose meisteris.

gymnastika bei diaitika, mostymais, garo maudynėmis, masažu. Nereikėtų per žemai vertinti jų praktiškasai veiklumas. Tūli gyrėsi stebuklus patyrę ant savęs tokiomis priemonėmis ir raštu darė propagandą, pvd. Ikkas iš Tarento (labiau rūpinosi diaitėtika) ir Prodikas arba Hėrodikas iš Selymbrijos Hippokračio mokytojas. Prodikas buvo iš prigimimo silpnas ir paliegęs, jis veikė kaipo paidotribas prieš pat Peloponnėziškę karę, panaudojo gymnastiką sustiprinimui savo sveikatos ir siūlė kitiems priemones, kurios buvo jam pagelbėjusios, ir tokiu būdu išplėtojo gydymo gymnastiką, įsakydavo alsinančius vaikščiojimus ir stengėsi febrį pašalinti bėgimu, rungtynėmis ir išlaukine šilima; putmenis jis gydė traidinimu, vimdymu tuojau po valgymo, šiltais apdėčkais, vanojimu tano pripiltomis tarbomis. Čion yra dalinai teisybės, ir racionalė medicina vėliau atsargiai pavartojo, kas tinkama. Iš Philostrato garsaus rašto περὶ γυμναστικῆς iš 3-jo amž. pr. Kr. mes gauname gerą įžvilgį į vėlesnę plėtotę veikimo, mintyjimo ir rašliavos šitų gymnastų jų varžytynėse su gydytojais.

Be to buvo dar žmonių, kurie apgauliojo minią pataikaudami jos prietarams: be piemenų ir šundaktarių (φαρμακοί) pas Graikus didelį vaidmenį vaidino rhidzotomai ir pharmakopolai. Seniau vaistus ruošdavo patys gydytojai, bet reikėjo žmonių, kurie rankiojo žoles, užlaikymui sutaisydavo lapus, žiedus, šaknis, sultis etc. Tokią padėtį rhidzotomai mokėjo išnaudoti, nuduodami liaudžiai, kad jie medicinišką žiniją ėsą įsigiję. Dar aršesni buvo φαρμακοπῶλαι, kurie krautuvėse netik žaliavą pardavinėjo, bet šalia niekniekių kaip padegantieji stiklai, leidė į pardosą taip-gi savo užraugtus vaistus, slaptas gyduoles (pvd. aphrodisiaka), nuodus, kosmėtikus etc., ir stropiai gydytojavo.

Čia neatsiliko sumaningos moterys ir bobutės, nors joms gydyti buvo draudžiama pas Graikus. Rods ἰατρίναι teruošdavo meilės gėralus ir pasigražinimo priemones, bet pątarmės nešykštavo nė rimtose moterių ligose. Ir bobutės nesitenkino nėščias slaugydamos, gelbėdamos gimimui paguodomis, giesmėmis, užžadėjimais ir vaistais, virkštę naujagimiui nukirpdamos etc., bet mėgindavo atgaivinti pritroškusį gemant kūdikį įspausdamos kraują vidun bambos kraujagyslių, tiekdavo aborcijai priemones, piršliaudavo ir vedybose patarpininkaudavo su geroku apmokėjimu už savo triūsą.

IV.

Graikų medicinos mokslas, įžvilgys į įstatymus, kuriais valdosi reiškinių pasaulis, negimė iš šventyklų; jis pagimė iš prieglobsties Joniškių gamtinės philosophijos. Šitoji mėgina gamtos įvykių visumą žmogišku protu apglėbti, prigimtinę pasaulėžvalgą įsigyti, iš kurios nustatytų posakių galima būtų logiškai išvesti ar žinomas ar dar nežinomas buitis. Su vienu įsibėgėjimu ten beveik visos aiškinimų galimybės išsemtos tapo, ir vėliau žmogiškas mintyjimas priverstas buvo grįžti prie vieno ar kito šių takų. Čion tik prisiminsime, kas buvo ženklyva gamtos ir gydymo mokslui. (Apie šitą gamtininkų mokymą sužinome labiausiai iš Aristotelio, nors ne be klaidų).

Senovės kūriniai ėjo iš lūpų į lūpas, iš mokytojo į mokinį; todėl jie sudėstyti eiliavimais arba versais, kaip Vedos, Homėras, Druidų versai etc. Pas Graikus ἀοιδοί globėjo tuos versus. Seniausieji Graikų veikalai tai kelionės — περίοδοι ir περίπλους — ir jos surašytos ant kailio (διφθεραί) logographų 6-me amž. pr. Kr. Anaksimandras taip-gi surašė savo philozophiškasias gyvatos regulas. Tik papyrą iš Aigypto įvesdinus galima pasidarė rašytoji literatūra, kurią krūvon rinkti ėmė Peisistratas ir Polykratis. Hippokratis pirmas rašė medic. veikalus ir patapo medicinos tėvu. Pirmiau jo mediciną mokydavo pas Graikus tik žodžiu.

Savo uždaviniu gamtos philozophai skaitė reikalą pažinti esimą, kilmę, kitėjimą pasaulio daigtų ir priežastį prigimtinių įvykių metamorphozų.

a. Joniškių mokykla.

Thalės iš Milėto (640 — 548 m.), mokinys Aigypto kuningų, o amžininkas Alkajo iš Mytilėnės (sal. Lesbos) ir Sapphos (628 — 568), sako, pirmas įvesdinęs geometriją iš Aigypto; 610 m. jis išpranašavęs saulės užtemimą. Thalės skelbė vandenį ir išmintį (dievybę) esant svieto pradmeniu. Vanduo visur vyrauja ir visuose formos kitėjimuose antraeiliuose gaivaluose — žemėje, ore ir ugnyje — pasilaiko savo pobūdį. Mechaniškame išsiskyrime ar susijungime, ar per susitraukimą ir išsiskėtimą šitų elementų viskas, kas yra, gauna savo pradžią.

Anaksimandras iš Milėto (g. 611 m.) neranda erdvėje jokių ribų savo hypothetiškam pradmens gaivalui: begališkų-

mas (τὸ ἄπειρον) tai pradmuo visų dalykų, tai medžiaga be pradžios ir nesunaikinama. Iš jo šilima, šaltis ir drėgmė išsiplėtojo taip, kad gimininigi principai atsirado susijungę (elektyvė affinitatė).

Anaksimenės (570 — 500) iš Milėto, sako, Graikijon įvesdinęs saulinį laikrodį. Jisai kaip vėliau ir Diogenės iš Apollonijos mano orą esant pirmapradine medžiaga ir sako viską iš jos pasidarius per atsiskiedimą (ἀραίωσις) ir per sutirštėjimą (πύκνωσις). Oro ypatybės: nematuojamas, begalinis ir nuolatos judantis. Pasak jį, ir siela susidedanti iš oro. (Juk nesunku buvo tai tvirtinti, kada oras visur įsismerkia, alsavimas gyvybę palaiko, vėjai turi įtakos temperatūrai, augliui ir sveikatai — anot Homėro Zephyras vaisių gamintojas, anot Hėsiodo oras kviečius veš'ina, Boreui Athėnuose šventes šventė, vėjo dievams prieš sutuoktuves aukojo už palaimą vaikų etc.).

Atskirai stovi Herakleitas iš Ephėzo, „Tamsusis", „verkiantysis philosophas" (535—460 m.), kuris kosmologišku principu nurodo esant nuolatinį daigtų kitėjimą, πάντα εἶναι καὶ μὴ εἶναι, be paliaubos buvimą ir nebuvimą (ἐκ πάντων ἕν καὶ ἓξ ἑνός πάντα). Gindas (πόλεμος, ἔρις) smulkiausių dalių tai priežastis gedimo, o jų meilė (ὁμολογία, εἰρήνη) priežastis visokio prasidėjimo. Visatą jis persistato paveiksle ugningo aithėrio (anima mundi), kurio kitėjimais pasidaro skysčiai, dujos ir kietmenos (tirpalai, garai, pelenai), vanduo ir žemė; žmogaus dvasia tai aithėrio išsrava ir kįla per respiraciją. Embryo paeina tik iš vyro sėmens, o uterus tik vieta gemalo plėtojimuisi.

Anaksagoras iš Klazomėnų (500—428 m.), astronomas, Periklio mokytojas († 429 nuo maro). Mėnulis ir planėtos tai kūnai analogiški žemei, ir mėnulis esąs apgyventas. Eumolpidas[1]) įskundė jį bedievybėje ir jis turėjo pabėgti nuo bausmės. Anot jo, medžiaga ir dvasia (νοῦς) tai elementariai visatos principai; medžiaga susideda iš nesuskaitomų, panašių smulkutyčių dalelių — ὁμοιομερίαι — pvd. auksas iš auksinių, sidabras iš sidabrinių dalelyčių etc., — kurias dvasios kūryba

[1]) Eumolpos, Poseidono ir Chionės sūnus, Thrakų kuningaikštis, kuris susidėjęs su Eleuziečiais prieš Athėnus kariavo dėliai Eleuzies apturėjimo. Jis įsteigė mystėrijas Eleuzyje ir nuo jo Athėnuose paėjo Eumolpidai, kuningų padermė (kita buvo κήρυκες), kuri atlikdavo švenčiausiąją tarnybą mystėrijose, nėsa iš jų tarpo renkami buvo ἱεροφάντης ir keli ἐξηγηταί, kurių prievolė buvo aiškinti seną šventą nerašytą teisę, ypačiai dievų ir kuningų teisę, ir bausti prasižengėlius prieš mystėrijas.

perkeičia į gyvus ir negyvus daigtus, ir valdo kaipo negyvą medžiagą. Jo phyziologija ir pathologija[1]): Kūnas, tūla affinitatės rūšimi, pasisavina iš maisto daleles panašias sau. Vyriškiai prasideda dešinėje, moteriškosios kairėje utero pusėje. Ligas pagamina tulžis, įsismerkdama į kraujagysles, plaučius ir pleurą.

Diogenis iš Apollonijos (550—460) įsteigė kraujo indų theoriją, kur spėjimai randasi apie kairįjį ventriculum (ἀρτηριακὴ κοιλία) su būkle pneumos, aortą, karotidą ir pulsą (φλεβοπαλία), skaitė orą ėsant pagrindiniu elementu, iš kurio medžiaga ir dvasia ir visi daigtai pasidarė ir iš kurio viskas gauna gyvybę[2]). Pas gyvūną jis eina iš kairiojo ventrikulio į visus indus ir ten susimiešia su krauju.

Empedoklės iš Agrigento (504—443 m.) aristokratas, įveda dėmokratiją 444 m., išsikrausto į Peleponnėzą ir miršta svetur... Manė esant 4 elementus: (ῥιζώματα) — visi pajėgus: vanduo, oras, ugnis ir žemė. Niekas nė prasideda nė gaišta, bet visi kitėjimai įvyksta tik formoje. Viskas prasideda draugingume, meilėje (φιλία), viskas dingsta vaide, nekęstyje (νεῖκος), išsiskyrimu šitų elementų. Paaiškinimui elementų mišinio jis primena pagrindinius dažus (baltas, juodas, raudonas, geltonas), iš kurių tapytojai padaro nesuskaitomus niuansus. Jo įstatymas: „lygųs kainai pritraukia viens kitą" išvestas iš stebėjimo tumos, kur susirenka tolygios medžiagos: oras, žemė, debesiai, jūrės (Γαίῃ μέν γᾶιαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ'ὕδωρ, αἰθέρι δ'αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ ἀίδηλον). Žmonės, žvėrys ir augalai ėsą daimonai, nubausti išgujimu, kurie apsivalymu galį vėl atgauti savo būklę sphairoje, dievų sėdenėje.

Sulig tuo nusistatymu jis gydė visas ligas theūrgiškomis priemonėmis. Bet epidėmijas[3]) jis banitijo kurdamas ugnis ir

---

[1]) Jis mėsinėjo gyvulius (kaip Alkmajon), ypačiai smegenis, pastebėjo pašalinius smegenų urvus ir paminėjo kaipo pathol. buitį, kad užtiko vienų vieną smegenų nervą pas vienaragį ožį. Smegenys pirmiausiai susižiedžiančios foetuje.

[2]) Diogenės iš Ap. primena Anaksimenį išvedžiodamas kūninę ir dvasinę gyvatą iš oro išminties sugabaus („Nephelėse" Aristophanio išjuokiama šitoji theorija, kur Sokratis perstatomas bekarąs krepše (kiocyje) virš žemės, kad atsikvėpti gautų tyriausiu oru ir podraug skaisčiausia intelligencija). Sutapatinimas gyvybės (kuri negali būti be kvėpavimo) ir mintyjimo tvylo pagrinde šito pneumos mokymo.

[3]) Miestą Selinūs Empedoklis paliuosavo nuo siaučiančios epidėmijos nusausindamas balas ir pagerindamas Hypso upės tėkmę; savo tėviškei Agrigentui jis pagamino patogesnį klimatą užkimšdamas kalno

nuleisdamas vandenį iš pelkių. Jis išmanė pestilencijų aitiologiją, ir įvesdino gydymą tūlais žvilgsniais realistinį, pats gydydavo be dievų pagalbos. Gemalo lytį nustatąs viršijimas karščio ar šalčio pas tėvus. Jis tikėjo gemalą maitinanties per bambą ir jis prasimanė terminus amnion ir chorion. Mirtis-gi pareina nuo šilimos užgesimo, kaipo pasekmė elementų išsiskirstymo. Išalsavimas (expiratio) kįla iš kraujo judėjimo augštyn, tad ir oro laukan, o inspiracija atbulai. Jis troškęs, kad jį skaitytų dievu, ir dėvėjęs lyg dievas drabužį šarlatano: „Auksine juosta persijuosęs, purpuriniu rūbu dėvinas, su kuningišku laurų vainiku ilgai nusidriekiančiuose, liūdną veidą apriečiančiuose plaukuose, apsuptas krūvų admiruojančių garbintojų — vyrų ir moterių, keliavo jis po Sicilijos provinciją. Tūkstančiai, naja dešimtys tūkstančių jį linksmiai sveikino ir prisisegė prie jo užkulnių ir prašė pelningo ateities išpranašavimo, kaip lyginai ir iš ligų pagydymo bei visokiariopų ydų". Jis esąs prikėlęs moteriškę iš numirusių (mat dauguma tokių stebukladarių prikelinėja iš numirusių moteris!) ir pats nuėjęs dangun garbės spindėsyje (beja tapęs priimtas dievų tarpan, anot kitų — įšokęs į Aetnos ugninius nasrus). Tai buvo philozophas, valstybės vyras, gamtažinys, oratorius, gydytojas; skaitėsi stebūklų darytoju, o vėliau hėroju.

b. Krotoniškė, Italijos mokykla.

Krotonos mokykla jau pražydusi buvo dėl knidiškojo Asklėpiado Kalliphono, kada čion apsygyveno philozophas-gydytojas Pythagoras iš Samos (580 — 489). Tasai Samos gudruolis atlikęs ilgas keliones Aigypte ir tur-būt Babylone, buvo įsigijęs mathėmatikos, astronomijos ir akustikos žinią, taip pat apie kūno sudėtį, vįsimą ir plėtotę, pajautų funkcijas ir dūšios veikimą. Jo mokytojais buvę Onuphris (Unnofit) Hėliopolyje ir Sonchis Memphyje. Pythagoras iš pradžių įkūrė sektą savo pasekėjų, kurie mokytųsi derinti savo gyvenimą religiškai doroviškais principais, tarp kurių buvę tūli mediciniški ar diaitėtiški.

---

plyšį, lykiavą lyg pestį jis prašalino smilkymais ir degančiais laužais, padukėlį suramino muzika, ir apmerdėjusią moterį atgaivino iš tetano ar katalėpsies. Veikalai: Itališkam gydytojui Pausaniui jis pašventė giesmę φυσικά (modelis Lukrėcijui), be to jis sudėstė καθαρμοί (expiacija) ir ἰατρικὸς λόγος (bene = ἰατρικά kaipo dalis veikalo φυσικά).

Skaičius, gryniausia sąvoka, statomas buvo pagrindu jo philozophijos. Vienumas buvo symboliu tobulumo, pirmoji priežastis visų daigtų, pats Dievas. Skaičius 2 atstovavo materialiam pasauliui. Visata buvo pagrįsta skaitline 12, dalinama į 3 kart 4: todėl turime 3 svietus ir 4 sphairas. Šitos-gi iš savo pusės kįla iš 4 elementų — vandens, oro, ugnies ir žemės. Kūniški elementai apimami esti skaitline 10, kurioje kiekviena atskira skaitlinė turi savo dublikatą. Kūnai atsiranda prie įvairių kombinacijų priešpryšumų (tai iš Babylono paimtas mokymas): galutino ir begalinio, tiesioginio ir aplinkinio, vienumo ir daugiaropumo, dešinio ir kairio, vyriško ir moteriško, nejudamo ir judamo, tiesaus ir kreivo, šviesaus ir tamsaus, labo ir nelabo, keturkampio ir parallėlogramos. Tatai vis susijungime padaro sphairų muziką. Animalė dūšia išteka iš anima mundi ir susideda iš intellekto, dvasios ir dūšios. Dievas tai dūšia visuotina, šviesa šviesos, autorius pats savęs. Tarp tų dviejų esti gradacija augštesnių ir žemesnių būtybių (daimonų). Žmogus tai augščiausia žemesniųjų ir žemiausia augštesniųjų būtybių. Jis pirmasai Graikų mokė dūšios nemirtinumą ir išsidėstymą kūno po mirties (nors kiti sako tą patį mokinus jo mokytoją Pherekydį iš Syrakūzos). Po mirties žmogaus dūšia ar augštyn kįla dėl apdovanojimo ar žemyn sminga dėl nubaudimo: iš to doktrina metempsychozies. Gamta yra pagabi augščiausiojo tobūlumo. — Pagrindu gyvybės esti šilima. Nauja gyvata ne iš pūsrų kįla, kaip kiti tikinę, bet iš sėmens, paeinančio iš vyriškio smegenų ir turinčio šiltą dvoką, halitų, drauge su drėgme moteriškų smegenų. Sėmuo tai putos skaisčiausiojo kraujo. Labas tai lygus vienumai, dievinas. Troškimas labo suteikia moralę sveikatą. O diaita ir gymnastika duoda kūnui sveikatą. Ligose, kurias pagamina daimonai, naudingais būna theūrgiškos priemonės, kaip malda, aukos ir religiškoji muzika, kad atitaisius dvasių harmoniją. Magiškos savybės tūno tūluose augaluose pvd. kopūstuose (mylimas sektos valgis), jurginuose (scilla) ir anyžiuose. Daug svarbos dėta ant reguliario gyvenimo ir kūno pratimų (puoselėjo gymnastiką ir diaitos užlaikymą, — siaurino mėsos valgymą, draudė valgyti žūvieną ir pupas). Chirurgiškas įsikišimas nėra leistinas, užtenka augalinių vaistų, pridėčkų, mosčių. Kada sąjunga iš dėkos politiškų tąsynių 510 m. tapo išvaikyta, tai daugelis gydytojų, dvasioje įsteigėjo išauklėtų, paplatino po visą Graikiją tokį šiupinį labai skambių, nors mažai pama-

tuotų posakių ir turėjo nemaža įtakos pasekančiuose amžiuose net medicinoje.

Tarp Pythagoro mokinių Alkmajon iš Krotonos (Bruttium, Magna Graecia 500 m. pr. Kr.) buvo geriausias medicinoje. Jis regimai piaustė gyvulius ir sako atidengęs optiškąjį nervą. Su jo raštu Περὶ φύσεως (anksti dingusiu) prasideda Graikų mediciniškoji rašliava. Phyziologijoje jis atskyrė (lavone) tuščiakraujas gyslas (φλέβες) nuo pilnakraujingų gyslų (αἱμόρροοι φλέβες), jis pažinojo koserę (ἀρτηρίη). Miegą jis aiškino suslūgimu kraujo į pilnakraujas gyslas; kada nuo smegenų sudrebinimo įvyksta jusmų sutrikimai; jis manė aklumą ir kurtumą tuomet pasidarant, kuomet smegenys iš savo normalės padėties išstumtos uždaro kelius pojučių (πόροι), jis taip-gi išveda sėmenį iš smegenų ir tiki, kad foetaus galva pirmiausiai susižiedžia, kad burna jau uteruje galėtų šliurpti peną. Sveikata priguli nuo suderinimo (ἰσονομία), liga nuo užviešpatavimo vienos kokybių kūne (μοναρχία) pvd. šilimos ar šalčio, sausros ar drėgmės, kartumo ar saldumo etc. Ἀλκμαίων τῆς μὲν ὑγείας εἶναι συνεκτικῆς τὴν ἰσονομίαν τῶν δυνάμεων, ὑγροῦ, ξηροῦ, ψυχροῦ, θερμοῦ, πικροῦ, γλυκέος καὶ τῶν λοιπῶν, τὴν δ'ἐν αὐτοῖς μοναρχίαν νόσον ποιητικὴν: φθοροποιὸν γαρ ἑκατέρου μοναρχίαν (Aetius, Plac. V. 30.) doktrina, kuri vėliau plėtojama buvo medicinos systėmoje. — Jo girdėjimo theorija, kaip ją dėsto Theophrastus iš Ereso, įdomi: „Mes girdime ausia, dėlto, kad joje yra tuštuma, ir toji duoda progą garsui. Gi tuštumoje garsas pasidaro, kada oras skamba joje". Generacijoje abu moterūnu sutcikia sėklą, ir katras daugiausiai, tas nusklembia gemalo lytį.

Dėl Pythagorėnų išbanitijimo iš Krotonos (500 pr. Kr.) šitie phil. gydytojai περιοδευταί paplito į visas puses. Jau anksčiau (535 m.) Kalliphono sūnus, Dėmokėdės palikinas tėvynę tarnavo bendruomenei Aiginos, vėliau Athėnuose, ir tad pakviestas tapo dvaran Polykračio saloje Samos. Susipynęs su tojo nelaime, jis pateko (522 m.?) į Persų nelaisvę, bet vėliau susilaukė didelio pagerbimo dėliai to, kad pagydė didkaralį Dareiją I nuo kojos išnirimo, o tojo žmoną Atossą nuo voties krūtyje (mastitis), ko aigyptiškieji gydytojai nesugebėję padaryti. Pasiilgęs tėvynės, jis sumanė klastą: pasisiūlė keliauti šnipu į Helladą ir patogią progą panaudojo pakeitimui auksinių retėžių Persų dvaro apsigyvenimu Krotonoje. — Tarp Krotonos gydytojų dar minimi philozophai

Philolaos Hippon iš Rhegion (2-me trečdalyje 5-jo amž)., poėto Kratyno išjuokiamas kaipo „visa matantis“, buvo labiau empiriškas tyrinėtojas. Jis stengėsi sujungti mokymus Thalio ir Parmėnidžio ir viršūnėje visų processų stato „drėgmę“, iš kurios ir „šalta“ ir „šilta“ (vanduo ir ugnis) kilo. Dūšia tai iš sėmens išsiplėtojusi drėgmė. Ligas jis aiškina iš drėgmės ar padidėjimo ar sumožimo, bet ir iš jos stangumo, tirštumo ar skystumo. Ir Hippasos (nors šis būk iš Metaponto kilęs buvęs).

Tarp žymių perihodeutų buvo Akron iš Agrigento, kuris pravarė lykiavą iš Athėnų, Akron parašęs diaitėtiką sveikiems, nukovojo epidėmiją (anot Plutarcho athėniškąją „Pestis“) užkurdamas laužus, ir kaipo blaivus gydytojas statė empiriją augščiau už spekuliaciją. Todėl Empedoklės jį savo komėdijoje išjuokė. Vėliau Akron laikomas buvo įsteigėju empiriškos sektos. Mėtrodoras, ir Epicharmas (540 — 450 m. pr. Kr.). Epicharmas žinomas kaipo poėtas (doriškai siciliškoji komėdija) ir gydytojas, parašė tarp kit-ko: kopūstai kaipo gyduolė.

Philolaos plėtojo Pythagoro mokslą toliau (5 elementai sulig 5 jusmo kokybėmis ir 5 reguliariais kūnais ir pasižymėjo keliais phyz. ir pathol. nustatymais. Ką vėliau Plato ir Aristotelis nustatė (atskyrimas sensorinių, animalinių ir vegetatyvių funkcijų ir jųjų lokalizacija), pas jį minima: „žmogišką“ jis talpina smegenyse (kur protas turi savo kilmę), „gyvuliškąją“ širdyje, „augališkąją“ (ūgis) bamboje, apsėklinimą ir gamybą — lyties organuose. Kūnas pasidaro iš šilto, alsavimas tarnauja atsivėsinimui. Ligos priežastimis esti tulžis, kraujas ir gleivės. Priežastimi esti daug ar per maža šilimos ar peno etc. Įdegimas pasidaro susikrovimu (šiltųjų) gleivių.

c. Eleatiškė mokykla.

Prie Eleatų — kilusių iš Eleos pietų Italijoje — priguli Xenophanės iš Kolophono (580 — 520 m.) su savo ἓν καὶ πᾶν (dievas ir pasaulis), kuris suakmenėjusius jūrių gyvūnus, kalnuose ir akmens laužyklose užtinkamus, skaito prirodymu prasidėjimo žemės iš jūrės.

Parmėnidės, tikroji galva Eleatiškės mokyklos, mėgino išrišti būvio mįslį prieš pojučio nudavimą: „esamą nė regime, nė atžįstame“ — šilima tai gyvybės pamatas, ir žmonės iš žemės purvo pavįso veikiant saulės šilimai (todėl

senėjimas tai pasėka šilimos atidavimo); foetaus lytis pridera nuo viršijimo vyriškio ar „moteriškojo“ sėmens; berniukai kįla iš dešiniojo pauto ir dešinėje gimdos pusėje, mergiotės atbulose sąlygose; moteriškoji gymė (kraujingesnė, kas iš menses numatoma) yra kaitresnė; vyrai kilę šiaurėje, moterys pietuose. Parmėnidžio kosmologijoje esti ypačiai primygiamas sąveiksmas priešpryšumų: tuščio-tiršto, šviesos-tamsos etc.

d. Materialistinė (atomiškoji) philozophija.

Leukippas, amžininkas Pythagoro, ir Dėmokritas iš Abdėros Thrakijoje, „besijuokiantis philozophas“ (460 — 360 m.), viena didžiausiųjų dvasių visais amžiais, atmetė tveriančiąją išmintį, o jos vieton statė būtinumą (ἀνάγκη). Dėmokritas apskelbė prityrimą esant vienintėliu šaltiniu mūsų žinojimo apie gamtą. Jis stropiai užsiėmė zootomija, parašė veikalą apie sudėtį chamėleono, praplėtė pojučių phyziologiją (prisidėdamas prie atožinių kritikos Eleatų) ir gamybos mokymą (sėmuo=produktui viso kūno, embryone pirma susižiedžia bamba, potam galva ir pilvas). Jis stebėjo pulsą (φλεβοπαλίη), įdegimą aiškino susikrovimu gleivių, ir šuns pasiutimą išvedžiojo iš nervų įdegimo; masinis užkritimas epidėmiškųjų ligų, anot jo, pareinąs dėl išbarstytų atomų suardytųjų dangaus kūnų. Jis esąs parašęs veikalus apie sielos mediciną ir apie gydomąją muzikos veikmę? — Medžiagoje ieškojo pagrindo pasauliui ir minčiai; iš tiesų-gi manė radęs principą visų daigtų begaliniai mažuose, tolygiuose, amžinuose, ne be galo dalinamuose, bet vis-gi be galo skaitmeninguose ir kainai viens kitą veikiančiuose atomuose. Šituose randasi tvarka, pozicija, forma ir judėsys. Jie skiriasi apėmyje, ir todėl svoryje. Skirtumai elementų — ugnies, vandens, oro ir žemės, priguli nuo skirtumų formoj ir apėmyj atomų. Dūšia susideda iš apvalių ir lygių atomų, ir jos reiškiniai, kaip gyvybė visatinai, esti rezultatu judėjimo atomų. Šitie lygųs ir apvalųs atomai esti visame kūne. Tūlose dalyse jie itin veiklųs, taip pvd. širdis užpyksta; jaknos užsigeidžia; smegenys užsimąsto. Pojučiai pajautų imasi iš judėjimo atomų išlaukinių daigtų (kurių atspindžiais jie yra) linkon mūsų organų jutimo, ir pagamina šituose organuose apčiuopiamą įspūdį, nuovoką (percepciją). Dvasia ir kūnas yra identiški; sveika smegenų būtis eina kartu su protine sveikata; ir liga smegenų eina kartu su proto liga — tai pažvalga,

kurią vėl užtiksime vos 18-me amž. Joki mediciniški Dėmokrito raštai neužsiliko iki šiandien. Jie palietė epidėmijas (kurias jis aiškino nukritimu atomų nuo sutruškintų dangaus kūnų), o taip-gi febrį, diaitą, prognozį, hydrophobiją ir t. t.

Daug mažiau prisidėjo plėtoti medicinos theoriją sekančios systėmos:

e. Sophistų mokykla,

kurią įsteigė Gorgias iš Leontium Sicilijoje (485 — 378 m.) — jis ėmė mokinti už pinigus, imdamas nuo mokinio po 190 minae (3.350 dolerių) — ir Protagoras iš Abdėros. Štai pavyzdžiai Protagoro mokymų: „Žmogus yra matu visų daigtų: tų, kurie yra, kad jie yra; o tų, kurių nėra, kad jų nėra". „Priešpryšingi sakiniai yra lygiai tikri" (=abejotini dalykai nėra tikri!). Jis pavertė philozophiją į dialektiškas klastas, kad minias panaudojus savai naudai ir politiškais ir meterialiais sumetimais. Jų didžiausiu opponentu, nors išauklėtu jų dailėje, buvo Sokratės (469 — 399 m.), Hippokračio amžininkas, ir įkūrėjas skaistesnės sąvokos moralybės, kuris krito auka Athėnėnų netolerantingumo ir persekiojimo. Sokračio mokiniai: Euklidės iš Megaros (400 m.) ir Phaidon iš Eretrijos, Eubojoje, suvis atmetė pajautų percepciją, ir manė jų visai nėsant.

f. Kyrėniškę mokyklą

įsteigė Aristippas iš Kyrėnės (435 m.), kuris atmetė visas systėmas moralybės ir paskelbė pasimėgimą (ἡδονή) esant augščiausiu ir vienintėliu labu. Iš kitos pusės Antisthenės iš Athėnų (g. 444 m.) nieku statė turtus, tuštybes šio pasaulio ir patį mokslą, ir tokiu būdu tapo įsteigėju

g. Kynikų mokyklos,

kurios geriausiai žinomu nariu buvo ano mokinys Diogenės iš Sinopės (414 — 324 m.), kuris iki juokingumui pastumėjo pasitenkinimą nieko nereikalaudamas, todėl buvo ὁ κύων (vadinamas Platono Σωκράτης μαινόμενος). Kosmopolitas buvo.

Athėnuose buvo pavojus žmonėms su kiltu protu, ypačiai kas mokė prieš minios niektikystę ir lengvatikystę, o prieš prietarus ir orumą kuningų. Jau 432 m. pr. Kr. Diopeithės pervesdino nutarimą prieš tuos, kurie neigė dievus, o tyrinėjo gamtą, ir tas nutarimas tapo įdėtas į legalį Athėnų kodeksą.

Iš kaino susisiekimo philozophijos su medicina, pastaroji laimėjo tūlus nusistatymus oreningus tolimesnei plėtotei mokslo apie ligą. Atsiradimas ligos labiau buvo priskaitomas lygsvarumo sutrikimui pagrindinių medžiagų, iš kurių kūnas susideda, viršijimui vienos elementarinių kokybių (šalto, šilto, sauso, drėgno etc.), taip-gi kiekybiniam neatitikimui.

Kita hypothėzis, pasiremianti empiriškai pastebėtomis buitymis, išvedžioja ligas iš nenormalumų kūno skysčių (kraujo, gleivių, tulžies etc.). Juk aptinkame tarp ligos priežasčių kokybių pakitėjimus (pvd. perviršį suskystėjimą ar sutirštėjimą drėgmės (Hippon), ar abnormį susikrovimą skysčių (gleivių susikrovimas = įdegimui, Philolaos, Dėmokritas), ar galiaus skysčių persikėlimą (pvd. tulžies, Anaksagoras) į kūno dalis, kur šiaip jų nebūna (error loci), tad humoral-pathologinės idėjos kilo iš gydytojų prityrimo. Juk gleivėms, pūliams etc. ištekėjus, atriaugėjus ar išvėmus karčius, rūgščius, sūrius skysčius, ištuštinus vidurius, kraują nuleidus, ligoniui palengvėja karštis ir sopuliai liaujasi, pasveikimas įvyksta. Tad lengvu pamanyti, kad post hoc ergo propter hoc: kad dauguma ligų pridera nuo pakitėjusių, padaugėjusių ar ne vietoje nugulusių skysčių. Empedoklis nustatė kanonišką skaičių tokių skysčių: kraujas, gleivės (spiaudalai, snargliai, seilės), vanduo, tulžis (vėliau geltonoji ir juodoji).

Potam pagrindinius skysčius bereikėjo santykin pastatyti su 4 elementais: ugnimi, oru, vandeniu, ir žeme, arba su šiltu, šaltu, drėgnu ir sausu kaipo medžiagos modifikacijomis.

Iš to matosi, kad philozophų idėjos nestovėjo vietoje, ir 5-me amž. — anot Ksenophonto — mediciniškoji rašliava buvo itin paplitusi, nors ji dingusi yra. Apie ją sužinome iš Aristotelio ir kitų autorių. Užsiliko-gi mums Corpus hippocraticum lyg išdidus trobesys vidur nupūstėjusių gatvių ir vinkų seniau gaivaus miesto.

V.

Mokyklos Knidos, Kos ir Siciliškė mokykla.

Knidos mokykla (Lakedaimoniečių kolonijoje) regis buvo ankstybesnė už mokyklą Kos ir ji dėjo svarbos ant ligonio nupasakojimų apie ligą labiau negu ant objektyvio gydytojų tyrimo, pagal nereikšmingus symptomus ar symptomų komplekšus, nustatė daugybę schėmatiškų ligos typų, kuriuosna be individualizavimo savvališkai įterpdavo atskirą atsitikimą; ji

mažiau domėjosi diaita, ir šabloniškai vartojo nedaugelį vaistų (chroniškuose paliegiuose išimtinai purgatyvus, pieną, pasukas). Anot Galėno, Knidiškiai atskyrė 7 ligas tulžies, 12 — urinarės pūslės, 4—inkstų, 4 rūšis strangūrijos, 3—tetano, 3—geltas, 2 ligi rieto, 5—kojos, 4—gerklės įdegimo etc., 3 džiovas (pagal tai, ar iš galvos nutekančios gleivės apkaltinamos buvo ar sėmens nutekėjimai ar perpildymas stuburio smegenų krauju ir tulžimi), 3 rūšis krūtinės putmenų (ir vieną trūkstant hydatidams pasidariusią), 3 jaknų paliegius, 3 ileus, 4 „tirštas" ligas nervines; 3 rūšis putmenų (sukietėjimą jaknų, blužnies, geriant blogą vandenį), 5 rūšis typho (pvd. dėliai indigestijos, sėmens nutekėjimo ar tulžei susikraunant nariuose) etc.

Rupų regionarį nustatymą ligos būklės jie stengėsi po įtaka humoralės spekuliacijos paversti į lokalę pathologiją, kurią atatiko taip-gi pamėgimas, kad ir chirurgiškų, lokalių vaistų (lokalė therapija). — Klassifikuodami ligas jie atsižvelgė į aitiologiškus momentus, nes panėšius symptomus gali iššaukti visai įvairūs pathologiški įvykiai. Spekuliuodami apie ligos kilmę (prie ko gleivės ir tulžis vaidino vyriausią vaidmenį) su pagalba nuduoto pamatuotumo symptomų (neatskiriant to, kas esmiška, nuo neesmiško), priėjo prie to, kad sustatė prasimanytas schėmas, kuriose vos retai esmė ligos typų tetilpo. Nuduotas moksliškumas aptamsino bešališką stebėjimą ir išvedė į klystkelius. Vis-gi spęsdamiesi prie tikros diagnostikos, jie padaugino tyrimo priemones prie ligonių patalo: krūtinės ligose vartojo auskultaciją (pažinojo pleurities trynimosi garsus) ir gynaikologijoje šį-tą žymaus atsiekė. Jų therapija, labiau vietinė, labiau radikalė negu lūkuriuojanti ir individualizuojanti. Su peiliu ar karšta geležimi rankoje, jie drąsiai darė trepanaciją šonkaulių, nephrotomiją inkstų abscessuose, nesibijojo smagiai purguoti ar diaita gydyti ar liepti mankštytiesi vaikščiojimais. Chroniškose ligose mėgo pieną (moters pagimdžiusios berniuką, kaip receptuose Eberso Papyrol), pasukas, „rupų blendalą" (maltus miežius su priedais ar be jų). Įpildavo skysčius į koserę, kad sužadinus kosulį ir išmetus gleives ar pūlius iš plaučių, inhaliacijas vartojo, rišo skūrinius maišiukus kaipo prievilgius, supo etc.

Susidurdami su Rytais, palinko sapnus aiškinti, symboliškus terminus vartoti (pvd. ὄσχοι utero pasaitai); vėliau Italijos philozophais pasekdami mėgo anatomiškas studijas ir klausimus apie kūno sudėtį; ieškojo analogijos kūno įvykiuose su kos-

miškais įvykiais ar su reiškiniais žvėrių ir augalų gyvatos, o ypačiai dažnai pavartojo phyzikalinius prilyginimus.

Iš daugelio jų gydytojų Euryphon turėjo nemaža įtakos medicinos plėtotei: jis, bene autorius „Knidiškų aphorizmų", įdomavo anatomija, parašė veikalą Πελιὴ νόσος „melsvoji febris", pleuritį skelbė esant plaučių paliegiu, džiovą gydė asilaičių ir moterių pienu bei su karšta geležimi (pas komiką Platoną phthisikas Kinesias turi krūtinę apdengtą deginimo randais). Neganėtinas ištuštinimas ir valgio perviršis į galvą einantis sukelia ligas, haimorrhoidai gali kilti iš vėnų ir iš artėrijų. Laikas viską mokinąs. Jis stropiai užsiiminėjo gynaikologija ir obstėtrika; kad atžinus koncepcijos sugabumą, jis darė smilkymus, pogymį stengėsi prašalinti mįždymais ir kratydamas moterį pririštą prie kopėčių! Prie utero prolapso jis pakorino moterį galva žemyn prie kopėčių ir liepė jai atbulai kristi. Kaip kad gymnastas Hėrodikas, jis gydė hydropsą mušdamas pripiltomis pūslėmis.

Ktėsias, ilgai gyvenęs Persų karaliaus dvare, parašė veikalą apie vartonę helleboro (čemeryčių?) ir polemizuodamas su Hippokračiu neigė galimybę tvirtai atstatyti išnarintą rietą. Jis buvo amžininku Xenophonto, tarnavo armijoje Kyro prieš tojo brolį Artaxerksį Mnėmoną, mūšyje pas Kūnaksą tapo į nelaisvę paimtas ir buvo augštai gerbiamas per 17 metų už savo gydytojišką sumanumą. Drauge Persų dvare gyveno ir kitas suimtas gydytojas Polykritas iš Mendės. Ktėsias, sako, lankėsi Indijoje, kur pastebėjęs Hindų gydymą nuo gyvačių įgėlimo (Ἰνδικά), parašė taip-gi Περσικά, bet kaipo historiką senovėje jį vadindavo melagiu ir fabulistu.

Garsėjo dar Eudoksas (408 — 355), Nikomachas, Aristotelio tėvas etc.

Sala Kos senovėje garsėjo vynu ir patogiomis klimato sąlygomis. Šventykla vakaruosna nuo miesto buvo papuošta veikalais Apellio ir Praxitelio. Iškasenose rasta daug votivų (iki 3-io amž. po Kr.). Daug gražių trobesių turėjo Asklėpieijon, pastatytų po 412 m. žemės drebėjimo ir iš malonės Ptolemaijų, Pergamo valdymierų bei Romėnų. Viską sunaikino bene žemės drebėjimas 554 m. po Kr. Pas šventyklas buvęs pasakiškas šulinys Burinna (Theokritas). Asklėpiadai čion jau 6-ame amž. turėjo didelę pagarbą: Delphų kuningai, spaudžiami gyventojų Kirrhos, aplink 584 m., kvietėsi pagalbon Asklėpiadą Nebros ir jo sūnų Krisos; Athėnuose rastas

įšventinimo įrašas Ainėjo, pradėdžio Hippokračio. Tarp Hippokračio priešpėdininkų minėtinas Apollonidės, leibarctas Artakserksio I, kuris už nusikaltimą su karaliaus seserimi Amytimi nukirsdintas tapo. Asklepieijone sudėta buvo daug pagarbos dekretų svetimų valstybių, kas liudija garbę Koiškių gydytojų. Hippokratės I, Gnosidiko sūnus, amžininkas Miltiadžio († 489 m.) ir senelis Hippokračio Didžio. — Kaip Knidiškiai, taip Koiškiai Asklėpiadai jau 5-ame amž. turėjo didelę bibliothėką ir turiningą literatūrą.

Taip-gi Koiškiams rūpi pakylėti mediciną augščiau empirijos. Jie domisi likimu sergančio asmens, netiek diagnozis, kiek prognozis buvo jų tikslu. Koiškoji mokykla ne miklia symptomatologija susirūpinusi, bet labiau visatinąje ligonio padėtimi, gilesne stūdija ligos esmės, tikraisiais kardinaliais symptomais, kad tuomi įsigytų geresnį žinojimą ligos bėgio ir tikresnę prognozį. Kaip Babylono žvaigždžiningi kuningai iš senų-senų užrašų atidengė įstatymą cykliško atgrįžimo kosmiškųjų įvykių, ir Thalės jais pasiremdamas galėjo išpranašauti mėnulio užtemimą nustebindamas savo bendrapiliečius, taip Asklėpiadams buvo galima iš palyginimo skaitmeningų šventyklos archyve sukrautų tolygių ligos historijų, iš susikrovusio prityrimo nustatyti ženklus patogaus ar nevykusio ligos užsibaigimo, empiriškai suformuluoti įstatymus ligos bėgio. Tokiu būdu, o gal ir atsižiūrint į astronomiją ir Pythagoro skaičių mystiką, išsidirbo mokslas apie kryzis ir apie kritiškas dienas, kur liga geron ar blogon pusėn nukrypsta. Matydami kilimą ar kritimą febries supuolant su tirštomis ar skystomis išmatomis, sudėstė virimo processą kraujo šilimoje, ir išskirstė į stadium skysčių žaliavos (ἀπεψία) virimo (πέψις) ir kryzies (išmetimas ar sukrovimas ligos medžiagos). Vartojo ir vėnesekciją šalia lūkuriuojančios therapeutikos.

Sicilijos gydytojų mokykla, nuo Empedoklio paeinanti, turėjo tikslu mediciną versti mokslu, įsigydama vyriausius principus iš gamtažinijos ir philoz. spekuliacijos, kurie deduktyviai suteiktų ligų theoriją ir normą gydytojo veikimui. Jos atstovai, Empedoklio mokiniai Akron ir Pausanias, o ypačiai Platono amžininkas Philistion iš Lokroi, daug prisidėjo prie plėtotės anatomijos ir phyziologijos, ir prirengė medžiagą sustatymui ligos theorijos.

Eidami pėdomis Alkmaijono stropiai mėsinėjo gyvulius, kreipdami domę į kraujo indus; gal čion pavyliojo juos Em-

pedoklio mokymas, kad kraujas tai būklė įsodintos šilimos (dūšios), ir kad alsavimas įvyksta nevien per burną ir nosį, bet ir su pagalba odos porų per dūdų systėmą viso kūno. (Ir Diogenės iš Apollonijos rašė apie indų systėmą). Kaip Aigyptėnai, taip jie manė, kad širdis tai centras indų systėmos ir šaltinis viso kraujo.

Akron iš Agrigento iš visokiariopų oro tėkmių ir jų kokybės sprendė apie sveikatą žmonių. Lykiavai siaučiant jis kūrė ugnis, kad šaltą ir drėgną orą apšildžius ir išdžiovinus. O post mortem radę artėrijas tuščias, Sicilijos gydytojai sprendė pneumą esant reguliatoriumi organinės gyvybės: pneuma plinta gyslomis, cirkuliuoja su krauju, atvėsina kūno šilimą, suruošia jusmus ir judėsius, o sužadindama pūvimo įvykius, pagamina virškinimą. Centraliniu pneumos organu matė esant širdį. Todėl širdis — būklė dūšios, ir dvasios ligos tai širdies paliegiai. Tai jau žingsnis atgal!

Iki pneumos judėsiai (alsavimas) vyksta be trukdymo, žmogus sveikas; o kada gleivės ir tulžis užstoja kelią, kįla ligos; šalia išlaukinių įtakų (sužeidimų, temperatūros) ar diaitos nuklydimų žmogų susargina perviršis ar stoka vienos kokybių (šilto, drėgno etc.).

Therapijoje Siciliškė mokykla dėjo svarbą ant diaitos (įtaka Pythagoriškių); apie ją rašė jos koryphaijai Akron ir Philistion.

Jokiai mokyklai nepriklausė Meton iš Athėnų, žinomas astronomas, kuris jungė mediciną su astronomija, Bolos rašė apie gamtos gydomąją jėgą. Diagoras iš Mėlos, priešgyna opiumo, išradėjas kollyriumo nuo chroniškojo akių katarrho, dėl athėizmo nubaustas išgujimu.

a) Medikų professija.

Gydytojai buvo gerbiami ir paprastai visatini praktikantai. Buvo mokytojai ir studentai; šitie išeidami iš mokyklos prisiekdavo žinomąją priesaiką. Būdavo gydytojai valstybės skiriami, kurie vieša kalba įsivesdindavo susirinkime. Be to, buvo kommūnų gydytojai, kurie gydė vargšus dovanai. Kaip buvo keliaujanti bardai, taip ir keliaujanti gydytojai — περιοδευταί, kurių tūli vežiodavosi savo vaistus. Priedvariniai svetimų karalių gydytojai gaudavo algos 1100—2200 (kaip Žydų gydytojai viduramžiuose). Buvo armijos ir laivų gydytojai, samdomi tūlam sušnekėtam laikui, pvd. Hippokračio sūnus.

Thessalos palydi Alkibiadį (451—404) į Siciliją; Kritobūlos gydo Philipą Makedonietį (382—336) sužeistą pas Methonę į akį; Aleksandras (356—323) turėjo Philipą iš Akarnanijos ištikimu ir guodingu gydytoju etc.

Garsųs gydytojai turėjo padėjėjus, kurie gydė vergus ir vargšus. Buvo gamta-gydytojai, maudytojai (Athėnų turtuoliams einant į maudynes vasarą), magikai, ir akušėrės gimdyvėms (tik operacijas darė gydytojai gemančiam kūdikiui mirus): omphalotomai, vėliau majôs, kurios minkė ir braukė pilvą pataisymui kūdikio pozicijos ir giedojo šv. giesmes palago metu: jos darydavo aborcijas ir reikalaujant, kūdikius prašalindavo; jos laikydavo moterystės biurus; kartais gydydavo moterių ligas, bet skyrėsi nuo daktarių, kaip Aspasia ir Artemisia, kurios ypačiai užsiiminėjo kosmėtika ir laisvaje meile.

Iatreijonai tai ir klinika ir privatė ligoninė, buvo paplitę pas Graikus, ir ten išdėstyta būdavo daug instrumentų kaipo vilionė akims ligonių (iš dramblio kaulų stethoskopai auksu išsodinti, sidabrinės taurės, peiliai išsodinti auksu! Lukianas). Ten ir vietos paliežuvavimų, pasiplepėjimų. Be privačių iatreijų buvo bendruomenės ar valstybinės tokios įstaigos, tik ne ligoninės mūsų prasmėje. Tarp specialybių jau užtinkame lithotomistus, okulistus ir dentistus.

Be to viso buvo daug nors ir apšviestų šarlatanų (φαρμακεύς), užžadėtojų, sophistų. Kartais publika nebetikėjo medikų professijai.

Seniau honorarium buvo laisva dovana, vėliau buvo sutariama prieš pradedant gydyti, nors Hippokratikai nuo to purtėsi. Miestų ir sričių gydytojai gaudavo paskirtas algas (Athėnuose kartais mokėdavo po 1875 dol.), šiaip—in natura: juk netrūko vyno, mėsos (žuvienos, paukščių, žvėrienos), o Graikai juk valgydavo kiaulieną, arklieną, asilieną, šunieną, lapieną, ežieną etc.

Buvo nemaža pirklių vaistais besiverčiančių — pharmakopolai ir pharmakotribai (trynėjai), šiaip patys gydytojai ruošė ir davinėjo savas gyduoles. Anie-gi be vaistų laikydavo deginančius stiklus, kosmėtikus ir t. t. Rhidzotomia (piaustytojai) rankiojo vaistus naktimis su burtais, kartais tikri šaldrai. Pharmakeutríai buvo beveik = aborcionistėms (Solonas įsteigė burdelius joms 594 m., o Lykurgas jas išvijo iš šalies). Solonas rekomendavo paiderastiją, ir Spartos bei

Thėbų valstybės nesidrovėjo užgirti, kad apsisaugojus nuo perdaugėjimo populiacijos. Plato ir Aristotelis taip-gi siūlė tam pačiam tikslui. (Prieš tatai Neo-Malthuzionių pintys tai vaistas nekaltai skaistus!).

Veterinarus Graikai turėjo, nors ir gydytojai nesidrovėjo gydyti arklius. Sanitarai prižiūrinėjo gatvių švarinimą: pvd. Epameinondas buvo tokiu paskirtas, rods jo pažeminimui.

b) Corpus hippocraticum.

Tai darbas raibai sujauktas generacijų, dvasios produktas įvairių autorių, nors seniau buvo priskaitomas Hippokračiui II Didžiajam, neprilygstamam gydytojui saloje Kos. Tą C. H. pradžioje 3-amž. pr. Kr. liepiant Ptolomaijams komisija Aleksandreijos mokslininkų sudėstė ir suredagavo, nors neįstengė išskirti paties Hippokračio veikalų, taip kad ten pateko darbai visokiariopų rašytojų ir nevienos mokyklos bei ne vieno laikmečio. Tik tiek žinome, kad veikalai paruošti tapo dar prieš Aristotelį. Savo visumoj jie buvo žinijos šaltiniu tyt-veikai gydytojų ir veikė kaip theoriją taip praktiką bėgyje dviejų tūkstantmečių.

Raštai visatino turinio.

1. Ὅρκος, jusjurandum: mokinių priesaika, tur-būt paveldėtasai Asklėpiadų statutas.
2. Νόμος, lex. Žinios reikalingos besimokantiems medicinos.
3. Περὶ τέχνης, de arte. Apgynimas medicinos nuo priešgynų.
4. Περὶ ἀρχαίης ἰητρικῆς, de prisca medicina. Išgyrimas senovinės medicinos, ir skysčių theorija, išdėstyta po Alkmajono įtaka; uždaviniai ir tikslai medicinos. „Aš nesakau, kad senąją mediciną todėl reikia laukan išmesti, lyg kad jos nebūtų arba lyg ji savo tyrimus netikrai padariusi būtų, kada ji ne visais žvilgsniais esti atatinkama, bet aš gan greit manau, kad reikia už tai, kad ji savo svarstymu įstengė taip arti teisybės prieiti, toliau jos patarmės klausties ir išradimais gerėties, kurie padaryti tapo neatsižvelgiant į daug ko nežinojimą".
5. Περὶ ἰητροῦ, de medico. Deontologija ir gydytojų darbavietė.
6. Περὶ εὐσχημοσύνης, de habitu decenti. Gydytojų ethika (5-me perskyrime yra posakis: ἰητρός γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος).
7. Παραγγελίαι, praecepta. Kur yra žmogaus meilė, ten ir-gi meilė dailės.

8. Αφορισμοί, aphorismai. Trumpa santrauka prognostikos Koiškės mokyklos. Tai perlai pasaulinės literatūros pvd. „Gyvata trumpa, dailė ilga, tikrasai akymirksnis greitai nulekia, mėginimas apgauna, sprendimas sunkus“ (I. i): Ὁ μὲν βίος βραχύς, ἡ δέ τέχνη μακρή. ὁ μὲν καιρὸς ὀξύς, ἡ δὲ πεῖρα σφαλαρή arba: Ko gyduolės nepagydo, pagydo geležis; ko geležis nepagydo, pagydo ugnis; ko ugnis nepagydo, tatai reikia skaityti nepagydomu (VIII. 6): Ὁκόσα φάρμακα οὐκ ἰῆται, σίδηρος ἰῆται. ὅσα σίδηρος οὐκ ἰῆται, πῦρ ἰῆται ὅσα δέ πῦρ οὐκ ἰῆται, ταῦτα χρὴ νομίζειν ἀνίατα.

Anatomija ir phyziologija.

9. Περὶ ἀνατομῆς, de anatomia.
10. Περὶ καρδίης, de corde. Širdis kaipo dūšios būklė.
11. Περὶ σαρκῶν, de carne. Ženklumas skaičiaus 7 plėtotėje ir ligoje.
12. Περὶ ἀδένων, de glandulis. Didžiausia liauka smegenys, iš kurių 7 rūšys katarų kįla (Knidiškių?).
13. Περὶ ὀστέων φύσιος, de natura ossium. Labiau apie indų systėmą, negu kaulus.
14. Περὶ φύσιος ἀνθρώπου, de natura hominis. Humoralė pathologija. Skysčiai, 4 kokybės. Pneuma. Vėnos. (Bene Polybo raštas?) „Ligos kįla dalinai iš gyvenimo įpročių, dalinai per pneumą“.
15. Περὶ γονῆς, de semine (genitura).
16. Περὶ φύσιος παιδίου, de natura pueri.
17. Περὶ νούσων δ΄, de morbis IV. Gamyba, ligų kilmė, kryzės ir kritiškos dienos (Knidiškių?).
18. Περὶ τροφῆς, de alimento (dvasioje Hėrakleito ir Diogenio iš Apollonijos). Phyziol. kainumas organų: sympathija: Εὔρροια μία, ξύμπνοια μία, ξυμπαθέα πάντα.

Diaitėtika.

19. Περὶ διαίτης, I-III. de diaeta (victu) I-III. IV. Περὶ ἐνυπνίων, de somnis. Diaitėtika, gymnastika ir sapnai.
20. Περὶ διαίτης ὑγιεινῆς, de diaeta (victu) salubri. Valgiai, gėrimai, drapanos, judėsiai.

Visatina pathologija.

21. Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων, de aere, aquis et locis. Meteorologija, klimatologija, astronomija, medicin. geographija. Dvasios savybės priguli nuo topographijos ir klimato. Theūrgija būtinai atmetama, pvd. Skythų seksualėje

neurozyje, νοῦσος θήλεια, kurią skaitė esant dievo bausme, jis primeta ilgam jodinėjimui.

22. Περὶ χυμῶν, de humoribus. Ligos kilmė, symptomatologija ir prognostika.
23. Περὶ κρίσεων, de crisibus.
24. Περὶ κρισίμων, de diebus criticis. Menkesnė kompiliacija.
25. Περὶ ἑβσομάδων, de hebdomadibus. Makrokosmas ir mikrokosmas. Skaičius 7.
26. Περὶ φυσῶν, de flatibus. Vėjai kaip primarė priežastis visų ligų.
27. Προγνωστικόν, prognostikum. Morbi acuti prognostikos žvilgsniu.
28. Προῤῥητικόν α', praedicta (prorrhetikum) I.
29. Προῤῥητικόν β', praedicta (prorrheticum) II.
30. Κωακαὶ προγνώσεις, praenotiones Coacae.

Specialė pathologija.

31. Ἐπιδημιῶν βιβλία ἑπτά, Epidemiorum libri VII. Ligos ir pagada — Kranon'e, Larissoje (Thessalijoje), Perinthos (Thrakų Propontyje).
32. Περὶ παθῶν, de affectionibus (Gleivės ir tulžis — ligos priežastys; pienas, pasukos, purgatyvai).
33. Περὶ νούσων α', de morbis liber I, Knidiškių.
34. Περὶ νούσων β', de morbis liber II, Knidiškių.
35. Περὶ νούσων γ', de morbis liber III, Knidiškių.
36. Περὶ τῶν ἐντὸς παθῶν, de affectionibus internis, Knidiškė.
37. Περὶ ἱερῆς νούσου, de morbo sacro. Epilepsijos sėdenė smegenys. Įtaka pneumos. Nieko ten dievino nėra.
38. Περὶ τόπων τῶν κατ' ἄνθρωπον, de locis in homine.

Therapija.

39. Περὶ διαίτης ὀξέων, de ratione victus in acutis. Ptisanė, vynas, hydromel, oxymel, vanduo.
40. Περὶ ὑγρῶν χρήσιος, de liquidorum usu. Vanduo, sūrus vanduo, vynas ir uksusas.

Chirurgija.

41. De officina medici: instrumentarium, operacijos, padėjėjai, apparatai etc.
42. Περὶ ἕλκων, de vulneribus et ulceribus. Mažai pažįsta šviežias žaizdas, apraišinėja jas jau pūliuojant.
43. Περὶ αἱμορροίδων, de haemorrhoidibus } prigulėjo
44. Περὶ συρίγγων, de fistulis } į vieną veikalą.

45. Περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τρωμάτων, de capitis vulneribus. Puikus raštas apie trepanaciją, kaukolės žaizdas etc.
46. Περὶ ἀγμῶν, de fracturis.
47. Περὶ ἄρθρων ἐμβολῆς, de articulis (reponendis). Svarbus veikalas apie išnirimus, kurius komentavo Apollonios iš Kition ir paveikslais papuošė.
48. Μοχλικός, vectiarius, įtaisai atstatymui išnirusių ir lūžusių kaulų.

Akių ligos.

49. Περὶ ὄψιος, de visu (Knidiškių).

Gynaikologija. Obstetrika ir vaikų ligos.

50. Περὶ παρθένων, de his, quae (ad) virgines spectant. Hysteriški dvasios sutrikimai.
51. Περὶ γυναικείης φύσιος, de natura muliebri. Knidiškių kompendium moterių ligų.
52. Περὶ γυναικείων α', de morbis mulierum I.
53. Περὶ γυναικείων β', de morbis mulierum II.
54. Περὶ ἀφόρων, de sterilitate. Daug kas atatinka Eberso Papyrų!
55. Περὶ ἐπικυήσιος, de superfoetatione
56. Περὶ ἑπταμήνου, de septimestri partu
57. Περὶ ὀκταμήνου, de octimestri partu

} buvo viena knyga.

58. Περὶ ἐγκατατομῆς ἐμβρύου, de embryonis in utero excisione.
59. Περὶ ὀδοντοφυίης, de dentitione. Aphorismai apie kūdikių ligas.

Be to viso, yra laiškai apie Hippokračio pakvietimą į Persų dvarą ir jo susinešimą su menamai pamišusiu Dėmokritu, Athėnėnų nutarimas, Kalba pas aukurą, Kalba Thessaliaus pasiuntinybės—palyti menamą Hippokračio patarnavimą Athenėnų pestyje.

VI. Hippokratės ir jo gydymas.

(Πάντων ἀγαθῶν εὑρετής, Galėnas).

Νούσων φύσιες ἰητροί (Prigimimai — ligų gydytojai).

Viskas yra dievina, ir viskas yra žmogiška.

Kur mylimas žmogus, ten mylima taip-gi dailė.

Persų kares užbaigus garbingu pergalėjimu, kada tarpusavės imtynės — Peloponnėžiškoji karė — vos beprasidėti turėjo; kada Paionius sukūrė savo Nikę, Pheidias — statuvą Zeuso ir Parthenoną. Praksitelės — Hermį, o Polygnotas, Zeuksis ir Parrhazios įgijo nemirtiną garbę kaipo tapytojai;

kada iškalboj nušvito Lysias, Aischinės, ir Dėmosthenės: kada philozophai — Anaksagoras, Protagoras iš Abdėros, Prodikas iš Keos, Dėmokritas iš Abdėros, Sokratis, Plato ir Aristotelis nustatinėjo įstatymus žmogaus mintijimo ir tyrinėjo gamtą; kada Thukydidis ir Ksenophon ir Hėrodotas atidarė kelią į historijos tyrinėjimus; kada dramaturgai Aischylius, Sophoklės ir Euripidės mums suteikė modelius tragėdijai, gi Kratinas ir Aristophanės — komedijai, o Pindaras — lyrikai; kada valstybės vyrai — Themistoklės, Kimon, Miltiadės, Periklės, Alkibiadės, Nikias lėmė likimą Graikijos;— šitoji gadynė politinio, socialio ir oikonominio judrumo suteikė sąlygas atsiradimui ir darbams genijaus, kuris — modelis visai ateičiai — pamokė, kokiais pagrindais medicinos dailė privalo būti praktikuojama. Didi žmonės juk esti vaikais gangreit, o ne sukūrėjais savo gadynės, ir štai dvasios judrumo gadynėje atsiranda didžiausias ir garbingiausias gydytojas visos senovės, didelių gabumų vyras — Hippokratės II iš Kos. „Kuomi Sokratės buvo philozophijai (o Thukydidės historiographijai), tuomi Hippokratės — medicinai. Abejuose atsivaizduoja reakcija praktiškos išminties prieš seklumą ir theorėtišką buinumą (gausumą), abudu atstovauja, vidur neaiškumo, spekuliacijų įnirtimo ir nevaisingos hyperkritikos, auksinei vidukelei refleksijos, prisijusios prie blaivaus tikrumo, abudu nužymi ribas savos srities išmintingai susivaržydami ir randa dorovės įstatyme, principe ideališkiausio utilitarizmo centrą gravitacijos savam veikimui". Bent juomi hellėnizmas medicinos srityje yra prirodęs, kad įstengė ne vien atsipalaiduoti nuo pančių Rytiečių mintijimo prievartos, bet ir mokėjo taip-gi be vedamosios gijos kuningų luomo pakopti ant laipto racionalio mokslo ir doroviškos vertybės".

Apie jo gyvatą suteikia šiek-tiek žinių garsusis akušėris Soranas iš Ephezo, gyvenęs 2-ame amž. po Kr. Anot jo, akušėrės Phainarėtės (18-tos ainės Hėraklio) ir Asklėpiadžio (17-to ainio Asklėpio) Hėrakleidžio sūnus gimė 460 m. saloje Kos (šiandien Stanko) ir pelnė dar gyvas būdamas titulą Didžiojo.

Pirmuoju jo mokytoju buvo tėvas, kuriam mirus, jis apleidė Asklėpiadų gildiją savo miesto, nukako į Athėnus, kur rhėtoriką mokėsi pas sophistą Gorgiją iš Leontion (kurio moteris buvo jo pacientė), mediciną pas gymnastą Hėrodiką

iš Selymbrijos, o philozophiją, pasak Celsų, pas Dėmokritą iš Abdėros. Sulig papročiu žingeidžių gydytojų, jis bent 12 metų perleidė kelionėse kaipo περιοδευτός ir aplankė Thessaliją, Thrakiją, salą Thasos, Skythiją, sritis Majotiškosios jūrės, ir šiaurę Aigypto, kaip galima spręsti iš jo paties raštų. Visur jis studijavo gamtos knygas (kaip reikalauja Theophrastus iš Hohenheim'o) ir išmoko jos galybes pavartoti prie ligonio patalo: juk visą jo therapeutiškąjį palinkimą vadina physiatrija. Gal-būt šeimynos ir giminaičių reikalai privertė jį senatvėje atsitraukti į Thessaliją, kur jis Larissoje gyvenęs esąs ir pasimiręs 377 m. Apie jo kapą eina pasakos, būk bičių spiečius, kurio medus buvęs ypačiai naudingas gydant vaikų šamui (aphthae), pasidaręs avilį ano viduje. Žinoma, ir daugiau, kartais šmeižiančių, pasakų yra. Iškeliaudamas iš Kos, būk jis sudeginęs Knidiškės mokyklos raštus, ketindamas pasisavinti jų aphorismus.... Anekdotas yra įdomus, būk bendragadynieciai raginę Hippokratį ištirti protinę sveikatą Dėmokrito, kurį jo tengymiai laikydavę bepročiu, kam jis piaustąs gyvulius. Paklaustas, ką veikia, Dėmokritas atsakęs: jis tyrinėjąs žmonių kvailumą; potam Hyppokratis apskelbė jį išmintingiausiu visų žmonių.

Kaip kas perdeda Hippokratį skaitydamas medicinos gydymo įsteigėju, bet-gi tiesa yra, kad po jo įtaka Graikų medicina smarkų pažangos žingsnį padariusi yra. Jis sukūrė profanę mediciną, atskirai nuo sacerdotalės ar gildijų medicinos; viešą, ažuot pirmiau buvusios slaptos medicinos. Kokios buvo jo nuomonės, reikėtų sužinoti iš jo raštų; bet deja, rinkinyje Corpus Hippocraticum — sunku sužinoti, kurie raštai jam priklauso. Rinkinį jau pažinojo apie 300 m. Aleksandreijos gyventojai maždaug tokioje sudėtyje, kaip ir mes turime: vis-gi ten patekę yra nemaža raštų, kurie svetimi yra. Amsterdamo philologas-medikas Z. Fr. Ermerins (1808 — 71 m.) išleido graik.-latyniškus tekstus trijuose tomuose (Utrecht 1859 — 64), su viską ardančia kritika; bet ir mėginimai Diels'o, Gomperz'o, Šönės nedaug ką tenušvietė: o vis-gi rinkinyje yra puikių raštų, brangintiniausių medic. literatūroje.

Bendros biologiškos pažvalgos. Visi kūnai susideda iš elementų (tokis nusistatymas gamtinių philozophų, Empedoklio). Šitie elementai 4 skaičiuje (tik Aristotelis pridėjo quinta essentia) — oras, žemė, vanduo, ugnis — jungdamiesi (κρᾶσις = susijungimas) sudaro atskirus kūnus ir jų

dalis, įvairiausiomis kiekybėmis. Kiekvienam elementui priguli ypatinga kokybė: šaltis orui, ugnei šilima, žemei sausumas, ir vandeniui drėgnumas, ir todėl kūnai atsižymi vyravimu juose ar elemento ar atatinkamos kokybės. Taip esti ir-gi su žmogumi, kurio kūnas susideda iš kietų — žeminių, ir skystų dalių — vandeninių. Jungia-gi ugnis, ne kaipo liepsna įsivaizdinama, bet kaipo kas tai tokio panėšinčio į ugningą orą, aithėrį, kuris jungia atskiras sudėtingas dalis visatos, ir per šitą jungiančią veikmę užlaiko ir pagaivina visą svietą. Įgimtąjai šilimai išgaruojant, įvyksta mirtis. Šitoji πνεῦμα (vėliau ἀήρ sako) yra įsodinta žmoguje ir būna širdyje kaipo ἔμφυτον θερμόν, callidum innatum. Iš čion eina per visas kūno gyslas, palaikydama normalį dalių mišinį, pagaivindama visą organizmą ir ypačiai atiduodama princeps regulator visiems tiems organams, iš kurių išeina išskyrimas skysčių. Mat, Hippokratikų mokslas tai tyras sulčių mokslas, humoralė pathologija. Analizuojant organizmą žiūrima tik į skysčius, nepaisant visai kietųjų dalių, ir tad keturioms kokybėms atatinka 4 humorai kaipo sudėtinės elementarinės dalys: 1) Kraujas, kurio šaltiniu širdis pažymima esti; čion vyrauja šilima; 2) gleivės, kurios atstovauja šaltumo kokybei, beja oro elementui. Manoma buvo, kad gleives išskiria smegenys, kurių ženklumą kaipo nervų centrą tik dalinai Hippokratikai teįspėjo. Įsisunkusios gleivės tekančios per sietelį (cribriformę plotvę) ethmoido žemyn ir tokiu būdu galinčios patekti į visas kūno dalis, todėl čiaudėjimas ėsąs sveikatinis įvykis, kurią pažvalgą Konradas Viktoras Šneideris savo veikale De catarrhis 1660 m. galutinai paneigė. 3) Geltonąją tulžį, sausos kokybės, jaknos iškošia; galiaus 4) juodoji tulžis, kuri nėva iš blužnies į skrandį patenkanti ir atatinkanti vandeniui, beja drėgmės kokybei. Šitiems keturiems humorams kaip reikiant susimiešus, nė vienam elementui normaliai neviršyjant, ir pneumai organizme normaliai veikiant, sveikata esti, εὐκρασία. Įvykus klaidai miešinyje pasidaro liga — δυσκρασία. Beveik visas ligas galima suvesdinti į lygsvarumo sutrikdymą miešinyje šių keturių vyriausiųjų sulčių, ypačiai gleivės ir geltonoji tulžis viršydamos kitas sultis pagamina visokiariopiausius trikdymus. Pvd., kada gleivės nuteka į plaučius ir kitas dalis, kįla κατάρροος ir ῥευματισμός (=varvėjimas). Pneumos veikimą mažai tegirdime dabar, bet ilgainiui ji suvaidins didelį vaidmenį.

Visus pathologiškus sutrikdymus išlygina φύσις; kiekvienas žmogus turi savo atskirą phyzį. Visos ligos perbėga tris stadijas: 1) ἀπεψία (kenksmingos sultys dar žalios, neperviršKintos) skysčių degeneracija viršyja; 2) πέψις virškinimas, pribrendimas: ypačiai karštligėse ligos medžiaga esti palengva paverčiama į nekenksmingą ir parengiama evakuacijai, kad 3) kryzyje prašalinta taptų, ar a) tikrojoje kryzyje, kur prašalinimas įvyksta greitai ir nuodugniai (per prakaitus, uriną, sputa cocta, arba nusisėdimu (ἀπόστασις) produkto iš pepsies kilusio taip vad. vietinės kryzies), kartais net pilningu sunaikinimu tam tikro organo, arba b) formoje lyzies, kur išsisunkimai vos palengva teįvyksta. Kryzis tad nulemia ar pasveikimą ar mirimą.

Aštriosios ligos pareiškia savo bėgyje tūlą cyklių, beja kryzis įvyksta reguliariai tam tikromis, taip vad. kritiškomis dienomis, keturdieniais, o dažniausiai septyndieniais periodais. Čion, mat, įsismerkia pastebėjimui žinomasai Pythagoro skaičių mokslas.

Hippokratikų ligamokslis toliau įžiūri ligos priežastį, atskirų ligonio reiškinių nustatymą, ir gydytojo uždavinį. Čion visur Hippokratikų pažvalgos stovi augštybėje. Nėra aitiologiško faktorio, kurio Hippokratikai nebūtų numatę; taip pat symptomatologijoje jie geri stebėtojai. Therapijoje rods viešpatauja phyzies visagalingumo dogma, bet in praxi theorija nesuklaidino Hippokračio. Primygtinai jis persergsti ne generalizuoti ir ne theorizuoti prie ligonių patalo.

Bene skaisčiausiu kliniškų darbu Hippokračio ir jo mokyklos buvo prognostika, kuri visose smulkmenose buvo giliai ištobulinta, nežiūrint menkumo diagnostiškų pagelbinių priemonių. Prognozies maxima: „Norint tikrai prognostikuoti, kas pagys ir kas mirs, kieno liga bus ilga, kieno trumpa, reikia žinoti visus symptomus, ir reikia pasvarstyti jų reliatyvę vertybę“. Ėmė domėn perspiraciją, miegą, gleivėtus karkimus (râles) koserėje, karphologiją, buvimą ar nebuvimą kryzies paskirtąją dieną, gymį (facies Hippocratica): „Smaili nosis, įdubusios akys, įkritę smilkiniai, šaltos ir susitraukusios ausys, atsikišusios ausies skiautur ė, kieta, įtempta sausa kaktos oda, geltonas, juosvas, pamėlynavęs dažas viso gymio“, tai prognostikai padvejotini ženklai: juos matome netik pas mirštančius, bet ir laikinai nuovargyje (nuo išalkio, budėjimo, diarrhoeos).

Diagnostika Hyppokračio (nors tokios specialės šakos nebuvo) pagrįsta objektyviu tyrimu su pagalba pajautų, ir naudojosi kiekviena pagalba. Ausis suteikė žinojimą gleivėto karkimo („lyg burbuliavimas verdančio uksuso“) ir sukkussijos (παράσεισμα), talaškavimo burzdulį (pyo-ar sero-pneumo-thorax'e, bronchiektazyje ir kavernose), pastebėjo dar kitus garsus: tracheos karkulį, mažųjų pūslaičių čiušą ar braškulį, pleuritinį tryniojimąsį etc. „Girdisi krumštėjimas lyg paeinantis nuo skūrinio diržo“. Akis regėjo sekrėcijas, ir ekskrėcijas, kūno sudėjimą (sveikus žmones matydavo nuogus rungtynių mokyklose), kūno pastovą ir jo narių, eiseną etc. (inspectio, adspectio). Čiupinėjimas (ranka ant krūtinės) davė išmonę apie kūno temperatūrą, ir stipresnį pulsą (σφυγμὸς, παλμός, παλία, nors H. pulso neskaitė!); vaginos lytėjimas buvo praktikuojamas, taip-gi skonėjimas arba uostymas buvo pavartojami. Palytėjimo pajautai ėjo pagalbon švininės zondos, česnako stembas ar virkščia ir t. t. diagnozies tikslais, akei gelbėdavo pvd. specula ani. Anamnėzis leidė svarstyti paveldėtinumą, o persirgtos ligos ir palinkimai leidė svarstyti ligą. Bet ir subjektyvių symptomų neniekino: šaltumas, šiltumas, lipnumas prakaitų, jų atsiradimas kritiškose ar nekritiškose dienose, spalva, tirštumas ir daugumas spiaudalų, vemalų, ūrinos, mėšlo — tai vyriausieji faktoriai statant prognozį.

Hippokratis kaipo therapeutas tai išprusintas empirikas, kuris nesiduoda tam tikron systėmon įspraudžiamas: jis pažįsta ne tiek ligas ar ligotus organus, kiek sergantį žmogų. — Iš ligonių historijos (jo knygose apie epidėmijas) galima numatyti jo elgimąsį, jo gydymą ir tojo principus. Ypatiškos systėmatingos nozologijos jis nežino. Berods jis šneka apie paveldėtinę, endėmišką, epidėmišką ligą, apie greit ar palengva pereinančius paliegimus; tūlus jis net vardais pavadina, pvd. καῦσος, karštinė. Ir įdegimų sąvoką turėjo Hippokratikai; taip jie kalba apie įdegimą atskirų organų — περιπλευμονία (plaučių įdegimas); jie gražiai aprašo putmenis, apluošimą kaipo paralyzį, phthizį, stuburinių smegenų susną, tūlus kaukolės pažeidimus, luxacijas; vis-gi svarba hippokratiškės praksies guli aitijologijoje, sėmeijotikoje ir diaitėtikoje. Savo geographiškoj pathologijoje ir hygiėnoje (de aere, aquis et locis) Hippokratis pasako, ką gydytojas privalo stebėti: gyvenimą gyventojų, klimatą, ap-

darą, užsiėmimą, amžių, lytį. Aitiologijoje jis domisi amžiumi, meteorologiškomis įtakomis etc., ir praktikoje bei prognozyje pavartoja šitą sakinį: „Katarai yra pavojingi seniems žmonėms, kada sausas pavasaris seka po žiemos su pietu vėjais ir lietumi. O jeigu vasara yra sausa ir šiaurės vėjai vyrauja, su pietų vėjais lytingame rudenyje, tai kįla kosuliai, užkimimai ir katarai". Hyppokratį reikia skaityti mokslišku pamatuotoju diaitėtikos, labiausiai veikale De victu in acutis, kur jis persergsti neperdėti vaistais, ne per daug ir ne per mažai valgyti. „Karšinčiams reikia mažiau kuro (maisto!) negu jaunuoliams". „Žiemą maisto gausa yra sveika; vasarą reikia spulesnės diaitos". — „Liesi žmonės privalo imti mažai maisto, bet tame mažume privalo būti riebalų; nutukėliai, iš kitos pusės, privalo daug valgyti, bet maistas turi būti liesas". O gydyme jis empirikas, laikosi esamų reiškinių, ir nužiūri tikrąjį akymirksnį (καιρός) dėl įsikišimo gydyman. Taip pat nėra išmintinga statyti jį įsteigėju mokymų apie „contraria contrariis" kaip ir „similia similibus" (VI knygoje apie epidėmijas: „Taip-gi esą žinoma, kad tam pačiam ligoniui galima keletą vaistų su pasisekimu užrašyti, kurių keli savo veikmėje yra lygūs, o kiti turi priešingas savybes").

Tad gydant H. neturi vieno nustatyto principo; svarbiausias jam dalykas tai diaitos sureguliavimas. Jis sakydavo: ligose dviejų dalykų reikia: ὠφελεῖν ἢ μὴ βλέπτειν, paglobti, bet nepakenktit! Skaičius vartojamų vaistų labai ribotas (265). Pirmoje vietoje stovi πτισάνη, buiza, gleivėtas viralas iš stambiai sumaltų miežių; kiek reikia jų imti ir ar perkošti ar nekošti, tikrai nustatoma; toliau hydromel (medus su vandeniu), ὀξυμέλι (miešalas vandens, medaus ir uksuso), pienas, vynas ir t.t. Toliau vartoja kraujo leidimą smarkiose karštinėse stipriems žaliūkiems žmonėms, ypačiai prasidedant ligai, ir toji φλεβοτομία darytina kuomi arčiau sopamos dalies. Toliau, kraują nutraukdavo taurėmis (σικύαι) iš rago, stiklo, brundzos ar arbūzo, ir įraižymais (dielės tik vėliau buvo vartojamos).

Aigypto mediciną primena forma Knidiškių receptų, kurie kartais sutinka žodis žodin su Brugšo ar Eberso papyrais. Graikų medicinon pateko per aigypto-phoinikišką pirklybą su Indija, pvd.: sesamum orientale, cardamomum, andropogon, laurus cinamomum, amomum etc.

Didelį vaidmenį pas H. vaidino laxatyvai (colycyn-

this, scammonia, grana Gnidia), klistyrai, labiau su asilių pienu ar su medaus ir druskos miešalu, viralas svyklos (beta vulgaris rapacea), baltosios ropės, sutirštintos sultys euphorbiacėjų ir veratrum'o album kaipo laxatyvas; pastarosios kartais pravimdydavo. Vimdymui: viralas medaus su uksusu, yzapas sutrintas vandenyje, su uksusu ir druska, sultys šaknų thapsios, kutenimai gerklės dugno, helleborus albus etc. Sakų vaistai (labiau lokaliai vartojami) silphion užėmė vietą asa foetidos, sagapenum, opponax, opobalsanum, myrrha etc.

Kaipo diaphorėtikai siūlomi šilti gėralai, šiltos maudynės; kaipo diūrėtikai: jūrių suogunas, scilla, asparagus, salierai ir kantharidai; kantharidus sutaisydavo — išrovus kojas ir sparnus, išdžiovintą Kantharies kūną sutrina ir miešia su medum ir vandenimi. Narkotikų rodos H. nedaug vartojo (lactuca, mandragora, lollium), labiau μήκων (aguonos). Metaliniai vaistai tik išlauk vartojami: varias, alūnas, švinas (tik Paracelsus ėmė vartoti vidun!); į vidų rodos duodavo rūdijusią geležį. Išlauk vartojo: vandenį, uksusą, vyną ir aliejų. Vanduo pridėčkams, laistymams, šmirkštimams į nosį, pūslę, žaizdų mazgojimui; jūrės vanduo niežinčiuose, odos išbėrimuose. Uksusas laistymams, žaizdoms, genitalijų paliegiuose, nuo degimo ausyse ir dantyse. Vynas žaizdoms mazgoti, injekcijoms, maudynėms etc. Aliejus ir taukai akių ligose, įbraukymams. Taip-gi vartojo garo maudynes, saulės maudynes, pieskų maudynes — tikslams kaip ir šiandien. Astringentia: gilės (galla), ąžuolo tošis, sanguis draconis. Theūrgiškų priemonių H. nevartojo, nors Graikai buvo nuo Azijatų išmokę tikėti daimonams.

Ar H-o laikais gydytojai domėjosi anatomija? ar gal religija ir aisthetiškieji Graikų jausmai priešgyniavo? Gamtos moksluose pas Koiškius buvo nustatyta pilninga gyvulių systėma, kuri patarnavo įžanga į zoologiškąją systėmatiką Aristotėlio. Šiaip prasikaltėlių ar barbarų lavonai ir ant gatvės mirusieji buvo kartais žymesniųjų gydytojų piaustomi; ir zootomiški pratimai buvo daromi: juk Galėnas sako, kad Asklėpiadų mokyklose mokytojai mokė τὸ ἀνατέμνειν ir skaityti bei rašyti. Juk H-o kollekcijoje randasi atskiri puikųs aprašymai, pvd. peties nario, ir ligamentų bei muskulų (lig. teres, m. psoas), net pėdsakai palyginamosios anatomijos, pvd. žinios apie ilgumą grobų pas mėsaėdžius,

pas gyvulius maišytu ar mėsos maistu besimaitinančius; net pathol-anat. daviniai, pvd. aprašymas risus sardonicus kaipo konvulsyviai judėsiai įsmigus kardui į plėkšnį, aprašymas chroniškų pūliavimų aplink inkstus, empyėma necessitatis, anat. aprašymas visokeriopų pūslės ligų ir t.t. Guviai buvo daromos anatom. diagnozys, ko negalėtų be pažinojimo anatomijos.

H. kollekcijoje nuodugniai gvildenama osteologija: jie atskiria ilgus ir plačius kaulus, diaphyzį ir epiphyzį, kaukolės siūles, diploê; jie pažinojo kaulų smegenis ir žinojo jų nėsant kaukolėje; jie žinojo periosteum ir pericranium, atskirų narių ryšius gerai aprašo (kriauklių su stuburiu ir su sternum, klubnarį, blogai-gi kelieno ir alkūnės narius) ir žinojo buvimą ten synovijos.

Raumenius jie vadina tai σάρκες, tai μῦες; aprašo m. masseteres ir temporales (κροταφῖται καὶ μασσητῆρες), humero raumenį (deltoideus), pectoralis major, biceps, triceps, brachialis int., psoas, glutei, tendo Achillis, nugaros raumenius ir t.t. Pamini taip-gi raumenų pertrūkimą, atrophijas ir cystiškas tumas ant sausgyslių (ganglijas ὑγρώματα).

Angiologijos žinojimas menkas: širdis tai receptaculum pneumos ir abi kamari kommunikuojasi, o jaknos tai būklė centralinės indų systėmos. Kraujagyslės φλέβες aprašomos kaipo oru pripildytos dūdos; kartais skiria ἀρτηρίαι nuo φλέβες.

Apie neurologiją Hippokratikai nieko neišmanė. Smegenys jiems buvo gleivių liaukomis. Rods jie aprašo atskiras dalis smegenų ir žino jų sąmazgį su stuburio smegenimis. Νεῦρα = sausgyslės. Τόνος minimas, ket ką jis ženklino, nežinia. Pamojama į nervus olfactorius, opticus, trigeminus, vagus, sympatheticus, plexus brachialis, ulnaris, ischiaticus, intercostales etc. Nėra gilesnės žinijos apie pajautų organus. Akyje aprašo tris odas, baltą, plonesnę, voratinklinę odą. Baltojoje odoje atskiria prieš pupillę (κόρη) gulinčią raginę (τὸ διαφανές, permatomoji), vidujinėje — plonesnėje τὸ μέλαν — iris. Ausies Hippokratikai žinojo kaulinę dalį ir būgnelio plėvelę („plonytę kaip vortinklis").

Splanchnologija geriau išdirbta: aprašo peritoneum, blužnį ir jaknas, taip-gi mezenteriškas liaukas. Jaknas skaito dviskvečių organu. Τραχεῖα tai šiurkštus lyg dūda žiedalas, tad ir τραχεῖα ἀρτηρία vadinamas (štyvoji artėrija); jie pažįsta

epiglottį, pharynx, stemplę, skrandį, grobus, bet ne larynx, ne padėtį ir struktūrą inkstų. Palyginamai nedaug žinojo apie lyties organus: mini pautus, sėmens pūsles, ductus ejaculatorii, uterus (dviragis) ir jo pasaitus (ovaria nėra aprašomi), išlaukinę ir vidujinę gimdos atvarą (vagina skaitoma dalimi utero, hymen nėra žinomas). Liaukos: kibykščiai (tonsiliai), lymphinės liaukos kaklo, pažastės ir kirkšnių, mesenterialės ir krūtų liaukos.

Phyziologija H. kollekcijoje dar skysta, aiškesnis kiek mokymas apie maitinimąsį. Maistas prasiskėdžiąs ir išsidėstąs į elementus; atskiri organai sulig gentystos pritraukimo įstatymu pasisavina iš praskydusių ir išsidėsčiusių maistų tai, ko jiems reikia. Jaknose pasidaro kraujas ir iš čion vėnomis į visą kūną teka. Artėrijų systėma įima ir paplatina gyvą ir pagaivinančią pneumą, kuriai širdis esti centru. Palyginamai dar nedaug svarbos daviama pulsui. (Tik Praxagoras aplink 340 — 320 m. išsitarė, kad pulsas priguli ne vien nuo širdies judėsių ir pneumos įtekėjimo, bet ir nuo to, kad pačios artėrijos įima orą iš lauko).

Pathologijoje atskyrė pagal paplitimą epidėmiškas, endėmiškas ir sporadiškas ligas, o pagal bėgį — akutes ir chroniškas. Knidiškių veikale de locis in hom. atskiria 7 rūšis „katarrhų“: nosies, ausų, akių, plaučių, stuburio smegenų, vertebrų ir slėpsnių. Tai malarijos typai, ar kartais typhai: ἀμφημερινὸς πυρετός quotidiana; τριταῖος πυρετός tertiana; τεταρταῖος π. quartana; ἡμιτριταῖος π. pustrečdienio febris. Tertianą ir quartaną pagamina gleivės ir tulžis. — Καῦσος „febris su karščiu viduj, o šalčiu išlauk“. λήθαργος febris su mieguistumu. λειπυρία febris su noru vemti ir bridkumu. Phrenitis — febris su deliriumu. Epidėminė parotitis linkusi į metastazį (persimetimą) pautuosna.

H. kollekcijoje randame iš paliegių burnos: noma (išgedusi burna), škorbūtas, aphthae (šamas), tonsilitis; grobų ligų: diarrhoea (su anuria), lientėrija, dysentėrija („nugramdžius“ grobus pasidaro skauduliai; therapija: vimdymas, diaita, šiltas pilvo laistymas), ileus (priežastis: sukietėjęs mėšlas; therapija: oro įpūtimas į anų). Symptomai dažnai minimi: blužnies ir jaknų tinimas su pasekančiu ikteru, hydrops, marasmus, kraujo iš nosies tekėjimas. Pūlių susirinkimą papilvėje pažinsi uždėdamas šlapią molį, kuris greitai išdžiūsta tokiose vietose.

Įdomus mokymas apie kvėpavimo organų ligas: slunktis arba slogos, votys ir polypai nosies, κυνάγχη (kiek-

viena sąvarža larynxo), Graikų gydytojai jau tuomet pažinojo περιπλευμονία ir πλευρῖτις su jų eiga ir išeitimi (sputa cocta): priežastimi esti nuo smegenų nutekančios gleivės, kurios erzina ir pūlius padaro, ar susirenka kraujas ar sūrios gleivės, kurioms sukrekėjus pasidaro φύματα pabrinkimai. Chroniška pneumonija jie vadina empyėmą ir pūliavimus plaučiuose. Atsitikime pleurities (ar pyo-pneumo-torax'o) jie mėgindavo sukkussiją, beja purtė ligonį, kad krūtinės ląstą apklausant pridėjus ausį išgirstų exsudato plekšterėjimą. Jie žinojo, kad pacientas galėjo geriau gulėti ant sergančios pusės, negu ant sveikosios, kad priegtam thorax suplokštėjęs yra; jie aprašo braškėjimą („braška lyg kailis", τρίζει οἷον μάσθλης), toliau tūlus trukšmus, kurius lygino prie spragsėjimo, pasidarančio, kada uksusas rūgsta. Aiškiai susekama, kad empyėmoje jie darydavo thorakokentėzį. Aprašyta gražiai plaučių džiova, taniai, kurie supūlėję virsta kavernomis (φύματα), metastatiški ir kongestijos abscessai. Džiovos processą jie aiškina gleivių nugulimu, sutirštėjimu jų ir todėl įvykstąs sunaikinimas.

Apie kraujo sistėmos ligas mažai težinojo, taip pat apie nervų systėmą. Žino epilėpsiją — ἡ νόσος ἱερή. Taip pat H-kai žinojo, kad stuburio smegenis sužeidus įvyksta luošumas; aprašyta dar tabes dorsalis (φθίσις νωτιάς) ir hystėrija. Psychiškas ligas išvedžiojo iš ydų kardinalinių skysčių. (Melancholiją gydė helleboru). Žinojo dar deliriumą phthizikų, melancholiją chlorotikų etc. Apie aitiologišką paveldėtinumo ženklyvumą niekas nėra pasakyta. Gleivėms indus užkemšant ir neperleidžiant kraują ar pneumą įvyksta apoplėxija (sąmonės netekimas ir paralyzis) ir paraplėgija, stuburio smegenų džiusna, su paralyzimi, anaisthėzija, incontinentia urinae et alvi, ischias, podagra, rheumatizmas. Paralyzį paseka atrophija. Tinkamai aprašo opisthotoną ir tetanų, facialio paralyzį, hystėriją ir epilėpsiją (de morbo sacro).

Iš ūropojėtiškos systėmos ligų gan gerai pažinojo pyelitį ir jos pasidarymą (erzinimu dėliai smulkių (λιθίασις) akmenių). Jie aprašė chron. pūslės katarą (cystitis), inkstų abscessus. Labai domėjosi ūrina (uroscopia) sulig kvapu, spalva, nuosėdomis etc. Kombinacija parotities su orchitimi jiems žinoma; aprašyta hydrokėlė, karpos ant preputiumo, o gal ir tripperis (Aph. VII. 57).

Apie moterių lytiės ligas jie mažai žinojo todėl, kad tie organai ratai jų tebuvo tiriami. Jie žinojo leukorrhoeą,

skaudulius aplink labia, vaginą, prolapsus uteri, dislocatio uteri, tumores uteri (labai phantastiškai aprašyti).

Daug dėmesio pašventė akių ligoms. Veikale περὶ ὄψεως palytėta visa tuomet žinomoji akies anatomija, tarsus palpebrarum, korneos kraštelių στεφάνη, iris (ὄψις), žvyzdys (κόρη), tumores oculi be atskyrimo lęšies ir stiklėtojo kūno. Ligos užrašytos: akių kataras (kenksmingi humorai iš smegenų patenka į akį), psora palpebrarum, chron. conjunctivitis, trachoma (gydant mėgina mechaniškai nuvalyti conjunctivą!).

Taip-gi aprašo nelabas blennorrhoeas, aigyptiškąjį akių įdegimą (trachomą); iš korneos ligų — ulceracijos, perforacijos, apvilkimai, pterygium (pannus). Katarakta ir amaurosis dažnai sumaigytai kaipo amblyopia aprašoma ar glaukoma; synechias (prilipimą iries prie korneos) sumaišė su iries drumzlinumu. Amblyopia vadinasi kiekvieno regėjimo sutrikimas, kur nepasikeičia pupillės spalva. Therapija negalima. Žino nystagmų, nyktalopiją. Therapijoj įdegimų konjunktyvos ir amblyopijos vadovavosi idėja, kad sutrikimai pareiną nuo liguisto nutekėjimo gleivių iš smegenų. Be purgatyvų už tai vartojo chirurgiškas priemones, kad tą tekėjimą sustabdžius indus uždarant ir iš smegenų vandenį ištuštinus, todėl iki kaului įpiaudavo į galvos odą, kauterizuodavo gyslas „nuolatos pulsuojančias" o priešakyje ausų gulinčias, ar trepanuodavo. Dar aprašė entropion ir extropion, trichiazį ir strabizmą. Pažįsta apakimą nuo sužeidimo supraorbitalio nervo: „žaizdose antakių ir augščiau kiek regėjimas aptemsta. Iki žaizda švieži, dar šiek-tiek regėjimo būna, bet kuomi ilgiau cicatrix užsitęsia, tuomi aklesni ligoniai pasidaro".

Odos ligų Graikai mokėjo nemaža išskirti, tik iš jų vardų šiandien yra sunku padaryti identifikaciją su mums žinomomis ligomis. Randame vardus ἀκνή (ar ακμή), λειχῆνες, λέπρα (bet ne raupsai!). Iš parazitų žinojo taenia, askaridus, ir apvalius kirminus.

Konstitucionalių ligų H-kai nežinojo. Jie neturi nuovokos apie ligos processą. Aprašyta rods randame skrophuliozį ir bene syphilį, bet sąmazgis tų ligų su visatinu kūno sirgimu H-kams nežinomas.

H-čio medicinos žibėsis tai chirurgija. Mokslas apie luxacijas išdėstytas veikale περὶ ἄρθρων; komentavo jį

empirikas Apollonijas iš Kition. H-kai kaipo typišką žasto padėtį, aprašant luxacijas, dėjo pagrindan poziciją su liuonai žemyn pasvirusiu žastu į lauk nukreiptu, o su vola manus į kriauklius nukreipta.

Fraktūros gerai aprašytos ir sulig methodu redukcijos ir aptvarstymu, gijimu ir prasitęsimu šito processo. Jeigu pvd. fraktūra sugija su žymiu patrumpėjimu, jis mano esą geriau nulaužti atatinkamą sveiką kaulą, kad tokiu būdu išlyginus sutrumpėjimą. Tas pat galima pasakyti apie išnirimus. H-is pvd. pažįsta luxacijas humero vidun, žemyn ir įlauk: „Humero galva dažnai esti išnarinama, bet ne augštyn, dėliai akromiono; nė užpakalin, dėliai mentės (skapulos); nė priešakyn, dėliai biceps-raumens; bet retai vidun ar įlauk, o dažnai ir labiausiai žemyn". Jis pavartojo daug methodų redukcijos. Narių ligos (ir jų gydymas masažu), ir žaizdos, ypačiai kaukolės, gerai gydomos. Šitosios, dėlto kad pirm išradimo explosivių ginklų, ginklai kirtimui ar smogimui buvo labiau vartojami, sudarydavo tinkamą lauką chirurgiškojo darbo. H. taip-gi žinojo faktą, kad žaizdos vienoje cerebralių hėmisphėrų pagamina paralyzį ar spazmus priešingosios pusės. Gydymas ir gyjimas žaizdų 1-os ir 2-os intencijos, fistulae, ulcera ir tumores buvo sumaningai svarstomi, nebe taip jau gerai — hernia.

Diagnozis kaukolės įlūžimų, kalliaus darymasi, repozicija, žaizdų gydymas (anot aphorizmo: „Ko gyduolės nepagydo, tatai geležis ar peilis pagydo; ko geležis nepagydo, tai ugnis pagydo; o ko ugnis neįstengia pagydyti, tai reikia vadinti nepagydomu"), instrumentarium, prisirengimas operuoti ir padėjėjai — viskas gan pavyzdingai aprašyta. Operuodavo Graikų gydytojai 5-ame ir 4-ame amž. iš viso mažai. Amputuodavo galunes tik gangrėnoje, ir tai gangrėnuotoje vietoje, o ne sveikoje. Trepanaciją pamini, thorakokentėzį empyėmoje daro su kerstekliu (lancette); kauterizaciją daro su raudonai įkaitusia geležimi, ir vaistai siūlomi, garstyčių tešla, hispaniškos musės, įvara (seton), moxos įsisenėjusiose luxacijose, giliuose narių įdegimuose, patinimuose vidujinių organų. Duoda sumaningą planą repozicijai grobo, atsitikime prolapsus ani; ir pažįsta luxaciją akromiškojo galo klavikulos (šitoji žinija buvo dingusi iki 18-jo amž.!?). Akcidentą kaip ir fraktūrą klavikulos sąmoningai gydė ir paprastai — aptvarstymu. Kiti chirurgiški vaistai — bandažai, pridėčkai, plėstrai, mostys, styptikai, causticum (net čeverykų šveitalas — μελαντηρίη — haemorrhoi-

duose), šaltis ir kompressai, suppositoria, pessaria, enemata, taurės etc. Lithotomiją darydavo ne gydytojai bet gildija lithotomų (pirmas aprašymas lithotomijos pas Celsų). Operacija hernios nepaminėta. Labai išplėtotas mokymas apie tvarslus, bandažus. Ir pėdsakai orthopėdijos randasi Corpuse Hip.; varus'e užmaudavo taip vad. Lesbiškus čebatus šalia tinkamų manipuliacijų ir bandažavimų.

Gynaikologijoje ovariumo H-kai visai nežino, o testiculum — pautai tai vyro organai ne sėmenį gaminanti. Raštai apie gynaikologiją daugiau paduoda Knidiškės mokyklos žinią ir ta žinija menkoka, kadangi anų laikų gydytojai tik retai teturėjo progos studijuoti moteriškus organus. Palaguose vienatinai akušėrės tedalyvavo. Daugelis ligų historijų be abejonės atsineša prie febris puerperalis; menstruacijos priežastis kaip ir pieno būtis krūtyse yra phyzikalė ir tūno specifinėj kokybėje moteriškų audinių. Sterilitatės aitiologija perstatoma daugiur kaip kad modernė pažvalga. Puerperium esti dažniausia priežastimi abnormalės utero pozicijos, esti aprašytas net prasidėjimas kruvinos prolapso operacijos. Kad sustabdžius smarkų genitalijų kraujatekį, siūlo ligonės galvą žemyn guldyti (kad pasunkinus nutekėjimą) ir suvystymą galūnių. Paminėta esti placenta praevia.

Klausimuose generacijos ir plėtotės H-kai sekė senais gamtos philozophais, būk berniukai dešiniame, o mergaitės kairiame utero šone išsiplėtoja, taip-gi kad uterus esąs bikornis, vagina skaitėsi utero dalimi. Skiria vyrišką nuo moteriško sėmens; vaisiaus panėšumas į tėvą ar motyną prigulįs nuo didesnio daugumo vyriško ar moteriško sėmens. Nežiūrint į aborcijų dažnumą toje gadynėje (mat operacija įstatymais nebuvo draudžiama) ir nežiūrint į observacijas perimųjų kiaušinių, historija foetalio plėtojimosi buvo mažai žinoma. Jau 7-je dienoje manė visas foetaus dalis matomomis pasidarant, etc.

Obstėtrikos mokslas svarstė poziciją gimdyvės (klūpančios lovoje, ar sėdinčios gimdymo krėsle); prikibimą ir atpalaidavimą placentos (kūdikis, dar virkščia prisietas, buvo dedamas ant pūslės pilnos vandens, ir tad pūslę pradurdavo, kad placentos pagimdymas įvyktų be smurto, kaipo rezultatas palengvo pūslės išsituštinimo); kūdikio poziciją (galvos prezentacija skaitėsi normali ir aiškinama gravitacijos prietaikme; stūplio prezentacija manoma buvo pavojinga motynai ir kūdi-

kiui, todėl kephalinė versija vienatinai buvo rekomenduojama, nors nebuvo siūloma jokio praktiško methodo tam įvykinti).

H. mano, kad kulvirtė („culbute" anot Prancūzų) užsibaigia su 7 mėnesiais. Jis svarsto kūdikio mirimą, jo gyvybės sugabumą (7-me mėnesyje); atmainas oris uteri nėštumo metu; aborciją ir jos d'rbtiną indukciją, kurią vienok H-kai atmetė (priešingai Graikų idėjoms), ir tuomi pasirodė gerais gydytojais ėsą. Aborcijos pagaminimui vartojama buvo daug methodų; tarp jų tamponas (užkamšalas) ir štai koks guvus dalykas: augštyn šokinėk abiem kojom ir su kiekvienu pašokimu užgauk užpakalį kulniais, iki aborcija įvyksta! Tatai buvo pasiūlyta su pageidautu rezultatu gosliai ir labai mylimai dainininkei „kuri kaipo tokia turėjo daug susinešimų su vyrais"; (mat, professionalė dorovė buvo tokia pat tuomet kaip šiandien, Aprašo taip-gi atidarymą kranialės kiaurumos (tinkamais prietaisais), amputaciją galūnių, atidarymą thoraxo ir abdominis kūdikio, ir jo ištraukimą su vašu. Monstrositatės (nevekšliai) ir pakitėjęs nėščios moters gymis (nėščia vyrišku kūdikiu sako būdavusi paraudusi) buvo žinomi, ir buvo manoma, kad foetus nėštumo metu žindąs kotyledonus, kurius organus, pastebėję pas žemiausiuosius gyvūnus, keistu būdu perkėlė į žmogų, nors žmogiškų placentų galėjo turėti ir matyti kožną dieną. Menstruacijai nesiliaujant nėštumo metu, foetus yra liguistas ir neturint jam kraujo, kuris jį maitintų, aborcija įvyksta. Kūdikio gimimas įvyksta jojo paties pastangomis bespardant kojutėmis gimdą, priegkam galva, prigelbima kūno svarumu, perpleišianti membranas, ir atidaranti os uteri. Alkis verčia kūdikį taip daryti, nėsa vėlesniais nėštumo mėnesiais jis nepakankamai maitinasi. Mirę kūdikiai neįstengia svietan išsibelsti, ir todėl jų gimimas pavojingas yra motynai — fatalis sukeitimas priežasties ir pasėkos. Kūdikiai gimę 8-ame mėnesyje — anot H o negali gyventi. Visai moderniški darkymai buvo žinomi, pvd. sutrukdymai koncepcijos (žr. Priesaika), nėsa visatinai pas „geruosius žmones senovės laikų" sexualis susinešimas ir sexualiai excessai daug dirbtiniau buvo vykdomi, negu mūsų laikais, daugeliu atžvilgių palyginamai nekaltais. Vienok reikia pasakyti, dėl garbės professijos, tokius dalykus darydavo daugiausiai akušėrės, kurios vyriausiai užsiiminėjo akušėrija, o gydytojai buvo kviečiami prie sunkiausių atsitikimų, kur kūdikis buvo nebgyvas, o „kur tad motynos mirtis beveik tikra būdavo".

Prie pirmo gimdymo staibikauliai rumbe utero išsižergia ir pasilieka toje padėtyje. Gemant kojomis pirmyn, H-kai lūkuriuoja. Jau jie atskiria paprastą stūplio poziciją nuo mišrios. Žastui išlindus, kada kūdikis guli skersas, jiems yra ženklu gemalo mirties ir nurodo reikalą embryotomijos. Skersai gulint gyvam kūdikiui, be rankutės išsikišimo, siūloma palagninkę purtyti, kad galvos guolį žemyn nustačius. Kad nukreipus galvą žemyn, rankomis jie glamžo iš lauko, iš vidaus, ir kombinuodami tas manipuliacijas. Placentą jie prašalina rankomis traukdami ar purtymais, kratymais. H-kai pažinojo menstruacijos nereguliarumus, nors dalinai sumaišo su kitomis utero išsunkomis ir su lochijomis.

H-kų medicina tai pagrindas, ant kurio vėliau medicinos mokslas išsiplėtojo; tai prirodo net mūsų terminologija, pasisavinta iš H-kų laikmečio. Nėra abejotina, kad daug modernių minčių savo užuomazgoje randamos esti pas senovės gydytojus ar atspėtos ar omėje numatytos.

Ir kada H-o Corpus išsitaria, kad tikrasai gamtos žinojimas tik medicinoje tėsąs galimas įgyti, tuomi jis palyti stygą naujovišką: tas ir yra nauja ir vaisinga antrame medicinos periode, kad ji stengiasi atsiekti žinojimą prigimtinių sąmazgių gydymo srityje ir tuomi nustato naujus gydymo methodus, kurie siekia augščiausių problėmų ir pirmu kartu veda prie jų išrišimų, kurie turi patenkančios, nors ir ne galutinės, vertybės.

Ažuot deduktyvio elgimosi (kaip gamtaphilozophijoje ir spekuliatyvėje medicinoje) pas H-į atgauną savo vertybę — empirija, nes tiktai prityrimo keliais tėra galima pažanga medicinoje τριβή μετὰ λόγου); jo methodas išeina iš buičių, visam prirodinėjimui pritraukia buitis, ir spendžiasi surasti įstatymiškumą; tai indukcijos methodas. „Mintis pirmiau veikiama ir dalykus protui paruošianti, sugeba nuvokti tikrai. O protas, kuris dažnai įspūdžius priima, stebi kuomi, kada ir kaip priima tai apsaugon pas savę ir taip atsimena. Aš giriu apsvarstymą, kuris iš atsitikimo ima pradžią ir mėthodiškai iš atsitikimų išvadą sau daro. Nėsa kada svarstymas ima pradžią iš tikrai įvykstančių atsitikimų, tai jis, kaip lengviai galima pažinti, randasi valdžioje proto... Jeigu svarstymas išeina ne iš tikrai įvykusios pradžios (beja iš pojučio), o tik iš tariamai teisingos nuovokos, tai dažnai pagamina sunkią ir nepatogią padėtį... To-gi dėliai reikia visatinai laikytiesi

buičių ir būtinai su jomis nemažai knebinėtis, jeigu norima įsigyti aną lengvų ir neklystamą lavumą, kurį mes vadiname „gydytojiškąje daile“. „Taip tad stovi Hippokratės ant ribos dviejų svieto gadynių, žiloje praeityje šaknis įleistas turėdamas ir vis-gi dar jauniausiam dabarčiui tikslą ir linkmę duodamas, žėrintis pavyzdys žmogaus meilės ir pašaukimo ištikimybės, teisybės ieškotojas su pilna sąmone nekompetencijos. Iš rūgstančio laiko užgimęs, jis pergalėjo laiką ir tebeturi ant labai subrendusio amžiaus žmogiškosios giminės stebėtinai nepalaužtą galybę savo blaiviu stebėjimu, savo toli numatančiu methodu, savo nutykotais gamtai therapeutiškais dėsniais, kurie neužstoja kelio jokiai pažangai ir pasilieka neviršytais. Jis prilygsta šulniui su daugeliu vamzdžių, po kuriais tik visur indus pakišti tereikia ir iš kur vis gaivinančiai ir neišsemiamai teka. Visų gerbiamas, nedaugelio tikrai išmanytas, daugelio pamėgdžiotas, nėkieno nepasiektas, jis patapo mistru medicinos visų laikų!“.

VI.

Dogmatinė ir Siciliškė gydytojų mokykla.

Hippokratės daug ko reikalavo nuo savo mokinių. Iki jis ir jo mokymas buvo gyvas, Kos mokykla savo aukštybėje galėjo užtamsinti kitų gydytojų mokyklas; jo paties nelikus, žuvo ir-gi jo systėmos vieningumas, o atsirado daugiariopumas systėmų, kurios rods su „medicinos tėvu“ buvo susijusios, bet nuolatos tolo ir tolo, iki Hippokratės virto tik sąvoka, svetimoms mintimis pripildyta: H-o praktiškus principus mėgino taikyti su aprioristinėmis idėjomis gamtaphilosophijos ar Koiškius pagrindus praplatinti phyz.-pathol. theorėmomis kitų mokyklų. Stengdamiesi H-o empiriškąjį mokymą pridengti pseudo-mokslišku apsiaustu, jie pametė iš akių patį branduolį jo mokslo. Tokiu būdu medicina 4-jo amž. įgija spekuliatyvę spalvą jau pas H-o mokinius (jo sūnus ir žentą, pas Apolloniją ir Dexippą-dogmatikus λογικοί, kaip juos Galėnas ir kiti pavadino). Čion H-ui atsiėjo taip, kaip Sokračiui, kurio philozophiją suspraustą į ethiką, jo mokiniai (Kynikai, Kyrėniškiai, Megariškiai) užsimanė papildyti gamtaphilozophiškomis spekuliacijomis.

Prie to dar prisidėjo išlaukinis momentas, beja augo gan smarkiai išlaukinis pareikalavimas daugiau gydytojų. Palengva ėjo sunkyn ir galiaus nebegalima buvo iš jaunuolių,

besimokinančių gydytojų amatą, pasirinkti tinkamesnių kūniškai ir dvasiškai. Gydytojų mokyklos buvo priverstos didinti savo mokinių skaičių. Prireikė taikinti reikalavimus prie aplinkybių, o šitos pirma visa ko reikalavo galimybės, kad kiekvienas, užsidegęs tapti gydytoju, galėtų įgyti reikalingą žinią. Tokiam palinkimui labiau atatiko Knidiškė mokykla, negu Koiškė, nes anoji skaitė mediciną išmokstamu mokslu, ir po jos įtaka H-o įpėdiniai stengėsi pamatuoti mokslišką gydymo systėmą, kurioje theorija kaipo pagrindas sutaptų su praktika į vientisą visumą.

Nemažą ženklumą tokioms pastangoms turėjo tarp kitų philosophas Platonas (429 — 347), kurio spekuliatyviai svarstymai (dogmatizmas) geniališkai jungė Sokratizmą su idėjomis Eleatų, Hėrakleito, Anaxagoro, Empedoklio ir Pythagoro, ir ramstėsi dviem principais: absoliūčia išmintimi (Dievu) ir medžiaga. Jo dialogai „Phaidros", „Timajos" ir „Kritias" nuo senovės iki naujų laikų, tai patraukdami, tai atstumdami, yra veikę gydytojiją. Πλάτων, sūnus Kodrido Aristono ir Periktiones, g. 26/V) 429 Athėnuose, tikrai vadinosi Aristoklės, nuo 408 m. Sokračio mokinys, po 399 m. kelionėse: Aigyptan, Kyrėnėn, ca. 387 pas Pythogoriškius Italijon, pas Dio Syrakūzosna, bet Dyonizijaus I parduotas verguvėn; Annikerio išliosuotas įsteigia savo philoz. mokyklą Akadėmijoje 387 m. (οἱ πλατωνικοί); potam dar du kart Syrakūzose 366 ir 361 m. ir galiaus Athėnuose mirė 347 m.

Anot Platono, dūšia esti emanacija iš Dievo; jos nemirštamoji dalis — animalė — gyvena apskritoje galvoje, kuri savo forma panėšauja kosmui, o mirtinoji dalis gyvena kūne, ir kaipo protas — vitalė dalis — sėdi augščiau diaphragmos širdyje; pojučių dalis — naturalė — glūdi žemiau diaphragmos skrandyje. Žinija priguli nuo atsiminimo idėjų, įgimtų, antgamtiškų modelių visų daigtų, o ne nuo nuovokos pojučių, kurie suteikia vos išlaukinius nudavimus, atspindžius. Svietas pasidaręs yra iš 4 elementų, kurių savybės priguli nuo pagrindinių figūrų: ugnis susideda iš pyramidalių, žemė iš kūbinių, oras iš duodekaedrinių, ir vanduo iš eikosaedrinių atomų. Be to, yra dar aithėris.

Platonas kaip Pythagoras labai augštino mathėmatiką, kurią jis studijavo gyvendamas 13 metų Hėliopolyje. Mokytoju jo buvo Sechnuphis (Sichnun), kuningas Memphyje. Platonas neįsileidė mokyklon mokinių, nemokančių geomėtrijos.

Kūnas yra sutvertas tikslams nemirštamos dūšios, kuri yra emanacija absoliūtės inteligencijos. Sekuliariuose dalykuose jis manė, kad pvd. valstybė privalo reguliuoti dalyką reprodukcijos, turėtų įvesdinti bendrumą moterių, ir jungti mergaites su senais vyrais, o jaunikaičius su senomis moterimis ir t.t. Platonas savo doktrinomis norėjo valstybę apginti nuo pauperizmo ir viršpopuliacijos, kurios baidyklės mat jau tuomet nedavė ramybės. Iš Platono „Politikos" sužinome, kad Graikės, net turtingos, žindė savus kūdikius, ir Plato primena joms taip ilgam nedaryti, kad nenusilpnėtų ir kad įstengtų daugiau gimdyti vaikų.

Širdyje — proto būklėje — prasideda kraujagyslės ir per tąsias protas gauna įsakymus nuo augštesnėsės dūšios. Plaučiai gaunanti per tracheą dalį gėralo podraug su oru, atvėsina širdį. Jaknos tarnauja žemesniems įgeidžiams ir divinacijai. Tai, kas iš smegenų nuteka, jaknos perdirba savo saldžiomis ir karčiomis savybėmis (tulžis). Blužnis suteikia būveinę kraujo nešvarumams ir todėl ligose subrinksta.

Grobai ilgi ir susisukę, kad penas ten ilgiau užtruktų, taip jog protas nebūtų per dažnai trukdomas savo svarstymuose per atnaujinimą maisto, kas dažnai reikėtų daryti, jeigu grobai būtų trumpi. Alsavimas įvyksta kada oras vidun slėgia, nėsa tuščios vietos negali būti kūne (Horror vacui). Raumenys ir kaulai yra apsaugojimui smegenų nuo šilimos ir šalčio. Tarp kaulų ir raumenų stovi sausgyslės, kaip jau pats maišytas dažas geltonas iš raudono ir balto rodo; jų tikslas narius laikyti krūvoje ir palaikyti judesį. Pačios smegenys susideda iš trikampių atomų ir iš jų tobuliausios dalies (galvos smegenų) gaminasi sėmuo. Gyvybė yra susijusi su ugnia, paeinančia iš pneumos ir kraujuje gyvenančia. Kraujas, su smarkumu varomas per visus sąnarius, peni kūną ir savo šaltiniu turi širdį, vietą susimezgimui visų gyslų. Mirtį pagamina atsiskyrimas dūšios nuo smegenų. Regėjimas pasidaro iš susijungimo šviesos, ištekančios iš akių ir tekančios iš oro į akis; girdėjimas iš sudrebinimo oro (kas teisybė ir šiandien), kuris perdaviamas esti smegenims ir kraujui, ir net dūšiai. Skonis priklauso nuo tirpalo gardžių atomų smulkiuose induose, kurie anus nuneša iš liežuvio į širdį ir dūšią; uoslė-gi neturi paveikslo savo dugne, ir todėl yra pereiginis reiškinys. Uterus, anot Platono, laukinis žvėris, kuris niekados neklauso išminties, ir nepatenkinus jo įgeidžių, jis blaškosi po kūną, ir sužadina

nepaprastą goslumą ir t.t. Liga ateina išlauk ar dėl nesaikumo: besotiškumas maiste, stoka judėsių, lytiški excessai ir t.t.; taip-gi paeina iš sutrikimo kiekybės ir kokybės skysčių. Dažniausiai ligos priežastis tai žemyn tekėjimas gleivių ir aitrumo, o pavojingiausia, tai smegenų sugedimas. Kita priežastimi būna geltonoji ir juodoji tulžis, kuriai nuklydus kįla įdegimas. Ypačiai pažymėtina, kad Platonas išveda daugelį ligų iš sutrikimo pneumos judėsių (užkimšimas oro kanalų tekėjimais), ypačiai sopulius ir mėšlungius iš susirinkimo (aplink indus) ar įsismerkimo oro (į mėsas), ir kad typus keturių rūšių febries jis aiškina vyravimu elementų, beje nuolatinę febrį (continua) pagamina ugnis, kasdieninę (quotidiana) — oras, trečdienę (tertiana) — vanduo, ketvirtdienę (quartana) — žemė. Proto ligos esti rezultatu kūno ligų ar blogo išauklėjimo. Be kūno pratimų ir diaitos, gyduoles vartoja ir dirba iš vaistų, sudarančių ligai papriešinantį gydymą, nuo kurių liga bėga šalin. Apie gydytojus jis sako, jie privalo būti ligonių valdymierais, kad juos pagydytų, bet jie neprivalą būti pinigų plėšikais.

Dogmatizmo mokykla priguli laikmečiui Peloponnėziškės karės, gadynei ūmo susmukimo ir žlūgimo Graikų gyvenimo. Apie ją sužinome iš fragmentų veikaluose kitų autorių. Jos atstovais buvo Thessalus (380 pr. Kr.), gyvenęsis dvare Makedonijos karaliaus Archėlao; Drakon, gydytojas karalienės Roxanos, — abudu sūnūs Hippokračio, ir svarbiausias tai jų svainis Polybus, autorius tūlų rimtų veikalų. Polybus praturtino mediciną žinojimu ovumo membranų ir stebėjimu užperėtų vištos kiaušinių; mat tyrinėjo plėtotės historiją. Anot jo, kiaušinio membrana kįla po kotto gaidžio su višta, sukrekant sėmeniui nuo šilimos dvidaliame uteruje, ir užsidedant plutai, beja membranai. Embryono lytis prigulinti nuo didesnio stiprumo vieno iš abiejų sėmenių. Jis auga pritraukimu gimininigų dalių ir vitalio oro, perdaviamo jam motynos. Polybus manė tulžį, gleives, kraują ir vandenį ėsant ligos priežastimis.

Kiti dogmatikai vis labiau leidėsi į tuščias spekuliacijas, net anatomijoje, kur, rods matė reikalą skriosti mirusius ligonius, ar gyvus prasižengėlius, bet stengėsi pritirymus derinti su savo theorijomis. Vis-gi dissekcijos net gyvulių būdavo retu atsitikimu. Įdomiu pavyzdžiu tokių spekuliacijų yra doktrina: „susiskersinimo ar susikryžiavojimo indų", pa-

skelbta Syennesio iš Kypro (apie 360 m. pr. Kr.), ir Diogenės iš Apollonijos, kuris sumąstė, kad embryo kįląs vienatinai iš vyriško sėmens (kaip Leeuwenhoek † 1723, jau pavartojęs mikroskopą!), ir jeigu vyriškos lyties, pilnai susidaręs bėgyje 5 mėnesių.

Dioxippas iš Kos (370 m.) seka Platonu ir sako, kad gėrimas dalinai patenkąs į plaučius, nežiūrint į epiglottį, kuri tik perskirianti stambesnes, rupesnes dalis gėralo nuo plonesnių, švelnesnių, taip kad šitos nueina į plaučius, o anos į skrandį. Todėl paukščiai, kurie tik semia snapu vandenį, neturi epiglottes.

Platono spekuliacijose užtinkame įsravą Siciliškės mokyklos, mat Syrakūzuose Dionyzijaus dvare jis buvo susipažinęs, be valstybės vyro Timaijo, su tos mokyklos atstovu Philistion'u iš Lokroi, kuris yra nusipelnęs botanikai (φιλίστιον, vok. Klebkraut) ir laikinai yra svečiavęsi Athėnuose. Jis ypatingai mėgo Empedoklio nusistatymus; kūnas susideda iš 4 elementų ir 4 kokybių, sveikata pridera nuo tinkamo alsavimo ir pakeitimų oro per odos poras. Alsavimo tikslas tai atvėsinimas širdyje įsodintos šilimos. Ligų priežastimi būna išlaukinės įtakos (trauma, temperatūra etc.), perviršis ar stoka elementarinės kokybės ar alsavimo sutrikimas. Dvasioje Siciliškės mokyklos Philistion primeta nuolatinę febrį ugnei, quotidianą — orui, tertianą — vandeniui, quartaną — žemei, ir therapijoje dėjo svarbą ant diaitos. Jam pavyko per susisiekimą su kitų srovių vadais paplatinti savo theorėmas ir tokiu būdu susiartinti su Koiškėmis ir Knidiškėmis doktrinomis.

Petronis dogmatiškai gydydavęs febres: iš pradžių ligoniui pagamink prakaitavimą, užklostydamas jį drabužių gausa; prakaitams listėlėjus, gerk daug vandens, kad vėl prakaituotum. Taip reikią daryti, iki kryzis praeina. O jeigu kryzis neįvyko, tai jis davė sūraus vandens iki vemiant, o paskui vyno, kiek tik ligoniui telpa. Petro išradęs esąs prakaitavimo dėžę. Pasak jį — tulžis ne priežastis, bet produktas ligos esanti (slg. Philolaos). Panėšiais gydymais Akėsias pragarsėjo taip kad į priežodį parėjo. Aristophanės sakydavo: Ἀκεσίας ἰάσατο, beja ligonis greitai negijai!

Eudoksas iš Knidos (406 — 353) mokėsi mediciną įpas kuningus Aigypte, buvo astronomu ir draugu Platono, ir vesdino Pythagoro skaičių doktriną medicinon. Jis pragyvenęs

15 mėnesių Hėliopolyje drauge su pneumatiku Chrysippu iš Knidos, kur mokęsi pas Chonnuphį — Aigyptėnų išminties. Chrysippas vartojo tik augalų vaistus ir diaitą, o šalin atmetė purgatyvus ir vėnesekciją (dėlto, kad kraujuje sėdi dūšia, anot Pythagoro ir Aigyptėnų, taip-gi Biblijos Žydų). Febrėse nedavė jokio valgio ir gėrimo, bet davinėjo emetikus ir enėmata, o kraujatekiuose užvaržydavo ligatūras aplink galūnes, kad sustabdytų kraują (Esmarcho systėma?). Chrysippas manė, smegenis ir širdį ėsant pilnas pneumos, širdį skaitė kilme visų indų ir nervų, o vyriausiuoju febries symptomu abnormalį pulso padaugėjimą. Apie žaliavas ir diaitėtiką jis buvo parašęs veikalus.

Tarp jo mokinių ypačiai atsižymėjo Aristogenės, leibarctas Antigono Gonato, kaipo anatomas ir therapeutas; Mėtrodoras, Aristotelio žentas ir Erasistrato mokytojas, Medios. Ton mokyklon priklausė Dionysius „kuprelis“, kuris stebėjo „pestį“, Hermippas ir Histomachas, autoriai medicinos historijos (dingusios).

Po Platono ir Philistiono įtaka stovėjo prityręs kritiškas stebėtojas Dioklės iš Karysto (350 pr. Kr.), sūnus gydytojo Archidamo, atstovas Hippokračio mokyklos, kuris už žmonių mylėjimą ir savo mokslumą buvo bendrapiliečių vadinamas ἄλλος Ἱπποκράτης. Pagilinimui savo žinojimo yra daug keliavęs ir ilgai veikė Athėnuose. Didžiausias gydytojas po Hippokračio — secundus aetate famaque, anot Pliniaus — jis daug kreipė dėmesio, šalia klinikos, į febres, materią mediką, nuodus, diaitėtiką, anatomiją, plėtotės historiją etc. ir, nors nėra liuosas nuo tvaikulio systėmų, spekuliacijas atsvėrė stebėjimais ir praktiškais prityrimais. Mėsinėdamas gyvulius jis praturtino anatomiją, kaip niekas kitas po Alkmaijono, ypačiai jis domėjosi indų systėma, širdį laikė kraujo šaltiniu, ir atskyrė παχεῖα ἀρτηρία (aortą), prasitęsiančią iki inkstų ir pūslės, ir κοίλη φλέψ (vena cava); iš abiejų kįla „gyslos“; nervų ir jis nesumojo atskirti nuo indų. Jis mini „takus“ nuo jaknų į tulžies pūslę, „skrandžio burną“, „akląją žarną“, aklosios žarnos antvožą, ureterius, kiaušių dėtuves ir jų takus. Jis dar tebekabo prie klaidos apie gimdos kotyledonus. Embryologijoje jis manė galima esą atžinti 9-toj dienoj kraujo taškelius, 18-toje širdies plasnojimą, 27-toj pėdsakus stuburkaulio ir galvos gleivėtoje membranoje. Phyziologija (siciliškės mokyklos): kairioji širdies kamera — dūšios būklė įsodintos pneumos dėka,

kuri suteikia judėsį ir pojutį. Alsavimu, kuris širdį atvėsina, atsinaujina pneuma ir toji plinta gyslose su krauju į smegenis ir į visas kitas kūno dalis. Pasipenėjimas įvyksta krauju, kurį jaknos padirba, virškinimas skrandyje tai rūšis pūvimo, palaikomo įsodintaja šilima, perviršis maisto patenka į žarną ir pūslę, bet taip-gi prakaitais ir išgaravimais išsimeta laukan. Jo veikalas ῥιζοτομικόν, tai Graikų seniausioji žolių knyga — apie būvį, žymes, maistingumą, medic. veikmę augalų — stropiai panaudojama vėlesnių rašytojų.

Jis ieškojo kauzalio symptomų sąmazgio, ligų būklės; fėbris ėsanti tik symptomu pasekančiu po kitų ligos reiškinių (pvd. žaizdų, įdegimų, užsikimšimo pneumos takų etc.), atskiria asciti nuo jaknų ir blužnies paeinančią, atskiria pleuritį nuo pneumonijos, grobų uždarą nuo storosios žarnos uždaro. Klysta lokalizuodamas dvasios ligas širdyje. Mėgsta sėmejotiką, prognostiką, ir tikrina, kad vietinio paliegio nepagydysi neatsižvelgęs į visatiną padėtį. Įdegimas — tai užsikimšimas kraujo indų. Phrėnitis tai plėkšnies įdegimas, melancholiją padaro prisirinkimas juodosios tulžies širdyje ar virimas širdies kraujo, lethargas paeinąs nuo sukietėjimo kraujo aplink širdį ir smegenis, epilepsija ir apoplexia — nuo užsikimšimo aortos gleivėmis. Stropiai apdirbinėjo chirurgiją ir gynaikologiją. Sterilitatė nuo sukreivėjimo utero (matė pas mūles), dystokija nuo nenormalumo, sukietėjimo, užsidarymo oris uteri, ar didumo ir mirties foetaus. Jis pasisavinęs buvo Pythagoro skaičių doktriną.

Dioklio mokinys ir įpėdinis — vedėjas dogmatinės mokyklos Praxagoras iš Kos (klestėjo 340—320 m. pr. Kr.) rašė apie phyziologiją ir anatomiją, materią mediką, diagnostiką, diaitą ir gymnastiką. Jo mokiniu buvo Hėrophilas. Praxagoras mokėjo atskirti artėrijas nuo vėnų ir žinojo, kad artėrijose darosi pulsas. Paprastai jose esąs tiktai oras, bet žaizdų atsitikime kraujas taip-gi jose randasi, įtraukiamas iš visų aplinkinių dalių. Skyrė normalų pulsą (σφυγμός) nuo liguisto ir čion žinojo pliekiantį (παλμός) ir drebantį (τρόμος). Kvėpavimą jis laikė veiksmu stiprinančiu širdį, įpūčiant orą į tąjį organą; galvos smegenys tai tik priedas prie stuburio smegenų, o širdis tai kilmė nervų, jutimo nešėjų. Praxagoras buvo humoralistas pilna burna, ir sulig juo yra 11 humorų: saldus, vienodai mieštas, stiklingas, rūgštus, druska, sūrus, kartus, ugus, stovus, žalias lyg builys ir geltonas. Febries šaltinio

jis ieškojo didėjėje vėna cava, ir kreipė domę į skirtumą pulso sveikatoje ir ligoje. Jis mėgino taxį visokiariopu būdu užsismaugusioje (stranguliuotoj) hernioje ir net atlikdavo (nors tikrumą tai sunku nusverti) herniotomijos operacijas (bent atsitikime volvulio jis pataria skriosti abdomen, prašalinti faeces ir potam užsiūti) ir amputaciją ūvulos. Therapeutikoje jis mėgo kraujo leidimą, rods tik prieš 5-tą dieną įdegimuose, beveik vienatinai tevartojo augalinius vaistus, ir daug svarbos dėjo ant diaitos ir užsiiminėjo gymnastikos klausimais.

Viešpataujant dogmatinei mokyklai imta drausti gėralus karštligėse; kada tą praktiką atgaivinę buvo 19-me amž., išmirė daug typhu sergančių pacientų.

Keliais, nurodytais Chrysippo, Dioklio ir Praxagoro, ėjo daugelis mokinių ir šį-tą nuveikė srityse anatomijos, materios medikos ir diaitėtikos. Tarp tokių paminėsime:

Mnėsitheas iš Athėnų parašė medic. encyklopėdiją, mėgino ligų klassifikaciją; domėjosi diaitėtika, kūdikių maitinimu.

Xenophon iš Kos, Praxagoro mokinys, nusipelnęs yra anatomiškoje nomenklatūroje. Pleistonikas rašė apie maistą. Philotimas buvo geras anatomas (aprašė tūbas, smegenys ėsančios bereikalingu priedu stuburkaulio smegenų). Dieuchės (Galėnas vadina jį geru anatomu) gyrė kopūstus.

Numėnios iš Hėrakleijos, Dieuchio mokinys, rašė medic. giesmes, pvd. apie nuodingus žvėris (θηριακά).

Daug didesnės įtakos negu Platonas yra turėjęs tojo mokinys Ἀριστοτέλης (384—322). Kuomi Hippokratės buvo praktiškajai medicinai, tuomi Aristotelis patapo biologijai, beja kampiniu akmeniu visiems laikams. Aristotelis kilęs yra iš Stageiros (Chalkidikėje, Thrakijoje) ir buvo sūnumi gydytojo Nikomacho, auklėtinio Knidiškių Asklėpiadų, kuris vėliau atsidūrė dvare Amynto Makedonijoje (†369), tėvo Philipo II (383—336). Apie jaunatvę A-io labai mažai kas težinoma; anksti jis netekęs tėvų, jaunas nukako į Athėnus ir ten 367 m. susipažino su Platonu ir buvo ilgus metus Akadėmijos nariu, rods užimtas savais tyrinėjimais ir kitokią pasaulėžvalgą susirentęs negu Platonas. Kaipo deputacijos narys 348 m. jis vyko pas karalių Philipą II Makedonijon, vėliau kako į Mysos ir Lesbos (Mytilėnę), kur jis praleidė keletą metų, pokam vėl 343 m. grįžo Makedonijon, kaipo auklėtojas princo Aleksandro. Čion jis pasiliko, iki Aleksandras ilgainiui karaliumi tapęs, išsirengė

į savo garsiąją expediciją Azijon. Tad jis grįžo 335 m. į Athėnus ir per 13 metų mokė gymnazijoje Lykeijone (Λυκεῖον) savo pragarsėjusiu „peripatėtiškuoju“ methodu. Aleksandrui mirus, su kuriuomi pastarais metais jis buvo susibaręs, teko Aristoteliui iš Athėnų bėgti dėliai įskundimo už religijos žagimą (ἀσέβεια), kad „Athėnėnams netektų antrukart prieš philozophiją nusikalsti“ (prisimenant Sokračio likimą!); jis muko į Eubojį ir ten Chalkyje pasimirė 322 m. chroniška skrandžio neganda.

Aristotelio įtaka viduramžiuose įaugo į didžiausią jėgą. Jis nesurinko kaip Platonas aplink savę skaitmeningos mokyklos mokinių, nors jo didis protas tūkstančiams metų suteikė principus minties ir stebėjimo, ir medžiagą išskėtimui visų šakų žinijos, o ypačiai gamtos mokslų, kurių jis esti skaitomas įkurėju. Deja jo įtaka sužadino perdėjimą žaidžiant su logika, kurią A-is puikiai suruošė, bet kurią kiti pavertė gudraujančiomis klastomis. Jo laikuose-gi Graikų kultūra buvo pradėjusi smukti ir Hellėnų veikimas protinėje srityje vis labiau ir labiau menkėjo, išsigimdamas į pedantėriją, pasitenkinančią pamėgdžiojimu ir kompiliavimu. Pavydumai ir barnys tarp pačių Graikų nusilpnino tautą taip, kad ji neteko nepriklausomybės, nežiūrint patriotiškų kalbų Dėmosthenio.

Svarbiausieji biologiški raštai Aristotelio: φυσικαὶ ἀκροάσεις, gamtamokslіškos paskaitos, kn. VIII. Περὶ τὰ ζῷα ἱστορίαι, De historia animalium, kn. X. Περὶ ζῴων μορίων, De partibus animalium kn. IV. Περὶ ζῴων γενέσεως, De generatione animalium, kn. V. Περὶ ζῴων κινήσεως, De animalium motione. Περὶ πορειας ζῴων, De animalium incessu. Περὶ αἰσθήσεως καὶ περῖ αἰσθητῶν, De sensatione. Περὶ γενέσεως, De generatione, kn. II. Περὶ ψυχῆς, De anima kn. III. Μετεωρολογικά, kn IV.

Dauguma jo veikalų yra prapuolę, bet ir užsilikusieji duoda milžinišką gausą prityrimo medžiagos, A-o surinktos, betyrinėjant phyzikalius įvykius, žiedinį ir gyvenimą organizmų. Tų darbų tikslas buvo sučiupti įstatymus ir priežastis visos būsenos, kas yra bendra ir typiška reiškinių chaose. Stebėjimai, bandymai, abstrakcija iš empirijos, mėklinant, kad visos idėjos kįla iš pajautų veikimo (nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu), sudaro vyriausiąją dalį A-o tyrinėjimų.

Platonas buvo nustatęs du svietu: pajaučiamą, netobūlą, nuolatos besikeičiantį, reiškinių svietą, ir svietą nedingstančių, tik išmінčiai atžįstamų „idėjų“. Atskiri daigtai vienatinai

įdėjų atspindis. — Šitą rupų dualizmą A. stengėsi sujungti tiltu taip, kad idėjoms (typams, normoms) jis rods pripažino realybę, ne transcendenčiai stovinčią virš prityrimų svieto, bet immanėnčiai pasireiškiančią atskiruose reiškiniuose kaipo vidujinė esimo forma, kaipo judinančioji jėga. Kiekvienas daigtas yra produktu iš materijos (ὕλη), kuri yra substratu, ir iš varančiosios idėjos (veislės typo), kuri kaipo forma (εἶδος, μορφή) medžiagą žiedžia; kad medžiagoje rymantį, kaipo apibrėžtą žiedinio, potencialumą (δύναμις) pavertus aktualumu (ἐνέργεια), reikia judėsio (κίνησις), tapsenos processo, kurį rods mechaniška priežastis padirgina, bet galų gale jo linkmėje sužadina tam tikran tikslan besispendžianti idėja (ἐντελέχεια). Medžiaga ir forma, išlaukinė priežastis ir tikslas sudaro keturius principus kiekvienos būsenos; veikiančios, mechaniškos spėkos (causae efficientes), stovi tiktai tarnystėje tikslo priežasčių (causae finales), kurioms užbaigtoje formoje išlaukiniu reiškiniu pasireiškia. Idėją, pasislėpusią atskirame daigte, tikslą, kuris jo formą pažadina, atžinti, tatai vien sudaro tikrąjį žinojimą, ir todėl jis stengėsi visokiariopiausiose srityse atidengti pagrindinius įstatymus, prirodydamas visatinumą ypatiškume.

Aristotelis buvo išauklėtas gydytoju, bet praktiškai gydymu neužsiėmė. Iš Περὶ ζῴων μορίων matosi, kad žmogaus anatomija neužsiiminėjo. Jo-gi tyrinėjimai gamtamokslyje (kurį remdamas, Aleksandras davė jam pinigų ir medžiagos) išsiskėtė labiausiai ant animalės karalijos. Jis buvo garsiu zoologu ir įkūrėju palygintinės anatomijos: jis apšneka žmogaus organų analogiją per visą gyvūniją, prirodinėja laipsniais kįlančią raidą gyvūnų karalijoje, ir mėgino prigimtinį gyvūnų dalinimą į tokius, kurie turi kraują, ir tokius, kurie vien analogon tojo teturi. Neišrišęs mįslių gamtos mechanikos, jis stengėsi išmanyti problėmas gamtos technikos. Theorėtiškai jis pripažino indukciją svarbiu tyrimo methodu, kad įsigijus visatinas pažvalgas, bet in praxi jis spendėsi apimti visumą dedukcijoj, kurią jis išprusino sulig mathėmatikos modeliu, priegkam metaphyziškai teleologiški principai užėmė vietą aksiomų, ir supuolimas sąvokų su atatinkamais daigtais buvo apodiktiškai atspėjamas, mėklinamas. Tiktai per phyziologiją jis susiduria su medicina, o pathologiją, ypačiai žmogaus, jis grybšteli pripuolamai. Ligos — anot jo — kįla iš kraujo ir humorų, o per tųjų gausą ar trūkumą randasi skirtumai jose. Jis stebėjo įtaką pagados, meto laikų, maisto, vaistų etc.

Jo darbai anatomijoje, kurią jis studijavo ant gyvulių, yra didelės vertybės. Jis pažinojo nervus, bet vadino juos kanalais smegenų, kurį tai organą jis aprašo ėsant bekrauju, ir didžiausio apėmimo pas žmogų. Vis-gi žodžiu „neura“ jis vadina taip-gi sausgysles ir ligamentus, kurie prasideda širdyje. Jis atžino optiškąjį nervą, bet aiškino auditorinį nervą esant „indu“. Bendra indų kilmė iš širdies tai ir-gi viena jo thezių, ir jis pats susekė skirtumą tarp arterijų ir vėnų; jis davė vardą aortai, ir šneka apie vena cava. Bet apie indų tolesnius takus jis turėjo visai klaidingą išmanymą ir nebeskiria vėnų nuo arterijų. Taip vienas einąs nuo jaknų į dešinį žastą, kitas iš blužnies į kairųjį žastą; todėl vėnesekcija pusėje sergančio organo ėsanti labai pagelbinga. Jis aprašė ureterius tinkamai, o jusmo organus netinkamai. Klaidos jo anatomijoje žymios: kaukolės siūlės ėsančios įvairios pas vyrus ir moteris, kriauklių skaičių paduoda 8, širdyje trįs kameros, inkstai ėsą skvetuoti, žmogaus blužnis ėsanti konformė su kiaulės blužnimi etc. Arteriae spermaticae neturi kraujo, o tik pneumą ir vandenį. Gimda dar tebeskaitoma dviragė, bet kotyledonai jau atmetami šalin.

Phyziologijoje: kūnas, kaip visi organiški įvykiai, tai reiškinys tiksliai veikiančių jėgų, kurių sątrauką kaipo gyvybės jėgą organizme išreiškia dūšia. Toji organizme veikia visuomet kaipo tam tikra funkcija, ne kaipo dūšia visatinai (εἶδος, ἐντελέχεια), bet vis ar kaipo maitinanti (ir gaminanti), ar atjaučianti, ar judanti, ar mananti, resp. kaipo dauguma jų krūvoje. Rods νοῦς nėra susijusi su kūnišku organu, o šiaip dūšios funkcijos (beje judėsys, įgeidis ir jusmas) koncentruojasi širdyje. Ten tai šaltinis kraujo, pagaivinamo įsodintąje šilima (ἔμφυτον θερμόν) ir pneuma; kraujas tai saitas tarp kūno dalių ir dūšios būklės; širdis pas embryo pirma atsiranda ir mirtyje paskutinė numiršta. „Virimu“ širdies šilima pagamina iš peno kraują ir tojo virimas apsireiškia plasnojime (pulsacija). Vienlaik šilima išplečia plaučius, kurie tada lyg dumplės įima orą ir per vėnas nuveda į širdį dėl atšaldymo, kas neleidžia susikrauti šilimos per dideliam kiekiui. Širdies šilima skystu palaikomas kraujas — išlauk gyslų jis sukreka, jeigu neprašalintum „skaidulių“ — išsipilia pulsuojančiomis vienlaik su širdžia gyslomis į visas kūno dalis, kurias jis girdo lyg vandens upeliai, kurie vis į mažesnes dalis besidalindami girdo daržą. Tyriausią kraują gauna mėsos ir pajautų organai, storesnį —

kaulai, plaukai ir kas jiems lygu. Juodesnis ir storesnis kraujas, reikiamas maitinimui ir organų žiedimui, teka labiau į apatines, o plonesnis ir šaltesnis, jutimui tinkantis kraujas — į viršutines kūno dalis, kur pojučių organai randasi. Medžiagos pakaitos reiškiniai stovi globoje „maitinančios" dūšios (ψυχὴ θρεπτική). Skrandin paimtas penas verda (pepsis, dyspepsis) po veikme šilimos ir pneumos, ir iš grobo, nuslūgus atliekanoms, patenka į mezenterialius indus, kad iš šitų kaipo ἰχώρ (chylius) keliais didžiųjų indų nueitų širdin, kur virsta krauju. Iš pilvo organų — grobai turi įžymų ilgumą, kad maistas per greitai neperbėgtų, jaknos ir blužnis palaiko indus vietoje ir padeda su šilima virškinti, blužnis ištraukia perviršį skystimo iš skrandžio, prie jaknų — rods ne visados! — pritvirtinta tulžies pūslė, kurioje randasi nereikalinga išmata — tulžis, inkstai iš kraujo išskiria mįžalus, kurie nuteka į inkstų dubenį, potam per ureterius į pūslę ir galiaus laukan išteka per mįžlę. Kad tauresnius organus krūtinės ląstos apgynus nuo kįlančių tvaikų, ištempta esti plėkšnis. — Judėsys paeina iš širdies ir vykinamas per νεῦρα kuris žodis apima sausgysles, fascijas, aponeurozes ir nervus. Νεῦρα susiję su širdies sausgyslių siūlais. Vandenį jis laiko esimu regėjimo; orą — girdėjimo; vandenį ir orą — užuodimo; žemę — jutimo; o ugnis esti ar sumiešta su visais jusmais ar su jokiu. Visi jusmai veikia su pagalba mediumo, pvd. regėjimas per šviesą (bene tik pirmas mostas į undulia-torinę theoriją!). Miegas yra ribota energija jautimo su neribotu pagabumu jo. Balsas pasidaro koserėje (larynx'e) įalsuojamam orui atsikariant į jos sienukes ir suvirbant. Jutimas yra savybė mėsos (σάρξ) visatinai, o širdis patarpininkauja pritekančiu krauju, kuris padaro galimu ypatingą pajautų organų veiklumą. — Embryo tai produktas iš šilto vyriško sėmens (= miešiniui iš vandens ir pneumos), kuriame tūno žiedžiančioji dūšia (ψυχὴ φυσική) ir iš moterių katamėnijų, kurios tad sukreka nuo dvasinių elementų sėmens; iš čia mat imasi „medžiaga "diegui-embryonui. Sėmenį sužiedžia vasa deferentia, o pautų tikslas — lėta kopuliacija ir lytiškojo geidulio mažinimas. Sėmens spalva net pas negrus yra balta. Apsiveisimo pagabumas su retomis išimtimis griežtai mezgasi su buvimu menstrualio tekėjimo. Daugiau kaip 5 vaikų negali būti užveistais, nė pagimdytais, vienu laiku. Superfoetacija yra galima. Embryono lytis pridera ne nuo jo plėtotės vienoje ar kitoje utero kiaurumoje, vaisių apglėbia amnion, kurį vėliau apsiaučia

oda prie utero karanti—chorion. 14-tą dieną vyriškas, 9-tą dieną moteriškas vaisius taip didelis kaip skruzdė. Organai išsiskiria pirma vidujiniai, paskui išlaukiniai; pirma dalys gulinčios augščiau plėkšnies, paskui žemiau jos. Pirma pasidaro širdis, iš jos kįla gyslos ir maitina kūną su motynos pienu, iš utero per bambos virkštę pervedamu. Embryono širdis kruta, kaip Aristotelis matė perimuose kiaušiniuose, bet ne stovi rami, kaip buvo įtikima. Foetus negali alsuoti, iki užgema pilnai. Po širdies pasidaro smegenys, ir kaipo dalis tųjų atsiskiria akys. Gemalui išsiplėtojus, motynos kraujas plūsta į krūtų liaukas ir ten virsta pienu. Gravitacija žemyn pasuka pirmiau utero funde gulinčią, kelienų link nukreiptą galvą trumpai prieš gimimui įvykstant.

Aristotelis deda ypatingą svarbą ant gamtos mokslų, kurius reikia ir naudinga gydytojui pažinoti. „Tai dalykas natūralisto žinoti taip-gi priežastis sveikatos ir ligos. Todėl dauguma naturalistų mato medicinoje užbaigimą savo stūdijų; ir gydytojų, bent tų, kurie pasižymi moksliška žinija praktikoje savo dailės, yra reikalas pradėti savo medicinos studiją nuo gamtos mokslų" — visai modernės mintys? Jis taip-gi primena, kad geriausieji gydytojai labai įvertina anatomiją. Vienok nežiūrint gero pažinojimo, Aristotelis nebuvo laisvas nuo prietarų savo gadynės, ir tikėjo sapnams, palaimingumui nusičiaudėjimo, cheiromantijai etc.

Nors Aristotelio įtaka įsigalėjo pas Arabus ir scholastikos gadynėje, tai bent keletas apibrėžų jo tyrinėjimo methodų šiek-tiek prasimuša jau ir vėlesnėje plėtotėje Graikų medicinos, kada toji, Graikams netekus laisvės, persikėlė svetur.

Mokiniu ir papėdininku Aristotelio Lykeijone buvo mokytasai Theophrastas (iš tikrųjų Tyrtamas) iš Ereso (Lesbos saloje, 372 — 285 pr. Kr.). Jis esti pirmas botanistas ir aprašė 500 augalų, dalinai iš savų stebėjimų kelionėse, ir dalinai iš pirklių pranešimų (ypačiai užsienių veislės). Περὶ φυτῶν ἱστορίαι, De historia plantarum, kn. IX; περὶ φυτῶν αἰτιῶν, De causis plantarum, kn. VI — su atatinkamomis pastabomis apie augalų phyziologiją ir ligas. Jis daug pasinaudojęs yra Dioklio žinija. φυσικῶν δόξαι doksographiško turinio apie phyzicistų mokymus. — Jis darė experimentus su uoslės pajauta, ir rašė apie tą dalyką, kaip ir apie prakaitus, galvosukį (vertigo), užtroškimą, deliriumą, epidėmijas, nualpimą, paralyzį etc. Taip pat su knyga Περὶ λίθων (apie akmenis) jis tapo

įsteigėju minerologijos mokslo, ar bene geriau sakant, jis buvo pirmas „mineralogas“. Turint silpnas akis, kad geriau sustiprinus regėjimą, anot Theophrasto (ir Pliniaus) buvo dėvimi antspaudiniai smaragdo žiedai, „kad pastiprinus regėjimą jų išvaizda“. Čion jis taip-gi pamini cinnoberį (raudonąjį hydrargyro bisulphidą), aršėniko sulphidą, paruošimą bleivoso ir raudonojo švinoxidžio. Pas jį paminėtos esti taip-gi akmeninės anglys.

Po jo phyzicistas Stratonas iš Lampsako Mysijoje (280 pr. Kr.) buvo Lykeijono pirmininku per 18 metų ir mokytoju Ptolemaijo Philadelpho iš Aleksandreijos. Jis taip-gi rašė apie specialius jutimus, miegą, sapną, regėjimą, apie ligas, augimą, generaciją ir t.t. Raštas apie pneumą ypačiai svarbus tuomi, kad metaphyziškas priemaišas prašalina iš medicinos ir gamtos mokslų; jis iškelia pneumą į dvasiškumo nėšėją (ἡγεμονικόν su būkle antakių srityje), ir šalia šilimos bei šalčio panaudojo išaiškinimui gamtos įvykių.

Kiti peripatetikai: buvo Lykon iš Trojos, phyziologas 269 — 226, Stratono papėdininkas.

Eudėmas iš Rhodos (260 pr. Kr.) ir Phanias. Eudėmas buvo puikus anatomas, jis stropiai apdirbinėjo nervų, kraujo indų, liaukų (pankreas) mokslą ir papildė osteologiją tinkamais aprašymais. Veikė regimai Aleksandreijoje. Menon parašęs yra Συναγωγὴ ἰατρική; tai mokymai medicinišku̧jų priešpėdininkų, brangintinas raštas apie medicinos plėtotę pas Hellėnus. (Ištraukos iš nesenai rasto papyro paskelbtos 1893 m. Her. Diels'o su antrašte: Anonymi Londonensis ex Aristotelis Iatricis Menonis et aliis medicis Eclogae).

Klearchas rašė apie osteologiją.

Kallisthenės iš Olyntho († 326), Aristotelio giminaitis, pagarsėjo anatomija ir savo tragiška mirtimi; jis lydėjo Aleksandrą į Persiją, ir tapo tojo nudobtas kaipo nužiūrėtas dalyvis suokalbyje.

VII.

Aleksandreijos mokykla.

Aleksandreijoje vakarinėje dalyje Nyliaus deltos 332 m., tapo įsteigta mokykla, kuri senovėje puoselėjo mokslus gamtos ir medicinos. Nukėlimas mediciniškojo mokslo svetur Diadochų gadynėje supuola su perversmu, kokį įvykino Makedonėnų ginklai: Graikų kalba ir šviesa, hellėniškoji kultūra paplito

po pryšakinę Aziją ir Aigyptą, ir Graikai, susidūrę su Rytais, daugiau žinijos įsigydami ėmė smarkiai nutausti, ypačiai nebetekę politinės nepriklausomybės namie. Realistinė pakraipa Aristotelio moksluose, o Lysippo ir Apellio dailėse, drauge su laimėjimais ginklų didžiojo Aleksandro pagrindo pamatą hellėniškajai kultūrai. Hellėnizmui prireikė expansijos, reikėjo naujai susikraujančią medžiagą apdirbti ir tautų mišinyje homogėnę kultūrą pagaminti. Tad vešlus mokytumas, realizmas, išlavinta technika tampa žyme gadynės! Kas tiko praktiškiems tikslams, buvo rankiojama ir tyrinėjama pagerintomis priemonėmis, ne be to, kad svetimi elementai (rytų dialektika ir mystika) nebūtų su laiku įsibriovę. Ir Aleksandrui mirus, Graikų dvasia veikė valstybėse jo generolų ir greta ekonominių, tampresni ryšiai mezgėsi tarp hellėnizmo ir Orientо: prisiminkime tik įrašų Nūbijoje, sukūrimą dailės Pergamone, Graikų (atkasto) teatro Babylone etc. Kaip stebėtinai pašoko zoologija, botanika, mineralogija, pharmako-toxikologija, ir historiškieji darbai apie Aigyptą ir Babyloniją (Manetho, Berosos)!

Athėnai turėjo užsileisti Diadochų sostinėms moksluose, išskyrus philozophiją. Diadochai ir patys domėjosi nauja šviesa ir rūpinosi savo naujus pavaldinius patraukti prie savęs, globodami prekybą ir pramonę, gerovę ir žibėsį savo sostinių ir prisivyliodami mokslininkus moksliškomis įstaigomis: Seleukidai Syrijoje ir valdovai Pergamono steigė mokyklas, kūrė bibliothėkas, įsigijusias didelės garbės (Juk Aigyptas iš pavydo uždraudė išvežimą papyro augalo, kas paskatino išradimą pergamento!)

Labiausiai-gi atsižymėjo giminė Ptolemaijų, kurie savo laivus siuntinėjo rytuose iki Persijos ir Indijos, o vakaruose iki Madeiros, ir stengėsi pa-Nylių kultūrą pagyvinti technika ir pramone, prekyba ir mokslu. Tokiu būdu Aleksandreija virto mėtropolimi senovinės kultūros. Jie statydino palocius, teatrus, galėrijas, gymnazijas, zoologiškus ir botaniškus sodnus, ir su bibliomanišku stropumu supirkinėjo literatūrą iš viso pasaulio. Ptolemaijas I Soter, sūnus Lago iš Eordajos, Aleksandro Didžiojo patikėtinis ir vietininkas, o Aleksandrui mirus karalius Aigypto 323 — 284 m. mėgo savo aplinkėje philozophus, ir pats aprašė Aleksandro karinę kelionę, kuris darbas Arrianui esti ištikimiausiu šaltiniu. Ptolomaijas II Philadelphas, anojo sūnus (284—247), (atsiskyrė nuo Arsinoės, Lysimacho dukters, ir susituokė su

sava seserimi, kuri pirmiau buvo ištekėjusi už Lysimacho), buvo draugu gamtos tyrimo, ypačiai zoologijos. Abudu karaliu su dideliu dosnumu įkūrė garsius institutus, bibliothèką ir mokslininkams pensionatą Muzeijon (miesto dalyje Brucheijon). Juk ne iš netyčių peripatėtikas Dėmetrios iš Phalerono sėmė įkvėpimą iš Peripato lopšiui šitų institutų. Mūzeijono bibliothèka susidėjo iš daug tūkstančių papyro rutulių, podraug buvo akadėmija ir augštoji mokykla. Antra, mažesnė bibliothèka praktiškiems mokymo tikslams buvo Serapeijone (miesto dalyje Rhakotis). Netik ten knygų buvo, bet visokiariopų rinkinių anatomiškų, zoologiškų, botaniškų, mechaniškų apparatų, viskas panaudojimui mokinių ir mokytojų. Μουσεῖον tapo uždarytas nedorojo Karakallos (188—217 po Kr.), ir 3 kart degė: 47 m. karėje Caesario prieš Pompėjų, 265 m. po Kr. maišto metu valdant Galiėnui, ir 390—391 m. Muzeijon ir Serapeijon daug nukentėjo, minias kurstant fanatiškam krikščionių vyskupui Theophiliui.

Čion tai intelligentija ėmė griežtai skirtiesi nuo liaudies ir mokslas viršijo philozophiją. Ypačiai pražydo philologija, mathėmatika ir gamtos mokslai. Philologams skėlime surinkimą ir suredagavimą Graikų literatūros veikalų (ypačiai atsižymėjo Eratosthenės, Aristophanės iš Byzantiono — išradėjas akcentuacijos — ir Aristarchas iš Samothrakės darbuose grammatikos, tekstų kritikos, lexikographijos, bio - ir bibliographijos). Dar labiau pražydėjo exaktiškieji mokslai: Eukleidės (gėometrija, optika ir akustika), Apollonijos (kono piūviai), Hipparchas (trigonometrija) amžinai mezgasi su mathėmatikos historija; pirmąjį žemės matavimą atliko polyhistoras Eratosthenės, o astronomijoje (be topografijos žvaigždynų, apskaičiavimo dydžio, tolio, aplinkbėgio dangiškųjų kūnų, praecessijos nakčialygių, astronomiško vietų apsklembimo etc.) Aristarchas iš Samos nustatė hėliocentrinę theoriją (vėliau patvirtintą Koperniko). Milžinas dvasios Archimėdės neturėjo pasekėjų tyroje mathėmatikoje ir hydrostatikoje, bet už tai sužadino plėtotę praktiškos mechanikos savo radiniais (apie 40 mašinų, tarp jų skryščiai, Archimėdo sraigtas, karės mašinos).

Ktėsibios pastatė vandeninius vargonus, pagerino vandeninį laikrodį, (κλεψύδρα), išrado ugnei gesinti švirkšlę su vėjo dumplių katilu; genialusis Hėron prasimanė daug automatų, pastatė apparatus, varomus sušildytu oru ar garu, ir beveik oro slėgimą nustebėjo; jo „pneumatika“ aprašo garinę turbiną,

Ajolio skridinį, pipettę, siurblį, pasikartojantį šulinį, o medicinoje jis sudėstė mokymą apie taures. Tik gaila, kad nežiūrint daugybės mokinių, dauguma tenkinosi rhėtorika ir dialektiškais gudravimais ir ieškojo to, kas pilna effekto ar tuojau gyvenime naudą duoda, o ne ėjo grynai mokslo, ypačiai gamtamokslio keliais. Taip pat philozophija įsivėlė į mokyklų ginčus, gaišo gražkalbystoje, dogmatizme ar skėpsyje. Poėzija tos gadynės sirgo mokytu puošnumu ir dirbtinumu be jausmo gilumo, ir papročių sugedimas atsimuša komėd jose ar mimjambuose Hėrondo, tik idyllės Theokrito veržiasi iš suponėjimo į prastybę ir liuoną; plastika linko nuduotinumopi, išskyrus geidulių išreiškimą Laokoono grupėje, statuvoje mirštančio Gallo, ar formos kolossalumą Fornėziškiame jautyje, Belvedėriškiame Appollone etc. Taip-gi tapyboje Zeuxio, Parrhasio ir Apellio nustatytoji prigimtinė linkmė pakrypo į karikatūros, šviesos effektų pamylėjimą, tykų gyvenimą. Greta pažangos mėgiama tamsioji dvasios pusė, sužavi mystiškoji rytų išmintis, okkultizmas ir mysticizmas; čion priguli stebūklų knygos iš gamtos ar tautų gyvenimo; akmenų knygos apie daimoniškąją brangakmenių galybę; apžavų knygos susijusios su vardais Aigypto dievų, Assyrijos karalių, ar Zarathūštros, Orpheaus, Pythagoro ar Dėmokrito; sapnų knygos. Prietarai iš prastuomenės ir orientalų kilę vėliau paima viršų ant blaivaus mokslo.

Ir medicina tos gadynės žengė priekyn, iki nugrimzdo į spekuliaciją ir dialektiką. Čion suredaguotas Corpus Hippocraticum, čion suplaukia iš visur ligoniai net su nežinomomis pirmiau ligomis (lėpra, filaria medinensis, buboninė pestis), ant rinkos atsirado daug naujų vaistų. Praktiškame medicinos globojime vyriausias nuopelnas tai įvesdinimas methodiškų tyrimų žmogiškojo lavono: balzamavimo įpročiu prirengtieji gyventojai nesipiktino, kad nuo zootomijos pereita į lavonų mėsinėjimą, per ką turėjo daug laimėti chirurgija ir obstėtrika, nors neilgam, nes jau Ptolemaijas Physkon išvijo daug gydytojų ir mokslininkų. Anot Celsaus, Ptolemaijai būvę leidę daryti vivisekcijas bent piktadarių, „kad išstudijavus padėtį, spalvą, pavidalą, dydį, patvarkymą, kietumą, minkštumą, lygumą, išlaukinę plokštumą, lyginai kaip iškišulius ir įlinkimus atskirų organų gyviems esant“. To pranešimo nėra patvirtinęs Galėnas nė vienu žodžiu, o tik bažnyčios tėvas Tertullianus; todėl bene reikia tą žinią ant lygaus statyti su žinia, pasak

kurią tapytojas Parrhasios pavartojęs modeliu kankinamą vergą, kad galėtų savo Promethėjų teisingai perstatyti su išraiška didžiausio kūno sopėjimo. — Anot Pliniaus, Aigypto karaliai, žinijos ištroškę, kartais patys dalyvaudavę lavonų sekcijose.

Mediciniškai literatūrai šitos gadynės pragaišus, apie darbus gydytojų tegalima spręsti iš kritikos vėlesniųjų autorių; bet ir per spragas numatome linkmę, tikslus ir priemones Aleksandreijos medicinos, bei ypatas vadovaujančias naujiems keliams skinti. Visi siūlai susiveda į du milžinu: Hėrophilas ir Erasistratas.

Hėrophilas iš Chalkedono (apie 335 — 280), mokinys Praxagoro iš Kos, gydytojo Ptolėmaijo Sotėro (323 — 284), patapo sukurėju žmogiškos anatomijos. Su juo prasideda systėmatinis anatomijos tyrimas. Jo darbai vyriausiai liečia nervų, kraujo indų ir grobų systėmas, o taip-gi akį. Jis pirmas atžino smegenis ėsant centru svarbiausios kūne systėmos, nervų systėmos, ir nukėlė dūšios būklę į smegenis, kaipo judėsių ir jutimo tarpininką; jis atskiria sensorinius ir motorinius nervus, aprašo smegenų sinų („torcular Herophili"), didesnius ir mažesnius nervus, ventrikulius, plexus choroidei, calamus scriptorius (κάλαμος Ἡροφίλου), kuriame ypatingai jis ieško dūšios būklės, pradžią ir bėgį atskirų smegeninių nervų. Optiškąjį nervą jis dar vadina πόρος = kiauruma (pneumai), bet jau atžįsta stiklakūnį, ir tris akies odas, raginę, makrinę (gysla — laumjuostinę odą), ir tinklinę (šitoji tur būt atatinka tūniką humoris vitrei). Jis tikrai atskiria artėrijas nuo vėnų; artėrijas skiria kraujui ir pneumai, o vėnas tik kraujui, gražiai aprašo rupius prietikius kraujo indų systėmos, jis net ėsąs matęs indus, „kurie kįla iš grobų ir į tūlus liaukėtus kūnus įeina", beja chyliaus indus, nors nežinojo jų svarbos. Arteria pulmonalis jis vadina φλέψ ἀρτηριώδης, beja vena arteriosa dėl jos tūrio vėnų kraujo. Randame pas jį pastabą apie grobų kanalą, ir jis atžįsta keletą dalių (pvd. δωδεκαδάκτυλος, dvylikpirštę) grobų plonųjų. Jis tiria akies anatomiją, aprašo seilių liaukas, pankreas, testikula vadina organais, kuriuose sėmuo susižiedžia ir uterų bei ovaria aprašinėdamas pamini tūbas, vėliau vadinamas Fallopiškėmis. Jis parašęs esąs ἀνατομικά, kn. III, ir περὶ ὀφθαλμῶν.

Phyziologijoje keturios jėgos valdo organizmo veikimą: peninčioji (jaknose), šildančioji (širdyje), juntančioji ir mąstančioji (nervuose, smegenyse). Artėrijos traukia pneumą netik

iš širdies (resp. plaučių), bet ir iš kūno paviršio (odos respiracija). Pulsą jis išveda ne iš jėgos artėrijose, bet širdis jį perduodanti: tik systolė ateina iš aktyvio veikimo artėrialių odų, o diastolė — tai passyvis išsiskėtimas — kaip ir po mirties pasireiškia. Plaučiai turi savaimų judėsį, ir respiracija įvyksta grynai phyzikaliniu būdu. Jis pastūmi priekyn mokslą apie pulsą ir suskaitymui pulso tvaskėjimų pagal amžių ir įvairiose ligose panaudoja vandeninį laikrodį ir atskiria įvairias pulso rūšis (pav. striuokčiojantį pulsą, σφυγμὸς δορκαδίζων) veikale Περὶ σφυγμῶν Πραγματεία. Visatiną pathologiją išdėstęs buvo knygoje Περὶ αἰτιῶν. Staigią mirtį be matomos priežasties jis aiškino širdies paralyzimi, drebėjimą ir mėšlungį manė pareinant iš raumenų ir nervų paliegių; pastebėjo, kad kartais jutimas, o kartais savaimus judėsys, kartais abu dingsta. Dantims geliant jis persergsti nuo neapmąstyto jų ištraukimo, kadangi kartais mirtis atsitikti galinti. Šiaip prisilaiko Koiškio mokslo apie humorus ir dideliausią svarbą deda ant vaistų mokslo, vaidindamas gyduoles „dievų rankomis“, ir ant sveikatos. Ἡρόφιλος δὲ ἐντῷ Διαιτητικῷ καὶ σοφίαν φησὶν ἀνεπίδεικτον καί τέχνην ἄδηλον καί ἰσχὺν ἀναγώνιστον καὶ πλοῦτον ἄχρειον καί λόγον ἀδύνατον ὑγείας ἀπούσης. Jis stengėsi kliniską prityrimą papildyti ekzakte methodika, prisilaikydamas Hippokračio pagrindų. Tokiu būdu jis patapo pirmtakūnu empiriškosios mokyklos. — Be minėtų veikalų jam priskaito aiškinimą hippokratiškų veikalų (γλωσσῶν ἐξήγησις) ir rašto prieš prietarus (πρὸς τὰς κοινὰς δόξας). Theorijas jis nedaug vertino praktikoje (τελειός ἐστιν ἰατρὸς ὁ ἐν θεωρίᾳ καί πράξει ἀπηρτισμένος), o gyduolių nemaža vartojo, ypačiai augalinių ir sukrautinių, ir stengėsi išmėginti naujas iš svetur atvežamas. Šalia gyduolių, jis dažnai leisdavo kraują, kraujatekiuose (sekdamas Chrysippu) užverždavo galvą, žastus ir kinkas; kraujais atsikrenkščiantiems davinėjo sūrymus su duona ir vandeniu. Diaitėtikoje ir gymnnastikoje jis skaitomas buvo didele orenybe. Chirurgijoje ir obstėtrikoje jis įnešė nemaža ko naujo (luxaciją klubo, dėl sudraskymo ligamentum teres, jis skaitė nepagydomą), obtstėtriką pakėlė į mokomą dalyką: jis parašė μαιωτικόν (akušėrių knygą), ir kliūtimis gimdymui skaitė kreivą guolį, angštumą oris uteri, utero silpnumą, kraujavimus, foetaus mirtį etc. Ant obstėtrikos mokymo pamoja legenda apie Agnodikę, kuri vyru persirėdžiusi mokėsi pas Hėrophilą, potam-gi Athėnuose praktikavo priešingai įstatymui, kuris moterims draudė

mediciną praktikuoti, ir savo vyriškųjų kollėgų prieš Areopagą patraukta tapo, — bet likosi išteisinta. — Atmintinas esti jo posakis: „Geriausiu gydytoju yra tas, kas moka atskirti tai, kas galima, nuo to, kas negalima".

Hėrophilo amžininku buvo Aleksandreijoje gimęsis Apollodoras, kurio veikalas apie nuodingus žvėris (περὶ ἰοβόλων θηρίων) ir apie mirtinus nuodus (περὶ θανασίμων φαρμάκων) yra turėjęs visai biologiškai senovės literatūrai neviršijamos svarbos.

Tuo laiku būta daug specialistų, tarp jų lithotomistai, kaip Ammonios iš Aleksandreijos (apie 150 pr. Kr.), kuris išrado lithotritą sutruškinimui tokių pūslės akmenų, kurius per įpiovą sunku buvo išimti. Atsirado ir tokių, kurie savo dailę pažemino begėdišku būdu: Antiochas VI, Syrijos karalius, tapo užkoneveiktas po pretenzija operacijos akmeniui išimti, pagundžius Tryphonui (143 pr. Kr.). Pats-gi Tryphon iš Sidono užsiiminėjo fistulų opreracijomis, tyrinėjo priežastį bambos išsiveržimo (išlindimas grobų, tinklo, skysčių) ir atsižymėjo methodu lithotomijos (pusmėnulinis perinėumo piūvis).

Eudėmas anatomas (290 pr. Kr.) aprašė kaulus, nervus, smagenis ir makrus-fimbria Fallopiškųjų tūbų.

Dėmėtrios iš Apameos Kilikijoje (276 pr. Kr.) kaipo klinikiškas stebėtojas įvardino ir aprašė diabėtės, ir atsižymėjo kaipo obstėtrikas. Jis sakė haemorrhagiją kįlant nuo sužeidimo kraujo indų, ir nuo atonijos ar exūdacijos kraujo be sužeidimo indų, kada kraujas būna skystas ar plonos indų sienelės. Jis tobulino pharmakologiją ir obstėtriką: sunkų gimdymą jis priskaitė abnormalumui foetaus, takų, ar utero (per didelis apėmis galvos ar kitų dalių, netinkama pozicija, mirtis ir emphysėma foetaus, maža pelvis, ligos utero, mentaliai ir phyzikaliai sutrikimai etc.). Normalėje pozicijoje galva esti žemyn, rankutės ant šlaunikaulių, arba kojos žemyn. Abnormalės pozicijos buvo: prezentacija vienos ar abiejų rankų, arba atsitikus netinkamai galvos rotacijai.

Mantias pharmakologas, chirurgas ir gynaikologas.

Andreas iš Karysto parašė gražų veikalą apie vaistus. Be ko kito, jis aiškino foetaus silpnumą ėsant priežastimi dystokijos, kadangi čion mažas svoris neganėtinai platina os uteri. Jisai paplatino fabulą, būk Hippokratės pelenais pavertęs Knydo archyvą.

Simon iš Aleksandreijos rašė apie moterų ligas.

Kallianaks (270 m.) pagarsėjo šiurkštumu: ligoniui aimanuojančiam, kad reikia mirti, jis riestai pasakė „Patroklios taip-gi turi numirti".

Hėrophilistai vėliau (290 — 100) įsivėlė į subtilitates, ypačiai pulso, ir vyravo Aleksandreijoje, iki litaratus išgujo Ptolemaijus Physkon — storpilvis (145 — 117). Tad jie susispietė Laodikeijoje (Phrygijoje).

Zeuxis (250 m. pr. Kr.) komentavo Hippokratį ir įsteigė mokyklą Laodikeijoje.

Dėmosthenės Philalethės, Nėrono laikais, buvo garbingiausiu okulistu senovėje ir gyveno Massilijoje. Iš jo veikalo περὶ ὀφθαλμῶν visi vėlesnieji gydytojai yra sėmęsi žinių, ir dar viduramžiuose jo liber ophthalmicus labai buvo mylimas. Žodis hypochyzis dėl katarrhaktos (ažuot Hippokračio glaukomos) tapo įvesdintas šitos mokyklos. Kitas jo veikalas περὶ σφυγμῶν, kn. III. Buvo dar jo monographija apie vaikų ligas: į ją kreipta domės 15-me amž. visokiariopose passiones puerorum.

Dioskuridės Phakas, leibarctas Kleopatros, parašė 24 žymius veikalus, tarp jų vieną apie pestis (pavardė kilusi yra nuo φάκοι = šlakai ant veido).

Gaius iš Neapolio, ophthalmologas.

Historija hėrophiliškių mokyklos, kuri išgeso 1-me amž. po Kr., tapo keletą kartų patiekta jos šalininkų, kaip va: Bakcheijas iš Tanagros (rašė apie pulsą, aiškino Hippokračio raštus), Hėrakleidės iš Erythrai (komentavo Hippokračio „epidėmines ligas"), Apollonios Mys (garsus pharmakologas), ir Aristoxenas, mokinys Aleksandro Philaletho (atsižymėjusio gynaikologo ir autoriaus veikalo Ἀρέσκοντα τοῖς ἰατροῖς).

Erasistratas, 330—250, iš Julis (saloje Keos, Kykladose), atstovauja ekzaktei linkmei, kuriospi spendėsi itališkoji ir knidiškoji mokyklos. Gimęs iš gydytojo Kleombroto ir Krėtoksenės (sesers anatomo Mėdios). Mokytojais turėjęs Chrysippą iš Knidos, Mėtrodorą (trečią vyrą Aristotelio dukters Pythias). Keliavo plačiai, bene Athėnuose susipažino su peripatėtiškaje philozophija (Theophrastus). Žinojo gerai Homėrą ir Hippokračio raštus. Anatomijos mokėsi tur-būt Aleksandreijoje. Savo praktika įgijo didelio skilbo, ypačiai Antiocheijoje gydydamas meile apsirgusįjį Antiochą Soterą, sūnų Seleuko Nikatorio (312 — 281). Mat Antiochas buvęs slaptai

įsimylėjęs į savo pamotę Stratonikę, ir Erasistratas supratęs priežastį karalaičio ligos iš jo širdies plakimo, drebulių, prakaitavimo ir nuraudimo prisiartinant pamotei, pagydė jį — guvia klasta karalių prikalbėdamas sutikti ant sūnaus moterystės su pamote. Už tai tapo apdovanotas 100 talantų (100.000 dol.). Vėliau Erasistratas gyveno Aleksandreijoje gydytoju Ptolemaijo Philadelpho (284 — 246). Mirė tur-būt saloje Samos: tyčia nusinuodijo dėliai neišgydomos vo̧ties; paskutiniais jo žodžiais buvę: „Gera man prisiminti manos tėvynės". (Mat, saloje Keos neretai nusižudydavę karšuoliai — minės barbariškų įpročių užmušinėti senius!); palaidotas tapęs Mykalės salavoje. — Jo mokykla tęsėsi iki 200 m. po Kr. ir atkakliai kovėsi su Hėrophiliškiais.

Jo raštus jau Galėnas nevisus beturėjo; jis rašęs περὶ τῶν καθόλου λόγων (apie visatinus principus), anatomiją, aitiologiją, hygieną, vaistus ir nuodus, apie febres ir jų therapiją, papilvės paliegius, podagrą, putmenis, paralyžius etc.

Piaustė gyvulių ir žmonių lavonus, buvęs ir vivisektorius. Jis rado nervus pripildytus smegenimis, kįlančius iš smegenų substancijos, ir skirstė į judėsių ir jutimo nervus; jis rado, kad didsmegenių ir mažųjų smegenų budavonė nevienokia, kad gyvulių ir žmogaus smegenys skiriasi turtingumu vingurių, ką jis susiejo su proto didumu. Dūšios būklę pradžioj jis talpinęs smegenų apvalkaluose, bet vėliau mažosiose smegenėlėse. (Mirtinumą jų sužeidimo jis buvo pastebėjęs gyvuliuose). Anatomijoje manė, kad kūno dalys susideda iš susijungimo (tri-pynės — τριπλοκία) nervų, vėnų ir artėrijų.

Širdį su vožtuvais ir pasaitais jis gerai žinojo ir mokė, kad artėrijos (su pneuma) ir vėnos (su krauju) prasideda iš širdies; chyliaus indus jis matė pas oškas, bet palaikė juos artėrijomis tai su oru tai su pienu. Jis vardą davė tracheai ir žinojo, kad epiglottis yra uždari. Viduriuose jis stropiai aprašė jaknas ir atskyrė tulžies takus. Ir pathologijoje iš sekcijų sužinojo, kad pvd. pas putmeningus jaknos sukietėja lyg akmuo, kad nuo įkandimo gyvatės jaknos, storosios žarnos ir puslė (πεπονθέναι) suminkštėja; matė būklę apsirgimo pleurityje ir atžino kaipo išeitį pleuritinio eksudato išsiliejimą į širdį — neblogai ant pradžios anatomiškojo mintyjimo! —

Phyziologijoje pneumos mokslas (Philistion, Chrysippas, Dioklės, Praxagoras) pastūmėtas iki paskutinių konsekvencijų ir išdėstytas prasmėje mechanistinės pažvalgos, atsižvelgiant

į phyzikos axiomą horror vacui (πρὸς τὸ κενούμενον ἀκολουθία). Pavyzdžiu buvo theorėmos peripatėtikų (Stratono) ir stoikų (šitie pripažino pneumą pirmapradine medžiaga ir tiksliai bet būtinai veikiančia spėka: svieto dūšia).

Iš atomų sudėtus kūnus gaivina ne įsodintoji, bet išlauk pritrauktoji šilima. Pamatu organiškojo veiklumo jis laiko (atmesdamas 4 elementų mokslą) kraują, tekantį vėnose, ir pneumą nešėją energijos bei valdytoją gyvybės reiškinių.

Pneuma atsinaujina alsavimu, ir oras per plaučių vėną patenka į kairiąją širdies kamerą, iškur jau πνεῦμα ζωτικόν teka į artėrijas, kad sureguliuotų vegetatyvius visame kūne įvykius, o πνευμα ψυχικόν patenka į smegenis, kur takais nervų systėmos sužadina judėsius ir jutimą.

Kraujas tai produktas suvalgytojo maisto persikeitimo ir tarnauja ūgdyti kūnui; jam išsipiliant darosi parenchyma (nuo παρεγχέω) tūlų organų (jaknos, plaučiai, blužnis, inkstai, smegenys), bet ne viduriai su skaiduline struktūra (skrandis, grobai, pūslė, uterus). Iš jaknų kraujas pasiunčiamas į vėnas cavas ir paplinta po vėnų systėmą. Plaučiai gauna kraują iš dešinio širdies ventrikulo per artėriją pulmonalis, kur sriautas reguliuojasi alternuojančiu vožtuvų veikimu: systolės metu atsidaro semilunariai, o užsidarantieji trikuspidaliai neleidžia atgal grįžti. — Artėrijos ir vėnos anatomiškai susisieja: kraujagyslių išsišakojimai įteka į tęviausias artėrijų šakutes. Phyziologiškai šitos „synastomozės“ pasilieka uždarytos, bet pathologiškoje padėtyje, ar kada artėriją perpiauni, įvyksta kraujo įsismerkimas (παρέμπτωσις) į pneumos takus. Kraujavimas iš sužeistų artėrijų pasidaręs taip, kad pirma išlekia pneuma, o potam sulig įstatymu horror vacui tuojau iš vėnų kraujas plūsta į artėrijas, kad neliktų tuščios vietos. (Ištekantis kraujas tad ne iš pačios artėrijos pareina, bet plūsta synastomozių susijungimo keliu per artėriją).

Mechaniškai viską aiškindamas (alsavimą, virškinimą, ūgį, išsivalymą) Erasistratas neigė, priešingai peripatetikams, jeib kokią specifinę spėką (ypačiai aktyvę attrakcijos jėgą organų funkcijoje ir mitime); taip pat jis pripažino kaip Hippokratikai ir Stojikai — tikslų gamtos veikimą (φύσις τεχνική), nors manė, kad smulkmenose šis-tas kūne nėsą reikalinga, k. v. blužnis, tulžis (slg. Philolaos, Petronis). Medicinai jis manė nesvarbu ėsą žinoti smulkius phyziologiškus prietykius, pvd. kaip valgis virškinamas, kaip skysčiai iš to darosi etc.,

ir tokiu būdu daug pakenkė mokslui, nes tinginiai vėliau puolėsi į empiriją, o ne tyrinėjimą.

Ir pathologiją Erasistratas stengėsi paliuosuoti iš pančių humoralės theorijos, atgaivindamas pažvalgas knidiškųjų gydytojų etc. Čion priguli įdėja, kad liga kįla nuo per didelės maisto gausos ar nuo neužtektino perdirbimo jo (slg. Hėrodikas iš Knidos, Hėrodikas iš Selymbrios, Euryphon, Dexippas, Hippokračio De prisca medicina (cap. IX ir De diaeta lib. III); kad error loci pagamina tūlas vietines ligas (slg. Philolaos, Demokritas, Anaxagoras, Hėrodikas iš Knidos, etc.); galiaus ligas lokale diagnostika atžinti reikią (knidiškė mokykla).

Erasistratas ligą skaitė ėsant sutrikdymu normalių physiol. funkcijų ir todėl kreipė domę į symptomus (sutrikdytas funkcijas) ir stengėsi rasti jų radimosi priežastį ir ligos būklę οὐ μόνον το πάθος ὁποῖόν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ τὸν πάσχοντα τόπον). Todėl jis analyzuoja atskirą atsitikimą pagal individualinius santykius. Dažniausia priežastimi ligūstų reiškinių E. randa: perpildymą indų penu, plethorą (su pasekančiu trukdymu pneumai veikti). Virškinimą sutrikina plethoriškas trukdymas skrandžio keisti savo apėmį; arthritis nuo narių plethoros; įdegimas nuo error loci, įsismerkimo kraujo į artėrijų užbaigas. Febris nėra liga, bet symptomu įdegimo: kraujas patenka į artėrijas, trukdo pneumos judėsius, ir širdis podraug nukenčia. Abnormalis pneumos judėsys pasireiškia audringu pulsu (δφυγμός).

Therapiją Erasistratas stengėsi pastatyti ant kauzalio pagrindo, suprastinti ir individualizuoti. Tuomi skiriasi nuo polypharmakijos savo gadynės. Nemėgo kraują leisti (kaip Chrysippas) ir susiaurino purgancijų vartojimą. Už tai reguliavo maitininimąsi, ir siūlė romą ar judėsį, kūno pratimus, gavėjimą, maudynes, įtryniojimus, mazgojimus, kur reikiant lengvų vidurių liuosavimą, klistyrus, vimdymą, prakaitavimą, mįždymą etc. — lokales applikacijas (taures, deginimus, pridėčkus etc.). Febryje vartojo diaitėtiškai hygiėniškas priemones (ptisanę, vyną etc.). Atmetė šalin animalius vaistus: tulžį, kraują, exkrementus ar kūno dalis visokių gyvūnų. „Kas nori tikrai gydyti, privalo gydytojiškoje dailėje lavintiesi ir nepalikti neištyręs jokio symptomo susijusio su liga, jis privalo apžiūrėti ir ištirti, kokioje dispozicijoje kiekviena liga pasireiškia“ — tai jo Credo.

Apie chirurgiją ir abstėtriką E-o mažai kas tapo mums

nžrašuose palikta (išradimai kathèterio formoje S; embryulcija su pagalba apskrito peilio).

Erasistrato pasekėjai kaipo sekta vėliau įsigijo pagarbos ir užsilaikė iki 2-ram amž. po Kr. Nors moksliškumo medicinos jie reikalavo, dauguma prisilaikė mokymų Erasistrato, kurį jie gerbė kaip dievą, ir nemėgino prusinti anatomiją ar phyziologiją, kurią plėtoti jie paliko gamtažiniams. Juokavo iš Hippokračio šalininkų, nuolatos pešėsi su kitomis sektomis, ir aprimo ant mokymų apie plethorą ir error loci. Nors jie vaikėsi moksliškumo šešėlį, therapija jų virto šablonu be dvasios, o kraujo leidimo baisėjosi lyg kokių nuodų.

Didesnio svarbumo buvo Stratonas, kuris kraujo leidimo susiaurinimą pakėlė į uždraudimą, rašė apie raupsus (elephantiasis) ir atsižymėjo kaipo gynaikologas.

Nikias iš Milėto (290), Theokrito draugas, išradėjas idyllės kaipo formos poėzijoje.

Hėron, Aleksandreijos mathėmatikas, phyzikas, ir gydytojas, Syrakūzų Archimėdžio (g. 280) amžininkas, aprašė vandeninius vargonus, išrastus jo mokytojo Ktėsibijo. Jis gyveno apie 250 m. pr. Kr. ir jo atmintis medicinoje užsiliko pagalvėlės išradimo dėka (Hėrono pakišalas). Jis taip-gi svarstė umbilikalę herniją, enterokėlę ir epiplokėlę.

Athėnion ir Miltiadės rašė apie moterų ligas.

Xenophon iš Kos (apie 290) rašė apie botaniką, pulsą, vaistus ir moterų ligas. Kirminų iš kūno ėjimas tai pavojingas ženklas ligose ėsąs.

Apollophanės iš Seleukijos (200), leibarctas Antiocho Didžio (222 — 186), autorius veikalo apie nuodingus žvėris.

Apollonios iš Memphis rašė apie pulsą, chirurgiją, akių gydymą, ir nuodingus žvėris.

Ptolemaijas, apie 150 m. po Kr. Aleksandreijoje, rūpinosi optika.

Anatomas Martianas ar Martialis.

Erasistratiškių mokykla žydėjo laikmečiu Hikėsio iš Smyrnos (30 pr. Kr.) ir tojo draugo Mėnodoro. Jie plėtojo pharmakologiją ir diaitėtiką.

Demėtrios iš Bithynijos (260), Tryphon iš Sidono, Amyntas iš Rhodos (60) išradinėjo mašinas, bandažus, etc.. keistais vardais pavadindami.

VIII.

Empirikų mokykla.

(280 pr. Kr. — 117 po Kr.).

Šalia Hėrophiliškių ir Erasistratiškių, Aleksandreijoje išdygo trečia mokykla — empiriškoji, — kuri blaiviu stebėjimu ir prityrimu manė atsieksianti praktiškus medicinos tikslus. Priežastimi jos įsikūrimo skaito ginčus dogmatikų, kurie savo jėgas eikvojo nevaisingose hypothėzėse ar subtilėse definicijose, ir nusivylimą tuomi, kad anatomijos mokslas nedavė rezultatų, kokių laukta buvo gydytojų veiklumui. Todėl „empirikai" atmeta dialektiką ir phyziol.-pathologiškas hypothėzes ir net galimybę mokslišką mediciną sukurti su pagalba anatomijos, o rūpinasi stebėjimu ligonių ir jų gydymu vaistais, kurių daug naujų atsirado.

Jų idėjas gerai nušviečia tūli atskiri sakiniai, užrašyti Celsaus: „Mes žinome, kad medus esti saldus, bet kuomi iš tikro yra saldus skonis, mes nežinome". „Non interesse, quod morbum faciat, sed quid tollat". „Morbos non eloquentia, sed remediis sanari". „Ne agricolam quidem aut gubernatorem disputatione, sed usu fieri".

Atgrisimą gilesnio kauzalio pagrindimo medicinoje labai paglamonėjo skepticizmas, kuris kilęs iš sophistikos, toliau plėtojamas Pyrrhono (Πύῤῥων) iš Elis (376 — 288), kurio nusistatymu reikią susilaikyti nuo griežto sprendimo (ἐποχή), ir gydytojo Timono iš Phlius, vis labiau užkrėtė philozophiškas mokyklas (Arkesilaos, Karneadės): išrodė be vilties ėsą ieškoti tikrų, bet paslėptų sirgimo priežasčių, o tik linkėtina apsistoti prie suradimo aiškiai matomų sąlygų ligos reiškinių. Susiliejimas skeptikų su empirikais įvyko vos vėlesniais laikais (Ainesidėmas, Agrippa, Mėnodotos, Sextus Empiricus). Medicinon empirikų skėpsį įvezdino Ainesidėmas, Krėtės tenbūvis, gyvenęs Aleksandreijoje aplink 40 m. pr. Kr. ir parašęs 8 knygas begindamas Pyrrhono doktrinas.

Anatomiją jie mažai vertino sakydami, kad lavone dalykai kitaip atrodo negu gyvame kūne, ir kad net biūriose vivisekcijose dėliai skausmo ir kraujo nutekėjimo įvyksta smarkios atmainos organuose; gal tik kartais pastebėjimai chirurgiškuose atsitikimuose kiek sunaudojami tegalėtų būti.

Atgarsius empirizmo galima rasti jau pas Hėrophilą (nedarymas systėmos pathologijoje, therapijos praplėtimas stebėjimu ir bandymu, polypragmazija) ir pas Erasistratą (ieškojimas priežasties symptomų; phyziologija ėsąs dalykas gamtažinių, o ne gydytojų). Kaip Hippokratikai, empirikai mėgo kliniską stebėjimą ir therapijoje vadovavosi vienatinai prityrimu pas ligonio patalą. Bet jie nekreipė dėmesio į aitiologiją, o dėstė ontologiją symptomų kompleksų (συνδρομή), ir todėl jų gydymas nebuvo taikomas atskiram ligoniui, o pagal šabloną prasimanytoms ligų schėmoms.

Gera, kad tėvai empirikų mokyklos suspraudė į regulas mediciniškojo prityrimo techniką. Prityrimo pagrindu buvo tai, ką kas pats pastebėjo, autopsija (τήρησις); kadangi vienas žmogus ne plačią sritį apmato, tai reikia pavartoti svetimų stebėjimų perdavimas (ἱστορία): prisiminimas senesnių kazusų ir anamnėzis. Nuo to senesnieji sektos šalininkai vadindavosi τηρητικοί ar μνημονευτικοί. Trečią paramą, pritaikymą panėšių kazusų (perėjimą nuo panėšaus prie kito panėšinčio, μετάβασιη ἀπὸ τοῦ ὁμοίου) pridėjo Serapionas, tai **analogija** (panėšumas ligos symptomų, kūno dalies, veikmės gyduolių). Tas viskas drauge sudarė „empiriškąjį trikojį", kaip tai Glaukias pavadino. Naujose ligose prisidėjo dar **invencija**. Vengiant theorijų negalėjo būti kalbos apie išmanymą pathologiško stovio priežasties, tad jie kreipėsi prie taip vad. hypotypozių, nominalių definicijų, kurios nepaisėjo nė gilesnių priežasčių nė ligos processų esimo. O neištyrus pathogeniškų momentų, daugiur tikroji therapija nėra galima; tad **Nėnodotas** iš **Nikomėdeijos**, kad išvengus priekaištų nemokslingumo, pridėjo **epilogizmą**, betykantį ištirti prie progos paslaptas priežastis: pav. jeigu gydytojas, tyrinėdamas dvasioje serganti rastų pėdsakus galvos sužeidimo nuo seniau, tai leista jam (sulig analogija kitų atsitikimų, kur pagal prityrimą tokia trauma privedė prie psychozies) buvusiąją (nors netiesiog pastebėtą) žaizdą laikyti priežastimi beprotystės.

Jie taip-gi atmetė indikacijų doktriną.

Empirikų nuopelnai matosi tad symptomatologijos, pharmakologijos ir chirurgijos srityje ir patiekė mokyklai nemaža šalininkų. Materia medika ėjo didyn naujomis gyduolėmis, augo pažintis nuodų ir priešnuodžių, o chirurgijoje įvyko pagerinimai tvarstymo technikoje, apparatų moksle ir operavimo methoduose.

Įkurėju empirikų mokyklos ir papriešintoju dogmatizmo buvo Philinas iš Kos (apie 250 pr. Kr.), Hėrophilo mokinys ir komentatorius Hippokračio raštų. Jis atmetė visas theorijas ir dogmas, ir dėjo svarbą ant autopsijos (to, ką pats matė). Dialektika tai pragaištis mokslui, tik prityrimas, empirija galioja.

Svarbiu mokyklos nariu buvo Serapion iš Aleksandreijos (220), kuris kariavo prieš Hipokratį ir paplatino tūlus keistus vaistus pvd. šernų testicula nuomirulyje, ir taip-gi verbliūdo smegenis, kiškio širdį, žėlvių kraują. Po tokia įtaka krokodilų mėšlas taip pakilo kainoje, kad surrogatai atsirado rinkoje. Chroniškose odos ligose jis siūlė sulphūrą, bet kenkė rupiu apsiėjimu su ileus. Keisti ir stebūklingi vaistai bene bus imti iš nesuprastų ar blogai išaiškintų aigyptiškų (hermėtiškųjų) receptų. Jis atmetė visas hypothėzis ir vengė vaidų. Gyveno Aleksandreijoje didžiausio moksliško veiklumo laikais, valdant Ptolemaijui Euergečiui (246 — 221), kuris leidė išversti Bibliją žinomą po vardu Septuaginta.

Glaukias (260 — 200?) rašė alphabėtiškų komentarų rinkinį apie Hippokratį, stengdamasis prirodyti, kad ans buvęs empirikų rėmėju. Jis labai didžiavosi tuomi, kad buvo „empiriškojo trikojo išradėju".

Hėrakleidės iš Tarento (75. 240?), mokinys hėrophiliškio Mantijo, turėjo plačią praktišką žiniją, ir buvo labai žymus empirikas. Be komentarų apie Hippokratį ir rašto apginančio sektą, rašė therapiją vidujinių ir chirurgiškų ligų, apie diaitėtiką, pulsą, suruošimą ir bandymą vaistų, apie nuodingus žvėris, kosmėtiką, militarę mediciną etc. Jo veikalus dėl stebėjimų tikrumo cituoja net neprieteliai. Svarbu, kad jis bandymus darė su vaistais ir labiau atsižiūrėjo į vaistų suruošimą ir indikacijas negu į jų naujoviškumą ar retenybę. Jo mėgiami buvo cinnamonas, pipirai, opobalsamas, ypačiaigi opium, kurį davinėjo kaipo sėdativum ir hypnotikum. Be vaistų, jis kreipė domę į diaitėtiką ir chirurgiją (mokslas luxacijų, mašinos staibikaulio įtvėrimui, operacija ankyloblepharono, ausies polypai). Iš užsilikusio ligų aprašymo stebėtini: ileus, tetanus, synanchė, phrėnitis (kurią dalina į įdegimo, gastrišką ir nuo smegenų degeneracijos kilusią; gydė aptemdintoje grinčioje, su kasdieniais enėmatais, vėnesekcija, ir pridėčkais prie galvos). Jis pamini ir hernijos stranguliaciją.

Kleophantas (138), mokytojas Asklėpiadžio iš Bithynijos, skilbo kaipo gynaikologas, bet taip-gi mokymu apie febrį (didelis pulso dažnumas), išplėtojimu diaitėtikos, pamokymais mediciniškai vartoti vyną yra turėjęs įtakos į vėlesnius gydytojus.

Nikandras iš Kolophono Lydijoje buvo Klare, artymais Kolophono, kuningu Apollono; ten jis mirė 135 — 130 pr. Kr. Garsėjo kaipo poėtas, grammatikas ir gydytojas. Rašė apie mediciną, ūkį, grammatiką, literatūrą, mythologiją ir geographiją. Ovidius sekė jo persikeitimais (Heteroiūmena), o Vergilius panaudojo Georgika. Plutarchas neranda poėzijos, o tik mėtrumą jo poėmose: „Thėriaka" apie nuodingus žvėris (θηριακά) — ir ἀλεξιφάρμακα (antidotai). Thėriake, 958 hexamėtrai, aprašo symptomus ir gydymą užnuodijimo nuo įkandimo gyvatės ir angies, mini dieles, taures ir išdeginimą įgeltų vietų. O alexipharmake moko prašalinti nuodus pirma emetikais, o priegtam skysčiais apsupti nuodus (pienu, aliejum, vynu etc.); čia 630 hexamėtrų. Aprašo symptomus apsipenėjus opiumu, colchicumu, drignėmis, švin-glėte (PbO), bleivosu ir t.t. Nikandras pirmas šneka apie mediciniška pavartojimą dielių.

Krateuas (70), garsus rhidzotomistas, kuris, gyvendamas dvare Mithridačio VI Eupatoro, parašė du žymiu veikalu: illiustruotą žolių knygą (ῥιζοτομικόν), ir περὶ ὕλης. visatiną materią mediką, kur giriamas metalų veikmės aprašymas. Vėliau daugelis autorių jį kompiliavo.

Zopyras (80 pr. Kr.) ūgdytojas pharmakologijos: klasifikavo vaistus sulig jų veikme, ir pramanė visatiną priešnuodį „ambrosia".

Apollonios iš Kition Kypre — 60 pr. Kr. — Zopyro mokinys — rašė apie epilepsiją, ir komentarą prie Hippokračio περι ἄρθρων πραγματείας liepiant karaliui Ptolemaijui: čion įdomųs Hippokratikų repozicijos methodų paveikslai (pvd. suolas ištęsimui, βάθρον).

Paseidonios (70): raštas apie pestis.

Kleopatra (69 — 30), duktė Pholemaijo Aulėtės (fleitininko), puiki ir graži žmona savo brolio Ptolemaijo XII Dionyzo, dėliai jos literarių darbų apie kosmetiką ir moterių ligas (γενέσια) paskilbusi. Jos gyvenimas be abejo suteikė jai gerą prityrimą tose srityse (meilė su Caesariu, Antoniju etc. Jos sūnų Caesarijoną nužudė Oktavianas po mūšio pas Aktium). Čion ji sekė modeliais savo pranokėjos gražios ir skaisčios lyg žvaigždė

Berenikės, žmonos Ptolemaijaus Sotėro, ir Arsinoės, Berenikės dukters, o pačios Ptolemaijo Philadelpho, kuridvi buvo išradusios garsias mostis ir perfumėrijas. Juk anot Eberso papyro, prabangos daigtai ir kosmetikos priemonės Aigypte buvo vartojami nuo ankstybų laikų (kaip kad vėliau dvare Liudviko XIV).

Kleopatra užrašo nuo vulvos ulcus: aršeniko, degintos popieros, elaterium, lathyris (lupina), sulphur — āā 6,6 gramų. Sutrink drauge ir vartok, arba įkimšk kaipo pessarium, 2 kart dienai, ant nakties ir ryte, iki ulcus pagijęs bus. Jijė taip-gi pažįsta condylomata, rhagades (odos sueižėjimą) ir gonorrhoeą, ir svarsto ligas nėščių, gimdančių ir šešauninkių moterių etc.

Theodas iš Laodikeijos (117 po Kr., žydas, auklėtas Aleksandreijoje, garsus anatomas, rašė Indicatoria, Curatoria et Salubria, buvo Galėno papriešinamas.

Mėnodotas iš Nikomėdeijos (100 po Kr.) išradėjas „epilogismo".

Aischrion iš Pergamo.

Pelops iš Smyrnos, mokinys Numisiano iš Korintho.

Vėlesni empirikai Agrippa ir Sextus Empiricus (195 po Kr.) turėjo nemažos įtakos net moderniais laikais, pvd. į Pierre Bayle. Anot Sextaus, tą patį dalyką galima teigti ir neigti, apginti ir papriešinti lygiomis; jis buvo pessimistas būtybės dalyke. Abudu gydytoju prigulėjo prie philos. sektos skeptikų, paskutinės atvašės empirikų mokyklos. Sextus Empiricus kovojo prieš astrologiją ir astrologus.

Veterinarijoje yra užsilikę fragmentai Simono iš Athėnų. Xenophon ir Aristotelis palyti veterinariškus dalykus, o specialius veikalus yra rašę garsusis Dioklės ir Epicharmas iš Kos (250 pr. Kr.), deja veikalai yra dingę.

Nors vėlesniais laikais empirikų vardas virto keiksmo vardu, negalime neigti, kad šitos mokyklos pasekėjai yra šį-tą davę medicinos plėtotei: vaistų mokslas ir operatyvė chirurgija skėli jiems glamonę: pažengęs buvo mokslas apie kaulų lūžimus ir narių išnirimus, pažinojime ir gydyme hernijų, tvarslų technikoje, atskiruose operavimo methoduose (pvd. akmens operacija, katarrhaktos dūrimas).

Nemaža žaizdų gydytojų yra išėję iš jų tarpo, kaip jau minėjome: Hėrakleidės iš Tarento (75 pr. Kr.), Apollonios iš Kition, Mėnodotas iš Nikomėdeijos (90 po Kr.), Hėrodotas iš Tarso ir Sextus Empiricus (180 po Kr.). Bent iš vardo yra žinomi: Amyntas (išra-

dėjas tvarslo nulūžusiam nosies kaului), Gorgias, Hėron (bambos hernija, obstėtrika), Neileus (apparatas atstatymui luxacijų, „plinthion"), Nymphodoras (ištęsimo suolas), Protarchas, Sostratas (bintos, hernijos), Philoxenas (veikalas apie chirurgiją, užsitarnavęs taip-gi gynaikologijoje), litliotomas Ammonios (lithotrito išradėjas).

Atstojus nuo dogmatizmo, ryšys tarp phyziologijos ir pathologijos palengva vėl atsileidė. Baidanties spekuliacijos, medicina vėl žemyn nuslūgo, empirizmui į principą iškilus. Blogos pasėkos veikiai pasirodė. Tai čia tai ten, ypačiai Hėrakleidžio iš Tarento reformatoriškos pastangos nebuvo gan energingos, kad atbaidžius nuo kraštutinių išvadų. Medicina neteko moksliško pobūdžio, anatomija ir phyziologija tapo užmestos, laikytasi tik išlaukinių ligos symptomų, ir prieita prie ontologiškos ligų pažvalgos; epilogizmas triumphavo therapeutišku atžvilgiu, kada iš vaistų veikimo mėgino išvadas daryti apie prigimtį ir esimą tūlų ligų. Su meile buvo užsiimama toxikologija, kurioje buvo atsižymėjęs taip-gi 217 m. pr. Kr. nukoneveiktasis leibarctas Ptolemaijo Philopatoro.

Netiek žinojimo troškimas, kiek baimė ar žiaurumas paragino keletą valdymierų pamylėti bandymus su apipenais ir priešnuodžiais. Pastarasai Pergamo karalius Attalos III Philomėtor (188—133), nuolatos bijodamas pasalų, „savomis rankomis augino nuodingus augalus, hyoscyamus, helleborus niger, conium, drignis, ir dorknyon karališkame daržę ir rinko jų sultis ir vaisius, kad ištirtų jų spėkas". — Kad sužinojus nuodų veikmę ir suradus priešnuodžius, jis bandymus darė piktadariams; įsigytus prityrimus su nuodingomis ir gydančiomis žolėmis jis paliko raštuose, iš kurių vienas-kitas gyduolių miešalas mums perduotas tapo.

Tolygiai elgėsi Bithynijos karalius Nikomėdės († 91 pr. Kr.) ir Antiochas (bene Epiphanės) Syrijos; nuo šito taip-gi pareina nėva universalė gyduolė nuo jeib kokio apipenėjimo.

Labiausiai-gi pragarsėjo mokslusis Ponto karalius — Mithridatės VI Eupator (120—63). Jo atminčiai senovėje pavadino tris augalus (Mithridatia, Eupatoria, Scordion), kad pagerbus jo botaniškus darbus. Mithridatės experimentavo ant pavaldinių ir giminaičių — kuriuos jis sulig užmačia ir chirurgiškai gydė — su visokiariopiausiais nuodais ir priešnuodžiais. Garsiausias universalis antidotas — Mithridatikon — iš 54 sudėtinių dalių sukrautas, visokiariopuose pakeitimuose užsilaikė

per daugelį metašimčių moksliškoje medicinoje. Norėdamas nuo apipenėjimo apsisergėti, karalius kasdien ėmė pirma savo išrastą antidotą, potam nuodą; jo tikslu buvo didinant dozą nuo nuodų immunizuotiesi, ir su stebėtina nuovoka savo priešnuodžiams primaišydavo kraują pontiškųjų ančių, todėl kad jis paeina nuo gyvių, besimaitinančių nuodais ir todėl nuodų nebeatjaučiančius. Pralošus kovą ir nusižudžius Mithridačiui, rado jo brangintinus užrašus, toxikologiško turinio, kuriuos tad Pompėjui liepiant grammatikas Lenaijas išvertė latyniškai. — Gydytojai yra perdavę taip-gi nevieną Kleopatros receptų formulę toje srityje.

Su Kleopatros tragiškąje mirčia (30 pr. Kr.) Romos valdžia ant Aigypto, nuo seniau išsiskėtusi, tapo užantspauduota iš lauko. Mediciniškoji-gi Aleksandreijos mokykla — nors ten gyvasis tyrinėjimas ilgainiui subtiliu nevaisingu mokslumu užvaduojamas tapo — pasilaikė taip-gi Romos viešpatijoje savo kilnumą, rods jau besivaržydamas su naujais mediciniškojo mokslo centrais.

Caesariui puolant Aleksandreiją 47 m. pr. Kr., Mūzeijono bibliothėka nudegė, ir Antonius padovanojo pergamiškę bibliothėką gaisrą užvaduodamas.

IX.

Romėnų medicina.

Roma, įsigijusi viešpataujančią poziciją, pasijuto reikalaujanti daugiau žibėsio, daugiau dvasinės šviesos, negu Latiumas sumojo pats iš savęs šviesti. O kadangi išprusimas ir grožis tik graikiškuose rūbuose pasipuošęs tesižmonėjo, tai teko įsileisti kalbą, dvasią ir įpročius, ir dailę Hellėnų. Jau anksti senesnėje respublikos gadynėje, Graikų įtaka iš Graecia Magna rado sau kelią į amžinąjį miestą pavidale religijos sąvokų, pavidale architektūros paminklų.

Etrūskai — gentė Tyrrhėnų iš Lydijos badmečio metais Italijoje apsisėdusi ir Etrūrijos poniją sudariusi — buvo čion pirmais pamokytojais religijoje, teisių srityje ir dailėse. Liekanos jų kultūros pamoja juos turėjus rūstų kultą, rašte prityrusią kuningiją (pranašavimai iš perkūnijos, paukščių lėkimo ir vidurių žvalgymo), išplėtotą valstybės organizaciją, technikos ir dailės sugabumą (statymas miestų ir dievnamių, kapynų, gatvių, skliautų, kloakų, vandentiekių; metalūrgija, keramika,

gemmae, statulos). Visokios įmonės ir įstaigos pareina nuo Etrūskų (Augurai, Haruspices, Liktores, sella curulis, purpuriniai rūbai, karės triūbos etc), tūlos hygieniškos priemonės (kanalai, vandentiekiai, gatvės), senieji įstatymai tvarkymui gyvenimo, skliautų statymas, idėja gladiatorių imtynių (iš pradžių mirėlių aukos etc.).

Scipijonai jungė Romos didvyriškumą su Graikų švelnumu, ir Hellėnizmas ėmė persisunkti į visus plyšius Romėnų gyvenimo, pagražindamas religiją, paveikdamas įpročius ir šeimynas, pakylėdamas išauklėjimą, ir Graikų modeliai kopijuojami buvo poėzijoje, philozophijoje, iškalboje, technikoje ir pramonėje. Tik architektūroje, karės, valstybės ir teisių moksle (privatė teisė!) užsiliko originališkumas.

Kalboje daug graikiškų žodžių priviso. Nuo Tarkvinijų laiko Graikų dievai ir kultas ima įsibrauti, o 2-me amž. pr. Kr. visa religija pasikeičia sulig Graikų modeliu. Pusėje 3-čio amž. Romėnų litaratūra prasideda su Liviju Androniku, iš vergijos paliuosuotu Tarentiečiu, kuris Romos scėnoje pastato dramą išverstą iš Graikų kalbos, o išversdamas Odyssėją suteikė mokyklai veikalą. Jo papėdininkai, Cnaeus Naevius, Plautus (†180), Quintus Ennijus, Pacuvius, Statius, Publius Terentius Afer (†193) nukreipė tragėdiją, komėdiją, epą į Graikų vėžes; lyrika sekė Aleksandreijos modeliais. Seniausieji Romėnų historikai vartojo Graikų kalbą, rhėtorika užsileidė aleksandreijiškei tuščiakalbystai. Romėnų philozophija tai vos praktiškas mėgdžiojimas stojiškai epikūrėjiškųjų pavyzdžių, Cicero, Seneka etc., Livius (58 — 17 pr. Kr.); valstybės vyrai (Sylla, Caesar, Lucullus, Pompėjus) savinosi Graikų kultūrą, nešnekant jau apie mathėmatiką, astronomiją, gamtos mokslus ir geographiją, kurie ramstėsi Aleksandreijos dėsniais. Plastika ir tapyba pasiliko visai rankose Graikų.

Romėnų nuopelnu buvo, kad jie paliuosavo moterį iš beveik harėmiškai socialės pozicijos, kokią ji pas Graikus įėmė, o prirengė jos emancipaciją ir lygybę šeimoje.

Ponija leidė jaunimą auklėti graikiškoms auklėms ir mokytojams, ir išsiuntinėjo augštesnin mokslan į Graikiją; nuo Syllos laikų (138 — 78) pas Romos poniją (quirites) namie buvo šnekama graikiškai, daugelis Romos rašalių rašo graikiškai, ir net Cicero kartais gėrisi šlamšteliais graikiškais, etc. Nedaugelis teįstengė įsigilinti į Graikų dvasią, o pasitenkino jos paviršutiniškumu; ne Periklio laikmečio papūtimai,

bet skepticizmas ir patvirkimas Aleksandreijos veikė Romą, ir krūvomis į sostinę traukė (Achajai patapus Romėnų provincija) „Graeculi“ ar vergai — mokytojai: ant dilettantizmo tapo išmainytas prigimtinis originalumas. Veltui stengėsi tautininkai Romėnai savo laikmečio žinią surankioti į latiniškas encyklopėdijas, veltui iš kailio nėrėsi Kato, o ciesorių laikuose Juvenalis, trukšmingomis kalbomis ar aštriomis satyromis sužadinti tautiškąjį jusmą: Romos žmonės nesugebėjo idealės kurybos sukurti, visur laimėjo viršų Graikų mitrumas. Graeci capta ferum victorem cepit et artes Intulit agresti Latio (Horatius).

Ar stebėtina tad, kad Cato Censorius peikė smukimą tautinės Virtus? juk ažuot patriotizmo plėtojosi nublankęs kosmopolitizmas, o skėpsis ardė senąją tikybą nieko neduodama geresnio jos vieton.

Gadynė Lukulliaus su išlepintu gyvenimu turėjo kitokias reikmenes ir pasaulėžvalgą negu surumbėję būrai ir kareiviai Romos Cincinato. Liuonas ir ištaiga su išlepinimu, naujos ligos, skepticizmas neuropathiškosios ponijos, reikalingi buvo kitokio gydymo negu theūrgija Romėnų kuningijos. Čion gelbėti galėjo tik Graikija, su švitria medicina, paremta kritišku stebėjimu, kuomet Latiume, dar nė išmanyti negalėjo, kad gali būti racionalis prityrimas be aukų, maldų, atgailų, magiškų įmonių, ir be receptų iš Sibyllės knygų. Juk prastas gyvenimas užsigrūdijusių kovose žmonių neiššaukė daug ligų, o laikinos epidėmijos tirštiems prietarams viešpataujant ir nuolatinės karės neužleidė mokslu domėtiesi: visų idealu buvo valstybės gerovė, padidinimas galybės; forum ar mūšio laukas Romėnui buvo vienatinai tinkanti parodavietė, viskas kita-gi palikta buvo vergams. Romos medicina buvo metašimčiais atsilikusi nuo kitų tautų medicinos, ir religišku mysticizmu bei rupiais liaudies įpročiais prisidengusi atrodė anachronizmu. Juk nusenusios namų gyduolės, prastos chirurgiškos priemonės, magiški žavėjimai — kilę iš Etrūskų, Marsių ar kitų sen-itališkų genčių — tai viskas, ką Romėnai turėjo; anot Senekos: Medicina quondam paucarum fuit scientia herbarum, quibus sisteretur fluens sanguis, vulnera coirent. Atstovais šitos liaudinės medicinos — epidėmijose tik dievai ir jų kuningai tegelbėjo — būdavo pater familias, moterys, vergai. Karėje patys kareiviai kainai viens kitam padėjo, bet už tai jų netiek mūšiuose žūdavo, kiek vėliau mirdavo dėliai šužeidimų pasėkų.

O epidėmijų daug būdavo: 451, 436, 430, 412, 405, 395 („pestis Diodori"), 389, 365, 331, 314, 294, 276, 212 (abaze pas Syrakūzas), 205, 182 (Romoje), 163, 142 (Romoje), 55 etc. Sykį vyrams labai mirštant, 370 senų moterų tapo mirtin pasmerktos kaipo raganos.

Medic. mythologija Romėnų rėmėsi liaudies įtikėjimais Etrūskų ir kitų itališkų genčių. Religija susijusi buvo su gyvenimu iki smulkmenų; phyziologiškieji reiškiniai, ligų priežastys ir ligos buvo įasmeninami. Su rupia prastybe jie pakėlė į dievybes nelabumus, kurie jiems įkyrėjo, ir tas dievybes jie uoliai garbino. Sen-itališkos kilmės buvo Carna (apgynėja vidurių; jos šventėse — Carnalia — melsdavosi: „ut jecinora et corda, quaeque sunt intrinsecus viscera, salva conservet"), Bona Dea (paslaptinga gydymo dievė, kurios šventyklon joks vyras neturėjo teisės įeiti), Minerva memor ar medica (dievė išminties, resp. medicinos), Diana (mėnulio ir gimimo dievė; Minerva Thermia, dievė verdenių), Mars (apgynėjas nuo epidėmijų), Dea Febris, Mefitis (dievė miasmų, įasmeninimas sieros garų), Meditrina (oskiškė dievė medicinos, šventės Meditrinalia), Dea Salus (sabiniškė dievė sveikatos, Dea Salus šventyklos susilaukė 302 m. pr. Kr.), Angitia (Marsių garbinamoji dievė priešnuodžių), Silvanus etc.

Gimimo dievėmis buvo Diana ir Juno, po vardu Lucina. Slg. Horatius: Montium custos nemorumque, Virgo,
Quae laborantes utero puellas
Ter vocata audis, adimisque leto,
Diva triformis.

Tai buvo Dea Natio, Sospita. Conservatrix. Toliau Carmenta (šventės Carmentalia; pagal kūdikio poziciją prisišaukiama tai kaipo Porrima-Prosa (Anteverta ar Postverta); moters lyties įvykius iki užkrintant lenkia dievai Pilumnus, Fascinus, dievės Rumina, Deverra, Cunina, Mėna, Eterina; vaisingumą teikia (atatinkant Priapui, kurį garbino kaipo matomą atstovą vyriško generatyvio veiklumo, kaip pas Phoinikus, ir Žydus jų Lingam kulte) dievas Mutunus Tutunus, kuriam moterys apsirutuliavusios aukodavo; abejojant potencija, moterūnai laukė pagalbos nuo Deus Subigus, Dea Prema, Dea Pertunda, Dea Perfika etc; naujagimiui Intercidona sergėjo bambą, Ossifraga — kaulų augimą

kūdikio. — Luperkalijose, švenčiamose garbei miško ir laukų dievui Faunui, dalyvavo ir moterys, kad vaisingumo susilaukus.

Nuo Graikų perėmė: Apollo (po smarkios epidėmijos Romoje šventykla Apollonui Medikui tapo įsteigta 428 m. pr. Kr., už tai jis — salutaris), potam Aesculapius (291 m. pr. Kr. jo kultas iš Epidauro po sunkios pesties Roman persodintas), Hygiea, Heraklės (dievas verdenių) etc. Ciesorių laikais kultas aigyptiškųjų dievų įsivyravo: Isis, Osiris, Serapis; ant votivų Hispanijoje rastų užrašytas mystiškas dievas Endovellicus. Šventyklose iš svetur partrauktų dievų ministravimo kuningai tų tautų, iš kur dievai buvo atėję, kad neprasilenkus su atatinkamomis apeigomis. Jie taip-gi šventė mystėrijas Kabeirų. Κάβειροι senpelasgiški dievai, kurie pradžioj tarnai ir atstovai didžiulių dievų (semit. gebirim, potentes), laiko bėgyje jų vieton pateko kaipo savininkai išgesusio kulto. Labiausiai Samothrakėje ir Lemnos'e garbino juos slaptose apeigose (ὄργια). Samothrakėje prie jų priklausė Kadmas ar Kadmilas; o Aigypte bene jų yra 7 buvę, priegkam dar Hėphaistas prisidėjo kaipo pirmininkas ir tėvas.

Šaltinius pas Romėnus nuo senovės valdė labai gerbiamos Nymphae salutiferae, ypač pas vandenius būdavo gydymo įstaigos ir sapnų orakulai. Pasveikusieji dėkojo už viršžeminę pagalbą dovanomis, Donaria, mesdami į verdenius pagrožius, piningus, dievų paveiksliukus etc.; šventyklose pakabindavo votivas iš marmuro, metalo, degintos žemės, perstatančias tai sirgusias kūno dalis (akis, ausis, krūtis, papilvės organus, lyties dalis, žastus, rankas, šlaunis, kojas, galvos plaukus etc.), tai ligonius (pav. džiovininkus ar su krūtinės žaizdomis).

Kaip pas Orientalus ir Graikus, ir Romėnų kulte vaidino žymų vaidmenį nuo Etrūskų skolintasai aukų žvalgymas (consultatoria sacrificia): haruspices iš vidurių (exta) žynavo, kaip labiau gerbiamieji Augurai kad pranašavo stebėdami paukščių lėkimą, Numa Pompilius (715 — 672) įsteigė Augurų kollėgiją, kurie veikė iki Cicerono laikų: jie negalėję viens kito veidan pažiūrėti be nusišypsojimo (mat, žinojo, kad jų užsiėmimas apgaulingas). Iš žodžių kalboje matosi, kad aukų žvalgytojai buvo įsigiję tūlą topographišką žinojimą organų, ypačiai jaknų. Ten pastebėta iššiūra skvetų (fibrae), tekėjimas kraujo, iššiūra processus piramidalis (caput jecoris) ir tulžinės

pūslės, skerspiūvis sūdynų (cellae). Pamėgdžiojimai avies ar galvijų jaknų iš brundzos ar alabastro — rastos brundzinės jaknos Piacenzoje ar alabastrinės jaknos Volterroje — buvo haruspiciams modeliu (slg. analogiškus dalykus pas babylonėnus). Be jaknų ir tulžinės pūslės, paisėjo dar plaučių (paviršis, įvaržos), širdies (padėtis, dydis, taukų gausa etc.), retinos. Kad dievus nutildžius, resp. atsigynus nuo epidėmijų, surengdavo dievams puotas, lectisternia (paguldę dievų statulas ant pagalvių, nešiojo po gatves, ir galiaus juos vaišino geriausiais pavilgiais, kokius turėjo. Pirmą lectisternium šventė marui kilus 400 m.), vamzdžių žaislą su šokiais (iš ko prasidėjo spektakliai), o pesties metu tam tyčia apšauktas diktatorius įkaldavo vinį į šventyklą Jupiterio Capitolino (įprotis buvo etrūskiškas, pradžioje jis susijęs buvo su laiko matavimu).

Gal-būt Haruspices savo anatomišką žinią panaudojo žaizdoms gydyti: juk Latiume turėjo būti tengymis gydytojų luomas: medicus! Oskų „meddix", pas Samnitus=urėdas; mederi=imperare, curare (slg. dievę Meditrina). Dionysius iš Halikarnasso mini gydytojus epidėmijoje 451 m. pr. Kr.; Aquiliškis įstatymas iš 4-to amž. pr. Kr. sako: Si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem eius et ob id mortuus fuit servus, culpae reus erit. Regimai jie nesugebėjo užsipelnyti pagarbos.

Etrūskų šalis (be mysticizmo) garsėjo turtingumu gydančių žolių (asarum, anagallis, gudobelė (lat crataegus), partenia ir lappa minor), ir jie gan išplėtojo techniką dantų atpildos (pristiprinimas viršūnių auksiniais apkabais ir auksonitais prie susiedinių dantų).

Nežiūrint žemo medicinos stovio — iki Caezario laikų, Romos quiritui užsiiminėti medicina skaitėsi begarbiu darbu! — labai anksti pas Romėnus atsiranda hygieniškos priemonės ir sanitar-policėjiški įstatymai. Prie anų priguli Cloaca maxima, vandenleidžiai (Appius Claudius padirba 312 m. pr. Kr. pirmus), myrtų ir liaurmedžių gojai pajūryje (kad sustabdžius pelkių garavimą), maudynės (sen-romėnų name buvo lavatrina). Seni įstatymai reguliavo lavonų laidojimą 450 m. (hominem mortuum in urbe ne sepelito nec urito), įsako caezariškę sekciją nėščiomis (paritūromis) mirusiųjų (Lex de inferendo mortuo, lex regia Numos Pompiliaus; Caesi, Caesones, Caesari — sectio caesarea), juridiškai nustatė nėštumo ilgį ant

10 mėnesių (in decem mensibus homines gigni), pastatė dvasioje sergančius (dementes ir furiosi) po globa giminaičių (si furiosus sit, agnatorum, gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto), baudė apraganiavimą (qui malum carmen incantassit, coerceto), uždraudė moterims vyną gerti (si vinum domi biberit, ut adulteram puniunto), prižiūrinėjo maisto pardosą etc.

Nuo 3-čio amž. pr. Kr., privilioti Romos turtingumu, ėmė ten dangintiesi graikiški gydytojai ir akušėrės. Žinoma tai bus buvę pasipelnikautojai, be sielvartų avantūrninkai, kurie namie gal tik padėjėjais buvo rungtynių mokyklose, aliptai, maudynių lankytojai, o dabar gudriai apsigarsindami spekuliavo liaudies lengvatikysta; juk sugabumo prirodymų nieks Romoje nereikalavo. Tokie gydytojai greitai pagarbos neteko; Plinius sako: liaudis „medicinae etiam avidus, donec expertam damnavit". Gal prisidėjo prie nepasisekimo didesni chirurgiški įsikišimai ir namiškių gydytojų bei nacionalistų kurstymai prieš svetimžemius. Geresnieji Romėnų būreliai skaitė juos šarlatanais ir alchėmikais (Juvenalis: „Graeculus esuriens in coelum, jusseris, ibit").

Typingas buvo likimas Archagatho, 219 m. pr. Kr. iš Peloponnėzo atsidanginusio, kurį Plinius žinoma klaidingai vadina pirmuoju graikišku gydytoju Romoje. Iš pradžių Archagathas kilniu lavumu gydydamas žaizdas ir votis įsigijo dideliausią pasitikėjimą ir tokį pagyrimą, kad senatas jam pilietybę (ius quiritum) suteikė ir įrengė officiną (taberna) labai judrioje vietoje (pas Conpitus Acilius, artymais Forum Marcelli). Padrąsintas ir savigarboj pakilęs, išdrįso vulnerarius — kaip jį liaudis su pagarba vadino — daryti ir-gi didesnes operacijas. Nepoilgam jo be malonės piaustymas ir deginimas taip įpykino liaudį, kad toji carnifex'ą (skerdiką) — taip jį dabar šmeižė — ir visus kitus gydytojus išvijo. Taip rašo Plinius. Graikų nekentimas susimetė ypačiai ant gydytojų, dėlto kad dėl jų artumo prie liaudies bijotasi, bau jie iš šaknų neišraus senąjį vyriškumą ir visą sen-romėniškąjį esimą. Gal buvo ir daugiau priežasčių: juk vergai — gydytojai galima buvo po vergybos prievarta panaudoti gėdingiems darbams (net apipenėjimui!). Vis-gi Graikų medicina nesidavė pilningai išraviama. Kaip įpykintas buvo auklėtojas sen-romėniškosios drausmės ir įpročių, garbus, bet kietaširdis Marcus Porcius Cato (234 — 149), aišku yra iš „Praecepta ad filium", kur jis graikiškus gydytojus tiesiog

skundžia, būk jie suokalbiauja ant Romėnų gyvybės. Kato priešinosi smerkimuisi Romon Graikų civilizacijos ir iš kitur, bijodamas, kad augštesnė lepi tauta nenusmelktų tautą nors tamsesnę, bet phyziškai gajesnę, ir todėl jis linkėjo atlaikyti Romėnų populiarę mediciną. Kato neįsileidė jų į savo namus, kaipo pater familias jis pats gydė savo šeimą ir vergus, panaudodamas liaudies medicinos veikalą „Commentarium". Bet... nežiūrint banityjimo, Graikų gydytojai atlaikė savo poziciją, ir jų skaičius nuolatos didėjo.

Ne vien kalbomis, bet ir šiaip darbais Kato mėgino priešintiesi Graikų įtakai. Vengdamas svetimų šaltinių, jis rašė veikalus apie valstybės mokslą, kariavimą ir ūkininkavimą, taip-gi Romos historiją (Origines), kad Romėnai neprivalėtų svetur ieškoti pamokymų. Apie gydymą jis išdėstė veikale De agricultūra. Kato turėjo nepeiktiną chirurgišką žiniją (apie luxacijas ir fraktūras, votis, polypus, strangūriją ir rektumo fistulas) ir žinojo daug naminių receptų. Labai įtikėjo diaitėtiškam gydymui, ypačiai kopūstams (universalis vaistas Etrūskh ir mylimas vaistas Pythagoriškių), ir vyną vartojo visokiariopuose atsitikimuose; jis labai mėgo kukulius iš miltų; nemaža domės jis kreipė į užžadėjimus ir magiškas procedūras. Pvd. prie pritrieškimo: „Luxum si quod est, hac cautione sanum fiet. Harundinem prende. — Incipe cantare in malo: S. F. (Sanitas Fracto) motus vaeta daries dardaries astata taries, die una paries, usque dum coeant"; prieš luxacijas: huat hanat huat ista pista sista, domina damnaustra et luxato. Vėl hoc modo, huat haut haut ista sis ardannabon dumnaustra. Tokių dalinai nesuprantamų ir todėl suggestyviai veikiančių „Carmina" ten ir daugiau randame. Jis buvo veterinaru pilna burna: sergančias karves jis parioglindavo ant užpakalinių kojų ir liepdavo vyrams — anaiptol ne moterims! — karvių gerklėn pilti vaistų.

Savam-gi sūnui Kato rašė, anot Pliniaus: „Dicam de istis Graecis suo loco, Marce fili. Quid Athenis exquisitum habeam et quod bonum sit illorum literas inspicere, non perdiscere, vincam. Nequissimum et indocile genus illorum, et hoc puta vatem dixisse: Quamdoque ista gens suas literas dabit, omnia corrumpet; tum etiam magis, si medicos suos huc mittet. Jurarunt inter se barbaros necare omnes medicina. Et hoc ipsum mercede faciunt, ut fides iis sit et facile disperdant".

Kadangi Graikų philozophai liaudies religiją smerkė ir

jaunimui skepticizmą įkvėpė, senatas keletą kartų uždraudė philozophams ir rhėtorikams buvoti Romoje, pav. 161 m. pr. Kr. 155 m. atvyko pasiuntinybė iš Athėnų: akadėmikas Karneadės, stojikas Diogenės ir peripatėtikas Kritolaos, kurių pirmasai savo iškalbumu — regimai pažintis Graikų kalbos jau tuomet buvo labai paplitusi — į jaunimą padarė didžiausią įspūdį. Ir šiuosyk nacionalistai skubinosi pavojų susiaurinti greitai pasiuntinybę atleisdami. Ar vaikė ar nevaikė philozophus, o gydytojai jau turėjo daug rėmėjų, ir galėjo nebepaisėti banytijimų. Vis-gi Graikijos poėzijai, dailei ir philozophijai radus Romoje pripažinimą, ilgai dar hellėniškoji medicina neturėjo karštų šalininkų pas apšviestuosius, kaip galima spręsti iš Cicerono žodžių. Reikėjo mat žmogaus, kuris mokėtų savo dailę susieti su išprusinimu ir pasaulėžvalga išlepusių Romėnų, kad pavyktų Graikų mediciną persodinti Romon. Graikai tarp svetimų Romėnų įkūrė naują doktriną, kuri pakeitė knapius daigus Romėnų medicinos, suteikdama senovinei medicinai naują theorėtinį pagrindą. Ažuot humoralės pathologijos, įsigalėjusios nuo Hippokračio laikų, jie sukurstė į lenktynes Solidizmą, bekovojantį bėgyje ilgų metašimčių su Humoralizmu už pirmenybę.

Tūli servi medici tapo ponų paliuosuoti iš dėkingumo ir kaipo „medici liberti" turėjo tūlą savistovumą. Ilgainiui iš jų pasidarė gydytojų luomas. Ir patys Romėnai — cives Romani — ėmė gerbti artes liberales, kurias vykdė medici, ir ilgainiui medikai tapo teisėse sutolyginti su rhėtoriais, mokytojais, juriskonsultais ir žemės matuotojais. Dabar vis daugėjo skaičius ateivių gydytojų graikiškos kilmės pasaulinėje sostinėje. Ir štai Caesaris 46 m. pr. Kr. visiems ateiviams, kurie medicinos praktika Romoje užsiima, dovanojo pilietybę su galimybe užsiimti savo amatu laisvai. Galiaus ir patys Romėnai imasi tos dailės. Be to viso, Augustas iš dėkingumo už gerą tarnystą savam leibarctui, kuris prigulėjo prie medici liberti, Antonijui Musai, suteikė rangą equitis (ricieriaus), ir paliuosavo nuo pagalvių, kurią malonę išskėtė ant visų gydytojų. Tad jau gydytojų luomas Romoje tapo pripažintas.

Kad tinkamai gydžius, reikia ligoninių. Graikai buvo įsisteigę iatreijas ir asklėpieijas (šitos mokymo įstaigomis buvo). Šitas dabar perėmė ir-gi Romėnai. Bet jų neužteko, todėl radosi dar valetudinarijos kaip privatiems reikalams tūlos gyventojų grupės, taip ir viešiems armijos. Latifundijose,

kur dirbo daug vergų, kurie savininkui vis-gi turėjo vertybę kaipo darbo rankos, trokštama buvo susirgusius ar paliegusius grąžinti sveikaton kuomi greičiausiai. Ir štai jie steigia valetudinarijas nebe vien vergams, bet reikale savai šeimynai, o ir kitiems žmonėms, kad galėtų ten gydytiesi pas servi medici. — O armijoje, seniau respublikos metu sužeistus ir ligonius kareivius siųsdavo Romon ar kitur miestuose patalpindavo pas privačius žmones. O jeigu transportas nebuvo galimas, tai talpindavo šėtrose drauge su sveikais kareiviais. Augustas-gi sureguliavo militarinį dalyką netik stovyklose, bet ir kareivinėse (kazermėse), ir įsteigė atskirus lazarėtus, kuriuos taip pat pavadino valetudinaria.

X.

Asklėpiadės.

Prasimanytuoju naujos medic. theorijos buvo Asklėpiadės iš Prūsos Bithynijoje (128—56 pr. Kr.). Mokėsi pas Kleophantą Aleksandreijoje, viešėjo taip-gi Athėnuose, kur pasišventė medicinai ir rhėtorikai, potam praktikavo Parion'e, Propontyje, ir Hellėsponte. Plačiai keliavęs, atkako Romon, kur iš pradžių mokė rhėtoriką. Ilgainiui taip pasekmingai praktikavo mediciną, kad Romėnai skaitė jį angėlu siųstu jiems iš dangaus. Jis draugavo su kiltais vyrais: Ciceronu, L. Crassumi, Attiku, M. Antoniju ir Q. Mucijumi. Minios akyse jis padidino savo garbę atgaivindamas žmogų menamai numirusį ir vežamą jau palaidoti, lyginai kaip sūdriu paneigimu Hippokračio, kurio mokymą jis pavadino „mirties studija", θανάτου μελέτης. Jis peikė ankstybesnius gydytojus visatinai, kaip kad vėliau darydavo Paracelsus, būdamas tuščiagarbis kaip daugelis reformatorių, ir drąsiai tvirtino, kad tas, kas tikrai išmano mediciną, niekados neserga. Ir jis nenumirė prigimtine mirtimi, bet nuo puolimo ar griuvimo nuo laiptų senatvėje. Jis graikiškai parašė apie 20 veikalų, kurių vos fragmentai užsilikę yra (k. a. akūtės ligos ir periodinės febrės, phrėnitis, morbus cardiacus, putmenys, klysmos, mediciniškoji vyno vartonė etc.). 1700 m. Romoje arti Porta capena tapo iškastas biustas su parašu Asklėpiadės ir manoma tai ėsąs atvaizdas Bithyno-gydytojo.

Sprendžiant iš jo mokymų Asklėpiadės buvo nepaprasto gabumo, galios ir drąsos žmogus; praktikoje jo methodas

dalinai puikus. Šarlatanizmą jam užmetinėjo tik pavyduoliai. Rods jis spendėsi originalumop, ypačiai principuose ir methode gydymo, veik senąjį mokymą augštyn kojomis apversdamas. Todėl nemėgo jo, kas mylėjo senovybę, o Plinius šovinistiškai sako: „Vien tatai gali mus erzinti, kad žmogus šitos itin neramios rasės, be jokios išlaukinės pagalbos, vienatinai dėl savo naudos, turėjo ūmai duoti sveikatos įstatymus žmogiškajai padermei, nors daugelis žmonių potam juos atmetę yra". Jis pažinojo žmogiškąją prigimtį ir atvirai sakydavo: „Mundus vult decipi".

Jo doktrinos esti theorėtiškai pagrįstos pažvalgomis Hėrakleidžio iš Ponto (kuris mokė kasdieninį žemės sukimąsi iš vakarų rytuosna, ir žvaigždes neturint judėjimo) ir philozophija Leukippo bei Dėmokrito, užbaigta Ekipūro. Praktiškai jos pamatuotos mokymais Stoos.

Hėrakleidės iš Ponto, Platono ir Aristotelio mokinys, apie 340 m. manė esant nelygius, beformius ir kintančius atomus (ὄγκος) pagrindu visų daigtų. Epikūras-gi (341 — 270 m.), kurio savnori gyvenimo regula ieškoti tik liuono ir smagumo kaipo gyvatos tikslo, neteisiai jam davė blogą vardą visiems laikams, manė svietą susidedant iš nesuskaitomų smulkučių atomų, kurie vienok (ir tame jie skiriasi nuo atomų Dėmokrito) susitinka ne iš būtinumo, bet taip sav, savaimi. Šiame susitikime įvyksta taip-gi apsisprendimas. Romėnų poėtas Lucretius Carus (98 — 55 m.) hexamėtrais, poėmoje De rerum natura, išdėstė kosmologiją, phiziką, psychologiją ir ethiką dvasioje epikūrizmo, kur phyziol. pathologijoje jis daug skėli Asklėpiadžiui. Epikūrizmas pas Romėnus įsigyveno nuo pusės 2-ro amž. pr. Kr.

Atomai esti nedalytini ir pažintini tik dvasiai, o ne pajautomis Tik dvasios nuojėgos tesugeba atžinti teisybę su pagalba prityrimo. Religiją jis laikė produktu baimės, ir dėlto jis buvo nužvelgiamas herezijoje... Dūšia ir kūnas susideda iš atomų (rods delikatniausių ir apvaliausių), bet ne prasta substancija. — Stojikai, kurių pirmu buvo Ζήνων (340 — 260), dėjo svarbą ant „naturalio" gyvenimo kaipo vyriausios priemonės laimei. —

Savo philos.-mechaniškose pažvalgose tad Asklėpiadės mano medžiagą susidedant iš labai smulkių, vis-gi dalytinų ir trapių, beformių ir pasikeičiančių atomų (ὄγκοι) ir jų sąjungų (συγκρίσεις) pažinojamų rods protu, bet ne pajautomis.

Pradžioje jie biaškėsi be kontrolės visatinoje Dėmokrito tuštumoje, ir sprogo iš netyčių susitrenkdami. Taip susijungiant smulkiausiems fragmentams, ὄγκοι λεπτομερεῖς, atsiranda matomieji kūnai, kurių formų skirtumai ir visokie savumai pasidarę yra nuo įvairių associacijų leptomerų į įvairius kūnus. Dalelytės taip-gi palieka tarpe savęs mažus tuščius tarpus πόροι, kuriuose juda daugybė smulkutėlių dalelyčių, kas sudaro jusmą ir atatinka pneumai kitų, čion žiūrint tik atomiškai. Santykiams porų su atomais esant tinkamais (συμμετρία) ir atomų dalelytėms judant ramiai ir reguliariai, tai tą padėtį ir judėsį vadiname sveikata. O jeigu judėsys yra nereguliaris (ἔνστασις, στάσις), silpnas ar smarkus, kįla liga. Liga taip-gi kįla ore įalsuojamame ir pene, ir patenka į mūsų kūną alsuojant ir valgant, ir abu kartu eina per poroi į širdį ir kraują, o per šitąjį galiaus į visą kūną, kurį kraujas maitina. Čion gali atsitikti užsikimšimas porų (ἔμφραξις). Visi phyziologiški įvykiai atliekami esti tyrai machanišku būdu, be prisikišimo ypatingų organiškų jėgų. Pulsas kįla įtekant dalelytėms į indus; tolygiu budu animalė šilima, jusmas, sekrecija, išalkis ir troškulys kįla dėl tuštviečių porų skrandžio, kurios sulig besikeičiančiomis sąlygomis gali būti tuščios, pilnos, ar susitraukusios. Ūrina, nepalytėdama inkstų, garo pavidale patenka į pūslę ir ten nusisėda.

Asklėpiadės neigia tikslingumą gyvastinių (vitalių) jėgų ir buvo senovėje nuosekliu atstovu mechanistiškos pažvalgos medicinoje. Plaučius jis prylygina klepsydrai (κλεψύδρα), alsavimo mechanizmo pritraukimui, prisisiurbimui, statant taures.

Chirurgijoje Asklėpiadės pagarsėjo praktikavimu tracheotomijos anginoje. Jis rekomendavo įraižymus riešų putmenyse ir parakentėzį su maželiausia žaizda. Jis pastebėjo taip-gi savaimią luxaciją klubo nario, kurią aiškino pareinant po įdegimo to nario.

Pathologijoje jis pirmas tikrai atskyrė akūtes ir chroniškas ligas (pav. putmenis). Ypatingos ligų formos yra pagrįstos didesne ar mažesne disproporcija atomų poroms, ir laipsniui stagnacijos (užsikimšimo) tokiu būdu pagamintos. Tad pvd. kasdienė febris kįla nuo didžiausių atomų, trečdienė nuo vidutinio jų dydžio, ketvirtadienė nuo smulkiausiųjų.

Nuo apėmio šitų atomų taip-gi prįguli laipsnis febries: didesnieji atomai pagamina smarkią, mažesnieji mažiau pavojingą febrį. Karštis febries kįla nuo judrumo atomų, šaltis

nuo jų romos. Haemorrhagia esti rezultatu pūvimo ar laceracijos, ir nepriguli nuo synanastomozies kelių indų. Kryzis, ypačiai kritiškas dienas, priešingai Hippokračiui, Asklėpiadės visai neigia, už ką ypačiai Galėnas pyko. Kas therapeutikoje šnekama apie gamtos veikimą, tai anot jo, tikra sophistika. Gamta nėra kas kita kaip kūnas ir jo judėsys. Pats vienas gydytojas pagydo, o gamta suteikia tik progą. Ligoje gamta dažnai veikia žalingai kaip ir labdaringai. Jo principas therapeutikoje garsus, bet ne visados pritaikomas, ištartas maximoje: „gydytojas privalo gydyti tuto, celeriter ac jucundė".

Febrį jis skaitė gydančiu veiksmu. Jis iš pradžių neleidė nė valgyti nė gerti, „taip kad jis neleidė bent sykį burną pavilgyti", kuris fatalis principas vyravo iki Van Helmonto laikų. Čion jis patarė turėti aiškią šviesą kambaryje. Vėliau-gi jis davinėjo gerą peną. Tam tikri methodai buvo vykdomi paskirtais laikais, ir taip kilo doktrina cykliškų gydymų: trečiąją dieną febries jis darė enėmatus; 5-tąją davė emėtiką; 6-tąją liepė poilsį lovoje. Bet jis prašalino vartonę vaistų, ypačiai stipriai silpninančių, ir atmetė smarkius purgativus ir emėtikus, patardamas diaitėtišką ir hygienišką gydymą, enėmatus, šaltas maudynes.

Romėnų maudynės štai kaip buvo sutvarkytos: 1) hypocaustum, karšto oro grinčia, po namo apačia sklepe; 2) vasarium, grinčia su 3 rezervuarais, įtaisytais vienas augščiau kito, iš kurių tekėjo dūdomis karštas, drungnas ar šaltas vanduo, sulig tolumu nuo karštaorės grinčios; 3) balneum su tvenkiniu (alveus), ant kurio kranto (labrum) ar ant suolų (solia) besimaudantieji sėdėjo; 4) laconicum su garo katilu, iš kurio per valvą (uždarą — užstūmą) galima garas išleisti, ir kėdės ar suolai su skylaitėmis; 5) tepidarium dėl šilto garo maudynių; 6) frigidarium dėl atsivėsinimo apsišlakstant iš kubilo (baptisterium) ir šaltoje maudynėje; 7) elaeotherium grinčia, kur stovėjo statinės aliejaus ir mosties, ir įsitepimui. —

Balnea pensilia (išradimas, anot Pliniaus, Sergiaus Oratos, nors paprastai priskaitomas Asklėpiadžiui) prilygsta mūsų trykštančiai maudynei (shower-bath, prysnica), nors bene garas buvo kondensuojamas ant lubų grinčios, ir potam jis krisdavo žemyn lyg lytus.

Netik dirbtinos maudynės, bet ir natūralės (jūrų maudynės Baiae etc.) būdavo paprastai vartojamos Romėnų, ypačiai

vidutiniškai šiltos maudynės, pvd. Baden-Baden, Wiesbaden, Badenweiler, Baden Argavoje, Aachen etc. Germanijoje jie taip-gi turėdavo savo laikmetį maudymuisi, ir keliaudavo į maudynes comme chez nous. Kadangi senovės žmonės neturėjo baltinių lininių, ir dėvėjo tiktai vilnonius drabužius iš viršaus, tai reikėdava kasdien maudytiesi. Tas pat buvo per visus viduramžius, ir tąje aplinkybe išsiaiškina buvimas ir paplitimas pirčių net mažose vietose ir stovyklose.

Asklėpiadės ragindavo gerti šaltą vandenį, o ypačiai gerti vyną jau sveikstant (konvalescencijoje). Trykštančioji maudynė, balnea pensilia, kūno pratimai, jojimas, net muzika, dainavimas ir deklamavimas taip-gi buvo therapeutiškai vartojami Asklėpiadžio. Jis dažnai leisdavo kraują, bet persergėjo nuo vartonės taurių, o labai gyrė braukymus (masažą), kuriuos dažnai vartodavo gymnazijose senovėje (net kad sužadinus sexualį įgeidį), ypač Rytuose, Maž. Azijoje, iš kur gal Asklėpiadės tą įdėją pasiskolino. Tais laikais braukymai supopuliarėjo (kaip kad masažas šiandien), ir karalienės bei ciesorienės jų nevengė. Braukydavo iki užmiegant, o miegą Asklėpiadės skaitė einant į sveikatą. „Phrėnityje" (pas jį = proto sutrikimui nuo paliegimo smegeninių plėvių) jis būtinai išsižadėjo tamsios grinčios ir kraujo leidimų, bet siūlė viralus aguonų ir drignių, vyną ir jūrės vandenį. Tetanuje jis panaudojo šiltą maudymą ir subraukymus aliejumi, o epilepsyje jis siūlė sexualį susinešimą. Kur buvo pavojus užtroškimo, ten siūlė laryngotomiją. Reikale šaltų maudynių Asklėpiadės savo laiku tiek paveikė, kaip nesenai Silėzijos kaimietis Vincas v. Priessnitz (1799 — 1851 m.) ir Kneipp. Tuomet šaltos maudynės ir užsigrūdymo manija taip paveikė atbukusią Romos aristokratiją, kad net Seneka 1 d. sausio maudėsi tekančiame vandenyje: „Aš, kaipo ryškus mylėtojas šaltos maudynės, 1 d. sausio ėjau į kanalą, ir pradėdavau kiekvieną naują metą įšokdamas į akveduktą, ažuot ką nors beskaitydamas, berašydamas ar bepasakodamas".

Asklėpiadžio therapeutikoje atskiriant spalius nuo grūdų, reikia pripažinti, kad ir čion jis buvo rangovu kilnių pagerinimų. Jis buvo vadinamas οἰνοδότης, ψυχρολούτης. Rods jis arti stovi Erasistrato ir Kleophanto, kuris diaitėtiką ir vyną pavartodavo vaistijoje, per šituos jis susisieja su Chrysippu, Knidiške linkme Hippokratikų, ir galiaus itališkąje mokykla, kuri nuo gymnastų ir athlėtų paskolintą diaitėtiškai phyzika-

lišką therapiją panaudodavo. Žinoma, anatomijos ir physiologijos nekentimas užsipelno smarkaus nupeikimo. Vienok jis yra experimantavęs physiologijoje, kaip sužinome iš Tertulliano: „Asklėpiadės gali tyrinėti ožkas, kurios bliauna be širdies, ir šalin varyti muses, kurios lakioja be galvos". Anatomijos nekentė taip-gi garsųs praktikai vėlesnių laikų.

Tarp Asklėpiadiškių, pasekėjų ir mokinių Asklėpiadžio paminėtini:

Titus Aufidius iš Sicilijos (44 m. pr. Kr.) rašė apie chroniškas ligas ir gydant melancholiją siūlė plakimą, išalkį, troškulį, ir karts nuo karto koitų, kurį tuomet skaitė prie kūniškų ar gymnastiškų pratimų.

Markus Artorius (31 pr. Kr.) išgelbėjo gyvybę Augustui kovoje pas Philippi; rašė apie lyssą ir Makrobiotiką.

Nikėratas rašė apie katalepsiją ir paliko mums keletą receptų (42 pr. Kr.).

Chrysippas rašė apie grobų kirminus.

Romėnas Julius Bassus graikiškai rašė veikalą apie vaistus (44 po Kr.).

Antonius Mūsa, būdamas vergu, pagydė Augustą nuo jaknų sutrikimo ir podagriškų paliegių systėmatiška hydrotherapija: šaltais pridėčkais, maudynėmis ir vandenių gėrimu. Už tai tapo pakeltas į ricierius ir statula jam pastatyta tapo Aeskulapo šventykloje. Jis ir Horatijų gydė. Užsiliko jo Instructio de bona valetudine conservanda.

XI.

Methodismo mokykla.

Jaučiamas buvo reikalas mediciniškąjį mintyjimą ir veikimą suvesti į lengviai suprantamus posakius, taip sakant suprastinti, ir tai atliko methodikų mokykla, kuri greitu laiku stojo varžytynėsna su humoraliu dogmatizmu, įsigijo daug šalininkų ir ženklumo: tai buvo pastangos Graikų dvasią susprausti į štyvas Romėnų formas.

Methodizmo įsteigėju buvo Themison iš Laodikeijos (50 pr. Kr.), kuris jau sentelėjęs nusikreipė nuo Asklėpiadžio mokymų: jis parašė veikalą apie chroniškas ligas (kurioj srityje jis buvo pirmasai autorius), nupiešė kachexiją, satyriazį etc. Parašė mediciniškus laiškus, rašė apie gyslapį (gysločių, plantago maior), elephantiazį (lėprą, kurią jis pirmas mini,

slg. Lukretius Carus, de rer. nat. VI. 1114); jis būtų rašęs taip-gi apie rabies canina, bet kadangi matydamas tokį ligonį jaunatvėje jis pats susirgo, tai bijojo, kad rašydamas vėl neatkristų į tą ligą! Jis praturtino vaistiją dielėmis, išrado garsias gyduoles, pvd. diacodium iš aguonų, diagrydium, πικρά (iš aloes, mastix, šafrano, valeriano, lazdynų šaknų (hamamelis, cinamono ir balzamo), taip-gi apdirbinėjo gynaikologiją. Nežiūrint to viso, sulig Juvenalio pamekle, galima spresti jį buvus menkoku ar bent nelabai vykusiu gydytoju.

Visai užmesdamas Asklėpiadžio atomus, palygindamas ligas ieškojo joms bendrų žymių (κοινότητες. communitates), ir tad klassifikavo ligas sulig porų padėtimi. Tad liga esti ar suviržimas (kontrakcija, στέγνωσις), status strictus, ar porų sugležimas (relaxacija) ῥύσις, status laxus, prie ko Mnaseas vėliau pridėjo mišrią padėtį — τὸ μεμιγμένον, status mixtus. Bendrumą pažinsi iš evakuacijų ir sekrėcijų, ar jos ribotos ar gausios etc.; pvd. status strictus vyrauja febrije putridoje, kur karštį suvaldo „suodys" (fuligo); status laxus užtinkamas apalpime nuo kraujatekio, nuo per dažno vidurių ištuštinimo, nuo staigaus džiaugsmo; status mixtus — epilėpsijoje (ἐπίληψις ar ἐπιληψία), paralyžiuje, lethargijoje, katarre etc.

Naujas „bendrumas" tapo vėliau pridėtas, tai „bendrumas laiko ar bėgio" aštriose ligose, sulig tuo, ar jos buvo laipsnyje dydėjimo, maximumo, ar mažėjimo symptomų. Iš čia methodikai išrado „trijų dienų laikmečius" (diatritus), kurių pirmasai septyndienis turėjo tris.

Viskas, kas neliečia bendros kūno padėties, neteko svarbos: diagnozis, anatominė ligos būklė, symptomatologija, aitiologija, konstitucija etc. Visa gydymui indikacija susivedė į pripažintą bendrumą: suliuosuoti ar suveržti ar — mišrioje padėtyje — prašalinti įžymųjį bendrumą. Ilgainiui, pridėta dar „chirurgiškos indikacijos" ir „prophylaktiškos indikacijos".

Chirurgiškos indikacijos kreipėsi prie keturių ligoje kommunitačių: 1) prašalinti svetimus daigtus iš kūno jin įsismerkusius; 2) prašalinti svetimas išaugas kūne, pvd. tumores; 3) pataisyti pakitėjimus kūno, kaip kaulų lūžimuose, išnirimuose etc.; 4) atitaisyti substancijos trūkumus, pav. ulceriuose, ūgio sukliuvime, k. v. zuikio lūpoje etc. — Prophylaktiškos indikacijos apima, kas netelpa kitose: užnuodyjimas, įkandimas nuodingų žvėrių, kur nuodus reikia pirmiau prašalinti.

Thesalius dar pridėjo „metasynkrizį" (recorportio) kreiptą

prieš chroniškąsias konstitucijos ligas, kur kiti gydymo methodai negelbėjo: reikia atomus pastatyti į kitokią poziciją — čion taipgi „cykliški gydymai“ tiko — ir gydymas susidėjo iš „rekorporativės“ dalies (nors gydymas būtų ištuštinantis, jėgos gali grįžti) ir iš regenerativės dalies (kur ketinama atmainyti visas kūno postovis).

Krizis ir kritiškos dienos tapo užmestos.

Gyduolėmis tūliems „bendrumams“ buvo, pvd. in statu stricto, šiltos maudynės, šilti mazgojimai, šiltas drėgnas oras, šilti apdėčkai, diaphorėtikai, diūrėtikai, kathartikai, expektorantai, emėtikai, kraujo leidimas (methodikai leidė kraują iš sveikosios pusės), taurės, skarifikacijos, dielės (kurias Themison pirmas praktikon įvesdino). Diaitėtiškomis priemonėmis esti peno nutraukimas, čystas, skaidrus oras, miegas, prakaitai, vidutiniškas džiaugsmas, kūno pratimai, galvos ligose, asthmoje, bėgimas nutukime, medžiojimas pėsčiam ir raitam, vidutiniškas koitus, kuris šildo ir išmeta sėmenį (o sulaikymas pagamina galvos sopėjimą, melancholiją) ir t. t.

Prieš relaxaciją: pomegranatas, sanguis draconis, absinthium, myrrha, verbascum, geležiuotas ir alunuotas vanduo, šaltos maudynės. Diaitėtiškai: šaltas oras, gausus maistas, raudonasai vynas, poilsis, baimė etc.

Mišrioje padėtyje tinkamas vaistas parenkamas sulig įžymiausiu bendrumu.

Kaslink 3 dienų laikmečių: pneumonityje per pirmas tris dienas nedavinėjo nė maisto nė gėrimo, ir siūlyta gan šiltame ore gulėti išsitiesus gulsčiai. Ligos augštumoje krūtinę subraukydavo ir užklodavo skuduru, pamirkytu aliejuje, ir, neleidę užmigti. Ligos krizei perėjus, miegoti vėl leisdavo, ir vėnesekciją darydavo. Maitino miežių vandeniu, šviežiais kiaušiniais, ar girdė anyžiais, medumi ir aliejumi (klassiškoji senovė nepažinojo sijotų, pitliuotų miltų, visur vartojo tik ruginius miltus ir „pumpernikėlį“), o išlauk vartojo taures ir garo maudynes, miešinį medaus ir trynio kiaušinių etc. davinėjo kaipo expektorantus — ir galiaus dėdavo garstyčių plėštrą ant krūtinės.

Pavyzdys „cykliško gydymo“: pirmą dieną — truputis maisto ir vandens, arba žaliūkams — nieko neduoda; antrą dieną: truputis pratimų, subraukymas aliejais, $^1/_3$ dalis nustatyto valgio, ar paprasto maisto, ir taip per dvejetą ar trejetą dienų: tad prideda $^1/_3$ dalį šito maisto, ir po 3 ar 4 dienų

duoda pirmu sykiu pilną porciją. Panašiu būdu laipsniškai daugino pratimus į vyną!

Metasynkrizis: pirmą dieną — gavėjimas; antrą dieną — pratimai, subraukymas ar maudynės, vidutiniškas vartojimas vyno, $^1/_3$ porcijos kepsnio mėsos, sūdytos mėsos su kapparimi ar garstyčiomis, ar prezervuotomis, nesusirpusiomis alyvomis; po 2 ar 3 dienų — $^2/_3$ porcijos maisto; po tiek pat laiko — pilna porcija. Diaita buvo pamainoma, ir tas processas pakartojamas, iki galiaus naujas cyklius buvo įvedamas su ridikų emėtikais etc. Kenksmingumas emėtikų buvo įspėjamas miegu — imant bendrai tai tikrai „methodikiškas" gydymas.

Iš to viso matome, kad vaisingas Asklėpiadžio idėjas methodizmas suvedė į systėmos lygmalę ir kad net jo therapeutika nieko nelaimėjo. O kad gan žymūs gydytojai laikėsi šio „praktiškiausio" methodo, nėra stebėtina, kada apšviestieji žmonės ėmė smukti žemyn ir žemyn kultūroje. Visgi bent keletas kiltesniųjų vengė tos tėkmės strimagalviais žemyn tekančios.

Kur taip nedaug žinijos buvo reikalaujama nuo medikų, šalininkų krūvos didėjo, o dvasios gyvenimui nuolatos seklumon besvirstant, skaičius nešvarių elementų medicinoje juoba priaugo smarkiai, kada Themisono mokinys Thessalas iš Tralleis (60 po Kr.), Lydijoje, apsiėmė bėgyje 6 mėnesių išmokinti visą mediciną...

Thessalas pats buvo audiejaus sūnus ir sako turėjęs savo mokinių skaičiuje taip-gi kurpių, dažytojų ir kalvių; jis buvo vienas talentingiausių, lyg koks „naturopathas" senovėje. Kadangi nebuvo perėjęs jokios mokyklos, tai turėjo ramstytiesi vienatinai savo neišauklėtu geniju. Jis nekentė mokslų ir mokytų gydytojų ir drąsiai ėjo keliu šarlatanizmo ir pagyrunystės. Jis tūpčiojo apie turtuolius ir vadovavo mediciniškai gaujai, taip-pat neauklėtai ir neprusintai. Ankstybesnius gydytojus jis vadindavo krapaliais, nieko naudingo nesukrapaliojusiais; Hippokračio aphorismai ėsą melais, ir jo tuštybės čiukūrą pažymi antraštė padėta ant paminklo Appiškėje gatvėje, kur pažibu buvo epithėtas ἰατρονίκης, „gydytojų nugalėtojas". Thessalas vešėjo Nėrono laikmetyje, ir todėl tamjam jis dedikavo savo veikalus: rašė apie diaitą, chroniškasias ligas ir chirurgiją, taip-gi smarkiai polemizavo prieš praeities garsūnus, pvd. Erasistratą. Humoralistai jam išmėtinėjo, kam

jis neigia organų gyduoles, pvd. jaknas, inkstus etc. kaipo vaistus, ir kam tulžį bei gleives tekinančias gyduoles atmeta šalin, aiškindamasi, kad savo paerzinimu jos pagaminančios šitas menamai moteria peccans laikomas sekrėcijas. Smulkmenose Thessalas nesidrovėjo skirtiesi nuo dogmų methodikų sektos, ir tame tvylo jo savarankiškumas. Jį buvo apspitę mokiniai iš liaudies ir reikia jo pagarbai pasakyti, kad su jais jis lankydavo ligonius (kaip 17-me šimtmetyje). Tad jis buvo lyg officialis įsteigėjas „polyklinikos". Jis praturtino methodizmą, kaip augščiau sakyta, „metasynkritišku gydymu", kurį vartojo ulceriuose etc.

Nors kritiškus ligos įvykius methodikai neigė, vienok gydydami chroniškas ligas, kurių systėmatišką therapiją jie sukūrė, jie laikėsi lyg pedantai tam tikrų dienų ir cyklių (ypačiai tridienių, διὰ τρίτον, ir todėl buvo vadinami Diatritarii). Jie kreipė dėmesį į diaitėtiškai phyzikalę therapiją ir paturtino lytis medžiagos pasiketimo gydymų, maudynių gydymo, hydrotherapijos, masažo, kinėsiotheraphijos (pasivaikščiojimai, bėgimai, passyviai judėsiai etc.), klimatotherapijos (kelionės jūrėmis) ir t. t., taip-gi iš užmaršties atkėlė (Hippokratikų) balso pratimus (ἀναφώνησις). Jiems rūpėjo ligonių drapana ir patalynė, šviesa, temperatūra ir oras ligonio grinčios. Orą jie laikė svarbesniu už maistą, dėl to kad jo atomai lengviau į poras įsimerkia. Jie glamonėjo chirurgiją ir obstėtriką. Ciesorių laikais methodikai buvo turtuolių labiau mėgiami ir jie yra prisidėję prie professijos pakylėjimo Romos viešpatijoje: jų gydymas tiko gydymui masių k. a. vergų valetudinarijose, ir todėl taip greitai plito ir patiko.

Tarpe Thessalo pasekėjų buvo: Olympikus iš Milėto (70 m. po Kr.), Mnaseas (80 m. po Kr.), Apollonidės iš Kypro (100 m. po Kr.), Julijonas vyresnysis (140 m. po Kr.) opponavo Hippokračiui ir rašė įvadą į mediciną; drauge su Galėnu studijavo Aleksandreijoje, bet vėliau tapo jo priešgyna.

Mėgės iš Sidono (20 m. pr. Kr.) chirurgas, kuris tėmyjo krūties tūmorus ir kelieno nario dislokaciją priekyn, ir yra išradęs prietaisus lithotomijai.

Eudėmas (15 m. pr. Kr.). rašęs apie hydrophobiją, ir Vectius Valens (25 m. po Kr.), abudu begėdingi savo skandalingais santykiais: Eudėmas su Livilla, Tibėrijaus marčia (pr. Kr. 42—37 m. po Kr.), kurios vyrą, Drusų, jis nunuodino;

o Valens su Messalina (nužudyta 48 m. po Kr.), kuri buvo užkoneveikusi Livillą. Pati Livilla buvo dukra nemažiau begėdiškos Agrippinos, kuri su pagalba gydytojo Xenophonto iš Kos (53 m. po Kr.) prašalino savo vyrą, ciesorių Klaudijų, musmirėmis (agricus muskarius) apipenėdama — iš tikro tai biauri govėda moterių ir gydytojų!

Scribonius Largus (45 m. po Kr.) kompiliavo liaudies mediciną „Compositiones medicamentorum", ir pirmas siūlė elektrybės smūgius nuo elektriškojo skato (raia) galvai sopant. Savo veikale dedikuotame ciesoriui Klaudijui gerai aprašo opiumo išgavimą.

Ten randasi 271 receptų, palei kūno dalis nuo galvos iki kojų. Per įtakingą Julių Callistų įvesdintas į ciesoriaus dvarą, jis gydė ciesoriaus šeimą (pav. Messaliną), ir lydėjo Klaudijų kelionėje į Britaniją. Čion jis padaugino savo žinią apie vaistus, ir be kritikos rinko, ką gero kur užtiko, kartais brangiai pirkdamas slaptus vaistus; todėl ten daug liaudies ir stebūklingų vaistų. Šiaip buvo sąžiningas. Apie gydytojo pašaukimą štai ką jis rašo: „Idcirco ne hostibus quidem malum medicamentum dabit, qui sacramento medicinae legitime est obligatus; sed persequetur eos, cum res postulaverit, ut miles et civis bonus omni modo, quia medicina non fortuna neque personis homines aestimat, verum aequaliter omnibus implorantibus auxilia sua succursuram se pollicetur nullique umquam nocituram profitetur".

Philūmenas (80 m. po Kr.) garsus gydytojas. Veikalas jo: Περὶ ἰοβόλων ζῴων καί θεραπείας. Philūmenas remiasi Archigeniu, Stratonu, ir Theodoru iš Makedonijos. Mini podališką versiją, susiaurintą ir įstrižą (obliquus) dubenį, utero polypus, nurodo per didelę jaunatvę ir per senyvą amžių kaipo priežastis sunkaus gimdymo, moko gydyti sveikatos sutrikimus nėštumo metu, nustatė gydymą visokiariopų diarrheų, sudėstė gyduolę „Anthorą" nuo burnos ulcerių etc.

Andromachas vyresnysis iš Krėtės (60 m. po Kr.), išradėjas „Thėriaka" gyduoles, su gyvatės mėsa, susidedančios iš daugiau kaip 60 vaistų, o pagelbingos net opose θηριακὴ δι' ἐχιδνῶν ἡ καλουμένη γαλήνη=tyka nuo vėjų, 174 eilėgiški distichai. Jis buvęs pirmu „archiater'iu" (nors — sako — Xenophon, kuris apipenėjo Klaudijų, o anot kitų Eutychas, turėję tą titulą pirmiau jo) ir nuolatiniu gydytoju Nėrono. Thėriaka skaitėsi viduramžiuose geriausia priemone užkrečiamose ligose.

Soranas iš Ephèzo „methodicorum princeps“, be prietarų, akylas stebėtojas ir diagnostikas, kurio sugabumą, mokslumą ir prityrimą kaipo praktiko iš jo paties raštų teatžinome vos 19-tame amžiuje. Jis buvo sūnumi Mėnandro ir Phoibės, mokėsi Aleksandreijoje, ir gyveno Romoje laikais ciesorių Trajano (98 — 117 m. po Kr.) ir Hadriano (117 — 138 m.). Kaipo gydytojas ir obstėtrikas jis turėjo didelį vardą, rašė apie daug dalykų medicinos, chirurgijos ir obstėtrikos, ir senovėje skaitėsi geriausiu ir mokyčiausiu methodikų. Iš jo 30 veikalų užsilikę yra: Περὶ γυναικείων παθῶν, apie moterių ligas; Περὶ ὀξέων καὶ χρονίων παθῶν (latyniškai kompiliuotas Caelio Aureliano); apie vaistus verstas latyniškai, ir veikalas apie anatom.-phyziologiškus vardus žmogaus kūno dalių. Gyrė jį senovės rašytojai, net Tertullianas ir Augustinas mini jį su pagarba.

Veikalas apie moterių ligas ir akušėrių katechizmas, su kūdikių guoliu illiustruotas, o latyniškai Mustio apdirbtas, tai vienintėlis gynaikologiškas veikalas senovėje, rašytas akušėrių vartonei; iš jo matome, kad gynaikologija ir obstėtrika, paprasta ir operatyvė, ir apsiėjimas su kūdikiu, prigulėjo prie išprusintų šakų senovinės medicinos. Jis atmeta šalin senesnius rupius methodus, iš knidiškės mokyklos kilusius (neatsargų pavartojimą abortui priemonių, purtymą kūno, sukkussiją su kopėčiomis, laipiojimas trepais etc., kad gimdymą pagreitinus, ir įvairius rupius mechaniškus elgėsius, kad placentą išlupus). Veikale randasi daug nuoregių ir įstabių pastabų net mums! pvd. Koïto metu ir menstruacijoje atsidaraąs os uteri, kas vos neseniai patvirtinta tapo Amerikos gydytojų. Jis atskiria vaginą nuo utero, ir uterų jis prlygina išveizdoje prie taurės. — Utero extirpacija (ką darydavo jau senovėje) nėra būtinai mirtina. — Mergystė prailgina amžių. — Koïtus baigianties menstruacijai pagabiausias apvaisinimui.

Priežastimi dystokijų esti: nebe jaunatvė, ypačiai primiparų, abnormalumai gimdymo dalių (pvd. vaginos užkimšimas tanais, siauri paslėpsniai = dubenio susiaurėjimas), kūdikio mirtis, ir abnormaliai guoliai tojo. Normalus yra galvos guolis, potam kojų prezentacija; rūpestį duoda skersiniai guoliai. Tyrimas daromas su speculum valginale (δίοπτρον), ir vagina grąžinama į mergišką — virginalį apėmį įdedant tamponus, primirkusius gilių viralu — kosmėtiška prak-

tika labai įprasta Romos moterių[1]). Jis moka vidų tirti su paaliejuotu pirštu, pažįsta kuprotoms ir nutukusioms moterims kelienų-alkūnių poziciją, ištuštinimą pūslės per kathèterį, ir membranų perplėšimą, kad sunkiam gimdymui padėjus. Gimdyvė sėdi skraiste kitos moteriškės, arba geriau ant gymdymo kėdės su atlošu ir rankoms atrama, kuomet akušėrė sėdi priešais, o dvi moteri iš abiejų šonų stovėdami, gi trečioji iš pakalos, gimdyvei neleidžia nusilenkti priekyn. Perinėumą prilaiko su linine skepeta, o gimimą spaudymu papilvės ar traukimu kūdikio paskubina; placentą reikia atskirti, ranką į uterų įdėjus. Įvesdinant ranką į uterų, reikia pirštus suglausti į konų. Neatsargus rankomis lupinėjimas prikibusios placentos gali pagaminti utero inversiją. Placentai neatsiskyrus, abu galu virkštės, nupiautos aštriu peiliu, reikia perrišti. Kad nenormalų guolį prašalinus, o pakeitus galvos ar kojų guoliu, reikia daryti versiją (ir tai kūdikiui gyvam esant). Išlindusias galūnes reikia atgal atidėti, iš bėdos reikia išlindusį žastą exartikuliuoti; embryotomija ir embryulkija, kur pavartojamas ἐμβρυοσφάκτης (prietaisas susidedantis iš dilatatoriumo, aštraus žiedo ir bukaus vašo), galima pavartoti vos sunkiausiose aplinkybėse. Motinos gyvybei pavojuje esant, Soranas paaukoja gyvą kūdikį. Vernix caseosa prašalinama apibarstant su druska ar natronu, o meconium — į anų įkišant mažąjį pirštą.

Jis aprašo, kas reikalautina nuo geros žindyvės; pasirenkant žindyvę, reikia apžiūrėti krūties spenelius ir auklės pieną (geriausias auklės amžius tarp 20 — 40 metų, multipara; geras pienas maišosi su vandeniu palengva, lygiai, nesukrekėdamas), diaitėtika auklės (susilaikymas nuo vyno, reguliaris išsituštinimas, vidutiniški kūno judėsiai), ir šneka apie maudymą bei gerą auginimą kūdikių. Jų nereikia nutraukti nuo krūties prieš 6-tą mėnesį, paprastai-gi po $1^1/_2$ — 2 metų, ir tuomet jų penu privalo būti skysta košelė ir minkšti kiaušiniai. Nėra pastabų apie dirbtiną vaikų maitinimą (be auklės); mat senovėje turtuoliai turėjo gana auklių ir žyndyvių — vergių. Dantims sunkiai dygstant, Soranas mini, bet atmeta smegenėlių prapiovimą. Ophthalmijoje neonatorum jis siūlo įvarvinimą aliejaus.

Moterių ligas (amenorrhoea, metrorrhagia, hysteria, fluor albus, dislokacija, pneumatosis, oedema uteri, metritis, scirrhus, „sklėroma“ uteri, nymphomania, atresia vaginae etc.) gan

[1]) Slg. Dufour'o Histoire de la Prostitution.

nuodugniai Soranas aprašo, paduodamas drauge gan racionalę therapiją (čion minimos ir injekcijos su gimdos švirkšle — μητρεγγύτης). Dirbtina aborcija 3-me mėnesyje mažiau pavojinga, nors gali tapti pavojinga tetanui kilant. Amulėtus nešioti jis negina mėtrorihagijoje, nes tai duodą geros viltie(!). Perkussija ir sukkussija vartojama, kad atskyrus moles (mėsgalius uteruje) nuo tympanities.

Anatomija genitalės systėmos dažnai neaiški, vis-gi Soranas užginčija utero keliavimus ir jo animalę prigimtį, pozicijos pamainymą susitraukiant pasaitams ir būtybę kotyledonų. Jis nepažįsta hymėno, kas meta stebėtiną šviesą ant santykių Romoje.

Embryologijoje foetus maitinasi tiktai per bambos indus. Pažinti iš anksto kūdikio lytį ar gymę, per pozicijos stebėjimus, jis sako nėsant galima.

Koncepcijai įspėti jis siūlo (atmesdamas daugelį anuomet vartojamų priemonių) uždarymą oris uteri su medvilnėmis, mostymis, riebiu aliejumi, valgymu mulių utero (antipathija); foetų užmušančius vaistus gali pavartoti tik stiprios moterys, ir tai tik 3-me mėnesyje. Abortų pasigaminti perduriant ovumą jis uždraudžia dėliai pavojaus.

Veikale apie aitiologiją jis kovoja prieš mediciniškąjį mysticizmą, prieš įtikėjimą, kad slogutis (incubus) ėsąs užleidžiamas antžemiškos galybės (dievo ar pusdievio, Kupidono). Net nuo auklių jis reikalauja, kad būtų be prietarų, kad dėliai sapno ar dėl priprastų pamaldų bei mystėrijų nepraleistų kokio išganytingo veiksmo. Dėja, anais laikais prietarai labai plito ir veikiai išsipylė lyg upė iš krantų potvinio metu.

Moschion Diorthotės (Muscio, bene 6-me amž.) taip-gi rašė apie moterių ligas. Jo vadovėiis akušėrėms buvo verstas latyniškai, paskui vėl verstas atgal į Graikų kalbą, ir mažai kuo skiriasi nuo veikalo Sorano. Jis papriešina theoriją, kad vyriškas embryo prasidedąs dešiniame, o moteriškas kairiame šone, teisingai paduoda symptomus prasidedančios aborcijos, ir pažįsta veido prezentaciją. Priežastimi fluoris albi paduoda per smarkų sexualį geidulį, ir moko reikint umbilikalę virkščią nupiauti peiliu ar perkirpti žirklėmis, ažuot ją — kaip senovėje būdavo daroma — nubrūžinus medgaliu ar kietu duonos plutgaliu. Menstrualis kraujas tarnaująs nėštume maitinimui gemalo; todėl jis liaująsi tekėjęs šituo laiku, o sunkiąsi nėš-

tumo protarpiuose. Po sunkių ligų jis taip pat neteka, o patarnauja sustiprinimui ligonės.

Gan artų stebėjimą liudija šitas sakinys: „Bergždumas yra liga bendra moterims ir vyrams“ (pas vyrus jį tik neseniai teėmėme studijuoti). „Pas vyrus jis atsiranda nuo kūno ilgoko nusilpnėjimo etc.; o pas moteris, kada jos ar per daug liesos ar per daug nutukusios, kada utero burnelė yra uždaryta ar per daug angšta“ (senovėje os uteri vadindavo introitus vaginae!) „ar apspista surembėjimais, sukietėjimais ar ulceriais“.

Caelius Aurelianus, gyvenęs, praktikavęs ir mokęs Romoje apie 400 m. po Kr., buvo gimęs Sikkoje (Numidijoje). Užsilikę yra jo veikalai: Celeres et tardae passiones (apie akūtes ir chroniškas ligas), Libri responsionum (klausimai ir atsakymai iš materijos medikos), ir Genetia (apie moterių ligas), tai vis dalinai vertimai Sorano veikalų. Podagra ypačiai gerai analizuota ir aprašyta, kaip ir hydrophobia. Jis aprašo rūšį sutirštinto pieno ir moka pienan pridėti klinto, kad nerūgtų. Jis išskiria į ypatingas ligas: priapismą (erectio penis), satyriasį, ir phtheiriasį (pediculosis): jis mat priekyn pastūmėjo differencialę diagnozį. Net auskultacija jo veikaluose primenama. Jis atstovauja geriems therapeutikos dėsniams, pvd. jam netiek rūpi pagydyti podagros priepuola, kiek apsergėti, kad ji negrįžtų; jis pamini labumą maitinančių enematų, ir apie miškų exhalacijas krūtinės ligose (pripažintas taip-gi Galėno). Jo idėjos apie nervų ir proto ligas labai svarbios. Jis atmeta pančiojimus, o linki izoliuoti pacientus. Labiausiai mes jam kalti ėsame už žinias apie pažvalgas ir principus methodikų, ir viduramžiuose jo veikalai buvo vadais medicinos studijų ir praktikos vienuolių. Jo mokiniais buvo Bellicus ir Lucretius.

Žinome daug methodikų tik iš vardo, kaip Xenophon iš Kos (rašė apie anatomišką terminologiją), Ailius Promotus (apie vaistus ir nuodus). Ailios Promotus gyveno apie 130 m. po Kr.; užsiliko jo rinkinys prietaringų gyduolių Ἰατρικὰ φυσικὰ καὶ ἀντιπαθητικά, ir rinkinys receptų 130 perskyrimuose: Δυναμερόν, MSS. Lavus chirurgas Leonidės iš Aleksandreijos, Proklos ir t. t. Galiaus jie susiliejo su kitomis mokyklomis, nors šiaip jų pažvalgos ir raštai labai mėgiami buvo viduramžiuose.

XII.

Medikalė professija Romos impėrijoje.

Romėnai nesukūrė nė medicinos mokslo nė professijos, jei bent skaitytum Augurus, Haruspices ir kitus prietarų tarnus. Reguliariais gydytojais buvo Graikai, kurie turėjo viešas — „medicinae", kur jie užrašinėjo, rengė ir pardavinėjo vaistus. O pelnyti pinigus darbu skaitėsi tinkama vergams. Kaipo tokie ir kaipo maudytojai, barzdaskučiai etc. atsikraustė Graikai, Romėnų neapkenčiami. Anot Pliniaus „Romėnui garbė (!) neleidžia kurti medicinos professiją, o nedaugelis Romėnų, kurie imasi ją studijuoti, yra atskalūnai, nuperkami Graikų". Romėnai pirkdavosi svetur medici-servi, ar tokius namie prisiaugindavo. Ant jų pastatomas buvo užveizdas (superpositus medicorum). Gydytoją ir akušėrę įvertindavo iki 60 solidi (315 dol.), paprastą-gi vergą 20 solidi, eunuchą 50 solidi.

Medici liberti buvo vartojami viešoje tarnyboje (servi vel liberti publici); jie labiau buvo vertinami už privačius servus medicus. Ponai kartais paliuosuodavo servus su sąlyga, kad dykai gydys jų draugus ir kad, reikalui ėsant, parems juos pačius pajamomis iš praktikos.

Quiritai nemėgo medikų, nors ir geresni ėmė atvykti iš Graikijos ar Aigypto. Vydavo juos laukan. Šiek-tiek pakitėjo nusistatymas, kada Caesaris (100 — 44 m. pr. Kr.) suteikė visiems gydytojams pilietybę (gydytojas Antistius apžiūrinėjo jo mirtinas žaizdas). Asklėpiadės ir Mūza labai pakėlė gydytojų vardą viešumoje. Mūza išgydė Augustą, laimėjo pilietybę, daug piningų, ir ricieriaus žiedą (tai prototypas žiedo, vėliau užmaunamo ant piršto gydytojui, kada baigdavo mokslą...). Vėliau ištvirkę Romėnai ėmė labai vertinti gydytojus, dėliai savo kūno paliegimo. Hadrianas 133 m. paliuosavo juos nuo pagalvių, militarės tarnybos, nuo davinėjimo arklių pastotėms etc. Ciesoriai sukūrė priedvarinius gydytojus (archiatri palatini), miestų ir sričių gydytojus (archiatri populares), buvo dar archiatri municipales. Collegium archiatrorum susidėjo iš visų miesto archiatrų ir kandidatą rinkdavo į gildiją — ordo archiatrorum — daugumu balsų (Romoje 7 iš 12) dėliai jų nuopelnų ir sugebėjimo.

370 m. po Kr. dėl archiatri populares įstatymas sako: „Jie gaus metinę algą labiau, kad garbingai patarnautų bėdnuo-

menei negu kad žemintųsi turtuoliams. Nutarime, kad gautų šį-tą už savo patarnavimą nuo tų, kurie yra pasveikę ir jiems patys duoda, bet ne nuo tų, kurie dar tebesti ligos pavojuje". Jie turėjo tiesą ir pareigą mokyti mediciną, o bėdinus studentus jie mokė dovanai.

Arachiatrų kollėgijos turėjo užžiūrą ant šiaip gydytojų (artifices), tarp kurių jau buvo žydų Romoje I-ame amžiuje. Jų pajamos prigulėjo nuo ligonių mokėjimo už gydymą. „Įsakome, kad gydytojai, ypačiai archiatri ir ex-archiatri, drauge su jų moterimis ir vaikais, kaip jų savastis, bus liuosi nuo mokėjimo mokesnių, ir nuo visokių urėdų viešų ir civilių; ir kad jie nebus verčiami vaišinti viešus svečius provincijoje, ir kad nelaikys jokio viešo urėdo, nė-gi kviečiami bus gintiesi teisme, nė-gi kviečiami bus prieš imperialį teismą išlauk jų provincijos; ir jie nebus įžeidžiami jokiu būdu, o kas juos įžeis, bus baudžiamas sulig numatymu paties magistro. Liepiame stipendiją ir algą mokėti jiems, kad dauguma jų galėtų labiau atsidėti liberalėms studijoms ir minėtoms dailėms". — Tai buvo paskatinimu bendruomenės ignorantams lįsti į pelningą professiją, kuri taip persipildė, kad Galėno laikais daugelis taip vad. gydytojų nemokėjo gerai skaityti.

Tarp tų gydytojų buvo daug specialistų: okulistų, auristų, chirurgų, dentistų (netikri dantys, ir eilė dantų, padirbtų iš drambliakaulio, o sukergtų aukso viela, yra žinomi nuo laikmečio 12 toblyčių!), ūroskopistų, kraujaleidžių, klysterizatorių, žolininkų, pieninininkų, gynaikologų (dirbusių dažus, dantų miltelius etc.), plaukų gydytojų, hernijos gydytojų, massažistų etc.

Tarpe okulistų paminėtini: Charmis (50 m. po Kr.), kuris už pagydymą paciento gavo 10.000 dolerių; P. Decimius, klin. gydytojas ir okulistas, buvęs vergu, paliko didelę fortūną! Gaius ir Euelpidės (54 po Kr.), Zoilius (61 m. po Kr.). Jų mosčių puodukai ir verslo antspaudai tapo atrasti visur, kur buvo stovėję Romėnų legionai.

Romoje medicinos mokslo ir praktikos žlūgimas, moralės spėkos smukimas, pasiekė augštybės ir tiesiog bridino širdį, taip, kad Galėnas, gerbiantis savo professiją, išsitarė: „Nėra skirtumo tarp plėšikų ir gydytojų, tik tiek ką anie savo nedorybes vykina kalnuose, o šie Romoje". Satyrikai-gi skundė tūlus gydytojus už vogimą belankant ligonius, pvd. už išlupinėjimą brangakmenių iš akių statulų ir t. t.

Publika ne mažiau buvo kalta už taip apverktiną padėtį:

„Publika nesišaukia geriausių gydytojų, bet tokių, kurie pataikauja jų užmačioms. Kur pasirenkant gydytoją nėra pamąstoma apie skirtumą asmenyse, o gerieji ir blogieji yra lygiais skaitomi, ten kiekvienas gydytojas žiūri, ką jis galėtų laimėti be triūso, ir kas siūlo viltį laimėjimo" (Galėnas). „Žmonės, kurie nemoka graikiškai, nepasitiki gydytoju, kuris praktikuoja savo dailę ne Graikų stiliuje; iš tikro jie mažiau pasitiki, kada supranta, kas tinka jiems pagydyti" (Plinius).

O kaip prie publikos meilintasi! „Viešpataujant Nėronui, visas svietas nuo Velliaus Valenso perėjo prie Thessalo, kuris prašalino visus senesnius receptus ir su piktumu koliojo gydytojus visų amžių; su kokiu išmintingumu ir talentu, galima matyti iš to, kad jis save ant antkapio pavadino „gydytojų nugalėtoju". Jokis važnyčia ar vaidyla nėra turėjęs tiek pasekėjų gatvėje. Tik Krinas iš Massilijos pralenkė jį, po priedanga didesnio rūpestingumo jungdamas mediciną su astrologija, ir dėmesį kreipė į valandas. Šitie žmonės vadovavo Romoje, iki staigu Charmis iš Massilijos užklupo miestą, ir netik paniekė senesnius gydytojus, bet ir jų šiltas maudynes, ir užrašinėjo šaltus mazgojimusi net žiemos viduryje, grumdydamas ligonius į ežerą. Ir nėra jokios dvejonės, kad šitie visi gydytojai troško įsigyti skilbą naujoviškumais, ir taip smerkėsi į mūsų gyvatą. Iš to taip-gi apgailėtini jų vaidai pas ligonio patalą, kur jų nė vienas neturi tos pačios nuomonės iš baimės pasirodyti sekėju kieno-nors kito. Kasdien šita dailė kitėja ir tikrai: kaip tik kas-nors yra lavus iškalbume, jis tuojau tampa sprendėju gyvasties ir mirties pas mus". (Plinius).

Be to, gydytojos ir akušėrės užsiiminėjo gydymu, o akušėrės turėjo viešas funkcijas kaipo ekspertai teisme! Šaukdavo 5 akušėres į prisiekusius teisėjus, ir 3 išnešdavo nuosprendinį. Retkarčiais kviesdavo gydytoją. Vėliau akušėrės įsisteigė gildiją. Be skaičiaus maudynių laikytojai (jiems tekdavo chroniškos ligos), barzdaskučiai, gladiatorių gydytojai (iatraliptae, aliptae), magikai ir exorcistai, teatriniai gydytojai etc. kaišiojo pirštus į mediciną, kaip ir kiek panorėdami.

Paikšai gydytojai dabino savo buveines ir dėžes visokiais niekais, kad minios dėmesį pritraukus; kiti ligonius kvietėsi iš gatvės. Šarlatanai operuodavo ant pastolių, kuriuos vežiodavos iš vietos į vietą...

Mokesnis už vizitą — 29 centai (amerik.), nors varžytynės

dar sumažindavo ją. Atskiruose dalykuose daug mokėta: Galėnas sykį gavo 2.100 dolerių, o Krinas iš Massilijos sugrobojo tiek turto, kad miestams sienas statė, ir tai dar turėjo bent $^1/_2$ milijono dolerių: Chirurgas Alkon, Klaudijui ligonius gydant, nubaustas $^1/_2$ milijono dolerių užmokėjo, ir veikiai tą sumą atsidirbo. Bene iš to kilo priežodis: Galenus dat opes! Bet-gi dauguma gydytojų gyveno varge, kaip galima spręsti iš plėšimų systėmos, kurią Ulpianus († 228 m.) stengėsi prašalinti, liepdamas grąžinti nuskriaustam ligoniui viską, kas buvo apgaulingai išplėšta.

Legijonuose (4200 vyrų) buvo vienas medicus legionarius ir 10 kohortų gydytojų. Laivyne buvo po vieną gydytoją trirėmėje. Visi ant algos. Armijos ligoninės buvo žinyboje praefectus castrorum (tribunus, comes), kuris užveizdėjo gydytojus. Sužeistuosius talpindavo į sėtras (valetudinarium) pas stovyklą, pas porta praetoria; maudynės ten retkarčiais atsirasdavo; jei galima, sužeistuosius gabeno į artimus miestus.

Mokydavo iš pradžių atskiri gydytojai už tam tikrą honrarą, vėliau archiatri ir jų kollėgijos. Studentai lankė augštesnes mokyklas, atsiradusias Nėrono laikais, nors provincijoje jau anksčiau jų netrūko (Massilia Galijoje etc.). Medicinos mokyklų pas Romėnus nebuvo. Aleksandras Sevėrus (222 — 235 m.) davė algą ir paskaitoms kambarius profesoriams — medici scholares, kurie studentus imdavosi pas ligonių patalą; už tai Martialis satyrose skundžiasi:

Languebam, sed tu comitatus protinus ad me
Venisti, centum, Symmache, discipulis;
Centum me titigere manus Aquilone gelatae.
Non habui febrem, Symmche, nunc habeo.

Ligoninės vergams (valetudinaria ir veterinaria) buvo ūkiuose (o gal ir miestuose Respublikoje ir impėrijoje) po priežiūra Viliko ar Vilikos. Vaikai būdavo išmetami laukan. Tik Nerva (96 — 98 m.) įsteigė rastinukams azyliumus, kur vienam užlaikymas metams kainavo apie $7^1/_2$ dolerių. Antoninus taip-gi įkūrė ligoninę gimdyvėms Argolyje, Viešąją hygieną prižiūrėdavo aediles: akveduktai, drėnažas (Pontinės balos), cloacae etc. Maudynės buvo užlaikomos iždu ar valstybės ar miestų (kaina $^1/_2$ cento).

Vaistinių nebuvo, patys gydytojai ruošdavo savo vaistus, turėjo vaistų dėžes (amphorae) ir svarstykles, „apotheca" — gi

būdavo ant augšto namuose — vyno grinčia. Kartais žoles patys gydytojai (Galenas) rankiodavo. Brangesnėsės skaitėsi pagelbingesnėmis. Seplasiae ir Seplasiarii pirkliavo žolėmis ir mostymis, vartojamomis kasdien. Vėliau impėrijoje jie laikydavo electuaria, akių mostis ir mazgojimus (collyria), emplastra ir malagmata (suminkštinančius pridėčkus). „Gydytojai — daugelis vos težino vaistų vardus — patiki Seplasiariams, kurie visuomet sužagia savo medicinas ir parduoda senus plėstrus ir collyria ir vaistus, pagadintus senumu", ir todėl Plinius vadina Seplasiarius nuodų maišytojais (medicamentarii). Tą pat sakoma apie Pharmakus ir Pharmakeutria, tai vyriški ir moteriški nuodytojai, kerėtojai ir užžadėtojos. — Pharmakeutai ir pharmakopolai keliaudavo iš vietos į vietą, „ir jų kalbos mes pasiklansome, bet jokis paliegėlis jiems nepasitiki". Buvo herbarii, rinkėjai, ir pharmakotritai, malėjai vaistų. — Aršiausiais Romoje pirkliais buvo medicae. Skaičius jų Romoje buvo didelis. Nuo Kaligulos laikų ant jų mokesnis buvo dedamas, ką vėliau taip-gi papos darydavo; medicae — tai paprastos senos prostitutės, ir Sagae; jos gydė moteris, rengė meilės apdavus, aborcijos gėralus, ir žudydavo bei išmesdavo laukan kūdikius, mat pas Graikus ir Romėnus gyvata ir mirtis vaikų prigulėjo nuo tėvų užmačios! Medicae ir Sagae praktikavo įkimšimą vaginan tamponų, kad įspėjus koncepciją (kaip nesenai Neo-Malthūziškiai). Juk net imperatorių dukterys (Julia) forume parsidavinėjo, ir imperatorienės naktymis važojosi lyg nymphes du pavé, ieškodamos progos prostitucijai (Messalina). Kartais mat palavykai ir prostitutės valdė svietą — rods tai nesveiko proto žmonės, aukos satyriazies ir nymphomanijos.

XIII.

Kompiliacijos phyzikoje ir medicinoje.

Viskas impėrijoje labai atsimainė. Kanalai, militariai keliai, pašto įstaigos, ligonių ir vargšų globojimas, auklėjimas jaunuomenės, policijos sutvarkymas, susirūpinimas įstatymais ir teisingumu — parūpo valdžiai. Bet dingo senoji jėga. Turtai, šykštumas, goslumas privedė prie griovimo liuonu ir įgeidžiais. Quiritai neteko žingeidumo! Šalia prabangos šmėkšojo vergija. Romėnai nebuvo įlinkę prie medicinos

mokslo. Po Asklėpiadžio laikų kilo systėmos su ginčais ir subtilitatėmis. Berods buvo mokytų žmonių, jie kompiliavo, bet ne ką nauja kūrė; dirbo sukrautines gyduoles ir stebūklingus specifikus, bet neliko moralės ir phyziškos spėkos.

Ir anatomija apleista tapo, imta gyvulius piaustyti, ypačiai bezdžiones. Ir phyziologija nieko nepraturtėjo. Atsižymėjo kaipo anatomai:

Ruphas iš Ephėzo mokėsi Aleksandreijoje ir praktikavo Trajanui viešpataujant. Iš daugybės jo veikalų yra užsilikę;

Περί ὀνομασίας τῶν τοῦ ἀνθρώπου μορίων pavadinimai kūno dalių;

ἰατρικὰ ἐρωτήματα gydytojiški klausimai, ligonių tyrimas, puiki diagnostika;

σύνοψις πνρὶ σφυγμῶν, peržvalga mokslo apie pulsą (galbūt jam pakištas veikalas);

Περὶ ποδάγρας — tik barbariškame latyniškame vertime užsiliko;

Περὶ τῶν ἐν νεφροῖς καὶ κυστει παθῶν, inkstų ir pūslės ligos;

Περὶ σατυριασμοῦ καὶ γονορροίας, Satyriasis ir sėmens tekėjimas;

Περὶ φαρμάκων καθαρτικῶν; katharzies vaistai;

Περὶ διαίτης, kn. V — panaudojo Oreibasius ir Arabai.

Be to, Ruphas rašęs apie medicinos historiją, akūtes ir chroniškas ligas, chirurgiją, ir t. t. Jis pirmas aprašė chiasmą, pažinojo lęšies kapsulą, ir prajautė skirtumą tarp jutimo ir judėsių nervų; nervų systėmai jis priskaitė vadovavimą visose funkcijose. Mokyme apie pulsą jis remiasi Hėrophiliu, aiškina guolį ir judėsį širdies, įvairiavimą pulso pagal amžių ir ligose, ir atskiria visokiariopas pulso rūšis pagal greitumą, stiprumą, dažnumą ir pagal savybę artėrijos; ypatingos rūšys pvd. su pertraukomis (παρεμπίπτων), formicans (μυρμηκίζων), dikrotiškas, vermicularis (σκωληκίζων) etc. — Ligose mįžimo organų, reikia pasakyti, kad inkstų įdegimuose pradžioje jis nedavinėjo diūrėtikų, o davė šiltus klistyrus; vyrų pūslės įdegime jis atkalbinėjo vartoti kathėterį, o šiltą, įlaidų gydymą (pridėčkus, maudynes, klistyrus, suppositoria, spūdą ant pūslės); be to, jis aprašo pūslės kraujavimus, paralyžių, akmenį (bimanualis tyrimas), prostatų abscessą (kaipo tanai), ir daugiau duoda tinkamą therapiją tokiais atvėjais. Jis bene seniausias rašytojas apie bubonų pestį, lėprą ir kondylomus, aprašo trauma-

tiškąjį erysipelį, epithėlialę karcinomą, sausgyslių tanus (perspaudimas ganglijų), ir paplitimą Guineos kirmino sako pareinant nuo blogo geriamojo vandens. Iš chirurgijos jis smulkmeniškai aprašo pagerintą hippokratišką ištęsimo suolą ir pamini kraujatekių stabdymą (pirštu užspaudžiant, kompressą užrišant, šaltį, adstringentia, torsiją, ligatūrą, perpiovimą įpiautų indų), ir pamini traumatiškus aneurismus; jis taip-gi kreipė domę į gynaikologiją (dysmenorihoea, nėštumo diagnozis ir nėščiųjų hygiėna). Ir hygiėnoje Ruphas yra davęs neblogų patarimų, glamonėjo psychiatriją; jis aliėnistas: rašė apie melancholiją ir ligonį, tikrinantį, kad jis neturįs galvos, įtikino, kad ją turi, užmaudamas jam švininę kepurę, ir išradęs yra visą eilę vaistų kompozicijų, kurių tarpe ypačiai pagarsėjo ἱερά (buvo dar ἱερὰ πικρά Andromacho, ἱερὰ διὰ κολοκύνθιδος arba δι' ἄλλόης Archigenio). Anot Rupho ir febris yra dideliu vaistu, ir jis norėtų, kad galima būtų ją dirbtinai pagaminti, ką — sako — tūlos Afrikoje gentės atsiekiančios su ožio mįžalais. Historijai anatomiškos nomenklatūros svarbus jo raštas apie pavadinimus kūno dalių: jis savo žiniją įsigijęs bezdžionių skriodimais ir skundžiasi, kad jo laikais reikią apsiriboti gyvulių skriodimu, kad kūno paviršį vos ant gyvų vergų tėsą leista demonstruoti, o seniau pamokymų tikslams skriozdavę žmogaus lavonus. Skaitydami jo Onomastikoną gauname įžvilgį į jo mokymo methodiką; štai įdomi vieta,

„Ką-gi κίθαρις lošdamas pirmiau mokeisi? Užgauti kiekvieną stygą ir ją pavadinti. Ką-gi kalbos moksle pirmiau mokinaisi? Kiekvieną raidę pažinti ir pavadinti. Ar-gi nepradeda taip pat kitose dailėse metalų apdirbėjas, kurpius, dailydė, pamokas tokiu pat būdu nuo pavadinimų, beja pirma nuo vardo geležies, prietaisų ir kitų tolygių daigtų, kurie atsineša prie dailės? O kilnesnėsės dailės, ar pamokose jos ne taip pat prasideda? Ką-gi tu geomėtrijoje pirmiau mokeisi? Žinoti, kas yra punktas, brūkšnys, lyguma, paviršis, trikampių pavidalas, skritulys ir kas tam panėšu, ir tai vis tikrai pavadinti. Ar tu ir mediciną nori mokintiesi pradedant nuo pavadinimų, beja pirmiau, kaip reikia pavadinti kiekvieną kūno dalį, paskui ką kitą, kiek burnos kalba pasiekti įstengia? Ar gal tau išrodo užtenką, kad aš tau pamoju lyg nebylys ant to, ką tu išmokti privalai? Man tatai jokiu būdu neišrodo geriau, nes kaip mokymasi pats per savę, taip pamokymas kieno kito šitokiu būdu nėra nė lengviai perimamas nė lengviai pervedamas.

Aš tai taip sau manau. Kada tu klausaisi ir žiūri į šitąjį bernioką, tu pirmiau matomus daigtus parėgėsi, paskui mes mėginsime tave pamokinti, kaip reikia pavadinti vidujines dalis, skriosdami gyvūną, kuris žmogui labiau panėšauja. Nes nors tojo žiedalas nevisai žmogaus žiedalą atatinka, tai vis-gi tątai netrukdo bent svarbiausius dalykus kiekvieną išmokinti. Senuose laikuose rods tokius dalykus su geresniu pąsisekimu pamokindavo ant žmogaus".

Nėsant lavonų sekcijų, gydytojai turėjo pasitenkinti pažintimi anatomiškos terminologijos, ir todėl tokius raštus pagaminę yra Aristotelis, Xenophon iš Kos, Apollonios iš Memphis, Soranas ir Ruphas. Anatomiški paveikslai iš senesnių laikų neužsiliko, tik iš Byzantiškių laikmečio. Osteologija buvo geriau apdirbta. Ruphui neteisiai primetamas veikalas περὶ ὀστῶν gan gerą pamoką duoda apie kaulus (matomos kaukolės siūlės, skaičius kaulų karpo, talus, calcaneus etc.).

Marinas, 100 m. po Kr., visą anatomiją aprašė veikale iš 20 knygų ir mėgino išrišti svarbius phyziologijos klausimus tai prityrimu, tai (tur-būt) bandymais (pvd. ar artėrijose randasi kraujas, ar į plaučius gaunasi skysčiai, ar smegenys pulsuoja etc.). Mes tik tūrinį tų knygų težinome: Marinas žinojo 7 kranialius nervus, atidengė nervus laryngeus inferior ir grobų liaukas. Kad jis buvo dideliu anatomu, matome iš to, kad Galėnas iš jo veikalo darė ištraukas, ir ypačiai raumenų ir nervų anatomijos srityje juo vadovavosi.

Marino mokiniu buvo Kvintas (Quintus). Galėnas mini jį kaipo baidantį pavyzdį rupumo: jis gerokai vynu kvepėjo ir tūlame ponų name karščiuojančiam ligoniui, kuris anam tai išmėtinėjo, atsakė: „Na ką čia, tavo febris dar blogiau atsiduoda"; tojo-gi mokiniais buvo Numėsianas iš Korintho, Satyras iš Pergamono, ir Lykas iš Makedonijos, sūnus Pelopso, priešgyna Galėno, rašė apie raumenius, kurioje šakoje yra atsižymėjęs taip-gi Ailianas jaunesnysis. Minėtini dar Martialis, Julius Pollux (2-me amž. po Kr.), kuris rašęs „apie dalis žmogaus kūno". Iš Aleksandriečių 2-me amž. paminėtini anatomai Hėrakleijanas ir Julianas.

Gydytojai išėję yra iš Romėnų šeimynų: Quinti, Cassii, Calpetani, Rubri, Arruntii.

Minėtini yra Cicerono laiškai į Attikų ir raštai De natura deorum (cap. 54—57), De senectute.

Dilettantizmas medicinoje dalinai plito, kad atsipalaidavus nuo svetimžemiečių ir kad įgytasias žinias sunaudojus del familia rustica valetudinarijose. Stebėtinos yra pastangos tautiškai nusistačiusio polyhistoro Marko Terentiaus Varrono (117 — 26 pr. Kr.), kuris visose mokslo srityse bėglus buvo ir savo didėj encyklopėdijoje (Disciplinarum libri IX) kaip ir rašinyje apie ūkį (Rerum rusticarum libri III) nepaliko nepasvarstęs medicinos reikalus. Be to, Varrono imagines (biographijos ir paveikslai) lukšteno gydytojų historiją, o raštas „Catus sive de liberis educandis" gydytojų dalykus. Rašte de re rustika Varro pamokina statymą namų kaime, pasakoja, kaip epidėmijai siaučiant Korkyroje (Korfu) jis nešė pagalbą ventiliavimu, ligonių izoliacija, atnaujinimu gyvenamųjų trobų, ir labai įdomu, kad jis nuspėja malariją pareinant nuo nematomų gyvūnėlių: „Animadvertendum etiam si qua erunt loca palustria... quod crescunt animalia quaedam minuta, quae non possut oculis consequi, et per aëra intus in corpus per os ac nares perveniunt atque efficiunt difficiles morbos".

Pelno ieškantieji medikastrai rūpinosi polypragmazija ir polypharmakija, spekuliuodami žmonių kvailumu ir lengvatikyste, remdamiesi empirizmu be dvasios. Literatūroje tad užtinkame rinkinius receptų be moksliškos kritikos, kurie dažnai mėtriškoje formoje parašyti, o šauklių garsiai skelbiami, miniai smigo į akis ir rodėsi naudingais ėsą. Tik nedaugelis gydytojų stengėsi moksliška terminologiją įnešti į tą chaosą ir vaistus moksliškai tyrinėti, o dauguma džiūgavo skaičiumi kompozitų, antidotų ir keistų panacėjų, juos poėtiškais vardais papuošdami. Užmiršo Hippokračio maximą, kad „gamta vienatinai gydo". Daugelis tokių pharmakologų kas-žin ar to vardo verti yra, bet-gi jų receptai pateko į med. literatūrą ir per daugelį metašimčių medicinos arsenale įkūnyti tapo. Tarp pagarsėjusių pharmakologų randame:

Herenius Philon iš Tarso, 20 m. po Kr., išradėjas „philoniumo" nuo dieglių (ten randasi opium), aprašyto versais. Celsus mini jo kollyriumą.

Sextius Niger, kurio gražų veikalą περὶ ὕλης (materia medica) Plinius panaudojęs yra.

Servilius Damokratės 25 m. po Kr., jambais aprašinėjo sukrautines gyduoles: malagmata, akopa (pastiprinimui), antidota, plasterius, dantų miltelius etc. (Carmina medicinalia).

Tiberius Claudius Mėnekratės, 54 m. po Kr., iš Zeophlėtos, gyd. imperatoriaus Tibėrijaus, rašė apie pharmakologiją, veikalą pašvęsdamas ciesoriui; ten svoriai žodžiais išrašyti: αὐτοκράτωρ ὁλογράμματος ἀξωλόγων φαρμάκων. Jo emplastrum diachylon, švin-glėtės plėstras su žolių ištraukomis, bent iš vardo užsilaikė iki šiandien.

Hėras iš Kappadokijos rašė veikalą apie νάρθηξ = vaistų dėžė.

Xenokratės iš Aphrodisias, 70 m. po Kr., rašė apie žuvų maistingumą: περὶ τῆς ἀπὸ ζῴων τροφῆς. Jis ypačiai platino įtikėjimą būrimams, slaptiems vaistams, ir kad iš gyvūnų vaistai stebūklingai gydą: į vaistus įvedė tad skretenas: hippopotamo ir dramblio (šlapio) dalis, šikšnosparnių kraują, net dalis žmogaus kūno: mėsą, smegenis, jaknas, kaulus, prakaitus, ausų vašką, menstrualį kraują, žmogaus kraują, spermą, mįžalus, ir šūdą (įtrynimui burnos ir kaklo).

Asklepiadės Pharmakion, 100 m. po Kr., siūlė vaistams žmogaus ir gyvulių exkrėmentus.

Apollonius Archistrator iš Pergamono, 80 m. po Kr., matė atsitikimus smegenų įdegimo nuo saulės kaitros (insoliacijos).

Pedanios Dioskūridės, 40—90 m. po Kr., iš Anazarbos, Kilikilijoje, mokėsi Tarse, kur buvo philozophijos mokykla, ir toliau bene Aleksandreijoje. Nėrono ir Vespasiano laikais tarnavo 54 — 79 m. gydytoju Romėnų armijoje ir tokiu būdu patekęs į įvairias šalis (Italiją, Galliją, Hispaniją, Vokę, Graikiją) įsigijo botaniškai pharmokologišką žiniją, studijavo kilmę, išvaizdą ir veikmę svetimų gyduolių: περὶ ὕλης ἰατρικῆς. De materia medica. Jis pažįsta Arabijoje augančias medic. žoles, ir jo veikale randasi chėmiškas paruošimas (iš viršaus vartojamų) metališkų priemonių: jis stengiasi vengti prietarų savo gadynės. Dioskūridės paskelbė savo veikalą pirmiau už gamtinę historiją Pliniaus, kuris panaudojo Sextių Nigerį; Dioskūridės-gi pats sėmė žinių iš veikalo rhizotomo Krateuo ir Hėrophiliškio Andreas, bet Theophrasto jis, rodos, nepažinojo. Įtūris jo veikalo: kn. I: περὶ βοτανῶν: apie kvepiančias žoles, aliejus, mostis, medžius, ir jų sultis, sakus ir vaistus; kn. II: περὶ ζῴων παντοίων: apie gyvūnus, medų, pieną, taukus, apie javus, žalisas, ir aitrias žoles; kn. III ir IV: περὶ παντοίων ἐλαίων, περὶ ὕλης δένδρων: apie šaknis, augalų sulas, žoles ir sėklas; kn. V: περὶ οἴνων καὶ λίθων: apie vynmedį, vynus, ir mineralus.

Iš viso apie 600 augalų aprašyta (pas Galėną 600, Ebn Beitharą 800, Linnaeus iki 10.000, šiandien į 100.000 veislių). Jis skelbia ir vaistų klastingas priemaišas (adulteracijas). Šalia tūlų prietarų, užtinkami geri vaistai, pav. išrūgos, jaučio tulžis, aloės, papartis, cinnamonas, ol. ricini, cukrus, gyvsidabris (gaunamas iš cinnoberio), bleivosas (plumbi acetas), cupri sulphas, kepinimas rupaus antimoniumo (Dioskūrides žino jo emėtišką savybę), toliau teliuko pilvelis, mandragora (kaipo anaisthėtikas), blakės (nuo febris intermittens), suskretę prakaitai gladiatorių ir maudytojų etc. Aprašo paruošimą vaistų, vartotinų prietaisų, svorį ir daugumą vaistinių substancijų etc. Nestebėtina, kad Dioskūridės viduramžiuose taip garsėjo ir kad Oriente dar šiandien orakulu laikomas esti.

Apie namines gyduoles (εὐπόριστα) parašė dveiose knygose: περὶ εὐπορίστων ἁπλῶν τε καὶ συνθέτων φαρμάκων. Jo veikalai pažinčiai senovinės pharmakologijos tai neišsemiamas šaltinis, kurį išnaudojo vėlesnieji gydytojai. Augaliniai vaistai taip gerai aprašyti, kad botanistas Tournefort (1656 — 1708) keliaudamas po Arabiją ir Mąž. Aziją galėjo be vargo identifikuoti beveik visus augalus sulig Dioskūridžio aprašymais; taip pat Sibthorp, K. Šprengel, C. Fraas, Koch.

Be to, jam pakiša veikalus: περὶ δηλητηρίων φαρμάκων (apipenai ir priešnuodžiai) ir περὶ ἰοβόλων καὶ περὶ λισσῶντος κυνός (apie nuodingus žvėris ir pasiutusį šunį).

Philozophas ir gamtažinys ir Nerono auklėtojas L. Annaeus Seneka (3 — 65 m.), kuris liego visą amžių, parašė dingusį raštą De motu terrarum ir de immatura morte, ir savo laiškuose (Naturalium Quaestionum Libri Septem gan savrankiškai apšneka ligų kilimą nuo liuono ir paleistuvystės, nenaudą perdėto maudymosi, prakaitavimo ir gydymosi, o nuosaikumą ir kaimo orą sako prailginant gyvatą. Karčiais žodžiais jis pakartotinai pliekia šarlatanus savo laikmečio, o savo rašte De beneficiis (lib. VI) labai išgiria sargų, ištikimą gydytoją, kuriam ir honorarą užmokėjęs daug skėli už brangintiną patarnavimą: pretium operae solvitur, animi debetur. Tiki gamtos divinacijai (pvd. meteorai, komėtos, griaustiniai). Nežiūrint naudingumo gydytojų patarimų, nežiūrint įtikėjimų likimui, vis-gi naudinga ėsą pasiteirauti pas haruspex.

Vitrūvius Pollio — gyveno laikuose Juliaus ir Augusto Caesarių — garsiame veikale De architektura lib. X šneka ir apie hygiėnos reikmenes, ir vadina vietą tinkama ir

patogia, jeigu augšta, nelankoma vėjų ir rūko, toli nuo pelkių guli, kurių išgaravimai žmogui kenkia, ir ne per karšta nei per šalta esti. Negeru ženklu sanitarijos žvilgsniu reikia skaityti vietoves, jeigu paskerdus gyvulius randi jaknas dažnai nudažytas žaliai geltonai. Dienos šviesos įleidimą į grinčią reikia sureguliuoti sulig tikslu. Vitruvius pastebi, kad garsas plinta bangomis lyg verpetai kūdroje. Jis giriasi baziliką pastatęs Fano. Mini Aleksandriečio Ktėsibijaus pumpą; jis ėsąs pagerinęs vandeninį laikrodį; pats gi V. ėsąs padirbęs vandeninius vargonus, „atidengęs prigimtinę oro pressiją ir pneumatiškus principus,.. sumanęs methodus pakelti vandeniui, automatines pabūkles, ir palinksminančius dalykus visokių rūšių... strazdus giedančius su pagalba vandens įtaisų, ir angobatae, ir figūras geriančias ir krutančias, ir kitokius dalykus, patinkamus akei ir ausei". Taip-gi Plinius mini Ktėsibijaus išradimą pneumatikos ir vandeninių vargonų. Apie vandentiekius kalbėdamas Vitrūvius pažimi nenaudą švininių dūdų ir prisimena ligas švino darbininkų. Jis sako, kad gūrkliai pas žmones pasidarą tūlose vietose nuo geriamo vandens. Vitrūvius buvo genialiu architektu Augusto gadynėje. Kaip Galėnas su gydytojais, taip Vitrūvius su architektais turėjo varžytines, bet pasitiki savo mokslumu, ir sako: „Doctum ex omnibus solum neque in alienis locis peregrinum... sed in omni civitate esse civem".

Aulus Gellius, g. 130 m. po Kr., sako, kad ir šiaip žmonėms reikia šis-tas žinoti iš medicinos ir iš visos žinijos skaitymų paduoda pastabas apie 7 mėnesių kūdikių sugabumą gyventi, apie penkergius vaikus, abortus, apie blogai lemiantį 63 metą amžiaus, apie pareigą žindymo ir t. t. Jo veikalas: Noctes Atticae.

C. Plinius Secundus vyresnysis gimė 23 m. po Kr. vietovėje Komo (Novum Comum), anksti atvyko Romon, kur jis tapo valdininku. Nors militarėje tarnystėje kartais toli keliavo (į Vokę), ar prie dvaro tarnavo ar prokuratoriumi Hispanijoje buvo, ir galiaus laivyną pas Misenum vadovavo, jis atsidėjęs literariškai veikė, ir rašė apie karės mokslą, historiją (tąsa Aufidijaus Bassaus), rhėrotiką („studentas"), grammatiką (De dubio sermone), ir ypačiai su netikėtinu stropumu Naturalis Historia, kurios medžiagą sėmė iš 146 Romėnų ir 327 svetimų autorių. Krito auka savo žingeidumo pas Stabiae dideliame Vesūviaus išsiveržime 22/VIII/79 m.

po Kr. Katastrophą vaizdžiai nupiešia jaunesnysis Plinius Tacitui. Šits brolėnas praneša, kad Plinius nuolatos skaitė ir valgydamas ir besimaudydamas ir kelionėse, ir greitaraštis sekretorius jo Notata užrašinėjo. Iš knygų jis darydavosi išrašus. Į du metu jis įstengė (77 ir 78 m.) pagaminti stebėtiną gamtos mokslų encyklopėdiją. Kalba ten prasta, išsireiškimai sunkoki, tamsumai mįsliški (kaip ir pas Sallustą ir Quintilianą). Viduramžiuose veikalas skaitėsi vademecum gamtamokslio žinijos. Vertybė jo tvylo medicinos ir gamtamokslio historijoje, o taip-gi geographijos ir dailės (meno technikos) historijoje. Susideda iš 37 knygų: 1) įturis ir šaltiniai; 2) mathem.-phyzikalis visatos aprašymas; 3-6) geographija ir ethnographija; 7) anthropologija; 8-11) zoologija; 12-27) botanika; 20-27) vaistai iš augalų karalijos; 28-32) vaistai iš gyvūnų karalijos; 33-37) mineralogija atžvilgiu medicinos, tapybos ir skulptūros. Augalus jis studiavo botaniškame darže gydytojo Antoniaus Castor'o Romoje, šiaip rėmėsi skaitymais, kartais prietaringų autorių, kurių tarpe ypačiai minėtini Varro (medicinos historija), Lenaeus (augaliniai vaistai), Nigidius Figulus (gyvuliniai vaistai) ir Sextus Niger. Veikalas įkvėpė C. Himly 1800 m. pavartoti hyoscyamų ir belladonną praplėtimui pupillės, po to kaip jis pas Plinių užtiko, kad prieš kataraktos operaciją į akis įtryniodavę sultis augalo anagallis (lib. XXV. 92).

Plinius pažinojo kataraktą, membrana pupillaris, coloboma (spraga akies obuolyje) ir mydriatiškes gyduoles. Tarp kit-ko jis mums posteringauja: „Kaslink moterų menstruacijos, retai ką galima ėsą rasti keistesnio ir baisesnio savo rezultatuose. Vynas nebaigęs fermentuoti surūgstąs. Šunys palaižę menstrualio kraujo pasiuntą. Skruzdės pameta savo maisto sandėlį, prisiartinus prie jo moteriai turinčiai antdrapanes"... Jis mat be kritikos kartoja, ką buvo skaitęs pas kitus; bet geriau rašo apie žoles ir vaistus. Sako, jis pažinojęs tūlą akinių rūšį („Nero princeps gladiatorum pugnas spectabat in smaragd"), o gal tai tik dažytas stiklas akių protekcijai? Kas nori nutukti ir sustorėti, anot jo, privalo gerti valgydamas, o kas nori sutęvėti, tegul negeria valgant ar paskui. Gydant krūtinės ligas, jis siūlo jūrės keliones ir paskui apsigyvenimą Aigypte labiau negu buvimą kvapniame nuo sakų pušynų ore, kas priešinasi Celsaus pamokymams.

Plinius, kaip Kato, su panieka žiūrėjo į Graikų gydytojus,

ir todėl nedarė skirtumo tarp moksliškos ir visokiariopų lyčių rupios empiriškosios medicinos. Jis mums piešia senovės liaudies mediciną. „Ir nėra abejonės, kad jie visi triūsiasi apie mūsų gyvatą, kad ką-nors naujo išradę laimėtų sav reputaciją. Iš to teka anie pagailėtini disputai pas ligonius; nėsa nė vienas neturi tos pat pažvalgos kaip kitas; iš to taip-gi įrašas ant nelaimingos aukos kapo: „Jis mirė dėliai gydytojų sumišimo". Ta bergždžioji dailė keičiasi taip dažnai ir taip apgailėtinai, ir mus čion ir ten tąso papūtimas Graikijos dvasios". „Dėja nėra jokio įstatymo prieš nederingumą, nė nepadaroma nuostabesnio pavyzdžio. Jie mokosi mūsų kūno pavojais, ir eksperimentuoja iki pacientų mirčiai (discunt periculis nostris et experimenta per mortes agunt), ir gydytojas esti vienatina ypata nenubaudžiama už žmogžūdystę". Įdomųs esti taip-gi sekantieji išsireiškimai:

N. H. II. 5. Deus est mortali iuvare mortalem...

II. 6. Non tanta coelo societas nobiscum est ut nostro fato mortalis sit ibi quoque siderum fulgor.

Planėtos veikia žemę, II. 6: Potentia autem ad terram magnopere eorum pertinens.

Aulus Cornelius Celsus (25 — 30 m. pr. Kr. — 45 — 50 m. po Kr.) — universae naturae prudens vir (Calumella) — parašė De medicina libri octo, ir šiaip buvo encyklopedistas, nors ne gydytojas iš pašaukimo (mat gimė iš patricijų, nemėgstančių mediciną praktikuoti), bet įgijęs prityrimo savo valėtudinarijoje; todėl jis galėjo kritikuoti gydytojus teisingiau už Plinių. „Ut alimenta sanis corporibus agricultura, sic sanitatem aegris medicina promittit". — „Nepasisekimus tų, kurie praktikuoja mediciną, nereikia primesti pačiai dailai". — „Pasitikėjimas medicina esti labai dažnai, beja dažniausiai, ligoniui naudingas". — „Gudrus žmogus nesiims gydyti nepagydomą ligonį, kitaip jam teks reputacija, kad užmušo tą, kurį jo paties likimas pribaigia". — „Prityrusį gydytoją pažinsi iš to, kad jis netuojau griebia ranką, kada prie ligonio prisiartina, bet pažiūri į jį ir taip sakant patyrinėja jį ramiu žvilgsniu, kad radus, kaip jis iš tiesų yra; ir jeigu ligonis prisibijo, tai jis nuramina jį tinkamais žodžiais pirma negu eina prie tyrinėjimo rankomis": ob quam causam periti medici est, non protinus ut venit, apprehendere manu brachium: sed primum residere hilari vultu, percontarique, quemadmodum se habeat, et si quis ejus metus est, eum probabili sermone

lenire; tum deinde ejus corpori manum admovere (III b.). Celsus labai teisingai sako taip-gi: ab uno medico multos non posse curari: Eumque, si artifex est, idoneum esse, qui non multum ab aegro recedit (III. 4). — „Smulkųs žmonės neprisipažįsta prie to, kas juos apgėdina, nėsa jie neturi ko netektų: bet didžiam žmogui pritinka prisipažinti net prie klaidų, ypačiai jeigu medic. praktikos rezultatai esti perdaviami ainijos labui". „Magno ingenio, multaque nihilominus habituro, convenit etiam simplex veri erroris confessio; praecipueque in eo ministerio, quod utilitatis causa posteris traditur; ne qui decipiantur eadem ratione, qua quis ante deceptus est". Šarlatanus jis apibūdina sakydamas, kad tai jų dalykas parvam rem attollere, quo plus praestitisse videatur (V, 26, 1).

Puikioje įžangoje Celsus piešia medicinos praeitį iki Asklėpiadžiui ir Themisonui, prirodo, kaip therapija palengva skirstosi į pharmakologišką, diaitėtišką ir chirurgišką, ir bešališkai įvertina dogmatikų, empirikų ir methodikų mokyklas. Nevienatinai gamtos žinija (ypačiai anatomija ir phyziologija) padaro gydytoją, bet-gi ji įgalina jį ką geresnio atsiekti. „Verumque est, ad ipsam curandi rationem nihil plus conferre, quam experientiam. Quamquam igitur multa sint ad ipsas artes proprie non pertinentia, tamen eas adjuvant, excitando artificis ingenium. Verique simile est, et Hippocratem et Erasistratum et quicumque alii, non contenti febres et ulcera agitare, rerum quoque naturam ex aliqua parte scrutati sunt, non ideo quidem, medicos fuisse, verum ideo quoque majores medicos extitisse". Spekuliuoti galima mintyje, bet ne medicinos praktikoje: „est enim haec ars conjecturalis; neque respondet ei plerumque non solum conjectura, sed etiam experientia"... rationalem quidem puto medicinam esse debere: instrui vero ab evidentibus causis; obscuris omnibus, non a cogitatione artificis, sed ab ipsa arte rejectis". Vivisekcija ant žmogaus atmestina, o lavonų skriodimas reikalingas. Incidere autem vivorum corpera, et crudele, et supervacuum est; mortuorum, discentibus necessarium... Jis gerbia priešpėdininkus, neskriausdamas naujesniųjų. „Oportet autem neque recentiores viros in iis fraudare, quae vel reperunt, vel recte secuti sunt; et tamen ea, quae apud antiquiores aliquos posita sunt, auctoribus suis reddere" (lib. II, cap. 14). Nesykį jis nesutinka su Asklėpiadžiu ar net Hippokračiu (pvd. kaslink tikėjimo kritiškoms dienoms).

Anatomija ir phyziologija paliestos, kiek prak-

tikoj reikia. Osteologija (VIII. 1) gerai išdėstyta, kaukolė stropiai aprašyta. Atskiria orą nešančias artėrijas nuo kraują nešančių vėnų. Nervi—tai nervai, tai raumenys ir sausgyslės. Nuo viscera skiria grobus, kurių dalis intestina vadina (lib. IV. 1). Neaiškus aprašymas pajautų organų, ir akies (VII. 7 § 13).

Diaitoje ir hygiėnoje sveikiems ir ligoniams (lib. I) išdėsto pamokymus apie maitinimąsi ir gyvenimą mieste, kaime, kelionėse, įtaką temperatūros, maudynes, veiklumą, lyties pasigardinimus etc. Lib. II įvertina animalį ir vegetalį maistą, pagal tai ar jis išpučia, šildo, šaldo, rūgsta, traidina, užkietina, suminkština, mįždina, narkotizuoja. Lib. V mokslas apie vaistus ir suruošimą sudėtinių gyduolių, bei toxikologija: simplicia, visokiariopos vaistų formos, pridėčkai, plėstrai, pastillės, barstomi pulveriai, braukymui skysčiai, pillės (catapotia). Cap. 23 ir 27 užnuodyjimas nuo įkandimo ar įgėlimo žvėrių, nuo maisto ir gėrimų. Aprašyta lyssa, ir siūlo nuodus iš žaizdos ištraukti taurėmis, deginimu, čiulpimu (jeigu burna sveika), o į vidų nuodams patekus vimdo, duoda pieną, mįždo. Visatiname užsinuodyjime siūlo Zopyro ambroziją, ir mithridaticum (išskaito 37 sudėtines dalis).

Aitiologiją, sėmiotiką ir prognostiką, lib. II, semia iš Hippokračio: non dubitabo auctoritate antiquorum virorum uti, maximeque Hippocratis; quum recentiores medici, quamvis quaedam in curationibus mutarint, tam haec illum optime praesagisse fateantur". Įdomųs ženklai apsirgimo laukiant, mirties (ir facies Hippocratica), prognostika džiovos, putmenių, papilvės abscesso, jaknų abscesso, inkstų ir pūslės ligų, esti dar ir šiandien skaitytini. Toliau visatina therapija: kraują leisti draudžia tik kūnui susilpus, moko vėnesekciją ir persergsti nuo apsirikimų. Apšneka taures (iš rago ar vario), purgativus ir emetikus, masažą (frictio), gestatio (aktyviai ir passyviai judėsiai), prakaitavimus (vandens, smilčių, garo, šilto oro maudynės, saulės maudynės). Štai ką Celsus sako apie kathèterį: „Šitas instrumentas reikalingas esti netik vyrams, bet kartais ir moterims. Kad jis tiktų visiems, ar mažiems ar dideliems, gydytojas privalo turėti trejopo didumo vyrams, ir dvejopo moterims. Didžiausias vyrams tebus 15 colių ilgumo, vidutinis 12 colių, ir mažiausias 9 colių. Moterims didesnysis tebus 9 colių ir mažesnysis 6 colių ilgumo. Instrumentas privalo būti truputį linkteltas (ypačiai vyriškoji rūšis), ir kiek galima lygus, ir nė per laibas nė per storas. Ligonį paguldyk

augštynoką ant suolo ar patalo, lyg kąd gydant ligas anaus. Gydytojas stovėdamas po jo dešinei pusei paima į savo kairę ranką penį, o su dešinėje įvesdina instrumentą į urinarį taką. Kada kathėteris pasiekė pūslės kaklą, aną reikia, su peniu drauge, spustelti vidun, o galą įstumti į pūslę, ir nuleidus uriną reikia jis ištraukti laukan".

Specialė pathologija ir therapija, lib. III ir IV. Celsus nesutinka su ligų dalinimu į akūtes ir chroniškas, bet dalina į visatinas ir lokales (a capite ad calcem). Prie visatinų priguli įvairios febrės ir jų diaitėtiškas gydymas; atmeta theoriją kritiškų dienų, pulsas duoda jam matą jėgų padėties ir esti vadu į therapeutišką įsikišimą. „Notae vero inflammationis sunt quatuor, rubor et tumor, cum calore et dolore" (III, cap. 10). Dvasios sutrikimuose jis svarbą deda ant psychiško gydymo: draugiškas kalbinimas, klastos, barimas ar grasinimas, recitacijos, muzika: Cogendus est et attendere et ediscere aliquid et meminisse. — Toliau morbus cordiacus (maitinti siūlo klysmais), lethargus, hydrops (tympanitis, leukophlegmasia ir ascites), tabes (atrophia, kachexia ir plaučių phthisis), epilepsija, icterus, lėpra etc. Gydant epilepsiją siūlo diaitą (vengimą vyno ir koïto), mini liaudies gyduolę: gėrimą žmogaus kraujo: miserum auxilium tolerabile miserius malum fecit. Lib. IV: ligos atskirų organų, ypačiai galvos sopėjimai (hydrocephalus, tetanus), jaknų (abscesas, cirrhozis su hydropsu), blužnies (be diūrėtikų siūlo galvijų blužnį — organotherapiją!), inkstų; nuo taenios siūlo česnaką, tošį pomegranatų; nuo askiradų ir oxyūrio — aliejaus klistyrus ir pipirmėčių vandenį. Galiaus rekonvalescentų globojimas.

Anot Celsaus gydytojui tinka stipri ranka, smili akis; turi būti jaunas, bebaimus ir gailistingas, be reikalo nesiskubinantis, piaujantis kiek reikia, o ne atsižvelgiantis į ligonio riksmą. Lib. VII ir VIII Chirurgija, bet ir lib. V, cap. 26 — 28 (chirurgija žaizdų, nudegimų, skaudulių ir tanių) — tai šaltinis to, ką nuveikė Aleksandriškė mokykla: tik nėra ten įgimtų luxacijų, sukreivėjimo stuburkaulio, sužeidimų kaklo, operacijos hydrothorax'o. Čion Celsus apšneka sužeidimus ir jų symptomus, pvd. smegenų: kraujas teka iš nosies ar ausų, vemia, tampo; nystagmus, delirium, žaizdų išsunkas, therapiją fraktūrų (kuriose siūlo ištęsimą (extensiją) ir kaulų galų patryniojimą, ar net įpiovimą iki kaului), luxacijų (kurias

linki atstatyti prieš įdegimui atsirandant), karies ir nekrozis kaulų, hernia (kuri atsirandanti nuo perplėšimo peritonėumo), varix, pautų ligos etc. Plačiau dėsto trepanaciją, rezekcijas, amputacijas, punctio abdominalis (įpiovimas, potam įvesdinimas varinės ar švininės dūdos), bambos herniją (hernioj strangulatoj jis persergsti nuo kathartikų), phymozies operaciją, infibulaciją, urėthrotomiją, kastraciją, kathėterizmą etc. Kraujatekį stabdo tamponais ir kompresais, kraujo indų ligatūra, retai kauterizacija. Ligatūra daroma šitaipos: venae quae sanguinem fundunt, apprehendendae, circaque id quod ictum est, duobus locis deligandae. Žaizdas tvarstė pintimi, pamirkyta uksuse, vyne ar vandenyje, perrišant linine binda; ar jungė siūle; pilvo ir grobų žaizdose Celsus susiuva grobą, o pilvą susiuvant siūlo peritonėumą visumet prigriebti. Svarsto ištraukimą šovinių (strielų, svilksnių švino, akmenų) iš žaizdų. Siūlo prašalinti athėromas ir žino karcinomas recidivas po išpiovimo peiliu. — Hernijų operacija neaiškiai aprašyta, bet jau mini hernijos bandažus, ir šviesos peršvitinimą kaipo symptomą hydrokėlės. Amputacija daroma tik gangrėnoje, ant demarkacijos linijos. Skaistybė veikalo tai dėstymas akmens piūvio iš šono (VII, cap. 26 § 2) ir aprašymas plastiškų operacijų, chirurgija „curtorum", siūloma defektuose ausies, nosies ir lūpų, toliau atpildymui trūkstančio praeputiumo. (Žydai pas Romėnus negaudavo urėdų ir mokėdavo pagalvės!). Taip-gi burnos, nosies ir ausų ligos stropiai aprašomos: aphthae, lūpų vėžio operacija, hypertrophija tonsillių (kibykščių), nosies polypai, ozaena etc. Technikoje įvarvinimai, švirkštimai su „clyster oricularis" vaidina didelį vaidmenį.

Dantų gydyme, kad palengvinus ištraukimą, atliuosuodavo mėsas apie visą dantį; kiaurą dantį, kad nenulūžtų, pirma prikemša supašiota drobe ir švinu, klibančius dantis su aukso viela prisieja prie susiedo ir net išlaikymui danties kartais mėgindavo plombuoti (kiaurumon įkimšdami graphito šmotelį įvyniotą į vilnas).

Gynaikologijoj ir obstėtrikoj Celsus pažįsta skirtumą tarp vyriško ir moteriško os pubis, hymeną, vikariozę menstruaciją, tyrimą per rectum, kathėterizmą, reikalauja tyrimo sub partum ir naudojosi obstėtriškoms operacijoms skersloviu. Stūplio ir kojų prezentaciją jis laiko phyziologiška, vertimas kojomis siūlomas, extrakcijoje ir sudraskyme į šmotus foetaus

vartoja aštrų vašą. Be to, jis primygtinai nurodo į pavojus gimdymo ir vartojimą obstetriškų operacijų.

Akių gydyme namaža žinojo ligų, kur šalia visatinos thėrapijos, ir senų methodų hypospathismo ir periscythismo, pavartodavo daug išorinių gyduolių (κολλύρια = vaistai tešlos tirštumo, vartonei atskiedžiami) ir apie 20 operacijų (pvd. trichiazije, staphylomoje). Aprašo kataraktos operaciją: sklėrotikonyxis (parakentėzis sklėros): depressija, kartais sekė potam sudraskymas į šmotus; įvesdindavo adatą ir sukrekėjusią masę, esančią pupillėje, nuspausdavo žemyn.

Odos ir genitalijų ligose, nors smulkmeniškai aprašytose, sunku sutapatinti odos ligas su mūsų dienų ligos typais. Įdomus perskyrimas apie plaukų ligas. Puikiai aprašo gonorrhoeą, pautų įdegimą, striktūras, ulcus molle, phimosis, paraphimosis, kondylomus ir rhagadus.

Kaip chirurgijos terminologijoje (Celsaus apskritasai piūvis), taip dermatologijoje užsiliko Celsaus vardas („arca Celsi", ophiasis Celsi, kerion Celsi).

XIV.

Pneumatikų mokykla (πνευματικοί).

Apraišus Platonikai ir Peripatėtikai, hellėnistiški epigonai per skepticizmą ir atomizmą, prisimušo prie synkrėtiško stojicizmo, pakrypusio praktiškan gyveniman ir kosmopolitizman. Stojikų vadu buvo Ζήνων iš Kitiono Kypre, ca. 300 m., kuris įsteigė Στοά, o literariu jų atstovu buvo vyriausiai Chrysippas iš Soli Kilikijoje. Tokiu būdu pažinties theorija ir metaphyzika vėl subruzdinta tapo veikluman.

Anot stojikų, jėga ir medžiaga neatskiriamos viena nuo kitos. Prisišliedami prie Herakleidžio ir Aristotelio duališkumo veiklaus ir kančveikslio principo stoijikai priima vieniariopą pasaulinę spėką (= Dievui), kurią tai pasaulio išmintimi vadina, tai su ugnia (= gyvybės kvapui = pneumai) sutolygina. Dievas tad kontroliuoja pasaulį (= organizuotam, gyvam, išmintingam, kūriančiam, gaminančiam gyvūnui), ir esti visoj visatoj. Šitąją jis persenka kaip kokis šiltas halitus, kuris, pasauliui susidarant, persiskyrė į orą ir vandenį. Dūšia arba vėlė esti Dievas arba šiltasai halitus mumyse, ir mirtina, bet pergyvena kūną iki sudegant pasauliui. Ji dalinasi į 5 pajautas, galias kalbos ir generacijos, ir kontroliuojančią jėgą širdyje,

kuri vadovauja. Prityrimas kįla iš daugiariopų prisiminimų. Idėja kįla einant nuo nuovokų (percepcijų) į visatinumą, kas yra abstrakcija, nėsa visatinai ypata teturi būseną — ką juk vėliau tvirtino ir Nominalistai ir Scholastikai.

Panėšiu būdu kaip philozophijoje, taip-gi medicinoje: dogmatizmas Romoje iš vardo begyveno šalia pergale apsivainikavusio methodizmo ir vis ir vis atsinaujinančios empirijos. Po kauge šabloniškos polypragmazijos, mediciniškam mintijimui gresė pavojus išsekimo, ir nė vienpusiškoji humoralė, nė pilna kontradikcijų solidarė pathologija neteko vilties, kad toliau besiplėtos su patenkinimu. Tad keli mokslo godųs gydytojai, prisišliedami prie Στοά, mėgino naują gyvybę įkvėpti medicinos theorijai ir įvesdino orinį, dvąsinį „pneumos" principą į savo phyziologiją ir pathologiją, nors paliko vietos savoj systėmoj taip-gi elementarėms kokybėms: šilimai, šalčiui, drėgmei ir sausrai. Pneuma patenka alsuojant į širdį ir iš ten varoma į kraujo indus ir kūną, kuriame passyviu būdu padaro pulso diastolę, o artėrijų susiraukimas, tai aktyvus processas. Kada ji veikia reguliariai ir susijungia su šilima ir drėgme, pagamina sveikatą; veikdama atbulai ir jungdamasi (krazis) su šilima ir sausra, pagamina aštriasias ligas; o jungdamasi su šalčiu ir drėgme pagamina phlegmatines ligas, ir galiaus su šalčiu ir sausra — melancholiją, kuri savo akmėje atneša mirtį, kada jau viskas virsta sausu ir šaltu. Karštligėse jie sako skysčius (humorus) gendant, pūvant. Kietas pulsas pritinka visoms febrėms. Dialektika — būtina dalis medicinos: su jos pagalba nustato doktriną pulso, kuris priguli nuo įtekėjimo pneumos į širdį ir išėjimu iš širdies (ar plaučių) į kraujo indus.

Pneumatikų mokyklos atstovai gyveno nuo laikų Vespasiano iki Antonino Pijaus 70 iki 160 m. Mokyklos įsteigėju r galingiausiu atstovu buvo Athėnaijas iš Attaleijos, Pamphylijoje, kuris garsėjo Romoje nuo ciesoriaus Klaudiaus († 54) laikų pradedant, ir aplink 69 m. kreipė savo ginklą prieš Asklėpiadį, nors įkrito į sublilitates, ypačiai pulso atžvilgiu. Tam jis priskaitė 8 kokybes: rythmą, pilnumą, reguliarumą, nereguliarumą, vienokiariopumą ir nelygumą, lėtumą, tankumą, apymį, jėgą, su jų smulkesniais dalinimais.

Pneumą jis skaidė į psychišką, phyzišką ir generatyvę, sulig kūno funkcijomis: phyziologinius reiškinius reguliuoja gyvybės principas (πνεῦμα ζωτικόν), kuris žmoguje iš prigimimo gyvena (todėl π. σύμφυτον), ir savo visokiariopais judėsiais

pagamina vidujinę šilimą (ἔμφυτον θερμόν), ir 1. kūną krūvoje laiko (ἕξις), 2. kaipo žiedžianti jėga patarpininkauja ūgiui ir gaminimui (φύσις), galiaus (kaipo ψυχή) pagamina mąstymą, jusmą, įgeidžius. Dūšios viešpataujanti dalis tai ἡγεμονικόν, kuri esti širdyje (slg. siciliškę mokyklą). Kvėpavimo processų tikslas pneumą įsismerkiančiu oru užvaduoti ir vidujinę šilimą sumažinti. Papildo tą veikimą διαπνοή, prakaitavimas, beja pulsavimas artėrijų, per kurių galūnėles odoje oras į kūną įeina systolėje, o sunešvarintas oras išsimeta laukan diastolėje (slg. Empedoklės, sicil. mokykla, Dioklės).

Kraujas iš tinkamo peno, perviršinto skrandyje, susidaro jaknose per įsodintąją šilimą, ir iš jaknų eina į širdį. Blužnis, tai apvalymo organas, išskiriantis nevalyvumus juodojo kraujo. Artėrijos iš širdies, vėnos iš jaknų turi ir kraują ir pneumą (slg. Praxagoras — Hėrophilius), tik anose daugiau pneumos, o šitose daugiau kraujo.

Balsas ir pajautų veikimas pasiaiškina pneumos funkcija; kiekvienas pajautų organas turi sav ypatingą pneumą, pvd. akis — labai ploną, ausis — sausą, nosis — drėgną lyg garas.

Priešingai pneumatikų principams prie systėmos pridėjo kaipo pagrindines kūno sudėtines dalis — elementarines kokybes, kurios, medžiaga įsivaizdinamos, pagamina audinius ir organus, o jėgomis suprantamos, gyvybės reiškinius patiekia. Iš jų šilimą ir šaltį skaitė „formatyvėmis" kokybėmis (ποιητικὰ αἰτία), o sausrą ir drėgmę „plastiškomis" (τὰ ὑλικά). Sulig Aristotėlio idėja, kad substancija ir forma kįla iš įvairių ypatų. Athėnaijas skelbė menstruali kraują ėsant substancialiu, o vyrišką sėmenį formatyviu principu generacijoje ir plėtotėje. Moteris neturi sėmens. Toliau jis sprendė, kad moteriški testikula (ovariumas), kadangi moteris neturi sėmens — skysčiai išleidžiami moteriškų sexualių organų ėsą rūšimi vietinio prakaitavimo, rezultatu smarkių judėsių ir frikcijos koïto laike — tai atliekami organai, lygiai taip kaip vyriškos krūtys, ir, kaip šitos, būna tik dėl symmėtrijos. Berniukai kįla iš dešinės (šiltesnės) pusės utero, o mergiotės iš kairės. Embryo susižiedžia į 40 dienų. Paliai kokybes, vaikų amžius atatinka pavasarį, jaunatvė — vasarą, vyro amžius — rudenį, karšatis — žiemą.

Sveikata pridera nuo normalės kokybės pneumos, ypačiai jeigu ji įtempta, turi τόνος, ką pulsas nusako. Liga tai sugedimas pneumos, iššauktas dyskrazijomis elementarinių kokybių. Febris kįla iš pūvimo kardinalių sulčių (σῆψις τῶν χυμῶν).

Ligos moksle reikia tyrinėti netik matomas priežastis (φαινόμενα), bet ir paslėptas, nematomas (ἄδηλα). Tų priežasčių atskiria daug laipsnių: αἰτία προκαταρκτικά, išlaukinės progos priežastys (pvd. persivalgymas). Iš šitų-gi kįla αἰτία προηγούμενα (pvd. nuo persivalgymo paeinantis persipildymas indų krauju — plethora). Αἰτία συνεκτικά tai nuolatos veikiančios priežastys (pvd. akmuo pūslėje). Be to,—αἰτία (veikianti priežastis), διάθεσις (viskas kas priklauso ligos padėčiai), νόσος (dyskrazija), πάθος (funkcijos sutrikimas) ir σύμπτωμα (pasėkos sugadintos funkcijos).

Therapija esti nukreipta dyskrazijų nukovojimui: perdaugį šilimos atvėsinimu, perdaugį šalčio šildymu, perdaugį drėgmės džiovinimu, perdaugį sausros drėgninimu; tai vis norėta atsiekti diaitėtiškai phyzikališku gydymu (įtaka methodismo) panaudojant diaitėtiką, pratimus, maudynes, mineralinius šaltinius etc. (slg. Philistion, Mnėsitheas, Dioklės, Dieucnės). Athėnaijas diaitėtikoje siūlo šaltas ir šiltas maudynes, amulėtus — galvos sopėjime; moters pieną — džiovoje. Vėnesekciją jis darydavo ligose, kur buvo daug kraujo, ir niekados nepastūmėjo iki synkopei. Jam rūpėjo viešoji hygiėna, todėl jis paskelbė methodus perkošimui geriamo vandens, ir pastebėjimus apie gyvenamų namų gulyklą, ypačiai jų įtaką į sveikatą ir ligą, Iš jo veikalų paminėtini: šalia „definicijų" (ὅροι), veikalas apie viską: περὶ βοηθημάτων, kurio tik skūtgaliai užsiliko. Čion jis kreipia daug dėmesio į jaunuomenės auklėjimą, ir moterims siūlo žinią namams reikalingą.

Tarp jo mokinių paminėtini: Theodoras, kuris skelbė gyduoles nuo dedervinių. Magnas iš Ephėzo rašė mediciniškus laiškus ir išradimų historiją pradedant nuo Themisono, kur daug kalbėjo apie pulsą.

Kitas jo mokinys Agathinas iš Lakedaimono skaitosi įsteigėju naujos mokyklos.

Apollonios iš Pergamono buvo pneumatikas, kuris atkalbinėjo nuo dažno leidimo kraujo, sakydamas, kad tuomi per daug πνεῦμα ištraukiama iš kūno; todėl ėsą geriau — taurės ir skarifikacijos.

XV.

Eklektikų mokykla.

Eklektikų mokyklą įsteigė Athėnaijo mokinys Agathinas iš Spartos (laikuose Flavijų, ca. 90 m. po Kr.), ir prie eklektikų (ἐπισυνθετικοί ἐκτικοί) priklauso daugelis garsių

gydytojų vėlesnės senovės. Agathinas labai stropiai apdirbinėjo mokslą apie pulsą (περὶ σφυγμῶν), bandė helleboro (čemeryčių?) veikmę ant šunų, ir nors neatmetė visai šiltų maudynių, bet ragino mėginti šaltas maudynes, kurias jis siūlė vaikams ir visais meto laikais (slg. Asklepiadės, Antonius Mūsa, Charmis iš Massilios).

Archigenės iš Apameijos, Syrijoje (48—117), sūnus žinomo gydytojo-pharmakologo Philippo, gyveno Romoje, viešpataujant Trajanui; tai buvo gudrus gydytojas ir geras chirurgas. Jį labai mylėjo turtuoliai, ypačiai ponios (βασιλικαὶ γυναῖκες), kurioms jis paruošė net plaukams dažyti priemones. — Leibarctas Trajano Kriton parašė kosmėtikos vadovėlį. Jo kosmetikoje randame priemones plaukų užauginimui, nuo pražilimo, mostis ir plėstrus prieš užteršimą, akims tepylus, dantims šveitalus, pilles nuo smirdėjimo burnos, mostis nuo pažasčių prakaitavimo, šarmą nuo tamsių plėtmų ant kaklo, prausilą žibėjimui rankų, aromatines tinktūras rūbams, pakrapus miegamiems kambariams etc. Ir visgi jam šarlatanizmo nėra galima primesti. Kandusis Juvenalis nekartą kalba apie gydytojus, mini Archigenį, bet su pagarba. Mokytas ir lavus praktikas. Rašė daug: be mediciniškų laiškų, jis patiekė veikalus apie pulsą, febres, akūtes ir chroniškas ligas, apie chirurgiją, vaistus (ypačiai helleborą ir castoreum) ir therapeutiką.

Febres jis išvedžiojo iš padidėjimo šilimos ir sausros (Athėnaijas iš šilimos ir drėgmės) ir skaitė jų laipsniais esant: ἀρχή, ἀκμή, παρακμή, ἄνεσις; dalina febres į vienadienes, septiškas ir hektiškas, sulig tuo, ar pūvenos randasi pneumoje, skystose ar kietose dalyse; pagal jų bėgį į protarpines ir nesiliaujančias; pagal prasitęsimą į: κατόξεις (iki 7 dienų), ὀξεῖς (iki 14 dienų), χρόνιοι (iki 40 dienų), βραχυχρόνιοι (virš 40 dienų). Archigenės perėmė nuo Hippokračio mokslą apie kritiškas dienas, ir svarbiomis skaitė 21, 28 dienas. — Σφυγμός pas jį tai normalus judėsys artėrijų ir širdies (atbulai: τρόμος, σπασμός, πάλμος; slg. Praxagoras) ir suveda systolę bei diastolę išreiškiman savotiškos jėgos. Pulsą jis skaldė į 8 skyrius sulig apymiu, stiprumu, greitumu, tankumu, pilnumu, tvarka, lygybe ir rythmu pulsacijų, ir kiekviename skyriuje matė tris įvairumus: stiprų, silpną ir tarpinį. Svarbūs buvo žemesnės rūšies pulsai: dvišlamis (δίκροτος), skruzdinis (μυρμηκίζων), gazellinis (δορκαδίζων), kirmėlinis (σκωληκίζων) ir vilniuojantis (κυματώδης).

Aprašo amputacijas su įžanginiu perrišimu vyriausių kraujo indų ir vėlesne kauterizacija smulkesniųjų; mokė kraują leisti sveikojoje pusėje, ir vartojo kaustikus ishiatikoje, koxalgijoje. Amputuojant jis atitraukdavo odą atgal, ir tad raikštį perrišdavo aplink galūnę augščiau operuojamos vietos, lyg Esmarch. Nusilpėlius jis nelinki operuoti dėliai abejotino galo. Amputuoja nevien gangrenuotoj vietoj, bet ir sudaužytoje vietoje, kuri gali virsti gangrenuota; siūlo amputaciją plačiose žaizdose, kanceryje ir ulceriuose; jis operuodavo krūties ir gimdos vėžį, vartojo speculum uteri. — Sopulį jis dalino į tempiantį, smarkų, niežintį, giliantį, sukantį, duslų, nenuosaikų, veržiantį, ir manė sulig tuo galįs atspėti ligos būklę. — Visose ligose jis matė tik dvi stadiji: akmę ir rezoliuciją. Jis pirmas dalino mineralinius vandenius sulig chėmine sudėtimi į nitrozinius, sulphuriškus ir aluminiškus. Therapeutikoje — empirikas, jis prasimanė daug sukrautinių gyduolių, tarp jų Archigenio ἱερά garsėjo kaipo vaistas apvalymui galvos, skrandžio ir visų humorų, ir susidėjo iš colocyntho, scillos, euphorbium, gentianos, apoponaxo, ir theriaka, āā 20 gramų, ir apie 600 kitų vaistų! Labiausiai mėgiamu jo vaistu buvo castoreum (bebrų follicula).

Archigenės puikiai aprašė lėprą, pranešė tūlus indiškus gydymo methodus; jis žinojo taip-gi diphtheritį.

Aretaijas iš Kappadokijos (30—90) yra laikinai buvęs Aigypte, bet šiaip niekas nėra žinoma iš gyvenimo šito garbingo Hippokratiko. Turime jo du veikalu, nors ne be spragų užsilikusių: περὶ αἰτιῶν καὶ σημείων ὀξέων καὶ χρονίων παθων, De causis et signis acutorum et diuturnorum morborum, ir περὶ θεραπείας ὀξέων καὶ χρονίων παθῶν, De curiatione acutorum et diut. morborum. Veikalai-gi apie febrį, moterų ligas, chirurgiją ir pharmakologiją yra dingę.

Apie gydytojo pareigas jis išsitaria: „Kada mes nebegalime duoti pagalbos, gydytojas vienas tegali dar liūdėti su savo nepagydomu ligoniu: toks yra gydytojo liūdnas likimas".

Pas Aretaiją φύσις tai organiškų jėgų visuma, širdis — centralinė įsodintos šilimos būklė, ir pneumai jis priskaito didelę vertybę; τόνος tai ryšys mezgantis organizmą. Ligos kįla iš anomalijų sulčių, įsodintos šilimos ar tono. Aprašant atskiras ligas, kurias dalina į akūtes ir chroniškas, pathognomoniški symptomai puikiai išdėstomi kaip ir aitiologija bei dispozicija (amžius, lytis).

Ligos paveikslus Aretaijas nupiešia labai aiškiai (tame jis panėši Hippokračiui), pvd. džiovininką: „Balsas kimus, kaklas tęvas, pirštai ploni, o jų nariai stori. Kaulai vieni rodos teesti, nėsa mėsos sudildytos, pirštų nagai užlinkę — nėsa mėsos, kurių duota tokia gausa pirštams, tarnauja kaipo ramsčiai nagams. Kas turi laibą liemenį, kieno krūtinė lyg dvi lenti sujungti, mentės atsikišusios lyg paukščiai ir pomum Adami iškišus, turi palinkimą į šitą ligą". Taip plastiškai aprašomas ligas nėra sunku ir šiandien atžinti. Taip jis aprašo pvd. diphtheritį (Αἰγύπτια καὶ Συριακὰ ἕλκα, De cutione I c. 9; ulcera Syriaca); primena bubonus lyg pesties (βουβῶνες λοιμώδεες), aprašo paralyzį, kurioje jis atskiria anaisthėziją, jutimo paralyzį, nuo apopleksijos (paralyzies dvasios veiklumo, jutimo ir judėsių) ir paraplėgijos (paral. jutimo ir judėsių). Jis žino, kad smegenų sužeidimas pagamina paralyzį priešingos pusės. Jis taip-gi aprašė haemoptysį, migrėną (ἑτεροκρανία) ir kephalalgiją, diabėtės (rods mellitus ir insipidus sumesta krūvon); diabėtės — anot jo — mirus affectus (θώυμα... οὐ κάρτα ξύνηθες ἀνθρώποισι... De causis II, 2), grobų, jaknų ir pūslės ligas, aortitį, pneumonitį, pleuritį su empyėma, diarrhoeą, cholerą nostras, gonorrhoeą, fluor albus, lėprą (satyriasis, leontiasis, elephantiasis), ikterų — geltą (užsikimšus biliariams duktams), tetanų (emprosthotonos), epilepsiją su jos aura (net nuo apsinuodinimo švinu). Proto sutrikimus dalina į: mania, melancholia ir nusistovėjusi insanitas. Kaip Hippokratės, jis atsižiūri į sudėjimą, amžių, laikmetį, ir vietos gulyklą. Pradėdamas perskyrimą, rašo anatom.-phyziologišką įvadą apie kūno dalį, kurios ligas aprašinės, ir smagiai kritikuoja sulig savu pastebėjimu. Jis numanė Bellinio tūbas inkstuose (De causis, II. 3), nervų dekussaciją ir Hunterio decidua; žinojo liežuvį susidedant iš raumenų. — Diagnostiką ypačiai vertina ir vienoj vietoj (De causis II. 3) pamoja net ant širdies auskultacijos. Gynaikologijoje vartoja vaginalį speculumą.

Phyziologijoje, kaip Aristotelis, manė alsavimą ėsant processu, kur pneuma pasiekia plaučius, iš ten širdį, gyvasties būklę. Kraujas prirengiamas jaknose, tulžis — tulžies pūslėje; žarnose vyksta antroji digestija; blužnyje randasi tirštas, sukrekėjęs kraujas; dūšios būklė esti širdyje. Žinojo, kad artėrijose šviesus kraujas, o vėnose tamsus.

Therapeutikoje siūlė diaitėtiką, ir lengvias gyduoles, nors nebijojo nė smarkesniųjų, kaip elaterium, helleborus niger etc.,

vartojo emetikus, kraujo leidimą (ligūstoj pusėje prasidedant ligai — pleuritis), dieles, putekšlį, ir kautėriumą. Menką tracheotomijos pasisekimą jis žinojo, ir gynė gerus principus gydant bepročius (kraujo leidimas, taurės, kataplasmai, maudynės, purgatyvai, rekonvalescencijoje thermos, jurinių pieskų maudynės, keliavimas etc.). Chroniškose ligose jis mėgdavo davinėti castoreum (bebrų follicula).

Santykiai tarp Aretaijo ir Archigenio iš Apameijos stebėtini: jų raštai labai atatinka vieni kitus! Katras-gi iš jų buvo plagiatoriumi? Kaip bebūk, Aretaijas labai arti stovi dvasiai Hippokračio ir ligų aprašyme ir therapeutiškuose principuose. Senovės rašytojai iš jo necituoja, ir todėl apie jo gyvatą veik nieko nežinome, o jis nemini kitų autorių kaip tik vieną Hippokratį.

Hėrodotas, 100 m. po Kr., Agathino mokinys, parašė Διάγνωσις περὶ τῶν ὀζέων καὶ χρονίων παδῶν ir περὶ βοηθημάτων. Jis labai artimas methodizmui, išeina iš kokybių miešinio, atsižvelgia į įtakas amžiaus, lyties ir meto laikų, bet taip pat atsižvelgia į komunitates, theoriją diatrito, metasynkrizį, net terminologijoje nusileidžia.

Rašė apie aštrius infektiškus exanthematus (bene rauplės, drognės, petechiae?) ir apie kirminų ligas veikale Ἰατρός: jis pirmas pomegranatų šaknį vartojo nuo taenia. Therapeutikoje svarbą dėjo ant diaphorėtikų, ir siūlė karštas garo, saulės, smėlių maudynes, aliejų maudynes ir maudynes jūrėje bei mineraliuose vandenyse. Ligoje jis atskiria keturias stadijas: ἀρχή, ἐπίδοσις, ἀκμή, παρακμή.

Hėliodoras, 100 m. po Kr., garsus chirurgas, paliko fragmentus apie amputaciją neperrišant kraujo indų. Jis siūlo perpiauti odą kojos priešakyje, ir nupiauti kaulus, pirma negu perpiautum vaskuliares minkštas dalis užpakalyje kojos (Lappenschnitt, flap operation). Kraujatekį tad stabdo stipriu bandažu. Jis atmeta nukapojimą galūnių, ir paskelbia amputaciją per kinkles bei alkūnę ir augščiau tų narių ėsant labai pavojinga. Narius viršskaitlinius jis prašalindavo dviguba cirkuliare sekcija. Jis aprašo karies ir nekrozį, galvos sužeidimus (tyrimas su zonda, trepanacija), exostoses ir fissūras kaukolės, ir jų gydymą; empyėmą, hypospadias, rezekcijas, ir svarsto visokius tvarslus (rutuliuotus, perskeltus, ir susiūtas bindas) ir repozicijos methodus (su ranka, su prietaisais

paprasto gyvenimo, su mašinomis, pvd. πλινθίον apparatu išnirimams atstatyti) Neileo, gyvenusio 1-me amž. pr. Kr.

Cassius Iatrosophistas, 130 m. po Kr., parašė Quaestiones et Problemata (ἰατρικαὶ ἀπορίαι καὶ προβλήματα φυσικά), kartais gan gerai, pvd. metastatiški abscessai parotities, sympathėtiški paliegimai abiejų akių, opų erysipelas, sekundaris sutinimas liaukų (pvd. axilliarių liaukų po ulcus ant rankos), pasidarydamas kalliaus etc. Kiti klausimai, komiškai traktuojami, pvd. čiaudėjimas, kuris įvykstąs dukart paeiliui dėlto, kad žmogus turi dvėjas šnirpšles!

Philippas iš Kaizarėos (117 m. po Kr.) sekęs Archigeniu. Rašė apie gyduoles, katalepsiją ir džiovą, kurią gydant jis atmetė maudynes.

Didžiausias visų eklektikų buvo Galėnas „Romutis" (130 — 201 ar 210 m.) iš Pergamono Myzijoje[1]), kurio eklektiškoji systėma vyravo per daugiau kaip 1000 metų pas krikščionis ir arabus. Tėvu jo buvo architektas Nikon, įsigilinęs į gamtos mokslus ir philozophiją, o motina tai antroji Xantippė. Galėnas mini su pagarba savo tėvą, prie kurio jis buvo su išsvajota meile prisirišęs, o apie motiną jis sako „aš turėjau didelę laimę turėti tėvą be geidulių, teisingą, padorų ir žmones mylintį, o motiną taip apmaudingą, kad ji kartais savo mergas kandžiojo, nuolat rėkavo ir su tėvu riedavosi, aršiau negu Xantippė su Sokračiu". Tėvas mokė sūnų mathematiką, ir 15-me mete įvesdino į philozophijos (Platono, Aristotelio, Zėnono ir Epikūro) systėmas, vėliau vadaudamasi sapnu liepė medicinos mokintiesi. Galėnas mokėsi anatomijos pas Satyrą Pargamone ir pathologijos pas Hippokratiką Stratoniką, Ennių Mekkių (apie 150 m.), ir empiriką Aischrioną. Mirus tėvui, 21-me mete amžiaus jis išėjo į Smyrną, kur toliau (ypačiai raumenų) anatomijos mokėsi pas Pelopsą, Quinto mokinį; iš ten traukė į Korinthą mokintiesi pas anatomą Numisianą. Kad savais stebėjimais prasilavintų pharmakologijoje, jis keliavo po Maž. Aziją ir Palaistiną, ir pvd. laivu plaukiodamas Lykijos pakrašėiais ieškojo „gagatės" (γαγάτες), juodgintario, vartojamo epilėpsijoje, hystėrijoje, ir podagroje. Studijavo

[1]) Romėnų laikais daugelis hellėnų iš Maž. Azijos įsigijo pagarbos: Asklėpiadės (Prūsa), Magnas, Rhuphas, Soranas (Ephezos), Thessalos (Tralleis), Olympikas (Milėtos), Athenaijas (Attaleija), Dioskūridės (Anazarba), Hėras, Arėtaijas (Kappadokija), Archigenės (Apamėja), Themison (Laodikeija) etc.

osteologiją ir dissekcijų dailę Aleksandreijoje pas tūlą Hėraklejaną ir methodiką Julianą, kur matęs žmogiškus griaučius, ir 28-me mete amžiaus (157 m.) namon sugrįžęs praktikavo kaipo gladiatorių gydytojas. 34-me mete amžiaus (162 m.) keliavo Romon, kur pragarsėjo anatomijos ir phyziologijos paskaitomis, kuriuo metu darydavęs vivisekcijas ožių ir kiaulių, ir pasekminga praktika. Kovojo prieš methodikus, už Hippokratį, ir pasakoja, kaip tūli kollėgos apipenėdavę viens kitą. Draugų pavydas ir iš rytų besiartinanti marai (pestis) išgujo jį iš Romos, jis leidėsi 166 m. vėl kelionėn linkon namų, Kampanijoj susipažindamas su oro ir pieno kurortu Tabiae, Kypre iš vario kasyklų pasiimdamas gydomos rūdos, Palaistinoj prisirinkdamas Giliado balsamo, Mirusioje Marėje aphalto, Phoinikijoje prisipirkdamas indiškųjų gyduolių. Bet nepoilgam atgal jį paršaukė Aquilėjon Markus Aurėlius, kur jis 169 m. pėsčias per Thrakiją ir Makėdoniją nuvyko, po to kaip buvo sustojęs saloje Lėmnos nusipirkti gausą branginamos tuomet terra sigillata, rusvai gelsvo molio. Ciesorius kvietė jį lydėti karėn prieš Markomannus, bet kilo vėl pestis ir... sapnas atbaidė priimti tą poziciją, ir tad jis gydytoju pristojo pas jauną Kommodų. Galėnas dabar turėjo gana atliekamo laiko ruošti ir rašyti savo veikalus. Apie jo tolesnę gyvatą nieko nežinome; jis mirė ar Romoje ir Pergamone, galbūt 201 m. ar net 210 m. sulaukęs karšaties.

Galėnas buvo vešlus rašytojas: (slg. περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων ir περὶ τῆς τάξεως τῶν ἰδίων βιβλίων): rašė apie philozophiją, grammatiką, mathėmatiką ir jurisprudenciją — bent 125 veikalus, apie mediciną bent 100 veikalų, Hippokračio komentarų 15, fragmentų yra 19, nespausdintų rankraščių 80.— C. G. Kühn (Leipzig 1821—33) išleidęs yra 22 tomu jo veikalų; Renatus-gi Chartesius Paryžiuje yra išleidęs 1679 m. 13 tomų.

Nėra medicinoje klausimo, kurio Galėnas būtų nepasistatęs ir lengviu būdu neatsakęs. Pas jį nėra dvejonės. Viską jis moka dialektika prašalinti. Jo autoritatė todėl visus apžavi ir supančioja bėgyje tūkstantmečio! Reikėjo Paracelsui, Vesaliui, Harveyui sunkių kovų, iki jie Galėną nusodino nuo sosto. Gelbėjo jam guodonę palaikyti jo monotheistiškas ir teleologiškas nusistatymas, ir tuomi jis laimėjo ir arabų ir krikščionių bažnyčios sympatijas. Priešintiesi jo mokymams galiaus skaitėsi pasipriešinimu bažnyčiai!

Galėnas yra pats sustatęs rodyklę savų (nors ne visų)

veikalų: Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἰδίων βιβλίων, de ordine librorum suorum. Čion mes tegalime vos svarbesnius veikalus paminėti:

Περὶ τῶν ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων XV, de anatomicis administrationibus XV.

Περὶ νεύρων ἀνατομῆς, de nervorum dissectionė.

Περὶ μυῶν κινήσεως II, de motu musculorum II.

Περὶ χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων XVII, de usu portium corporis humani libri XVII.

Περὶ τῶν ὀστῶν τοῖς εἰσαγομένοις, de ossibus ad tirones ὑγιεινά VI, de sanitate tuenda libri VI.

Περὶ ἀρίστης κατασκευῆς τοῦ σώματος ἡμῶν, de optima corporis nostri constitutione.

Περὶ λεπτυνούσης διαίτης, de attenuante victus ratione, apie praskiedžiančią diaitą.

Περὶ τροφῶν δυνάμεως III, de alimentorum facultatibus libri III.

Περὶ εὐχυμίας καὶ κακοχυμίας τροφῶν, de probis pravisque alimentorum sucis.

Περὶ τῶν καθ' Ἱπποκράτην στοιχείων, de elementis secundum Hippocratem.

Περὶ κράσεων III, de temperamentis libri III.

Περὶ φυσικῶν δυνάμεων III, de facultatibus naturalibus libri III; ἡ τῶν σφυγμῶν πραγματεία, rankraštis apie pulsą iš 4 veikalų susidedanti; σύνοψις περὶ σφυγμῶν ἰδίας πραγματείας, Synopsis librorum suorum de pulsibus.

Περὶ τῶν πεπονθότων τόπων VI, de locis affectis libri VI.

Περὶ ἀνωμάλου δυσκρασίας, de inaequali intemperia.

Περὶ τῶν ἐν τοῖς νοσήμασιν αἰτίων, de morborum causis.

Περὶ διαφορᾶς πυρετῶν II, de differentiis febrium, libri II.

Περὶ διαφορᾶς νοσημάτων, de differentiis morborum.

Περὶ τρόμου καὶ παλμοῦ καὶ ῥίγους καὶ σπασμοῦ, de tremore, palpitatione, rigore et convulsione.

Περὶ κρίσεων III, de crisibus III.

Περὶ τοῦ προγιγνώσκειν, de praenotione.

Περὶ κράσεως καὶ δυνάμεως τῶν ἁπλῶν φαρμάκων XI, de simplicium medicamentorum temperamentis et facultatibus libri XI, miešinys ir jėgos paprastų gyduolių.

Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη VII, de compositione medicamentorum secundum genera libri VII.

Περὶ ἀντιδότων II, de antidotis libri II.

Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους X, de compositione medicamentorum secundum locos libri X.

Θεραπευτικὴ μέθοδος XIV, Methodi medendi libri XIV. („Megategni" Konstantino Afrikano).

Περὶ τῆς τῶν καθαιρόντων φαρμάκων δυνάμεως, de purgantium medicamentorum facultate.

Περὶ μαρασμοῦ, de marcore, apie apsilpimą (φλεβοτομίας θεραπευτικόν, de curandi ratione per venae sectionem).

Περὶ βδελλῶν, ἀντισπάσεως, σικύας καὶ ἐγχαράξεως καὶ κατασχασμοῦ, de hirudinibus, revulsione, cucurbitula, incisione etc. skarifikatione; dielės revulsija, taurės, įpiovimai ir skarifikacijos.

Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἑκάστου ψυχῇ ἁμαρτημάτων — Psychiatrija.

Τέχνη ἰατρική, ars medica, ar Μικρὰ τέχνη, Ars parva (Tegni, koment. Ali ibn Ridwan), tai encyklopėdija apimanti visą Galėno systėmą, įvesdinanti į medicinos žiniją jo laikmečio.

Apačioje pabrauktieji tai „kanoniški" Galėno veikalai, kurius viduramžiuose dėstydavo studentams.

Galėno pastangų tikslu, ten, kur pavyko, ir ten, kur nepavyko, buvo mediciną paversti ekzaktišku mokslu. Empirikai jam nepatiko atsisakydami nuo racionalio pagrindimo. Methodikai buvo be philozophiško išprusinimo. Galėnas lenkė į uostą racionalio pagrindimo, atsižvelgdamas į geometriškus prirodymus, darydamas therapijos dedukciją iš ligos pažinties ir iš žinojimo vaistų veikmės. Tad jis pamatan deda πεῖρα ir λόγος, kuriuodu esą δύο ἁπάσης εὑρέστεως ὄργανα. Galėnas išeina iš autopsijos symptomų, kurie moja ant ligos priežasties, ligos būklės ir jėgų padėties. Žinodamas ligos priežastį, nustatysi gydymą; žinodamas ligos būklę, žinosi būdą applikacijos, ir atsižvelgdamas į jėgos stovį žinosi laipsnį pavartotinų gyduolių. Čion nepraleisti nė ἱστορία ir panaudojami analogijos sprendiniai. Indukcija — svarbus methodas. Ligų daugiariopumą atatinka daugiariopumas priemonių, pavartotinų pagal maximą: Contraria contrariis. Tik dėja, medicina, kol pagelbiniai mokslai neišsiplėtoję, turi pasitenkinti kritišku empirizmu, kaip Hippokratės siūlė. Galėnas kreipė dėmesį į laimėjimus ir idėjas visų mokyklų, ir ėjo savo keliu prie tikslo.

Galėnas prisisega prie Hippokračio ir stengiasi juo pa-

sekti praktikoje, ypačiai prognostikoje. Jo systėma ramstosi gamta - philozophiškomis spekuliacijomis, anatomiškais tyrimais, phyziologiškais bandymais ir kliniško stebėjimu. Prieš atomizmą jis iškelia jėgas, pagrindinę medžiagą ir kokybes, priegkam tikslumas visų gamtos įvykių yra lyg axioma jo spėliojimų.

Phyziol. ir pathol. Galėno pažvalgos („de usu partium") pagrįstos keturiais elementais su jų kokybėmis: oras su šalčiu, ugnis su šilima, vanduo su drėgme, žemė su sausumu. Tiems atsako 4 kardinaliai humorai, kurių tarpe vanduo vyrauja gleivėse, iš smegenų iškoštose; ugnis — geltonojoje tulžyje, kilančioje iš jaknų; žemė — juodojoje tulžyje, kuri pasidaro tulžyje; o kraujuje, kurį kepenys pagamina, elementai esą miešti vienodai. Gleivės šaltos ir drėgnos; geltonoji tulžis — šilta ir sausa; juodoji tulžis — šalta ir sausa; kraujas — šiltas ir drėgnas. Miešimasi tai judėjimas; miešimosi produktas, lygsvarumas, tai temperamentas.

Gyvybės principas tai dūšia, kuri kaipo „spiritus", πνεῦμα ateina iš dūšios makrokosmo per alsavimą. Dūšią jis dalina į ψυχὴ λογιστική, galią sąmonės, jutimo ir pažinojimo, kurios būklė yra smegenyse, o ne liaukose, kaip Hippokratikai tikėjo; tai doriausias organas, šaltinis pneumos. Ji sėdi priešakinėje smegenų dalyje; ψυχὴ θυμοείδης minties gyvybė randasi širdyje, ir ψυχὴ ἐπιθυμητική, įgeidžių galia, gyvena jaknose. Kūnan patekusi pneuma virsta smegenyse (kuriosna patenka per nosį) ir nervuose — πνεῦμα ψυχικόν, spiritus animalis, animale dūšia; artėrijose ir širdyje (kurion patenka per plaučius) πνεῦμα ζωτικόν, spiritus vitalis; o jaknose ir inkstų vėnose — πνεῦμα φυσικόν, spiritus naturalis. Pneumos žinioje dėl tam tikrų funkcijų stovi trįs pamatinės galios — δυνάμεις, facultates — ψυχική, animalė, ζωτική ar σφυγμική vitalė; ir φυσική, naturalė. Be to, ypatingiems veikimams, pvd. virškinimui, mitimui, augimui atskirų organų, išmetimui yra ypatingos jėgos, kaip ana: δύναμις ἑλκτική, virtus attractiva; δ. καθεκτική, v. retentiva; δ. ἀλλοιωτική, v. perkeičianti; δ. πρωστική, v. expulsiva; δ. ἀποκριτική, v. secretiva.

Nuo jų priguli penėjimasi, assimiliacija, sekrecija, raumenų rukčiojimas etc. Kiekvienas organas per tas galias pasiima sau tai, ko jam reikia dėl jo būvio. Esti dar specialės jėgos, supranaturalės. Viskas kūne nustatyta sulig išmintingu planu, ir kūnas pritaikytas išrišimui teleologiškos

problėmos. Tad-gi Galėnas yra tėvu teleologijos medicinoje ir jo systėma yra miešiniu iš Hippokračio, Platono, Aristotelio ir Stojikų.

Anatomišku žvilgsniu kūno žiediniai skirstosi į vienokiariopus, ὁμοιμερῆ, ir nevienokiariopus, ἀνομοιομερῆ. Prie pirmųjų priskaitomi: pasaitai, sausgyslės, kaulai, nervai ir kraujo indai, prie pastarųjų — organai. Kiekvienas kūno žiedinys turi savo temperamentą; raudonos, šiltos, minkštesnės, ir drėgnesnės dalys paeina iš kraujo, baltos-gi, šaltos, kietos ir sausos — iš sėmens.

Galėnas mokinys Aleksandriečių, lavus papėdininkas Marino, nemaža naujo įnešė į anatomiją; jo pastebėjimai semti piaustant žemesnius gyvūnus (bezdžiones, meškas, kiaules, atrajotojus, vienakanopius, paukščius, žuvis, gyvates, sykį dramblį-šlapį), išskyrus kaulus, kuriuos jis tyrė su palaima ant dviejų žmogiškų griaučių Aleksandreijoje: vieną — plėšiko lavoną — buvo paukščiai nuvalę, o kitą išmetė Nylius. Jo anatomiškieji veikalai buvo rankaknygėmis iki 16-tam amžiui.

Osteologijoje kaulus prilygina namų pamatams, šėtrų kuolams. Aprašo kaulus su smegenimis ir be jų, apo —, epi —, dia-phyzes, ir periosteum; dvi rūši narių sąryšio: diarthrozį, ir synarthrozį, kremzlius, ligamentus.

Myologijoje adidengė platysma myoides, aprašė deltoideus, diaphragma, interkostales, pilvo raumenius; raumenius galvos, kaklo, krūtinės ląstos, psoas, kremastėrius, sphincter ani, rods paviršutiniškai: nugaros ir kramtymo raumenius (m. interossei, m. popliteus, iš blauzdos raumenų kylantis tendo Achillis — minimi).

Angiologijoje: išsišakojimus vėnų (ir v. portae systėmos), paviršutiniškiau artėrijos aprašytos. Širdį klaidingai talpina į vidurį krūtinės tuštumos, bet žinojo ją susidarant iš tiesių, įstrižų ir skersų skaidulių, ir turint nuosavą jėgą, kuri palaikė plasnojimą išpiovus iš kūno. Perikardium, valvos, koronariai indai, formamen ovale foetaus širdies jam žinomi. Vėnų vožtuvų (valvų) nežino, ir vėnos susidedą iš vienos odos (artėrijos-gi iš trijų).

Neurologijoje aprašo jaučio smegenis. Atskiria kietą plevę μῆνιγξ παχεία (σκληρά ar δερματώδης) ir μηνιγξ λεπτή turtingą kraujo indais. Smegenyse atskiria siją τυλώδης (korpus callosum), du šalikambariu αἱ πρόσθιαι κοιλίαι, 3-ią ventrikulą, 4-tą

ventrikulą (kurį πόρος, mūsų aquaeductus Sylvii, suriša su pirmesniais), fornix, keturlankį, epiphysis (glans pinealis), processus cerebelli ad corpora quadrigemina, proc. vermiformis, calamus scriptorius, hypophyzis ir infundibulum.

Minkšti (jutimo) nervai kįla iš smegenų, kieti (judėsių) nervai — iš stuburkaulio smegenų. Smegeninių nervų jis aprašo 7 grupes: bet olfactorius ir abducens ir patheticus jam nežinomi. Trigeminą tik dalinai pažįsta, chiasmą pažino, ir jos naudą matė įspėjime dvigubo regėjimo: skaitė ne sukryžiavojimu, bet šaligrečiu sugulimu regėjimo nervų; ramus ophthalmicus aprašo lyg savistovų nervą. Ažuot vagus jis turi gastro-pulmonalį. Gerai aprašo recurrens, ir experimentaliai nustato, kad jį perpiovus įvyksta aphonia, bet accessorius nėra ypatingai atskiriamas. Be to, jis dar įvardina n. palatinus ir trochlearis. Galėnas taip-gi pažįsta ganglijas sympathėtiko ir sako jas esant pabūkle nervus pastiprinančia. Kaipo 7-tą συζύγιον (grutę) jis aprašo hypoglossų.

Pajautų organų — itin nuodugniai aprašo akį (imtinai puncta lachrymalia ištekėjimui ašarų), laikrymalius duktus ir liaukas (glandūla innominata Galėni); taip kad ašaros pas jį skaitosi sekrecija šitų liaukų, o ne exudacija vandeniuotojo humoro. Apie girdėjimo organą žinia jo dar sumizgusi. Aprašo 6 akies raumenius ir analizuoja matymo akią sulig optiškais įstatymais.

Splanchnologijoje — nepilnas aprašymas larynx'o (cartilago thyroidea (θυρεός, skydas), cricoidea (κρίκος, žiedas), arythenoidea (ἀρύταινα, samtis), chordae vocales, sacculus laryngis); aprašo grobus (jis žinojo Wharton'o duktą) ir genitalius organus, nors dažnai įsminga į teleologiškas spekuliacijas.

Phyziologija. Kūnas yra sukurtas sulig išmintingu planu augščiausios esybės; preexistuojantieji tikslai nustato organų struktūrą. Daug naujų ir gudrių stebėjimų padaryta. Galėnas juk skaitosi sukurėju experimentalinės phyziologijos, bet spekuliacijos atitolino nuo tikslo: pirma negu gamtos mechanizmas buvo sužinotas, norėta jau atsekti gamtos technika! Anaxagoras ir atomistai užginčijo tikslingumą struktūros ir funkcijų žmogaus kūno, bet Aristotelis ir Stoa čion labiau įtikino Galėną, kad tai ėsą reiškiniai išminties ir meilės tėvo esybių. Reikale causae finales priešais causae efficientes, nuomonėse apie entelecheiją, Galėnas yra Aristotelio mokinys.

Trįs yra vyriausieji organai: jaknos, širdis, ir smegenys. Jaknos tai vieta, kur darosi kraujas iš maisto.

Viršškinime atskiria 3 digestijas, pirmoji vyksta skrandyje, antroji jaknose, trečioji organuose; kiekvienoje esti atlaikų, iš kūno išmetamų. Suvalgytas maistas skrandyje viršškinasi, priegkam padeda šilima gaunama iš ketur-skvetuotų jaknų ir veikia 4 žemesnėsės organiškos jėgos (pritraukiančioji, sulaikančioji, pakeičiančioji ir išmetančioji). Grobe pasidaręs chylius patenka keliais vėnos portae į jaknas, kur jį πνεῦμα φυσικόν — spiritus naturales — perkeičia į kraują (antroji digestija). Pirmto blužnis, kuri tik dėl vietos stokos nėra artymais jaknų, ima veikti kaipo kraują valantis organas, atimdama iš peno tirštas, žemines dalis ir iš jų juodąją tulžį pagamindama. Šitoji tam tikru taku pirma nueina į skrandį, o potam žarnomis su faeces esti išmetama laukan. Kraujo dalis teka iš jaknų ypatingais vėnų takais tiesiog į šiaip kūną, o kita dalis per vėnae hepaticae ir vėna cava ascendens į dešinįją širdį. Ten „įsodintoji šilima" atlieka tolesnį valymo processą, ir atliekuoniai kaipo suodžiai ar rūkas (λιγνύς ar καπνῶδες, futiligo) oran išeina exspiracijos metu per atdaras semilunares valvas. Tad iš dešinėsės širdies kraujas smerkiasi į arteria pulmonalis ir į plaučius, o iš kitos pusės per menamas poras širdies pertvaro į kairįją širdį, kur susilaukia kitokio patobulinimo. Šis įvyksta, kada diastolės metu pneuma, alsuojant su oru įtraukiama ir keliais plaučių vėnos į kairįją širdį įtekanti, miešiasi su krauju (kaipo πνεῦμα ζωτικόν), suteikdama jam tyresnę, skystesnę, lyg kokio garo savybę. Tad miešinys, iš πνεῦμα ζωτικόν (spiritus vitales) ir mažesnėje dalyje iš kraujo susidedantis, per artėrijas kūnui išdalinimas esti.

Širdis tai šaltinis įsodintosios šilimos, vieta, kur ruošiama πνεῦμα ζωτικόν, ir organas išdalinimui kraujo ir gyvybės dvasios. Dešinysis ir kairysis ventrikulum sukruta vienu laiku, tik diastolė yra aktivė. Dešinysis ventrikulum (κοιλία αἱματική) sušildo jame ėsantį kraują ir pasiunčia systolės metu į vėnas, φλέψ ἀρτηριώδης — gi plaučių artėrija plaučiams kraują duoda tiktai tikslu maitinimo; kairysis ventrikulum (κοιλία πνευματική) diastolės metu įtraukia pneumą iš plaučių — plaučių vėnų, paruošia spiritų vitalį, padvasina joje gautąjį iš dešinės širdies kraują ir varo garuotąjį, labiau iš pneumos susidedantį miešinį systolės metu į artėrijų systėmą. Kairėji širdis turi žymiai storesnes sienas negu dešinėji, kad

mat nežiūrint jos oruoto turinio neatsiliktų svoryje, ir tokiu būdu galima darosi lygsvarybė, stačias guolis viso organo. Tarp artėrijų ir vėnų randasi labiausiai jų galūnėse jungiančios anastomozės (panėšios poroms širdies pertvaro), taip kad dalis artėrialės pneumos gali įsismerkti į kraujanešias vėnas. Visumą kraujo Galėnas įsivaizdino ėsant labai mažą (ypačiai pas karšinčius), artėrijų ir vėnų įtalpoje jis menamai paisėjo rythmišką, augštyn ir žemyn liūliuojantį judėsį, bet negali būti nė kalbos apie tai, būk jis būtų pažinoięs kraujo aplinkbėgį. Galėnas darė spėliojimus kraujo indų phyziologijoje, nors ir stengėsi stebėjimus daryti ant vaiko, kurio sternumą buvo kariės sunaikinusi, ir tyrimais gyvulių sekdamas širdies judėsius (net atskyrus nuo didžiųjų kraujo indų), ventrikulų turinį kamantinėdamas etc. Rods jis aprašė gan gerai širdies judėsius, matė, kad kraujas esti taip-gi kairiojoje širdyje, bet pneumos theorija ir mokymas, kad kraujas jaknose pasidaro, sukoneveikė pamatines teisybes. Kad svarba krinta ant experimentų aiškinimo, prirodo ta buitis, kad mokslas apie artėrijų pulsą tiesiog gyvulių tyrimu gydytoją įstatė į klaidingas vėžes. Rythmišką širdies veiklumą jis suveda sulig dynamiškais principais ant δύναμις σφυγμική; kįla klausimas, iš kur pareina artėrijų pulsacija, ar ji esti kas-nors savaimaus ar pridera nuo širdies jėgos. Priešpėdininkai abi phazi pulso tvaksėjimo buvo išaiškinę ėsant aktyviu įvykiu arba kad pulsas passyviai pasidaręs pneumos skverbimusi. Kad tą klausimą išgvildenus, Galėnas pamėgino šitokį experimentum crucis. Dviejose vietose ant arteria femoralis jis uždėjo ligatūrą, pokam pulsas dingo. Potam jis indą atidarė tarp ligatūrų ir įstūmė metalinę dūdelę; ligatūras atėmus, pulsas vėl atsirado. Perkontroliavimui jis pakartojo visą bandymą, bet su tuo skirtumu, kad jis pirmiau dar trečią ligatūrą uždėjo centro linkon. Dabar prašalinus abidvi žemesni ligatūri, pulso nebebuvo, iš ko jis nusprendė, kad „tvaksinčioji jėga sukliudoma esti iš širdies patekti į artėriją", tai-gi kad artėrijos pulsas pasidaręs nuo širdies pareinančia jėga.

Taigi pulso priežastį Galėnas priskaito ypatingai širdies jėgai; šiaip jis pulsą labai subtiliu būdu dalina į daug rūšių: palei ilgį (μῆκος), gylį (βάθος), ir plotį (πλάτος); kiekviena dimensija turi 3 padales, ir taip jis vėl atskiria μακρός (longus), βραχύς (brevis), πλατύς (latus), στενός (angustas), ὑψηλός (altus), ταπεινός (humilis), ir kiekvienoj padalėj dar vidutinį laipsnį;

tad toliau ἰσχνός (gracilis), ἁδρὸς (turgidus), λεπτός (tenuis), παχύς (crassus). Pagal laikinį užtrukimą Galėnas dalina į: ταχύς (celer). βραδύς (tardus), ἀραιός (varus), πυκνός (creber s. frequens); pagal rhytmą: εὔρυθμος ir ἄρυθμος, παράρυθμος ar ἑτερόρυθμος resp. ἔκρυθμος. Pagal įtempimo ar pilnumo laipsnį arterijų (τόνος) atskiria: σφοδρός (vehemens), ἀμυδρός (languidus), ar vėl σκληρός (durus), μαλακός (mollis) ar πλήρης (plenus), κενός (vacuus); pagal symmėtriją: ὁμαλός (aequalis), ἀνώμαλος (inaequalis), τεταγμένος (ordinatus), ἄτακτος (inordinatus), μυουρίζων resp. μύουρος (mutilus seu decurtatus), μύουρος κατὰ μίαν διαστολήν (pulsus decurtatus in una distensione), κυματώδης (undosus), σκωληκίζων (vermiculans), μυρμηκίζων (formicans), κλονώδης (vibratus), σπασμώδης (convulsivus), δορκαδίζων (caprizans) etc.

Naudingesnis buvo Galėno experimentavimas klausimuose valgių išvarymo iš skrandžio ir mįžalų išsunkimo per inkstus, ypačiai-gi problėmoje alsavimo mechanikos. Bandymais, perpiaujant interkostalius raumenius ar jų nervus, padarant rezekciją atskirų šonkaulių, perpiaujant stuburkaulio smegenys (paralyzis phrėnikų), ką papildė stebėjimai perveriančių krūtinę žaizdų, jis parėjo į išvadą, kad ramiai alsuojant ypačiai plėkšnis, o audringai — be to dar intercostales veikslys esti, kad įkvėpuojant oras mechaniškai įsismerkia į išplėstą krūtinės ląstą. Rods ir čion kreivai aiškindamas experimentus ir stebėjimus jis nuklydo manydamas, kad pleuros maišeliai (pripūtimas per dūdelę) normaliter ėsą oru pripildyti, kurie susiraukiant ir išsipučiant veikią prigelbėdami.

Alsuojant, anot Galėno, šalia plaučių dar širdis ir visa arterijų systėma dalyvauja, pastaroji diastolėje dar orą per odą įimdama, o systolėje „rūką" per odą prašalindama (perspiracija). Pulsas ir respirac ja tad tarnauja tam pačiam tikslui. Anot Galėno degime susivartoja ta pati sudėtinė dalis oro kaip alsavimo processe ir jis tikisi, kad ateityje pavyksią tatai surasti ir prirodyti.

Galėnas ypačiai kelią pralaužė experimentalėje nervų, smegenų ir stuburkaulio smagenų phyziologijoje. Nervų ar stuburkaulio perpiovimas įvairiose augštumose davė tikrokus rezultatus klausimuose apie kilmę ir būklę tūlų paralyžių, ir net sluogsniais nupiaustymas smegenų (kiaulių), ką Galėnas darė, kad pažinus cerebrales funkcijas, įdomina mus, nors jų

tikslas ir netapo atžintas. Smegenys tai būklė mintijimo (ψυχὴ λογιστική), centralinė vieta jutimo ir judėsių, ir šitos funkcijos priguli nuo πνεῦμα ψυχικόν, kuri iš ploniausio turinio karotidų plexus chorioidei pasidaro priešakiniuose ventrikuluose. Labui pneuminės theorijos Galėnas daug gudrauja, kad anatomiškai pasiaiškintų, kokiais keliais keliauja „dūšios dvasia", o tuomi didesnė buvo žala ateičiai, kad jis įsikabinęs laikėsi seno sekrėcijos mokslo, sulig kuriuo nešvarumai (gleivėti skyščiai) smegenų išteką per sietkaulį į nosį ir gomurį (plonesnėji medžiaga per kaukolės siūles). Su tuomi rišasi, kad jis uoslę talpina priešakiniuose smegenų urvuose (mostas į galvos sopėjimą, kurį gali pagaminti smarkios čiaudėjimo priemonės).

Pačios smegenys neturi jutimo; jų judėsys supuola su alsavimu, kad pneuma nuvaryta taptų į nervus; mėningos tarnauja sustiprinimui, kaipo apsiaustas, ir sujungimui kraujo indų; spūdas ant smegenų pagamina gilų miegą (soporą), sužeidimas 4-to ventrikulo ar pradžios stuburkaulio smegenų veikia mirtinai. Dūšios būklė randasi smegenų substancijoje, o ne jų odose. Stuburkaulio smegenys valdo jutimą ir judėsį, tai lyg smegenys žemiau galvos gulinčių kūno dalių ir išsiunčia nervus lyg upelius. Perskėlimas stuburkaulio smegenų išilgai nepadaro jokios paralyzies, o perpiovimas skersai pagamina paralyzį po tai pačiai pusei, o perpiovus nugarkaulio smegenis tarp 3-io ir 4-to stuburio, sustoja alsavimas, ir jeigu tai įvyksta tarp kaklo ir krūtinės stuburių, gyvūnas alsuoja labiau plėkšnimi ir augštutiniais liemens raumenimis. Nupiovus N. recurrentes, įvyksta aphonija, o nupiovus 5-tą kaklo nervą, paralyzis skapuliarių raumenų. Ganglijas Galėnas skaito stiprinančiais nervų organais. Iš smegenų ir stuburkaulio nervų susidedantis sympathicus esti priežastimi didelio jautrumo pilvo organų. Nervų agens panėši į saulės spindulius, kurie persmenga per orą ir vandenį. — Aiškindamas girdėjimą Galėnas sako, kad balsas teka lyg vilnis ar banga į takus nervi acustici.

„Animalės dvasios" esti priežastimi dvasios veiklumo; jos kįla iš kraujo, ir pradžioje esti „vitalėmis", bet smegenyse virsta „animalėmis" dvasiomis. Iš kilmės „animalių dvasių" išsiaiškina taip-gi priklusnumas mentalių reiškinių ir sutrikimų nuo kūno padėties. Galėnas dalina šitus proto sutrikimus į mania, melancholia, imbecilitas ir dementia. Priešingai tam, kas pasakyta apie mentalį veiklumą, jo priežastį ir buveinę,

jis aiškina temperamentus miešiniu elementų, ir todėl dalina juos į 1) sausą ir šiltą (cholėrišką), 2) sausą ir šaltą (melancholišką), 3) drėgną ir šiltą (sanguinišką), 4) drėgną ir šaltą (phlėgmatišką). Jutimai vėl priguli nuo animalių dvasių. Regėjimas vyksta per tą dalį šitų dvasių, kuri randasi tarp lęšies ir choroideos, ir kuri pagauna spindulius šviesos, kad juos perdavus optiškam nervui. Pneuma taip gi pagamina uosię įsiveržda ma į priešakinį ventrikulumą smegenų, kuris esti būkle šito jusmo.

Embryologijoje G. piaustęs yra gyvulių embryonus (aprašo kiaušio odas ir kraujo indų takus). Plėtotę viščiuko kiaušinyje ar žmogišką gemalą jis nėra tyrinėjęs. Anot Galėno, vaisius paeina iš sumizgimo šiltesnio vyriško ir šaltesnio moteriško sėmens; ans perduoda individualį, o šits — veislės būdą. Prisilaiko senos klaidos, kad patinukai po dešinei, o patalitės po kairei pasidaro. Menstrualis kraujas duoda augančiam daigui peną. Visi organai galima dalinti į dvi grupi: tokius, kurie tiesiog iš sėmens skysčio kįla, ir tokius, kurie iš kraujo kįla tekančio iš utero indų: kas turi mėsišką išvaizdą, kilo iš kraujo (pav. jaknos ir kiti viduriai), viskas odiška (odos, nervai, kraujo indai ir smegenys) iš sėmens — partes sanguineae ir partes spermaticae, haimatogeniškieji audiniai sugeba atsigimti, o spermatogeniškieji ne (išskyrus vėnas). Galėnas užginčijo, kad širdis pirma pasidaranti ir pirmenybę priskyrė kepenims theoretiškais sumetimais Pasidarymą atskirų organų aprašo smulkiai. Pažymėtina, kad G. itin smulkiai aprašo perėjimą bambos vėnų į vėnos portae šakas, o arteriae umbilicales į arteriae iliacae, foramen ovale su jo membranoze valva, ductus Arantii ir ductus Botalli, kurias buitis vėliau teko iš naujo atidengti. Tyrinėjimas vienatinai gyvulių pakišo nustatymą dviejų bambos vėnų ir kotyledonų pas žmogų. Allantois turi mįžalus foetaus, o liquor amnii tai jo odos išgaravimai. — Gimimas įvyksta uterui susitraukiant, pilvui spaudžiant ir os uteri aktyviai prasiskėčiant, pieno sekrecija pasidaro spūdu padydėjusio utero ant papilvės kraujo indų, kurie su krūties indais susisiekia.

Tikslingumas sužiedime ir gyvybės reiškiniuose valdo kaipo žiedžianti dūšia organizmo tekinius; jo klusnios jėgos nulemia linkmę ir matą medžiagiškų pakaitų; struktūra jau iš anksto pritaikinta phyziol. funkcijoms, alsavimo processas, kuris pneumą paduoda ir kūno šilimą reguliuoja, judina gy-

vybę. Išlauk atneštoji pneuma, įsodintoji šilima ir keturi pagrindiniai skysčiai sudaro žmogiškąjį kūną; jaknos, širdis ir smegenys tai vietos sužiedimui spiritus naturales, vitales ir animales, šaltiniai kraujo, šilimos, galios judėsių ir jutimo; vėnos kaipo kraujo takai, artėrijos kaipo pneumos nešėjos, nervai kaipo įrankiai judrumo ir jautrumo sujungia centrus su periphėrija; kiekviena kūno dalis savo veikime yra susijusi su harmonija visumos, savaimi iščiulpia su specifine pritraukimo spėka iš pratekančio peno substancijas, kurios reikiamos jo sužiedimui; kiekvienoje trijų digestijų grobe (chylosis), jaknose (haimatosis), kraujuje ir organuose (homoiosis) susižiedžia prašalinimui paskirtos išmatos (ten priguli exkrementai, juodoji tulžis, urina, prakaitas).

Konstitucijos symmėtrija, normalis miešinys pagrindinių sudėtinių dalių ir jų kokybių sudaro sveikatos suppoziciją. Sveikata tai padėtis, kur kūno funkcijos atliekamos be sopulio ir be sutrikimo, kas sudaro εὐεξία; toji-gi priguli nuo atatinkamos proporcijos kietų ir skystų sudėtinių dalių ir tinkamo miešinio humorų (κρᾶσις, εὔκρασις). Tad liga yra papriešinimu tos „naturalės" padėties. Tarp sveikatos ir ligos būna dar labiau nepastovi padėtis: ἰατρικὴ ἐστιν ἐπιστήμη ὑγιεινῶν καὶ νοσοδῶν καὶ οὐδετέρων. Galėnas suprato ir aiškiai ištarė ligos dispoziciją. Liga gali paliesti: 1) keturius elementus ar jų kardinalius skysčius (visatinos ligos) pavidale dyskrazijų, kurių gali būti aštuonetas: šilta, šalta, drėgna, sausa, šiltai drėgna, šiltai sausa, šaltai drėgna, šaltai sausa dyskrazija; 2) vienokiariopas dalis (visatinus audinius: muskulus, nervus, kaulus, ligamentus etc.), kur kįla ar abnormalis įtempimas ar atlėžimas (tai pažvalga methodikų!), ar sutrikimas fundamentalių kokybių (šilimos, šalčio, drėgmės, sausros — Hippokratiškai) per nenormalų viršyjimą vienos ar kitos, 3) organus (vietinės ligos, lokalė pathologija), kur gali sutrikti skaičius, forma, tuma ar pozicija dalių.

Ligos priežastys (aitiologija) esti artimos ir tolimos. Tolimosios esti ar išlaukinės (αἰτίαι προκαταρκτικαί), proginės (netikėtos) ar vidujinės (διάθεσις) priežastys. Predispoziciją dažniausiai sudaro perteklius ar sugedimas humorų (αἰτίαι προηγουμέναι, putrefakcija pneumatikų). Putrefakciją jis skaito visatina priežastimi febries (kurios esimu esti augšta temperatūra, rečiau — drėgmė), išskyrus ephemeralę febrį, kįlančią nuo pneumos sukliuvimo. Febris, tai abnormis, visatinas

šilimos pakilimas ir priguli nuo užsikimšimo artėrijų, vietinio įdegimo (ἕλκος bubonai), ar skysčių gedimo. Yra febris continuans ir intermittens; febries continuans yra daug rūšių (ephemera ἡπίαλος, σύνοχος, τυφώδης, τῦφος, καῦσος, λειπυρία, ῥοώδης, πεμφιγώδης, ἰκτριώδης, νωθρός, φρικώδης), ir pareina tai nuo užsikimšimo pneumos (ephemera), tai nuo gedimo humorų, ar turi pradžią iš kietų dalių (ἑκτικοὶ πυρετοί). Iš intermittentės febries (διαλείποντες πυρετοί) pasidaro quotidiana susikraunant gleivėms, tertiana iš geltonosios, quartana iš juodosios tulžies (resp. jaknų, blužnies). Savo manyme apie febres, jis ramstėsi pneumatiške mokykla. — Kraujo įtekėjimas į nepaprastas vietas (Erasistrato error loci) esti pieżastimi inflammacijos, su jos kardinaliais symptomais: rubor, calor, tumor, dolor ir functio laesa (μηδέποῖτε βλάπτεσθαι, μηδεμίαν ἐνέργειαν ἄνευ τοῦ πεπονθέναι τὸ ποιοῦν αὐτὴν μόριον. Inflammaciją — gi jis dalina į: a) erysipėlatinę, kur geltonoji tulžis miešiasi su ne savo vieton patekusiu krauju; b) pneumatinę, kur pneuma miešiasi su ne savo vieton patekusiu krauju; c) phlegmatinę, kur gleivės miešiasi su krauju; d) phlegmoninę, kuri priguli tiesiog nuo kraujo ne savo vieton patekusio; e) scirrhozinę, kada juodoji tulžis susitinka su krauju. Inflammacijos rezultatu esti rezoliucija, exudija ir almėjimas — suppuracija, resp. sepsis. Nervų systėmoje Galėnas atskiria sutrikimus jusmo, judėsio (hyperaisthėzijos, anaisthėzijos, mėšlungiai, akinėzija), pajautų apgaulius, deliriumą, padūkimą, toliau sutrikimus maitinimosi srityje.

Symptomai (epigenėmata) tai matomi ligos rezultatai. Jie pasiskirsto (priešingai Hippokračio theorijai apie žalumą, kokciją ir kryzį) int keturias ligos stadijas: stadium initiale (ἀρχή), incrementi (ἐπίδοσις), akmės (ἀκμή) ir decrementi (παρακμή). — Ligos bėgis virsta chroniškų per įtaką gleivių ir juodosios tulžies, o šarpiu — per kraują ir geltonąją tulžį.

Kaip Hippokratės, Galėnas mokė kryzių doktriną (ypačiai svarbi kritiškoji diena buvo 7-toji), bet su ja jungė įtaką saulės ir mėnulio. Mėnulis nulemia akūtes, o saulė chroniškas ligas.

Mažai ką naujo davė semeijologijoje, jei bent daug prirašė apie pulsą ir uriną. Diagnozies priemonėse jis nenueina toliau Hippokračio; minėtinas jo „švilpiantis garsas perveriančiose krūtinę žaizdose".

Prognozyje Galėnas giriasi viršyjąs kitus gydytojus savo laiko ir prilygstąs Hippokračiui.

Specialėje pathologijoje Galėnas mažai ką naujo pridėjo, jei bent gerai analizuodamas atskirus symptomus. Phthizį jis aprašo smulkmeniškai, ir atskiria formas ulceratyvę, inflammatyvę, ir slankią — užsivelkančią. Phthizis gali paruošti haimoptoę dažnai per draskymą plaučių kosuliu. Jis aprašo φύματα (mazgelius) plaučiuose (=mūsų tuberkulozei), ir siūlo mainymą klimato, gyvenimą Aigypte, Libyoje, pajūryje, pvd. Stabiae pas Neapolį. Pasitaikančios tryznos pablogina prognozį phthizyje. — Digestijos ligose jis atskiria dyspepsijas, žarnų katharrus, dysentėriją (kurią jis sako esant žarnų suvotėjimu), ikterų (geltą) kaipo symptomą užsikimšimo tulžies kelių, ligas blužnies. — Lithiazis, kurios giminystę su podagra jis atžįsta (kaip tophi nariuose, taip pasidaro urinakmeniai inkstuose), ir prieš ją vartoja pulverį, padarytą iš akmenų jūrinėse pintyse. — Taip pat gerai aprašyta pneumonitis, pleuritis, rheumatizmas, drugys, įvairūs spasmai (ex inanitione et repletione) etc. Vėžį jis skaito parazitiška būtybe, padarančia vietinį ir visatiną sutrikimą.

Visatinoj therapijoje augščiausiai statoma esti gydomoji gamtos jėga (phyziatrija). Užduotimi gydytojo skaitosi padėti gamtos pastangoms, ὠφελεῖν ἢ μὴ βλάπτειν, kaip Hippokratės sakydavo, funkcijų sutrikimus prašalinti. Įrankiais čion tegali būti jėgos, kurios glamoni kūno žiedimą, maitinimą, augimą; užveikiant prieš pritraukiančiąją, sulaikančiąją pakeičiančiąją jėgą, reikia gydytojui kreipti dėmesį į išvarančiąją jėgą, į prašalinimą žalingumų (pav. gydant febres). Toliau eina ligų nukovojimas priešpryšiuojančiomis priemonėmis (pav. šaltį šilima, plethorą ištuštinimu etc.). Pasirinkimas vaistų priguli nuo indikacijų (ἐνδείξεις). Ligų priežastis reikia prophylaktiškomis priemonėmis prašalinti (indicatio causalis, prophylactica). Indicatio morbi priguli nuo ligos pobūdžio ir jos komplikacijų (pav. drastiškos priemonės tinka tik pradžioje ar pabaigoje ligos). Indicatio symptomatica liepia sopulį tildyti, ištuštinimus reguliuoti, pavojingą padėtį prašalinti (indicatio vitalis). Reikia atsižiūrėti į amžių, lytį, temperamentą, gyvenimą ligonio, taip-gi į atmosphėrą (kaitroje vėsesni vaistai, o šiltesni šaltam orui esant) ir į sapnus (paprasti ir „dievų siųsti"). Reikia išsiaiškinti, ar liga esti pagydoma ar ne? Gydymui vartojamos diaitėtiškai phyzikalinės ir vaistinės priemonės.

Galėnas išnaudojo įtaką oro ir šviesos, šalčio ir šilimos, vartojo masažą, visokiariopas maudynes, pamainymą klimato

(phthizyje gydo ligonį augštumose, pieno gausa). Ypačiai diaitą mėgo chroniškose ligose (inkstų įdegime, podagroj, asthmoj, jaknų pabrinkime, epilėpsijoje).

Sugedusių skysčių prašalinimas labai mėgiamas: kraujo leidimas (taurės, dielės), laxantia, emetica, diuretica, prakaituodinimas. Kraujo atėmimu Galėnas ketino ar skysčius kitur nukreipti, ἀντίσπασις, revulsio (venesekciją darė toliau nuo sergančios vietos), ar prašalinti skysčių sustojimą, παροχέτευσις, derivatio (arti sergančios vietos statė dieles, taures ar darė venesekciją). Indikacijomis kraujo leidimui buvo plethora, akūčiai įdegimai, karštis ir dideli sopuliai; neleidžiama kraujas vaikams iki 14-kai metų ir seniams.

Galėnas nesigailėjo davinėti vaistų (polypragmasia ir polypharmakija). Laxatyvai: lešiukų viralas, medaus vanduo, kopūstai su aliejumi virti, pasukos, fygos, slyvos su medumi, oleum ricini, aloė, colocynthis, jūrinio cibulio vynais; specifiški organų vaistai: scammonium ištuština geltonąją tulžį, epithymum — juodąją tulžį, daphne Cnidium — gleives. Emetikai: helleborus ir k. Diūrėtikai: petruškos, salierai. Labai mėgo pipirus (grobų ir skrandžio ligose, ir tertianoj bei quartanoje).

Vaistų skaičius pas Galėną labai didelis, mėgo animalius ir vegetalius sukrautinius vaistus amžiais žilos theorijos. Metalinius vaistus jis smerkė, gyvsidabrį skaitė didžiausiu nuodu. Stebėtis reikia gausumu juokingų kompozicijų plėstrų, mosčių, kollyrijų, dekoktų, infūzų, fomentacijų, embrokacijų. Jis turi ir mėšlų pilningą sterkoralę apothėką: šunšūdžius, žmogšūdžius etc., nors nedrįstąs vartoti jei bent kaimuose pas liaudį... Jis išrašo, ką sakė Dioskūridės ir kiti. Prie ligonio patalo jam nepristinga vaistų. Toxikologijoje jis dalina nuodus į 1) refrigerantes (narkotikai), ir 2) calorifacientes; šitie-gi dalinami į corrosiva ir septica. — Labai paplitę buvo Galėno hiera, pikra, aloė ir diakodion. Populus remedia cupiit!.

Deskriptyvėje ir operatyvėje chirurgijoje Galėnas yra atsilikęs. Jis turi ilgą visokiariopų instrumentų sąrašą. Tarp nedaugelio jo pastebėjimų randasi staibikaulio (femur) dislokacija priekyn. Jis aprašo trepanaciją, opas (kurias, priešingai Hippokračiui ir Celsui, jis gydo ne šaltu, bet šiltu vandeniu ir aliejumi), kaulų ligas, ir mėgo kraujo leidimą, kurią operaciją jis pats darydavo, o kitas operacijas pavesdavo „specialistams"; gal todėl mažai nuo jo tesužinome senovės chirurgiją. Kraujui

stabdyti, be ko kito, jis vartojo ligatūrą, torsio, karštą geležį. Garsus yra atsitikimas sternumo resekcijos, kur širdis tapo atvapa (De anatom, admin. VII. 13). Nosies, ausų, lūpų defektuose daromos buvo plastiškos operacijos. Gerai aprašo lymphinių liaukų sutinimą, varices ir fistulas. Duoda smulkmenas apie bandažus, ir įvesdino methodus: accipiter (veido bandažas su vuodegaitėmis lyg vanago pentinai), parišalas (suspensorium kaipo parama kūno daliai), testūdo, spica (figūros 8 bandažas su užsukimais kryžmais ant viens kito).

Apie obstėtriką mažai rašė, nors kūdikio gimimas pas jį yra rezultatu rukimo raumeninių utero skaidulių prie aktyvaus išsiplėtimo oris uteri, gelbint abdominaliam slėgimui. Labiau kiek domėjosi gynaikologija, kur aprašo utero įdegimą, utero karcinomą, mastitį, mammos karcinomą (su radikale operacija), priežastis sterilitatės (bergždumo) etc.

Akių ligose phyziologiškai aiškina funkcijų sutrikimus, žino kontagiozitatę tūlų akies įdegimų; bene pirmas mini keratonyxis ar paracentesis corneae, ir jis pažįsta prašalinimą staphylomos (protrusio sclerae) ir nudažymą korneos.

Galėnas buvo vienu didžiulių medicinos mokovų, garsus mokslininkas ir rašytojas. Ir kompiliavo ir pats stebėjo, ypačiai anatomijoje ir phyziologijoje; jis sukūrė experimentalę phyziologiją. Buvo mistru kalbos. Kaipo kritikas buvo guvus, nevisumet bešališkas. Geresnis mokytojas ir mokslininkas negu praktikas; daugiur svajojantis ir prietaringas (tiki sapnams!). Jis augštai kėlė medic. professiją, ir todėl kartus ir šiurkštus buvo silpnybei ir klaidoms kitų gydytojų. Kaip Napoleonas gyrė Larrey, taip Marcus Aurėlius sakė jį vieną tepažįstąs kaipo tikrą ir dorą žmogų. Bet Galėnui kaip Ptolemaijui astronomijoje buvus medicinos viešpačiu per 1500 metų, Boerhaavė išnešė kitokį sprendimą: „Galėnas padaręs yra daugiau žalos negu gero"...

Magnus iš Ephėzo (150 m.) buvo archiatru Romoje Galėno laikais, aiškino pulsą pakarčiui vėnoms tinstant ir atslūgstant, ir hydrophobijos būklę talpino skrandyje bei diaphragmoje.

Leonidės iš Aleksandreijos (200 m.), „episynthėtikas", labai žymus chirurgas Romos impėrijoje, ramstėsi Philoxenu gynaikologu ir chirurgu. Amputavo galūnes ir kanceriuotas krūtis peiliu, net piaudamas sveikose vietose, o haemorrhagiją stabdė kautėriumu. Operuodamas empyėmoje

jis darė piovimus ar deginimus per krūtinės sieną raudonai įkaitinta geležimi. Hydrokėlėje pirma kauterizavo, o paskui darė inciziją, skarifikuodavo anasarkoje, siūlė punktūrą hydrokephale, ir hernijos atsodinimą (redukciją) rasdavo nesunkia. Kaip senesni gydytojai, jis manė peritoneumo laceraciją esant priežastimi hernijos, o didelėse hernijose šalia to eina laceracija testikuliumo apdangalų. Fistulą, ypačiai fistula in ano, jis operuodavo bukiagaliu peiliu, kurį vadino syringotomu. Mini ulcus callosum, karpas ir išaugas ant genitalių organų, kurios nekįlą savaimi, nors jis neatžino koïtų ar infekciją ėsant jų priežastimi, ir kautėriumą jis skaitė reikiamu jų prašalinimui. Jis taipgi mini bubo, fissūras in ano, orchitį, gonorhoėją, operuoja haimorrhoidus (vartodamas rektumo spekuliumą), etc. Jis svarbiausias syphilografas senovėje, nors jis nepavadino ligų mūsų laikų vardais, ir jis neatžino visatinio syphilio, kurio reiškinius rasime vėlesniais laikais. Jis žinojo, kad filaria Medinensis endėmiškai randama Indijoje ir Aithiopijoje.

Aleksandras iš Aphrodisias, Karijoje, (200 m.), „Exegėta" vadintas dėl Aristotelio aiškinimų, buvo Septimijaus Sevėraus favoritu ir Galėno globėju. Jis parašė veikalą περί πυρετῶν, apie febrį. Febrį jis dalina (kaip Galėnas) į intermittens ir continuans, lėtą ir greitą, vienadienę febrį, septišką ir hektišką.

Antyllos (pradžioje 3-čio amž.) pasekė pėdomis Archigenio, Hėliodoro ir Leonido, buvo labai pasižymėjęs chirurgas senovėje, ir pirmas, kuris šalia depressijos, aprašęs yra extrakciją mažų kataraktų. Bene toji operacija buvo daroma seniau garsių okulistų impėrijoje, Theodotijaus, Sevėro, ir Latyriono ar Satyriono. Kataraktos extrakcija senovėje nieko bendro neturi su tokia operacija šiandien. Darydavo ją, su galimai mažiausia opa corneos, lyg mūsų operacija hypopyono. Antylliaus laikais prašalinimas lęšies žindimu taip-gi pakitėjo. Ektropiono atsitikime Antyllius siūlė prašalinti trikampį šmotelį, nusidriekiantį per visą storumą žemutinio voko. Sevėrus atžino sluogsnius corneos, ir patalpino onychioną (priešingai hypopyonui) tarp jų. Jis taip-gi aprašė pakitėjimus konjunktivos blennorrhoeoje, taip dažnoje anais laikais, ir trachomoje. Šitoje ligoje jis siūlė operaciją periscithyzmo, pusiau apskritą inciziją galvos skūros iki kaului, nusidriekiančią nuo vieno smilkinio iki kitam, bet vengiant

raumenų. Jis taip-gi siūlė angiologiją, beja dvigubą sutūrą vienos akių vėnos, perpiovimą vėnos tarp ligatūrų, ir galiaus perrišimą vėnos po ganėtinai kraujo nubėgimo. Tokia bereikalinga barbarybe norėta užbėgti akių ligoms ilgai besitęsiančiu almėjimu taip baisios opos. Manė, kad taip pat veikia operacija hypospathismo susidedanti iš trijų incizijų kaktos odoje, su pasekančiomis moxomis prie smilkinių. Akių ligas visatinai, o ypačiai kataraktą, manė pareinant nuo materia peccans, nusileidžiančios iš smegenų, kuriai šits baisus gydymas turėjo duoti išeigą. Kataraktoje manė esant tarpą kataraktos tarp lęšies, gulinčios viduryje akies, ir iridos. Sevėrus aiškina, kad staphyloma corneos kįla iš ulcerių corneos, ir galinti užsibaigti taip-gi prolapsu iridos. Staphyloma gydoma ligatūromis, užlenktomis ir kryžiuotomis. Apie Latyrioną nieko nežinome, tik jo vardą, ir kad jis bei Severus yra gyvenę pirmiau Antyllıaus. Kad Antyllius stropiai užsiiminėjo akių gydymu, prirodo užsilikę mostai apie paruošimą kollyrijų. Labai gražiai jis aprašo chirurgiją abscessų (nustato linkmę incizijų), fistulų (rektumo, pilvo, krūtinės, tracheos fistulų), phimozies (perpiaudavo vidujinį sluogsnį preputiumo nepažeisdamas odos), hypospadias, rando kontraktūrų (exstirpaciją), ir tanų (lipoma, atheroma, ganglia). Jis aprašo tracheotomiją smulkiai, bet sako ją neleistiną esant, kur bronchai ir plaučiai ligos apimti yra; jis aprašo plastiškas operacijas „kolobomų" (defektai akies vokų, kaktos, nosies, ausų ir skruostų). Taip-gi duoda taip vad. Antylliškį methodą operuojant aneurismus (ligacija kraujo indo ir augščiau ir žemiau maišelio, potam perskriodžiant patį maišelį, kad prašalinus jo įtalpą, neišpiaunant laukan paties maišelio). Jis pirmas sklandžiai aprašė aneurismą, kaip ir methodą praktikuojant vėnesekciją, taures, skarifikacijas, artėriotomiją, poodinę sekciją ligamentų štyvuose nariuose, ir ligamentų liežiuvio mikčiojantiems. — Jis svarstė įvairias lytis hydrocephali acuti (kurio būklę jis talpino tarp odos ir perikraniumo, ar tarp šito ir kaulų, arba galiaus tarp kaulų ir smegeninių membranų).

Antyllius rašė netik chirurgijos dalykuose, bet taip-gi veikalą apie vaistus (4 knygose) ir šiaip mediciną. Užsilikę fragmentai svarsto oro ir žemės įtaką į sveikatą ir ligą, gyvenamųjų namų hygieną, diaitėtiką, gymnastiką, balneologiją, ligonių slaugymą. Visur pilna įdomių pastebėjimų. Ligonius

slaugant jis kreipia domės į temperatūrą ir namų pažibinimą ir ligonio guolį. (Galvai sopant reikią atsilošus gulėti, krūtine sergantieji privalo augštą guolį turėti, prie papilvės ligų — atgal atsirietus gulėti, sergant gonorrhoea ar inkstų ligomis — ant šono, o jaknų ligose — ant dešinio šono gulėti). Karščiuojantiems jis leidė šaltą vandenį gerti. Plačiai jis rašė apie maudynes (dirbtinas ir naturales, mineralines ir aromatiškas) ir nustatė jų indikacijas (prakaitavimui, stiprinimui, kaipo antispastiškas, antineuralgiškas priemones). Chroniškose ligose jis vartojo pvd. sūrias maudynes nuo putmenų, galvos, krūtinės ir skrandžio; sierines maudynes nuo nerviškų ligų; geležies maudynes nuo blužnies ir skrandžio paliegių; jūrines maudynes nuo hydrops, dermatozų, phthizies, rheumatizmo. Aiškina tikslą ir indikacijas pasivaikščiojimo, bėgimo, jodinėjimo, plaukymo, gymnastiškų pratimų ir žaislų (iš vilksnės mėtymas, „šešėlinė kova", kumščių kova, šokinėjimai, sviedinio ir skritulio mėtymas, lanko ritinėjimas, sūpynės). Net giedojimą ir deklamavimą jis panaudojo therapeutikoje. Mokė priruošti mostis, plasterius ir t. t. Dielėmis kraują leidžiant, jis patarė dielėms į odą įsisiurbus, reikint jų vuodegas nukirpti, kad jos daugiau kraujo išsiurbtų (tai „bdellotomija"). Taures jis statydavo stiklines, brundzines, ragines, o sidabrines jis atmetė šalin.

Iatrosophistas Kasios iš 3-čio amž. paliko Quaestiones medico — naturales (Ἰατρικαὶ ἀπορίαι καὶ προβλήματα φυσικά); ten 84 klausimai iš medicinos ir gamtažinijos atsakyti iš įvairių pusių žiūrint. Ir jis ten prisimena veikimą smegeninių nervų kryžmais, mokymą apie sympathijas (metastatiški abscessai, sympathėtiški akių įdegimai), penėjimąsi kūno dalių specifine assimiliacija, kur vietą randa pasidarymas kalliaus etc.

Broliai Philagrius (veikė Thessalonikėje) ir Poseidonijus (360—375) — sūnūs gydytojo Philostorgio iš Ėpeiro — rimtai protestavo prieš vartojimą mystiškų žodžių prirengiant vaistus.

Philagrius parašęs yra daug monographijų, kurių vos fragmentai liko mums jis ypačiai garsėjo žinojimu blužnies ligų, ir blužnies padidėjimo, sukietėjimo, skirrho; gydė diatėtiškai, kaip ir spermatorrhoeą. Plačiai rašė apie inkstų akmenius, dažniau pas senus žmones. Sykį akmuo įkliuvo į urėthrą, tai Philagrius padarė urėthrotomiją augščiau glans penis, potam davė asilės pieno su atatinkama diaita. Pūslės

akmenį jis prašalina piovimu iš viršaus į pūslės kaklelį, taipgi aprašė operaciją aneurizmo, įvykusio del netikusio nuleidimo kraujo. Jis atklojo artėriją, uždėjo dvi ligaturi augščiau maišelio, ir tad perpiovė artėriją tarp abiejų. Potam jis atidarė maišelį išilga incizija, prašalino sukrekėjusį kraują, ir užrišo žemesnįjį galą artėrijos, kaip kad ir augštesnį buvo užrišęs. Tad artėrija taip-gi tapo perpiauta tarp žemesniųjų ligatūrų. Maišelį-gi paliko bealmint.

Poseidonijus buvo žymus neuropathologas ir psychiatras, kuris rašė apie „phrėnitį", kurios reiškinius jis priskyrė anatominei ligos būklei. Priešakinė smegenų dalis, kaipo imaginacijos būklė, apsirgusi pagamina tiktai iškraipytus paveikslus, bet palieka protą liuosą, o sužeidus vidurinį smegenų ventrikulumą, protas sutrinka. Ligoje užpakalinio ventrikulumo atmintis sunyksta, o su ja ir kitos galios. Gerai aprašė lethargą, karos (sopor), katalepsiją, sloguti (ἐφίαλτος), maniją, melancholiją, lyssą ir hystėrišką hydrophobiją etc. Vėlesniems rašytojams apie neurozes ir psychozes veikalai Paseidonijaus buvo dideliu šaltiniu.

XVI.

Mysticizmas ir magija.

Mysticizmas atsiranda pas žmones su sujušintu protu ir išnervintu kūnu dėliai klaidingo, nevykusio išauklėjimo; tai rezultatas palinkimo išaiškinti phyziškus reiškinius jungiant juos su antgamtinėmis galybėmis (dievu, daimonais etc.). Mystiškąje įtaka į šitas galybes, ar maldomis, trokštama įsigyti antgamtinės pagalbos ar laikinos ar amžinos. Tas palinkimas priveda žmones ar kurti religiškas sektas, ar sužadina visokiariopas deliuzijas, pragaištingas žmonėms ar tautoms.

Kūdikystė ir senatvė kaip atskiro žmogaus, taip ir tautų turi pretenzijas ar palinkimą išmanyti mystiškus santykius, ir tatai nuveda į niektikėjimus ir prietarus, ir galiaus į absurdišką veiksmą, kada išmintis nusilpsta.

Iš to tad kilo theurgiškas kunigų gydymas, randamas pas visas tautas. Tik išsiauklėjus protui, philozophiškos pažvalgos plėtojasi, ir tikroji medicina. Bet-gi mystiškoji medicina tuo laiku negaišta, ir protams susmunkant, ji vėl įsivyrauja. Pas tūlas tautas išsiauklėja magijos theorijos, ir jos persimeta pas kitas, nors išprusintesnes tautas, bet jau pro-

tinei galybei žlūgstant ar merdint. Tokia systėma reikia skaityti Zarathūštros emanacijas kaipo šaltinį kitų pasekančių vėliau. Po nelaisvės Babylonijoje, Žydai perėmė dalį tos systėmos į savo religiją ir mediciną, kuri visumet yra turėjusi theūrgišką pobūdį. Žydams netekus nepriklausomybės, įsikūrė sekta Essenų ar Therapeutų (150 pr. Kr.) Aleksandreijoje, kurie dėvėjo baltą drapaną, dievui tarnavo atsišalinimu, nuolat mąstydami tylumoje, skaistumu dorovės (vengė sexualės meilės), ir tokiu būdu manė susiartinsią su dievybe ir jos „Žodžiu" ar su angelais, kurių galybės dalį įsigys patys. Liaudis juos skaitė mediciniškais stebūkladariais (gydymas palytėjimu, rankų uždėjimu, magiškomis žolėmis ir akmenimis, apžavų formulėmis). Gyveno blaiviai, atsišalinę, dirbdami savomis rankomis. Bet jų spekuliacijos ir šventų knygų aiškinimai išsigimė į beprasmį studijavimą žodžių ir raidžių. Štai kilo Kabala („oralė tradicija")[1]), pasivadinusi mokslu, nors tai buvo tinklas nonsensų, apsidengusių mysticizmu. Dvasišku josios tėvu buvo Philo Judaeus iš Aleksandreijos (g. 25 m. pr. Kr.) ir syras Numėnius, o vėliau žydas Akibah († 120 po Kr.), autorius „Knygos Tvėrimo" (Sepher Jezirah); iš šito veikalo ir iš kiek vėlesnės knygos Zohar[2]), parašytos Simeono Ben Jochai, sužinome smulkmenas šitų paikystų.

Anot doktrinos Kabalos, 10 angėlų ištekėjo iš „amžinojo dievo" kaipo „pirmojo svieto", kurių pirmieji trys buvo: žinija, išmanymas ir išmintis. Be šito pirmojo svieto, nuolatos kilo didėjančiais koncentriškais skrituliais kiti trįs iš „Amžinojo": „įkurtas", „pagerintas", ir „užbaigtas", visi surėsti sulig „pirmojo svieto" modeliu. Ligonius gydant, tenka sujaudinti galybes „augštesniojo svieto", ir tai padaryti galėjo ypatos, kurios per Kabalą pažinojo šitas galybes. Šitoks monsensas neaplenkė nė Graikų, kurių dvasios galiūnai (Dėmokritas, Aristotėlis, Stojikai etc.) ypačiai gadynėje dvasios supindėjimo, beveik visi tikėjo sapnams. Pas Romėnus, daug prietaringes-

[1]) Hebr. Kibbel, gauti, priimti, kabbala — įgytoji, esoterinė, mystiškoji doktrina, kurią anot kabalistų Moizis (Hosarsiph) gavo nuo Dievo ant kalno Sinai, ir vėliau perdavė Jošuai, o tasai 70-čiai seniūnų, o kuri toliau pasiliko turtu parinktųjų Žydų.

[2]) Sepher Jezirah, knyga apie kosmogoniją, anot kritikų, ėsanti rašyta 7-me amž., nors primetama Akibai; taip-gi Sohar aramėjiškoje kalboje paruošta ėsanti 13-me amž., o primetama Simeonui ben Jochai, Akibos mokiniui.

nius, tatai nušvito: kerėtojai ir klastoriai Simonas ir Apollonijus iš Tyanos Kappadokijoje (2 — 98 po Kr.) ir jų sėbras gymnosophistas Iarchas lenktyniavo su krikščionių stebūkladariais (pavidale vyskupų etc.). Zarathūštros ir šitų gudruolių doktrinos jungėsi su Platono ir krikščionių pažvalgomis į systėmą „Neo-platonizmo", kurį įkūrė Ammonijus Sakkas (175 — 250 po Kr.). Plotinas (205 — 270) vegetarionas religiškais pagrindais ir jo 3 mokiniai: Herennijus, Aurėlijus ir Porphyrijus (233 — 304), Jamblichas (apie 300 m.) ir Proklius (411 — 485) tą systėmą išpuošė, o gydytojas Andrius Chrysaris pritaikė Neo-platoniškę philozophiją prie medicinos.

Apollonijus iš Tyanos, Kappadokijoje, (nukaršęs mirė Nervai viešpataujant), sekė Pythagoro doktrinomis. Turėjo daug mokinių. Keliavo po Mažąją Aziją, mėgino rasti kelią į Indiją, kad susipažintų su Brahmanų doktrina. Ten keliaudamas, tūlą laiką apsistojo Babylone, susipažino su Magais, ir galiaus nukako pas Indijos karalių Phraotės, kuris papiršo jį vyresniam brahminui Iarchui. Kada Apollonijus sugrįžo, jo skilbas kaipo gudruolio labai padidėjo: žmonės skaitė jį stebūkladariu ir šventuoju ir karaliai mėgo jį savo dvaruose. Jis-gi pats, rodos, pretendavo numatąs ateitį labiau negu kad daręs stebūklus. Iš Romos tapo išvytas dėliai skundo, kam jaunuolę moterį prikėlęs iš numirusių. Po ilgų kelionių po Hispaniją, Italiją, Graikiją ir Aithiopiją, jį apskundė, kad dalyvavęs maište prieš ciesorių Domitianą, bet jis stojo teisman ir tapo išteisintas. Galiaus jis bene apsigyveno Ephėze, kur atidarė Pythagorėnų mokyklą ir ten mokino iki mirė veik 100 metų sulaukęs. (Jo historiją parašę yra Philostratas, apie 217 m., Hieroklės, Dioklėcijanui viešpataujant, Moiragenės ir Maximus iš Aigų).

Ammonijus Sakkas († 241 po Kr.) mokinys Klemenso Aleksandriečio ir pagono Athėnagoro. Savo eklekticizmu jis stengėsi suderinti philozophiškas Romėnų theorijas su doktrinomis Magų ir Brahmanų. Tarp jo mokinių buvo Longinas, Origenės ir Plotinas. Nepaliko jokių raštų.

Nauja-Platoniškiai bandė ištirti Augščiausiąją Esybę pasiduodami ekstazui, kuris esąs „Dievo dovana". Dievas Plotino (204 — 270 A. D.) tai mystiškoji Trejybė. Dieviškas prigimimas turi tris hyspotazes; pamatu jų yra vienybė, poėtiškai šnekant — pirmutinė šviesa; toji vienybė esti prin-

cipu visų dalykų, tikru tobulumu. Iš vienybės — pirmutinės Šviesos — išteka tyrasai protas (νοῦς, išmintis), o iš jo išteka visatos vėlė-dūšia (ψυχὴ τοῦ Παντός), kuri sutveria dūšias žmonių ir gyvulių ir „gamtą", ir galiaus iš gamtos pareina Medžiaga. Šviesa-logos, tyrasai protas ir visatos dūšia iš krūvos sudaro Plotino triadą, su kuria rišasi amžinoji emanacija. Žmogaus dūšia, kurios šaltiniu yra tyrasai protas, esti apkalinta — paslaptu likimu — pragaištingame kūne, ir nuolatos stengiasi sugrįžti į savo pirmapradinį šaltinį. Plotinas mirdamas draugams tarė: Aš stengiuosi atpalaiduoti dieviškumą manyje. (Veikalai: πρὸς τοὺς Γνωστικούς, Enneadės, De virtutibus).

Porphyrijus (233 — 305) aiškino philozophiją savo mokytojo Plotino jau su antikrikščioniška linkme („Plotino gyvata" 15-kos pries krikščionius ir laiškas Anebui).

Jamblichas (†330) įvesdino theurgišką ar magišką gaivalą į Neo-Platonizmą ir mokino tarp kitko, kad tūli mysteriški įmoniai, apeigos ir symboliai įveikią dievystas antgamtišku būdu, ir tad jos ganėdina mūsų norams (De mysteriis).

Proklius, (412 — 485) mokytas vyras, nekentė krikščionybės, kam ardo philozophiją, nors jis tikėjimą statė augščiau mokslo; tikėjo theurgijai, ir todėl garbino Chaldajų orakulus, Orphėaus hymnus mysterijas (Πρόκλου ἐκ τῆς Χαλδαικῆς de sacrificio et magia). Visata, augštai ir žemai, prisipildė Dievo emanacijomis, augštesniais ir žemesniais daimonais, ir ypatingu enthuziasmu ir pasinėrimu Dievan, ekstazu, suvaldymas šitų daimonų buvo įsigyjamas beraganiaujant. Žemesnieji daimonai, ligų gamintojai, aukomis ir ekzorcizmais leidėsi suvaldomi, ar symboliais ir mystiškais žodžiais (kaip va: Adonai, Sabaoth etc.).

Atsirado visokiariopi laipsniai mystiško ligonių gydymo. Theozophija (theokrazija) įsikūrė sajungmėje su „Šviesos šaltiniu" ir gydė ligas per patį Dievą; theūrgija veikė su pagalba gerųjų daimonų, o raganiai su pagalba nelabųjų; magija savo tikslą atsiekdavo su pagalba materialių daimonų ir augštesniųjų dvasių; o pharmakija tai buvo rūšis įtakos, kuriaje daimonus nugalėdavo su pagalba žolių ir gyduolių. I tas paikystes įpainiojo visokiariopus nuklydimus, kokius Gnostikai ir kiti prasimanė keisdami Kristaus doktriną, o kurie nė šiandien nėra išdilę (slg. mūsų pasakos apie vėlių vaidinimąsi etc.).

Sulig tokiu systėmos lopiniu viešpatavusiu viduramžiuose iki Liuteriui, Kristaus ir Dievo galybė buvo perkeliama ant kunigų patepimu ar pašlakstymu, ir tokiu būdu atsirado krikščioniškoji systėma emanacijų. Kunigai įsigijo galybę ligoms gydyti antdėjimu savo rankos ar maldomis ar patepimu (chryzma), net galybę prikelinėti iš numirusių... Ilgainiui, ėmė relikvijas kankintinių vartoti kaipo therapeutiškus agentus, pvd. kaulus Kosmo ir Damiano, kuriuodu, po priedanga medicinos įvesdinimo, buvo beplatiną prozelitizmą, ir tad nukankintu tapo Diokletianui viešpataujant. Vėliau jiemdviem pastatė šventyklas kaipo medikaliams šventiesiems. Ekzorcizmą, kuriuomi iššaukdavę patį Kristų, pavartodavo, kad išvijus nelabąją ligos dvasią[1]). Galiaus visas tas paikystas krūvon sudėjo vėlesnieji Gnostikai (po vada Bazilidžio, kurie surinko 365 „ajonus" su Kristumi viršūnėje, o kurių skaičių išreikšdavo mystiškasai žodis Abraxas, turintis mystiškąją galybę. (Abraxas=Dievas, sujungiantis galybę 7 planėtų=metas; skaitmenine vertybė vardo raidžių — 365). Dabar tai atsirado talismanai su įrašytais mystiškais žodžiais ir symboliais, kaip IAΩ,ΦPH (Gnostikų diagrama, dabar ženklas bravarinio alaus, slg. katalikų škaplėrius).

Kita deliuzija, alchėmija, motyna chėmijos (kilo iš Aigypto, kuris Kemi vadinosi senovėje), išaugo tuose tamsos amžiuose iš pastangų padirbti auksui: tokis buvo tikslas „philozophų akmens" (lapis philosophorum), ir menas suradimui šito stebūklingo akmens buvo mokomas iš klastingai prasimanytų knygų taip vad. Hermes Trismegistos, kaip pvd. „Tabula Smaragdina", ir ypačiai iš knygos Kyranido (400 m.): Liber physico-medicus Kiranidum Kirani, i. e. Regis Persarum, vere aureus gemmeusque etc. (mystiška materia medica, kur išskaičiuota daug vegetalių ir animalių vaistų, su theozophiškais ir absurdiškais nurodymais jiems priruošti etc.). Graikai alchėmijos praktiką perėmė nuo Aigyptėnų. tik stengėsi ją paliuosuoti nuo daimonų įtakos. Gamtos philozophai svajojo apie elementų persikaitaliojimą, ir Aristotėlis ypačiai nurodinėjo ant perėjimo iš potenciališkumo į aktuališkumą. Apie alchėmijos praktiką Romos ciesorių laikais mums praneša: Leydeno papyrus, atrastas Thėbuose (iš 3-io amž. po Kr.),

[1]) 1884 m. išėjo „Die Verwaltung des Exorcistats" etc. D-ro Chr. Bišofbergerio, kuningo, 2-ra laida, Leutkirch, kurio veikalo garbingos formulės paeinančios iš apaštalų laikų...

pasakiškasai Hermes Trismegistos, φυσικά καὶ μυστικά (priskaitoma Dėmokritui), Zosimas iš Panopolies (3-me amž. po Kr.), Synesios iš Ptolemais (4-me amž. po Kr.), Olympiodoras (pradžioj 5-to amž.). Iš lengvo alchėmijos praktika persiėmė religišku symbolizmu (Aineas iš Gazos: metalų persikeitimas = prisikėlimui iš mirusiųjų.) Beveik perdėm magiško turinio yra κεστοί (adymai) gydytojo Juliaus Afrikano (3-me amž.).

Be šitų paikystų ir astrologija buvo stropiai kuopinėjama. „Chaldajai" astrologiją atnešė Romon, ir jau senesnysis Katonas draudė savam ūkio vedėjui teirautiesi pas žvaigždžiažynius. Pas Romėnus astrologais garsėjo Tarutius Firmanus ir Nigidius Figulus, ir veltui Cicero (de divinatione) argumentavo prieš astrologiją, kuri ypačiai genethlialogijoje nustatinėjo horaskopą, nativitatę (konstellacijos lėmimą gimimo valandoje.) Į Romos ciesorių elgimąsi įtakos turėjo astrologai (Augustas, Tibėrius, Nėro, Otho, Vespesianas, Titus, Domitianus, Hadrianas, Sept. Sevėrus, Karakalla, Alex, Sevėrus). Alex. Sevėrus astrologams Romoje įsteigė viešas svetaines ir paskyrė metines algas! Neįstengė astrologų įtakos sumažinti pajuokimu Horatius, Plinius, Juvenalis, Favorinus, Sextus Empiricus, Aleksandras iš Aphrodisias. Nors Tertullianas, Origines, Augustinas nepritarė astrologijai, vis-gi tūli krikščionys, ypačiai Priscillianiškiai savo theologijos spekuliacijas mezgė su astrologija. Literatūroje pasižymi poėtas Markus Manilius (poėma „Astronomicon" ir Firmicus Maternus. Čion pirmu kartu chėmija (χημεία) minima prasmėje auksadirbystės (ἱερά τέχνη, χρυσοποιεία) 4-me amž. (Libri mathėseos octo), o Aleksandreijoje τετράβιβλος σύνταξις πρός Σύρον ἀδελφόν = opus quadripartitum Ptolemaei ir καρπός = Centiloquium (100 trumpų nusakymų).

Taip-gi mediciną stengėsi prognostikoj ir therapijoje jungti su astrologija: Ἰατρομαθηματικά Hermio Trisgemisto ir καρπός Ptolemaijo. Diagnozies nustatymui tarnavo skaičių toblyčios, pvd. κύκλοι Petosirio, σφαῖρα Δημοκρίτου, Instrumentas Hermio Trismegisto. Prieš med. astrologus aršiausiai kovojo Sextus Empirikus (πρός μαθηματικούς), o Galėnas linko prie jų (slg. περὶ κρισίμων ἡμερῶν). Iatromathėmatiškus raštus surinko Cumont 1898 m.: Catalogus codicum astrologorum graecorum, Bruxellis).

Tai karikatūra žmogiškosios dvasios ir minties, besiramstanti prietarais, deliūzija, religijų nesąmonėmis: tai pastaras mir-

guliavimas senovybės dvasios, sujaukiančios dangų ir žemę žmones ir dvasias, apgavikus ir daimonus, kuningus ir dievus, nonsensą ir išmintį — vizijose mirties deliriumo...

Diokletianas savo ediktu 296 m. uždraudė alchėmijos praktiką ir liepė visas knygas apie ją surinkti Aigypte ir sudeginti. Magiją taip-gi pavedė žiauriai inkvizicijai Romoje bei Antiocheijoje viešpataujant Valentinianui ir Valensui, 374 m., kur daug nekaltų žmonių buvo įskųsta ir nužudyta už jos praktikavimą.

XVII.

Vėlesnė medicina Romėnų impėrijoje, iki žlūgstant Vakarų impėrijai.

Kas privedė Romos impėriją prie sužlūgimo? 1) Romėnų phyziškasai išgverimas, miešinys su susmukusiomis ir necivilizuotomis tautomis; Roma tapo užkaboriu visų nedorybių. 2) Moralis ir socialis sugedimas vergijos dėliai, trūkumas vidurinės klasės. 3) Mentalis žlūgimas, troškimas mamono, beprotiško liuono, valdžia mėtressų, prostitucija ir palavykystė, girtybė (pvd. Apicius Augusto ir Tibėriaus laikais, pragėrė bent $3^1/_2$ milijonų dolerių).

Susidomėjimas mokslu ėjo mažyn, taip-gi medicinoje. Alex. Sevėrus, Ant. Pijus, Markus Aurėlijus, Vespasianus etc. rėmė alchėmiją, magiją ir astrologiją. Ką galėjo gelbėti Dioklėtiano ediktai 296 m.? Net Julijonas, lavus apostata (360 — 363), atnaujindamas mokyklas Athėnuose ir Aleksandreijoje, rūpindamasi mokslu ir jo atstovais, neįstengė sustabdyti gedimą. Taip pat negelbėjo išlaukinės pozicijos gydytojų pagerinimas prie Valentiniano ir Valenso (364 — 378). Šalia krikščionių orthodoksijos, kuri neapkentė pagonybės, ėjo įgeidis plėšimų arijoniškųjų Gothų, kurie, Alarikio vedami, engė Graikiją. Rods Hadrianas (117 — 138) buvo įsteigęs „Athenaeum" Romoje, Sevėrus (222 — 235) tąjį apdovanojo, vėliau-gi žlūgusį vėl atnaujino Valentinianas (364 — 375) ir paskelbė „11 akademiškų įstatymų"; mokyklą reorganizavo Athalarikis (527—532). Theodosijus II 425 m. įsteigė akadėmiją Konstantinopolyje su 31 professorių.

Pagonybei nebeteikant pozicijos nuo laikų Konstantino krikšto, su desperacija jos adeptai įsikabinę laikėsi nuo tėvų paveldėtojo Hellėnų mokslo. Kuomet Byzantione dvaro ir krikščionybės linkmė ėmė vyrauti, atsijaunino philozophija

Athėnų mokykloje. Aplink 200 m. ten tapo pakviestas peripatėtikas ir Aristotelio komentatorius Aleksandras iš Aphrodisias. Ar ten gyveno Poseidonijus ir eklektikas Markellinas, nežinome. Ir nors 3. ir 4-me amž. mokytojams buvo ciesorių skiriamos algos, Athėnų universitatės nebeįgijo didesnės svarbos.

Aleksandreijoje švitėjo laisvas Helėnų tyrinėjimas ir spekuliacijos. Čion Neo-Platoniškiai ir Aristotėlio aiškintojai drąsiai kėlė apšvietos vėliavą prieš antsigrūdančią phalangą krikščioniškos tamsybės apaštalų, čion dėl ateities tyliai dirbo Diophantas, Pappas ir Theon (vėliau ca. 350 m. Gallijoje), Magnus iš Antiocheijos, Zėno iš Kypro ir tojo mokinys Oreibasijus. Savo gražiais darbais jie primena garbingąją praeitį. Tuomi skaudžiau čion atjaustas tapo Julijono nepavykimas atnaujinti sengraikiškąjį švietimą bei įnirtimas krikščionių ant philozophų, iki Aleksandreijos bibliothėka 391 m. sunkiai nukentėjo, ir galiaus 415 m. Hypatija tragiškai užbaigė savo skaisčią gyvatą. — Kaip Ptolemaijų laikais čion rankiojo Hippokračio veikalus, taip dabar 4 ir 5-me amž. rankiojo veikalus Galėno. Ypačiai išrinkta tapo 16 svarbesniųjų, kuriuos jau pažinojo Joannes Philoponas (c. 550), o kurie pas Arabus įgijo beveik kanoniško ženklumo dėmę. Kompendijumai gamtos mokslų buvo rengiami (pvd. Solinus darė ištraukas iš Pliniaus, medic. kompiliacijas ruošė šalininkai pneumatiškos mokyklos). — Sorano mokykloje glamonimoji graphika (jo illiustruotas trumpas aptvarstymų mokslas ir jo akušerių katechismas su paveikslais kūdikių guolio uteruje) regimai, tapo vėliau Aleksandreijoje plėtojama toliau ir stropiai: kauterijų paveikslų serija, anatom. penkpaveikslių serija, kraujaleidys, zodiako paveikslai, žaizdažmogis ir ligažmogis, tolesnis plėtojimas paveikslų kūdikio guolio uteruje, augalų paveikslai (Krateuo pradėtieji), kas vėliau ypačiai daryta Pseudo-Apulėjiškėje žolių-gyduolių knygoje Pietų Italijoje (kaipo ir illiustracijose Mustijo).

Viens-tiek Aleksandreijoje įsigalėjo prietarai ir niektikystė ir žagimo mokslų industrija, ir toliau besiplėtodama pateko Romon ir Byzantionan. Mat, iš Mesopotamijos čion paplito įtikėjimas į žvaigždžių įtaką ligon ir gijiman: iatromathėmatika ir astrologija ir alchėmija (susijungusi su helėnų gamtaphilozophija ir kosmozophija bei theozophija). Magija, Orphizmas, Pseudodėmokritizmas ir, ką Bolos iš Mendės (2-me amž. po Kr.), Xenokratės iš Aphrodisias (laike Nėrono ir jo įpėdinių) suramstę buvo, tai čion (slg. Ailios Promotus laikuose

Hadriano) susisijo su Neo-Platonismu ir Neo-Pythagorismu, ir pražydo „Koiraniduose“ 5-me amž. Juk alchėmikais paprastai visur buvo gydytojai (kad ir Byzantiniškių laikmetyje!).

Galiaus beveik viską savęspi patraukė Konstantinopolis, taipgi mediciną (slg. Oreibasius, Aetius iš Amidos, etc.); maža skonio belikus dėl senovės dailės 426 m. Theodosijus II suardė pagonų šventyklas... Mentalė silpnybė padėjo augti prietarams, įsiviešpatauti klastingai kunigijai, ir biuriausiai theūrgijai. Tad ir gydytojai (vis ir vis menkesnį išsilavinimą beįgydami) palinko į magiją, ar bent kompiliavo, būdami rupiais empirikais, neprasimanydami nieko naujo ir patenkinančio.

Quintus Serėnus Samonicus († 211) hexamėtrais parašė „De medicina praecepta saluberrima“. Nežinia, ar autoriumi buvo tėvas, kurį Karakalla 211 m. nužudė neva už amulėtų rekomendavimą, ką ciesorius buvęs užgynęs, ar jo sūnus (mokytojas Jaunesniojo Gordiano 237 m.). Tai receptų knyga vargšams:

Quid referam multis composta Philonia rebus?
Quid loquar antidotum variis? dis ista requirat,
At nos pauperibus praecepta feramus amica. (v. 396—398).

Tarp naudingų, ar bent nekenkiančių patarimų, pvd. jūrės vandens medus kaipo laxans, animalės maudynės nuo podagros, rekomendavimas pigių vaistų:

Seminecisve hirci reserato pectore calces
Insere: sic dirae reprimes primordia pestis —

siūlomos esti taip-gi kokčios, bridkios, gyduolės: pvd. pelių mėšlas, ištirpytas lytaus vandenyje kaipo pridėčkas ant užtinusių moters krūtų; blakės nuo kraujatakio iš nosies; ožkos urina vidun gerti nuo akmens pūslėje; žemė ir pravėžų mėšlai vartoti išlauk nuo dieglių. Gydant febris intermittens rods jis atmeta užžadėjimą:

Nam febrem vario depelli carmine posse
Vana superstitio credit tremulaeque parentes (v. 939—940).

bet tuojau potam pataria vartojimą amulėtų su magiškais žodžiais, keistai sueiliuotais, pav.

ABRACADABRA
BRACADABRA
RACADABRA
ACADABRA
CADABRA
ADABRA
DABRA
ABRA
BRA
RA
A

Tą „Abracadabrą“ liepia išrašyti ant audeklo ar pergamento ir pasikabinti ant kaklo nuo drugio. Nuo nuomario Serėnus siūlo pasakišką akmenį iš kregždžių lizdo. Kad vaikams lengviai dantys prasikaltų, reikią arklių dantis ant kaklo jiems užkabinti, etc. Pas jį vaidina nemažą vaidmenį įtikėjimas skaičiams 3, 7, 9 etc.

Si vero horrendum vulnus fera fecerit aspis (nuodinga angis),

Urinam credunt propriam conducere potu.
Siquis hyoscyamum gustarit, lacte capellae
Exhausto, rabidos poterit mulcere furores.

Gargilius Martialis (220 — 240) rašė apie agrikultūrą ir ten pat apie augalus ir jų vartonę veikale: Medicinae ex oleribus et pomis, kuris veikalas viduramžiuose buvo labai mylimas ir dažnai perdirbinėjamas, kadangi ten svarstomas diaitėtiškas veikimas ir gydomos jėgos daugiau kaip 60 augalų.

Kitokie buvo mokytojai — gydytojai, ant algos Julijono Aleksandreijoje, kurie tamsos gadynėje žibintą medic. tyrinėjimo augštai iškėlę laikė:

Zėnonas iš Kypro (330 m.) buvo kaipo gydytojas ir mokytojas labai gerbiamas. Pasenusį buvo Gregoro šalininkai išviję iš Aleksandreijos, bet Julijonas jį paršaukė su garbe. Tarp jo mokinių buvo Oreibasius, Jonikas iš Sardzių, ir

Magnas iš Antiocheijos, iatrosophistas, šarpus, vaidingas gydymo professorius, kurio veikalas apie ūroskopiją dingęs yra. Gydytojai nemėgo jo medic. nihilizmo, ypačiai, kad jis nuolatos abejojo, ar gydytojai kuomet-nors išgydę ėsą bent kokį ligonį.

Jonikas iš Sardžių Lydijoje (360 m.), garsus gydytojas ir mokslininkas, sūnus lygiai garsaus gydytojo, kilnus anatomas, pharmakologas ir chirurgas, nors ne operatorius.

Theon iš Aleksandreijos, atchiatras Gallijoje apie 350 m., parašė veikalą Ἄνθρωπος, perpildytą vaistų formulėmis; užsiliko tik įtūrio išrašas.

Daug svarbių medic. veikalų dingę yra, tik kompiliacijos užsiliko. Mat varginga studija originalių veikalų mažai išprusintiems gydytojams neberūpėjo, jiems užteko kompiliacijų, kurios ir pigesnės ir bizniui reikalingesnės buvo...

Oreibasius iš Pergamo (325 — 403) gimė iš kilnios

šeimos, įsigijo mokytą išauklėjimą ir Aleksandreijoje po vada Zėnono iš Kypro išėjo gydytoju. Gabus ir daugpusiškai išprusintas, philanthropiškas veikime, ir todėl tikėtasi, kad jis atnaujins senhellėnišką medicinos žydėjimą. Mokslą ir philozophiją mylįs, lipšnus, jis tiko apylinkei Julijono, su kuriuomi susipažinti teko (355 m.) Athėnuose, ir su kuriuomi kaipo leibarctas keliavo į Galliją. Dvasios giminystė užmezgė artimą sėbrystė tarp abiejų. Oreibasijus lyg koks pranašas ragino ciesorių vykinti drąsius planus, o ciesorius labai gerbė jo mokslumą ir žiniją. Ciesoriaus paragintas, Oreibasijus iš Galėno apėmingų veikalų sudėstė ištrauką Ἰατρικαὶ συναγωγαί dar Gallijoje tebebūdamas. Kada Julijonas pasiliko vienatiniu valdymieriu (361 — 363), jis Oreibasijų paskyrė Konstantinopolio quaestoriumi, ir dabar šalia literariškų darbų, Oreibasijus stengėsi atgaivinti pagonybę, nors Delphuose jis buvo gavęs atsakymą, kad ilgainiui orakulai turėsią nutilti. Ir kariškoje kelionėje prieš Persus jis turėjo lydėti ciesorių kaipo gydytojas. Vienok nesugebėjo išgydyti draugo žaizdą, kada Julijonas tapo mūšyje sužeistas. Tad jau krito šešėlis ant leibarcto gyvatos, ir nauji valdymierai, Valentinianas ir Valens, atėmė nuo jo turtus ir bausdami už krikščionims priešingą veiklumą išvijo jį pas „rupiausius barbarus“ Ostgothus. Oreibasijus savo nelaimę garbingai kentėjo ir sugebėjo savo gydytojišku lavumu įsigyti didelę paguodonę pas barbarus. Nepoilgam patys ciesoriai pasijuto blogai padarę — mat jo garbė tėvynėje negeso — ir tad atšaukė namon, ir grąžino jam turtus. Vedęs turtingą ir kilnią moterį, jis gyveno Byzantione iki karšačiai, atsidavęs ir medic. praktikai ir rašymui veikalų, besėbraudamas su mokytaisiais žmonėmis; taip-gi pasidžiaugė išauklėjęs savo sūnų Eustathijų gydytoju.

Svarba Oreibasijaus veiklumo tūno tame, kad empirizmu ir mystika užverstą mediciną jis paliuosavo nuo painių ir atvedė į vėžes moksliškojo methodo. Dabar mes dėkingi jam esame ir už tai, kad jis perdavė mums nemaža fragmentų iš dingusių mediciniškų veikalų klasiškosios senovės. Jis-gi praskynė kelią ir didžiajam Galėnui savo veikalu Ἰατρικαὶ συναγωγαί į ilgą viešpatavimą; tai buvo plati encyklopėdija iš 70 knygų ir apėmė diaitėtiką, theraphiją, anatomiją ir physiologiją, hygieną, diagnostiką ir prognostiką, pharmakologiją, ir chirurgiją. Žymi jos dalis deja dingusi yra. Čion randasi išrašai taip-gi iš Philumeno, brolių Poseidonijaus ir Philagrio,

Athėnaijo, Archigenio, Antylliaus, Lyko, Hėliodoro etc. Jis-gi pats savo prityrimus vos kukliai teįspraudė.

O vis-gi veikalo turiningumas atbaidė nuo jo nevieną pradedantį medic. studijas. Todėl Oreibasijus, auklėdamas savo sūnų, apie 390 m. rįžosi paruošti ištraukas iš jo, ir taip atsirado 9 knygos jo Σύνοψις (πρὸς Εὐστάθιον τὸν υἱὸν αὐτοῦ), apimančios būtiniausias žinias iš medicinos, be chirurgijos; įdomiausios dalys tai apie gymnastiką, diaitėtiką pagal amžių, vaikų auklėjimą ir apie vaikų ligas. Neužmirškime, kad mysticizmo ir prietarų amžiuje Oreibasijus atmetė šalin prietaringas gydymo priemones. Kad suteikus sveikas pažvalgas šiaip žmonėms, φιλίατροι, tarp 392 — 395 m., Oreibasijus paruošė Εὐπόριστα, 4 knygose, apie diaitėtiką. hygieną ir therapiją atskirų ligų. Tai buvo knyga naminiam gydymuisi pašvęsta draugui Eunapiui. Ir Synopsis ir Euporista labai patiko ano laiko žmonėms, ir 6-me bei 10-me amž. jos tapo išverstos į latynų kalbą.

Oreibasijus nesidrovėjo sveikai išsitarti apie diaitėtiką ir gymnastiką; jis gerai pažinojo syphilį ir gonorrhoeą, ir siūlė toms ligoms gydyti injekcijas į urėthrą ir vaginą. Paduoda smulkmenas apie vėnesekciją, kurią reikią daryti artymais ligūstos vietos ir neatsižiūrint į ligos laiką, bet į ligonio padėtį etc. Iš iatrosophisto Adeimantijo jis paduoda vaistus nuo dantų sopėjimo, pvd. dekoktą althaeos (malvos, pilerožės), sultis hyoscyamo (drignių); mat tuomet bijotasi dantis traukti. Paduoda žinias apie tvarslus ir chirurgiškus aparatus, apie jaknų ligas, sterilitatės gydymą ir t. t. Įdomus jo išsitarimas, kad dvasios roma daug sveikatos kūnui duoda: ἡ δὲ ἄνεσις τῶν ψυχῶν εἰς εὐτροφίαν σώματος μεγάλα συμβάλλεται.

Adeimantios iš Aleksandreijos, iatrosophistas, Oreibasijaus bendragadynietis (350 m.), rašė apie phyziognomiką, pamėgdžiodamas veikalą rhėtoro Polėmeno, gyvenusio Hadriano laikais; taip-gi apie dantų gydymą, pharmakologiją ir vėjus. Jis regimai buvo professoriumi Aleksandreijoje (bene jisai apsikrikštydino, kada Theodosijus II liepęs buvo Žydus išguiti iš Aleksandreijos?).

Sextus Placitus Papyrensis (iš Papyro, 370 m.) rašė Liber de medicina ex animalibus; autorius labai didelis lengvatikys. Jis vartoja virtas aguonas palengvinimui dieglių, ir febrį perlaužia išpiaudamas balaną iš durų, pro kurias eunuchas buvo perėjęs, ir sakydamas: „Aš tavę imu, kad

N. N. pasiliuosuotų nuo febries". — Animaliai vaistai išdėstyti 34 perskyrimuose (de cervo, lepore, vulpe, capra silvatica, apro, urso et ursa, lupo, leone, tauro, elephante, cane, asino et asina, mula vel burdne, equo, ariete, capro et capra, puello et puella virgine, catta seu fele, glire, mustela, muribus, talpa, aquila, vulture, accipitre, grure, perdice, corvo, pavone, gallo, gallina, ansere, columba, hirundine). Pavartoja žmogaus uriną, faeces, plaukus, dantis. (slg. Xenokratės, Markellos).

Vindicianus Afer, amžininkas ir draugas šv. Augustino, valdant Valentianui I (364 — 375) buvo Comes archiatrorum, vėliau proconsul ir gymnasiarchas. Užsiliko tūlos ištraukos iš jo Gynaecia apie anatomiją, pletėtę ir phyziologiją. Jis buvo panaudojęs Dioklį ir Soraną, o embryologijoje Aleksandrą Philalethį. Sako, senovėje lavonai buvę piaustomi, bet dabar užginta ėsą. Apie būklę psychiškųjų funkcijų jo laikais ginčas dar nebuvo užbaigtas, ar ji širdyje ar smegenyse randasi. — Jis yra parašęs irgi therapeutišką veikalą: de expertis remediis, receptų knygą dabar dingusią, bet viduramžiuose vartojamą. — Labai buvo paplitęs jo laiškas broliavaikiui Pentadijui (ad Pentadium nepotem suum de quattuor humoribus in corpore humano constitutis), kur aiškiai išdėsto humoralę theoriją.

Alemannų įstatymai ramstėsi med. pažvalgomis šv. Augustino (354 — 430). Jis mokė, kad kraujas sutirštėjąs 1-me nėštumo mėnesyje; 2-me sausgyslės ir kraujo indai prasidedą (et ideo attendite, quod prius seminatur homo, postea concipitur in vulva et ibi caro formatur, deinte post dies quadraginta septem creatur anima et corpori infunditur: Sermones ad fratres, Sermo 25); 4-me lytis esti nusklembiama; 5-me dūšia susižiedžia ir kūdikis pats pasikelia; 6-me oda ir medulla išsiplėtoja; 7-me grobai, ir 8-me nagai ir širdis. Doktrina sukrutėjimo 2-me, ir sexualio nusistovėjimo 4-me mėnesyje buvo svarbi pasunkinant ar palengvinant pabaudą atsitikime sužeidimų, aborcijos etc. nėščių moterių. (De nuptiis, cap. 15: Si quis causa explendae libidinis vel odii meditatione homini aut mulieri aliquid fecerit vel ad potandum dederit, ut non possit generare aut concipere vel nasci soboles, ut homicida tenetur).

Nemesios (400 m.), vyskupas iš Emėsos Phoinikijoje, nėra originalus tyrinėtojas, bet kaipo theologas domisi gydytojų veikalais, kad pastačius psychologiškus išvedžiojimus

ant stipresnio pagrindo. Jo veikalas περὶ φύσεως ἀνθρώπου buvo labai paplitęs viduramžiuose ir tapo dažnai verčiamas latynų kalbon. Dūšios moksle šits patristiškas philozophas panaudoja hypothėzį πνεῦμα ψυχικόν išaiškinimui dvasios veikimo į kūną, į pajautų jusmą etc. ir sulig Poseidoniju patalpino vaidintuvės jėgą į pryšakinį, protą į vidurį, o atmintį į užpakalinį smegenų urvą. Dvasinė ir kūninė žmogaus savybė tai ne toks atskiras, savaimus reiškinys, bet čiukuras kūrybos, kuri nuo anorganiškų žiedinių laipsniškai augštyn eina iki tobuliausių esybių (tai-juk evoliucija!). Sėmuo pasidaręs smegenyse, potam gyslomis užpakalyje ausų nusileidžiąs žemyn ir susikrauna pautuose (tai dar nuo Pythagoriškių laikų toks mokymas literatūroje užsiliko); plaučių substancija esanti putota mėsa (Erasistratas, Galėnas); tulžis padeda virškinimui ir grobų ištuštinimui (Galėnas); nervai skiriasi nuo sausgyslių savo jautrumu. Net nujautimą kraujo apibėgos jam primetė Harvey'o pavyduoliai, bet veltui; štai ką Nemėsios rašo pats: „Pulso judėsis išeina iš širdies, ypačiai iš jo kairėsės kameros, taip vad. pneumatiškosios, kuri išplatina gyvybės šilimą per artėrijas po visas kūno dalis, kaip kad jaknos peną per kraujo gyslas (vėnas)... Kada tvaksinčioji gysla išsipučia, tai ji pritraukia į savę iš artimiausių vėnų kraują, kuris esti penu gyvybės dvasiai; o kada ji susiraukia, tai ji ištuština visą nešvarumą per visą kūną ir per nematomas poras". Nemėsios tad palaikė tik phyziologiškas idėjas senovės, o ne ką nauja atidengė. Reikia dar pridėti, kad Nemėsios stipriai perėmė įsikerintį tikėjimą smagiai uždrausdamas astrologijos pavartojimą; čia tai jis pralenkė savo laikmetį!

Theodoras Priscianas (taip-gi vadinamas Oktavius Horatianus), Vindiciano mokinys, o gydytojas ciesoriaus Gratiano, 380 m. Iš jo veikalų liko Euporiston — Medicinae praesentaneae (rašė graikiškai ir pats išvertė latyniškai), 3 knygose. Ten svarsto išlaukines ligas a capite ad calcem (Faenomenon), vidujines ligas (Logicus), ir moterų ligas (Gynaecia), ir Phyzikoje kalba apie liaudies vaistus (nuo galvos sopėjimo, nuomario). Jis sudėstė palygintinį katalogą naminių ir svetimžemių vaistų, šitus atmesdamas šalin praktikoje. Pajuokia gydytojų elgėsį pas ligonio patalą.

Ligas jis tik skubotai palyti, svarbą deda ant receptų therapijos; vartoja ypačiai augalines priemones, nors kartais ir mineralines labai mėgsta, ką Vokiečiai vadina Dreckapotheke.

Jo šaltiniai — tai Plinius ir Dioskūridės. Pastebėtina, kad gydant asthmą jis vartoja diurėtikus, galvai sopant magnėtinį akmenį, aphazijai prašalinti psychiškas priemones (gąsdinimą gyvatėmis ar ugnimi), o nuo kirminų siūlo semen Santonici. — Phyzikoje jis pateisina prietaringus vaistus atsišaukdamas į garsius pirmpėdininkus ir tikisi, kad už tai pelnys ainijos pagyrimą: „nos magis posteris placebimus, nec mirum sinulla circa vivos fama est: sua tempora lector non amat"...

„Medicina Plinii" tai receptų rinkinys, sudėstytas pradžioje 4-to amž. nežinia kieno (vadinamo Plinius secundus ar Plinius Valerianus ar Pseudo — Plinius), nėva kad gydytojams neleidus apgaudinėti pacientų, ypačiai keliaujančių, ir imti milžiniškus pinigus už netikusius vaistus. Aprašęs paruošimą medikamentų ir medic. svorių, pereina prie gyduolių nuo ligų a capite ad calcem, prie gydymo žaizdų, skaudulių, vočių, nervų ir dvasios ligų, odos ligų, apipenėjimų. Apie moterų ir vaikų ligas nieko nesako. Šiaip yra ištraukos iš Historia naturalis Pliniaus. Vėliau pridėstyta nemaža priedų.

Lucius Apulėjus (bene pradžioje 5-to amž.?) paruošęs yra „herbarius" (ar De medicaminibus herbarum ar Herbarum vires et curationes). Šitą Apulėjų Barbarų ar Apulėjų Platonikų nereikia sumaišyti su garsiuoju autoriumi Auksinio Asilo arba Metamorphozių, Luciumi Apulėjumi iš Madauros, kuris gimė Hadrianui valdant ir skaitomas buvo magiku, kam piaustė gyvulius. Žolių knygoje aprašyta 128 žolės (su synonimais iš Dioskūridžio), randasi ir-gi magiškos formulės. Viduramžių monachai Herbarių labai gerbė ir apžavų formules sukrikščionino.

Non plus ultra medicinoje buvo krikščionis Marcellius Empirikus, Burdigalensis (iš Bordeaux), valdant Theodosiui I (379 — 395) magister officiorum (vidaus reikalų ministeris), stropiai kompiliavo po 408 m. platų veikalą De medicamentis (De medicamentis empiricis, physicis ac rationalibus liber), pilną prietarų, norėdamas vargšams ateiti pagalbon, bet patardamas kreiptiesi prie gydytojo suruošiant gyduoles. (Moneo sane si qua fuerint paranda medicamina, ne absque medico aut incuriosius componantur aut indiligenter habeantur). Šaltiniais jo buvę Scribonius Largus, Pseudo — Plinius, Apulėjus, ir Gallai: Siburius, Eutropius Ausonius etc. Jis daug ką sėmė ir-gi iš liaudinės medicinos (sed etiam ab agrestibus ac pleb-

eis remedia fortuita et simplicia, quae experimentis probaverant, didici). Medikui skaudu, bet kultūros historikui įdomu matyti, kad sen-orientališki, graikiškai romėniški ir vakarų Europos elementai susibėga į kvailų prietarų upę. Imkime keletą pavyzdžių: Kryžiaus erškėtis tapo stebūklingu vaistu, dėlto kad Christus tapęs vainikuotas šitais erškėčiais; renkant tam tikrą žolę reikią kalbėti formulę, kurioj randasi Christaus vardas (Terram teneo, herbam lego, in nomine Christi, prosit ad quod te colligo); įrašas tūlo amulėto turi užžadėjimą in nomine dei Jacob in nomine dei Sabaoth. — Krislui akin įkritus, reikia jis palytėti 3-kart ir gydytojas tiek pat kartų antrina beprasmius žodžius: „Tetune resonco bregan gresso", atsikrenkšdamas kiekvieną kartą. — Hordeolum galima prašalinti nuo akies voko palytint jį 9-kart galais devynių miežio grūdų, kiekvieną syk kartojant: φεῦγε, φεῦγε, κρίθη σε διώκει, arba — jeigu abscessas randasi ant dešinės akies, palytint jį trimis pirštais kairėsės rankos, atsikrenkščiant ir tariant 3-kart: „Mulas nieko negimdo, nė akmuo negamina vilnos; tad šitoji liga tegul neprinoksta arba jeigu prinoks, tegul nudžiūsta". — Marcellius toliau siūlo kaipo naturales pilles — triušio mėšlą etc., ir sako tūlas gyduoles reikią priruošti pvd. vienatinai ketvirtadieniais, o ligonis, jas imdamas turįs nusikreipti rytų linkon.

Veikalas turi vertybę botanikos historijai ir kalbotyrai dėliai daugybės augalų vardų, ypačiai keltiškų. Tur-būt Marcelliui Empirikui priguli poėma iš 78 hexamėtrų, kur išskaitliuojama nemaža paprastų vaistų (kartais brangių ir svetimų prieskonių), o kuri baigiasi šiaip:

Nec tibi sit medicis opus umquam nec tibi casus
Aut morbus pariant ullum quandoque dolorem,
Sed procul a curis et sano corpore vivas,
Quotque hic sunt versus, tot agant tua tempora Janos.

Marcellius ir Apulėjus historiškai yra svarbūs dėlto, kad jie perdavė viduramžiams didoką dalį populiarės Romėnų medicinos. Ana, pa — Rheinyje dar šiandien vartoja „Hasenpillen" nuo džiovos.

Padalinus impėriją 395 m., Byzantione apsigyveno labai garbingas gydytojas 450 m., poto kaip jis per 40 metų pirm to buvo su dideliu pasisekimu praktikavęs įvairiose vietose (Helladoj, Aigypte, Italijoje) — tai Hesychios iš Damasko, Koile-Syrijoje.

Dar garbesniu virto Hėsychijo sūnus Jakobus Psy-

chrėstus“, kuris ciesoriui Leonui Thrąkui (457 — 474) valdant tapo comes archiatrorum ir kurį amžininkai vadindavo „medicinos Zeuxiu ir Pheidiju“. Netik gyrė jį už mokslumą ir lavumą medicinoje, bet ypačiai vertino jo žmonių mylėjimą, jo retą bešališkumą, už ką pelnęs yra pramintį Σωτήρ (išganytojas), ir jo garbėn statuva Athėnuose buvo pastatyta. Iš jo literatiško veiklumo užsiliko pas vėlesnius autorius keletas receptų (nuo podagros, hėmikranijos, neuralgijos, kosulio), taipgi žinija, kad jis daug svarbos dėjęs ant vėsinančios ir vandeninės diaitos („dėlto kad jis matė, daugumą žmonių ėsant veikliais ir piningų godžiais ir vedant gyvenimą pilną tūžbos ir rūpesnių“), už ką jis Psychrėstos pramintas tapo, ir už tai, kad pasitenkindavo užrašydamas prastą vandens diaitą chroniškose ligose. „Geras gydytojas — sako jis — privalo savo ligonį ar tuojau apleisti ar bent negreičiau, kaip jis bus jį šiek-tiek pataisęs“. Jis barė gydytojus, kam parinkdami vaistus jie perdaug taikosi prie prabangos savo pacientų.

Iatrosophistas Palladios iš Aleksandreijos rašė komentarus į Hippokračio epidėmijas ir į kaulų lūžimus; tur-būt yra užsilikęs jo raštas apie febres, περὶ πυρετῶν σύντομος σύνοψις, kur febris ėsanti priešgamtinis įkaitimas (θερμασία), kuris iš širdies paplinta po visą kūną. Ligos medžiaga febrį sužadina, kada patenka į širdį. Karštis paseka šalčiu, dėlto kad kraujas iš periphėrijos vidun kūno suvarytas prigimtąją šilimą padvigubina, o toji vėl plinta per artėrijas. Septiškos febrės pridera nuo gedimo, o benignės (gerybinės) febrės nuo kraujo užkaitimo induose. Hektiškos febrės pablogėja po peno priėmimo — lygiai kaip negesintos kalkės įkaista nuo vandens užpylimo. (Šitą analogiją pavartoja ir Galėnas).

Iatrosophistas Sevėras sudėstė knygą apie klistyrus, diegliams gydyti, febrėms malšinti, περὶ ἐνετήρων ἤτοι κλυστήρων.

Mokslusis, daugpusiškas, gabus Asklėpiodotas buvo mokiniu Prokliaus, bet linko prie realistiško methodo. Šalia philozophijos ir medicinos, jis puoselėjo zoologiją, botaniką, mathėmatiką ir phyziką su didele uolybe, visur savais keliais vaikščiodamas. Medicinoje jis labai gerbė Hippokratį ir Soraną; jis praktikavo energiškesnę theraphiją negu kiti gydytojai jo laikmečio (jis vėl atnaujino vartojimą helleboro albo) ir nemaža įtakos turėjo savo draugingu ir padoriu nusistatymu. Damaskios, paskutinis mokytojas philozophų mokyklos Athėnuose, štai ką sako apie jį: „Iš jaunatvės jis skaitėsi sumanin-

giausiu ir mokyčiausiu savo amžininkų, nuolatos viską tyrinėjantis, ką pastebėtino pagamina gamta ar kokia nors dailė. Taip kad trumpu laiku jis susipažino su visais miešiniais dažų ir visais baltylais, vartojamais pagražinimui rūbų, taip-gi tūkstanteriopas įvairybes medžio rūšių tai su suktomis, tai su tiesiomis valaknomis. Toliau jis stebėjo ir ištyrė savybes ir pavidalus akmenų ir augalų, ne tik paprastųjų, bet ir rečiausiųjų, visokiariopu būdu. Darbininkams jis buvo nerimaila, nuolatos pas juos buvodamas ir apie visą ką aiškiausiai išsiklausinėdamas. Jis dideliai vertino gamtinę augalų historiją, o dar labiau gyvulių, namiškius savo stebėjimu išskirdamas, o apie svetimžemius kiek galima išsijautodamas ir skaitydamas, ką senieji apie tai buvo parašę". — Be to, Damaskios prideda, kad Asklėpiodotas, nors giliai pažinojo Platono philozophiją, bet užsilikęs esąs „augštesnėje orphiškoje ir chaldajiškoje išmintyje, kuri peržengia paprastąjį protą", o ėthikos srytyje jis theoriją kreipiąs ant to, kas žema, ir ant reiškinių (phainomenų), ir tokiu būdu išsiskiriąs iš senesniųjų spekuliacijų, viską sutraukdamas ir suvesdamas prigimtin žemiškųjų daigtų. Ką Damaskios Neo-platoniškių žvilgsniu skaito Asklėpiodotui lyg švelniai papeikimu esant, tatai jam suteikia nemaža garbės.

Medic. literatūra Vakarų impėrijos baigiasi kompendiumu, kurį paruošė Kassius Felix, 447 m., sudėstydamas theor. — praktiškus pamokymus dogmatinės mokyklos. Autorius buvo kilęs iš šiaurinės Afrikos[1]), o jo veikalo antraštė tokia: De medicina ex graecis logicae sectae auctori bus liber translatus sub Artabure et Calepio consulibus. Tai a capite ad calcem sudėstyta speciali pathologija (ligos vardai aiškinami, aitiologija ar pathogenėzis), ir therapija iš Galėno veikalų pasemta. — Receptariumas labai turiningas. Panaudoti tapo: Hippokratės, Galėnas, iatrosophistas Magnas, Philagrios ir Vindicianas. Diagnostikoj ascities ar tympanities panaudojo perkussiją ir palpaciją (cap. 76: palma pulsatus, tympani sonitum facit — inflatio cum digitis fuerit impressa concavitatis formam ostendit), tarp hydropso priežasčių mini inkstų sukietėjimą (renum saxietas), tarp vaistų nuo kirminų taip-gi klysmas su dekoktu metėlių etc. Chirurgijos įsikišimas nėra siūlomas.

[1]) Iš Šiaur. Afrikos yra kilę daug rašytojų, pagarsėjusių literatūroje, pvd. Fronto, Apulėjus, Gargilius, Martialis, bažnyčios tėvai Tertullianas, Cyprianas, Augustinas, rhėtoris Arnobius, Martianus Capella, medic. autoriai „Apulėjus", Vindicianas, Caelius Aurelianas.

Nuo dabar pagonų medicinos mokslas kraustosi pas kitas tautas — graiko-arabus ir krikščionius — žmones kitokių nusistatymų ir kitokios civilizacijos. Rytų impėrija iš lėto besusmukdama rodos dar švitėjo rusinčiomis žarijomis senovinės medicinos, kurios lyg nakties gudume degančios malkos padaro tamsą tik matomesnę visoje aplinkėje.

XVIII.

Epidėmijos baigiantiės senovės gadynei.

Prie priežasčių, nusmukdžiusių Vakarų impėriją, reikia pridėti kares su jų pasekmėmis: gyventojų suvargimu, žemdirbystės apleidimu, militare tarnysta, bėdnysta ir badu. Be to, prisidėjo sausros, potvyniai, žemės drebėjimai, kautų ar skėrių užgulimas ant plačių sričių. Galiaus atėjo marai, kurių yra buvę trįs dideli, nors gydytojai jų neaprašinėja, nežiūrint jau daugybės mažesniųjų: marai Orosijaus, Antonino Pijaus ir Cypriano.

Vezuvijaus išsiveržimams pasiliovus (rupgiūtyj 78 m.), kurie pelenais užpylė Herkulaneumą, Stabiae ir Pompėji, kilo baisųs marai, kur sako kasdien krisdavę po 10.000 žmonių.

125 m. kilo marai Orosijaus pilniau aprašytieji; (jis gyveno 5-me amž.): „Kada milžiniškos kautų tumos susirinko po visą Afriką, ir netik atėmė visą piūties viltį, prarydami visas želmenas su dalimi šaknų, medžių lapus ir šakų atvašes, bet taip-gi prakrimto karčias tošis ir net kietmedį, juos ūmai nušlavė šalin vėjai, susirinkusius į spiečius ginė oru dienomis, ir galiaus prigirdė Afrikos jūrėje. Kada prieplūdis išmetė jų milžiniškas krūvas, bangų spėkomis, ant plataus pakraščio, pūvanti ir sugedusi tuma garais išleidė be galo nemalonų ir neįtikėtinai pragaištingą smarvę, iš kurios kilo taip didelė pavietrė tarp visų gyvūnų, kad jie be skirtumo stipo nuo oro užkrėtimo; ir tad pūvantieji kūnai paukščių ir prijaukintų bei miškinių žvėrių dar padidino puvimo nelabumus. Kaip labai dideli marai buvo pas žmones, aš net pasipurtęs pasakoju; nėsa Numidijoje, kur tuomet Micipsa karaliavo, 800.000 žmonių dingo, o šalyje, kuri labiau prigludusi prie Karthagėnos ir Utikos pajūrio, daugiau negu 200.000, sako, buvę pakirsti. Pačiame Utikos mieste 30.000 kareivių, kurie čion buvo pastatyti apgynimui visos Afrikos, tapo sunaikinti. Šitie aplinkai atsitiko taip ūmai ir taip smarkiai,

kad Utikoje, vieną dieną daugiau kaip 500 šitų jaunuolių, sako, tapo išnešti laukan pro vienerius vartus stovyklos, numirę".

Antonino Pijaus marus (164—180) praplatino po visą romėnų impėriją kariuomenė, grįždama iš Syrijos, kur ji buvo numalšinusi maištą. 166 m. jie pirmu kartu kilo Romoje, ir vėl sugrįžo 168 m. Beplisdami marai apėmė visą romėnų impėriją, nužmonino pilningus miestus ir sritis, nes atskirai laidoti nebuvo galima. Kiek žmonių dingo, nė apičiupa nėra galima nuspręsti. Romoje daug tūkstančių mirė, ypačiai kareivių ir „patricijų". Pastaru savo metu marai, rodos, smarkavo su tokiu dūkimu, kad Romoje (ir tuomet labai nesveikoje vasaros metu) 2000 žmonių dažnai mirdavo viena diena. Kas tie marai yra buvę, kartais spėliojama buvo, kad rauplės, kartais-gi petechialis typhas (dėmėtosios šiltinės), ir kartais būboniškoji plėga.

Tretieji marai, vadinami Cypriano, siautė 251—266 m. Ir šitie buvo labai limpami. Liga prasidėdavo neaprašomu karščio jusmu, vėmimu ir akių paraudonavimu, prie ko prisideda skaudama gerklė ir dieglių (kolikų) sopuliai. Paskui ateina diarrhoea ir gangrėna galūnių, pajautinių organų ir seksualių organų. Tikra išgąstis ir manijos symptomai dažnai atsitikdavo pas ligonį. — Epidėmija, srityse jos aplankytose su didžiausiu smarkumu (ilgą laiką Romoje mirdavo po 500 dienai), prasidėdavo rudeniop, ir lygiu smarkumu siautė iki rugpiūčiui. — Galiaus prieš išnykstant marai vėl susmarkėjo, ir jų nelikus Italija buvo beveik nupūstėjusi, ir didelės pelkės užėmė vietą, kur pirmiau buvo buvę dirvos. — Manoma esti, kad šitieji marai reikia skaityti ar būboniškąje plėga ar rauplėmis.

312 m. vėl atsirado epidėminė liga, kurią vadindavo „anthrax", bet symptomai rodo ją buvus rauplėmis.

Anglijoj, po badmečio 446 m., ir nežiūrint derliaus gausos kitais metais, ištiko „pestis" taip mirtinga, kad numirėlius nespėta laidoti. — Maž. Azijoje labiausiai siautė vėl 455 m. baisi pestilencija, kuri pasižymėjo sutinimu ir paraudonavimu odos su smarkiu kosuliu, ir mirčia paprastai į 3-čią dieną. Bene bus tai buvę — škarletina ar pražūtingos drognės? Žmonių pražūtis Romos impėrijoje, jai besibaigiant, nuo lykiavų, bado, karės, žemės drebėjimų ir t. t., buvo taip didelė, kad vienas bažnyčios tėvų šukterėjo: „Žmonių veislė iš šaknų išrauta, žemė grįžta į nedirbamą pūstynę".

Nors ne taip mirtina, lėpra vis-gi švelnesnėje lytyje lankė romėnus ir graikus. Hippokrates žinojo jos lipšnesnes lytis, ir Aristotelis taip-gi aprašinėjo elephantiasį (Satyria), kaip padarė Aischinės ir kiti. Liga persimetė Italijon ir visatinai į pietų vakarus Europos pastarojoje pusėje 1-mo metašimčio pr. Kr. Aprašymas, dabar dingęs, sakė ligą esant retą Italijoje, nors dažnai ją atsitinkant kitose srityse. Vėliau ji dažnėjo, ir Galėno gadynėje ją pažinojo kaip labai paplitusią ligą, net Germanijoje. Serėnas Samonikas ir Marcellius Empirikas skaitė ją visatinai žinoma liga, ir 4-me amž. po Kr. horoskopai buvo imami, kad nusklembus, ar ypata turi lėprą ar ne.

XIX.

Veterinarinė medicina pas romėnus.

Geros kilmės ir apšviesti romėnai nesidrovėjo užsiimti „agrikultūra ir gyvulių auginimu“, ir todėl veterinarinė medicina buvo guodonėje. Kaip vergams būdavo valetudinaria, taip sergantiems gyvuliams veterinarija. Apie gyvulių ligas rašė Celsus, M. Portius Cato, (M. Terentius Varo (117—26 pr. Kr.) mini akia nematomus gyvunėlius, įsismerkiančius kūnan per burną ir nosį ir pagaminant sunkias ligas)... L. Junius Moderatus Columella (20 po Kr.) stebėjo raguočių ligas, ir epidėmijose ragino atskirti sergančius gyvulius nuo sveikųjų. Dar anksčiau jo rašė Graikas Paxamas, pasinaudodamas veikalais Karthaginėno Mago (viduryje 2-ro amž. pr. Kr.) ir Hamilkaro. Mago buvo parašęs 28 knygas apie agrikultūrą, ir jo veikalą graikiškai išvertė Dionysius iš Utikos, o latyniškai Silanas. — Eumėlos iš Thėbų, 3-me amž. po Kr., prisitarnavo veterin. medicinai, o jo amžininkais buvo Gargilius Martialis, Stratonikas, ir Hieronymus iš Libyos. Daug svarbesniu rašytoju buvo Apsyrtas (pirmoj pusėje 4-to amž.), kilęs iš veterinarų šeimos, valdant Konstantinui „Didžiam“ (274 — 337). Jis aprašė gelžuonis, farciminum, ungulitį (apynagės skaudę), įplautimą, įnoses, pažandes pas arklius ir kaukas pas kiaules, diarrhoeą, arklių žviegulį, dusulį, peties išnirimą, pastirimą (tetanų), riešo pūsles, špatą, niežus, šolę, susną (herpes), „inkstų ligą“ ir kvaitulį, ir mokino romyti arklius, kraują leisti, trepanuoti sternumą, parakantėzį daryti, gydyti fraktūras, prašalinti kirminus etc. Nurodinėjo

kaip pažintum arklio grožį ir sveikatą, ir paveldėtinį pobūdį tūlų ligų, ypačiai akių defektus. Kad arkliai neturi tulžies pūslės, žinojo Apsyrtas. Apsyrto amžininkais buvo „hippiatrai“ Hippokratės ir Hemėrius. Į tą patį amžių priguli prietaringasai Pelagonius ir Theomnėstas, tikintis keistiems vaistams, ir veterinaras pas Ostrogothų Theodorikį Didį (455 — 526), — o laikmetis nėra žinomas, kada gyveno Hispanas Pisterius, Litorius iš Benevento, Aemilius iš Hispanijos, Beretius, Hiero, Nepho, Agathothychas ir k., kurių tūli vos iš vardo tėra žinomi.

Apsyrto veikalais pasinaudojo Hieroklės, advokatas (lyg Bourgelat 4-to ar 5-to amž), ir P. Vegetius Renetas iš Volterros (380 m.) skolinosi iš kitų graikų autorių savo „Mulomedicina seu ars veterinaria“, kur raguočių ligos esti trumpai gvildenamos. — Smulkiemsiems gyvuliams, kaip avims, kiaulėms, šunims etc., mažai kas dėmesio kreipė senovėje.

Romėnų armijoje buvo armijos veterinoriai, ir 100 m. pr. Kr. buvo įsteigtas veterinarium sužeistiems ir sergantiems arkliams. Net rūšis honoraro „mulomedikams“, veter. gydytojams, skiriama randasi Diokletiano edikte (284 — 313)

Viduramžių medicina.

1. Viduramžių medicina (476 — 1492).

Viduramžiai nesustabdė, bet paakiui pastūmėjo plėtotę civilizacijos ir žmonijos, o todėl ir plėtotę medicinos. Senovinės tautos susenėjo, paliego ir dingo. Medicina atsidūrė nevalyvose rankose: papų, vyskupų — net svarstant burdeliust — kuningų, vienuolių ir zokoninkių etc. ir tų, kurie tik užsimanė jon rankas kaišioti. Todėl prie senovės prietarų prisidėjo daug naujų, nuo kurių dar šiandien yra sunku nusikratyti. Vis-gi naktį nušviečia atskiros žvaigždės, iki galiaus užsidėjo naujos gadynės zara.

Didžiausia tamsuma viešpatavo 6-me ir 7-ame amž., kur nedaugelis kuningų mokėjo skaityti ir rašyti, ir mokytesnieji bijojo senovės rašytojų — pagonų, juk mirtina nuodėmė būtų skaitęsi raustiesi po jų raštus; jie bevelijo skaityti menkesnius, ir ypačiai romėnų veikalus. Jie mėgo skaityti šventųjų legendas pilnas religiškų svajonių. Historijos vietą įėmė sausos kliošlorių chronikos. Bet nuo 8-to amž. prasideda bruzdėjimas tarp tautų pietuose, ypačiai pašonėn kumštelėjus arabams ir anglams. Aušra civilizacijos švisti pradėjo.

Krikščionybė su doktrina „renunciacijos ir mortifikacijos" kūno priešinosi senovės įgeidžiams. Per ethinę reakciją atsiektas tapo phyziškasai veislės pakylėjimas. O reikėjo atšviežinti kūnas ir dvasia. Barbarų, stiprių ir smurčių, įsismerkimas tarpan paliegusių, išnervintų, supindėjusių senovės tautų buvo išganingas žmonijos tolesnei plėtotei. Buvo kūriama nauja civilizacija (tai nelengvi užduotis!) — dvejopais keliais: 1) kraustynės tautų, miešinys visokiariopų rasių, tad badas ir epidėmijos ir begalinės imtynės: gothai, germanai, vandalai, gūnai, vėliau saracėnai, slavai, vengrai, įnešė naują kraują ir naują sėklą. Daugelis pusiau barbarų, susidūrę su išprusintu gyvenimu, patys dingo, lyg džiovininkai kad miešdamiesi su paliegėliais, sunaikina sveikuosius. 2) nauji jusmai ir mintys tapo sužadinti krikščionių philozophijos ir tikėjimo.

Iš nuolatinių miešinių kilo Romaniškosios tautos, gothai, gūnai, ir vandalai dingo. Viduramžiai iškėlė tautų valdymąsi, o užbaigė gadynes universalių impėrijų. Iškilo germanų tautos nežiūrint dalyvavimo kryžeivijose ir kovų su papomis. Mielėmis naujos civilizacijos buvo Nazaretheno doktrina, kurią veikiai kuningija iškraipė ir, ažuot „meilės religijos", įsivieš-patavo deliuzijos ir baisenybės: kraulakiausioji religija užsimanė nešti laimę žmonijai...

Jeigu medicina senovėje buvo philozophijos auklėtine, tai viduramžiuose čion antspaudą dėjo theologija ir autoritatė; net scholastiškoji philozophija neturėjo produktyvės jėgos. Žinoma, observacijai čion vietos nebuvo. Iš senovės rašytojų mažai kas tebuvo skaitoma, tik Plinius (Hist. Nat.), Seneka (Quaest. nat.), Galėnas ir kelios knygos Hippokračio; Ptolemaijus astronomijoj ir geographijoje; Aelius Donatas grammatikoje; Vergilius; arabiškoji versija Aristotelio; Dioskūridės; Dion Kassius; Caelius Aurialianas; Celsus (retai); Marcellius Empirikas (dažniau); Lucius Apulėjus; Sextas Placitas Papyriensis ir k. Vėliau prisideda Paulius Aiginietis, Aleksandras iš Tralleis, Oreibasius ir keli kiti.

Viduramžiuose senovės veikalų išlaikymu rūpinosi: 1) byzantiškieji graikai, kurie, paveldėję hellėnizmo turtą, tąjį kitų tautų labui sergėjo, patys nemokėdami nė vartoti nė jį padauginti; 2) arabai hellėnų žiniją užvingiais įsigiję (per syriškai persišką ir aigyptišką tarpininkystę etc.), vergiškai sekė Galėnu, maža ką nauja pridėjo, ir daug ką keistai iškraipę perdavė Vakarams, ir 3) vienuolynai, klioštoriai bei scholastikai.

Praktikoje įvesdinta tapo įstaiga ligoninių, labdaringų daugeliu atžvilgiu.

Hippokratizmas buvo išgęsęs, ir tik viduramžių pabaigoje, kada iš skęstančio Byzantiono išlėkė senoviškoji dvasia, jis vėl atsigaivelėjo, ir tad papūtė naujas vėjas pasaulyje.

2. Graikų krikščioniškoji medicina Rytų impėrijoje.

Rytų impėrija, silpna nuo pat įsteigimo, gyveno kitų tautų malone; ten ir dvasinis gaivumas nuobodus: maža kas perimta tapo iš pagonų dailės ir mokslo, o viskas pridengta pavidalu krikščionybės (išskyrus architektūrą ir mozaiką).

Nuo pusės 7-to amž. iki pradžiai 9-to dvasios gyvenimas supūstėjęs visose srityse, išėmus theologiją. Daug suirutės pridirbo ginčas dėliai paveikslų (eikonoklasma, 726—842): ginklas kreiptas prieš klioštorininkus skaudžiausiai įgrobė mokslą, kuris neteko glamonėjimui vietos, kada Leonas Izauras uždarė Akadėmiją Konstantinopolyje. Rods ciesorius Theophilas viešas mokymo įstaigas atnaujino, bet plėtotė vos teprasidėjo viduryje 9-to amž. per įtaką patriarcho Photiaus, kuris globiamas ciesoriaus Bardo ir Baziliaus I pažadino senovės studijas. Viešpataujant Makedoniečiams (867 — 1056), kurių Leonas Gudruolis ir Konstantinas Porphyrogennėtas patys buvo rašaliais, taip-gi viešpataujant Komnėnams ir Dukams, moksliškas gyvenimas ėmė žydėti, prisišliedamas prie senovės, bet neįgydamas kurybos jėgos. 10-me amž. tapo sudėstytos pažymios encyklopėdijos (pav. Leksikonas Suido), 11-me amž. šviesus Psellas atnaujino Platonizmą ir kaipo polyhistoras veikė daugelyje sričių, kitus darban pažadindamas. 12-me amž. lyg atsigimė literatūrinė kūryba ir išjudino konservatyvizmo sušvytėjimą. Bet plėtotę sutrukdė, lyg sunaikino, kryžeivių atsibastymas į Konstantinopolį, kurie literatūros ir dailės turtus barbariškai suardė, o įsteigė latyniškų ciesorių viešpatavimą (1204 — 1261); dabar byzantyniškė kultūra terado globojimą dvaruose Nikaijos ir Trapėzunto. Paskutinė žibėsio gadynė atsidarė Palaijologams parėjus ant sosto. Valstybės organizmui pašlijus žlūgiman, moksliškas veiklumas bruzdėjo dirvose exėgesies, philologijos, historiographijos, philozophijos, gamtažinijos, mathėmatikos, astronomijos, (pvd. Blemmydės ir Gergios Pachymėrės 13-me, Nikėphoras Gregoras 14-me, Gemistas Plėthon ir Bessarion 15-me amž.). Naują dvasios gyvatą nuslopinti neįstengė nė kryžiaus pakeitimas pusmėnuliu ant Hagios Sophijos (29.V. 1453), nes graikų mokslo emissarai jau nuo seniai vakaruose buvo radę užtikrintą prieglaudą.

Taigi, Byzantione užsiliko graikų kalba, buvo rinkiniai literarių turtų, vertingi jurisprūdencijoje ir medicinoje. Graikų kultūra nesiliovė veikusi Vakarus. Vikingai ir Normanai armijoje ilgai palaikė impėriją. Be kommercijos su Vakarais, vaišės Rytų gydytojų Salernoje ir frankų karalijoje palaikė rytų įtaką. Svarbu, kad gresiant mirtinai kovai, iš Byzantiono pasmuko Vakaruosna žmonės, kurie atgaivindami senovės raštus, pastūmėjo žmoniją į naujus takus: Barlaam (1339 m.), Petrarkos

draugas; Leontius Pilatus, pirmas prof. graikų kalbos Vakaruose, kuriam Bokaččio rūpesčiu katedra tapo įsteigta Florencijoj 1360 m.; Manuel Chrysoloras mokęs graikų literatūros Florencijoje, Pavijoje, Venėcijoje ir Romoje (1396 — 1415); Georgios iš Trebizondo (1430), Philelphas (1440), Theodoras Gaza (1450), Georgios Gemistas Plėtho (1440), kardinolas Bessarion (1450), papa Nikolaus V (1447 — 1455), Laskaris (1470). Pirmoji graikiška knyga spausdinta Italijoje tai graikų grammatika Laskario parašyta ir spausdinta Milane 1479 m. Aldus Munutius įkūrė pressą Venėcijoje aplink 1494 m.; jis bent 60 veikalų grakiškosios literatūros atspausdino, daugumą pirmu kartu: Guarini (1395), Aurispa (1423) ir Philelphas taip-gi parsiveždino daug graikiškų veikalų Italijon.

Tarp graikų gydytojų pradžioje viduramžių užtiksime dar kelis nekrikščionis, eklektikus, kompiliatorius ar encyklopėdistus. Stebėtina, kad Rytų impėrijos pseudo-krikščionybė mažai tepaveikė moksliškąjį esimą medicinos, kuri pasiliko graikiška; tik therapeutikoje krikškionybė įspraudė visokiariopų naujų prietarų.

Aetius iš Amidos (dabar Diarbekir) Mezopotamijoje (502 — 575) mokėsi Aleksandreijoje. Iš ten atkako Byzantion, kur prie dvaro buvo κόμης τοῦ ὀψικίου (comes obsequii); jis buvo krikščioniškų prietarų sekėju. Jis buvo gydytoju „Didžio" Justiniano I (527 — 565), kuris uždengė pagonų mokyklas, o kuris pats stimpsojo po pantapliu vaidylės Theodoros, vėliau jo žmonos.

Aetius parašęs yra kompiliaciją: βιβλία ἰατρικὰ ἑκκαίδεκα, Libri medicinales sedecim, tai medicinos rankaknygė, pagrįsta mokymu senovės gydytojų (kaip: Soranas, Galėnas, Oreibasius, Philūmenas, Antyllas, Dioskūridės etc.), vėliau-gi padalinta į 4: τετράβιβλοι, kurių kiekvienoj knygoj randasi 4 λόγοι arba sermones. Be svetimų autorių žinių daug ką yra pridėjęs pats Aetius, ypačiai therapeutikoje.

Aetius tvirtina, kad erysipelatoziškas grobų įdegimas galįs sužadinti visokiariopas febres (gydo vėsinančiais gėralais, ypačiai šaltu vandeniu); jeigu įdegimas apninka skrandį, pasidaro lipyria, febris, kur vidujines dalis ėda deginantis karštis, o išlaukinės šala; jeigu-gi apninka jaknas, pasidaro „typho febris"; o jeigu plaučius, tai seka žvarbio febris (κρυμώδης). Džiusniose febrėse jis pataria maistingą peną;

febrinėse ligose visatinai — vėsumą grinčios. Jis šneka apie paviršutinį smegenų įdegimą (erysipelas cerebri), įdegimą vaikų smegenų (siriasis), niežėjimą pūslės (scabies vesicae) (tai bene cystitis chronica?) ir grobų suminkštėjimą vaikuose (chordapsus). Labai aiškiai aprašo (kaip Arėtaijas ir Archigenės) diphtheritį (ἕλκη ἐν παρισθμιοις λοιμώδη καὶ ἐσχαρώδη) ir žino minkštojo gomurio paralyzį, kuri kartais paseka ligą.

Therapeutikoje jis siūlo daug mosčių ir plėstrų[1]), ir įvarą (seton). Mostis ruošiant reikia prietaringų ceremonijų, pvd. reikia nuolatos kartoti balsiai, bet rimtai, užžadėjimą; „Dieve Abraomo, Dieve Izaoko, Dieve Jokūbo, duok galią šitoms gyduolėms", iki plėstro stangumas bus atsiektas! — Kaului gerklėje užkliuvus, ligonis tegul ryja ir tad vėl atgal traukia šmotelį žalios mėsos prie virvutės pririštos, o gydytojas tegul griebia jam už gerklės (—deja nepasako, kuomi baigiasi jo gydymas!) ir sušunka: Ὡς Ἰησοῦς χριστὸς Λάζαρον ἀπο τάφου ἀνήγαγε, καὶ Ἰωνᾶν ἐκ τοῦ κήτους λέγε, κατέχων τὸν λάρυγγα τοῦ πάσχοντος βλάσιος ὁ μάρτυς ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ λέγει ἀνάβηθι ὀστοῦν ἢ κατάβηθι (kaip J. Christus ištraukė Lazarų iš kapo, ir Jonah iš banginio, taip Blasius kankintinis († 316 m.) ir Dievo tarnas, liepia: kaule, ar iseik augštyn ar nueik žemyn). — Jis siūlo pryščėrą[2]) (anagallis Phoenica) hydrophobijoje, pomegranatų tošį nuo kirminų, ir kastraciją lėproje.

Chirurgijoje jis cituoja senesnius autorius. Kraujatekį stabdo prispausdamas žaizdą pirštu, aprišdamas kompresu, vartodamas šaltį, adstringentia, torsio, ligatūrą, perpiaudamas įžeistąjį kraujo indą. Gerai aprašo tonsillotomiją. Operuoja haimorrhoidų mazgus perrišdamas ir nupiaudamas. Jis nelinki operuoti aneurizmus, iškyrus alkūnės sulinkime pasidariusius

---

[1]) Štai pvd. plėstras nuo tumorų, kietmenų, ir podagros:
„Terebinthmedžio, Azijos akmens, bitumeno, āā 360 drachmų.
Mazgojamos sodos (spumae nitri), veršio taukų, vaško, laurų vuogų, ammonijos ir čiobrų (thymus), āā 340 drachmų.
Akmens pyrites ir kalkių negesytų, āā 120 drachmų.
Pelenų gyvačių, sudegintų gyvomis, 140 drachmų.
Seno aliejaus du svaru.
Pirma suskystink aliejų ir vašką, potam bitumeną, kuris reikia pirmiau supulverinti. Prie tų pridėk taukus, ir tuojau ammoniją ir terebinthą ir kada tai vos nuimsi nuo ugnies, primaišyk kalkes ir Azijos akmens, paskui laurų vuogas ir mazgojamąją sodą, ir galiaus kada vaistas atvėso, palaistyk gyvatės pelenus ant jo" (Tetrabiblos, IV. III. 15.).

[2]) Sako—viralas tos žolės aluje ėsąs vyriausia ingrediencija „Stoy's medicine for hydrophobia".

per artérijos sužeidimą. Smulkmeniškai aprašo žaizdas nuo žvėrių įkandimo ar vabzdžių įgėlimo.

Moterų anatomija skolinta iš Sorano. Gimimas, įvykstąs, kada vaisiaus apdangalai pasidaro per maži ir kraujo maistui nebeužtenka, tad kūdikis apdangalus perplėšia ir aktyviu būdu išlenda laukan. Nėštumas ir diaitėtika nėščiųjų (siūlo dažnai maudytiesi) stropiai yra aprašyti, ženklais ateinančio gimdymo numato: sumažėjimą augštutinio pilvo, dažnas maižiojimas, uterus pirštui lengviau prieinamas; jeigu skausmai nepavaro kūdikį žemyn, tai aptinsta os. Kur gimdymas galėtų būti pavojingas motynai, ten reikia dirbtino aborto (kraujo leidimu, ar įvairiais ἀτόκια ir φθόρια), geriausiai 5-me mėnesyje. Skeleto anomalijos (symphyzies sukaulėjimas) minimas kaipo kliūtis gimdymui, nors Sorano (ir Hėrophilo) klaidingas mokymas apie dubenio kaulų prasiskėtimą taip-gi palaikomas esti. „Jeigu kūdikio galva užsikirto, tai reikia kojomis apversti ir ištraukti į šviesą". (Vertimas kojomis galvos guolyje). Kūdikiui gulint netinkamai, jis rekomenduoja: nupiauti augštutines, o jei reikia, taip-gi žemutines galūnes; potam dekapituoti, o paskui ištraukti su aštriais vašais pirma liemenį, o paskui galvą — kaip daroma buvo iki 18-tam amž. Aetius ragino apsergėti perinėumą. Vietai priaugus, nereikia tiesiog žemyn traukti, kad neįvyktų prolapsus uteri. Šiaip moterų ligos kaip pas Soraną gvildenamos. Vartoja spekulumą tyrimui.

Jo aprašymas akių ligų yra labai įdomus: konjunktivos, vokų, akies kantų, korneos, akies obulio, glaukosis (lęšies išdžiūvimas), amaurosis. Jis remiasi darbais Dėmosthenio Sevėro (pūliuojantis konjunktivos įdegimas pas naujagimius), Leonido ir Antyliaus.

Iš ausų išima svetimus kūnus pakratant galvą, su ausų šaukšteliu, su sonda pamirkyta lipnioj medžiagoje; kirminus išvaro ausin įpiliant kartų ar aštrų skystimą.

Nosies ir burnos ligose vartoja daug vaistų, bet ne chirurgiją. Apie dantų ištraukimą taip-gi neužsimena.

Stebėtina, kad niekur neužsimena apie savo laikmečio epidėmijas.

Kada nežinės naktis buvo savo sparnus išskėtusi ant visos žemės, tai Aleksandras iš Tralleis, Lydijoje, (525 — 605), savo nepriklusmingumu, puikia galia stebėjimo ir mokėjimo išdėstyti, gali vadintis pirmo didumo žvaigžde.

Jo gimtinė buvo Lydijoje (kur ir skulptoriai Apollonius ir Tauriskus buvo gimę), kur pirmiau darbštusis jo tėvas Stephanus, o vėliau jo brolis Dioskūros, buvo gydytojais. Abudu kako į Konstantinopolį ir ten užėmė svarbias vietas. Tas pat reikia pasakyti apie kitus Stephano sūnus: grammatiką Mėtrodorą, juristą Olympių, ir architektą Anthėmiją, kuris (drauge su Isidoru iš Milėto ir Ignatiju) statė bažnyčią Hagios Sophijos. Be to, Anthėmijas pažinojo garo spėką, ir su tojo pagalba demonstravo žemės drebėjimą tūlam savo kaimynui.

Pats tėvas pirma, ir sūnaus globėjas, tėvas-gi tūlo Kosmo (Indikopliaustės? gal Indijos keleivio, kuris manė žemę esant plokščią ir keturiomis sienomis aptvertą, kuriomis ramstėsi dangus!), suteikė Aleksandrui pirmutinį auklėjimą, o po jų atėjo eilė garsių anais laikais medicinos mokytojų. Pabaigęs studijas, jis plačiai keliavo po Kyrėnę, Hispaniją, Galliją, Italiją ir Graikiją, ir galiaus apsisėdo Romoje, kur mokindamas ir gydydamas numirė karšatyje Kada nebegalėjo praktikuoti, pasenęs, parašė Βιβλία ἰατρικὰ δυοκίδεκα, libri duodecim de re medica (12-toji knyga dedikuota draugui Kosmui); čion pradėjęs nuo galvos žaisdų ir baigdamas kojomis, jis paliko mums kompendiumą pathologijos savo gadynės.

Jis nesivaržo nė Hippokračiu, nė mokyklomis, nė net Galėnu (nors jį gerbia), bet kaipo geras nepriklausantis eklektikas ir kompiliatorius pavartoja visus, ir drįsta — tai gryna hėrezija anais laikais! — pabarti Galėną už jo dažnai klaidingą gydymo methodą. Daug pastebėjimų prideda iš savo prityrimo. Tik keista, kad jis nemini pestilencijos 542 m.

Diagnozies methodai pas jį itin tobuli: taip, jis vartoja spaudimą pirštais, kad suradus anasarką (jis žinojo dažnai ją esant inflammatorinės prigimties); palpaciją padydėjime blužnies; inspekciją tyrinėjant urinarines nuosėdas; perkussiją tympanityje, ir sukkussiją ascityje.

Visatinėj therapijoje reikią prašalinti ligos priežastį. netrukdyti prigimtą pastangą pagyti, puoselėti kritiškus išsituštinimus; vedamasai therapijos principas — contraria contrariis: „užduotimi gydytojo yra: kas šilta vėsinti, kas šalta šildyti, kas drėgna sausinti ir kas sausa, šlapinti". Hygieniškai diaitėtišką gydymą jis augštai stato: „deja yra daug žmonių, kurie tuos gydytojus, kurie džiaugiasi degindami ir piaustydami, geresniais skaito už tuos, kurie mėgina gydyti išmintinga diaita". Jo pažvalga, kur reikia vėnesekciją daryti, prirodo laisvumą nuo

prietarų anų laikų: jis leidė kraują iš visų kūno dalių, ir manė esant viens-tiek, ar operaciją padarai artymais ligotos vietos (kaip Hippokratės liuobėdavo), ar priešingoje pusėje (kaip methodikai mokė), nes kūne visos vėnos kommunikuojasi.

Jo doktrina apie febrį, kurios būklė esti širdyje, gan pilna. Febris labiausiai paeina nuo ligų skrandžio ir grobų vamzdžio. Gydo maudynėmis, braukymais, diaitėtika, nemigoje duoda opiatus, o nusilpime vyną. Nervų febryje jis siūlo vyno vartonę; džiusnioje febryje, su apribotu skruostų paraudimu, jis ypačiai pataria pieno diaitą (ožkos, asilės, kumelės pieną).

Paralyzis pasidaro ar centraliniame nervų organe ar periphėriniuose nervuose skysčių užsikimšimu. Epilėpsija priguli nuo užsikimšimo smegenų gleivėmis ar juodąja tulžimi; jeigu aura epileptica pasireiškia kūno periphėrijoje, tai auros būklė nurodo tą vietą, kur reikia palaikyti paerzinimas ar chroniškas almėjimas. Jis surašo taip-gi stebūklingus vaistus liaudies vartojamus nuo epilėpsijos, „kad gydytojas galėtų visokiariopu būdu padėti savo ligoniams".

„Phrėnitis" — tulžies pagamintas smegenų įdegimas — „geriausias vaistas ir padūkime vienintėlis tai miegas"; „lethargas" su somnolencija gydomas duodant castoreum; melancholijoje ažuot helleboro albo mėgsta labiau „armėniškąjį akmenį", miegą, keliones, svečių pašnekas; melancholijos augštesnis laipsnis — manija (patrakimas).

Empyėmą jis atžįsta „ūmai ligonį pavartant tam tikru dunkstelėjimu" ar bilstėjimu — sukkussija. Gerklės įdegimus, jis kaip ir jo priešpėdininkai, dalina į kynanchę (įdeg. larynx'o), ir para-kynanchę (įdeg. išlaukinių dalių larynx'o); potam į synanchę (įdeg. pharynx'o) ir para-synanchę.

Ligas nuo kirminų kįlančias (oxyuris vermicularis, ascaris lumbricoides, taenia) labai gerai aprašo. Diarrhoeoje jis persergsti nuo adstrigencijų, o ažuot jų siūlo švelnius laxativus. Putmenis sako pareinant nuo jaknų sutrikimo; ascityje skysčiai pilve juda lyg maiše, kada ligonis apsiverčia (fluktuacija!); tympanityje, ligonio papilvę pabaldant, girdisi balsas panašus būgno balsui (perkussija); anasarkoje piršto įspaudimas lyg duobė pasilieka tūlą laiką odoje. — Podagroje, be purgancijų, narkotikų, susilaikymo nuo vyno, putekšlių, jis siūlo labai sukrautinį antidotą, kurio vartojimą reikia pradėti sausyje, ir tęsti per 1 metus ir 1 dieną. Reikia jis imti per 100 dienų paeiliui, pasiliauti per 30 dienų, vėl imti per

100 dienų, tad liautiesi 15 dienų, tad liepia vėl imti kas antrą dieną per 260 dienų, potam seka 80 tolygių dosų! Be to, jis įsako taip-gi mystiškus žodžius: μεί, θρεύ, μόρ, φόρ, τεύξ, etc. kuriuos reikią įrašyti ant auksinio lakšto delčioje! — Dieglių (kolikos) sopulius gydo akmeniu, ant kurio išskriosta figūra Hėraklio smaugiančio levą, ar geležiniu žiedu, ant kurio vienos pusės įrašyta inkantacija, o ant kitos — gnostikų diagrama. Drugiu sergant jis siūlo nešioti alyvų lapą, su įrašytomis mystiškomis beprasmėmis syllabomis: ka, ra, a, arba gerti menstrualį kraują ar vilkėti šešauninkės drapaną!

Jis ragino gydytojus neapakti nuo „autoritačių" spindėsio. Visumet ir pirma visoko jis svarsto sudėtį, gyvenimą, amžių ir vikrumą paciento, prisilaikydamas nustatymo, kad „gydytojo pareiga yra nukauti ligą vaistais, kurie yra priešingi jos prigimčiai, parūpinti su apžvalgumu viską, ko reikia, ir gelbėti ligonį su visa daile ir atsargumu, lyg žmogų apgultą karėje". Tarp vaistų opiumą jis atmeta daugelyje ligų, teisingai pastebėdamas, kad jis dažnai pagamina smegenų kongestiją. Bene jis pirmas pamini rhubarbų[1]).

Veikalą Ἰατρικὰ ἀπορήματα καὶ φυσικὰ προβλήματα. priskaitomą Aleksandrui iš Aphrodisias, kur sekama humorale pathologija, tur-būt priguli plunksnai Aleksandro iš Tralleis. Ten tarp kitko įdomu, kad mini užsikrečiamumą niežų, džiovos ir epidėmiškojo akių įdegimo; kad kibirkštys, matomos kam ausin skėlus, priklauso nuo įdegimo spiritus visorii; hemeralopia nuo sukliudymo ateiti per tirštai pneumai į jutimo organą etc.

Aleksandras iš Tralleis rašydamas praktiškais tikslais, anatomiją ir phyziologiją vos tik prie progos tepalyti, kartodamas Galėno nusakymus.

Menkesnės svarbos yra keli gydytojai to laikmečio:

Joannes Philoponas, 6-me amž., Jakobitų vyskupas-gydytojas Aleksandreijoje, rašė kommentarus Galėno veikalams.

Joannes Alexandrietis, grammaticus s. medicus, pradžioje 7-to amž., buvo nariu kommisijos sudėsčiusios Galėno veikalų kanoną, susidedantį iš „16 knygų" Galėno. Štai jos:

---

[1]) Rhubarbas ėsąs minimas herbaliuje Pen-kingo. kurį priskaito Chinijos ciesoriui Šen-nong'ui 2700 m. pr. Kr. Ῥᾶ arba ῥῆον Dioskuridžio, radix Pontica Celsaus ir Scribonijaus Largo ir rhacoma Plinijaus menamai ėsą rheum Rhaponticum, mūsų daržų rabarbaras.

1. Sektos; 2. Ars parva (Technė iatrikė); 3. apie pulsą Teuthrui; 4. Therapeutika Glaukonui; 5. Mažoji anatomija (kaulai, raumenys, nervai ir kraujo indai); 6. Apie elementus; 7. Apie temperamentus; 8. Apie prigimtines spėkas; 9. Apie ligas ir symptomus (keturių veikalų sumetimas krūvon: a) ligų rūšys; b) ligų priežastys; c) symptomų rūšys; d) 3 knygos apie symptomų priežastis); 10. Apie vietines ligas (de interioribus Viduramžiuose); 11. Didėji knyga apie pulsą; 12. Apie febrį; 13. Apie kryzes; 14. Apie kritiškas dienas; 15 Therapeutiškasai methodas; 16. Sveikatos mokslas. Taip-gi rašė kommentarus Galėno ir Hippokračio (de natura pueri) tūliems veikalams; ilgai gan vertinamus kommentarus vertė į arabų kalbą, o iš tos į latynų.

Theophilos (Philotheus, Philaretas) gyveno valdant Hėraklijui (610 — 641), pažymėtas titulu „Protospatharius" (gvardijos pulkininkas). Buvo labai populiarus viduramžiuose gydytojas ir autorius, ir jo veikalą περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου παρασκευῆς, apie žmogaus kūno struktūrą, dažnai vartojo universitatėse. Tarp kitko jis pirmas pamini nervus olfactorius kaip ypatingą grutę cerebralių nervų; jis kreipia dėmesį į priegulmę plėtotės kaukolės ir stuburio nuo plėtotės smegenų ir chordae spinalis, ir nurodo, kad Dievo išmintis ir gerumas taip viską be galo tobulai sutvarkė, kad davė pvd. rankai tiktai penkius pirštus, o kaukolei apskritą pavidalą! Visatinai jis seka Galėnu veikaluose: περὶ διαχωρημάτων, apie pilvo ištuštinimus; περὶ οὔρων, apie uriną; περὶ σφυγμῶν. apie pulsą.

Stephanas iš Athėnų ar Aleksandreijos, apie 640 m. Theophiliaus mokinys, sako parašęs veikalus „Apie vaistus", περὶ οὔρων, de urinis, kommentarus į Hippokračio Prognostikon, ir apie alchėmiją bei astrologiją: už ką ir „philozophu" vadinamas. Veikale „apie mergystės ženklus" jis primena Aigyptėnų prietarą, būk ištikimu mergystės ženklu esą tai, kad žirniai, apmįšti merginos, dygstą, o kitaip ėsant, — ne.

Paulius iš Aiginos (625? — 690), didis chirurgas ir obstėtrikas, gyveno viešpataujant Hėraklijui (610 — 641), Konstantinui (642 — 668), ir Konstantinui IV Pogonatui (668 — 685). Paulius studijavo Aleksandreijoje pirmiau negu miestą paėmė kaliphas Omar (634 — 644) gruodyje 641 m. (Fanatikai krikščionys buvo seniai (391 m.) sudeginę bibliothėką vyskupui Theophiliui vadaujant, po to kaip Teodosius I buvo 379 m. uždraudęs pagonų religiją). Šiaip apie jo gyvatą mažai teži-

nome: kaipo periodeutės ir mokytojas — iatrosophistas — be nuolatinės buveinės jis daugiausia gyveno Aigypte ir Maž. Azijoje, ir turėjo garbingą vardą dar gyvas būdamas, taip, kad jo patarimų ieškodavo iš tolumos. Jo veikalas Ἐπιτομῆς ἰατρικῆς βιβλία ἑπτά, compendii medici libri septem. Veikalai-gi apie obstėtriką, moterų ligas ir loxikologiją yra dingę. Epitome ar ὑπόμνημα arabiškai išvertė Joanitius (Honain ibn Išak) aplink 850 m. Arabai labai gerbė Pauliaus darbus, jo chirurgija tapo pagrindu chirurgijos Abulqasim'o.

Chirurgia minor. — Taures statyti su stiklo taurelėmis jis skaitė nepatogu ėsant, kadangi stiklas lengviai dūžta ar trūksta, o didesni metaliniai puodukai leidžia orui daugiau suretėti.

Jis praktikavo skarifikacijas, artėriotomiją, injekciją pūsles („mehaniškas" lokalis gydymas, ar išmazgojimas kiauro organo), ir rekomendavo vėnesekciją, o ypačiai kautėriumą (kurio vartonėje jo mokiniai arabai jį viršyjo). Vėnesekciją jis darydavo artymais sergančiojo organo — pvd. akių ligose juguliarėje ar frontalėje vėnoje — ir leistinumą apribojo tarp 14 ir 60 metų amžiaus. Paulius kautėriumą dosniai vartojo jaknų abscessuose, empyėmoje, senuose išnirimuose etc. ir galvą pradegindavo iki kaului, kurį potam jis gramdė, kad gavus cikatrizaciją. Dantų ligose, be daugybės dentifrisų, jis vartojo taip-gi forceps.

Herniologijoje jis daro skirtumą tarp paprastos hernijos, kur tik perinėum išsitempia, ir skrotalės hernijos, kįlančios plyštant šitai membranai. Jis pažįsta taxį spaudimu, kada abdomen yra pakylėtas. Varikokėlę jis gydo užrišdamas dvi ligatūri, ir leisdamas nusišerti, nualmėti tarpinei vėnų daliai. Hydrokėlę jis gydo įpiovimu (incizija). Jis taip-gi pažįsta pridėčkus raukšlinančius (adstringentia), kautėriumą ir paraikščius (truss), uždedamus tuojau po taxies, kaipo vaistus nuo hernijos, kurios būklę jis lokalizuoja apsiautale chordae spermaticae.

Ir syphilidologija gan pilna. Jis pažįsta phagedėniškus ulcerius genitalijų pas vyrus ir moteris, ulcerius be inflammacijos, drėgnus, sausus ir duobėtus ulcerus, ir išaugas (excrescencijas) ant labijų ir praeputiumo, kurias ar išpiauja ar išdegina karšta geležimi. Gonorrhoeją aprašo sulig jos symptomais ir atskiria nuo spermatorrhoeos, bet primeta ją ulceracijai urėthros, kurios priežasties jis nežino. Lėprą jis skaito užsikrečiama.

Gynaikologijoje jis uoliai vartojo speculum vaginae (ὁ ἑδροδιαστολεύς, τὸ μικρὸν διόπτριον), ir gerai žinojo utero ligas (atresia oris uteri, fissurae, excrescentiae, prolapsus etc.). Spekuliumą vartojant, moteris guldavo augštynoka ant suolo (supina in sella), staibikaulius užrietusi ant abdomino ir praskėtusi. Rankas pakišdavo į poplitealį tarpą (pakinkles), ir bintais pririšdavo prie kaklo. Atžįsta priežastis hystèrijos ir sterilitatės, rekomenduoja klitoridektomiją nymphomanijoje, ligaciją galūnių mėtrorrhagijoje, ir apriboja menstruacijos tęsimąsi tarp 14 ir 50 metų, retai-gi tarp 12 ir 60 metų.

Obstėtrikoje jis žino ligas nėštumo, alimentaciją vaikų, extrakciją negyvų kūdikių, embryotomiją ir placentos pagimdymą. Labai riebias moteris guldydavo ant pilvo, su kojomis augštyn užriestomis užpakalyje (genibus ad femora inclinatis, quo uterus ad abdomen delatus, e directo osculi sit) — viena keisčiausiųjų gimdymo pozicijų prasimanytų amžių bėgyje. Podalinės-gi versijos Paulius jau nebežinojo (ar bent ją neaiškiai aprašė). Gimdymo moksle jis buvo mokytoju arabų, kurie jį vadino „al-qawabili" (gimdymo padėjėju).

Rašinys apie fraktūras ir dislokacijas deda svarbą ant tuojautinio uždėjimo kietų tvarslų ir nedažno jų mainikavimo, net-gi komplikuotose kojos fraktūrose. Jis siūlo refraktūrą blogai sugijusiose fraktūrose, net pavartojant kaltą, ir taip-gi nepeikia pressijos ir ištiesinimo kalliaus. Fraktūros ropės (patellos) ir staibikaulio (femuro) rečiausios ėsą. Fraktūros kaukolės reikalingos tuojautinio trepanavimo; pilninga vertebrų dislokacija yra mirtina, o nepilninga pagamina skoliozį. Jis atžįsta dislokacijas alkūnės ir klavikūlos, supaiso galimybę tik žasto luxacijai žemyn, aprašo mašinas ištiesinimui atsitikime kreivo augimo etc.

Tūlos gyduolės jo ophthalmologijoje yra keistos gana pvd. krokodiliaus mėšlas korneos sutamsėjime, blakių ir varlių kraujas trichiazyje etc. Jo patarimas strabisme dėvėti specialį prietaisą su tinkamomis skylėmis, kad pataisius linkmę vizijos, yra sumaningas. Jis pirmas skaitė iridos kontraktilitatę kataraktoje priemone atskirymui kataraktos nuo amaurosies, ir sako pterygiumą dažnai atgrįžtant po operacijos. Kataraktos extrakcija, kaip senovėje visatinai, ženklina tūlą operaciją dėl hypopyon'o.

Militarė Pauliaus chirurgija yra aiški ir pilna, ir atatinka ginklus savos gadynės; paremta prityrimu, nes jis buvo matęs

blogiausius sužeidimus pagijant, ir operacijose jis trokšta pirma visoko, kad sužeistoji dalis užimtų tokią pat poziciją, kokią turėjo sužeidimo metu. Kad prašalinus svilksnių akmenius, jėtis, vilytgalius etc., jis išpiauja ar ištraukia juos ar perstumia juos kiaurai, ir sumaningai persergsti nuo sužeidimo svarbesniųjų dalių. Taip jis užmauja dūdelę ant vilytgalių užkarpų etc.

Rašinyje apie operacijas mini bindas, nosies ir ausų polypų nukrapštymą; prašalinimą įkamšų iš šitų takų ir iš stemplės (oesophago); parakentėzį žemiau bambos (po dešinei pusei abdomino ascityje nuo jaknų ligos, o po kairei pusei, kur ascitis kįla nuo blužnies ligų); tracheotomiją, bronchotomiją, tonsillotomiją, staphylotomiją ir uvulos kautėrizaciją; punktūrą hydrokephaliuje, lithotomiją; herniotomiją su testikulių prašalinimu (normale operacija iki Pierre Franko laikų). Jis taip-gi pamini dvigubą ligaciją, ir net utero extirpaciją, drauge su prašalinimu krūties vėžio; operaciją ani imperforati; adhaezijas pudendi ir vaginae; kastraciją; amputaciją, dilataciją rektalės striktūros su bougie etc.

Pathologiją jis dėsto nuo galvos iki kojų, kaip tuomet buvo įprasta. Jis aprašo ypačiai ligas odos ir širdies, epidėmiškus kolikus, ir sako podagrą pareinant nuo neveiklumo, valgant per riebų valgį etc.

Jo toxikologija ir pharmakologija pagrįsta Dioskūridžiu. Tarp ypatingų therapeutiškų priemonių jis rekomenduoja opiumą tetanuje, vėnesekciją apopleksijoje etc.

Paulius regimai buvo vienas gabiausiųjų ir sumaningiausiųjų chirurgų graikų ir drąsus operatorius. Tai labai stebėtinas žmogus anoje dekadencijos gadynėje.

Presbyteris Ahrun iš Aleksandreijos, amžininkas Pauliaus Aiginiečio, pirmas aprašė rauples, priežastį jų, symptomus, prognozį ir gydymą. Jis gyveno Hėraklijaus laikais (610 — 641). Jo „pandectae medicinae", 30 knygų, pažįstame iš ištraukų pas Rhazį ir Ali Abbas. Graikišką jo raštą išvertė syriškai Gosius Aleksandrietis (680 m.), o arabiškai Maserdžavaih (Ali Jehudi)), žydas-gydytojas Bassoroje valdant kaliphui Merwan I (683). Diagnozį jis siūlo niekados nedaryti ligai beprasidedant. Epilepsijoje pranašauja greitą mirtį, kada priepuola kasdien užeina. Petechiae epidėminėse ligose esti nelabu ženklu. Skrophulas priskaito blogam valgiui ir gyvenimo įpročiui. Chirurgijoje išsisukinėja išlaukiniu gydymu.

Meletius phrygiškas vienuolis, 8-me amž., parašė περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου παρασκευῆς de natura structuraque hominis opus, kur prisišlieja prie Nemėsijo ir Gregorijo iš Nyssos. Iš anatomijos ten tiek tėra, kiek autoriaus phyziologijai ir psychologijai reikia, kad nušvietus religiškai nudažytą tikslingumo mintį.

Iatrosophistas Leon gyveno laikais ciesoriaus Theophiliaus (829 — 842), parašė 7 kn. Σύνοψις ἰατρική, synopsis medicinae, ir σύνοψις εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Kreipia dėmesį į chirurgiją, apšneka sausgyslių ir raumenų perplėšimą, ir gan savistovus yra akių gydyme.

Michaėliui III viešpataujant (842 — 867), Konstantinopolio patriarchas Photius (858 — 886), lygiai žinąs graikų ir latynų literatūras sudėstė iš 279 knygų Μυριόβιβλος; tai kritiška skaitymų sątrauka, kur randasi tūlos mediciniškos ištraukos iš Dioskūridžio, Oreibasijo ir Aetijaus.

Paragintas ciesoriaus Konstantino Porphyrogennėto (911 — 951), Theophanės Nonnas sudėstė encyklopėdišką ištraukų rinkinį Ἐπιτομὴ τῆς ἰατρικῆς ἁπάσης τέχνης, epitomė visatinos medicinos, kuri prasideda nuo Credo, o baigiasi kulinariu menu. Tiek tik įdomu, kad Nonnas paneigia daimonistinę aitiologiją epilepsijoje, ir šiaip toliau stovi nuo prietarų savos gadynės. — Be to, jis parašė dar εὐπόριστα ir Τῶν ἱππιατρικῶν βιβλία δυο: čia rinkinys žinių semtas iš senesnių veterinorių.

Monarchas Merkurios paruošė guvų rašinį apie pulsą Μεσκουρίου μονάχου ἀναγκαιοτάτη διδασκαλία περὶ σφυγμῶν, kur dešinį riešą ligonio čiupinėdamas su keturiais pirštais savo dešinės rankos sužinąs ligūstus organus: rodiklis nurodąs galvos paliegius, didysis — krūtinės, skrandžio ir bluznies ligas, žiedpirštis — grobų, bluznies ir pūslės ligas, o mažasis — ligas žemutinių galūnių. Tatai primena Chyniečių pulso tyrinėjimus.

Michael Psellos (1018—1076) buvo mokytoju Konstantinopolio akadėmijoje. Stengėsi atgaivinti Platonismą ir gamtaphilozophiją, sumizgusią su mystika. Polyhistorų būdu daug rašė: Διδασκαλία παντοδαπή, encyklopėdija viską apimanti nuo dangaus iki virtuvei; περὶ διαίτης, apie diaitą; περι λίθων δυνάμεων, apie gydančią brangakmenių galią; πόνημα ἰατρικὸν ἄριστον δι' ἰάμβων, medic. poema; περὶ λούτρου, apie maudynę; περὶ τοῦ πῶς αἱ συλλήψεις γίνονται, apie sąvokas; περι καινῶν

ὀνομάτων τῶν ἐν νοσήμασιν, leksikonas ligų įvardinimo; περὶ ἐνεργείας δαιμόνων, apie daimonų įtaką; σύνταγμα ἐκλεγὲν ἀπὸ ἰατρικῶν βιβλίων καὶ ἐκτέθεν κατὰ στοιχεῖον περὶ δυνάμεως τροφῶν καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ὠφελείας καὶ βλάβης, alphabetiškas rinkinys apie maisto galias, etc. Tuose veikaluose esti pirmu kartu paminėti arabų vaistai, pvd. rožių vanduo.

Psellos netiek svarbus mediciniškais savo darbais, kiek atgaivinimu Platono ir Aristotelio philozophijos. Toji mat Vakaruose išsigimė į dialektiškas subtilitates ir definicijas, iš to tad viduramžiuose kilo Scholasticizmas, mediciną veikęs labai žalingai. Pats Psellos dar esti liuosas nuo jo. Labai mylėdamas mokslą, kurį jam jaunam pasiūlė žymųs, bet bėdini tėvai, jis atsidavė jam su dideliu pasisekimu, taip kad jis patapo ὕπατος τῶν φιλοσοφῶν, philozophų viršininku. Tačiau jo mokiniai gadino jo mokymus ir taip toli parėjo, kad Psellos metė Byzantioną ir pabaigė savo gyvenimą vienolyne.

Pselliaus pažvalgos dar įdomios todėl, kad prietarai apie brangakmenių pagelbingumą užsiliko per visą viduramžį iki modernių laikų. Anot jo, achatas gydo akių varvėjimą, galvos sopėjimą, putmenis ir sustabdo antdrapanes; amethystas — geras nuo mania a potu ir galvos skaudėjimo; gentaras tinka urinariuose sutrikimuose, febryje, sustiprina matymą; beryllis prašalina mėšlungį, akių įdegimą ir geltą; diemantas gydo febrį; jaspis — epilepsiją; magnėtas su pienu — nuo melancholijos; sardonyx gydo akių tekėjimą, o už juostos prie kūno nešiojamas sustabdo pirm laiko gimimą; smaragdas sugrūstas geras nuo akių ligų, o vidun imant gydo lėprą ir kraujo tekėjimus ir t.t.

Simeonas Sethi, kuris gyveno dvare Konstantino IX (1042—1054) ir pašventė savo vyriausią darbą Michaėliui VII (1071—1078), nors turėjo iš dvaro pasitraukti pirma negu Komnėnų šeima užėjo ant sosto (1057), svarbus mums kitu žvilgsniu. Byzantijos imperatoriai, barstanti titulus ir dūstanti jų gausa, pramanė jį πρωτοβεστιάριος (mistru drapanų kambario) ir Μαγιστὴρ Ἀντιοχείας (užveizdas palociaus Antiocho). Jo laikais arabai ėmė įtakos turėti į graikų mediciną; pvd. jis graikiškai išvertė iš arabų kalbos „Sapnų knygą“, ir savo veikale Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον περὶ τροφῶν δυνάμεων, de alimentorum facultatibus, šalia graikiškų darbų, jis žvilgteri į materią mediką persų, arabų ir hindų, ir pamini daug naujų gyduolių, pvd. kamphora (καφουρά įdegimuose ir ramdant lytiškus įgei-

džius), pilkasai gintaras (ambre gris — pilka, kvapni, vaškinga substancija plūkuriuojanti tropiškose jurėse, ar esanti žarnose kašaloto, — vartojama perfūmerijoje, seniau virtuvėje, ar kaipo nervų stimuliantas), moschus (nusilpime), gvaizdikai, hašiš, cinnamonas, asparagus, balsamas, syrupas, julepai (tinktūros) etc. Be to, alphabetiškoje tvarkoje aprašo maisto dalykus ir prieskonius, ir emėtikus, nėsa mat juos dažnai imdavo prisivalgę.

Be to viso, jis parašė φιλοσοφικὰ καὶ ἰατρικά (apie skonį, uoslę ir jusmą), apie žemę ir dangų, gyvūnų historiją, latynišką žodyną ir t. t. Matomai jis dyklaikį išnaudojo vienuolyne, kurį buvo įsteigęs Olympo kalne, kur jis apsigyveno, kada pasitraukė iš dvaro.

Nikėtas, kuris gyveno tarnyboje imperatorių Konstantino X Dukas (1059—1067), Romano IV Diogeno (1067—1071), Michaėlio VII Dukas (1071—1078) ir bene Aleksio I Komnėno (1081—1118), sukompiliavo iš Hippokračio, Apollonijo iš Kitiono, Sorano, Galėno, Rupho, Oreibasijo, Pauliaus, ir kitų rašytojų savo „Knygas Graikų Chirurgijos", padabintas pauksuotais (kas tuomet dar buvo retenybė) bindų ir mašinų atspaudais.

Stephanas Magnėtės, bene pradžioje 12-to amž., sudėstė alphabėtinį vaistų katalogą. Ir čion jau pažymi arabų įtaka į graikų mediciną.

Valdant Manuėliui I Komnėnui (1143 — 1180), tūlas Synesius iš arabiškos kalbos graikiškai išvertė „Viatikum" (Zad el Mosafer) gydytojo Abu Džafar Ahmed ben Ibrahim el Džezzar'o, kur rauplės ir drognės paminėtos tapo.

12-me amž. Byzantione gyveno žymųs gydytojai Nikolaos Kalliklės, Pantechnės Michaėl, gydytojas imperatoriaus Aleksio I Komnėno, ir Michaėl eunuchas. Ir daugiau tokių romytų gydytojų esti minima, pvd. Thomas iš Lesbos (valdant Manuėliui I Komnėnui), kuris įsigijo didelius turtus kraujo leidimais, bet užbaigė amžių kalėjime. —

Daug giriama, bet surūgusi mokyta Anna Komnėnaitė (1083 — 1148), imperatoriaus duktė, taip-gi žinojo šiek-tiek medicinos, ir net prezidavo taryboje, kur plaučių liga jos tėvo (Aleksio I) netapo geriau atžinta kaip kad buvo padaryta per jos vyriškus priešpėdininkus. (Komnėnai viešpatavo Byzantione 1057 — 1204, o nuo to laiko iki 1461 m. Trebizonde).

Imperatorius Manuėlis I Komnėnas (1143 — 1180)

turėjo sugabumą medicinoje, nes jis mokėjo vėnesekciją daryti ir bindas gerai raišiojo, ir net prasimanė mixtūras ir mostis, žinoma pagelbingas, iki viešpats buvo gyvas...

Zacharijo vardu žinome trumpą raštą apie diagnostiką ir gydymą akių ligų: tractatus de passionibus oculorum, qui vocatur sisilacera id est secreta secretorum, 3 knygose, kurių pastarojoje daug yra receptų. Autorius buvęs auklėtas Salernoje, gyvenęs dvare ciesoriaus Manuėlio I Komnėno Byzantione ir ten per keletą metų buvęs mokiniu prityrusio gydytojo Theophiliaus, vėliau jis pats tapo mokytoju. Kultūrhistoriškai įdomųs yra patarimai, kaip apgavus ligonį: Si vis sophisticare infirmum et adstantes, dicas quod illud tale (pvd. išpiautas kriušledis) est vermis qui destruebat oculum patientis... Hoc valet ad deceptionem faciendam, ut videaris quasis ab oculis pannum auferre: accipe semen centrumgalli et dimitte parum, postea auferas eum quasi pannum".

Flandrijos grovui Baldvinui 1204 m. su kryžeiviais įsteigus Byzantione latynų imperiją, ten dar pagarsėjo keli gydytojai pirma negu Rytų impėrija galūtinai žlugo 1453 m.

Dėmėtrios Pepagomenas, gydytojas Michaėlio VIII Palaijologo (1261 — 1283), kurio šeima viešpatavo (1261 — 1453), rašęs yra keletą specialių veikalų, kurių vos du užsiliko: „Apie auginimą ir ligas sakalų" ir apie podagrą (σύνταγμα περὶ τῆς ποδάγρας), kur elgiasi sulig maxima: ὁ γὰρ ἄριστα διαγνοὺς ἄριστα καὶ θεραπεύει. Ligos priežastį jis randa sulaikyme kūne ligūstų išmatų (περιττώματα), kurios suteka į nusilpnėjusias dalis ir ten susikrauna. Liga paveldima šeimose. Gydo diaitėtiškomis priemonėmis, emėtikais, stipresniais laxativais (tarp jų mini senną nuo arabų imtą), pasukomis, klysmomis; uždraudžia vyną gerti. Galiaus aguonų sultys ir šafranas.

Nikolaos Myrepsas (=„unguentarius") gyveno dvare ciesoriaus Jono Dūko Vatakio (1222 — 1255) Nikaijoje kaipo „Aktuarius" (dabar tuo titulu vadinti ėmė comes archiatrorum; pirmasai tą titulą gavęs buvo Kabasilas). Nikolaos buvęs menko apšvietimo gydytojas, ir Aleksandreijoje bei Italijoje buvęs surinkęs daug vaistinių formulių, kurias senatvėje sutalpinęs į savo antidotariumą Δυναμερόν. Ten buvo 2656 receptai, padalinti į 48 perskyrimus. Knyga sudaro pharmakopėją, semtą iš graikiškų, latyniškų ir arabiškų autorių. Tarp mineralinių vaistų minimi Salmiakos (Sal ammoniac) ir viralinė druska visokiose sąjungose su augalų vaistais, o

gyvsidabris pavidale mosčių nuo odos ligų (niežų). Nuo Arabų imta — moschus, kamphora, senna, ambra etc. - Distilliacija neminima. Daug yra užžadėjimo formulių ir šiaip antidotų su skambiais vardais, k. v.: athanasia, miranda, isochrysos etc.

Paskutinis prakilnus Byzantijos gydytojas tai Joannės Aktuarios († 1283), sūnus Zacharijo, ir priedvarinis gydytojas Palaijologų. Jis buvo mokinys philozopho Rakendytės. Jo svarbiausias veikalas Θεραπευτικὴ μέθοδος, kur jis stoja už prastus, įlaidžius vaistus ir prirodo savo kliniską prityrimą. — Jo monographijoj περὶ οὔρων paminėta daug rūšių urinos nuosėdų sulig jų spalva, ir laipsniuoti stiklai išmatavimui gilumo šitų nuosėdų esti siūlomi[1]). Čion jis uroskopiją neveřtina kaipo universalį methodą diagnozyje (kaip kad Magnas, Theophilius), bet kreipia dėmesį į pulsą, alsavimą, spiaudalus, faeces etc. Tik viską krūvon suėmus t'ėsą galima tikrą diagnozį nustatyti. — Nors neoriginalus, bet įdomus jo phyziologiškas veikalas: περὶ ἐνεργείων καὶ παθῶν τοῦ ψυχικοῦ πνεύματος καὶ τῆς κατ' αὐτὸ διαίτης, apie funkcijas ir ligūstus sutrikimus dvasios ir apie tam tinkamą diaitą.

Joannes pažįsta apsinuodijimą nuo švingletės ir kolikus iš to paeinančius. Jis pamini tarp kirminų trichocephalus dispar. Vartoja senną, manną. Dvasios veiklumus jis dalina į jusmą (αἴσθησις), vaidintuvę (φαντασία), nuomonę (μέρος δοξαστικόν), protą (διάνοια), ir išmintį (νοῦς).

Tai buvo genijus vertas geresnės gadynės.

3. Medikų pamokymas ir praktika Rytų impėrijoje.

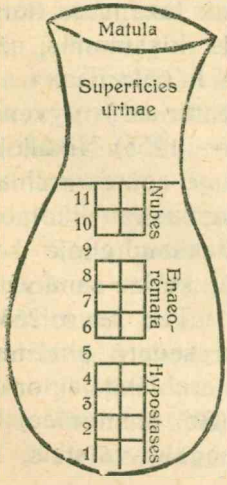

Kaip politiškoji padėtis, taip ir medikų padėtis pablogėjo.

Studentai pvd. Athėnų mokykloje, pas savo mylimus mokytojus įrašydavo naujai atvykusius sėbrus, ir gaudė rekrūtus į savo draugijas. Po šitų draugijų įtaka studentai lankė karčiamas, ir brido

[1]) Joannio Aktuario
urinalas iš balto stiklo, padalintas į 11 laipsnių
Nuosėdos 1 — 4
Enaeorėmata: 6, 7, 8.
Debesiai (νεφέλαι): 10, 11
5 ir 9 tai tarpai tarp nuosėdų ir enaeorėmatų, tarp enaeorėmatų bei debesių.

į skolas. Kaip pas romėnus, taip čion jie nebuvo priverčiami pasiduoti negarbėn. Netinkamus mokytojus supo ir svaidė užkloduose, mėgo vyną ir moteris, užmiršdavo apmokėti sąskaitas etc.

Geresnieji gydytojai mokėsi Aleksandreijoje, nors vėliau bekeliaudami kaipo studentai lankydavo Azijos mokyklas. Daugelis mokėsi pas garsesnius privačius gydytojus ir kartais keliaudavo Aleksandreijon užbaigtų savo studijas.

Bet jau nuo prasidėjimo Rytų impėrijos būdavo daug neprusintų medikų, ir galiaus tokių pasidarė dauguma. Rods kaip matėme, atsirado vienas — kitas kilnesnis, bet šiaip profesijos padėtis buvo žemai nuslūgusi.

Sulig byzantiškių papročių skaitmeningi titulai ir guodos būdavo daviamos priedvariniams imperatorių gydytojams, bet šiaip gydytojai mirdavo be pažymėjimų. Titulai ne visuomet atatinka medicinos profesiją, pvd. κόμης τοῦ ὀψικίου, πρωτοσπαθάριος, ἀκτουάριος, etc. Kartais tokie gydytojai buvo pavartojami diplomatinėse missijose, kaip ana Stephanas iš Edessos buvo siųstas pas Chosroes, kadangi jis buvo buvęs mokytoju Persijoje ir ten buvo įgijęs garsą kaipo gydytojas. (Keliais metais vėliau Chosroes sudarė taikos sutartį 5-iems metams su Justinianu, ir viena sąlygų buvo, kad Tribūnus, gydytojas Palaistinoje, taptų pasiųstas pas persų monarchą. Šarlatanas Uranijas taip-gi keliavo su ambassada iš Edessos ir mokėjo įsigyti pasitikėjimą Chosroës'o, kuris aną labai gerbė). Vėlesniu laiku gydytojai, net ir eunuchai, gaudavo titulą „Aktuarius": mat prabanga ir begalinė korrupcija sugadino net medikų profesiją. Reikalaujama buvo, kad gydytojai romytų vaikus ir vyrus, kaip Paulius Aiginietis pusiau lūpomis prisipažįsta (Verum quandoquidem saepe etiam inviti aliquibus praeeminentibus ad castrationem faciendam cogimur etc.), nors del blogo methodo operavimo ar blogos potam priežiūros 96% romytų mirdavo, iki galiaus kastracija tapo uždrausta ir baudžiama buvo ar paties gydytojo kastracija ar išbanityjimu į pūstą šalį.

Ir skaičius reguliarių praktikų sumažėjo kaip Vakaruose taip Rytuose, delto kad kuningai pasiglemžė praktiką. Tas pat buvo su medicinos rašytojais.

Byzantijos laikais buvo atskiri laivų gydytojai.

Militarė hygiena Rytuose laimėjo nuo imperatoriaus Mauritijaus (582 — 602), kuris pats rašė apie militarinius dalykus ir militarinę hygieną: jis liepė iš kiekvienos kuopos 200 — 400

kavalėrijos išrinkti po 8 — 10 žaliūkų, kurie mūšiavietės užpakalin rinktų sunkiai sužeistuosius, atšviežintų vandeniu iš φλακίον, ir rankiotų išmėtytus ginklus po laukus. Tokie raiti „deputatai" (διποτάτοι σκριβωνες) gaudavo už kožną sužalotą žmogų išgelbėtą po 2,40 dol. Tą tvarką patvirtino Leo VI Philosophas (886 — 911). O ar taip pat buvo elgiamasi su infantėrija, nėra jokių žinių.

Militarius gydytojus pamini codex Justinianeus, kurių pareiga buvo peržiūrėti kareivius po ligai, ar betinka tarnyston. Gal tai būdavo tik civyliai gydytojai, pasamdyti tai progai? Paulius Aiginietis turėjo nemaža militario prityrimo, kad galėjo rašyti apie militarę chirurgiją. Vėliau vienuoliai galėjo sužeistuosius aprūpinti ligoninėse Rytų impėrijos. Pirmos ligoninės bene atsiradę bus veikiai po to, kaip Konstantinas uždarė Asklėpiadijas ir pagonų šventyklas (335 m.). Jo motina Helena steigė tokias įstaigas Konstantinopolyje, Jeruzolimoje ir kitur. Jujijonui viešpataujant (361 — 363) ligoninė tapo įsteigta Antiocheijoje. Žinomoji „Bazilidės" Kaisarėjoje tapo įkurta 373 m. Ten šalia νοσοκομεία buvo dar vargšų, svetimžemiečių ir Magdalenos namai; tam tikri samdininkai „parapempontai" ar „parabolanai" turėjo atieškoti bepagelbingus ligonius ir į ligoninę atlydėti. Įsteigimą seniausios ligoninės Romoje priskaito Fabionui (apie 400 m.), o Jeruzolimoje ciesorienė Eudokija († 420) steigė hospitalius. — Prie garsiausių Konstantinopolyje ligoninių prigulėjo: ligoninė šv. Samsono artymais šv. Sophijos bažnyčios, Justiniano I praplėstoji; orphanotrophėijon pastatytas Aleksio I (1081 — 1118) ir užimantis didelį plotą, — ir ligoninė 40 kankintinių, pastatytoji Izaako Angelo (1185 — 1195). Be to, nuo 5-to ir 6-to amž. buvo leprosaria, pamestinukų namai, Magdalėnos namai (pirmus tokius įsteigė Justinianas ir jo moteris Theodora). Byzantijos ligoninėse vienuoliai ir kuningai neretai užiminėjo gydytojų vietas, o moterys ir kiti nežinėliai globė ligonius, kad pelnytųsi dangų. Daugiur gamta atstovėjo gydytojus: juk šv. aliejai, maldos, rankų uždėjimas, šv. relikvijų bučiavimas etc., ir nežalingos gyduolės daržuose monachų — išskyrus sabiną, kurią augino regimai atsitikus negandai „paslydėlių" cėlibate — leidė gamtai veikt, gal būt geriau negu žiurkių mėšlas etc. Serėno Samoniko. Visatinai imant, monachai bene bus daugiau žalos padarę protui ir moralybei žmonijos negu kūnui ar mokslui bei

menui per dirginimą deliuzijų ir protinio sutingimo, negu kad patrumpinę gyvastvą ligoniams savąje „praktika".

Miestuose ir kaimuose buvo vaistų ruošėjai, kartais tikri aptiekiai, rengianti gydytojų receptus: pementarioi (pigmentarii). Įstatymai jiems neigė net civylius urėdus: taip jų negerbė! o jie ir-gi praktikavo mediciną ir varžytynes turėjo su besivažojančiais pirkliautojais. Pementarijų formulės daugiariopos: gėralai (decocta, infūsa), pillės, trochisci, elektuaria, collyria etc. Paprastai reguliariai gydytojai patys ruošdavo savo gyduoles. Ir imperatoriai juk kaišiodavo pirštus į vaistinę, kiti į praktiką... Kartais Byzantijoje gydytojo garbė priklausė nuo nostrumo jo prasimanyto.

Ir veterinorių būta Byzantijos impėrijoje, kaip prirodo veter. kompendiumai paruošti imperatoriams liepiant. Jų socialė padėtis nedaug kuo skiriasi nuo šiądykštės jų padėties.

4. Talmudo medicina.

Nelikus dievnamio Jeruzolimoje ir kritus mokykloms, kilo mokslioji Talmudo medicina (2—6 metašimčiai). Naujos mokyklos tapo įsteigtos: Jabneh arti Jeruzolimos (rabbi Gamaliėl), Nahardėoje Mesopotamijoje (rabbi Mar Samuėl 165—257), Mathae—Mechasdžoje palei Euphratą (rabbi Abba Aricha), Sūroje (rabbi Ašė), Aleksandreijoje (rabbi Tudus), Tibėrias (rabbi Simeon ir rabbi Jehuda Hakkadoš). Tobias iš Modaim arti Jeruzolimos (apie 185 m. po Kr.) buvo Erasistrato pasekėju, Channina ben Chama tuo pačiu laiku įdėdavo naturalius ir medinius dantis. Visi jie turėjo tarp savęs dvasinius ryšius.

Kiti žydų gydytojai Talmudo gadynėje: Theudas iš Laodikeijos (120 po Kr.), geras ir pastaras mokytojas empiriškos mokyklos, parašė Indicatoria, Curatoria et Salubria. Tuo pačiu laiku rabbi Channina ben Dosa nustatinėjo diagnozį pacientams besimelsdamas už juos; rabbi Išmaėl ben Eliša, anatomas galop 1 amž., kurio mokiniai pažinojo anatomiją ir phyziologiją ir kurio mokykla „Debbe Rabbi Ismael" gerbiama buvo Talmudistų. Tobias iš Modaim (Tobia Harophė Talmudo) parašė veikalą apie smegenų funkcijas.

Mokyklos neišvengė įtakos orientalų ir ypačiai graikų. Essėnai (Therapeutae) buvo mišiniu philozophiškų pažvalgų. Žydų gydytojai judriai dalyvavo Aleksandreijos gyvenime.

Talmudas tai kompiliacija aiškinimų, padavimų ir dekretalų rabbinų, pradžioj Mišna vadinosi, o pabaigtas tapo 200—250 m. po Kr. Tolesni aiškinimai tapo sudėti į Gemarą (370—390). Abudu krūvoje vadinosi Jeruzolimos Talmudu, kuris naujai peržiūrėtas tapo. Galutinė revizija sudarė Babylono Talmudą, susidedantį iš Mišnos, Gemaros ir jų vėlesnių aiškinimų.

Talmudas, įstatymų knyga, mediciną palyti tiek, kiek susiduria su ritualu (aukų, švarumo, valgių etc. įstatymai) ar civiline bei kriminaline teise; dalinai ten atsimuša liaudies mediciniškos pažvalgos.

Kadangi žydai gydytojai viduramžių Europoje vaidina nemenką vaidmenį, tai galima manyti, kad jie bus šį-tą įnešę į bendrąją mediciną, kas Talmudo encyklopėdijoje nustatyta buvo.

Gydytojas talmudiškio laikmečio (rophė, ir assia) buvo žinovu visos medicinos, greta jo stovi kraujaleidys (ummān), kurio dalyku buvo vėnesekcija, taurių statymas, ir apipiaustymas; gimdyvėms pagalbą teikė bobutės (chakama, chaija). Vaistus ruošdavo patys gydytojai. Atsitikus apsileidimui, gydytoją traukdavo atsakomybėn. Skaičius jų mažas nebuvo, nėsa jų reikėjo kiekvienai didesnei bendruomenei, ir jų patarimo atsiklausdavo religiškai įstatymiškose abejonėse, teismuose kaipo žinovų, baudų numatyme, ypačiai klausimuose viešos hygienos. Dauguma moksliškai mediciniškų nusvėrimų paeina nuo Mar Samuėliaus, kuris kitus žinija viršyjo ir astronomu garsėjo. Nors gydytojo professija labai gerbiama buvo, vis-gi šalia mokytojų medicinos taip-gi užsiliko liaudinė medicina.

Anatomija, phyziologija ir embryologija. Vienurkitur moksliškai buvo tiriami gyvuliai ir foetus; sekcijas gyvulių darė, kad sužinojus organų sudėtį ar funkcijų sutrikimus. Rabbinas Ismaėl ar jo mokiniai (100 po Kr.) virinimu skeletonizavo kūną jaunos prostitutės (Talmudas nedraudė dissekcijas mokslui!) ir rado 252 ažuot 232 kaulų. Bet šiaip anatomiškoji pažintis — ypačiai vidurių žinojimas — ramstėsi stebėjimais skerdžiamųjų gyvulių. Įdomųs yra privedžiojimai įgimtų ar vėliau įgytų kūno ydų (kurios skaitėsi netinkamomis kunigiškai tarnybai), kaip nenormali galvos sudėtis (apvaliai smaili) koniška, (panėšinti kriaušei, kūjui, eldijai, per ilga kaukuolė), gibbus (kupra), genu varum ir genu valgum, lėkšta

koja, polydaktilija. Žinojo chorda spinalis prasidedant nuo foramen magnum ir baigianties cauda equina; du apvalkalu matė stemplėje (oesophage), plaučius įdėjo į du apvalkalu, ir davė ypatingą taukų apvalkalą inkstams. Exploratives priemonės buvo jų mylimos lyties organuose: uterus — tai miegamoji grinčia; cervix uteri — prieangis; „sėklos indai" — krautuvė; vagina — užnamis; hymen (graikams nežinomas) — mergystė; labia majora — zoviesai; prolabia — vartai; clitoris — raktas. Moters kūną lygina prie indaujos! Tikėjo ėsant „ossiculum Lus", kuris lyg sėkla atstatys kūną prisikėlime (rezurrekcijoje). Arabai jį vadino aldabaran. Anatomai dar 17-me amž. savo galvas laužė, kam jis atitinka: ar 7 vertebroms kaklo ar coccygui, ar sesaminiam kauleliui kojos nykščio ar kaukolės siūlės kauleliui!

Dėliai funkcijų atskirų organų štai ką mokino liaudinė tradicija: „Inkstai pataria, širdis tiria, liežuvis nutašo (garsus), burna užbaigia, maisto dūda (rykla) įima visokių rūšių valgius ir toliau perduoda, koserė pagamina balsą, plaučiai susiurbia visokių rūšių skysčius, jaknos sujaudina papykį, tulžis įmeta jin lašą ir nuramina jį, blužnis padirgina juoką, skrandis sukelia miegą, nosis sužadina prabudimą". Žinoma tarp mokytesnių žydų gal-būt būta ir kitokios nuomonės, nes pvd. proto būkię „kaukolės smegenyse" ieškota. Žinota, kad blužnies ir utero extirpacija gyvuliams nėra mirtina (mat Aigypto pirkliai, prieš parduodant, išpiaudavo karvėms ir kiaulėms uterų, kad kitose šalyse jų veislė negalėtų platintiesi!), kad paralyzis žemutinių galūnių susiveda į stuburio smegenų pažeidimą ir t. t. — Phyziologijoje šaltis, karštis, sausra ir drėgmė tai sudėtinės jėgos, o elementariais kūnais ėsą žemė, oras, ugnis ir vanduo. Atskiria sėmenį, kuris kaistant skystėja, nuo albumino, kuris kaistant sukreka.

Sulig Talmudo gamybos theorija, kaulai ir sausgyslės, nagai, smegenys galvoje ir baltmenos akyje pareina nuo tėvo, „kuris baltį (sperma) sėja"; gi oda, mėsos, kraujas, plaukai, ir juodmenos akyje — nuo motynos, „kuri raudonį sėja"; Dievas duoda gyvybę ir dūšią, žibėsį veido, matymą akies, girdėjimą ausies, kalbą burnos, pakėlimą rankų, vaikščiojimą kojų, protą ir išmintį. Sulig vienų nuomone plėtojimasi prasideda nuo galvos, o sulig kitų — nuo bambos; viršutinės ir apatinės galūnės prasideda 7-oje savaitėje, genitalia, burna, nosis ir akys 6-oje savaitėje, pirmieji plaukai 3-me ar $3^1/_2$

mėnesių, kada jau ir lytis atskiriama. Vaisiaus išžiūrą prilygina skėriui, akys tai lyg du musės punktu, tik toli viens nuo kito, abi šnirpšli taip-gi lyg du musės punktu, tik arti viens kito, burna ištempta lyg plonytis siūlas, genitalium lyg lešiukas, pas moterišką vaisių išilgai perskeltas, kaip miežio grūdas, plyšio rankose ir kojose nesiranda. Nulėmimas vaisiaus lyties įvykstąs valandoje kohabitacijos; kada moteris pirma sėmenį sėja, tai pasidarąs vyriškas, o kada vyras, tai moteriškas kūdikis. Priešingai įprastai nuomonei, būk plėtotė vykstanti abiejose lytyse lygiai (užsibaigia 41-ą dieną), kiti tvirtina, kad vyriškas vaisius užsibaigiąs su 41, o moteriškas su 81 diena. Kad pagaminus vyriškus vaikus, patariama vyrui savo spermą sulaikyti (kad moteris pirma ištriekštų), arba kad lova pastatyta taptų tarp šiaurės ir pietų. Psychiškoms įtakoms kohabitacijos metu priskaitė daug ženklumo kūdikio sužiedimui. Nėštumas traukiasi 270 — 274 dienų, ir negalima pažinti be 4-to mėnesio: tad nėščia giliau įsminganti vaikščiodama po minkštą žemę! Pirmuose trijuose mėnesiuose kūdikis gulįs žemutinėje dalyje savo „namo", trijuose pasekančiuose vidurinėje dalyje, paskutiniuose mėnesiuose augštutinėje dalyje. Normaliai gemalas guli susirutuliavęs lyg rutulys pergamento ir plaukioja amnione lyg riešutas vandenyje: „jis turi savo rankutes prie savo smilkinių, abidvi alkūni prie abiejų šlaunių, abudu kulniu prie abiejų pasturgalių, jo galvelė guli tarp kelienų, burna yra užčiaupta, bamba atvira, jis maitinasi tuomi, ką motyna valgo, ir geria tai, ką motyna geria, bet jokio mėšlo neištuština, nes kitaip ėsant savo motyną numarintų. Kad išeina į svieto šviesą, atsidaro uždaras, o užsidaro atvaras". Dalis vaisių iš anksto nusistato kaipo devynių, o kitas kaipo septynių mėnesių kūdikiai; o jeigu kuris iš šitų užgema aštuonių mėnesių, tai pasiliekąs gyvu (senovės tradicija tatai užginčija, bet kartais tapo pastebėtas gaivumas aštuonių mėnesių kūdikių). Kūdikis gimęs $6^1/_2$ mėnesių ar dar anksčiau, nesugeba gyvuoti. — Cezariškąją sekciją ant gyvos moters pasekmingai daręs Izraėls, ir Žydai susipažinę buvo su versija, evisceracija, aborcija, moles ir monstrumais (anenkephalus, kyklopia, sirėnų žiedinys, foetus papyraceus, ir nebūčia galūnių, anus imperforatus, hermaphroditizmas, kryptorchidismas, hypospadias etc.), ką priskaitė daimono kovui ar gyvulio kovui su motere ar vyro su gyvuliu. „Jų asmeniški prityrimai" įdomųs yra generacijos historijoje: nevisumet reikalinga visas penis dėl impregnacijos,

o gana vieno glans, ką pasileidę rabbinai vadina osculatio glandis! Impregnacija nėsanti galima stantibus mulieri ac viro; kad vyrui prisilaikant dešinį ar kairį testikulumą, gimsiąs vaikas ar mergaitė; ir daugiau tokių eksperimentų! Sulig religijos prisakymų talmudistai mėgo raustiesi po vaginą pasialiejavę pirštą ir inspektuodami genitalius organus. Taip jie nustatė, kad du plauku, vienas iš mons Veneris(!) ir vienas axillėje, ganėtinai prirodą subrendimą moteriškos; kad menstruacija galinti atsitikti net pas kūdikius etc.

Diaitėtika, hygiėna ir prophylaxis. Kūno puoselėjimas tai religiška pareiga. Maitinimosi reikalu, perspėja, kad maistas nebūtų staigiai mainomas, o ypačiai įgrasina nuo excessų, nes šiaip grobų paliegiai įvyksta. „Kada valgymas tau mėgus yra, atitraukk savo ranką". Vaikų nereikia pratinti prie mėsos ir vyno, svarbus yra pastiprinantis užkandis rytmetyje, valgymas kasdien šviežių žalmenų. Kenksmingu skaitėsi valgyti negeriant. „Kas valgo negerdamas, valgo kraują (beje minta savo kūnu), ir tatai esti pradžia grobų paliegių". Tikruoju saiku yra kūpka ant vienos duonos. Nemaža diaitėtiškų regulų paliečiančių atskiras peno rūšis: pvd. svyklo sriuba tinka skrandžiui (širdžiai) ir akims, o dar labiau grobams. Porai tinka grobams, bet kenkia dantims, blužnis atbulai, todėl blužnį reikią kramtyti ir paskui išspiauti, o porus nekramčius reikia praryti. Po kožno valgymo imk druskos, ir po kožno gėrimo gerk vandens, tai niekuomet neturėsi žalos ir t.t.; iki 40 metų valgyk daugiau negu gerk, po to antraip daryk. Nedirbk per daug, nė vaikščiok, nė miegok, nė užsiimk venėrija ir vynu per daug. Sveikatos palaikymui maudynės (buvo daug gerai įrengtų pirčių), masažas, patepimai, siūlomi esti; kaipo prophylaktiška priemonė buvo mėgiamas kraujo leidimas, bet persergi nuo perdėjimo ar netinkamo pavartojimo vėnesekcijos seniems žmonėms; kraujas leisti galima ėsą kas 30 dienų, bet po 50 metų amžiaus rečiau ir rečiau. Atkalbina kraują leisti nepagadoje ir astrologiškai nepatogiomis dienomis (pvd. antradieniais, kadangi Mars viešpataująs aštuntoje valandoje); prieš kraują leidžiant reikia pagavėti gerokai, o potam įsakomas maistingas, lengviai sužlėbčiojamas valgymas (uždrausti buvo pav. sūris, svogūnai, česnakai, grislės ar čėrukai, paukštiena), kiekvienas pasistengimas ar kosėjus skaitėsi žalingu, ir apsisaugoti reikia nuo persišaldymo; uždrausta buvo — kas svarbu — čiupinėti žaizdą,

kur kraujas buvo leistas. Nemaža įsakymų reguliuoja pūslės ir žarnų ištuštinimą (sukoncentruok mąstis ant paketinimo, karts nuo karto atsikelk ir atsisėsk užkaboryje, labai smarkiai nesistengk, mažai vartok laxatyvų, nusimazgok rankas nusišikęs, apvalyk šikną škurliu, uždrausta pėnį čiupinėti etc.), lyties hygiena (pvd. nustatytas dažnumas koïto, pagal pašaukimą ir luomą, uždrausti lytiški excessai ir patvirkimai etc.). Kūniškas darbas būtinas užlaikymui phyzinės ir moralinės sveikatos. Talmude daug vietos užima švarumo ir desinfekcijos įstatymai, prie ko socialiai hygieniški principai labiau religiškai ethiškais, kartais prietaringais (daimonistiškais) motyvais paslepiami ar pridengiami esti. Kartais ten randasi idėjos, modernio mokslo remiamos. Mazgojimas rankų prieš valgant ir pavalgius, po ištuštinimo pūslės ir šikinžarnio, kraują nuleidus, nagus apsipiausčius, apsivalymo maudynės šešauninkėms ir antdrapaniuotoms, priemonės apsergėjimui nuo pernešimo ligos (pvd. exkrėtais, baldais, maistu) etc. čion priguli. Didelės svarbos esti nustatymai skerdimo palei žydų įstatymą, priverstino mėsos apžiūrėjimo ir valgio priruošimo. Uždrausta vartoti skerstas gyvulys, jeigu apžiūrint randasi sužeidimai ar šiaip nenormalumai, kurie galėtų gyvulį nugalabyti numatomame laike. Svarstymai, kas reikia košer ar trepha skaityti, suteikia net kazuistiškai įdomią įžvalgą į stebėtinai išplėtotą veterinarijos pathologiją. Paskersto gyvulio negalima vartoti, kada perdurtos abi odi stemplės, koserė (trachea) skersai perdurta, perdurta smegenų plėvė, širdis, nulaužtas stuburys ir stuburio smegenys nutrūkusios, defektai plaučių, sužeistas skrandžio ir grobų kanalas, kur tuma valgio ar mėšlo galėtų patekti į pilvo tuštumas, pilningas jaknų prašalinimas, perforacija tulžies maišelio, pūliavimas ar supuvimas inkstų; kas del plaučių, tai nusveria perforacija plaučių ar pleuros (išpučiant per trachėą girdisi šnypštimas), susisiekimas dviejų bronchų per fistulą, ulceracija bronchų (atskyrimas bronchiektazų), suaugimai pleuros (smulkučių kruopelių pasidarymas ant pleuros nesiskaitė gyvybei pavojingu).

Visatina pathologija ir therapija. Be pagrindinio nusistatymo, kad liga ir pagijimas yra Dievo darbu, Talmude randasi aitiologijoje mystiškų ir racionalių pažvalgų. Ligas kartais išveda iš daimonų įtakos ar nuo nelabos akies, kartais sako prigulint nuo persišaldymo, perkaitimo, nuo oro, nuo blogo geriamo vandens, ydingo gyvenimo, nuo tulžies, nuo plethoros

ar nuo sutrikusio sumiešimo (tarp kraujo ir vandens); įtaka paveldėtinumo ir ligų išnešiojimo (per žmones ir daigtus) esti primygtinai pastebima. Prognostiškai patogųs ženklai tai čiaudulys, prakaitai, išsituštinimas (defecatio), naktinės polliucijos, miegas, ir malonųs sapnai. Medikamentai viršyja augalinės kilties (augalas visas, lapai, šaknys, tošis, augalų aliejai — infusai, viralai, pulveres, elektuarai, mostys, plėstrai, košės pridėčkai etc.), retai gyvulinės kilmės (pvd. medus, ožkos pienas, tulžis, sultys inkstų nuo ausų sopėjimo, jaknos pasiutusio šuns nuo lyssos), labai augštai įkainuojamas buvo thėriakas. Be vaistų, įvertino gydančią veikmę saulinės šviesos, maudynių (šiltos maudynės, kojų mazgojimai, jūrinės maudynės, dumblo maudynės, gydanti šaltiniai etc.), oro permainas. Kraujo leidimas įvairiose ligose vaidino vyriausią vaidmenį (febris, galvos ir krūtinės sopėjimai, gerklės įdegimas, podagra etc.), ypačiai ligai prasidedant (pvd. febryje po dviejų dienų dūravimo); bet persergstima nuo neatsakomo panaudojimo kraujo leidimo, nuo panaudojimo ligoniui stačiam, akmėje febries etc.). Didžiausia domė ligonius gydant kreipiama buvo į diaitėtiką; buvo diaitėtiški vaistai ir gydanti gėralai, ir tūli gydanti maistai. Psychologišką įžvilgį liudyja raginimas taip-gi nepagydomose ligose prisilaikyti tam tikros diaitos. Daug diaitėtiškų regulų paplitę buvo, pvd. dešimtis dalykų ligoniui grąžina ligą, ir jo liga blogėja: nuo valgymo jautienos, riebios žuvies, keptos mėsos, paukštienos, paspirgintų kiaušinių, grislės ar čėrukų, pieno, sūrio, kirpimosi ir garinės maudynės, anot kitų dar nuo valgymo riešutų ir didelių agurkų. Šeši dalykai gydo ligonį nuo ligos, ir jų gydymo jėga yra patenkinti: kopūstai ir svyklas ir ramuliai, teliuko pilvelis, uterus, jaknos, anot kitų — žuvytės.

Stebėtinai maža yra skretenų aptieka (minimi mįžalai, šunšūdis, vaikų mėšlas), o labai turtinga magiškoji therapija pavidale užžadėjimų (pvd. nuo febries, išbėrimų, nuryjimo, kraujatekio, lyssos), rankų uždėjimo, sympathiškų gydymų, amulėtų vartojimo (amulėtai iš aprašytų daigtų, ar iš žolių, mazgų, skambaliukų).

Specialė pathologija ir therapija. Febris kartais būna naudingu reakcijos reiškiniu. Therapija susideda iš diaitėtiškų priemonių (pradžioj gavėjimas), kraujo leidimo, ar liaudinių prietarų. Epidėmijų atsiradimui gelbi susigrūdimas daugelio žmonių ir badas, o išsiplatinti gali kartais per

gyvulius (kiaules) etc. Iš burnos (nasrų) ligų minimi foetor ex ore, ranula, stomatitis, abscessai; dažnai minima askara =krupai. Nosies „polypu" regimai vadino ozaeną; nuo kraujo tekėjimo iš nosies siūloma komplikuota tamponada. Ausų sopėjime, jeigu tekėdavo, siūlomi buvo kieti vaistai (pvd. uolos druska), šiaip skysti. Kad pažinus, ar iš burnos einantis kraujas pareina iš plaučių, reikia jis išmėginti kviečių šiaudu; jeigu kibo, tai buvo teigiamu ženklu. Kaip Graikų καρδία, taip hebrajų leb, libba=skrandžio duobutė, paširdis, todėl sopėjimas, silpnybė, sunkumas libbos=skrandžio paliegis; vaistu nuo kardialgijos vartojami buvo juodieji kmynai. Morbus cardiacus randasi tuo vardu Talmude. Daug kalbama apie virškinimo sutrikimus, vidurių užkietėjimą, jų priežastį ir prophylaxį (diaitėtiški įsakymai). Grobų ligose dysentėrija užima pirmą vietą. Pilvui sopant ir grobų paliegiuose siūlo šildančius įtryniojimus, antmetimą šildančių drabužių, uždėjimą dubenio su šiltu vandeniu, užvožti puoduką ant bambos, gerti seną vyną, vyną su pipirgrūdžiais, kmynais etc. Haimorrhoidus sumaigo su kitais paliegiais šikinžarnio. Pažinojo keletą rūšių grobų parazitų; prie vaistų nuo kirminų priklausė česnakas, yzapas, laurų lapai su vynu, garstyčių grūdai. Tulžies vaistas buvo sudėstomas iš miežių, šafrano ir druskos. Ką vieni gelta vadina, tai kiti skaito kraujo trūkumu. Nuo blužnies ligų, be sympathėtiškų priemonių, siūlo dieles vyne, gėrimą „kalvės vandenį". Putmenis manė galima ėsą išvesti taip-gi iš užkietėjimo vidurių. Gelta paeina nuo užturėjimo tulžies, o putmenys nuo sulaikymo urinos; putmenis dalina į anasarką, ascites, ir tympanitis. Hydrokephalus internus ėsąs visumet mirtinas, bet ne externus; ruptūra ir inkstų atrophija veda mirtin, bet ne jaknų hydatidai. Pūliavimas chordae dorsalis, plaučių induratio — nepagydomi. Pažvalgos įgytos piaustant gyvulius, — vis-gi pradžia patholog. anatomijos.

Therapeutikoje buvo pavartojami vaistai išlauk ir į vidų, kaip ir magija. Ligoniams rabbinai duoda valgį net šiaip draudžiamą. Užrašo cibulius nuo kirminų, vyną ir pipirus skrandžio ligose; pieną žindamą iš ožkos spenio — nuo dyspnoes; emetikus — nauseoje; mistūrą sakų, alūno ir šafranomėtrorrhagioje; šuns jaknas — nuo įkandimo pasiutusio šuns; tarputino injekcijas — atsitikime akmens pūslėje; akims skaudant: įvarvint lašą šalto vandens ryte, šilta kojų ir rankų maudynė vakare; kraujo leidimas ir šiltos maudynės Tibė-

rias'e. Asafoetida ir daug kitų vaistų paimti nuo graikų, o gal ir rankų uždėjimas, malda ir apžavai.

Tarp urogenitalės systėmos ligų randame strangūriją (nuo pūslės akmens (?) įšvirkštimai), fistulas ir perskėlimus pėnies, kastratus, kryptorchismą, hermaphroditizmą, polliucijas ir gonorrhoeą. Odos ligas sunku išskirti. Tik zaraath skaitoma esti Dievo pabauda už visokiariopas ydas, o šiaip aitiologija ligų odos — blogas maistas, netinkamas odos glamonėjimas etc. Raupsų atskiria dvi rūši: ar plėtmai baltai žiba ar tamsųs. Mini atsitikimus lepra mutilans. Raupsuotųjų išskyrimas berods palaikytas, vis-gi švelnesnėj formoj negu bibliškais laikais, bent lėprotikui leista buvo mokykloje būti atskiroje, augšta siena nuo kitų lankytojų perdalytoje grinčioje. Kosmėtikoje svarbų vaidmenį vaidina priemonės plaukams prašalinti (žemės rūšys).

Epelepsijos priežastimi dažnai skaito nepadorų tėvų elgėsį kohabitacijoje, žinojo nuomario paveldėtinumą, prophylaksei ar therapeutikai vartojo taip-gi amulėtus. Galvos sopėjimą skaitė dažniausiu ir opiausiu paliegiu, gal hėmikranija buvo atskira forma; aitiologijoje kartais išsikiša daimonizmas, therapeutikoje vartojo įtryniojimus su vynu, uksusu, aliejumi ar sympathėtiškas priemones. Nuo pamišimo (melancholija, manija, kynanthropija) buvo atskiriama silpnaprotybė, sumizgimas, sąmonės sutrikimai akūčių ligų bėgyje, ir pažymimas periodiškas pobūdis psychozų. Įdomus yra posakis: „Niekas nepadaro prasižengimo, jeigu į jį neateina dvasios pamišimo". Apie pamišėlių gydymą nieko nėra pasakyta. — Nuo lyssos paprastu būdu jaknos pasiutusio šuns esti siūlomos, bet tuo vaistu ne labai daug pasitikėta.

Chirurgija. Chirurgija apima: išsukimą šlaunikaulio, kaukolės kontuzijas, perdūrimą plaučių, ryklos, grobų ir tulžinės pūslės, žaizdas chordae spinalis, koserės (tracheos), piamater, fraktūra kriauklų, burnos ir nosies polypai (šitie bausmė už nuodėmes!). Sciatikoje braukyk klūbą 60 kartų su mėsos viralu. Pūslėje akmenį gydo: pagauk utėlę pas vyrą, o kitą pas moterį. Vieną padėk moterei ant krūties, o kitą vyrui ant pėnies; tad tegul jie męža ant gervuogių krūmo, kam nors žiūrint, ar akmuo išėjo! Vėnesekciją daro mechanikai ar barberiai; paminėta hermaphroditų circumcizija (kad būtų koïtus!) ir operacija ani imperforati (ani regionem gerai įaliejuok, saulėje įkaitink, ir tad inciziją padaryk didumu miežio grūdo!).

Prie gydytojo instrumentariumo priklausė didesnis ir mažesnis peilis, trepanas, lancetė ir „vinis“ (kraujui leisti), taurės ir t.t. Operuodamas chirurgas dėvėjo prikyštę; prieš sunkesnę operaciją kartais duodavo ligoniui „miego gėralą“. Gydant žaizdas ir votis, vartojo aliejų ir šiltą vandenį, balsamą, vilgė uksusu ar vynu, dėjo kviečių košę ir maltus kmynus, žoles etc., medvilnes, pintis, naujus skudurus, bindas, plėstrus, kataplasmus; tūluose atsitikimuose žaizdas išdegindavo, užnuodintas iščiulpdavo. Sužeistasis visumet privalėjo tūlos diaitos prisilaikyti. Svarbus esti persergėjimas nečiupinėti žaizdos, kadangi „ranka padaro įdegimą“. Abscessus perpiaudavo ar išspaudydavo. Neaiškios yra pastabos apie repoziciją luxacijų (žemut. žandikaulio) ir fraktūrų (blauzdos perrišimas). Iš operacijų užtinkame amputaciją leprotišką ir kariozinių narių), trepanaciją, operacijas vyriškųjų genitalijų (apipiaustymas, operacija urinarės fistulos, epispadias), pilvo operacija prašalinimui per daugio taukų, įdėjimas dirbtinos šiknos atrėsioje ani. Vienur sako, kad extirpacija blužnies nėsanti mirtina. (Tracheotomija avei daryta, išpiaujant languotą šmotą koserės ir uždarant su dūdos oda. 2-ro amž. pranešimas gal atsineša į Aleksandreijos gydytojus). Be ritualės cirkumzicijos minima apipiaustymas suaugusių (pagonų) dėl voties ant pėnies. — Įdomųs yra pasakojimai apie prothėzes (atpildas priešakinei daliai kojos, su įdauba dėl škurlių įkimšimo; važinėjimui kripiams stypliakrėslis), dirbtinus dantis (taip-gi iš aukso ar sidabro).

Akių ligose Talmude randasi vardai: akių įdegimas, drumzlinumas raginės ar valktis, raginės odelė, ašarų fistula, aklumas nakčia, aklumas dieną. Pridėčkai vandens, vyno, akių tepylai ir mostys svarbiausieji vaistai, bet buvo daug prietaringų ir keistų procedūrų vartojama (pvd. tepimas seilėmis, krauju šikšnosparnio ar glušoko, sympathėtiškos priemonės, užžadėjimai). Mar Samuėl ėsąs pasakęs: lašas šalto vandens (į akį) ir numazgojimas kojų ir rankų geriau esti negu visi kollyria.

Akušėrija ir gynaikologija. Atskiria vaginą nuo utero. Kvotimus darydavo paprastai moterys, kurios gydytojui resp. in foro pranešinėjo; kada ėjosi apie kraujavimus, mini speculum (dūdelė, turinti viduryje lazdelę, o ant tos galo pakulos; švininė dūdukė, kurios žiotys vidun užlenktos buvo). Prie gimdymų gydytoją šaukė tiktai, kada būtinai chirurgiškos pa-

galbos reikėjo. Prasidedant subrendimui, po krūties liauka pakįlanti rukšlė ar bent pasidaręs negilus griovelis, krūtys palinksta į pryšakį, spenys nusidažo tamsiau, mammilla duodasi įspaudžiama ir iš lėto vėl išsitiesia. Kilmė ir gyvenimas turi įtakos į ankstesnį ar vėlesnį lyties brandos atsiradimą (dažniausiai 12-me mete). Menstruacija normaliai tęsiasi 7 dienas ir pasikartoja laikotarpyje 30 dienų (mažiausias protarpis būnąs 11 dienų), asmeniškai pasižymi žiovuliu, čiaudėjimu, sopuliu aplink bambą, febries žvarbiu etc. Labai uždrausta buvo kohabitacija su menstruojančia ar šiaip iš „kraujo šaltinio" (utero) kraujuojančia moterimi: menstruojančiai ar šiaip kraujuojančiai moteriai yra skiriama apsišvarinimui maudynė. Pagal ritualą buvo diagnozis svarbi, ar kraujas iš utero tekąs; tūli mokytieji buvę labai išsilavinę atskirti įvairias kraujo rūšis (taip-gi užuodimu). Prirodymui kraujo plėmų buvo 7 reagencijos (seilės blaivaus žmogaus, pupų vanduo, išsidėstę mįžalai, mineralinė šarmo druska, vegetabilis alkali iš pelenų sudegintų druskinių augalų, turiningas alkaliu molžemis, [illegible] žolės-putoklės); su kiekviena jų reikia plėtmas 3 kart mazgoti, potam nuskalauti; jeigu dingsta ar šviesyn eina, tai ženklina kraujo buvimą. Nuo „kraujo tekėjimo" (mėtrorrhagijos) vartojo visą eilę liaudinių priemonių ir sympatėtiškų gydymų. Žinojo, kad defloracija gali įvykti be kraujavimo. Sena liaudinė priemonė prirodymui mergystės tokia: moteris sėdasi ant atvaros vyno verpelės, pas defloruotąją privaląs „kvapas ištekėti", o pas virgo — ne.

Prasidedant nėštumui prapuola menses, kraujas virstąs pienu, bet menses liaujasi ne be išimčių. Iš lauk matoma graviditas, kada ji patruko 3 mėnesius. Kohabitacija nėštumo metu skaitėsi pirmais 3 mėnesiais žalinga motynai ir kūdikiui, antruose 3 mėnesiuose žalinga moterei, o pabaigos mėnesiais esanti su nauda abiejiem. Nėščios ar kurios tokiomis norėjo būti, nešiojo apsiginymui nuo blogų atsitikimų „apsaugojimo akmenį" (aëtit, jaspis). Galimybė superfoetacijos buvo neneigiama, nors skyrėsi nuomonės. Tuojau prieš gimimą kūdikis kulvirčia persiverčiąs (culbut), sulig guoliu vyro ir moters kotto metu, mergaitės guli gimdamos su gymiu į viršų (facie ad partes obscoenas), o vaikai žemyn (ad podicem matris conversi). Normalia tik galvos pozicija tesiskaitė. Akušėrė vartojo tur-būt aliejų įtepimui gimimo takų. Gimdymo krėslas

buvo tikrai vartojamas. Placenta (atsitikimai retencijos minimi) buvo taupoma, „kad kūdikis sušiltų“, uždrausta buvo daug pagoniškų įpročių apsiėjime su placenta. Gimdyvė skaitėsi nešvari per 40 dienų po gimimo vaikysčio, 60 dienų po gimimo mergiotės. Moterystės santykiai negrįžta be ritualio nusimaudymo. Esant indikacijai, embryotomija taip-gi gyvo kūdikio buvo leistina, jeigu nebuvo pagimusi didoka dalis, anot kitų galva. Cėzariškoji sekcija post mortem buvo net sabbate daroma. Jocė dophen=cėzariškoji sekcija gyvai moterei, ar gal ir operacija nėštumo pilve — Talmudo laikais vistiek nebuvo padaryta.

Naujagimio puoselėjimas. Ženklais pribrendimo buvo suaugę plaukai ir nagai. Pagimėlį maudė (taip-gi vyne) ir tryniojo druska. Veikiai po gimimo, bent nepraėjus 24 valandoms, dėjo kūdikį prie krūties, žindymas skaitėsi motynos pareiga, ir tik išimtinai jos vietą galėjo užimti auklė. Paprastai motyna žindydavo kūdikį 24 mėnesius. Jeigu dėl naujo nėštumo žindymą reikėjo sustabdyti, tai kūdikį penėjo pienu ir kiaušiniais.

5. Atgimimas graikų medicinos mokslo Islamo valstybėse.

I.

Taip padangėms Europoje apsiniaukus — jei bent tik Indijoje Vagbhata darė pastangas atnaujinti Sušrutos ir Čarakos darbą — Rytuose ėmė plėstiesi semitų gentės iš Arabijos, 7-me metašimtyje: Arabų galybė ūmai paplito Irano augštumose, tarp kalnų ir ežerų Armėnijos, Aigypte ir Afrikos šiaurėje, Sicilijoje ir Hispanijoje, ir čion ant senų griuvėsių prasidėjo naujas kultūros gyvenimas plasdenti.

Syrija su savo mišriais, judriais, assimiliacijon linkusiais gyventojais — viešpataujant Seleukidams — labai suhelėnizėjo ir romėnų laikais skaitėsi labai kultūringa provincija; savo turtinguose miestuose turėjo žydinčias mokyklas (Antiocheijoje ir Beryte) ir nemaža vyrų atsižymėjusių šiaip moksluose ir medicinoje. Hellėnų įtaka siekė toliau už sienų ir kartais stebėtinai susipynė su semitų dvasia, pvd. Palmyro kultūroje ar miesto Harran Mesopotamijoje (kur pasaulėžvalga Sen-babylonėnų jungiasi su Neo-platoniškomis pažvalgomis).

Žydų mokyklos Tibėriase, Sepphoryje ir Nisibyje skleidė rytuosna kultūrą graikų dvasia persmigusią. Pabaigoje 2-ro amž. krikščionybė Syrijoje paplito ir dar labiau graikų šviesą rytuose platino savo missijomis įsteigdama Mesopotamijoje mokyklas (Nisibis ir Ėdessa). Ėdessos mokyklą suardė 431 m., bet atgaivino ją vėl vyskupas Ibas (435 — 457), kur šalia theologijos ir kiti mokslai (grammatika, poėtika, geometrija, astronomija, medicina etc.) puoselėjami buvo. Be biblijos ir tėvų bažnyčios raštų, ypačiai nuo 5-to amž. čion išsiplėtojo — srytyse theologijos, philozophijos, mathėmatikos, gamtos mokslų ir medicinos — vertimų darbštumas į syrų kalbą. Tarp tokių darbadirbių minimi yra Ihiba, Probas, Kumi, mokytojai Ėdessoje. Varžytinėsna ėjo Jakobitų sekta (mokyklose Kinnesrin'o ir Rasain'o) ir Nestorijonai; ypačiai pasižymėjo Sergios iš Rasain, kuris syrų kalbon išvertė Hippokračio ir Galėno veikalus. Žydai-gi veikė Persijoje, įsisteigę mokyklas Sūroje, Pumbeditlhoje, Nahardėoje.

Nestorijonų dar ir šiandien ėsą Azijoje: Chynijoje ir Indijoje; tai sekėjai Nestorijaus, pakelto į Konstantinopolio patriarchus 428 m., kuris po raibo gyvenimo augštutiniame Aigypte mirė išguitas, 440 m. Tai buvo vaidingas, užsispyręs vyskupas, barstantis žodžiais ir dogmomis, kuris Byzantijos impėriją privedė prie suirutės ir begarbės. Jis mokė Mariją nėsant Dievo motyna, o tik motina Christaus, ir kad Christuje dievinąją reikia būtinai skirti nuo žmogiškosios prigimties. Tą doktriną užginčyjo dar barningesnis monophysitas Kirylas, ir kada konciliumams (Romoje 430, Ephėze 431, Chalkedone 432 m.) nepavyko ginčus sutaikyti, kilo suirutės. Tad nestorijonus išbanitvjo 439 m., o 489 m. išvaikė jų mokyklą Ėdessoje, kur arabai taip-gi mokėsi būti gydytojais. Mokytojai išsibarstė po visą Aziją, ir 490 m. jie įsteigė, Barsumo vedami, po globa tolerantingų Sassanidų, naują mokyklą Nisibyje, kuri 8-me amž. atiteko į arabų rankas. Nestorijonų mokylos pirmos reikalavo kvotimų prieš išduodant diplomą praktikai, ir pirmos atskyrė pharmaceutiką nuo tikrosios medicinos. Veikiai išdygo ir daugiau mokyklų, ir ypačiai Gondešapūro akadėmija paskilbo philozophijos ir gamtos studijomis. (Gondešapūro mokykla turėjo graikus mokytojus jau laikuose Šapūro I (240—270), kuris įsteigė Sassanidų dynastiją (226 — 636), buvo įtakinga laikais Chosroës I Nuširvano (531 — 579), nors didžiausios svarbos įsigijo 7-me amž. kaipo „Akademia Hippokratika"

medicinų beglobojanti). Čion susidūrė Graikų medicina su Indijos medicina: Chosroës pasiuntė savo gydytoją Barzoi (Burzweih, Barsudjė) Indijon parvežti iš ten vaistų ir studijuoti medic. veikalus (be to viso Barzoi parvežė Persijon šachmatus, išvertė Pančatantrą į Pehlevi dialektą, šiandien vadinamas Pasakėčias Pilpay ar Bidpai. Tą darbą arabiškai išvertė Ibn el-Mokaffa († 762) po antrašte Kalila ir Dimna, pokam jau pasklido ir Europoje). Mokykla tapo sujungta su ligonine, kas leidė praktiškai auklėti mokinius. Tad „barbarai" gerbė graikų mokslą, taip toli, kad Chosroės, prašomas gydytojo Tribūno iš belaisvės paliuosavo ne tik graikų kilčesniuosius, bet 3000 suiminių, iš dėkingumo už jo pasidarbavimą!

Nė syrai, nė persai, nė arabai nesidomėjo latyniškais autoriais, ir regimai jie nieko nežinojo apie Celsų ar Coelijų Aurelianą. Nereikia užmiršti, kad graikų mokslą perduoti arabams labai prisidėjo išbanytijimas „pagoniškųjų" philozophų Platoniškės mokyklos Athėnuose per „krikščioniškąjį" despotą Justinianą I, 529 m. Ir šitus philozophus maloniai priėmė dvaras „netikio" Chosroës.

Taip tad Syrija, Mesopotamija ir Persija priruošė dirvą arabiškajai medicinai. Pati Arabija pasiliko be įtakos moksliškoje medicinoje, nors ten nuo seniai, šalia vietinių prietaringų empirikų, veikė žydai ir krikščionys gydytojai. Mohammedo laikais labai gerbiamas (krikščionis) gydytojas buvo El Harits ben Kalada iš El Taif, pas Mėkką, kuris buvo mokęsi Gondešapūre ir keliavo po Indiją savo žinijos papildymui. Jis rašė apie nuosaikumą ir švarumą, ir turėjęs yra nemaža įtakos į Pranašo hygieniškai mediciniškas pažvalgas. Jis turėjo rekomendaciją nuo aklai į savo pačias įsimylėjusio Pranašo, buvo gydytoju Abu Bekro, ir mirė nuo nuodų 634 m.

Mohammedas (571 — 632), kaip visi pranašai, kaišiojo pirštus į mediciną; sako — draugui, sergančiam angina, jis kautėriumą pavartojęs. Bijota daimonų „nelabos akies" ir dvasių; rastas tapo papyrus iš 9-to amž. su maldomis apgynimui Abu Dudčanos († 633), sėbro Mohammedo. Šalia daimonų įtakos, Korane randame įsakymus švarumo (apsimazgojimus), uždraudimą valgyti kiaulieną, gerti vyną. Pranašas siūlo tikintiemsiems savo sveikatą glamonėti, nuo galvos sopėjimo ir febries pataria šaltus laistymus ir skarifikacijas

(taures statyti ant sprando draudžia, kad nepakenktų atminčiai, kurios būklė ėsanti pakaušyje). „Jeigu ligonis ko užsigeidžia, reikia jam parūpinti". Karšta geležis — ultimum refugium ligose ir kraujatekių sustabdymui; kaulams lūžus, minima esti repozicija ir tvarsiai; nuo šuns apkandžiojimo ar gyvatės įgėlimo siūloma žaizdos įpiovimas, iščiulpimas, taurių statymas (ragu). Leista vyrams ir moterims kitos lyties ligonius slaugyti, nors ir genitalijų ligose. Epidėmijoms plintant, siūlo atsargumą, bet uždraudžia pabėgti iš savo žemės. — Svarbu ta aplinkybė, kad Mohammedas turėjo savo gydytoju netikį ir jam davė rekomendaciją; tatai palengvino mokslo medicinai jau anksti įsismerkti į Islamo šalis.

Arabai neturėjo talento tyrimo srityje, nėgi meno nesukūrė, išskyrus poeziją ir architektūrą. Visa jų civilizacija nešiojo užsienių kilmės antspaudą. Net jų religija buvo sulopyta iš žydų, krikščionių ir kitokios rūšies idėjų. Jie buvo išradėjais skripkos, mėgo citrą, fleitą. Kaliphai iš namų Omaijadų (661 — 750) apsisėdę Damaske, graiko-syrų centre, veikiai pametė papročių prastybę ir mėgo kviesti dailininkus, mokslininkus, gydytojus iš svetur. Ypačiai įdomauja alchėmija ir medicina princas Khaled ben Jezid († 704). Graikų medicinąėsą platinę Theodokas, būdamas tarnyboje pas Irako kraulakų prefektą Hedžaz ben Yusuf (apie 689 m.) ir Abdel Malik ben Abhar Alkinâni. Jau 707 m. moksią ir dailą mylintis kaliphas Welid įsteigė pirmą ligoninę ir ten pasamdė gydytojus.

Basra ir Kufa[1]) taip-gi pakilo, ten suplaukiant muslimams, krikščionims ir žydams. Bet arabų kultūra susilaukė savo žydėjimo tik Abbasidams ant sosto patekus (750 m.) ir sostinę perkėlus į Bagdadą, kuris virto centru industrijos ir prekybos, prabangos be saiko, ir kur įsteigta tapo Akadėmija, įgijusi vardą Medressat Annizamia, ir veikiai tapo garsiausioji savam laike. Čion tad netik mokslai iš svetur persodinti tapo, bet kaip kuriose srityse prasidėjo ir originalųs darbai. Pagrindą padėjo vertimų literatūra. Abbasidai skyrė komissijas tai lietai ir nesigailėjo piningų supirki-

[1]) Vakaruose Geber'io vardu žinomas didis alchėmijos mistras vadinosi Abu Musa Džafer es-Sufi, ir gyveno Kufoje apie pusę 8-to amž.; bene kilęs jis buvo iš Sabijų (Harran) ir buvo mokiniu šeštojo Alidų Imamo Džafer es Sadik'o, kuris labai skilbo savo žinija astrologijos, alchėmijos etc.

nėjimui originalių rankraščių. Čion dideli yra nuopelnai kaliphų Al-Mansur'o (754 — 775) ir Harun al-Rašid'o (786 — 809), šeimos Barmekidų, ir kalipho Al-Mamun'o (813 — 833). Vertimai dar tęsėsi taip-gi prie kaliphų Al-Mutassim, Al-Mutawakkil ir Al-Mutadhid. Be graikų literatūros, atsižvelgta į persų ir hindų literatūras (Aristotelis, Plato, Theophrastas, Nikolaos iš Damasko, Aleksandras iš Aphrodisias, Plotinas, Porphyrijus, Themistijus, Jamblichas, Proklius. — Euklidės, Archimėdės, Archimėdės iš Pergų, Diophantas, Pappas. — Hipparchas, Ptolemaijus Hippokratės, Dioskūridės, Archigenės, Ruphas, Galėnas, Oreibasijus, Philagrijus, Aleksandras iš Tralleis, Paulius iš Aiginos). Tarpe vertėjų med. raštų minėtini: Jahja ben Masawaih („Mesuė"), Hunain ben Išak („Iohannitius"), Hubaiš ben el Hasan, Sabiškis Thabit ben Kurra iš Harrano ir Kosta ben Luka. (Gydytojas Manka vertė Čarakos ir Sušrutos veikalus). Bagdadas laikui bėgant ėmė vaidinti vaidmenį Aleksandreijos.

Geri keliai, karavanai, muitų prašalinimas vyliojo žmones į keliones svetimų kraštų pamatymui ir pasimokymui. Jau Mohammedas ėsąs išsitaręs: „Kas savo namus palieka, norėdamas mokslo įsigyti, tas vaikščioja Dievo keliais iki namon sugrįžta". „Keleivis po visas zonas" virto garbės titulu. Savo keliones aprašo geopraphas Makdisi 10-me amž.

Kada nuo Bagdado ėmė atsipalaiduoti sritys, tai valstybės sutrupėjimas į atskiras valstybes nepakenkė mokslui, nes visur valdymierai varžėsi dėl mokslo žmonių, steigė mokyklas ir bibliothėkas, k. va: Samanidai Bocharoje, Ghasnawidai Ghasnoje, Bujidai Persijoje, Hamaoanidai Aleppo ir Mosulyje, Aglabidai Kairowane, Idrisidai Maghribe etc.

Steigė mokyklas Hėrate, Ispahane, Bassoroj ir Bagdade Nizam el Moulk, garsusis ministeris Alp Arslan'o (1063—1072), o Bassoroj ir Kufoj el Dowlat, Irako emiras, apie 988 m. Bagdado universitatę perorganizavo Al Mostanser (1226—1240), kuris paskyrė algas professoriams, surinko naują knygyną, įsteigė naują pharmaciją, ir pats dalyvavo studentų mokyme.

711 m. arabai įsigyveno Hispanijoje, ir Guadalquiviro pakrasčiuose veikiai arabų kultūra žydėti pradėjo. Tam pradžią padarė Omaijadas Abdarrahman, kuris vienas teišspruko nuo Abbasidų pagiežos ir Kordovoje iškėlė nepriklausomybės

vėliavą. Omaijadai Hispanijoje viešpataudami (755—1031) pakėlė gerovę ir šviesą šalies, ypačiai aukso laikai buvo prie Abdarrhamano III (912—961) ir Hakam'o II (961—976), ir Kordova turėjo 300 mečečių, 200.000 namų, 1 mil. gyventojų, ir vadinama buvo „centru religijos, motyna philozophų, šviesa Andaluzijos". Knygynas 10 amž. ten turėjo 250.000 tomų. Veikiai universitatės išdygo Sevillėje, Tolėdo, Almeizoj ir Murcijoje; menkesnės mokyklos buvo Granadoj ir Valencijoj, o Edrisi dynastija (800—986) steigė mokyklas provincijose Tunis, Fez ir Morokko. 12-me amž. mauriškoji Hispanija turėjo 70 viešų bibliothėkų ir 17 augštųjų mokyklų.

Žydai, kurie po Visigothų valdžia kentėjo didelę priespaudą, dabar galėjo plėtoti savo sugabumus, ir atsižymėjo ne tik politikoje (vezirai, pasiuntiniai), bet ir medicinoje, philozophijoje ir poėzijoje (Ibn Gabirol, Jehuda Ha-Levi, Maimonidės). Krikščionys arabų moksle neatsižymėjo.

Aigyptas mažiau moksluose pasižymėjo, nors ir čion Fatimidas Hakim Biamrillah 1005 m. Kairo mieste įsteigė taip vad. „išminties namą", akadėmiją su didele bibliothėka.

Arabų kultūra žydėjo iki 11-am amž. Vėliau susmuko militariškumas arabų: — Vakaruose Berberiai, Rytuose samdyti kareiviai (Seldšukai, Mameliukai) juos pralenkė, o mokesnių našta, karės, epidėmijos sunaikino gerovę. Kryžeivijos sužadino religišką neapykantą ir nupenėjo orthodoksiją. Tad 1236 m. krito Kordova, o 1258 m. Bagdadas. O vis-gi dar neviskas žlūgo, nes ir atėjusieji mongolai neužgesino dvasios pastangų (net kraulakus Hulagu Meragoje įsteigė observatoriją!), o ir šiandien Europos kultūroje yra liekanos arabų įtakos (visokie pavadinimai moksluose, drapanose, prieskoniuose etc.). Arabų darbštumas buvo be galo didelis: jie plėtojo mokslus, techniką, amatus, dailas (architektūrą, muziką, poėziją), žemės ūkį.

Arabų akadėmijos buvo mėgdžiojimu Aleksandreijos mokyklos, ir paveldėtinės senų Aigypto bei Žydų mokyklų, ir patapo modeliais mūsų universitačių. Ten būdavo daug trobesių, lyg miesteliai, kur tilpdavo iš visur susibėgusieji mokslininkai ir studentų į 6000; studentai dalinosi į riwak'us, viduramžių „bursas", kas atatinka mūsų bendrabučius; ten buvo ligoninės ir pharmacijos ir knygynai. Ten vyriausiai mokė theologiją, philozophiją, mathėmatiką, phyziką, astronomiją bei

astrologiją, ir mediciną. Studentas, išlaikęs kvotimus, gaudavo venia legendi (igâze, laisvę mokyti). Anatomija religijos dėliai išmesta, o gynaikologija ir obstetrika vyrams neleistina, ir operatyvė chirurgija skaitėsi neverta garbingo vyro, ir palikta asistentams. Gydytojas duoda ligoniui patarimą apie maistą ir vaistus. Bet geresnieji gydytojai nesilaikė tokių nustatymų. Mokė-gi mediciną, chėmiją, pharmaciją, materią mediką ir medicinos historiją.

Mokytojus (rabban) įvesdindavo su ceremonijomis; jie turėjo algas ir užsiiminėjo privatine praktika. Jų rankaknygėmis buvo Galėnas, Hippokratės, Oreibasijus, Dioskūridės, Aëtius, Paulius etc. Stebėjimas mažai buvo lavinamas, nors kliniška instrukcija daviama. Studentai įstodami mokyklon buvo kvočiami įsimatrikuliuojant. Studentai darydavo botaniškas ekskursijas. Galiaus būdavo ekzaminuojami komissijos; nors kvotimai nebuvę sunkųs, bet reikėdavę gerokai apmokėti.

Be įstaigų, buvo privačiai pamokymai medikams, ypačiai medikų šeimos nariams; kartais profesija ilgai vešėjo vienoj šeimoje. Gydytojų skaičius turėjo būti didokas, Bagdade 10-me amž. jų buvę 860, ypačiai vidujinėms ligoms. Daug specialistų (imtinai okulistai), ypačiai lithotomistų. Šiaip gydytojai buvo mokslininkai, mathėmatikai, botanistai, zoologai, vertėjai, philologai, philozophai ar poėtai.

Santykiai tarp kollėgų nevisumet būdavo geri: medicus medicum odit, kartais vieni kitus nuodyjo! Stengėsi paveikti minią (pvd. gatvėje pargriuvusį ligonį liepia lazdomis mušti. — Kalipho pačiai kada ranką suparaližavo, gydytojas drabužius užverčia ant galvos viešumoje!). Užsiiminėjo ūroskopija ir astrologija. Iš ūrinos spėliojo nėštumą, net kūdikio gimsiančio lytį. Įsako kasdien vartoti laxativus, koïtų sykį mėnesiui (Krikščioniškoji princessa Izabella I Aragonijos 1496 m. įstatymu įsako koïtų nedaugiau 6 kartų dienai, kad apgynus „tekėjusias moteris", o Liuteris patarė vos 2 kart savaitei). Honorarą reikalaudavo iš viršaus ar bent tebegydant ligonį. Išak Judaeus persergsti, kad negydytų dovanai, nes nesusilauks dėkingumo. Priedvariniai gydytojai už blogą gydymą patekdavo į kalėjimą, arba gaudavo pylos. Buvo veterinoriai, ir moterys gydytojos ar gal tai akušėrės, kurios darydavo embryotomiją, lithotomiją moterims. Buvo vaistinės ligoninėse ir šiaip jau, ir slaugytojai bei slaugytojos ligoninėse. Ligonines veda gydytojai, pvd. ligoninėje įsteigtoje kalipho Abd el Meliko 707 m., ligo-

ninėse Fez'e, Misr'e etc. Kordovoje buvo 40 ligoninių, o didžiausia Kairo ligoninė „Moristan", įsteigta Fatimidų kalipho Moez Ledinillah (952 — 975) bepročiams, o vėliau visiems ligoniams; restauravo ją Mameliukų sultonas El Munsoor Kelauoun (1279 — 1290) 1286 m. ir pridėjo medicinos mokyklą; jis globė arklių gydymą, ir apie hippiatriką bei hippoligiją tapo veikalas išleistas. Anot Makrîzî (15-me amž.) viešos hygienos Kairoje nepažinota, gatvės smarvingos, žmonės gėrė Nyliaus vandenį, dulkių ir dūmų pilna, pūvančių žuvų smarvė. Taip kaip ir šiandien Oriente.

Pirmaisiais gydytojais pas arabus, be Pauliaus Aiginiečio, buvo Nestorijonai ir žydai. Tarpan seniausių medicinos rašytojų reikia priskaityti kuningą Ahruną iš Aleksandreijos, Pauliaus Aiginiečio amžininką, paruošusį Pandektus iš 30 knygų, kurie apima mediciną, chirurgiją, ir therapeutiką; čion pirmu kartu tapo rauplės paminėtos (650 m.).

Nuo 8-to amž. ypačiai ėmė pasižymėti Nestorijonų šeima Bachtišuah (750 — 1050): vienas jų pagydė Al Manzūrą II, Bagdado kaliphą, ir šeima per keletą gentkarčių paeiliui garsėjo Bagdade tai kaipo kaliphų leibarctai, tai kaipo vertėjai graikiškųjų veikalų; Džibrail (Gabrielius † 828) išgelbėjo kaliphą apoplekcijos priepuolyje. — Iš žydų paminėtinas būtų Asaf Judaeus, kuris pagarsėjęs yra veikalu Initia Medicinae.

Šalia Graikų medicinos ir-gi Indija yra turėjusi įtakos į arabus: kalipho Haruno dvare (786 — 809) hindas Manka verčia Sušrutos ir Čarakos veikalus, o 10-me amž. hindų mediciną gerai pažinojo Abu Mänsur Muwaffaq bin 'Ali äl — Häräwi. Kadangi arabams buvo užgintas religiškais dėsniais lavonų piaustymas, tai jie labiau mylėjo mathėmatiką, o persai labiau atsižymėjo medicinoje, kurios vyriausiais atstovais ir randame: ar — Rhazį, 'Ali ibn al-Abbas, Ibn Siną.

II.

Bent trumpai pažvelgkime dabar į darbadirbius ir garsesnius gydytojus.

IX amž. — Iahjâ (Juhanna) ibn Mâsawaihi (777 — 857), Johannes filius Mėsuė, senior, leibarctas kalipho Mamūno, kartais Janus Damascėnus vadinamas, krikščionis, vaistininko sūnus iš Gondešapūro, buvo didėsės ligoninės vedėju Bagdade. Jis paskelbė „gydytojo

minėjimus“ (aphorismus), ir akių ligų gydymą; be to, jis esąs padaręs nemaža vertimų iš graikų literatūros. Atmetė šalin graikų aštrius purgativus (scammonium etc.), o siūlė lengvius laxativus (cassia, tamarind, senna). Anot jo, rauplės tai kraujo fermentacija, reikalinga visiems žmonėms.

Nestorijonas iš Hiros, Mesopotamijoje, Hunain ben Išaq (809—873) — Johannitius — labai svarbus vertėjas, kuriam už darbą gausiai auksu mokėjo Mamūnas. Buvo mokiniu Jahjos ibn Masawaihi. Pasitobulinimui jis leidėsi į keliones (Mesopotamijon, Persijon, Graikijon), ir sugrįžęs Bagdade paskaitas laikė labai pasekmingai, taip kad net pasenęs Džabril ben Bachtišuah jas lankė. Vėliau jis buvo al-Mutawakkilio leibarctu. Jis nekentė eikonų garbinimo, ir todėl buvo priešų kandžiojamas; gal dėlto mirė nuo apipenų.

Jis parašė įvadą į τέχνη ἰατρική Galėno, kuri kaipo „Isagogė Johannitii in artem parvam Galėni“ Vakaruose galioja iki XVI-tam amž. ir buvo daug kartų kommentuojama. (Karštligę čion jis dalina į ephėmerę, sutriną, ir hektišką). Kaip Platonas, taip Hunain uterų laikė laukiniu žvėriu, išsiilgusiu sėmens. Jis taip-gi manė jį besivažiojant kūne, ir siūlė, malonius kvapsnius ir mostis įvesdinant į vaginą, nuvylioti jis žemyn, arba smirdančiais smilkalais nubaidyti jis augštyn (smarve česnakų ar degintų plaukų).

Normalė prezentacija — galva žemyn ar kojomis. Kūningoms moterims jis pataria kelienų-alkūnių poziciją, taip pat instrumentaliuose atsitikimuose ar įvesdinant suppositorijas į vaginą, kad privyliojus kūdikį žemyn. Vienatinai moterys teprivalo operuoti gimdyves. Buvo neblogas ir-gi okulistas.

Jis pats taip-gi vertė aphorismus, prognostiką ir hebdomadas Hippokračio, o jo mokiniai išvertė Hippokračio epidėmijas, iatreijoną, priesaiką; Galėno anatomines encheirėzes, nervų anatomiją, raštus apie pulsą, apie ligų žymes, jų priežastis ir symptomus, apie liguistas kūno dalis, hygieną, paprastus vaistus ir jų pagaminimą pagal jų rūšį ir kūno dalį, apie antidotus ir therapeutikos methodą. Dabar arabai turėjo ką-nors tvirto po kojomis ir galėjo toliau statyti kūrinius. Tokiu būdu Hunain ben Išaq, jo sūnus Išaq ir seserėnas Hubaiš († 910), buvo vyriausiais perdavėjais graikų medicinos Islamui.

Taip-gi daug vertimų darė Qosta ibn Lûgâ iš Baalbeko (aplink 835 m.); žinomas yra jo veikalas De differentia animae et spiritus: čion spiritus tai lyg skystai plonas kūnas,

veikiantis gyvybės processus: kvėpavimą ir pulsą, jautimą ir judėjimą. Anuodu kįla iš širdies ir eina tvaksinčiomis vėnomis pagaivinimui kūno, o šituodu kįla iš smegenų ir veikia per nervus. Tad spiritus yra kūno gyvybės priežastimi, ir apleidžia kūną su pastaru atdūsiu. Anot jo, „kiauri nervai eina iš smegenų į akį, o per juos spiritus eina regėjimo tikslams. Ploniausias spiritus pavartojamas mentaliams processams: imaginacijai, omeniui ir išminčiai. — Jis išvertė Mechaniką Hėrono Aleksandriečio.

Neoplatonikas ir uolus rašytojas iš pietų Arabijos Jakûb ibn Išâq ibn Sabbâh al Kindi (813 — 873) gyveno Basroje, paskui Bagdade, ir savo mokslumo dėliai buvo labai gerbiamas kaliphų al-Mamūno ir al-Mutasim'o. Jis daug rašė apie philozophiją, mathėmatiką, astronomiją, phyziką, muziką etc. (De spectakulis, De radiis stellarum, De somno et visione, De impressionibus acris. Alchemikų apgauliai), o savoveikalu De medicamentorum compositorum gradibus labai patiko arabams ir Vakarų scholastikams, guviai pavartodamas mathėmatiką ir muzikos harmoniją mediciniškuose (galėniškuose) dėsniuose; nėsa, mat, ir Galėnas nebuvo apsiėjęs be astrologiškų pamokymų Aleksandriečių medicinos!

Thabit ben Kurra (826 — 901) iš Harran'o (Sabas) atsižymėjo lingvistiškai philozophiška ir mathėmatiškai astronomiška žinija, ir buvo globiamas kalipho Mutadhid'o. Be vertimų iš Apollonijaus, Archimėdžio, Euklidžio, Aristotelio, Hippokračio ir Galėno) jis rašė apie anatomiškus klausimus, apie pulsą, apie svorį (de ponderibus). Užsiiminėjo astrologija: liber prestigiorum tapo išverstas Adelardo iš Bath, ir tractatus de imaginibus verstas Johannis Hyspalensis. Jis buvo nariu sektos Sabų, kuri tęsė Babylonijos astrologiją, pasisavino Agathodaimoną ir Hermį Aigipto, ir susisiekinėjo su gnosticizmu bei Neo-Platonizmu. (Cp. D. A. Chwolson, Die Ssabier und der Ssabismus, Petrograd 1856, 2 vol.)

Syras iš Damasko Iahjâ ibn Sarâbî (ibn Serafiûn — Johannes filius Serapionis) apie 840 m. sukompiliavo Praktiką (breviarium, aggregator, pandectae), kur svarbą deda ant receptinių formulių. Įdegimuose siūlo kraujo leidimą, moko gydyti rauplių randus, nupeikia judaiškojo akmens vartojimą nuo pūslės akmenio, gydo hernijas kautėrijomis, ir užnuodytose žaizdose amputuoja skaudamąjį narį. Jo chirurgija skolinta iš Pauliaus Aiginiečio. Tarp kitko hystėriją jis sako

kylant dėliai stokos seksualio susinešimo, ir todėl ji taip dažnai užtinkama ėsanti pas našles ir senmerges.

X amž. — Kitas Bagdado ligoninės vedėjas, didžiausias viduramžių klinicistas gali-būt originaliausias didžių Moslėmiškų gydytojų tai Abu Bekr Muhammed ibn Zakarijâ iš Rai (ar-Razi) Chorasane, Vakaruose Rhazes vadinamas (850 — 923) — vir in speculatione clarus, in opere promptus, in judicio providus, in experientia approbatus (Arnald de Villanova). Namie užsiėmė philologija, mathėmatika ir philozophija, ypačiai muzika (dainavimu ir lošimu ant citros). Jau sulaukęs 30 metų amžiaus, užsimanė studijuoti mediciną, ir nuvykęs Bagdadan mokėsi pas 'Ali ben Sahl ibn Zein at-Tabarî. Yra nemaža keliavęs pasimokymo tikslais. Savo veikaluose jis seka Galėnu, Pauliu Aiginiečiu, Aëtiju ir Pliniju. Begyvendamas jis padarė daug ištraukų iš graikų ir arabų autorių, paminėdamas šaltinius, iš ko ilgainiui pasidarė jo garsus veikalas Al-hâvî („aruodas"), kurį 13-me amž. išvertė po antrašte Continens Rhazis. Ten randasi dar nemaža neišnaudotos medžiagos medicinos historijai. Chirurgijoje jis pareiškia nemaža žinojimo, ypačiai akių operavime: jis pažįsta trichiazį, entropion ir ektropion, išiminėja kataraktą (bene čiulpimu?), daro tracheotomiją, tonsillotomiją, operuoja fistula lachrymalis, išsuktus ar sulaužytus kaulus taiso ypatingais prietaisais, gydo abscessus, apdegimus, nekrozį, karies, zuikio lūpą, fistulas ir t. t., o gynaikologijoje ir obstetrikoje jis pažymi retroversio uteri, hydrometrą, embryotomiją, etc. Hygiėnoje jis nelinki kūdikius nuo krūties nutraukti vasaros metu. Primiparoje jis giriasi galįs atspėti iš abdominalių rukšlių, kiek ji galėsianti vaikų turėti ateityje. „Nuomonėse apie gamtiškus daigtus" jis rašė apie optiką, ir tikrino, kad regėjimas vyksta ne spinduliais einančiais iš akių; ten jis perkratinėja figūras Euklidžio veikale apie optiką. Kitur vėl rašęs yra apie magnasą, kuris traukia geležį, ir apie vakuumus.

Jo svarbiausiu veikalu skaitomas esti medicinos kompendiumas, dešimtyje perskyrimų parašytas, Kitab al Tib Al Manzuri, kurio veikalo Nonus Rhazis Ad Almansorem buvo pavartojamas Vakarų universitatėse kaipo medicinos vademecum iki 17-tam amžiui. Jo atmintį paamžina veikalėlis De variolis et morbillis (apie rauples ir drognes) — čion gossypium pirmu kartu minima — pirmas aprašymas aštrių exanthėmų. Žinomos yra jo monographijos apie vaikų ligas, sąnarių ligas,

inkstus ir pūslės akmenius. Čion jis daug svarbos deda ant ūrinos stebėjimo ir ant kraujagyslių parinkimo kraujui nuleisti. — Anatomija Rhazis (spina ventosa! —) stovi šalia tolygių veikalų 'Ali Abbo ir ibn Sinos. — Be to, paminėtini: Apie peno naudingumą, De morbis qui intra horam sanari possunt, Kodėl žmonių širdys nuo guodotiniausių gydytojų krypsta prie šundaktarių? Jo antidotariume užtinkame daug mineralinių vaistų tai vidun imtinų, tai iš viršaus vartotinų: gyvsidabrio sutaisymus, aršėniko rūdį, vario vitriolių, salietrą, raudonuosius koralus, visokius brangakmenius. Rhazes regimai stengėsi chėmiją įjungti medicinos tarnybon: De salibus et aluminibus.

Rhazes esąs parašęs bent 232 veikalų, kurių vos 30 teišliko iki mūsų dienai. Kaip Bagdade, taip vėliau Rajuje Rhazes buvo garsiu mokytoju ir lazarėtų vedėju, ypačiai jis buvo didikų labai mylimas dėliai stebėtino mokslumo, diagnostiško lavumo ir therapeutiško neabejotinumo. Karšatyje jis apako ir aklu būdamas pasimirė. Buvo labai dosnus, todėl amžiaus galop buvo visai nubėdnėjęs.

Žydas iš Aigypto Išaq ibn Suleiman al-Israilî (Isaac Judaeus, † 932), vėliau gyveno Maurėtanijoje ir galiaus Kairowan'e buvo leibarctu. Jis daug skėli Išakui ibn Amran, mokytam gydytojui Bagdade, botanikos žinovui, kuris platino medicinos mokslą šiaurėje Afrikos, bet įskųstas tapo ir nužudytas Aglabitų valdymiero. Isaac Judaeus parašęs yra gan branginamas Diaetae particulares, kur išdėsto diaitą, karštliges, šlapumo stebėjimą etc. Tarp kitko jis pamokina, kaip reikia kepti duoną, kurį dalyką juk ir Liebig nepaskaitė esant bereikalingu. Tur-būt be reikalo jam priskaitomas hebraiškai rašytasai Musar harophim, gydytojų politikos vadovėlis.

Abu'l-Hassan Ahmed ibn Muhammed at-Tabarî (aplink 970 m.) buvo geras klinicistas, ir „knyga hippokratiškojo gydymo" yra jo veikalu; ten jis rašęs yra apie akių ligas, nosies ir ausų, burnos, ryklos ir koserės ligas, iki pilvo grobų žemyn einant.

Įdomus yra persas, gyvenęsis Bagdado kaliphų dvare 'Ali ibn al-Abbas al Magûsî († 994) ir parašęsis labai arabų mėgiamą Al-malikî, regalis dispositio, arba Theorica et Practica Pantegni: tai medicinos theorijos bei praktikos ir chirurgijos rankaknygė, kokios senovės medicina nėra turėjusi, ir kur jis senovės pamokymus trumpai išdėsto. Tai trumpas,

bet systėmatingai suglaustas ir dalyką išsemiantis veikalas. Iš perskyrimo apie akušėriją matosi, kad gimdymo pagalba, ištraukimas kūdikio, ir embryotomija leistina bobutėms, o ne gydytojams. Jis cukrų giria kaipo peną naujagimiams. Jaunam gydytojui jis primygtinai pataria mokintiesi ligoninėse. Geriausia dalis jo veikalo tai diaitėtika ir mokslas apie vaistiją. Tasai veikalas al-Abbo vartojamas buvo ir Salerno mokykloje gan ilgą laiką.

XI-tojo amž. pradžioje keliaujantiems vargšams patarimus (ἐφόδιον) parašęs yra (Abu Džafar Ahmed ibn Ibrahim el-Džezzar († 1004 m.) po antrašte Zâd al mosafer, kuris tai vadovėlis praktiškosios medicinos kaipo Viaticus Constantini Vakaruose buvo labai paplitęs. Be ko kito, jis rašė apie priežastis pesties Aigypte.

ʿAli ibn ʿIsa (Jesus Haly Vakaruose vadinamas), pradžioje XI amž. parašė Monitorium ocullariorum, klasišką akių ligų vadovėlį islamui, tai „atmintinė knyga akių gydytojams". Autorius vadinamas buvo al-kahhal (akių gydytojas, pasitepėlis — dėlto, kad akių gydytojai dažnai pavartodavo kuhl, akims miltelius). Iš savo prityrimo jis gerai aprašo akių operacijas, ir jo darbas nepalyginamai geresnis toje srityje už Mâsawaihį, Hūnainą ir Hubaišą, Thabit ben Qurra Halaf at-Tulûnî, ir Abul Hassan at-Tabarî.

Didis persiškas gydytojas Abu ʿAli al-Husain ibn Abdallah ibn al-Husain ibn ʿAli ibn Sînâ (980—1037), vadinamas aš-šaich, ar rais (gerbiamasai, kuningaikštis), Avicenna Vakaruose; tai buvo žvaigždė Islamiškamjame medicinos danguje, vienu laiku gydytojas, philozophas ir valstybės vyras. Jis buvo kilęs nuo Bucharos kaipo sūnus gubernatoriaus. Neturėdamas 10 metų amžiaus visą Koraną atmintinai mokėjo. Stebėtiną atmintį turėdamas pasisavino encyklopėdiškai visą žinią savo laikmečio, ir jau anksti daug rašinėjo visų mokslų srityje, ypačiai — gi philozophijos ir medicinos nepamiršo. Į mediciną jį įvesdino Abu Sahl el Messihi, ir tūlą prityrimą toje srityje jis įsigijo ligonius stebėdamas. Vėliau Hamaldane jis patapo Veziru, bet kadangi maištą rėmė, neteko vietos ir kalėjime atsidūrė; du metu kalėdamas daug veikalų parašė, iki paliuosuotas vėl atgavo savo pirmykščią vietą. Tačiau į tą laiką mirus jo globėjui, jis slapstėsi pas tūlą vaistininką, kur vėl veikalų rašymu užsiėmė. Tą patį darė, kada jį iš naujo suėmė ir Berdawan'o pilin

pasodino. Iš pilies pavyko pabėgti, vienuoliu persirengus, į Ispahaną, kur valdymiero Ibn Kakudžos dvare buvo labai gerbiamas. Čion jis bėgyje 14 metų dirbo ir rašė, ypačiai savo mediciniškus ir philozophiškus veikalus. Susilaukęs 58 metų amžiaus mirė po to, kaip keliaudamas su kaliphu į Hamadaną buvo hėroiškai nuo kolikų besigydąs. Be galo mėgo darbą, vyną ir moteris. Sako, Hamadano miesto viduryje jo kapas dar teberodomas ėsąs.

Ibn Sînâ kodifikavo medicinos mokslą laike, kada jau arabams gresė sužlūgimas. Jo kanonas 5-iose knygose: El Qanun fi't-tibb — medicinos įstatymų knyga — Canon Avicennae — taip aiškiai, logiškai, iškalbingai ir įtikinančiai parašytas, kad mediciną Rytuose sukaustė retėžiais iki šiai dienai. Veikalas beveik neturįs sau lygaus medicinos literatūroje — žinovų sprendimu. Pagrindu jo žinijos yra Aristotelis ir Galėnas, nors nėra užmiršti Rhazes, al-Abbas, Dioskūrides. Viskas paremiama esti thėorija keturių pagrindinių sulčių (kraujas, gleivės, geltonoji ir juodoji tulžis) ir keturių kokybių (šiltas, šaltas, sausas, šlapias). Gražųs yra ligos vaizdai nupiešti, kurių tarpe filaria medinensis (δρακόντιον Galėno?) pirmu kartu, ir diaitėtiškieji pamokymai puikųs. Materijoje medikoje randame daug augalinių vaistų, tarp kitko rhubarbą, kamphorą, kubėbą, aloės, manną, bet ir geležį įvairiose lytyse, sublimatą etc. Auksą ir sidabrą ir kelis kitus metalus jis priskaito prie kraują valančių priemonių ir todėl pilės paauksuotos ar pasidabruotos tuomi labiau pagelbingos ėsančios. Be therapeutikos ir pathologijos, anatomija, phyziologija ir pharmakologija lygiai gražiai išdėstytos. Vakaruose jo įtaka buvo labai didelė, ypačiai kaipo Aristotėliko. Vėlesniais laikais, jo veikalą kommentavę yra ibn Rušd, Tadeo Alderotti, Ugo da Siena, Gentile da Faligno, Matteo de'Gradi ir kt.

Be augščiau minėtų veikalų reikia dar nepamiršti Avicennos Canticum (4 kn.), akių ligų gydymą, de removendis nocumentis, apie kūno apsaugojimą nuo pakenkimų ir t.t.

Mediciniškoji botanika ir pharmakologija turėjo savo skaistų atstovą, Dioskuridžio aiškintoją — Abu Daud Soleiman ben Hassan Ibn Džoldžol, leibarctą hispaniškojo kalipho Hiramo II (976—1013). Jis parašė: Aiškinimas vardų Dioskuridžio vaistų, ir apie vaistus neužtinkamus Dioskuridžio veikale. Jis taip-gi rašęs yra apie medicinos ir philozophijos historiją.

Iš Zahros pas Kordovą Andalūzijoje kilęs yra Abu'l Qâsim Halaf ben Abbâs az-Zahrâvî (836 — 1013), tai viduramžių Abulcasim arba Alzaharavius, autorius al-tasrif'o, medicinos kompendiumo, kurio chirurgiškoji dalis išdėsto arabų žiniją chirurgijoje. Nors Abulqâsim gerokai ramstosi Pauliumi Aiginiečiu, vis-gi jo veikalas patapo pavyzdžiu ir Vakarų chirurgijai. Įdomu, kad čion randasi piešiniai instrumentų, kokius arabai vartodavo. Jis pats buvo praktišku chirurgu. Iš jo sužinome arabus bijojus peilio, todėl kruvinose operacijose jie mėgdavo pavartoti kautėriumą; kraujatekius stabdant šalia styptikų, ligatūros ir perpiovimo sužeistos artėrijos, patariama vartonė įkaitintos geležies. Jis pažįsta apgobiančiąją taip vad. zuikialūpę siūlę (ypačiai pilvo ir grobų žaizdose) ir moka grobų žaizdas sujungti skruzdėlių galvomis (bene tai bus nuo hindų paskolintas methodas?). Plačiai dėstoma odontologija: nugramdymas, klibančių dantų aukso viela sujungimas, ažuot išpuolusių įdėjimas dirbtinų dantų iš galvijo kaulų; pirma negu ištrauksiant dantis, jis mėgina išgadinti išpuvusius dantis visokiariopiausiais vaistais, net rupūžių taukais. Gydo pūslės ligas, akmens darymąsi trikdydavo įšvirkšdamas pūslėn tirpančias akmenį gyduoles, aprašo šoninį piūvį ir prašalinimą iš urėthros ūriškųjų akmenų. — Amputacijas darydavo ne karštai įkaitintais peiliais, kaip neretai tvirtinama esti, bet paprastu peiliu tarp dviejų užvaržų augščiau bei žemiau amputuojamos vietos. Obstėtrikoje nesimato pažangos sulyginant su graikų laikais (Moschion, Soranas). Vėnesekciją sulig arabų įpročiu darydavo sveikoje kūno pūsėje, ir kraujo nuleidimą pataria dėl prophylaxies, kuri idėja vėlesniais laikais virto pragaištingu papratimu.

ʿAli ibn Ridhwan (Haly Rodoam, † 1061 ar 1068 m.), kaliphaujant al-Hakimui protomedikus Aigypto, buvo garsus mokytojas, bet labai mėgstantis vaidytiesi. Žinomi yra jo kommentarai hippokratiškų ir galėniškų veikalų, kaip ir Centiloquium'o Ptolemaijaus. Galėno Mikrotechnė su ʿAli ibn Ridhwano kommentaru, latiniškame Konstantino Afrikano vertime, buvo ilgam laikui pagrindu mediciniškojo išsilavinimo.

Bene krikščionis latiniškai rašantis Serapion junior (aplink 1090 m.) kompiliuoja Liber de simplici medicina („Grabadin"), Vakaruose labai branginamą viduramžių laikais. Aprašo špinakus, muską, senną, gentaro aliejų, asafoetidą

etc., ir stebūklus apie asphaltą, bezoarą, diemantus ir magnėtinį akmenį.

Iahjâ ibn Džezla († 1100 m.). krikščionis iš Bagdado, garsėjo ligų ir vaistų tobelėmis (Taqwim al abdan) — Tacuiui aegritudinum viduramžiuose. Išdėstyta pathologija ir theraphija 352 ligų: febrės, odos ligos, žaizdos, apnuodijimai, organų ligos, a capite ad calcem — viskas išdėtyta 44 tobelėse. Kraujo leidimas vaidina didelį vaidmenį. Hystėriją palieka gydyti akušėrėms. — Jis virto moslimu, kad galėtų klausyties paskaitų Abu 'Ali ben Walido, o vėliau plieke, kaip žydus taip ir krikščionius.

Abul Hasan al-Muchtar ibn Botlan († 1063 m.) apkeliavo Syriją, Aigyptą, buvo Konstantinopolyje, ir galiaus Antiocheijoje įstojo į vienuolyną. Sudėstė platų diaitėtiškai therapeutišką veikalą Taqwîm es-sihha, Tabula sanitatis. Buvo nedraugu ibn Ridhwan'o.

Iahjâ ibn Wâfid el Lachmi=Abenguefit (997—1070 m.) buvo gydytoju ligoninės Tolėdoje ir tūlą laiką veziravo. Jo gydymas buvo racionalus. Žinomi jo veikalai: De medicamentis simplicibus ir De Balneis sermo.

XII amž. — tai kryžeivių ir Seldčukų viešpatavimo laikmetis. Arabų medicina Rytuose ima smukti. Rods senieji centrai (Bagdad, Damaskas, Kairo, Bochara, Samarkand etc.) tebeveikia, ligoninės, bibliothėkos ir mokyklos suteikia stiprų impulsą, bet-gi po globa Nureddino ir Saladino vis labiau įsivyrauja medic. mokyklos Damasko ir Kairo, ir krikščionys ir žydai įsigyja vardą praktikų ir rašytojų. Ypačiai Hispanijoje plėtojasi (nežiūrint nemalonaus viešpatavimo Almoravidų ir Almohadų) arabų medicina, linkdama prie stebėjimų pas ligonių patalą ir skeptiškai atmesdama neprirodytas tradicijas.

Abû's Salt Umaija iš Andalūzijos († 1134 m.), kuris vėliau veikė Aleksandreijoje ir Kairoje, parašė kompendiumą paprastųjų gyduolių, sutvarkytą pagal jų veikimą visatinai ir ant atskirų organų bei sąnarių ypatiškai.

Abu Bekr Muhammed ibn Baddžeh († 1138 m.)—Avempace — žinomas arabų philozophas ir poėtas, veikė taip-gi kaipo gydytojas gyvendamas Saragossoj, Sevillėj, Granadoj ir galiaus Almoravidų dvare Fez'e (kaipo veziras); būk jį apipenėję gydytojai iš pavydo. Gerbiami buvo jo raštai apie pharmakologiją.

Žydas Abû Merwân Abdalmelik ibn Zuhr (1113—1162) — Avenzoar, neblogai žinojo anatomiją. Kilęs buvo iš gydytojų šeimos Andalūzijoje, parašė daug vartojamą attaisir — adjumentum de medela et ragimine; de curatione lapidis, de febribus etc. Sako, jis aptikęs acarus scabiei. Gerklei ar stemplei įsirgus, jis siūlė penėjimą dirbtiną klistyrais (imant gyvulių pūslę, kurios kaklelin įdėta sidabrinė dūda). Tai buvo realistas ir stebėtojas, kuriam nepatinka dialektika ir priešpėdininkų autoritatės išpūtimas; jis drįso net Galėną nupeikti. Prityrimą jis nustato vienintėliu keliarodžiu gydytojams esant.

Avenzoaro mokytojas žydas Abû'l Walid ibn Mahmûd ibn Rušd al Maliki (1126—1198), didis Aristotėlikas ir laisvamanis Averroës. Jo tėvas buvo vyresniuoju teisėju Kordovoje. Mokėsi jurisprudencijos, bet taip-gi mėgo philozophiją ir mediciną. Praktikavo Sevillėje. Už jo mokslumą ir pobūdžio tvirtumą, al-Mansur-Jakub, Marokko valdymieras, paskyrė jį Andalūzijos gubernatoriumi 1196 m. Bet nedraugai įskundė jį valdymierui už eretikystę; išstūmė iš tikinčiųjų bendruomenės, ir jis tapo išguitas į žydmiestį An-Nisabą. Užsistojant įtakingiems žmonėms, Averroës 1198 m. tapo paliuosuotas ir Al-Mansuro pąpėdininkas pasikvietė jį į Morokko, kur jis veikiai potam pasimirė. Buvo be galo darbštus žmogus.

Jį galima pavadinti Mohammedonų „Spinoza". Jo veikalas Kitâb al-Kullîdžat (Colliget Averrois Vakaruose), „visatinumų knyga", tai trumpa therapeutika, parašyta 1162 m., buvo labai gerbiama vakaruose. Tai netiek gydytojo darbas, kiek mitri daildarbysta philozopho nusistačiusio mediciną visai įpančioti į peripatėtikos retėžius. Čion medicina išrodo mechanišku pavartojimu visatinai nustatytų principų. Čion jis tarp kitko puikiai atremia Al-Kindžio mokymą apie vaistų laipsnius ir kartais smagiai supurto pagrindus Galėno mokymų. Tatai paragino vėlesnius gydytojus grįžti netiek prie Aristotelio, kiek prie pačios gamtos. Be to, ibn Rušd parašė Commentarius in Canticum ibn Sinae, Tractatus de Theriaca, Tractatus de febribus, purgacijos taisykles ir patarimą tūlame diarrhoeos atsitikime. Therapeutikoje jis atmeta mathėmatiškas formules vaistų suruošime. Jis yra pažymėjęs, kad rauplėmis žmogus tesergąs tik vieną kartą savo gyvenime.

Bet-gi Averroës philozophiškieji veikalai — monistinis

naturalizmas — toli viršija mediciniškuosius, ir jie padrebino pasaulį, nors Islamo valstybėse vėjais nuplėškėjo.

Nedrįstu nutylėti, kad Abu Bekr ibn Tofail († 1190 m.) savo philozophiškoje novellėje Hai ibn Yokdan stengėsi įrodyti, kad žmogus, nežiūrint visokių „apsireiškimų", įstengia pats įsigyti gamtos ir Dievo pažintį, ir mokė žmonių išsirutuliavimą iš gyvulių. Ibn Tofail buvo veziru ir leibarcfu.

Moslemų žymiausias žydiškas gydytojas tai Abû 'Imran Mûzâ ibn Maimûn (Maimonidės, rabbi Moyse ben Maimon Vakaruose) iš Kordovos (1132 — 1204), kuris Almohadams pasiūlius ar virsti Moslėmu ar išsidanginti, iškeliavo 1159 m. į Fez, o 1165 m. Aigyptan, ir ten įsteigė Talmudo mokyklą. Buvo gydytoju Salâhaddino. Kaip ibn Rušd, taip Maimonidės buvo daugiau veikėju theologijos ir philozophijos dirvose.

Jo arabiškai rašyti aphorismai (hebr. Pirke Mošeh) rodo, kad jis gerai pažinojo savo laiko mediciną, nors pats nieko naujo nepridėjo; kad jis buvo racionalus, be prietarų ir mysticizmo. Paruošė diaitėtišką gyvatos sutvarkymą Al-Afdaliui, melancholiškam Salâhaddino sūnui, sergančiam vidurių užkietėjimu; rašė taip-gi apie haimorrhoidus, apie dusulį (asthmą) ir jo gydymą, de causis accidentum apparentium (apie ligų priepuolius ir jų atitolinimą), Kommentarą į Hippokračio aphorismus sulig jo mėgiamu Galėnu (25 knygose), ir liaudžiai rašė apie apipenus ir kaip nuo jų apsisaugojus. Čion mini nuodus skorpionų, vorų, bičių, vapsvų, gyvačių, pasiutusių šunų („pavojingiausias — gi įkandimas, tai įkandimas blaivaus žmogaus"!); ir šiaip tarp nuodų jis mini: hyoscyamus, mandragora, solanum nigrum, kantharidus, nuodingas pintis etc. — Dar jis paruošė Ars Coeundi Hamato sultonui 19-oje perskyrimų, kur tarp kitko sako: Koitus nesti vaisingas, kada esi privalgęs ar alkanas, o tik kada virškinimas yra pasibaigęs. Taip-gi koitus nėra vykęs, sėdomis ar stovint". Tai yra charakteringa arabiškai žydyškam rašymui ir subtilitačių ieškojimui. Jis pagerino circumcizijos methodą. „Paklydėliams vadovėlis", kur jis jungia religijos pragrindus su išminčia, labai suerzino orthodoksus žydus, kurie ėmė vadinti jį atskalūnu, apostata.

XIII amž. tai laikmetis pasvirimo puolimop.

Abu Muhammed Abd-el-Letif (1162 — 1231). philologas ir philosophas, gydytojas ir mokytojas (Bagdade,

Mosulyje, Damaske, Kairo). Nemėgo alchėmijos, ne Avicennos veikalų, o prirodinėjo anatomiškas klaidas Galėno. Parašė veikalą apie Aigyptą, kur randasi jo anatomiškos pastabos ir kiti mediciniški darbai (pvd. apie pestis).

Abu Muhammed Abdallah ben Ahmed ibn Baitâr († 1248 m.), botanistas iš Malagos, buvo mokiniu garsaus botanisto Abul Abbas Annabati iš Sevillės († 1239), ir vėliau apkeliavęs Aigyptą, Maž. Aziją ir Graikiją, veikė Damaske ir Kairoje kaipo medicinos mokytojas ir veziras Kairo. Jis parašė Džami el Mufradat = Corpus simplicia medicamentorum et ciborum continens, apie paprastųjų vaistų ir maisto spėkas, labai platų veikalą, anksti Europoje rankraštyje paplitusį. Panaudojo Dioskūridį, Galėną, arabų rašytojus ir pats daug savo stebėjimų pridėjo. — Skaičius simplicijų išneša 1400, o jų tarpe randasi bent 300 naujų, pirmu kartu minimų vaistų. Veikalas įdomus yra netik augalų dėl aprašymo, bet ir dėl citatų iš kitų rašytojų ir dėl synonymų sen-hispaniškoj, berberiškoj, persiškoj ir kitose kalbose. — Dar yra ibn Baitâro raštų apie medic. saikus ir svorius, apie aptiekių praktiką ir t t.

Ibn Abû Usaibi'a Muwaffik ed-Din (1203 — 1273) gimė iš akių gydytojų šeimos, iš pradžios Damaske, vėliau Kairoje buvo ligoninės gydytoju, ir galiaus gyveno dvare emiro Syrijoje. Jis pirmas suteikė visatiną medicinos historiją, ypačiai svarbią susipažinimui su medicina Islamui bežydint: „Pamokymų šaltiniai apie įvairias gydytojų klases", kur mini 399 gydytojus ir gamtininkus didesnėje dalyje biographiškoje formoje, kur rods kartais užtiksi pasakas apie graikų, syrų, persų, hindų ir arabų gydytojiją, bet ir šiaip daug žinių apie jų gyvatas bei veikalus su smulkmenomis. Pasidaro aišku, kad tarp kitko arabai mėgo rinkti raštus krūvon, ką liudija jų didelės bibliothekos Bagdade, Kairo, Kordovoje, Sevillėje, Tolėdo ir Murcioje, — Usaibia yra rašęs ir šiaip apie medicinos dalykus ir pamini, pvd., chorda venerea, kurią jis gydo paguldydamas pėnį ant akmeninės paramos ir smagiai smogdamas su kumsčią.

Buvo pas Arabus dar autobiographijos (pvd. Razio, Avicennos), aprašymai atskirų gadynių (pvd. Džoldžol rašė apie gyvatą keleto gydytojų ir philozophų Mowadžidbillos gadynėje), historija atskirų ligoninių etc. Ir politiškoj ir philozophiškoje historijoje rasdavo mediciniškoji bibliographija ar

biographika neretai smulkmenišką išdėstymą, pvd. Kitab-al-Fihrist Muhammedo ben Išak an-Nadim (10-me amž.), Aigypto historija Abd el-Letif'o ir Makrizio, dynastijų historija Abul Faradž Džordžis (Bar Herbraeus, 13-me amž.); vėlesniais-gi laikais veikalai Hasan ibn Muhammed Alwazzan'o, po krikštu Leo Africanus, ir Lexicon bibliographicum Hadži Khalfos (abudu 16-me amž.).

Tolesnis likimas Arabų medicinos nebeįdomus; nors dar 13-me amž. atskirose šakose (akių ligose, vaistų moksle) šistas padaryta tapo, bet jau nuo 14-to amž. įvyko stagnacija. Rods ji šiandien paplitusi Persijoje, Indijoje, Turkijoje, Aigypte, šiaurėje Afrikos, tik sena garbe beminta, suakmenėjo, baigia karšaties amžių.

III.

Broekelmano ir kitų stambųs veikalai paduoda dar daug žinių apie gęstantį literarį judėjimą tolesnių amžių, bet arabų medicina nusigyveno net Vakaruose baigianties 12-tajam metašimčiui. Rytuose su Avicennos Kanonu buvo jau viršūnė pasiekta ir toliau viskas ėmė žemyn svirti. Šiaip moksliškoji Moslėmų kultūra ten žlugo, kada gaisre sukrito Bagdado palociai, užgulus Džingischano nepočiui Čûlagû 1258 m., o Vakaruose Moslėmų kultūros gyvata galutinai užgeso su užkariavimu Granados karalijos, 1492 m., nors nuo Kordovos užėmimo per Kastilijos Ferdinandą 1238 m. dar ji ten kukliai buvo bežypsinti. Reikia pridėti, kad prie didelio gydytojų skaičiaus rupiai empiriška ir prietaringa praktika liaudies gydytojų (Tabib), taip-gi apžavų medicina (amulėtai, talismanai) ir thėurgija (rankų uždėjimas, Korano įžadai) turėjo daug pasekėjų. Iš mediciniškų prietarų (po Indijos įtaka) sustiprėjo įtikėjimas gydančiai brangakmenių jėgai (amulėtų pavidale). Apie šitą medicinos sritį mineralogiškoji literatūra (knygos apie akmenius) kalba su mokslišku rimtumu.

Dabar Arabus ėmė Vakaruose užvaduoti naujos tautos, kurias sukurstė arabų philozophija, Avicennos Aristotelizmas ir tojo plėtotė Averroės pamokymais. Taip pat ir medicina rado ten naują dirvą.

Ką-gi tad mums suteikė arabų žinija bei triūsas atskirose medicinos šakose?

Historiškoji arabų ir prie jų prišlijusi persų missija buvo: gamtos ir medicinos žiniją vėlesniojo hellėnizmo suvirškinus,

sutvarkius ir išplėtojus perduoti Vakarams atatinkamu laiku, ne be savotiškų įdėlių, kurie berods medicinoje nėra labai žymųs ir nevisur tolynžanga pasižymi.

Anatomiją tyrinėti ant žmonių lavonų arabams ir persams nebuvo leista, o ar jie tikrino savo žinias ant gyvulių maitos, nėra tikrų žinių. Persų rankraščiuose yra piešiniai kaulų, raumenų, nervų, artėrijų ir vėnų, ant tupinčių figūrų padirbdinti, kurie parėjo iš Aleksandreijos vėlesniųjų laikų ir tapo perduoti Vakarams. Net šitoji graphinė primonė Arabų mokslui religiškų drovų dėliai pasiliko neleistina. Tadgi tik Galėno anatomija arabų ir persų rašytojams tešvietė. Turime arabų anatomijos tris veikalus: ar-Rhazio, ibn al-Abbo ir ʿAli ibn Sînos, su dar keliomis paveikslų serijomis persų rankraščiuose.

Phyziologija ir pathologija yra būtinai Galėniškė, be jokios pažangos. Tas pat reikia pasakyt visatinai ir apie therapeutikos vedamąją mintį.

Didelis pagyrimas tenka duoti Arabų diaitėtikai kaip ligos prašalinime taip ir gyvatos sutvarkyme. Nors Mohammedas, po Moizio įtaka, savo nustatymuose gyvatos sutvarkymui siūlo diaitėtiškas priemones valgyme ir gėrime, vis-gi tas, ką Islamo medicinos raštuose randame apie diaitą sveikatos ir ligos metu, yra graikų mokymas.

Ligonių slaugymas Islame, nors tai būtų perimta iš graikų (slg. Athėnų Kynosargės), iš buddhistų, ar gal ir nuo krikščionių (slg: „Basilias" Kaisareijoje), užsipelno nusistebėjimo ir atydos: Jų didelėse ligoninėse, pradedant nuo 8-to amž., ypačiai Damaske, Bagdade ir Kairo, jų ligoniai grupėmis buvo išdalinti sulig įvairiomis ligomis (vidujinės, chirurgiškos, akių ligos), kiekviena-gi grupė turėjo savo slaugymo būdą. Buvo ir naminės vaistinės, ir rūpintasi gydytojų patarnavimu. Tai buvo nevien prieglaudos ir aprūpinimo vietos, bet tikrai vietos gydymo ir slaugymo.

Pas arabus Bagdade, Damaske, Kairo buvo atskiros akių ligoms klinikos ir silpnapročiams įstaigos. Ypačiai reikia pabrėžti, kad bepročiai Islamo šalyse buvo stropiai ir maloningai globojami, kuomet Vakaruose su jais apseidinėjo lyg su piktadariais.

Ligoninių pavyzdys buvo imamas iš senosios arabų ligoninės „el Mâristân" Gondešapūre, ir be minėtų didžiulių ligoninių, skaitome dar apie ligonines kitose vietose, kaip:

Antiocheija, Jeruzolima, Mekka, Medina, Mosul, Hama, Harran, Aleppo, Merv, Rai, Ispahan, Širas, Aleksandreija, Fez, Algesiras, Kordova, Misr, Fostat ir t. t. Tai vis liudija Moslėmų didelę sympatiją savo nelimusiam artimui. Nestebėtina, kad ligoniai nenoromis išeidavo iš ligoninės; dar net pašalpos gaudavo išeidami, kad nereikėtų tuojau stoti prie sunkaus darbo...

Akušerijoje ir chirurgijoje arabai nenuėjo toliau graikų, o gal iš dalies net atgal pažengė (pyrotechnika vaidino vyriausią vaidmenį!), bet-gi vidujinėje klinikoje, pastebėjime naujų ligų, užtinkami esti pažangos diegai. Obstėtrikoje užtinkame nauja tik kilpos pavartojimą extrakcijai negyvo kūdikio, ir tarp instrumentų reples su žastais kryžmai sudėtais; tūlos replės turėjo išlenkimą pritaikintą prie galvos. Bet ar jas vartojo extrakcijai gyvo kūdikio, abejotina.

Ypačiai akin sminga jų akių gydymas. Kuomet iš graikų laikmečio vos vienas vadovėlis akių ligų teužsiliko, Jul. Hiršbergis (Gesch. der Augenheilkunde bei den Arabern, Berlin 1905) išskaito pas arabus grbingą eilę beveik 30 mokslaknygių apie akių ligas, kurių 13 užsilikę yra, o kurių geriausia parašyta yra 'Ali ibn Išos. Šalia jo, jam lygi tai „akių ligų atranka" 'Ammaro ibn 'Ali al-Mausîlî gan originali, o mokyčiausia bene bus „Akių šviesa" Salâhaddino ibn Jûsuf'o (iš 1296 m.), ir Chalifos ben Abi'l-Mahâsin, abu veikalu jau iš gadynės arabų medicinos merdėjimo. Prie ligų, žinomų graikams, arabai yra pridėję iš savo pastebėjimo keletą naujų (rauplės, drognės, filarija medinensis ir kt.); jie pagerino kataraktos operaciją kaip ir kelias kitas operacijas ir pharmakologiškus graikų gydymus papildė.

Ir-gi optikoje Arabai turėjo mistrą ypatoje Muhammed ibn al-Haithan iš Basros (965 — 1038), tai „Alhazen", kurio mokymas apie regėjimą toli pralenkė graikų mokymus. Optikoj toli pastūmėjo (panaudodamas geometriškus dėsnius ir eksperimentus) mokymą apie refleksiją (ant sphairiškų, cylindriškų, koniškų, gaubtų ir duobtų stiklų) ir apie spindulių lūžimą, o surastus įstatymus pavartojo aiškinimui astronomiškų klausimų (žlėjos arba prietemos, atmosphėros augštumo ir t. t.). Al-Hakim pakvietė jį į Aigyptą, kad Nyliaus kilimą (dambius įrengiant) suvienodintų. Kad jam tai nepavyko, o valdymieras labai nirto, tai jis nudavė patrakėlį ir slapstėsi, iki al-Hakim numirė. Jis pelnėsi duoną nurašinėdamas mathėmatiškus tekstus ir mirė 1038 m. Ypačiai svarbi yra jo matymo theorija,

kur jis kovojo prieš graikų klaidingąjį mokymą, būk iš akių išeinantieji spinduliai pagaminą regėjimą. Tik gaila, kad jo nauji prasimanymai nepaveikė akių gydytojų Islamo.

Pharmacijos išranga yra gerokai praplėsta kaip medžiagoje taip formoje. (Viešąją pharmaciją užvedė Al-Mansur 745 m., ir valstybė saugojo, kad tinkamų vaistų būtų gausa ir kad vaistai nebūtų per brangųs). Vaistus arabai dalino į: purgatyvą, epispastica, adstringentia, emollientia, diuretica, alexitera, alexipharmaca, anodynia, emmenagoga. Daug naujų vaistų įvesdinta, pirm visko lengvųs purgatyvai: senna, tamarind, manna, cassia, rheum (rhubarbas), džiovinti slyvai; analeptica: camphora, moschus. Alexipharmacum: „bezoar" (ašaros stirnų, apsipenėjusių gyvatės nuodais).

Padirbimas vaistų tapo pagerintas, vaistininkystė sukurta ir išplėtota. Dispensatoriumą ir pharmakopėją (Grabaddin) patiekė Gondešapūro mokyklos vedėjas Sabur ibn Sahel († 864 m.), o antidotariumą Mesuė, vėliaugi Amin ed-Daula ibn el Talmid (1070 — 1164). Nauji dalykai pribuvo: distilliuoti vandenys, syrupai iš nendrės cukraus, julepai (tinktūros), extraktai, elixirai (raudonas ir baltas), roob (pomados?), looch (emulsijos) ir plėstrai. Mesuė junior (apie 1000 m.) atskiria: olea pressa, cocta, destillata, empyreumatica.

Aigyptiškojo hellėnizmo prasimanytoji chėmija ir theorijoje ir praktikoje pas arabus žymiai išsiplėtojo, nors nedingo kvaitulys aukso padirbimo. Įdomųs dalykai rišasi su slėpiningu vardu Geber'io; tai buvo Abu Muza Džafar al-Sufi iš Harrano Mezopotamijoje (kiti randa du žmogu tuo vardu: Džafer al-Sadik ir tojo mokinį Džafer al-Tarsufi (699 — 765)), ir veikalai apie „alchėmiją" jam priskaitomi. Jis gerai įžiūrėjo esimą metalų priemaišos ir sąjungos, mokėjo metalus oxyduoti, sulphuoti. Pažanga padaryta tame, kad šalia iki tol chėmijoje vartojamų tirpdymo processų, jis išplėtojo šlapią methodą, pavartodamas acidum nitricum (gautą kaitinant salietrą su vitriolu), acidum sulphuricum (gautą žėrinant alūną), aquą rėgią arba acidum nitro-hydrochloricum (gautą primaišant salmiaką prie acidum nitricum, — priemonė auksui tirpdyti), kuomet senovė pažinojo tik acidum aceticum. Metalus išleisdinant rods prieita prie netyro išreiškimo iki šiol nežinomų sąjungų, ypačiai druskų, priegkam šalia destilliavimo perkrikštolinimas, sublimacija, filtracija buvo tinka-

momis priemonėmis (taip-gi vandeninė tynė ir krosnys chemiškam darbui buvo žinomos). Išgauti tapo argenti nitras (lapis infernalis), gyvsidabrio oxidas, dirbtinas cinnabaras (raudonasis gyvsidabrio bisulphidas), potašas (K_2CO_3), gailusis kali ir gailusis natron, „sieros pienas“ etc. — Jis užtarauja mintį, kad tūlais methodais prastesni metalai gali virsti brangesniais[1]), o šitie — žemesnes metalo ingredencijas prašalinus — turi galią prašalinti nešvarumą, beja kūno ligas. Jis taip-gi spėja, kad sulphuras ir merkūras ėsą bazimi visų metalų.

Iš Hispanijos alchėmija paplito Italijon, Francijon, Vokėn etc. Ant arabų atliktų didelių darbų pamoja daugelis pavadinimų chėmijoje, pvd, elexir, alcohol, alkali, salmiak, soda, alūnas ir t. p.

Vakaruose tik 13-me amž. arabų atsiektieji radiniai tetapo sužinoti iš raštų pseudo-Geberio: radynos mineralinių rūgščių, išgveldenimas gyvsidabrinio sublimato, ir raudonojo gyvsidabrinio oxido. Sako, arabai mokėję taip-gi alkoholį distilliuoti, nors Vakarams tai tepavyko Salernoje antroje pusėje 12-tojo metašimčio. Arabams žinomos buvo štai kokios cheminės operacijos: sublimatio, dissolutio, putrefactio, ablutio, coagulatio ir calcinatio.

Be to viso, arabai ėmė vartoti gossypium ir naphthą. Jie išrado ar pagerino ir vartojo paraką, kompasą ir popierą (šilko, medvilnių, lininę ir kanapinę).

O kas įdomiausia, arabai mokėjo pavartoti anaisthėziją: ima opium, atropa belladonna, hyoscyamus niger, mandragora autumnalis, rhus toxicodendron, conium maculatum ir lettuca virosa — impregnuoja pintyje, kurią saulėje džiovina,

---

[1]) Kaip animae mundi reiškiniais yra spiritus vini, spiritus nitri, essencijos ir quintessencijos, taip metalai gema viduriuose žemės: kokia substancija gimdo? Čia tai philosophų akmuo! Štai schėma planėtų įtakos į kūno organus:

	{Dimanche Sunday Sonntag	{Lundi Mondai	mardi	mercredi	{Ieudi Donnerstag Thusday	{Friday Vendredi dies Veneris	{Samstag Samedi Saturday
planėtos:	Saulė	Mėnulis	Mars	Mercurius	Jupiteris	Vėnus	Saturnas
savaitė:	7-dienis	1-d.	2-d.	3-d.	4-d.	5-d.	6-d.
metalai:	auksas	sidabras	geležis	gyvsidabris	skarda	varis	švinas
organai:	širdis (kūno kunigaikštis)	smegenys	tulžis (dręsos būklė)	plaučiai (vėdina širdį)	jaknos (širdies sargas, dūšia)	inkstai	blužnis

paskui pamirko šiltu vandeniu ir duoda ligoniui uostyti, iki miegas jį apima. Iš miego ligonį pažadina su pintimi mirkyta uksuse. — Vėlesniais laikais Nikalojus Myrepsus ir Gui de Chauliac dar pridėdavo camphorą ir nenuphar (vandens leliją).

Tad be įvedimo nozologijon keleto naujų ligų, Arabai prisitarnavo medicinai štai kame:

1. Jie studijavo graikų literatūrą ir tąją perdavė Vakarams per Italiją ir Hispaniją, podraug ir graikų mediciną.

2. Įvesdino nemaža naujų gyduolių iš vegetalės karalijos ir iš chėmijos, kurį mokslą jie taip gerai kaip sukūrė, ir pagamino pharmacijas.

3. Reformavo praktiškąją mediciną dirbdami chėmiškus vaistus ir jungdami gamtos moklus su medicina.

4. Prasimanė kliniškąjį instrukcijos methodą.

5. Išlaikė sekuliarę mediciną laikais, kada vienuoliai ir kuningai Vakaruose savo kriksčioniškoje nežinėje gydė ligonius antgamtiniais ir prietarų vaistais.

Tatai vis suteikia arabams garbingą ant visados vietą historijoje mediciniškos kultūros. Per arabiškus gydytojus Rytai dar sykį patapo mokytojais Vakarų. Dėkingi už tai, ką jie skėlėjo Nestorijonams, Moslėmai noringai atidarė Vakarų krikščionims duris moksliškos medicinos ir atrakino jiems turtus senovinio dvasios triūso, rods dažnai keistame apvalkale. O tame tai buvo kilni missija!

6. Epidėmijos Byzantijos ir arabų medicinos epokoje.

Byzantijos ir arabų mediciniškoji kultūra dingo, kaip dingo ir „senovinis maras". Tojo vietoje pas arabus randame epidėminės odos ligas įvesdintas į nozologiją ir aprašytas.

Viduramžiai tai gadynė priverstino žmonijos perdirbimo kaip dvasios, taip kūno žvilgsniu. Medicinos žvilgsniu — tai gadynė epidėmiškų ligų, kurios ypačiai siautė viduramžių ir pradžioje ir pabaigoje. Nestebėtina, kad liko vos pusė populiacijos! Baisiausia žmonijos viešnia tai buvo Justiniano marai, kurie siautė nuo 531 — 595 m., palytėdami visą tuomet žinomąjį pasaulį, nuo persų iki germanų. Žmonės matė ypatingus ženklus: komėtas, saulės užtemimus (saulės

nesimatė del vulkaniškų išsiveržimų!), žemės drebėjimas suardė Antiocheijos miestą, kuriam užsidegus bent 25.000 gyventojų dingo gaisre ir pelenuose. — Po 538 m. buvo keli badmečiai ir vienoj Italijoj dingo tytveikos žmonių (vienoje Pičeni srityje 50.000 kaimiečių badu išmirė). Ir kitokius ženklus (šmėklas etc.) prietaringi krikščionys regėjo ant namų, akmenų, drapanų ir net valgių!

Nudegus didelei ligoninei 531 m., Konstantinopolyje kilo marai, rodos vietiniai. Bet 542 m. visatina epidėmija prasidėjo žemutiniame Aigypte, plito augštyn link Niliaus, paskui pakraščiais Maž. Azijos ir galiaus vidun žemyno. Veikiai apniko Konstantinopolį, kur — sako — kritę po 5 — 10.000 žmonių kas dieną. Kitąmet per Graikiją marai pasiekė Italiją, 545 m. paplito po Galliją ir 546 m. pasiekė Rheiną, kur skaudžiai nukentėjo miestai. Potam liga listelėjo, sušvelnėjo, iki 558 m. vėl apniko Konstantinopolį su baisiu smarkumu: nebespėjo laidoti, nes laidotojai taip-gi mirė. Krūvos numirėlių klaksojo namuose ir ant gatvių. Baisios pūvimo dujos tvinko. Kitus lavonus vežiojo laivais į jūres ir ten išmetė, bet daugelį ir tų bangos kraštan išplovė! Nebeliko papročiams ir gėdai ribų, ir gal-būt tik aršiausieji gaivalai teišliko gyvi. 565 m. marai antrą kart aplankė Italiją taip smarkiai, kad romėnai neįstengė traukti prieš neprietelius į lauką.

Daug metų tie marai patruko, pabaigoje prisidėjo dar rauplės, ir nušluoti tapo žiedai vyrijos ir jaunimo, dauguma moterų, mergų ir vaikų visame tuomet žinomame pasaulyje: tatai išpureno visas šakneles senovinės civilizacijos, taip kad suvytęs kamienas vos begalėjo merdėti keletą amžių.

Vieni karščiavo, kiti ne. Galvos skaudėjo, akys raudonavo, veidas tino ir ryklon liga atsidūrė. Pas kitus buvo diarrhoea, tai vėl bubonai iškilo, ar radosi pragaištinga febris. Kiti mirė be žado. Anthraxai (phlyktaenae didumu lešiuko) tūliems mirtini buvo.

Kas liko gyvas, tą liga retai bekabino antru kartu, o kiti nesirgo, nors jie voliojosi tarp ligonių. Ypačiai nėščioms moterims pavojus buvo didelis. Jeigu bubonai almėjo, ligonis paprastai pasveikdavo. Kartais miesto dalys išlikdavo neužkabintos ar tūli namai, kuomet šalymais visi kiti išmirdavo. „Pestis inguinaria", „būbonų marai" užsiliko iš tų laikų.

Būbonų epidėmijai tokiu būdu besiplėtojant iš senovės marų, tas pats buvo su rauplėmis, drognėmis (škarletina?) ir

diphtheritimi (diphtheritis po vardu „equinancie“ viešpatavo St. Denys'e 580 m.).

Raupies tur-būt anksti žinojo hindai, chiniečiai ir graikai, tik neganėtinai symptomus aprašė. Tuosius užtektinai aprašė arabai, pranešdami apie Mekkos apgulimą per abyssinus, 570 m.: bene afrikonai ten ligą užnešė! Tas pats dalykas su drognėmis. Bet-gi toje pat gadynėje Vakaruose pastebėjo naują epidėmišką ligą, vadindami pustulae, pusulae, (Marius iš Avanches (Aventicum) jau vadino variola, ar gal teisingiau Constantinus Africanus iš Salerno aplink 1075 m.?), ir ją aprašė chronikierius Gregoras iš Tours. Iš gydytojų pirmas aprašė rauples ir drognes graiko-arabiškas autorius Ahrun, o jas tikrai išskyrė į šedridž (rauplės) ir hasbah (drognės) tai Rhazės. Vis-gi arabai tiedvi ligi skaitė ėsant įvairumais ligos humak (blacciae = variola vėl exanthemata iis similia), kurios processą jie dėjo į foetalį gyvenimą, į anomaliją gemalo maitinimosi. Mat, nėščios moterys nėturi mėnesinių, ir nevalyva mensių medžiaga susivartojanti maistui foetaus (kaip ir graikai manė). Reikint tuos nevalyvus humorus pašalinti iš kūno, kiekvienas yra linkęs persirgti ta liga, ir sergąs tik vieną kartą gyvenime. Šitų ligų symptomus arabų gydytojai gerokai išmanė, — jie žinojo net erupcijas vidujiniuose organuose, ir gydant elgėsi itin išmintingai.

Rauplių ir drognių plėtotė viduramžiuose nėra taip aiški; nuo 6-to amž. tolyn tiedvi ligi ir „šventoji ugnis“ (ergotizmas) ėjo platyn po Europą ir jas tuomi labiau paplatino kryžeivijos. Rauplės Anglijoje atsirado 1241 m., Islandijoje 1241 — 1242 m. ir Grenlandijoje, o per Hollandiją pasiekė Vokietiją 1493 m. Iš Europos pateko Amerikon ir 1527 m. pasirodo pirmu kartu Meksikoje; palengva paplito po visą Amerikos žemyną (naujoj Anglijoj 1618, 1622, 1638 m.).

Islandijoje ir Grenlandijoje tos ligos taip išpiovė žmones, kad išnyko jų tuometinė gan augšta civilizacija [Islandijos garsus buvo chirurgas, litotomistas ir gydytojas Rafn Sveinbjörnsen (1203—1289), kuris keliavęs buvo po Franciją, Italiją, Hispaniją, Angliją ir mirė Danijoje. Jis vartojo bimanualę manipuliaciją Celsaus diagnozyje vesikalio kalkulio. Islandai 877 m. atidengė Grenlandiją, 1000 m. pakraščius šiaurinės Amerikos ir pirkliavo su tenginiais; jie buvo pirkliavę kailiais ir gentaru su romėnais ir mohammedonais Tarpžeminės jūrės pakraščiuose; tarp 7 ir 13-to amž. kareiviais jie parsisamdydavo Byzantijos imperatoriams].

7. Keltų ir Germanų medicina.

Ir vakaruose kur tiktai nutūpė Romos legionų arelis, ten plito taip-gi klasiškasai gydymas: gallo-romėniškos mokyklos ir gallo-romėniški gydytojai atsirado (ypačiai okulistai: gallai Jul. Ausonius (377 — 387), Valentiniano leibarctas, ir Markellus Empirikus). Juk pasiekė ir Germaniją. Vyko tad romanizacija, o vėliau krikščionių missionieriai su evangėlija išnešiojo senovinio mokslo diegus. Tuomi nustelbė primityvį tenbūvių tautų gydymą.

Keltų gydymas sulig senovės rašytojais (Plinius) buvo rankose Druidų, iš Britanijos pasklidusių Gallijoje, kurie ir kuningai žyniai, mokytojai, teisėjai ir gydytojai. Jų mokyklos: Chartres, Burdigala (Bordeaux), Autun, Besanson. Mokėsi atmintinai eiliavimus — versus (apie 20.000), kuriuose dėstoma ir theologija, mathėmatika, astronomija, muzika, teisių mokslas, poėzija ir magija. Druidės žinojo žynavimą ir žavėjimą. Nors Tibėrijus ir Klaudijus labai persekiojo, slaptai užsilaikė ilgam laikui liaudyje senieji įpročiai.

Druidų buvę trįs rūšys: vatės (vaids, liet. vaidyla) gamtažiniai, žyniai ir magai; bardai, giesmių žinovai, ir druidai — kuningai. Vatės žinojo žoles, kurias rankiojo po astrologiška (mėnulio) įtaka. Gerbė ypačiai gėrimą iš amalo (viscum album), selago (lycopodium nuo akių ligų), samolus (anemone pulsatilla), trifolium, primula, hyoscyamus, verbena ir t. t. Be gėralų ir plėstrų, vartojo diaitėtiškas priemones, maudynes, gėrė šaltinių vandenį etc. Užžadėjimai, kerėjimai, amulėtai ir talismanai priguli prie magiškos therapijos. Magija skilbo druidės: žynavo, žavėjo, būrė ir gydė, ypačiai druidės nuo salos Sein (quas galli Senas vocant).

Pas Germanus nėra organizuotos kuningijos. Už tai moterys žino žoles, magiją, gydo žaizdas, ir akušėrės (hebh-anna, hebende Ahnfrau, Hebamme), sagos („gudriosios moterys", kaip Velaeda, Albruna), ir miškinės moterys (raganos). Vyrai vėliau ton sritin įeina: reikint epidėmijos daimonus išvaikyti, aukas aukoja Godė, o Lachener[1]) (laeknari, leech) žavėtojas, Galler (slg. gellen, daimonų aprėkautojas), ir nuodų žinovas Lüppner (Lüppe, nuodų žolė)

[1]) Lach tai su plumbi oxidum rubrum nudažyta dėmė, kuriaje gydytojas užžadėjimus murmendamas pažymėdavo vietą, kur ligos daimonas kūne niurksojo.

panaudoja savotiškas priemones. Be to buvo braukytojai, ir ypačiai skerdžius bei kalvis garsėjo gydymu.

Ligas tai užneša daimonai (Alp, Mar, Troll etc.) miege slėgdami, įgeldami, įšaudami, ar kaip kirminai ėsdami, tai dievai užsiunčia užpykę kaipo pabaudą.

Gydymas: gauk dievų malonę aukomis (kruvinomis) ir apeigomis (šokiais). Kuningas rankos uždėjimu, pirštu aukos kraujuose pamirkytu (Wodansfinger), druskos pabarstymu papūtimu išveja ligos daimoną. Epidėmijas veja šalin aukų dūmais, ugnių sukūrimu, suktiniais, gavėjimais etc.

Be to, vartota žoles, eita į „Heilberge" ant saulės, į šiltus šaltinius, į pirtis su karštu garu. Lachneris patepa skaudamą vietą su plumbi oxidum rubrum, ar giesmėmis, rūnomis, trukšmu ir šokiais ar ligonio mušimu varo ligą laukan. Amulėtai ir talismanai (dantys, žvėrių nagai, belemnitai, žiedai, kūjis, titnagai). Todel

Kraut, Steine und Wort
Haben an Kräften grossen Hort.

Mokėjo kraują leisti, statė taures su ožio ragų pagalba, atidarinėjo šunvotes, gydė žaizdas, iščiulpdavo nuodus, tvarstė nulaužtus kaulus, stabdė kraujatekį vortinkliais, karšta derva etc.

Senesnėje Eddoje, atsiradusioje bene 8-me amž., maža žinių apie ligų gydymą: tur-būt mažai žinota. Mažai ten strophų su sumaningu gydymu:

19) „Nevengk midaus, bet su saiku gerk,
Kas naudinga, kalbėk arba tylėk!"
20) Godžiai šlamščia negudrus svečias,
Ir prisirija sav žalą.
Dažnai pajuokimą užtraukia neišauklėtam
Išmintingųjų būrelyje jo įprotis.
21) Galvijai žino, kada grįžti privalo
Ir tad eina nuo ganyklos;
O niekados nežino, kada jam išminties stokoja,
Savo skrandžio saiką žmogus.

Poėtas vienok primena, kad

Negudrus žmogus budi per visas naktis
Visuomi susirūpinęs, ir mąsto.
Nuvargsta žmogus, iki rytas ateina,
O savo vargų jis nepakeičia.

Gyvastvą poėtas įvertina. Berods nepridera bailiai bėgti

iš kiekvienos kautynės ir norėti amžinai gyventi, vienok jis mano, kad „gyvastva yra geresnė negu būti lavonu“ (str. 70). Ligūstiems ir kripiams jis pataria, kaip galima savo gyvatą naudinga padaryti:

71) Kas be rankos, bus piemeniu, šlubis jodinės,
Kurčias dar tinka į kovą,
Aklis vertesnis yra už apdegėlį,
O negyvėlis niekam netinka.

Kaip pasigėrimą pravarius?

136) Jei nuo alaus pasigėrei, tai išvaryk girtumą su žemės jėga
(Nes laukas susiurbia drėgnumą, o ugnis atima [paliegį,
Ąžuolas gydo tryzną, varpa apžavėjimą,
Skalsa kuilą, mėnulis dūkimą,
Apšašimą žoliniai vaistai, rūnos apnuodyjimą)
Laukas pritraukia drėgnumą.

Įdomu, kad pasigėrusiam žemę uostyti naudinga ėsą, dar šiandien Vokėje žinoma. Daugumą ligų gydė užžadėjimu. Taip-gi užžadėjimais vykinama buvo prophylaxis: dainoje apie Sigrdrifą randasi keletas tokių; tarp kitko patariama į visus gėrimus įdėti časnako; tuomet apžavinti gėrimai ir nuodai neveikia. Taip-gi rūnos daug gelbsti nėščioms moterims, o

11) Šakų rūnas mokinkis, jei nori gydytoju būti
ir žinoti, kaip reikia gydyti žaizdas.

Žaizdų gydymo methodas labai prastas: rūnas reikia įraižyti į tošį medžių miške, kurio šakos palinkę į rytus; tuomet liga nuo žmogaus persikels į medį. Gimdymo priemones poėtas mažai težino, nės Oddrunės raudoje terandame užkalbėjimus palengvinimui gimdymo sopulių. Ten šneka eina apie karaliaus dukterį, kuri negalėjo pagimdyti, iki atėjo Oddrun, Atlio (Etzel'io) sesuo, suklupo prieš ligonę ir

6 ir 7) Žodžius gydančius nugis kalbėjo Oddrun,
Kenčiančiai Borgnei išganingą žavėjimą.
Veikiai parėjo švieson vaikysčias ir mergysčia...

Taip-gi iš jaunesnėsės Eddos, Skaldų mokytuvės, ne ką daugiau sužinome apie gydytojavimą. Čion dievai savo jaunatvę užsitikrina kasdien valgydami obuolius. Kaip tik ima senti, tai obuoliai, kurius Idun saugoja, valgant grąžina jaunatvę. Yra tarpe Asų ir gydytoja Eir (= slaugymas, nuoteika). Senosios Eddos dainose toji dievė nėra minima, o ir jaunesnėji nepamini josios meno.

„Niebelungenlied“, sudėstyta minnesingerio Kürenbergio aplink 1140 m., mini gydytojus. Magiškoji kepurė (Tarnkappe), kuri padaro nematomu, todėl nepažeidžiamu, tai theūrgiška priemonė, kaip ir Sigfrydo krikštas drakono kraujuje, per ką jis tapo sužeidžiamas vos vienoje tarp menčių vietoje lapo didumu, kaip kad Achillės buvo sužeidžiamas užkulnyje. Gudrun'e pirmąsyk randame „Heilkunst Meisterį“ Wate vartojantį žoles, mostis ir šaknis gydyme žaizdų. Jis buvęs išmokęs tą meną nuo senos moteriškės, o moterys — kaip žinome — pas germanus ir keltus juk nuo senų senovės praktikavo mediciną. Ir Tacitus mini medikes — moteris. Jų gydymas tai labiausiai užžadėjimas, rūniški ženklai, ir šiaip naminės gyduolės. Juk ir šv. Hildegardė nekitaip temokėjo gydyti. Tik 12-me amž. graikų ir arabų medicina tepasiekė Germaniją. Eir buvo senovės Germanų gydytojų dievė. Tikėta, kad jeigu žmogžūda ateina pas lavoną, tojo žaizdos ima kraujuoti iš naujo. Tas prietaras daug vėliau pateko į mediko — legalius veikalus. Sako, kad net sužeistieji nepriteliai kartais būdavę rūpestingai slaugomi. Ir norvegų karalius Magnus Gerasis (1042 — 1047) po mūšio išrinko 12 savų kareivių, turinčių minkštas rankas sužeistųjų čiupinėjimui ir apžiūrėjimui.

8. Medicina krikščionybės įtakoje.

Tame laikmetyje medicinos tyrimas visai sustojo. Germanų valstybės išdygo ant griuvėsių orbis romani su pražūčia tytveikos žmonių, su nupūstėjimu miestų, su dingimu literatūros ir meno turtų, su pranykimu gerovės, — taigi su kultūros susmukimu. Reikėjo nusistovėjimo santykiuose įvairių tautų, socialiame ir politiniame gyvenime. Tame laike tik bažnyčia palaikė ryšį su praeitimi, ypačiai monachai atidarydami vienuolynuose azyliumą rinkimui ir perdirbinėjimui senovės medicinos ir mokslo palikimų. Ite et docete omnes gentes — virto darbu iš tikrųjų. Palikimai-gi vėlesnių Romos laikų buvo skurdus, o bažnytinė vaško žvakių šviesa ir monachų svajonės mažai šviesti teįstengė. Rods senų trobesių medžiagą bažnyčia sunaudojo šventyklų statymui. Šiaip, lyginant su Rytais, vakaruose visur ėjo regressija.

Vakarai nuo 3-čio amž. toli atsilikę nuo syrų, persų ir aigyptėnų, daugiau nukentėjo nuo epidėmijų ir užkariavimų. Čion miestai griuvo. Roma prie pirmųjų imperatorių buvo

virtusi puikiu miestu, o dabar kentėjo netaisoma nuo Alarikio (410 m.) ir nuo Vandalų (455 m.), kurie apiplėšė metalą mieste, palikdami dar 3000 brundzinių statuvų. Smarkiausiai miestas nukentėjo iš rankos Totilos (546). Miestas nubėdno, griuvo, vos 500 gyventojų liko... Nuo 8-to amž. ėmė marmuro fragmentus deginti dėl kalkių, ir architektūros bei skulptūros grožybes vartoti statant paprastas sienas. Tokiu būdu daug kas išliko mums. Vos tik 13 me ir 14-me amž. imta šalinti griūzdus virtusius nepakenčiamais. O tuo tarpu Rytuose spiečėsi šviesa, pirklyba ir amatų veiklumas; Vakaruos žemdirbystė susmuko, žmonės virto barbarais, suvargo ir subiednėjo, Rytuose-gi kapitalo nestokojo. Ten kaliphai ėjo lenktynėmis su Byzantija, o čia Germanai į gentes suskilę trukdė pažangą. Ten graikų mokslas verčiamas į gyvą Korano kalbą, bibliothėkos ir mokyklos žydi, nauja arabų kultūra persismerkia į užkariautuosius, o Vakaruose germanai svetimi tautybe ir religija turi susigyventi su krikščioniškai latyniška kultūra klėro, kuris valstybėje pats įėmė atskirą būklę. Latynų literatūra ne kas-žin kaip didelė, juk Cicerono laikais Romėnai kalbėjo ir-gi graikiškai, vertimų jiems nereikėjo, o dabar stoka buvo mokslui knygų ir paramos. Rods galimybė buvo vertimus daryti į naujas kalbas, kaip pvd. vyskupo Vulfilos vertimas biblijos, arba vėliau anglo-saksų literatūra, bet tuomi tarpu visos pajėgos pasviro į sterbles bažnyčios, kuri vartojo numirusią kalbą. Nebuvo sukurstančio akstino.

Ažuot philozophų, svieto vaikų, dabar ir medicinoje užima vietą kuningai askėtai. Bent dalinai galima šnekėti apie vienuolių mediciną. Nestebėtina, kad medicina, antron eilėn pastatyta, patenka į mystikos atmosphėrą, į sritį lengvatikės, liaudinės empirijos. Krikščionys nekenčia mokslo kaipo pagonų padaro, ir bažnyčia sako jį ėsant velnio sėkla (Slg. Lucifer = šviesos nešėjas!). Jau pirmoje viduramžių pusėje vienuolių ar klėro medicina viršyjo svietiškių praktiką augštesnę, ir herniotomistai, lithotomistai, okulistai etc. kaipo žemesnėji profesija teužsiliko: tokiais yra Volksärzte pas germanus. Tad ir klėrui viršyjant medicinoje, nevisai dingo lajikų praktika: juk kultūrinės epokos neatsimaino kaip politika taip staigiai, katastrophingai. Dar ilgai žmonyse vaidenasi Romos ciesorių idėja, ir bent gyvenimo šešėlį dar vilkina mokyklos ciesorių įsteigtos: Romoj (Athėnaeum), Ravenna, Massilia, Autun (garsus mokytojas Eumelus, apie 300 m., gaudavęs algos dolerių

5500!), Burdigala, Trèves, Tolosa, Poitiers, Lugdunum, Narbo, Arelatė, Vienna, Besançon. Mokytojus skirdavo miestai, ir liuosuodavo nuo viešų pareigų (įkvartieravimo kareivių etc.). Pabaigoje 6-to amž. dauguma šitų mokyklų dingo, o jų vieton radosi vienuolynų ir kathėdrų mokyklos. Seniausia monastinė mokykla Vakaruose buvo Nismeše (Nemandus?), įsteigta šv. Castorijaus, vyskupo Asst'o 422 m. Veikiai kilo kitos: Lerens, Luxeuil, Fontenelle, Sithier, St. Medard etc.

Italijoje Ostgothai, sergėdami savo tautybę, vis-gi gerbė Romėnų kultūrą ir nelietė įstaigų viešojo gyvenimo. Theodorikis Didis palaikė ilgametinę taiką ir romėnų papročius administracijoje, dailose ir moksle; nors savo galybę rėmė gothais, kurie buvo kareiviais ir $^1/_3$ dalį žemės pasisavino, vis-gi jis globė romėnų teises ir įstaigas, trokšdamas tautas sutaikinti. Juk jo laikais atsižymėjo Kassiodoras, Boëthius[1]) ir Ennodius. Baigiantiės jo amžiui, rods dėliai relig. skirtumų įvyko nužiūrėjimai, Boëthius tapo nužudytas, ypačiai Byzantija sėjo nepasitikėjimą, ir galiaus tautiškas dualizmas privedė prie gothų žlūgimo ir prie sunkiausių laikų Italijoje.

Gothai buvo arijonais (nuo pusės 4-to amž.), turėjo išplėtotą kalbą (vyskupas Vulfila 318 — 388), tūli indomavosi phyzika ir astronomija, nors dauguma moksle regėjo pavojų. Theodorikio duktė Amalaswintha kalbėjo graikiškai ir latyniškai, sūnų savo Athalariką auklėjo Romos dailose (nors didikai ne grammatiko, o narsaus karaliaus tetroško!), ir jos vyliugingas pusbrolis Theodahad Platoną studijavo.

Tad suprantama bus, kodėl medicinos tvarka palikta tapo kaip buvo buvusi ciesorių laikais, kas matoma iš parėdymo apie teises ir tiesas Comitis archiatrorum. Romos augštojoje mokykloje (Valentiano III įsteigtoje) mokė oratores ir juris expositores, mokytojai buvo iždo apmokami, tai be abejo ir-gi gydytojų mokymas netapo sustabdytas. Dabar didėjo pareikalavimas latyniškų vertimų ir kompiliacijų (kaip pradėję buvo Caelius Aurelianus ir Cassius Felix); Boëthius (480 — 524) taip-gi atsižymėjo: De consolatione philosophiae parašė kalėdamas, išvertė Pythagorą, harmonijų tėvą, ir astronomiją Ptolemaijaus, arithmėtiką Nikomacho ir geometriją Euklidžio, Platono theologiją ir Aristotelio logiką, bei Archi-

[1]) Anicii Manlii Severini Boetii Philozophiae Consotationis Libri quinque.

mėdžio mechaniką. — Ypačiai įdomus yra Anthimius, iš Byzantiono išguitas gydytojas, atvykęs su Theodorikiu Italijon, kuris tūlą laiką kaipo Ostgothų pasiuntinys gyveno pas Frankų karalių Theoderikį (511 — 534), ir ten parašė Epistula de observatione ciborum, originalę diaitėtiką secundum praecepta auctorum medicinalium, pridėdamas ir-gi savus prityrimus. Be diaitėtikos, kartais prideda therapeutišką naudingumą tūlų valgių ar gėrimų, pvd. lašinius siūlo nuo kirminų, tetervieną nuo tryznos, miežių putrą (alfita s. fenea s. polenta), nuo febries, ryžius su ožkos pienu nuo dysentėrijos, ožkos ar avies pieną ir sviestą prasidedančioje džiovoje, migdolų pieną ar figas katarrhuose ir anginoje, cidonia vulgaris (kvitė) nuo tryznos etc. Išmintingą diaitą skaitydamas sveikatos pagrindu, jis perkrato visokiariopus valgomus daigtus, kaip va: duona, mėsa, lašiniai, midus, alus, vynas ant šaknų, vidujinės gyvulių dalys (uterus buvo skanėsiu senovėje!), paukščiai, kiaušiai, žuvys, austerės, šaknys ir žalisos, legumai ir visokiariopi miltai, pienas (šviežias ir šiltas phthizyje), sviestas, sūris etc. Jo veikalas šimtmečiais buvo vadovėliu rankose klėro ir vienuolių. — Taip-gi veterinorius Theomnėstas kako su Theoderikio armija į Italiją 488 m.; fragmentai jo rašinių užsilikę yra „Hippiatrikoje".

Sukritimas mokslų, senovės įstaigų, ir perėjimas į kunigų rankas įvyko 6-me amž. laike kovos gothų su byzantiškiais ir laike longobardų įsiveržimo ir apsisėdimo Italijoje, kada atsitiko „Justiniano pestis", žemės drebėjimai, vulkanų išsiveržimai, potvyniai, komėtos etc., badas ir visų suvargimas. Nebliko patraukimo prie mokslo, užsidegė religiškasai uolumas ir svajojanti askėzis. Longobardai viską mynė į dumblą, byzantiškiai gyventojus apleidė, liko vien priebėga prie Romos bažnyčios, persekiojamųjų globėjos. Ir mokslui užsilaikyti neliko kito kelio kaip pasiduoti globai bažnyčios, kuri juk nemėgo senovinio įpagonų mokslo: papa Gregoras Didis aiškiai pabrėžė, kad garbė Kristaus ir Jupiterio negali tekėti iš tos pačios burnos. Žmonės-gi bėgo bažnyčion sirgdami, kad kunigas pašlakstytų šv. vandeniu, ypačiai ten, kur buvo šventųjų relikvijos. Sveikatos ir išganymo laukta nuo antžemiškos apveizdos. Papa Felix IV (526 — 530) liepė pastatyti baziliką šv. Kosmui ir Damianui, kurie žmonėms patikriną pasveikimo viltį. Bažnyčios literatūra patvino medic. stebūklais, kokius šventieji pridirbę ėsą.

Med. raštijai gelbėti ėmėsi šv. Benedikto zokonas, ypačiai po to, kaip Kassiodoras buvo pasiūlęs vienuoliams globoti mokslą ir buvo nurodęs vertybę senos literatūros klėrui. Mat Benediktinai nuo pat pradžių buvo susidomėję ligonių slaugymu, tai medicina jiems pažinti ne buvo pro šalį, bent gaudama theūrgišką pobūdį (gydymas maldomis, apžadėjimais (conjuratio), exorcizmais).

529 m. Benediktas iš Nursijos (480 — 544) ant stataus kalno Kampanijoje, kur buvo stovėjęs Apollono dievnamis, Monte Cassino, pastatė savo kliošlorių. Regula s-ti Benedicti liepia kasdien užsiimti rankų darbu ir dvasiškų knygų skaitymu. Mokslo darbas vėliau įėjo į praktiką, kada Kassiodoro kliošlorius susidėjo su kliošloriais šv. Benedikto: tada tik Benediktinai virto vakarų Nestorijonais! Kassiodoras (480 — 573), valstybės vyras, 538 m. įsteigė kliošlorių Vivarium netolymais Squillacium'o su didoka bibliothėka; jis padarė kliošlorių nevien askėzies vieta, bet ir mokslo azyliumu, sakydamas, kad kodeksų nurašinėjimas yra gerbtinu rankų darbu.

Šv. Benediktas ligonių globimą siūlė savo vienuoliams; ypačiai pavedė globai „cellulario" nesveikus vaikus, vargšus, sako, jis pats daugelį pagydęs stebūklais, o Kassiodoras pasiūlė vienuoliams mediciną studijuoti, ir nurodė tinkamus med. autorius iš senovės savo encyklopėdijoje „Institutiones divinarum et saecularium lectionum". Jeigu, sako, nemokate graikiškai, tai vartokite vertimus latyniškus Dioskūridžio, Hipokračio ir Galėno, Caelių Aurėlianų ir t. t.

Tad imtasi nurašinėti, versti ir kompiliuoti senus med. autorius netik Monte Cassino, bet ir kituose vienuolynuose, ir vėliau praktikoje savo žinią taikinti begydant ligonius. Ankstybas ženklas tokio darbštumo tai Compendium medicinale Milano archivyskupo Benedikto Crispo († 725 m.), susidedantis iš 241 blogų hexamėtrų; ten aprašo gydomas galias įvairių augalų bent 26 ligose (a capite ad calcem) palei Pseudoplinių ir Dioskūridį.

Vienuoliai ir klėras dabar užpildė spragą, nelikus valstybinės globos vargšų, kurius seniau globojo archiatri populares, nors Italijoje dar vis buvo ir šiaip gerbtinų gydytojų svietiškių (pvd. pabaigoje 6-to amž. gydė ir mokė Romoje Aleksandras iš Tralleis (525 — 605): regimai dar buvo užsilikę seni atgarsiai rhėtorinių mokyklų lyg ugnelė pelenuose berusinti.

Su laiku ir-gi longobardai religiškai ir tautiškai su vietiniais gyventojais susiliejo, pilietybėje sulygėjo, ir ėmė tad kilti greta pirklybos ir žemdirbystės, taip-gi dailos ir mokslai. Kad gydytojus tuomet jau neskaitė prie „mokytų" (išėjusių vienuolynų mokyklas: trivium ir quadrivium), matosi iš longobardų kodekso 650 m. „Kas smogė žaizdas kitam, tas turi duoti slaugytoją ir taip-gi užmokėti atlyginimą gydytojui, sumoje paskirtoje mokytųjų žmonių". Kada Romoje (išskyrus dvasiškąją muziką) švietimas nupuolė ir barbaro-latyniškoji kalba užviešpatavo, tai Lukka, Milano, Pavia, Beneventum ir Salerno ėmė skilbti savo mokyklomis, mokytieji dvaruose buvo vaišinami, ir Paulus Diaconus (historikas) mokė Desiderijo dukterį Adelbergą, žmoną mokyto Salerno hercogo Arichio. Minimi esti ir gydytojai longobardai: Guidoald (727), Fredus (748), Leon (777) užrašuose Lukkos ir Pistojos, o pabaigoje 8-to amž. Ravėnnoje viešos laikomos buvo paskaitos apie Hippokratį ir Galėną. Kuomet Monte Cassino abatas Bertharius (857 — 884) paskelbė De innumeris remediorum utilitatibus ir De innumeris morbis, ženklas vienuolių darbštumo, tai iš tarp lajikų buvo rengiama summa medicinae kaip lyginai ir gildija medicinos atstovų.

Bėgyje 6-7 amž. atsirado kompiliacijos „Aurelius" apie akūtes ligas, o „Aesculapius" apie chroniškas, semtos iš dogmatinių ir methodiškų šaltinių. Vertimai-gi 5-8-to amž. tapo padaryti: Hippokračio (Aphorismai, Prognosticum, de diaeta in acut., de diaeta lib. I ir II, de hebdomadibus), Rupho, Galėno (Therap. ad Glauconėm = de curatione febr., Ars parva), Oreibasijo (Synopsis ir Euporista), svarbesniųjų veikalų Aleksandro iš Tralleis ir Dioskūridžio (su 500 paveikslų). Buvo vertimas okulistikos Dėmosthenio, bet yra dingęs.

Prie ankstyvų produkcijų priguli Epistula Hippocratis („Capsula eburnea"), Dynamidia (Hippocrates de virtutibus herbarum ir Hippocrates de cibis), Passionarius (ištraukos iš Galėno de locis affectis), pseudo-galėniškos de simplicibus ad Paternianum; Summa medicalis iš Monte Cassino 9-me amž. subloškimas laiško Vindiciano ad Pentadium (humoralė pathologija), pseudonymiški laiškai „Hippokračio", Galėno apie ūriną ir pulsą, Aurelius = Escolapius etc. (Quomodo visitare debes infirmum, deontologiškas fragmentas ten-gi randasi).

Hispanijoje nuo 5-to amž. įsiviešpatavo Visigothai, kuriems siaučiant, išnyko mokyklos (pvd. Korduboje) ir med. professija nusmuko į paprastą amatą. Skaudųs buvo jų įstatymai už sužeidimus, abortą, reikėdavo sudėti kauciją gydant ir sudaryti kontraktas, ir tokie drakoniški patvarkymai pančiojo praktiką, o leidė šundaktariams vešėti.

1. „Joks gydytojas tegul nesiima kraują leisti moterei nebūtyje jos giminaičių; jeigu jis taip padarys, užmokės 10 solidi (dol. 22.50) giminaičiams ar vyrui, nėsa gali atsitikti, kad kartais gali kokia klasta įvykti prie šitokios progos". Germanų kodeksuose (sališkis, ripuariškis, bavariškis) karnaliai nusižengimai buvo skaudžiai baudžiami. „Kas palyti ranką, žastą, ar krūtį mergos, buvo baudžiamas 15, 30, 35 solidi. Tarnas, patapęs intymiu su mergina kito, jeigu ji mirė nuo prigimtinio rezultato, buvo romyjamas". Kartais tą nekrikščionišką operaciją atlikdavo iš keršto kaip kad atsitikime Abelardo (kurį kastravo Heloizos draugai dėlto tik, kam ans mylėjo ją).

2. „Joks gydytojas nelankys ypatų pasodintų kalėjiman nebūtyje kalėjimo sargo, kad kalinys, iš baimės savo baudos, ne ieškotų priemonių mirties iš ano rankų".

3. „Jeigu kas pašaukė gydytoją pas ligonį ar gydyti žaizdai, tai gydytojas, apžiūrėjęs žaizdą arba pažinęs skaudėjimus, tuojau paims ligonį po nustatyta kaucija (statim sub certo placito cautione emissa infirmum suscipiet").

4. „Kada gydytojas paėmė ligonį po kaucija, jis turi aną pagydyti. Atsitikus mirčiai, jis nereikalaus sutarto užmokesnio, nė byla bus keliama dėliai to iš abiejų pusių (nec ulla inde utrique parti calumnia moveatur)".

5. „Jeigu gydytojas prašalino kataraktą (ypocisma) iš akies ir grąžina ligonį į jo pirmykštę sveikatą, jis gaus atlyginimo 5 solidus".

6. „Jeigu gydytojas pakenkia bajorui leisdamas kraują, užmokės 150 solidi. O jeigu ligonis mirtų, tai gydytojas turi būti atiduotas tuojau jo giminaičiams, kad jie pasielgtų kaip norėdami. Bet jeigu gydytojas užmušo ar nuskriaudė vergą, tai jis turi grąžinti tokios pat rūšies vergą".

7. „Jeigu gydytojas prisiėmė mokinį, jis privalo gauti mokesties 12 solidi".

8. „Niekas nesodins gydytoją kalėjiman be išklausymo, išskyrus žmogžudystės atsitikimą".

Paulius iš Meridos. Merida, romėnų Augusta Emerita, palei Guadianos upę. Čion ciesorius Augustas 25 m. pr. Kr. pasodino veteranus (emeriti); vėliau miestas tapo Lusitanijos sostapilė. Atiteko Maurams 713 m., ir galiaus prikergta tapo prie Kastilijos karalystės 1228 m. Dar yra ten daug romėnų liekanų (cirkas, teatras, maudynės etc.). Ten tai Paulius — natione Graecum, arte medicum, de Orientis partibus in Emeritensium urbem advenisse — buvo vyskupu 530—560 m. Jis nėščiai primiparai daręs laparotomiją, tur-būt tai būta extraūterinio nėštumo: mira subtilitate incisionem subtilem subtili cum ferramento fecit atque ipsum infantulum jam putridum membratim compadiatim abstraxit. Vyskupas prašomas vyro ir vienuolių operuoti sutiko po ilgo delsimo.

Vyskupas Masona iš Meridos įsteigė 580 m. didelę ligoninę ten pat sulig byzantiškių pavyzdžiu ar gal Nestorijonų, kurių daugelis čion buvo atsikraustę pas arijoniškus gothus. Gothams 586 m. virtus katalikais, Saragossoj, Toledo, Sevillėje atsirado klioštoriai turinti savus gydytojus. Bent iš dvasiškos mokyklos išėjo garsus vysk. Isidorius iš Sevillės ir veikė prasmėje Kassiodoro ir Gothų karaliaus Sisebuto, įsteigdamas didelę bibliothėką ir encyklopėdišką raštiją. Iš senos literatūros surinko viską, kas žinotina, į encyklopėdiją iš 20 knygų: Originum s. Etymologiarum libri XX. Tasai tad Isidorius Hispalensis (570 — 636), labai mokytas vyras, ir įtakingas mokytojas (raštais theol., philoz., philolog., gamtažiniško turinio): 4-toji knyga duoda medicinos peržvalgą pagal Caelių Aurėlianų (medic. interrog. et respons. libri); 11-toji apie kūno dalis, abortą etc. „De naturis rerum", kosmologiškai meteorologiškas raštas, tapo karaliaus Sisebuto įkvėptas, jam dedikuotas ir jo atsakytas poėtiškoje formoje; veikalas pašvęstas gamtažinijai, apie marus, — primena Lukrėtijų.

Visigothų forum iudicium karaliaus Kindaswintho (641 — 652) ir karaliaus Recceswintho (652—672) leidžia mokinties mediciną pas kitą gydytoją, kaip kad buvo senovėje; bet ten artificialis abortas gresė gydytojui netekimu regėjimo!

Frankų Ripuariu (pakraščiuose Rheino) ir Sališkių (palei Moselle, Maas ir Yssel) legislatūros skiria pareigas valstybės gydytojams, pvd. nustatyti mergystei, arbitracijoje kūną sužeidus, apipenėjus etc. Tai lyg pradžia valstybinės medicinos. Labai liūdna medicinos padėtis buvo Mėrovingų

laikais. Berods Chlodvigas ir Mėrovingai 6-to amž. įdomavosi romėnų apšvieta, scholoj palatinoj mokėsi didikų vaikai, buvo rhėtorai ir poėtai (pvd. Venantius Fortunatus); bet potam užeina kultūros žlugimas, ir Mėrovingai patys vos vardą pasirašyti bemoka! Fredegar (pirmoj pusėje 7-to amž.) ir Gręgoras iš Tours paliudyja nuopuolį gadynės. Pradžioj dar buvo archiatrijos — gydytojai Reoval, Marileif, Petrus, „kuris sėdėjo juokaudamas su majordomo Protadiju prie stalo šėtre vėlesnio Frankų karaliaus Theodorikio" (605 m.), leibarctas Palladius (5-me amž.). Reoval buvo mokęsi Byzantione (jis laimingai testicula ekstirpuodavęs). Kartais gydytojai kaipo žinovai buvo patraukiami teismo svarstymuose. Vėliau jau su gydytojais apsiėjo uršiai. Pats Marileif, nors „pirmas gydytojų karaliaus dvaro", prie karaliaus Chilperikio (561 — 584) gavo plėgų, neteko turto ir bažnyčiai atiduotas tapo verguvėn. — Epidėmijai 580 m. visoj šalyj siaučiant, Austrichildis rauplėmis užsikrėtė ir mirdama reikalavo, kad jos gydytojai Nicolaus ir Donatus už pabaudą taptų nukirsdinti, ką vyras, Burgundijos karalius Guntram (561 — 593) atliko ant jos kapo, pasityčiodamas, kad viešpati bent ne viena nueisianti į mirties karalijį. Liaudis tikėjo žaizdų sveikintojams, šventųjų stebūklams ir bažnytinei theūrgijai (ypačiai kada siautė pestis, dysentėrija, rauplės). Ir šarlatanams gerai vyko: Desidėrius iš Tours sakos mokąs stebūklus daryti, kits gydė palytėjimu rankos, kits maiše nešiojosi šakneles, kurmio dantis, meškų nagus, pelių kaulus etc. Apie stebūklus ir Frankų historiją rašė vysk. Gręgoras iš Tours (538—593). Bažnyčia gydė relikvijomis, maldomis, exorcizmais, net vaškinių žvakių nuodribas, žvakių knato pelenus bažn. lempų aliejų, karstakmenių dulkes ar imdavo vidun ar nešiojosi kaipo amulėtus. Ligoniai nakvojo bažnyčiose, kad per sapną juos šventieji pagydytų. Bet kartais kuningai liepdavo negerti alkoholinių gėralų, pagavėti, mat buvę kartais ir prityrusių kunigų medicinoje kaip Aurius ir Venantius.

Malonu matyti, kad ligoninės steigiamos buvo: Childebert I, karalius Paryzo (511 — 558) ir karalienė Ultrogothė, 542 m., įkūrė Hotel Dieu Lyons'e, pati Chlotaro I Radegundė — ligoninę Poitiers'e, taip-gi špitolės radosi Rheims'e ir Autun'e, 660 ir 691 m. Hotel Dieu Paryze. — Leprozariumai buvo Verdun'e, ir Metz'e.

Šalyje viešpatavo civilinės karės, vyliugystė, patižimas, klėras ir monachai paskendo nežinėje. Medicinos mokslui nebeliko vietos. Tik nelikus Mėrovingų ėmė kultūra augštyn kilti. Tą kilimą prirengė airių[1]) ir anglosaksų keliaujantieji monachai. Mat Airijoje, kurią Patricius sukrikšionino 440 m., ir vėliau Škotijoje, toli nuo kovų trukšmo, klioštoriuose stropųs monachai šalia askėzies užsiėmė rankų darbais, menu ir mokslu, rinko ir perrašinėjo senovės veikalus, ir net mokėjo graikiškąją kalbą. Tokiais centrais buvo Bangor ir Iona (ar Hy). Vallijos šiaurėje šv. Germanus įsteigė mokyklą Bangor-Iscoed'e, apie 435 m.; tojo sėbras Iltutus — Llanyltad'e (St. Iltad'e) Glamorganšir'e. Monastinės mokyklos tapo įsteigtos Jonoje (565), Landisfarne (635), Oxforde ir Cambridge (670), Peterborough (670), Whitby (675), Yarrow (678) etc. Iš Airijos ir Škotijos tūli vienuoliai nebijodami vargo nė pavojų leidžiasi į žemyną visur atgailą skelbdami ir klioštorius steigdami ir knygynus įrengdmi: Columbanus jaunesnysis — Bobbio (arti Pavios), šv. Gallus — St. Gallene (pradžioje 7-to amž.).

Anglijoje užplūdus piktams, anglams, saksams ir jūtams, pusėje 5-to amž., neliko krikščionybės, ir 6-me amž. čion varžytinėmis eina airiai su benediktinais, pasiųstais papos Gregoro D., 596 m.: Augustinus rūpinosi knygomis, nors vienuoliai ligai dar važinėjo į Airiją prasimokintų. Kanterburio archivysk. graikas Theodoras iš Tarso, Anglijos primas, atsiųstas papos Vitaliano 669 m.: medicinos mokytojas, kuris draudė vėnesekciją mėnuliui einant pilnyn († 690 m.), su abatu Hadrianu prie bažnyčių ir klioštorių Oxforde, Kanterburyj ir kitur stato mokyklas ir pagilina klasiškąjį klėro auklėjimą: išmokė daugelį graikų kalbos. Keleiviai ir piligrimai iš Romos parsivežinėjo rankraščius ir nurašinėjo juos Kent'e, Malsburyje, Yorke, Weremuthe ir Yarowe. 8-me amž. pas juos ėmė plaukti mokiniai iš visur netik įsigytų bažnytinių šviesų, bet ir mokslo, ypačiai arithmėtikos ir astronomijos.

Dabar ir anglosaksų monachai eina apaštalautų: Bonifacius Vokėje steigia klioštorius (paskutinį Fuldoje) ir mo-

[1]) Airiai turėjo savo Fili, tai lyg druidai pas gallus ar britus: jie buvo poėtai ir mokyti vyrai, kurie žinojo magiją ir divinaciją. Jie mokėję sugadinti neprieteliams veidą spaugais, kurius pagamindavę galingumu savo žodžio. Šv. Patrikas uždraudęs ėsą vieną-kitą jų divinacijos methodą.

kyklas, jis prisuokė Frankų bažnyčią papai pasiduoti; mirė kankintiniu pas Fryzus. Šv. Pirminius įsteigė kliošlorių Reichenau ir atsivežė iš tėviškės 50 knygų, kurias perrašinėdami monachai platino. Kad pas vokiečius tuomet būta gydytojų, liudyja alemannų codex: „Kaukolei ėsant perdurtai, taip kad smegenys matosi, ir gydytojas palyti smegenis plunksna ar zonda“... „Kada kojos būna nupiautos, jie vaikščiojo su stypliais“ — tai dirbtinos, artificialės kojos! — Airioškotai ir Anglosaksai monachai, be kitko, nepamiršo studijuoti mediciną ir praktikuoti, kaip ir jos literatūrą platinti. Juk iš Columbano, mokinusio agrikultūrą Bavarijoje (600), Instructio (IV) matosi, kad Airijos kliošlorinose mokino mediciną: quantis verberibus, quibus doloribus musicarum discentes imbuuntur! quantis fatigationibus vel quantis maeroribus medicorum discipuli vexantur! Legenda sako šv. Gallių stebūklingai pagydžius sergančią dukterį hercogo Cunzo. Tas mokinys šv. Culumbano, airys, įsteigė kliošlorių St. Gallen, 612 m., kuris auklėjo gydymui žoles savo darže (lilium, rosa, salvia, sisymbrium, ruta, cuminum, gladiola, lubestico, pulegium etc.) Savo rašte De laude virginitatis abatas Aldhelmas iš Malmesbury († 709 m.) sako, kad šalia arithm., geom., muzikos, astron., astrolog., mechanikos, ir medicina minima tarp studijų. Bonifacius laiškuose sako, kad Anglosaksų vienuolynuose randasi taipgi medicinos veikalai. Kad kliošlorininkams nevisur patiko med. studijos, duoda pavyzdį Bambergo MSS., rašytas 9-me amž., kur vienuolis dėl užsiėmimo medicina ginasi nuo priekaištų ir išmėtinėjimo kitų klėrikų, atsišaukdamas ant biblijos ir pavyzdžio apaštalo Luko ir gydytojavusių kankintinių. — Bėda Venerabilis (673 — 735), Wermouiho kliošloriaus presbyteris, veikale Historia ecclesiastica gentis Anglorum praneša apie epidėmijas, stebūklingus gydymus, ypačiai vyskupo St. John'o iš Beverley ir pabrėžia, kad šalia gydančių kuningų ir monachų (pvd. vysk. Tobias iš Ross) veikią liaudies gydytojai leeches (žaizdų ir odos gydytojai). Juk jau žinome, kad Theodoras iš Tarso rašė apie kraujo leidimą. „Elementa philosophiae“ plati encyklopėdija, daug gamtažinės, bet maža nuo Aristotelio skolintos phyziologijos. De minutione sanguinis sako, kokiomis dienomis patogu kraujas leisti, o kokiomis ne (dies Aegyptiaci). Bėde mokė: Birželyje, rytą, gavėdamas, gali gerti puoduką šalto vandens; taip pat Liepos m.; bet Spalyje, pasaldinimui kraujo, išvarymui akmens, ir pagy-

dymui plaučių, ažuot vandens, gerk pieną ožkos ar avies, ir dažnai nesimazgok; Vasaryje reikią šiltus prievilgus dėti prie kojų; Auguste nereikią šviežinties šaltame vandenyje, bet Sausyje reikią kūnas panardinti šiltan vandenin etc. Iš jo raštų dar minėtini: De natura rerum ir De temporibus. Komėtos jam buvo ženklais karių, audrų ir pestilencijų. Iš perkūnijų jis spėliojo meto ateitį.

Nors misionorių darbas yra nuopelningas, jis nebūtų pavykęs, jeigu Karolis D. (742—814), rector regni ir rector ecclesiae, nebūtų steigęs kathedrinių ir klioštorinių mokyklų, savo palocių padaręs mokslumo židiniu, paraginęs ir svietiškius ir klėrą mokytiesi sulig jo pavyzdžiu. Pakurstė jį prie to kelionė Italijon prieš longobardus ir susitikimas Romoje su Alkuinu iš Yorko (Eburacum), 781 m. Tasai Alkuin (735 — 804) plačius Karolio planus įvykino: prie schola palatina (dvaro akadėmijos) be jo kaipo pirmininko priklausė airiai Clemens ir Dungal, longobardai Paulus Diaconus ir Paulinus iš Aquilėjos, vizigothas Theodulf. Karolis pats mokėsi pas Alkuiną ir Petrą iš Pizos. Alkuinas įsteigė pavyzdingą klioštorinę mokyklą Toursse, kur per stropų kopijavimą įsigyta brangintinų rankraščių. Vis-gi šv. Martino klioštoriuje Tours medicina rodos tik 11-me amž. terado didesnį globojimą. Vardą gydytojai palei Loirę įsigyjo giesme De virtutibus herbarum Pseudo-Macerio, 2220 eilių hexamėtruose. Autoriumi buvo ar kanonikas Hugo iš St. Martins Tours'e (Hugo Turonensis) ar Hugo iš Lyons, ar Odo Magdunensis (Odo iš Meung palei Loirę apie 20 klm. žemiau Orleans). Giesmė sudėstyta panaudojant medic. ištraukas iš Pliniaus, Gargiliaus, „longobardiškojo" apdirbimo Dioskūridžio, ir Konstantino Afrikano, kuris pirmu kartu Alpių šiaurėje veikiančiu pasirodo. Knyga „Macer Floridus" tad apie 1100 m. palei Loirę susidarė, kada Salernoje literariški sparnai plasnoti buvo pradėję. — Varžytynėmis ėjo klioštorius Marmouthier', ant kito Loirės kranto, kur 11-me amž. skilbo Jean le Sourd, Raoul Leclerc, Telbert, Guillaume Firmat. — Be grammatiškų ir logiškų studijų kathėdralėse mokyklose nuo 806 m. Alkuinas dėjo svarbą taip-gi ant medicinos mokymo. Viename posme jo eilių juokaujant sakoma:

Accurrunt medici mox Hippocratica secta
Hic venas fundit, herbas hic miscet in olla,
Ille coquit pultes, alter sed pocula praefert

Et tamen, o medici, cunctos impendite gratis
Ut manibus vestris adsit benedictio Christi.

Kraujo leidimas, kataplasmai, gyduolių gėrimai viešpatavo, manyta hippokratinėje dvasioje.

Savo Thionvillės Capitulare 805 m. de medicinali arte ut infantes hanc discere mittantur liepia netik skaityti med. knygas ir med. žoles studijuoti, bet ir praktiškais pratimais užsiimti. O Capitulare 813 m. jis kreipiasi prieš gydymo prietarus ir kuningams po bauda uždraudžia paskutinio šv. patepimo aliejų gydymui ar žavėjimui davinėti. (St. Gallus ir St. Pirminius jau anksčiau, nors be pasekmės, perspėjo, kad votyvinės dovanos už gydymą (kaip kūno dalių pamėgdžiojimai) pagoniškų įpročių atsiduodą). Vienu jo leibarctu buvo Wintarus, o kitu žydas Abdul Faradž. Ciesorius savo knygyne turėjo Sereno Sammonico knygą. Ciesoriaus daržai ir klioštoriaus daržai davė progos studijuoti botaniką ir pharmakologiją. Capitulare de villis sako, kad jo daržuose auginę 73 med. žoles, pvd. rheum rhaponticum, erythraea, centaureum, squilla, levisticum etc.

Ir Karoliui mirus, nežiūrint valstybės skilimo ir naminių vaidų, mokslas nežlūgo mokyklose, radosi vis naujų židinių: Poitiers, Marmoutiers, Soissons. Luxeuli, Rheims, Fleury, Osnabrück, Corvey. Ir Italijoje sulig Capitularu Lotharo 824 m. dygo mokyklos, o ypačiai Vokėje vešėjo Fulda, Reichenau, St. Gallen. Mokslas apglėbė septem artes liberales sulig planu Martiano Capellos, neoplatoniko 4-to amž. (allegorijoje de nuptiis Philologiae et Merkurii): trivium (gram., dialec., rhetor.) ir quadrivium (arith., geom., astr., muzika). Žinoma, mokymas perimtas theologijos kvapu.

Kad nuo 9-to amž. Frankų zokonų mokyklose mediciną mokino, liudija Alkuino mokinys, primus praeceptor Germaniae, Maxentius Hrabanus Maurus rašte de clericorum institutione, ir Physika s. de universo randa vietelę taip-gi medicinai. Tas Hrabanus Maurus (774 — 856) iš Mainzo, į kuningus tėvų nuskirtas, mokėsi pas benediktinus Fuldoje, paskui pas Alkuiną Tours'e, ir buvo jo numylėtu mokiniu, už tai ir pramintas Maurus (kaip šv. Benedikto mokinys). Mokytojavo Fuldoje, vėliau ten abatavo (822 — 842), ir galiaus archivyskupu buvo Mainzo (847 — 856). Kaipo steigėjas vok. mokyklų, globėjas vok. kalbos ir klasikų, jis daug pagarbos užsipelnęs yra. Be theologiškų raštų, jo encyklopėdija Phy-

sica s. de universo, 22 knygose, kur pradeda Dievu ir baigia akmeniu, aprašo žmogų ir jo dalis, apie ainius, abortą, ligas ir gydymą. Phyziologiškų žinių randasi rašte de anima, kur teisingai pasakyta: recte credendum est animam in vertice sedem habere. Apie kūno dalis kalbant, pridėti vardai vokiški paaiškinimui. Jis bandė pamokslus sakyti vokiškai. Stengėsi įvesti graikų kalbą Vakaruose.

Medicina skaitėsi dalimi „Physikos" (arith., astron., astrol., mechan., medicina, geom., muzika), ir klėrikai medikai turėjo skaityti mediciniškus autorius ir pratimus turėti: rinkti žoles, ruošti vaistus, ir ligonius globoti. Vienok jau Regensburgo Synodas 877 m. sako: Leges et physicam non studeant sacerdotes!

Kaip žolės auginamos buvo kliošlorių daržuose, parodo, „Hortulus" Walahfrido Strabo („Žvairakio") iš Švabijos, poėtingo ir mokyto vyro, abato kliošloriaus Reichenau (807 — 849), įsteigto per Karolį Martellį 714 m. palei Konstancijos ežerą. Hortulus iš 444 hexamėtrų turi kiek medic. ženklumo: apdainuoja 23 gydomas žoles: salvia, ruta, abrotanum, cucurbita, pepones, absinthium, marrubium, feniculum, gladiola, libysticum, cerefolium, lilium, papaver, sclarea, mentha, pulegium, apium, betonica, agrimonia, ambrosia, nepeta, raphanus, rosa. Therapeutiški pažymėjimai sulig senovės modeliais. Hortulus buvo mylimas viduramžiuose, o ir humanistų.

Žinias savo suvartojo infirmarijose ir kliošlorių špitolėse (svečiams), bet ir už kliošloriaus sienų globos reikalaujantiems. (Rastas trobesių planas kliošloriaus St. Gallen iš 9-to amž.: grinčia ligoniams, gyvenimai vyr. ir žem. gydytojams, maudynės, grinčia kraujui leisti, grinčia traidinti, žolių grinčia (armarium pigmentorium); daržas žolėms auginti). Iš svetur reikalingus vaistus parveždavo iš Italijos grįžtantieji pirkliai.

Kaipo gydytojas pagarsėjo: Notker, Piperis Granum, Pfefferkorn — doctor, pictor, medicus, — didelis mokslinčius savo amžiaus (muzikas, astronomas, mathėmatikas, poėtas ir theologas, mokėjo graikų ir latynų kalbas). Diagnozį darė iš ūrinos stebėjimų (Anekdotas pasakojamas esti apie hercogą Heinrikį Bavarijos, kuris jam nusiuntęs buvo nėščios mergos ūriną, ažuot savosios, ir gavo atsakymą, kad už 30 dienų hercogas gimdys ir sūnų dės prie krūtinės). Iš kraujo kvapo jis spėdavęs rauplių antkritį.

Iš daugybės klėro praktikavusio mediciną tame laikmetyje, nors jų nuopelnai maži, ir tai tik pharmakologijoje, reikia paminėti kaipo tiltą tarp senovinės medicinos ir med. viduramžių:

Wigbert iš Hildesheim, vyskupas (880).

Thiedegg iš Corvey, Prahos vyskupas, leibarctas hercogo Boleslavo Bohėmijos († 1017 m.).

Vysk. Bernword iš Hildesheim († 1022 m.).

Hugo, abatas St. Denys.

Dido, abatas Sens ir gydytojas šv. Liudviko.

Sigoald, abatas Epternac.

Derold, vysk. Amiens († 946 m.), in arte medicinae peritissimus.

Ursus, gydytojas papos Nicolai I.

Campo, vienuolis klioštoriaus Tarfa Italijoje.

Jonas iš Ravennos.

Milo, archivyskupas Benevento.

Įdomus, gale 9-to amž. Codex Bruxellensis, kuriame randasi tekstas Moschiono, ir iš senovės paeinančios illiustracijos — paveikslai gemalo pozicijų. Retkarčiais užtinki chronikose lajïką — gydytoją, pvd. Halberštadte 1180 — 1183 m. gydytoju buvo Rodgerus Physicus, gal kaip-kur buvo gydytojai iš Italijos nutūpę. Ypačiai bloga buvo su chirurgija. Austrijos hercogas Leopoldas V per Kalėdas 1194 m. nukrito nuo arklio ir nusilaužė blauzdikaulį. Gydytojai gydė plėstrais ir vaistais, iki gangrėna prisimetė. Ligonis prašė operuoti, bet jie nedrįso, tad hercogas paėmęs karės skliūtą padėjo ant kinkos ir liepė tarnui su kuju mušti. Po trijų smugių koja nukrito šalin. Tad jau gydytojai ėmėsi darbo, bet ant rytojaus hercogas numirė. — Markgrovas Dedo iš Rochlitz 1190 m. turėjo lydėti ciesorių Heinrikį VI į Apūliją, bet nutukęs būdamas jis bijojo klimato ir kelionės sunkenybių. Pašauktas gydytojas perskriodė jam pilvą, kad prašalinus taukus. Žinoma pasėkos greitai pasirodė: grovas mirė.

10-me amž. Prancūzijos bažnyčių ir klioštorių mokyklos ima viršyti kitų šalių mokyklas, ir ten geri dvas. mokytojai medicinos ypačiai Chartres'e. Šitoji mokykla jau 8-me ir 9-me amž. buvo ženkli, turėjo med. rankraščių, latyniškus vertimus Galėno ir Oreibasijo. Čion mokė Heribrand pharmakologiją, botaniką ir chirurgiją. Kitu Chartrų

žiburiu buvo Fulbert, mokinys Gilberto. Pas Heribrandą mokėsi historikas Richerus, 991 m. polyhistoras Gerbert (950 — 1003) viršyjo kitus pažinčia klasiškosios literatūros, bet ir math., astron. ir mechanikos. Pakurstė jį prie gamtamokslio jo buvojimas hispaniškoje provincijoje, kur arabų kultūra vyravo. Jis mokė Rheims'e. Buvo auklėtoju Ottono III ir per tąjį tapo papa Sylvestru II pakylėtas. Stebino savo phyziko-chėmiškomis klastomis, už tai jį vadindavo Švarzkünstleriu, juodaknygininku, kuris su velniu susižinąs. Jis gerai pažinojo mediciną, nors praktika neužsiėmė (jam žinomas buvo ir okulisto Dėmosthenio veikalas, Celsus etc.).

Krikščionių labdarybė siekia laikų krikščionybės įsteigimo; pirmiausiai ji palyti savus narius varge, o labiau ligoje. Priežiūros urėdas duotas tapo diakonams, subdiakonams ir diakonisėms, vėliau-gi našlėms. Veikiai tie globėjai, ypač diakonai, patvirko, užsitraukė „karnales" ligas, ir tad atsirado įstaigos vargšų ir ligonių globojimui. Bet ir čion „parabolani" (Aleksandreijoje laike marų Gallièno (253—268) atsiradę, nors officialiai minimi tik 415 m.) virto sargais vaidingų vyskupų ir kėlė jeibius; jų skaičius tapo aprėžtas. Be to, buvo dievoti žmonės, kurie dėl dūšios išganymo, pasišventę buvo ligotųjų globojimui: jie kartais bučiuodavo net neplautas kojas purvinų elgėtų. Monachai Rytuose radosi apie 300 m., o vakaruose dar vėliau; tai jie patapo tolygių įstaigų vedėjais. Po kryžeivijų radosi slaugytojų brolijos: Broliai šv. Antano, Beguinės ir Beghardai, Juodos Seserys, Lollhardai, Lazaristai, Hospitalninkai (Sesers šv. Elzbietos, Broliai šv. Dvasios etc.), Broliai ir Seserys Labdarybės, Ricieriai šv. Jono, Vokiškasai Zokonas etc.

Įstaigos „Xenodochia" vargšams, našlaičiams, keleiviams etc. steigiamos buvo prie bažnyčių, vienuolynų, pvd. benediktinų. Tokias įstaigas steigė Konstantinas II (337—361) Konstantinopolyje, šv. Basilius (370 m.) Kaisareijoje, Justinianas ir Alexius I (1081—1118, našlaičių asyliumas). Hospitaliai — St. Denis (825), ir Didis šv. Bernardas (įsteigtas 980 m.). „Seelbäder" maudynės dovanai ligoniams, kur „Seelšvestern" patarnaudavo ir kartais net sexualėmis ligomis apsirgdavo,— tai buvo priežastimi šitų įstaigų uždarymo. Čion priklauso taip-gi Pagailos Namai (Elendshäuser), Nosokomia paliuosuotiems vergams, Nestorijonų nosokomia, o po kryžeivijų globojimui raupsuotųjų: špitolės šv. Dvasios (Guteleut-

häuser, Siechenhäuser). Čion priklauso ir *lėprotikų špitolės* (13-me amž. jų net buvę 19000!).

Visos tos įstaigos stovėjo po bažnyčios vada, tik retai kur po vada gydytojų. Nuo 6-to amž. Vakaruose medicina atiteko bažnyčios tarnams, ypačiai vienuoliams, kurie skaitė save mokslinčiais, kada mokėjo raštą paskaityti. Tūli kliošloriai turėjo atdalas dėl savų „medikų". Paprastai gydymui kuningai vartodavo maldas, uždėjimą rankų, exorcus, žiedus ir amulėtus su šv. symboliais, šv. aliejus, kaulus ir tolygias relikvijas, užžadėjimus, žegnojimus, pašventintas žoles ir druską, ypatingus šventuosius žaizdoms, dantų gėlai, nuodams (nuodijimai būdavo tankųs, praktikuojami net su užnuodyta hostija!) etc. Liga jų akyse buvo Dievo pabauda ar velnio aplankai, aštrios ligos — tai rezultatas nuodų, epidėmijos — tai nuo šaltinių užnuodijimo (primetamo žydams!). Apiplėšimai, ištvirkimas ir t. t. pačiai bažnyčiai nusibodo, ir praktiką bei mokymąsi medicinos uždraudė kuningams konciliumai Rheims'o 1131, Laterano 1139, Montpellier 1162, Tours 1163, Paris 1212 m. ir antrasai Laterano 1215 m. Galiaus ir žemesniems vienuoliams deginimą ir piaustymą (chirurgija) uždraudė konciliumas Le Mans 1247 m., pagrindu: „bažnyčia vengia kraujo liejimą"...

Anglijoje galop 9-to amž., po vargų su Danų antpuoliais, *Alfredas* D. pakėlė nacionalę anglosaksų literatūrą ir mediciną. Pats karalius išvertė historiškus veikalus Orosijaus ir Bėdos, Gregoro iš Tours, Boethijaus. Jo laikais išversta Apulėjus, Sextus Placitus, o pirmoj pusėje 10-to amž. atsirado *Leechbook* anglosaksų kalboj gydytojo *Bald'o* (Bald habet hunc librum, Cild quem conscribere jussit): žinios iš senų knygų ir savi prityrimai (infusai, dekoktai, miešiniai su pienu ar medum, pulveres, mostys, plėstrai, garo maudynės, klistyrai (per ragą daviami)). Thėriakas nežinomas anglosaksams. Nėra pulso ar ūrinos stebėjimų. Žolių daug naminių, viršyja simplicia su primityviu prirengimu. Taip-pat užžadėjimai, amulėtai, symboliški veiksmai etc. Chirurgija silpnoka (žaizdų ir fraktūrų gydymas, skarifikacijos, taurės, kautėrizacija, kraujaleidis, amputacija gangrenuotų narių etc.): incizija jaknų abscesso, zuikio lūpos operacija ar jo daromos, abejotina. Būrimų knyga tai *Lacnuga*. Anglosaksų literatūra plėtojosi iki pusei 12-tojo amžiaus.

Be Bald'o su jo laeceboc = leechbook, pas anglosaksus dar minimi kraujaleidžiai *Cild*, *Oxa*, *Dun*. Bėda mini krau-

įaleidį Cynifrid (Cyneferth), kuris atidaręs tumorą (abscessą) karalienei ir abatei Aetheldryth, 679 m. Kad jie ne vien mostis, pridėčkus, plasterius vartojo, matome iš ištraukos: „Nuo zuikio lūpos, svarą mastikos susmulkintos, pridėk kiaušio baltymą, ir sumaišyk kaip maišai cinoberį (raudoną dažyvę): peiliu nupiauk nevykusius kraštus lūpos, stipriai susiūk su šilku, tad tepk viduj ir iš lauko su mosčia, pirma negu šilkas suges. Jeigu krūvon susitraukia, pataisyk ranka. Tepk vėl veikiai".

Macer Floridus rašė De virtutibus herbarum poėmą (77 žolių gydančioji galia aprašyta), kuri ilgai skilbo viduramžiuose, o kurią priskaito Odo Magdunensis iš Meudon palei Loirę arba cistersui Odo iš Morimunt Burgundijoje (Murmundensis, † 1161). Versta į daug kalbų (daniškai, vok., hebraiškai) ir komentuota. Šaltiniais yra Plinius, Dioskūridės, Oreibasius, Gargilius Martialis, Palladius, Isidorus Hispalensis etc. ir Hortulus Walahfrido Strabo. Poėtiškai darbas menkos vertės.

Marbodus (g. 1035) buvo mokytoju Anjou 1065—1081, ir ten rašė apie 60 brangakmenių gydančią galią poėmoje iš 734 hexamėtrų ir mirė vyskupu Rennes 1123 m. Lapidarius (de lapidibus pretiosis, liber lapidum s. de gemmis) verstas francūziškai, itališkai, daniškai ir hebraiškai. Šaltiniais jam buvo: Isidoro iš Sevillės Etymologiae, Solinus, orphiškas veikalas Lithica, ir veikalas arabų karaliaus Evax'o (bene akmenų žinovo Damigerono). Lapidarius buvo labai mėgiamas viduramžiuose. Akmenims priskaitomos stebėtinos galios: mediciniškos, phyziškos, magiškos ir antgamtiškos. Lapidarius Marbodo, The bestiary Philippo de Thaun, kaip ir Phyziologus priguli vienon grupėn symbolistiško gamtos įvertinimo.

Hildegarde (1098—1179), nuo 1147 m. abatė konvento Ruppertsberg, netoli Bingen (todėl de Pingua vadinama), garsėjo kaipo gydytoja ir naturalistė, paliko „Physica" arba liber simplicis medicinae. Aprašo gydančią galią augalų, akmenų, žuvų, paukščių, žindžių, šliaužlių, metalų; tai kompendium liaudinės medicinos; mysticizmas ypačiai knygoje de lapidibus atsižymi. Paminėtini nurodymai nėščioms ir gimdyvėms ir kaip reikia sumažinti lyties geidulys. Vaistų formos: gėralas (žalias ar virtas, viralas dažnai, „luterdranc" iš medaus, vyno ir žolių), skanėsiai, pyragėliai, pulverės, mostys, plėstrai, ir pridėčkai.

Causae (= morbi) et curae arba Liber compo-

sitae medicinae apie priežastis, žymes ir gydymą ligų humoralpathologišku atžvilgiu. Vaistai daugiau liaudiniai ir iš augalų karalijos. Hildegardė rekomendavo, be kitų vokiškų populiarių vaistų, silkę gydymui niežų, paparčį nuo velnio klastų, uodų pelenus nuo išbėrimų, vandeninę mėtą nuo asthmos, ir sako daugelį pagydžiusi stebūklais. Gyduoles ji kitaip priruošdavo negu senovės graikai: vaistus apipildavo miltais, padarydavo pampuškas ir valgydavo.. Įdomu, kad kaip Vitruvius ir Plinius, taip Hildegardė deda svarbą virinimui geriamojo vandens. Iš jos veikalų minėtini: Subtilitatum diversarum naturarum creaturarum libri novem arba liber simplicis medicinae 1151 m. — Liber vitae meritorum, 1158 m. — Liber Scivias simplicis hominis, 1141 m. — Liber divinorum operum, 1163 m. Nuo 8-tų metų auklėjama klioštoriuje, įsteigė moterų klioštorių ant Rupertsbergo, ir veikė kaipo jo abatė. Tik nuo 43 metų įsigijo platesnę žiniją, ir rašė mystiškai theologiškus raštus; silpna kūnu, ji daug keliavo, su kiltais žmonėmis susirašinėjo ir skaitėsi žynė.

Vis-gi medicina to laikmečio menka, ramstosi receptų knygomis Sereno Samoniko ir Pseudo-Apulėjaus, trūko savistovaus stebėjimo ir tyrimo, tai vienuolių dievotas ligonių globojimas, labiau tikėta bažnyčios stebūklams ar liaudies vaistams su mystiškomis, theurgiškomis procedūromis. Viešpatauja bažnytinė mintis, nuo žemės dangun nusikreipusi. Savistoviau laikytasi architektūroj, mechanikoje ir chėmijoje (dažyme). Mėgiama allegorija, pvd. iš krikšč.-alexandr. laikų Physiologus, kur žvėrys perstatomi kaipo pavyzdžiai tūlų dorybių ir nedorybių.

Dvasioj sergantieji skaitomi apsėstais velnio, gydomi exorcismais; juos matai nupieštus paveiksluose tūlų senų bažnyčių (pvd. Goldbache; slg. Codex Egberti iš 10-to amž.).

Lėprotikai iš bendruomenės išmesti, mirusiais paskelbti (Pipin 757 m., Karolis D. 786 m.), gyvena iš labdarybės. Jau 736 m. šv. Otmar renka juos į leprosarium (hospitiolum ad suscipiendos leprosos) pas St. Gallen. Jie nešiojasi pučiamą ragą, kad pranešus savo prisiartinimą renkant išmaldas („Hornbrüder"). Leprosaria stovi po dvasiškių priežiūra, ypačiai vėliau jais Lazaristai rūpinasi.

Francijoje Gregor iš Tours jau 6-me amž. mini Maladrėrijas, Italijoje (kur 7-me amž. karalius Rothari įsakė atskirti leprotikus) buvo lazaretti, Vokėje — Siechenhäuser, Gutleut-

häuser. Valsčiuose būdavo mansiones, stellae, cucurbitae — „laukinės grinčios“.

Italijoje ir Francijoje radosi 11-me amž. įstaigos dėl sergančių nuo Ignis Sacer, epidėmiško ergotismo, ir stovėjo po vada brolijos šv. Antano.

Žydai. Be vienuolių praktikų, pirmoj viduramžių pusėje buvo daug žydų gydytojų, išauklėtų Aleksandreijoje, o vėliau arabų mokyklose. Buvo ir arabų gydytojų. Almoravidų ir Almohadų fanatizmas išgujo daugybes žydų iš Hispanijos į kaimynų krikščionių valstybes, toliau į pietų Italiją, Siciliją ir pietų Franciją. Princai, net papos, turėdavo tokius gydytojus, nors nuo Decretum Gratiani, Theodosiaus II (408—450) laikų fanatikai žydus įstatymais išmetė iš valstybės ir miestų urėdų, dėlto kad jie nukryžiavoję Išganytoją. Ar juos versdavo nešioti geltoną lopą ant drapanos, kaip kitus žydus, nėra pasakyta, nors spėjama, kad taip. Ant žydų verčiama buvo visokios nelaimės. Apakęs Leonast iš Bourges, per stebuklą šv. Martino Tours'e praregėjęs, vėl apako, kada žydas gydytojas jam ant pečių pastatė taures!..— Karolis D. siunčia žydą gydytoją Abul Faradš su pasiuntinybe pas Bagdado kaliphą. — Liudvikas Dievotasai ir jo sūnus Karolis Plikagalvis turėjo leibarctu žydą Zedekia, kuris dėl savo žinijos skaitėsi raganium; Karoliui Pl. mirus kaltino, būk ans apipenėjęs savo poną, bet nebaudė — regimai skundimas neteisus. Fuldos annalės sako, kad Karolis dissinteriae morbo correptus cum magna periit tristitia. — Archivyskupai ir kiti didikai turėdavo žydus gydytojus (Aronius, Regesten zur Gesch. d. Juden). Italijos žydas Sabbatai ben Abraham, Donnolo vadinamas, iš Orios pas Otranto (913 — 965) su šeima paimtas arabų nelaisvėn 925 m., pasiliuosavęs jis mokėsi mediciną ir astrologiją, turėjo gerą vardą kaipo praktikas pietų Italijoje. Jo antidotarium hebrajų kalboje turi 120 (labiau augalinių) vaistų su pamokymais ruošti medikamentus, mostis ir plėstrus. Be talmudiškų preparatų, dauguma materios medikos imta iš graiko-romėnų.

Archivysk. Bruno iš Trier (1102 — 1124) turėjo gydytoju mokytą žydą Josua, kurį ėsąs apkrikštyjęs. — Lüttiche 1138 m. gyvenantis gydytojas Moses buvęs hierarchų konsultuojamas. Prahoje 12-me amž. praktika beveik tik žydų rankose buvo.

Tad atsiduriame vėl Italijoje, kur 9-me amž. klėras kaipo gydytojai atsižymėjo, ypačiai vienuoliai iš Monte Cassino,

kurių bibliothėkoje buvo daug rinkinių ir latyn. vertimų hippokratiškų ir galėniškų veikalų, Pauliaus Aiginiečio, Apulėjaus, „Aesculapius", liber Aurelii de oculis etc.

Bet jau ateina laikas, kur svietiškiai išeina aikštėn ir nuo jų priguli medicinos ateitis. Salerno čion sulošia svarbų vaidmenį, nes čion medicina nusikrato ilgą jos globojimą per bažnyčią ir monachus.

9. Monte Cassino ir Salerno.

Klioštoriuje Monte Cassino, sulig Kassiodoro patarimu, buvo tarp kitko ir medicina mokoma žodžiu bei raštu; pvd. tokiu mokytoju buvo abatas Bertharius († 884). Mokykla vis-gi buvo labiau praktikos, nors ir-gi stebūklingi gydymai ten vaidino žymų vaidmenį. Pasižymėjo taip-gi abatas Alphanus I, vėliau Salerno archivyskupas (1085), kuris dar prieš apleisdamas Monte Cassino (1058) ėsąs išvertęs vyskupo Nemėsio Περὶ φύσεως ἀνθρώπου (apie žmogaus prigimtį) latyniškai De quatuor elementis corporis humani, de unione corporis et animae, ir Desidėrius (g. 1027 Monte Cassino, tapo papa vardu Victor III, 1086), kuris paliko, „keturiąs knygas apie stebūklingus šv. Benedikto gydymus" ir įsteigė ligoninę, kurią padidino jo papėdininkas Odorisius. Čion vienuoliai iš svetur vyko studijuotų, o kilti ligoniai gydytųsi; pvd. ciesorius Heinrikis II, karalius Bavarijos (972 — 1024), kuriam miegant pats šv. Benediktas prisivaideno ir lithotomija išėmė akmenį, įdėjo imperatoriui į ranką, ir galiaus užgydė žaizdą!..

Garsiausias-gi čion vienuolis Constantinus Africanus (1018 — 1087) iš Karthagėnos, kuris įvesdino arabų mokslą Italijon. Jis mokėsi Kaïro mečetyje, rytuose daug keliavo, ir šaukiamas buvo Orientis et Occidentis doctor. Trumpą laiką sekretoriavęs pas hercogą Robertą Guiskardą Sicilijoje, po 1070 m. nuėjo vienuoliautų į Monte Cassino, kur mokslą glamonintis longobardiškas kuningaikštis Guaifer (Gauferius), besivadinantis abatu Desidėriju, vėliau papa Victor III, Konstantiną draugingai priėmė ir suteikė liuosą laiką mokslui plėsti. Konstantinas mokėjo arabiškai, latyniškai ir graikiškai.

Po ilgo — 40 metų — užsilaikymo Rytuose, Konstantinas sugrįžo į Karthagėną, bet ten dėl savo mokslumo nuožiūron

patekęs, nuo persekiojimo bėgo pas Normanų hercogą Robertą Guiskardą Sicilijon, kuris 1071 m. atėmė Palermo nuo Saracėnų, o 1077 m. apgulęs laikė Salerno ir įėmė. Tur-būt Konstantinas jau tuomet gyveno vienuolyne Monte Cassino ir vertė arabų gydytojų raštus. Avicennos († 1037) veikalai jam žinomi nebuvo, o tiktai muslimiškieji gydytojai ʿAli Abbâs ir ibn al-Džazzar iš 10-to amž., bei Isaak Judaeus.

Konstantinas davė vakarų gydytojams 2 philozophišku raštu apie definicijas (fragmentariškai) ir elementus žydo Išako, ir tojo veikalus apie ūriną, febres, ir visatiną bei specialę diaitėtiką.

Mažesnius raštus suruošė apie maršumą, melancholiją (palei Išaq ibn ʿAmran), „de coitu" priemigą — matomai dalykas patiko vienuoliams, — skrandį (dalinai iš Abū Džafar Achmed ibn al-Džazzaro, kuriam priklauso ir pseudo-konstantiniškas „Viaticum" Zad el-Mosafer'io), specialę pathologiją ir therapiją iš medicinos Islamo, theorėtišką, ir praktišką mediciną 20 knygų Pantegni, Khitaab el-Maliki, „Pantechnė" ʿAli ibn al-Abbâs'o. — Be to, jo versti yra Hippokračio Aphorismai su Galėno kommentaru. Prognostika ir elgesis šarpiose ligose su Galėno kommentarais; τέχνη ἰατρική ir θεραπευτικὴ μέθοδος; Galėno therapeutiški raštai Mikrotechnė su kommentaru ibn Ridwan'o ir Megatechnė (Tegni ir Megategni). Be to, įvadas Hunaino („Johannitius") į technę Galėno, veikalas ūrinos ir pulso Theophiliaus Philarėto, ir liber de oculis Hunaino (Vakarai jau turėjo, nors mažai žinomą, Dėmosthėnio Philalečio „ophthalmicus").

Savo jis nieko nesudėstė, bet vertimais Konstantinas buvo Vakarams be galo svarbus žmogus; už tai jį Cassino kliošlorinė chronika teisingai vadina: Magister orientis et occidentis novusque effulgens Hippocrates. Nė Rhazio, nė Avicennos jis negrybštelėjo, o Galėnizmą Vakaruose pasodino į balną.

Konstantino rinkinys mažų veikalų Hippokračio, Galėno ir Theophiliaus Philarėčio kaipo „Articella" buvo informacijos šaltiniu iki 16-to amž., o mokyme „artis medicinae" turėjo tiesiog kanoniško ženklumo, pvd. Paryze. Žodį „variola" jis pritaikė rauplėms, nors tą žodį ėmęs buvo vartoti Marius iš Avenches 6-me amž. Konstantino-gi mokinys Atto ar Hetto tuos nelabai vykusius vertimus sudėstė į dar blogesnes romaniškas eiles.

Veikiai Monte Cassino garbė ima dilti, o vardas Salerno skilbti, ir ten mokyklą jau 12-me amž. vokiečių poėtai giria ėsant geriausia; vis-gi nuo pusės 13-tojo amž. ir toji smunka[1]).

Salerno pas romėnus jau 200 m. pr. Kr. gražios padėties ir klimato dėliai garsėjo kaipo sveikatos rezortas (Horatius, Ep. I, 15) ir lenktyniavo su Baiae, ir ten tur-būt gydytojai mokytojavo. Krikščionybei įsivyravus, į Salerno keliaudavo piligrimai, nes kathėdroje buvo kaulai ir kitos relikvijos šv. Mato (Matthaeus) ir dar 3 šventųjų: Thėklės, Suzannos ir Archelaïes. Pas tuos kaulus ir pas Medici Salernitani lankėsi Verduno vyskupas Adalberon 984 m., nors be naudos; taip-gi Monte Cassino abatas Desidėrius (vėliau papa Victror III, aplink 1050), hercogo Guiskardo sūnus Bohemundas ir Vilimo Pergalingojo sūnus Robertas, pastarudu kad pasigydžius nuo žaizdų karėje įsigytų. Ten anksti benediktinai įsteigė vienuolyną, o Karolis D. 802 m. įsteigė mokyklą. Kada vėliau (1075) pietinė Italija atiteko normanams, tai šalia Salerno medicinos garsėjo mokyklos Amalfi (Normanų jurisprudencija) ir Neapolyje (graiko-italų įstatymai). Salerno buvo Collegium Hippokraticum, o nuo 11-to amž. jau arabų gydytojai buvo studijuojami, ir galiaus miestas įgijo vardą Civitas Hippocratika, kur mokiniai ir mokytojai paliuosuoti tapo nuo ančdėlių, kaip Romos mokyklose. Prie ankstybiausių narių šitos draugijos — anot legendos — prigulėjo žydas Elinus (žydai skaitęsi „Kammerknechte“ imperatoriaus), kurio užsilikusi yra „chronika“, romėnas Magister Salernus, arabas Adala ir graikas Pontus, minimi pirmaisiais mokytojais Salerno, kurių alvienas mokinęs savus tautiečius ir savo prigimtoj kalboje. Mat, visos tos kalbos, šalia lingua volgare, susitikdavo žemutinėje Italijoje ir Sicilijoje.

Salerno gulint palei militarį vieškelį, ten daug kryžkeleivių užkliūdavo ir tad „studium salernitanum“ (lyceum, gymnasium) pavyzdžiu arabiškųjų akadėmijų ėmė galiaus mokinti jurisprudenciją, philozophiją, theologiją ir mediciną; nėsant tikrai vienuoliškai mokyklai, ten buvo žydai pakenčiami, ir mokytojai būdavo vedę, net moterys ten professoriavo. Arabų ar nestorijonų pavyzdžiu, titulas Magister ar Doctor (vertimas titulo Rabbi ar Rabban) tapo įvestas Salernoj nuo 12-to amž. (tai

[1]) Universitatę panaikino Napoléonas I 1811 m., liko rods Collegium medicum, bet įstaiga dabar menkos vertės.

universitačių privilėgija). Graduacija buvo vieša. Kandidatas privalėjo atlikęs būti šias sąlygas: 8 metų studijos, 21 m. amžiaus, patenkinantis žinojimas Hippokračio, Galėno ir arabų rašytojų, legitymis gimimas, pažadas mokinti sulig priimtomis doktrinomis, nedavinėti nuodų, ir vargšus gydyti dovanai; potam kandidatas gauna žiedą, laurų vainiką, bučkį, ir benedikciją, ir turi atvirą lauką mokymui. Tūli mokytojai gaudavo algos 12 aukso uncijų.

Pakraipa Salerno mokyklos (tikrai minimos 846 m.) buvo praktiška ir svarba dedama ant symptomatologijos, diaitėtikos, gydymo ir materijos medikos. Mokyklos globėjas Frederikis II (1194 — 1250) įvesdino phyziologiją ir liepė anatomiją demonstruoti kas 5 metai. Kreipiamas buvo dėmesis net į gydytojo elgėsį ir jis turėjęs ligoniui sakyti, kad pagis, o giminaičiams, kad sunkiai serga, idant tokiu būdu apsaugojus gydytojo reputaciją, jeigu ligonis numirtų; gydytojas neprivaląs domėtiesi perdaug žmona, dukterimi ar tarnaite namuose ligonio; pakviestas valgyti, tegul būna kuklus ir nuosaikus (blaivus), ir valgydamas tegul dažnai pasiklausinėja apie ligonį etc. Tokia gydytojų hodėgetika[1]) išdėstyta Archimatthaeaus rašte De adventu medici ad aegrotum sive de instructione medici. Ten rasi pamokymus apie pulso čiupinėjimą ir ūrinos žvalgymą, kaip reikia kraujas leisti, kokia ligoniui diaita skirtina, ir kaip elgtiesi honoraro klausime. Ten šneka prityrimas ir diaitėtiškas gydymas. Kitas jo raštas „Practika" tai kliniški, kazuistiški, prityrimu pagrįsti skaitymai, švieži prie ligonio patalo įsigyti stebėjimai, ir tiksli diaitėtiška therapija: Introductiones et experimenta in practicam Hippocratis, Galieni, Constantini, graecorum medicorum. (Archimatthaeus bene = Matteo de Vescova, kurio yra veikalas de urinis?).

Richerus (Hist. II. 59) pasakoja, kad prieš 924 m. Francijoje viešėjo Liudviko Silpnapročio dvare gydytojas Salernoj auklėtas „nulla litterarum scientia imbutus" ir vedė disputus su karaliaus mylėtiniu Deroldu „in arte medicinae peritissimus"; praktikas turėjęs theorėtikui nusileisti net viens kito apipenėjimo reikale!

Šiaip tarp seniausių žinovų mokytojų veikė Salerno mokykloje Josua, Josep medicus, — pusėje 9-to amž., Ragenfrid (950) ir Grimoald (1000).

[1]) ὁδηγέω, kelią rodau; ἡγέομαι, vesti, kelią rodyti.

Petras Damianus mini nukaršusį (senex), klėrikalį gydytoją (litteris eruditus ac medicus), bene longobardą, Gariopontų (Warimpotus, Raimbotus, mirė tarp 1050 ir 1056 m.), kuris veikale Passionarius Galeni, kompiliuotame iš Galėno, Theodoro Prisciano — tai lyg summa medicinalis anų laikų — prisimena inhalaciją narkotiškų garų[1]). Gydytojai skaitė dantų ištraukimą ėsant pavojinga operacija, nors keliaujantieji šundaktariai — pagyrūnai traukdavo be dvejojimo. „Apud Delphos enim insulam molaris dens tantum dolens ab imperito medico avulsus causa fuit mortis philosophi, quia medulla dentium a cerebro principatum habens, dum crepuit, in pulmonem descendens occidit philosophum". Bene tik dantis alsuojant tapo įtrauktas į koserę (tracheą)?

Nepoilgam (apie 1090) Kopho jaunesnysis (bene žydas?) rašė Practica bei Ars medendi sive Modus medendi et conficiendi ir Anatomia porci. Anatomijoje jis mini sąryšį lymphatikų ir vėnų. O ars medendi — tai therapija (diaitėtiški įsakymai, užsilaikymas po purgacijos, pasveikinimas virškinimo sutrikimų) ir pamokymas ruošti vaistus (de modo conficiendi). Practica įvesdina į pathologiją ir therapiją, aprašo febres ir kitas ligas (pharynx'o ulceraciją, nosies polypus ir kondylomus), lėprą. Diagnostika remiama ūroskopijos dėsniais. Jo-gi ir veikalas Regulae urinarum.

Veikiai atsiranda Demonstratio anatomica, anonymis veikalas. Iš Kophono anatomijos ir iš anatomiškos Demonstracijos matome anatominę žinią ir mokymą Salernoje. Pirmu kartu viduramžiuose praktiškai imamasi už anatomijos. Nebesitenkina dictu solo, sectione rationis, o imasi užu actus sectionis. Anonymis autorius polemizuoja su Kophonu, atsišaukia į Hippokratį, Galėną, liber pantegni, Isaac Judaeus (de urinis) etc. Dalys kūno skirstomos sulig funkcijomis į 1) membra animata (cerebrum su defendentia, pia ir dura mater), expurgantia (aures, oculi, nares et lingua cum palato), 2) m. spiritualia (širdis su defendentia, šonkauliai, odelės, diaphragma, širdies maišelis; valymo ir pagelbiniai organai: krūtinės raumenys, plaučiai, artėrijos), ir 3) m. naturalia: a) nutritiva, jaknos su apsergėjimo organais, vėnomis, valymo

[1]) Senovė pažinojo anaisthėziją įvykstant nuo suspaudimo. Dioskuridės ir Plinius mini anaisthėtinę galią mandragoros, arabai vidun vartojo mandragorą ir belladonną, tik skythai pasigerdavę nuo garų kanapinių sėklų.

organai: plaučiai, blužnis, tulžies maišelis; pagelb. organai: dantys, skrandis, grobai; b) generativa — tais pat dėsniais dalinami. Plačiai aprašo dissekciją, domisi phyziologija (teleologija) ir kaip kur pathologija.

Čion bus jau vieta paminėjimui svarbiausių veikalų Salerno mokyklos: Compendium Salernitanum ir Regimen Sanitatis (Flos vel Lilium Sanitatis).

Compendium Salernitanum tai pilna medicinos rankaknygė, paruošta keleto mokytojų: Pontus, Petronius (ar Petroncellus, aplink 1035 m: Practica Petroncelli jam priskaitoma, ir randasi keletas arabiškų vaistų jo materioj medikoj), Kopho, Jonas Medicus iš Milano. Jonas Medicus kartais tolyginamas su Johannes Afflacius, mokiniu Konstantino Afrikano, autoriumi De febribus ir Curae Afflacii.

Joh. Afflacius (1040 — 1100), jis-gi vadinamas ir Joh. Saracėnus, tęsia toliau darbą kaipo mokinys Konstantino Afro, apdirba „liber aureus" ar de febribus et urinis vadinamą: tai šaltinis pažinimui literatūros Salerno. Yra jo specialė therapija: Curae Afflacii. Afflacius bene = a Platea? Įdomu, kaip reikią atvėsinti oras pas karščiuojantį ligonį; fiat etiam artificialiter pluvialis aqua circa aegrum et haec facienda sunt si tempus fuerit calidum. Pluviali modo fiat. Accipiatur olla in fundo minutissime perforata et impleatur aqua, postea ligetur fortiter cum corda juxta lectum aegrotantis, ita ut guttae cadant in eum et sic infrigidabitur aer, ejus infrigidatio magis confert aegrotanti quam medicina interius recepta. Čion dar priklauso: Barthol, Ferrarius ir Jonas Platearius (buvęs lavus praktikas: tonsillityje, pavojui užtroškimo gresiant, jis sugebėjo praplėšti abscessą tūlu instrumentu, ir išgelbėti gyvastį — kaip jo sūnus užtikrina). Sminga akin doktrina vėnesekcijos, pulso, ūrinos ir febries, dėstoma Hippokračio pagrindais.

Regimen Sanitatis — latyniška poėma hexamėtrais ir pentamėtrais, kur eilutės vidurys ir užbaiga rimuojasi: leoniniški versai, kad lengviau išmokus atmintinai diaitėtiškai prophylaktiškas regulas. Kartais sakoma, kad Jonas iš Milano (apie 1100), pirmininkas Salerno mokyklos, parašęs daugiau negu 2000 versų, o šiaip „visa Salerno mokykla rašo Anglijos karaliui" (beje Robertui, sūnui Vilimo Pergalingojo, pagydytam nuo žasto žaizdos Salernoje 1101 m.). Štai pavyzdžiai:

Anglorum regi scribit schola tota Salerni:
Si vis incolumem, si vis te vivere sanum,
Curas tolle graves, irasci crede profanum;
Parce mero, caenato parum; non sit tibi vanum
Surgere post epulas; somnum fuge meridianum;
Ne mictum retine, nec comprime fortiter anum.
Haec bene si serves, tu longo tempore vives.
Si tibi deficiant medici, medici tibi fiant
Haec tria: mens laeta, requies, moderata diaeta.

Sex horis dormire sat est juvenique senique,
Septem vix pigro, nulli concedimus octo.
Ex magna coena stomacho fit maxima poena:
Ut sis nocte levis, sit tibi coena brevis.
Post coenam stabis, ant passus mille meabis.
Non sit acetosa cerevisia, sed bene clara,
De validis cocta granis satis ac veterata:
De qua potetur, stomachus non inde gravatur.
Grossos humores nutrit cerevisia; vires
Praestat, et augmentat carnem, generatque cruorem;
Provocat urinam, ventrem quoque mollit et inflat.

Šits Regimen Sanitatis Salerni, Schola Salernitana, Medicina Salernitana, De conservanda bona valetudine, Flos s. Lilium Medicinae etc. patapo vademecum apšviestų gydytojų ilgiems laikams. Čion valgių hygiėna platokai išdėstyta, materijoj medikoj ypačiai paprastieji vaistai minėti. Phyziologijoj 4 temperamentai pažymėti. Iš vėlesnių interpoliacijų esti daug apie ligas ir jų gydymą, iš ko matosi pagrindinės pažvalgos apie pathologiją, diagnostiką ir prognostiką, bei therapeut. indikacijas ir gydymo methodus viduramžiuose. Ten pvd. regulos apie pulso ir urinos semejotiką, platųs pamokymai kraujui leisti etc. Galop kultūrhistoriškai įdomųs versai hodėgetiško ir deontologiško įturio. Zach. Sylvius Rotterdame 1649 m. sako: Nullus medicorum est, qui carmina Scholae Salernitanae ore non circumferat, et omni occasione non crepet. Anot Baudry de Balzac 1474 — 1846 buvę bent 240 edicijų poėmos, o anot Haeserio 81 rankraštis poėmos esą žinomi. Poėma versta į kalbas anglų, francų, vokiečių, italų, airių, lenkų, provansalų, bohėmų, hebrajų ir persų.

Poėma dabartinėje formoje yra sudėtiniu darbu, papildytu amžių bėgyje. Edicija 1474 m. su Arnoldo iš Villanovos kom-

mentaru turėjo tik 364 eilutes ir buvo diaitėtiško pobūdžio. De Rienzi surinko iš visokių MSS. ir edicijų bent 3526 versų, vieni gan neseni, o kiti skolinti iš Macer Floridus, Aegidius iš Corbeil etc. Tarp kitko, ten randame dėbtėlėjimą į inokuliaciją:

Adversus Variolas.

Ne pariant teneris variolae funera natis,
Illorum venis variolas mitte salubres;
Seu potius morbi contagia tangere vitent
Aegrum, aegrique halitus, velamina, lintea, vestes,
Ipseque quae tetigit male pura corpora dextra.

De potu (virto šaltiniu priežodžio):

Si tibi serotina noceat potatio vini,
Hora matutina rebibas, et erit medicina.

Anatomija in nuce randasi šitose eilėse:

Nervus et arteria, cutis, os, caro, glandula, vena,
Pinguedo, cartilago et membrana, tenontes:
Haec sunt consimiles in nostro corpore partes.
Ossibus ex denis bis centenisque novenis (219)
Constant homo, denis bis dentibus, et duodenis (32)
Ex tricentenis decies sex quinque venis, (365)
Hepar, fel, stomachus, caput, splen, pes, manus et cor,
Matrix et vesica sunt officialia membra.

Specialę pathologiją ir therapiją Salerno mokyklos, jos žydėjimo metu, 12-me amž., randame anonymiškame veikale De aegritudinum curatione, kur 1-oj dalyje išdėstytas mokymas apie febrį, 2-oj gan plačiai apie ligas a capite ad calcem. Pasinaudota Practica Jono Platearius, Kophonu, Petroniu, Afflaciu, Bartholomaeu, Ferrariu (plaučių ligos ir lėpra) ir Trotula. Šitas kompendiumas lyg būtų mokyklos medicinos vadovėliu. Jau mokytojai įsigiję tūlą savistovumą ligos išmanyme ir gydyme. Mažai dar ten užtiksi įtakos arabų medicinos (nurodyta į Joną Damascėną ir „libri Saracenorum". (Cp. Max Neuburger, p. 296 — 299).

Anonymiškų raštų Salernoje netrūksta: be minėtos demonstratio anatomika čion dar priguli: De modis medendi s. de curationis generibus (methodismas therapijoje); Tractatus de curis (prilygsta Passionariui); de signis bonitatis medicamentorum (118 vaistų), de confectione medicamentorum; de urinis.

Nicolaus Praepositus, mokyklos Salerno pirmininkas apie 1140 m., pagarsėjo savo „Antidotarium'u", kur tarp

vaistų randasi receptai šv. Povilo ir kiti nuo Elijo laikų! Čion minimos anaisthėtiškos inhalacijos chirurg. operacijose su pagalba „spongia soporifera", kaip vėliau kad jas iškelia Hans iš Gersdorfo. Randame pas jį aptiekių svorius, dabar nusenėjusius: 20 gr. = 1 scrupulus; ʒ scrupuli = ℥i; ℥iss = 1 hexagium; 6 hexagia = ℔i; ℔xii = 1 libra; $2^1/_2$ librae = 1 sextarius. — Jis taip-gi parašė Quid pro Quo, alphabėtišką katalogą vaistų, kurie gali užimti vietą kitų — jeigu dėl sunkių pirklybos santykių nebūtų reikalaujamų gyduolių. — Receptų knyga (Antidotarium) su komplikuotomis vaistų formulėmis patapo pagrindu visų vėlesnių pharmakopėjų ir literatūros kommentarų.

Johannes Platearius II[1]) sudėstė „Practica Brevis"; jis išrado žodį „cataracta" ažuot graikų hypochyzis ar latynų suffusio humorum.

Tojo sūnus Matthaeus Platearius (pusėj 12-to amž.) parašė „Glossae" arba Exposito in Antidotarium, ir pharmakologiškai botanišką veikalą De simplici medicina (taip-gi vadinamą nuo pradinių žodžių „Circa instans": Circa instans negotium de simplicibus medicinis nostrum versatur propositum. Čion aprašyta 273 paprastų vaistų alphabėtinėje tvarkoje su botaniškomis žiniomis ir synonimais.

12-me amž. garsėjo mokytojais Salerno: Maurus parašė Regulae urinarum — tai Theophiliu ir Isaaku Judaeu paremta ūroskopija; jis stebi spalvą, tirštumą, daugumą ir contenta (mūtnumas, nuosėdos) ūrinos. — Jis atskiria 19 spalvų, kurios atsiranda pasikeičiant elementarinėms kokybėms (albus, lacteus, glaucus, karopos, subpallidus, pallidus, subcitrinus, citrinus, subrufus, rufus, subrubeus, rubeus, subrubicundus, rubicundus, inopos, kianos, viridis, lividus, niger). Ir Urso parengė Compendium de urinis. Taip tad auga raštai apie ūrinos žvalgymą. Mat, arabismas jau selina į literatūrą Salerno.

Petrus Musandinus, mokytojas Aegidiaus, parengė puikų raštą apie ligonių diaitą De cibis et potibus febricitantium, tai lyg mėgdžiojimas Hippokračio Diaeta in acutis, ir Summula de praeparatione ciborum et potuum infirmorum.

---

[1]) Joh. Platearius I

Joh. Platearius II — Matthaeus Platearius (senior)

Matthaeus Platearius (junior) — Joh. Platearius III

Čia regimai dėmesis kreipiamas į maisto ruošimą ligoniams ir į pacientų užmačias.

Romualdas II Guarna, archivysk. Salerno (1153 — 1181), mirė papos gydytoju būdamas. Tarp kitko rašė De pulsibus.

Johannes Castalius=Joh. de Sancto Paulo, mokinys Romualdo, kardinolas (apie 1215). Jam kartais priskaitomas veikalas De virtutibus simplicium medicinarum („Cohitanti mihi" pradžios žodžiai).

Richardus Salernitanus, apie 1130 — 1180, aprašo kiaulės anatomiją: sulig ranga membra principialia (smegenys, širdis, jaknos, pautai) ir membra a principialibus orta; sulig funkcija — animata (smegenys, nervai etc.), spiritualia (širdis, plaučiai etc.), nutritiva (jaknos, skrandis etc.) generativa (pautai etc.). Specialėje dalyje aprašyti: smegenys, nervai, širdis, plaučiai ir kosėrė, gerklė ar rykla, skrandis, grobai, jaknos, pautai, gimda. Smegenyse atskiria tris kameras (cellula fantastika, logistica, memorialis), širdyje nėra paminėta antvožai (valvae) ir pertvaras etc. Cituoja Galėno Tegni, Pantegni ir Viaticum.

Paskutinėje pusėje 12-to amž. Petrus Aegidius Corboliensis, gimęs Corbeil'e arti Paryzo, sugrįžęs iš Salerno mėgino apsibūti Montpelliere, bet blogai vaišintas už Salerno medicinos mylėjimą tapo gydytoju karaliaus Philipo Augusto (1165 — 1213), ir eilėmis dainavo de urinis, De pulsibus, De laudibus et virtutibus compositorum medicaminum, ir De signis et symptomatibus egritudinum. Jau jis aimanuoja smunkant Salerno mokyklą, delto, kad gydytojai niekiną knygas, jeigu jose nėsą receptų, ir kad tiesa mokytojauti mokyklose duota, „berniokams ir nebrendėliams vaikesams". Jis ilgai gyveno Paryze kaipo kanonikas prie Notre-Dâme, kur nuolatos atvirą akį turėjo ant klėro daromų skriaudų ir gan atvirai išsitardavo, cp. Hierapigra ad purgandos prelatos (5029 versų!).

Alcadinus iš Syrakūzos (12—13 amž.) gydytojas Frederiko II ir mokytojas Salerno, sudėstė elegiją „De Balneis Puteolanis".

Otho Cremonensis (12—13 amž.) sudėstė blogais hexamėtrais (379) „De electu medicamentorum simplicium". Ar jis priklausė prie Salerno mokyklos, nėra nustatyta.

Tarp moterų — gydytojų „mulieres Salernitanae" — minėtinos ir kitais veikalais ir veikalais iš gynaikologijos bei obstėtrikos:

Trotula del Ruggieri arba Eros apie 1059 m. multae doctrinae matrona Salernitana", „sapiens matrona", be kitko parašė De passionibus mulierum ante, in et post partum, kur panaudotas Konstantinas, Mustio ir kiti maži veikalai, užsilikę iš senovės. Atsitikus perinėumo ruptūrai, ji sako reikalinga ėsanti perinaeorrhaphija, o išvarymui negyvo kūdikio ji siūlo gimdyvę purtyti. Kad foetaus lytį atspėjus, ji pataria nulašinti 3 lašus kraujo ar pieno iš dešinio moters šono į vandenį: jeigu foetus moteriškos lyties, lašai plūduriuos ant viršaus, o jei vyriškos, jie nugrims. Šiaip mažai kas ten įdomaus; daug „saracėniškumo" lindo kosmėtiškuose patarimuose. — Ji buvusi pačia Jono Platearius senesniojo 11-me amžiuje.

Abella rašė enthuziastiškas eiles De natura seminis hominis, ir veikalą De atra bile.

Costanza Calenda labai garsėjo grožybe ir gyveno laikais gražaus ir paleistuvingumu garsaus Jono II iš Neapolio (1414—1435), bet nepaliko raštų.

Mercuriadis (15-me amž.) rašė de crisibus, de febre pestilentiali, de unguentis ir de curatione vulnerum.

Rebecca Guarna (15-me amž.) rašė De febribus, de urinis ir de embryone.

Vėlesni Salernos gydytojai, sekusieji arabais ir prisidėję nusmukdinti Salerno mokyklą:

Franciscus Alphanus rašė apie „marus, pestilenciją, pikt-febrį, rauples ir drognes".

Joh. Nicolaus de Rogeriis, gydytojas Venecijoje 15-me amž.

Magister Salernus, pusėj 12-to amž., rašė Tabulae Salerni, trumpą veikalą apie vaistus pagal jų veikimą, ir čia reiškiasi medikamentų mylėjimas therapijoje sulig arabų modeliu; ir Compendium, kur dėstoma kiltis ir ženklai funkcijų sutrikimo, aitiologija, veikmė ir priruošimas vaistų, digestiva, expulsiva, emetica, purgantia, hydragoga, laxativa, constringentia, styptica, diuretica etc. Daug vietos pašvęsta priruošimui ir vartojimui syrupų. Tabelių perskyrime de ruptūra saniei in matrica randasi keista vieta ethišku žvilgsniu: Contingit quandoque quod post liberationem infirmi medici ingrati existunt. Detur ergo eis alumen scissum cum aliquo coquinato ut recidivam patiantur. Nam si recipiatur alumen ne-

cesse est ut in aliqua parte corporis apostema generetur et recidua fiat...

Bernardus Provincialis rašė apie 1155 m. Komentarą į „Tabulae Salerni“, kur jis stengiasi suprastinti materią medicą, prašalindamas vaistus iš svetur, kiek galint. Vienur-kitur cituoja mulieres Salernitanae ir liaudies gyduoles. Kaip Kopho, taip jis atsižiūri į „medicina pauperum“.

Salerno užkariavo ir dalinai suardė 1195 m. ciesorius Heinrikis VI ir pertraukė jos žydėsį, prie kurio prisidėję buvo nemažai kryžeivijos. Daugelis mokytojų išsikraustė į kitus Italijos miestus. Priegtam 1224 m. įsteigta tapo universitatė Neapolyje ir konkuravo su Salerno mokykla. Nors Neapolio universitatė turėjo didesnes teises ir daugiau pinigų, vis-gi Salerno laikinai laimėjo: net medicinos fakultatė (1231) ten tapo nukelta, o 1252 m. taip-gi kitos fakultatės, bet 1258 m. vėl Neapolio mokykla tapo atnaujinta. Nuo dabar Salerno naujos mokslo dvasios nebeįgyja, o apdirbinėja senus palikimus, ypačiai glamonėdama botaniškai pharmakologiškas studijas, diaitėtiką ir balneologiją.

Walther Agilon (Gualterius Agulinus, Aquilinus) iš pietų Francijos, mokinys Salernos, pamėgdžiotojas Aegidiaus Corboliensis, paruošė compendiumą Summa medicinalis arba Practica, kur sugrupuoja ligas palei urinos pakitėjimus, liber pulsuum, de dosi medicinarum, compendium urinarum (kur priveda nuosėdas ir spalvas ūrinos palei diagnostišką ženklumą). Gyveno pirmoje pusėje 13-to amž.

Furraguth (Farragius, Farragus) mokytas žydas, auklėtas Salernoj, latyniškai išvertęs „Continens Rhazis“, paskutinėje pusėje 13-to amž.

Vakaruose nebuvo chirurgijos, nes kuningai jos vengė: ecclesia abhorret a sanquine! Bet kryžeivijos ir čion tapo akstinu. Žaizdų gydytojas, bene longobardas Roger Frugardi, operatorius ir kliniškas mokytojas Salerno, paruošė Chirurgia magistri Rogerii labai gerbiamą Italijoje, keturiuose perskyrimuose, 1170—1180 m. Jo paskaitas suredagavo mokinys Guido iš Arezzo, pridėdamas įžangėles į perskyrimus apie žaisdas galvos, kaklo, augštutinių galunių ir liemens, galiaus slėpsnių ir žemutinių galūnių. Tai buvo pagrindas chirurgijai Vakaruose per 100 metų.

Jau anksti imta dirbti glossas, priedus ir Italijoj ir Francijoj. Magister Rolando Capelluti iš Parmos

vadovėlį perdirbo Bolognos mokyklai, ir tas „libellus de chirurgia editus sive compilatus a magistro Rolando“ — Rolandina — beveik išstūmė originalį Rogerio darbą.

Pietų Francijoje Wilhelm de Congenis (Congeinna) iš Bourg, kaipo gydytojas dalyvavęs Albigensų karėse, paėmė „Chirurg. mag. Rogerii“ pamatan savo paskaitoms Montpelliere (aplink 1230 — 1240 šv. Dvasios ligoninėje) ir padarė savo glossas; taip pat ir Guido de Chauliac.

Susidarė net legenda apie „Glossulae quattuor magistrorum, scilicet Archimatthaei, Petroncelli, Platearii et Ferrarii super cyrurgiam Rogerii et Rolandi“...

Dalinai čion priguli Poėma Medicum = de secretis mulierum, de chirurgia et de modo medendi libri VII, tur-būt pabaigoje 13-to amž., iš 6322 versų. Pirmos dvejos knygos apie moterų ligas, obstėtriką ir kosmėtiką (semta iš Trotulos veikalo), o tolesnės keturios apie chirurgiją (palei Rogerį ir kommentarą Quattuar magistri); 7 knyga apie visatiną therapiją ir deontologiją (de adventu medici). Therapeutiškos priemonės imtos iš Ars medendi Kophono jaun.

Salerno chirurgijoje vis-gi randame daug įdomių dalykų: kaukolės fraktūra per contrecoup yra žinoma ir autopsija patvirtinta; pūliams išleisti, trepanuojama; taip pat įspausti kaulai pakeliami su spatula (spatumen) per gręžtas skyles: prie inflacijos ausies turi oras pereiti per kaukolės fissūras ir jų diagnozei patarnauti. Kaukolės sužeidimus reikia atkloti piūviu kryžmais, perikraniumą atstumti stūma, o fissūras, jei reikia, užpiltu rašalu matomas padaryti. Žaizdoms užsiūti dažniausiai vartojamos guzikų siūlės, bet žinoma ir-gi apkabinamoji siūlė, kraujo indus perriša, reikint dvigubai, taip-gi apibeda, ypačiai kakle. Susiūtas žaizdas pabarsto su pulvis ruber[1]).

Grobus susiuva ant šeivmedžio dūdelės, įvesdintos pirma į žarnigalius. Nosies polypams prašalinti, jei reikia, nosį perskelia. Girtinai tvarstomi kaulų lūžiai ir luxacijos, priegkam sukietėjanti pertvarai ir languoti pertvarai naudojami. Vėžį operuoja sveikoj vietoje, o žaizdą išdegina, kad neatgrįžtų. Iškritusios žarnų ringės, prieš atidedant atgal, sušildomos antdedant perskriosto gyvulio pilvą.

---

[1]) R. Consolidae majoris ℥i, boli ℥i, picis graecae ℥iii, mastices et olibani āā ℥ss, sanguinis draconis, mumiae āā ℥ii. M.

Kokie-gi rezultatai Salerno medicinos?

Anatomija apsiribojo gyvulių piaustymu, ypačiai nardymu kiaulės vidurių. Gerai jau tas, kad pripažino gydytojams reikint anatomiją studijuoti, ir kad vienur-kitur anatomiškais radiniais aiškino pathologiškus pakitėjimus.

Phyziologija Galėniškė, ir tik mažai žymių arabiškų pažvalgų, patarpininkautų Konstantino Afro. Jos pagrinde esti teleologija ir mokymas apie organiškas pajėgas. Virtus motiva et sensibilis gyvena smegenyse, virtus vitalis et vegetativa širdyje, virtus nutritiva ir augmentiva jaknose, virtus propagativa et generativa lyties organuose. Todėl atskiriamos 4 rūšys organų: membra animata (smegenys, nervai etc.), m. spiritualia (širdis, plaučiai etc.), m. nutritiva (jaknos etc.), m. generativa (testicula etc.), ir 4 kūno dalys. Kiekvienas vyriausias organas (smegenys, širdis, jaknos, testiculum) turi pagelbinius ir apginančius organus (pvd. smegenys — nervus, dura etc.).

Visatina pathologija yra bendrai pagrįsta mokymu apie 4 vyr. skysčius, nors šiur-tur smulkmenose persišviečia methodismas.

Diagnostika ramstosi stebėjimu funkcijų sutrikimo, jos šaltiniais esti pulso tyrinėjimas ir ūrinos žvalgymas. Pagal pulsą įvertinama širdies buitis (gyvybės jėgos, gyvybės šiluma) ir kvėpavimo organų padėtis. Pulsą tyrė su tam tikru atsargumu daugiau kairėsės rankos (del artumo prie širdies), ir bent iki 100 suplasnojimų. Atskyrė 10 vyriausių rūšių ir daug įvairybių pulso (Corbeil). Dar didesnį vaidino vaidmenį ūroskopija, kas matoma iš specialių raštų daugumo.

Specialė pathologija pasižymi prastu ir tikru ligos nupiešimu, su savitu stebėjimu; ypačiai pažymėti reikia aprašymas pasikeičiančių febrių, dvasios sutrikimų (palei methodikus), plaučių įdegimo ir phthizies, tūlų odos ir lyties paliegių (lėpra, morphaea, impetigo, scabies, tinea, „malum mortuum qui Lupus vocatur“ etc., votys genitaliuose organuose).

Chirurgijoje vartojo mostis, dekoktus, pridėčkus etc.

Akušėrijoje receptai tik ir prietarų priemonės.

Akių ligose veik tik išlaukiniai reiškiniai, o kataraktoje siūloma sklėrotikonyxis.

Ausų ligos minimos, sopulys su pūliavimu ar be jo, votis, kirminai, svetimi daigtai, apkurtimas, ausų skambėjimas. Gydymui vartota mostys, kataplazmai, įdėčkai, instilliacijos,

rūkalai, čiaudėjimo, gargaliavimo vaistai etc. Prieš gydant liepia: primum considera foramen auris.

Dantų gydyme rūpintasi, kad išpuvę dantys savaime iškristų.

Odų ligose vartojo sierą ir gyvsidabrį (mostyse); kosmėtikoje buvo daug priemonių (pav. plaukų prašalinimui).

Benvenuto Graffeo (Graphaeus) buvo garsus okulistas. Graffeo iš Salerno mokyklos demonstravo paskaitose savo kataraktos operavimą (kaip Rugiero Salernoj, o Willehalm Montpeliere) ir surašė Practica Oculorum. Jis kilęs iš itališkai siciliškos pirklių šeimos, tai („Benvengut de Salern" Provansalų) pasiskelbimas ne sunkus buvo. MSS. latynų, provansalų, francų, vokiečių etc. kalbose rodo, kad knyga rado pritarimo visur. — Islamo knygos dau geriau už jį mokino, bet ʿAli ibn ʿIsa kaipo Jesu Haly juk visu metašimčiu vėliau vakaruose tepaplito.

Pharmacijoje skilbo Saladino d'Ascoli (apie 1450).

Medicinoje tokiu būdu Salerno mokykla svarbi ne mokslui įdomiais priedais, bet puoselėjimu principų didžiulių senovės gydytojų, o vėliau, nors per arabus gauti buvo veikalai darkytoje formoje, jų rūpestingu užlaikymu. Mokykla užlaikė įtaką svietiškių į medicinos pažangą, kuomet kuningai savo nusistelbusias priemones siūlė kaipo gydymo mokslą: mokykla laikėsi nuošaliai nuo bažnyčios pančių. Svietiškas pobūdis nedarė Salernos antiklėrikale; juk mokytojų tarpe yra buvę ir klėrikai. Medicinos mokykla ir kelionės į Salerno atlaidų vietas vieni kitų netrukdė (kaip senovėje kad santykiai Kos mokykloje). Ten buvo svarbi ir-gi hygieniška padėtis linkon pietų-vakarų po priedanga augštų kalnynų nuo šiaurės ir rytų. Svietiškiai galėjo nekliudomi užsiimti chirurgija, gynaikologija ir obstėtrika. Regimai ten būta taip-gi akušėrių bobučių, kurioms gydytojai labai prielankųs nebuvo: jos užsiiminėjo liaudies medicina ir kosmėtika (taip-gi genitale). Mokytojavo šalia krikščionių arabai ir žydai: Salerno buvo tiltu, kuriuomi senovės kultūra tekėjo viduramžiuose iš Rytų į Vakarus. Iš ten arabų pharmacija ir therapeutika pateko į Vakarų mediciną. Ir mokyklos sutvarkymas buvo skolintas nuo arabų, ir perduotas Europos universitatėms, kurios yra lyg atvašės Rytų civilizacijos prigijusios pas mus. Daug ženklina, kad Roger II Sicilijos 1140 m. ir imp. Frederikis II Salerno mokyklai vienai pavedė tiesą savo valstybėje Italijoje

approbuoti būsimus gydytojus su sąlyga, kad „praesertim anatomiam humanorum corporum in scholis didicerit" (1240), tik ar tikrai demonstruojant ant žmogiško lavono?

10. Montpellier'o mokykla (Mons Pessulanus) — turi svarbą Vakarų išauklėjime ir gal-būt esti tiesioginė romėnų mokslo įstaiga. Ir čion graikų principai buvo puoselėjami, nors Galėnas ir arabai buvo laikomi visoj orenybėje. Ir čion gydytojai nepateko pilnai po įtaka bažnyčios ir viduramžių philozophijos, bet pasiliko praktiškais. Baigti mokslus Montpellier'o mokykloje ženklino apsisiausti garbės digna. Nors mokytojais būdavo nevedęs klėras, mokykloje užsiliko pagonų minties šešėlis, ir jos praktiškumas pasireiškė tame, kad nuo 1376 m. kasmet piaustydavo kriminalisto lavoną.

Sakoma, kad Montpellier'o mokykla įsteigta 738 m. ir kad arabo-žydų įtaka buvusi pažymi. Mat, ir aplinkėje (Narbonne, Arles, Lunel, Bezières) žydai yra turėję savo mokyklas, kuriose medicinos mokė. Apie 1025 m. Montpelliere mokytojavęs mokinys rabino Abon'o iš Narbonnos, o 12-me amž. Jehuda ben Tibbon buvęs arabų raštijos aiškintojas hebraiškoje kalboje. Medicinos studijos paminėtos tik 1137 m., kada vyskupas Adelbertas II iš Mainzo lankėsi klausyties medicinos mokytojų. Tojo biographas Anselmus sako, kad

Hic et doctrina praeceptaque de medicina
A medicis dantur, qui rerum vim meditantur.

Anot šv. Bernhardo (1153 m.) Lyons'o archivyskupas keliavo į Montpellier gydytųsi ir ten nemaža pinigų praleidęs (cum medicis expendit et quod habebat et quod non habebat). Ten auklėjosi krikščionys ir žydai (šitie prigulėjo tiesiog nuo civilės valdžios). Profatius Judaeus (Yakub ben Makir) mathėmatikas, astronomas ir gydytojas buvo net fakultatės rektoriumi. Nuo 1220 m., kada vokietis kardinolas Conrad įvesdino kvotimus mokytojams įstojant, kiekvienas čion mokslą baigęs turėjo teisę mokytojauti.

Montpellier'o mokykla kilo su įsiveržimu arabismo, kurio vaisiumi bene buvo laiškas Pseudo-Aristotelio į Aleksandrą vertime Johannis Hispani. Kada 1085 m. Toledo su moksliškos literatūros turtais pateko į krikščionių rankas, prasidėjo aplink 1130 m. vertimai apėmingesni, ypačiai Do-

miniko Gundissalino; dar prieš jį mathėmat. veikalai jau buvo verčiami (pvd. Lupicino Barcelonoje).

Regimen karaliui Aleksandrui paplito viduryj 12-to amž. rašytas tūlo Avendeath (ibn Davud, po krikštu Johannes Hispanus), dedikuotas hispaniškai „karalienei" Tharasiai (dukrai Alphonso VI). Tąjį mėgdžiojo viduramžiuose; juk ciesoriaus Frederiko II gydytojas Theodorus 1240 m. savo diaitėtiškoj „Epistola ad imperatorem Fridericum" atsišaukia į tą scriptum antiquissimum in secretis Aristotelis". Tokia literatūra siekia atgal Dioklį ar kitus pseudo-epigraphus hellėnų gydytojų. Juk yra net Libello per chonservare la santa del chorpo, fatto e chomposto per maestro Tadeo da Firenze Dotore di Medicina in Bologna. Netrūko pamokymų bile progai: nėštumui, kelionei, jūreivystei, armijos ekspedicijai etc.

Iki 1370 m. mokykla priklausė nuo papos, potam nuo Francijos karalių; philozophijos fakultatė pridėta tapo 1242 m., jurisprudencijos 1298 m. Rangoje prilygo Paryzo universitatei. Iki šiandien medicinos mokykla tai miesto papuošalas.

Skaisčiu ir garsiu mokiniu buvo religiškas mystikas ir alchėmistiškas svajotojas kataloniškis Raimundus Lullus (1235 — 1315), „doctor illuminatissimus" — menamas perkeitėjas metalų ir ieškotojas philozophų akmens, kas nuo dabar skaitoma buvo priemone išlaikymui amžinos sveikatos. Gimė Majorkoj 1235 m., jaunatvėje tarnavo Venerai, bet jau 30 metų būdamas turėjo vizijas ir patapo labai dievotu, įstojo į minoritus, išmoko arabiškai, ir keliavo į šiaurės Afriką atvertinėti Saracėnus. Bet tiems jo neklausant, grįžo Italijon, kad paskui vėl keliautų Afrikon. Vėl ten persekiojamas ir varginamas, grįžo atgal į Italiją, ir nežiūrint pirmykščių nepasisekimų, vėl drįso Afrikon keliauti, kur galiaus iš kantrybės išvesti saracėnai jį užakmeniavo 1315 m. Humboldtas vadina jį „nepaprastai sumaningu ir excentrišku žmogumi", ir sako jį žinojusį jureivių kompasą 1286 m., o astrolabę 1295 m.

Be alchėmiškų ir philoz.-theologiškų veikalų („Ars magna"), jis rašė Ars de principiis et gradibus medicinae = Liber principiorum medicinae, kur mediciną prilygina medžiui, kurio šaknys tai 4 humores, o iš kurio kamieno su pagalba 4 kokybių (šilima, šaltis, sausumas ir drėgmė) genealogiškai išvedamos esti phyziologiškos buitys ir ligos! Liber de regionibus sanitatis et infirmitatis (Medicina ėsąs sunkiausias mokslas, ir todėl valdžia turi persekioti šundaktarius). Liber

contemplationis in Deum lygina dūšios gydytojus ir gydytojus kūno; šitie labai blogon švieson pastatomi, ligoniui net patariama pasitikėti savu prityrimu. Kiti jo veikalai: Ars compendiosa medicinae, de pulsibus et urinis, de medicina theorica at practica, de instrumento intellectus in medicina, ars curatoriae, de aquis et oleis etc. Lullus latyniškai išvertė Kyranidus.

Bernardus de Gordonio (Bernard de Gordon), škotas gimęs Francijoje, labai garsus viduramžių gydytojas, buvo mokytoju Montpelliere 1285 — 1307 (1318). Parašė turiningą ir ilgai vartojamą medicinos kompendiumą Lilium medicinae sive de morborum prope omnium curatione, 1305 m. Perskyrime apie akių ligas prisimena akinių, begirdamas akims savo vandenį: et est tantae virtutis quod decrepitum faceret legere literas minutas sine ocularibus; o obstėtrikos perskyrime minima sectio caesarea ant numirėlės. Rašte atsispindi subtilis scholasticizmas, polypharmacija ir gadynės prietarai, visatinai: konservacija arabiškųjų pažvalgų. Yra ir keistų gydymų, pvd. vartojimas gaigių, gačnių vaistų nuo padūkusios meilės („Amorhereos"). Chirurgijoje pasižymi baimė operatyvio įsibriovimo. Pagirtinas-gi aprašymas lėpros. Apie alchėmiją jis sako: modus chimicus in multis est utilis in medicina, in aliis vero est ita tristabilis, quod in ejus via infinitissimi perierunt. Čion dar sako, kad:

Febris acuta, ptisis, scabies, pedicon (nuomarys), sacer ignis (erysipelas),

Anthrax, lippa (trachoma, akių blennorrhoea), lepra nobis contagia praestant.

Be to jis parašė: Regimen acutarum (aegritudinum), de ingeniis curandorum morborum, de phlebotomia, de floribus diaetarum, de prognosticis (remiasi Alkindžio mokslu). Jis daug svarbos deda konstellacijoms, ir kaipo „gudrus škotas" domisi čeraslu: turtu ar bėdnysta ligonio.

Gilbert iš Anglijos (1290) „doctor desideratissimus" — mokėsi Salernoje — yra veikęs Paryze, tūlą laiką Montpelliere. Sekdamas arabais ir scholastiko-galėniškomis pažvalgomis, parašė Liber morborum tam generalium quam particularium (febres ir lokalė pathologija) — tai Practica Gilberti Anglici, ir Compendium medicinae 7 knygose: aprašo febres, ligas kaukolės ir veido (akių, ausų), kaklo ir alsavimo organų, grobų, jaknų, blužnies, inkstų ir pūslės, lyties ligas, odos ligas ir užnuodytas žaizdas; baigia patarimais keleiviams

ir jūreiviams. Jūreiviams liepia geriamąjį vandenį apšvarinti destilliavimu. Gerai aprašo lėprą (anaisthėzija, hereditatė, užsikrėtimo pavojus), rezultatus netyro koito, rauples ir drognes (rauples gydo ligonį susupdamas į raudonas drobules), vartonę merkurialių preparatų ir ammoniumo acetato, galiaus sierinių vandenių etc. Gerai pažįsta Salerno mokyklos literatūrą, mini Kopho, Gariopontų, Constantiną, Romualdą, Nicolaų Praepositą, ir Maurų, ir arabus: Hunain, Isaac, Rhazės, Avicenna, Averroės; o jo chirurgija supuola su raštais Rolando iš Parmos. Jis mini taip-gi Magister Ricardus „omnium doctorum doctissimus", bene tai bus Ričard iš Wendmere's ar Wendovre's († 1252 Paryze), mokėsi Oxforde, tapo 1227 m. papos Gregoro IX gydytoju, regimai švaistėsi Italijoje ir, papai mirus, 1241—1252 Paryze veikė pasinaudodamas kanoniška prebenda; jo raštai: signa prognosticationis, de laxativis et repressivis, de clysteribus mundificativis, regulae urinarum, kommentarai į Johannitių, Philaretą, į febrių traktatą Isaako Judaeaus; savo anatomijoje cituoja Hippokratį, Aristotelį, Galėną, Avicenną. Daug ir nesąmonių prirašyta Gilberto kompiliacijoje: pvd. utėlės kįla dalinai iš kraujo ir gleivių, dalinai iš geltonos ir juodos tulžies; atsitikime akmens jis duoda kraują ožio, ėdusio diūretikus, o lethargiją jis „gydo" pririšdamas prie kojos sveiką kiaulę, kad ligonis iš karto pajustų gydančią įtaką stipraus kriuksėjimo; sexualiame nusilpime liepia nešiotis popiergalį pripeizotą begėdiškais niekais, etc.

Johannes Anglicus (John of Gaddesden, ca. 1280—1361), professorius Mertono kollegijos Oxforde (įsteigtos 1264), praebendarius šv. Povilo bažnyčios Londone, gyd. Anglijos karaliaus Edvardo II, parašė 1305 — 1317 Practica medicinae a capite ad pedes, paprastai Rosa Anglica vadinamą (una fatua Rosa Anglicana, pasak Guy de Chauliac), kuri yra Lilium medicinae Gordono pamėgdžiojimu. Randasi toje kompiliacijoje šiek-tiek autoriaus paties pastebėjimų, bet šiaip ten per didelis vešlumas scholastiškų gudravimų ir subtilitačių, visokeriopo mysticizmo, net tyčaus apgaudinėjimo: pvd. žmogų per 25 metus buvusį aklą jis išgydęs černuškų (foeniculum) ir petruškų infuzija. Edwardo II sūnų gydė nuo rauplių apvyniodamas jį raudonais apsiaustais ir pridengdamas langus raudonomis kurtinomis; nelikę jokių duobėtumų. Liepia gydytojui išreikalauti užmokesnį iš anksto; išskaito ligas, kur gydytojas mažai pelno, ir daro skirtumą tarp vaistų vargšams

ir turtuoliams. Vis-gi atvirai pasisako, kad jeigu lajikai gerai žinotų gydytojo arcana, jie mažai gerbtų jo dailą ir paniekintų gydytoją (quae sunt de summis meis secretis, quod si scirent hoc homines vulgares, vilipenderent artem et medicos contemnerent).

Žinoma — scholastiški gudravimai, mysticizmas vartojant vaistus, nesąmonės, susitepimas godumu, prietarai ir šarlatanėrija, bjuri therapeutika — dalinai kaltė laikmečio, pvd. kiaulšūdžiai haemorrhagijoje, kasdieninis piršto kaišiojimas į anus, kad palengvinus sopulį nuo akmens, kathartikai nuo utėlių, uždėjimas rankų Anglijos karaliaus (ar Francijos karaliaus) nuo skrofulos [juk ypatingos „gydymo pamaldos" vartota Anglijos bažnyčioje viešpataujant Henriui VIII (1484 — 1509)].

Arnaldus de Villanova (pas Montpellier) 1234 ar 1240-1311) gyveno bruzdžiai ir trukšmingai. Kilo iš bėdinos šeimos, ir augo domininkonų vienuolyne. Baigęs menką mokyklėlę, stropiai studijavo theologiją, kalbotyrą (hebraiškai), philozophiją, ypačiai gamtažiniją (alchėmiją, phyziką), ir mediciną — kur? Paryze ir Montpelliere, bet iš mokytojų mini Johannes (Casamida) Casamicciola, profesoriavusį Neapolyje. Netik iš knygų, bet ir kelionėse rankiojosi žinijos, susieidamas su saracėnų gydytojais, savo amžininkais ir liaudimi. Veikiai įsigijo vardą gero gydytojo, Italijoje kviečiamas buvo augštų ypatų, ir vėliau tapo consiliarius Pedro III Aragonijos tarnyboje. Pagyvenęs Barcelonoje, jis apsisėdo Montpelliere (1289 ar 1299 m.), kur praktikavo, mokino ir daug medicin. raštų parašė. Nors jis tad stebino Italijoje, Francijoje ir Hispanijoje kaipo medikas ir alchėmistas savo amžininkus, vis-gi jis labiau atsižymėjo diplomatinėje akcijoje Aragonijos interesuose ir religiškai reformatorinėse pastangose. Aragonijos pasiuntiniu būdamas dvare Philypo Gražioje, 1299 m. jis susivaidijo su Paryzo theologais dėl savo mystiškų (chiliastiškų, spiritualistiškų) pažvalgų ir tapo statytas prieš Inkvizicijos teismą, kuris neilgam kalėdinęs jį privertė atšaukti ir jo raštą de adventu Antichristi kaipo eretikišką nuteisė ir pasmerkė. Arnoldas nuolatos kėlė protestus ir stengėsi savon pusėn palenkti Bonifacijų VIII (kurį nuo akmens gydė vaistais ir apjuosdamas melmenis diržu bei ant piršto užmaudamas magišką levo antspaudą. Šitąjį papa su pamėgimu nešiojo, kuomi kardinolai labai piktinosi. Po mirties Bonifacijaus VIII buvo eretikystėje skundžiamas) ir Benediktą XI, bet tik per Klemensą V jis tei-

stengė rehabilituotiesi. Nuolatos jį randi tai Italijoje, tai Francijoje, tai Hispanijoje diplomatijos reikalais, tai vėl religiškais ginčais užimtą. Ypačiai relig. judėjime ir bažnytinės politikos atsitikimuose, Arnoldas vaidino didelį vaidmenį, draugų gerbiamas, o nedraugų keikiamas. Jis patraukė Sicilijos ir Aragonijos karalius į relig. svajones, jopi kreipėsi pagalbos slėgiami templėriai ir prispausti monachai kalno Athos, jis sukurstė naują įstatymdavystę Sicilijoje. Sako, keliaudamas Romon pas papą Klemensą V jis miręs ant jūrės netoli Genuos 1311 m. Po mirties Klemens V jį labai gyrė, bet inkvizicija nenurimo dėliai raštų, kuriuose jis bažnyčią pliekė: toji pasmerkė juos 1316 m. kaipo eretikiškus ir naikino. Nėra tad ko stebėtiesi, jeigu Arnoldą skundė už žynavimą ir sąryšį su velniu!

Iš milžiniškos daugybės jo veikalų paminėsime vos keletą:

Medicinalium introductionum speculum (visatina pathologija ir therapija). — De diversis intentionibus medicorum (principai medicinos, aitiologija, diaitėtika). — De humido radicali. De conceptione. — De conservanda juventute et retardanda senectute. — De coitu. De modo praeparandi cibos et potus infirmorum in aegritudine acuta. De usu carnium (apgynimas vegetabilės diaitos). — De confortatione visus secundum sex res non naturales (palei Mesuės Grabadiną: de cura oculorum). — Antidotarium (persergsti vartoti vario sūdynus ruošiant acetosa, dulcia etc.). De vinis (žolių vynai su vad. buglossae, melissa, korinth, rosmarin, pelynais etc.; aithėriniais aliejais (pvd. turpentinu), aromatiniais vandenymis). — De aquis medicinalibus. De venenis. — Parabolae mediciationis (aphorismai, spec. internė ir chirurg. pathologija ir therapija). — Comp. med. practicae Breviarium (čion apie moterų ligas kalbant išsitaria: quia mulieres ut plurimum sunt animalia venenosa!). — Practica summaria (persigėrusi astrologija). — Tractatus de sterilitate tam ex parte viri quam ex parte mulieris. Signa leprosorum. — De amore qui heroicus nominatur. De tremore cordis. — De sanguine humano (distillatas iš žmog. kraujo — gyvybės eliksiras). — Tractatus medicinae regalis (receptai aromat. vandenims, aukso vandeniui etc.). — De ornatu mulierum. De decoratione. — Commentum super Regimen Salernitanum. — Commentum super canonem: Vita brevis. — Capitula astrologiae de judiciis infirmitatum secundum motum planetarum. — Sigilla. — Expositiones visionum quae fiunt in somna, — etc.

Arnoldas kaujasi už naują kultūrą: trokšta visąką pažinti, ilgisi religijos, nusistatato pasaulėžvalgą, kuri suaudžia krūvon protą su jusmais, mąstymą su vaidintuve ir mystika. Jis priešingas anam formalizmui, kuris slėgia tikėjimo ir mokslo sritis. Jo raštuose švieži tyrimo dvasia, kuri tradicijas išnaudoja nesukriūšdama po jų našta, o kuri žinią semia iš gamtos ir gyvenimo: tai kritiškas synkretizmas.

Jo systėmoje esti ir hippokratizmas ir galėnizmas, Salernos mokykla ir arabismas, bet niekur Arnoldas neseka aklai: jis tiki savam stebėjimui, prityrimui, jis savistov us net ties arabais, jis polemizuoja su Galėnu (de intentionibus medicorum, de mala complexione) ir Avicenna („qui in medicina majorem partem medicorum latinorum infatuat", apkvaišina!) (De consid. oper. medic., pars II. cap. 1). Jis skaito originalus, ir puola kitus už studijavimą tik Summae autorių. Jo empirija nustato ribas dialektikai ir phantastikai, kaip matosi iš vyriausių jo veikalų Parabolae medicationis ir Breviarium. Jis įdomaujasi anatomija, o dar labiau specialiu ligos mokslu: duoda trumpą definiciją, predisponuojančias ir progines priežastis, patholog. phyziologiją, symptomus, diagnozį ir prognozį, ir galiaus gydymą. Mėgina net ligų klasifikaciją. Jis stengiasi scholasticizmui priešintiesi, o eina prie racionalio gydymo: ratio sumezgama su experimentum, theorija su praksimi. Su tuomi visu jis riša augštai moralę išmonę gydytojo pašaukimo, atsakomingumą perimtą humanizmu: sed promittat fidelitatem et diligentiam, sit in visitando discretus et diligens in sermone, modestus in affectione, benevolus patienti. Tur-būt interpoliacija yra šits sakinys: Tu forte nihil scies, dic quod habet obstrubtionem in hepate; dicet, non Domine, immo dolet in capite vel in tibiis vel in allis membris; tu debes dicere, quod hoc venit ab hepate vel a stomacho et specialiter utere hoc nomine obstructio, quia non inteligunt, quid significat et multum expedit, ut non intelligatur locutio ab eis [Cautelae medicorum (de opificio medico)]. Berods, ir jis pats kartais yra linkęs prie paslapčių ar pasiskelbimo, pvd. kad jis turįs slaptus vaistus nulemiančius lytį koncepcijos metu (De sterilitate, cap. 7.), iš žmogaus kraujo distilliuotas elixiras laikinai pažadinąs iš mirties etc.

Jo viršenybė ypatingai matosi therapijoje: jis deda svarbą chron. ligose ir jauniems ligoniams ant diaitos priemonių (In pueris et decrepitis verendum est pharmacare, juvenibus quoque

suspectum est crebro sumere pharmaciam): maisto, maudynių, phyzikalių veiksnių etc., ypačiai vyno ligoniams (De vinis). Visad atsižiūri į amžių, temperamentą, įpročius ir t. t. Labai rūpestingas buvo paruošime vaistų (augalinių, gyvuninių ir mineralinių). Kovojo prieš vartojimą negana išmėgintų vaistų, narkotikų etc. Jam daug tame padėjo pažintis chėmijos (destillatio alkoholio iš raudonvynio, aithériniai aliejai, aromat. vandenys, metaliniai preparatai). Jis ir kraują mėgo leisti (dielės, taurės, kirstukas).

Chirurgišką gydymą labiau užtinkame Breviariume; jis nemėgsta akmens prašalinimo, herniotomijos, gūrklio extirpacijos. Šis-tas įdomaus randasi gynaikologijoje (pozicijos anomalijos, utero nukritimas, hystériją) ir obstėtrikoje (kojų pozicija skaitoma normale, paminėtas vertimas galva ar kojomis žemyn). Užžadėjimus gimdyvėms išpeikia, tačiau astrologija vaidina svarbų vaidmenį aitiologijoje ir therapijoje.

Ligonius gydydamas jis mato svarbą psychiškame faktoriuje: „gydytojui labai daug turi rūpėti tinkamu būdu sunaudoti žmonių įgeidžius ir įsigyti jų pasitikėjimą ir sujaudinti jų vaidintuvės jėgą: tad jis viską padaryti gali".

Šalia to viso, randa pas jį vietą mysticizmas, astrologija ir alchėmija. Juk ir vėliau visi sekėjai spagiriškės dailės vadina jį savo meisteriu; jis pats išsitaria, kad jis jūrę su savo elixiru į auksą paverstų, jeigu ji iš gyvsidabrio susidėtų. Kaipo principia naturalia jis priima merkūrą ir sulphurą, ir principą persikeitaliojimo. Jis mėgsta alchėmiškus processus prilyginti prie organiškų įvykių, gaminimo, gimimo, augimo etc.; sudėtinės dalys philozophų akmens atatinka kūną, spiritų, (dvasią), dūšią. Jis užginčijo magišką kiltį pvd. sterilitatės (de coitu, de conceptione ir de sterilitate), bet leidžia dvasios ligoms kilti nuo užžadėjimų ir inkantacijų (de parte operativa), vartoio amuletus therapeutiškiems tikslams (po astrolog. įtaka padirbtus antspaudus, pvd. levo antspaudas — de sigillis), auksą skaitė universaliu vaistu (aqua auri nuo lėpros), prognozis ir pagydymas priguli nuo konstellacijos (Capitula Astrologiae), tikėjo sapnų prajautimams (expositiones visionum), karpas liepė sav užžadėjimu prašalinti (kuningas atkalbėjo Pater noster su pakeista užbaiga. Nuo kaklo ligų siūlo Blasijaus palaiminimą) etc. — Tai vis galima suprasti, kada prisimename, kad jo pagrindinė pažvalga buvo mokslas apie savitarpinį santykį planetario ir elementario svieto, apie ata-

tikimą tarp makrokosmo ir mikrokosmo (De parte operativa). O vis-gi jis mėgino supranaturalizmo sritį siaurinti, o buičių sritį plėsti. Kad jis laikais aklo tikėjimo autoritatei, kada dvasios laisvė ieškojo globos mystikoje, realų tyrimą pasirinko ir su visa jėga prieš scholasticizmą šoko, kad jis pats sėmėsi iš senovybės šaltinių ir mokėjo iš arabų raštijos geruosius vaisius išvylioti, patikrina jam kilnią vietą medicinos historijoje.

John Arderne (Arden), „chirurgicus inter medicos", g. 1307 m. amžininkas Johno Gowerio (1323 — 1408) ir Geoffrey Chaucerio (1340 — 1400). Mokėsi tur-būt Montpelliere. 1346 m. jis lydėjo Anglų armiją į Franciją, kaipo „seržantas chirurgas" ir dalyvavo mūšyje pas Crecy. 1349 — 1370 m. veikė gydytoju Wiltšire ir Newark'e, iš kur jis galiaus persikėlė į Londoną; ten jis praktikavo iki 1399 m. Jo didesnis veikalas „Practica„ tebguli MSS. Londone ir Oxforde. Jo raštai turtingi ligų historijomis ir racionaliu gydymu. Daug illiustracijų pridėta instrumentų. Grobų ir inkstų akmens kolikose jis vartojo klistyrus; dubinta jūrės vandeniu gyvulinė pūslė tarnavo rezervuaru; kitokias švirkšles jis vartojo ligoniams, sergantiems pūsle ir triperiu. Pasak jį, kiekvienas žmogus turi klysmą pasidaryti 2 — 3 kart metams. Spausdinta tik ištrauka iš Practica — tai „fistula in ano", kaip pasidaro ir kaip gydoma fistula šikinžarnyje (mėšlinėje). Jis sakos daug žmonių gydęs, bet nėsąs girdėjęs, kad kas-nors tokias ligas pagydęs Anglijoje ar žemyne. Jis nupiešia ir aprašo instrumentus fistulos operacijai: ilgą tęvą metalinę zondą ištyrimui („sequere me"), plačią sidabrinę adatą su išlenktu galu („acus rostrata") ir „tendiculum" iš medžio, kuris tarnavo siūlui („frenum cesaris") palengva stipriau užtraukti. Kur fistula labai augštai buvo ar kada ligonis piovimo bijojo, tai ažuot piovimo vartojo ligatūrą.

Montpelliere mokė: Jordanus de Turre (1313 — 1335)
Stephanus Arnoldi (1319 — 1340)
po 1350 m. Berhardus Alberti, kuris prie Avicennos perskyrimo apie febrį priglaudžia Introductorium in practica. Johannes Jacobi († 1384) rašė praktiškus raštus (pvd. vadovėlį Secretarium, apie pestis).

Guglielmo da Brescia (G. de Corvis, 1250—1326), buvo logikos mokytoju Paduoje, mokėsi potam medicinos Bolognoje pas Taddeo Alderotti, nuo kurio jis gavo Laurea,

vėliau tapo leibarctu papų Bonifaco VIII, Klemenso V ir Jono XXII (Avignone), kurie jį apkrovė dvasiškomis prebendomis; galiaus jis pasitraukė į Paryzą. Stebino jo Practica ad unamquamque egritudinum a capite ad pedes, vadinama Aggregator Brixiensis, rinkinys perimtas scholastine dvasia. Tractatus de febribus, de peste, de consilio observando tempore pestilentiali ac etiam de cura pestis.

Raimond Chalin de Vinario „Medicus de Montpellier", gydytojas Avignone, aprašė pestį (juodąją mirtį) 1382 m.: de peste libri tres. Čion jis aiškina, kad šalia paprastai menamų mystiškai astrologiškų (bloga konstellacija, kometos) ir kosmiškai tellūriškų (dargana, žemės drebėjimai etc.) priežasčių pestis ypatingai plinta per užsikrėtimą, (ex neutra causa nec aliunde quam contagione malo transeunte). Gydant jis labiau mėgo cardiaca ir alexipharmaka, o kraujo leidimą tik pilnakraujams tegyrė; bubonus jis stengėsi subrandinti ir priversti, kad pratrūktų, pridėčkais ir vietomis kraujo nutraukimu taurėmis.

Gerardus de Solo († 1371), prof. ir kancleris Montpellier'e, cituojamas kaipo Doctor mansuetus arba Expositor, garsi komentaru į Nonus Almansoris Rhazio ir savo Introductorium juvenum s. de regimine corporis humani, knyga jaunuomenės mylima, o rašyta palei Isagogę Johannitii (1335 — 1371 docentas). Be to, parašė: Libellus de febribus, Tractatus de gradibus medicinarum.

Johannes de Tornamira (1329—1396), gydytojas papų Gregoro XI ir Klemenso VII ir ilgą laiką kancleris Montpellier'e, paruošė praktišką mokyklai kompendiumą Clarificatorium (Rhazio ad Almansorem aiškinimą); jis ir Gerardus de Solo yra palikę gilios įtakos į mediciniškąjį auklėjimą viduramžiuose. Jo mokiniu buvo Valescus de Taranta. Jis buvo labai mokytas ir lavus gydytojas. Jo-gi Intruductorium ad practicam medicinae, Tractatus de febribus.

Valescus de Taranta (1382—1417), portugalas, praktikas ir mokytojas, gydytojas Charles VII Francijos, atstovauja praktiškąją linkmę Montpellier'e, kurio Philonium pharmaceuticum et chirurgicum s. Practica medica aiškiai ir išsemtinai išdėsto mediciną ir chirurgiją; kas svarbu, tai iškeliama aikštėn; nors tai kompiliacija, matosi palinkimas ligoms stebėti ir naujoviškumai nepraleisti gydyme. Su Introductoriumu Johanno de Tornamira, veikalas platino mokyklos garbę svetur

ir vartojamas buvo iki 17-tam amž. Literatūra taip-gi jo laikmečio stropiai panaudota. Perskyrimų pradžioje padaviami trumpi anatomiški aprašymai, o pabaigoje pridėstyti priedai (appendices).

Johannes (John) Mirfeld (antroj pusėj 14-to amž.) mokėsi Oxforde, įstojo į šv. Bartholomėjaus vienuolyną Londone ir veikė ten ligoninėje; paliko theolog. ir mediciniškus raštus. Pvd. glossaras Synonyma Bartholomaei remiasi Alphita, med.-botanišku glossaru iš 13-to amž., primenančiu Salerno; ir Breviarium Bartholomaei (ligos viso kūno, chirurgija, materia medika ir hygiėna).

Breviarium yra kompiliacija iš senovės, arabų, Salerno, rašytojų ir Arn. de Villanovos, Gordono, Gilberto Anglijos, Gaddesdeno, kartais su autoriaus pastebėjimais. Therapija dalinai racionalė, dalinai mystiška (daug užžadėjimo formulių primenančių Marcellių Empyriką). Speculum (trumpas traktatas apie prognostiką). Theolog. rašte, Florarium esti rašoma apie gydytojus ir vaistus deontologišku žvilgsniu.

Johannes Jacobus, 1364—1384, amžininkas Joh. de Tornamira, laikinai Montpellier'o kancleris, papos ir karaliaus leibarctas (bene in partibus). Sulig turiniu jo raštai šliejasi prie raštų Gilberto, Gordono etc., bet trumpi, nuo scholasticizmo laisvesni. Girtinai daug mažiau vartoja prietaringų ir purvinų vaistų — Dreckmittel — nekaip jo pranokėjai ir amžininkai. Vyriausias jo darbas: Secretarius practicus med. sive Thesaurarium med., kompiliuotas iš Galėno, Rhazio, Avicennos etc.

Chirurgas ir anatomas Henri de Mondeville (Henricus ab Hermondavilla), mokytojas Guy de Chauliac'o mokykloje Montpellier'e, tai šviesa geresnio amžiaus. Gimė Normandijoje, mokėsi Montpellier'e ir Paryze. Jo chirurgijos mokytojais buvo Theoderikis Borgognoni, Lanfranchi ir Pitard, kurį jis vadina peritissimus et expertissimus in arte cyrurgiae. Apie 1301 m. jis tapo Philypo Gražiojo leibarctu. Kaipo mokytojas jis pritraukė daug mokinių, tik nuolatos pertraukė jo darbštumą lydėjimas karaliaus kelionėse ir karėse. Todėl ir jo „cyrurgia", pradėta 1306 m., labai iš lėto tesistūmė pirmyn. Kada 1316 m. jis pasiliuosavo nuo valstybės pareigų, plaučių liga užgulo, ir tik Antidotariumą tesuspėjo parašyti aplink 1320 m. Jis šalininkas gydymo žaizdų be almėjimo, sužeidus kaukolę jis siūlo expektatyvį gydymą. Beveik laisvas nuo prietarų, atsidavęs savam pašaukimui; gerbdamas senovę, jis

tikėjo pažangos galimybe ir stengėsi pats prie jos prisidėti. Paskaitoms savo jis pavartojo vaizdžiojo methodo mokymą, todėl turėjo kaukolės modelį ir turėjo 13 anatomiškų piešinių iliustravimui I. priešakio žmogaus; kaulų, kremslių, pasaitų, sausgyslių, narių; nervų, sausgyslių ir raumenų galūnių. II. Žmogus iš užpakalio; III. Kraujo indai krūtinės ir pilvo. IV. Odos, poodžio taukų audiniai. V. Pakala smegenų, jų plėvių, pleura, peritoneum. VI. Centralinė nervų systėma ir kaulų smegenys. VII. Kaukolė iš viršaus. VIII. Kaukolė iš šono. IX. Iš pryšakio piūvis per vidurį, situs viscerum. X. Akis. XI. Piūvis per vidurį iš pakalos, situs viscerum. XII. Urogenitalė sistėma vyro. XIII. Urogenitalė systėma moteriškės. — Nullus cancer curatur, nisi totus radiciter extirpetur.

Montpellier'o mokykla, nors pasidavė scholastikai, vienok empirijos iš akių neišleidė ir labiau sekė Rhaziu negu Avicenna. Ji daro geresnį įspūdį ne kaip universitatės šiaurinės Italijos. Gal kiek paveikė papos dvaro artumas Avignone? Mokyklos didikai: Gerardus de Solo (Introductorium juvenum) ir Johannes de Tornamira (Clarificatorium) — abudu yra palikę gilios įtakos medicinos mokyme ir gydytojų auklėjime viduramžiuose. Ir Johannes Jacobus buvo mokyklos papuošalu. Mylėjimas praktiškumo, stropus užsiėmimas therapija nevisų buvo glamonimas: kaip kas pasviro prie empirijos be kritikos, kartais net su prietarais sumieštos: Gilbert ir Bernhard de Gordon, Joh. Gaddesden (Rosa anglica), John. Mirfeld (Breviarium ir Symonyma Bartholomaei).

11. Kryžeivių įtaka (1095—1270). — Universitatės ir scholasticizmas.

Tikėjimas tapo vienatina elgimosi regula viduramžiuose ir jis pražydo kryžeivijose su obalsiu: „Taip Dievas nori", iki apsvaigimas blaivėti pradėjo po įtaka naikinančių militarių ekspedicijų. Kryžeivijos tad vedė pasveikiman nuo beprotiško ligūsto įtikėjimo. Tikėjimas buvo sužadinęs nesveiką nepasiekiamos laimės išsiilgimą: net vaikai prisiplakė prie troškulio atgauti Išganytojo kapą. Giliausieji prietarai užvaldė mases, iš ko kuningai traukė naudą statydami puikias kathėdras, o palikdami mases varguose ir žadėdami paradyzą po mirties...

Kryžeivijose Vakarų rupųs žmonės (kurių imperatoriai net skaityti nemokėjo!) susidūrė su išprusintais saracėnais bei jų

civilizacija, ir su Oriento graikais, nors blogai pamokomais. Net vyčiams-ricieriams ėmė akys atsidaryti del politiškai dvasinių nesąmonių papijos ir kuningų; jais pasekė baudžiauninkai, ir štai kryžeivijos privedė prie polytiškos, socialės ir dvasinės emancipacijos. Pažadinta tapo pirklyba, kad įsigijus prabangos produktų, ir be Venecijos, kitos šalys ėmė joje dalyvauti. Radosi troškulys keliauti ir žinių įsigyti, po to kaip pamatė, kad netikiai nėra taip žiauryš ir baisųs, kaip kad buvo pamokslininkų piešiami. Tai niekis, kad laikinai persigerta Rytų astrologija ir theozophija bei Rytų goslybe, juk Vakaruose jau vešėjo laisvas lyčių susinešmas ir be to. Juk jau Karolio Didžiojo laikais dygo kekšnamiai, o ir vienuolynuose ne ką buvo geriau, kadangi šv. Bonifacas (680—755) meldė vyskupų kreipti dėmesį į moterų vienuolynus, kur abatės privalėtų būti skaisčios ir nuosaikios. Dažnėjo (nuo 1000 m.) paskaitos, kad vienuoliai liautųsi girtavę ir lošę, kad taptų švaresni ir dievotesni. Gregoro VII uždraudimas 1064 m. tuoktiesi kuningams — neromytiems eunuchams — padaugino negirdėtus nenuosaikumus, ir rengė dirvą Reformacijai. Palinkimas moterų, augštesnių ir žemųjų sluogsnių, teikti „malonumus" privedė — patikrinimui moteriškos garbės, ir ištikimybės moterystėje — prie spynų ir raktų, dedamų į moterų genitalijas. (Lietuvoje tik skambaliukais apkabinėtos būdavo mergiotės...). Kryžeivijos prarijo 6 milijonus vyrų, ir liko tad 7 moters ant 1 vyro. Cėlibatas (priverstinas nuo konciliumo Rheimse 1119 m. ir Laterano 1123 m.) ir vyrų bei moterų vienuolynai, su nesuskaitomais nusikaltimais prieš skaistybės įstatymus tik kurstė nedorovės ugnį. Kur Wormse buvo ankstybas vienuolynas, rastas tapo rinkinys molinių sūdynų su kūdikių skeletais. Kitur vyrų ir moterų vienuolynai būdavo sujungti požeminiais takais, kad palengvinus dvasinę įtaką tarp abiejų... Už tai plačiai vartojo vaistus ad menstrum provocandum, neužmirštant nė vaistų ad coitum provocandum. Veltui monachai skelbė vaistą nuo kūno pagundos — kišti rodiklį pirštą į žvakės liepsną, iki pagunda bus dingusi; juk jie galėjo skaistybės žvakutę užpūsti... Reikia vis-gi pasakyti, kad geresnėji kuningija ir konciliumai nuolatos stengėsi sustabdyti zokoninkų ir zokoninkių dėmoralizaciją, bet veltui, nes nesugebėjo sustabdyti šaltinį viso nelabumo — neprigimtąjį celibatą. Įsisvajota gyvata žadina sexualį impulsą ir gamina onanismą, veda į mystiškas moterystes su Marija ir Kristumi.

Gadynė dar pasižymėjo tingumu, darbo vengimu, ir štai priežastis, kodėl atsivertusios moterys ir mergos ėjo vienuolynan, steigė religiškus zokonus „Magdalėnos dukterų“ ir „Atgailaujančių Seserų“, kurios dabar tik patogiau vykdė savo apgailimą „puolimą“. Be to, buvo „keliaujančios moterys ir mergos“, kurios atlaiduose ir religiškuose konciliumuose (jų buvo 1400 prisirinkę Konstancijon konsiliumo metu!) ar šiaip šventėse už pigų apmokėjimą pasiaukodavo ant meilės aukuro, ir kaipo „focariae“ (quae focum curant) tarnavo šeimyninkėmis pas klebonus. Tai buvo lyg prophylaktika nuo blogų ligų pasiplatinimo tarp garbingosios kuningijos. Be to išdygo burdelių systėma, lyg gildijos su motere perdėtine statutais ir teisėjais; tųjų globėjais dažnai buvo vyskupai ne tam, kad ten atvertimo misijas laikytų, bet kad savo pajamas padauginus, nes mokama buvo dešimtinė! (Sako, papa Sixtus IV (1472 — 1484) iš vieno burdelio Romoje imdavęs savaitinę mokesnį, kuri metams nešusi po 20.000 dukatų...). Londone buvo tokių namų 18 po jūrisdikcija vyskupo Winčesteryje. 1129 m. tapo uždrausta Londone duoti patentas „Pokarijoms“. Dar 1521 m. angliškas kardinolas pirko burdelį Londone, kad saugiai įdėjus sacerdotalius fundušus. Burdeliai buvo reguliuojami statutu pradedant nuo Henrio II (1162 m.) iki Henriui VIII (1547 m.), kada jie tapo uždaryti. Tie namai turėjo savo iškabas: „Gervė“, „Šerno galva“ etc., ir 1162 m. parlamentas išleidė statutą, kur skaitome va ką:

1. Šeimininkas ar šeimininkė neleis mergoms išeiti ar įeiti, kada užsimano.

2. Tokioms mergoms šeimininkas neleis valgyti ir gulėti už namų.

3. Merga nemokės daugiau už savo kambarį kaip 14 pensų savaitei.

4. Šventadieniais niekam neleista įeiti į namus.

5. Jokia merga nebus po prievarta laikoma namuose.

6. Joks šeimininkas nepriims moterį iš bažnytinių įstaigų, nėgi priims ištekėjusią moterį. (Kokis purvas!).

7. Jokia merga neims užmokesnį nuo vyriškio, jeigu ji neperleidė su juomi visą naktį iki rytmečiui.

8. Joks šeimininkas nelaikys mergos turinčios pavojingą degančią ligą, nė-gi jis pardavinės duoną, alų, mėsą ar kitokius valgius.

Francijoje barzdaskučiai paprastai turėdavo namus susitikimo. Paryžiuje kvartalas, prostitutėms skirtas, tinkamai vadinosi „Clapier“, ir dažnai jos gyvendavo augščiau kambarių studentų medicinos ar jūrisprudencijos.

Vokietijoje — Nordlingeno miesto valdyba rado reikalą patarti kuningams, kad burdeliuose atsivertėlių ieškotų dienos metu, o ne nakčia. 1179 m. Mainzo archivyskupas, labai mokytas savam laike, buvo skundžiamas, kad laikęs tiek prostitučių, jog jų užlaikymas dioecėzijai brangiau kainuojąs negu išlaidos karaliaus reprezentacijai.

Danijoje 1190 m. liaudis ir kuningai priešinosi vyskupo paliepimui išguiti suguloves iš religiškų namų, nėsa išgujimas esąs pavojingas skaistybei jų žmonų ir dukterų.

1291 m. Templiarių Ricieriai užlaikydavę net 13.000 prostitučių.

Kaip plačiai buvo paplitę šitos rūšies blogumai, rodo buitis, kad tokius namus tuo metu skaitydavo prophylaxies įstaigomis, ir taip reikalingomis, kaip kad karčiamos. Aišku, kaip pavojingas ir bejėgis buvo ekklėzijos kišimasi į tą purviną dalyką.

Kryžeivijos žmonėms vis-gi ėmė akis atidarinėti, hėrezijos ėmė stiprėti, o kuningų apgauliai netekti pagrindo. Jie tai vis matė, bet neįstengė užslopinti.

Kryžeivijos (kuriose dalyvavo gydytojai, ypačiai žydai) suteikė medicinai platų veikimo lauką, nes įsteigta tapo daug ligoninių, kur svietiškiai buvo skiriami gydytojais. Kilo naujos ligos, o Byzantijos ir arabų medicina bei gydymas vyliojo prie tyrinėjimų. Hohenštaufas Frederikis II, laisvamanis, apšviestas Rytų išminčia, pastumėjo priekyn švietimą, ir pakylėjo gydytojų būklę. Ciesorius pats parašė De arte venandi cum avibus. Jis nekreipė dėmesio į ō-gubą papos iškeikimą. Pakylėdamas medicinos studijas ir švietimo įstaigas jis patapo žmonijos geradariu, ypačiai jo mylimos Italijos; tatai įvyko ypačiai per jo medicinišką įsakymą 1224 m.

Rogeris, Sicilijos karalius, o imperatoriaus senelis, buvo jau prieš Frederikį (bent 1140 m.) paskelbęs įsakymą, kad gydytojai, prieš įeinant į praktiką, gautų leidimą nuo civylio magistrato, idant „mano pavaldiniai nepatektų pavojun per gydytojų nepritirimą“. Peržengusieji įsakymą baudžiami buvo kalėjimu ir lobių konfiskata. Štai Frederikio įsakymai:

I. Gydytojai ir chirurgai.

a) Praktikuoti visose šakose medicinos (ir taip-gi chirurgijos) ir nešioti gydytojo titulą yra leista tik tam, kas išlaikė kvotimus Salernoje, ir gavo valstybės patentą nuo imperatoriaus ar jo vice-karaliaus. Peržengiantieji įstatymą esti baudžiami piningais ir lobiais, ir gauna vienus metus kalėjimo.

b) Pirma negu gydytojas esti prileidžiamas prie kvotimų, jis privalo būti lankęs logikos pamokas 3 metus, ir medicinos bei chirurgijos 5 metus, ir turėjo praktikuoti po prityrusio gydytojo priežiūra 1 metus. (Nec tamen post completum quinquennium practicabit, nisi per integrum annum cum consilio experti medici practicetur).

c) Gydytojai kvočiami iš tikrųjų knygų, Hippokračio, Galėno ir Avicennos.

d) Chirurgas privalo taip-gi prirodyti, kad lankė profesorių paskaitas, ir ėmė vienerius metus curriculum, kurį chirurgai skaito reikalingu, ypačiai žmogaus anatomiją. Chirurgus pirmos rūšies kvočia 3 profesoriai, kurių vienas chirurgijos mokytojas veda kvotimus latynų kalboje, ir būtyje prosyndiko ir prorektoriaus kandidato nacijos. Po diplomu pasirašo visos tos ypatos, su notaro attestacija, ir pridedamas Fakultatės antspaudas. Chirurgai antros rūšies esti kvočiami itališkai ir per du mokytoju tiktai, ir po diplomu tuomet pasirašo du kvotėju vienatinai. Kandidatai turi prisiekti, kad niekados negydys vidujinių ligų, ir jie negali gauti daktaro titulo.

e) Gydytojas turi informuoti atsitikimą, kada aptiekius parduoda sužagtus vaistus.

f) Gydytojas neturi būti kaltas suokalbio su aptiekiu dėliai vaistų kainos; dar mažiau jis gali laikyti vaistinę.

II. Atlyginimo Tarifas.

a) Bėdinus reikia gydyti dovanai.

b) Gydytojas privalo lankyti savo ligonius bent dukart dienai, o pastarajam prašant, kartą nakties metu. Už tai jis gauna už kiekvieną gydymo dieną:

Mieste ar savo rezidencijoje $^1/_2$ tareno = 0.14 dol.

Kitur negu savo rezidencijoj, kada

1. ligonis apmoka išlaidas jo kelionės, 3 tarėnus=0.85 dol.
2. pats gydytojas „ „ 4 tarėnus = 1.17 dol.

III. Aptiekiai, vaistininkai ir jų tarifas.

a) Vaistininkai (confectionarii) turi laikyti vaistus savomis lėšomis, ir įsakytu methodu, kuri buitis turi būti patvirtinta gydytojo, ir net sustiprinta priesaika. Laužymas šitos reguliacijos buvo baudžiamas turtų sekvestracija ir mirtimi.

b) Aptiekiai (stationarii) pirma, už tokius vaistus ir žoles, kurios paprastai laikomos neilgiau vienų metų nuo pirkimo dienos, gali reikalauti 0.86 dol. už unciją; antra, už tuos, kurie laikosi ilgiau negu vienus metus, gali reikalauti 1.75 dol. už unciją.

c) Aptiekių krautuves galima laikyti tiktai vietose, pažymėtose po visą karaliją.

IV. Inspektoriai — Mokytojai.

1. Du apžvalgųs, vertingi, prisaikinti žmonės, kurių vardai yra gerai žinomi magistratams, bus paskiriami ir jų pareiga bus paliūdyti, kad elektuarai, syrupai bei kiti preparatai esti priruošti sulig įstatymų reikalavimais. Tatai bus daroma ypatingai medicinos mokytojų Salernoje.

2. Niekas nemokys mediciną ar chirurgiją kitur kaip tik Salernoj ar Neapolyje, nė-gi prisiims mokytojo titulą, jeigu jis nebus išlaikęs kvotimus prieš tos pat meno šakos mokytojus ir prieš magistratus.

V. Viešoji hygiėna.

Įstatymai šitoje srityje atsineša prie adulteracijos maisto ir skanėsių, prie pardavinėjimo nuodų ir meilės gėralų, prie užkrėtimo oro per pūvančius animalius dalykus, etc.

Hispanija gavo panėšius medic. įstatymus 1283 m., ir Karolis V (1347) taip-gi paskelbė tokius Vokiečių valstybėms įstatymus; čion modėliu paternavo Frederikio įstatymai.

Reguliacijos obstėtrikai praktikuoti gydytojams rods nesiranda šituose įstatymuose, kadangi operatyvė dalis, kiek ją praktikuodavo vyrai, priklausė chirurgo sritin. O akušėrės — bobutės tur-būt nebuvo skaitomos prie mediciniško personalo.

Toki išmintingi įstatymai paveikė medicinos studiją ir pakėlė professiją iš griuvėsių. Joanna, Neapolio karalienė, juos naujai užtvirtino 1365 m. Tų įstatymų dėliai klėro šundaktariai ėjo retyn.

Be to viso, universitačių steigimas pažadino dvasinį gyvenimą ir mediciną. Nors jos steigiamos buvo tikybos sustiprinimui, vis-gi virto priežastimi veikmės prieš tikybą. Studentų skaičius buvo labai didelis ir jie sudarė savo bendruomenę (communitas). Ir-gi unversitačių steigime labai daug prisidėjo Frederikis Didis ir jo kancleris Petrus de Vineis: Pavioj (1250) ir Paduoje (1222), Neapolyj ir Messinoje (1224). Berods nuo seniau buvo Bolognoj (1110), Oxforde (sako 872 m. pradžią davęs Alfredas Didis; 12-me amž. buvo populiarė mokykla, 1209 m. 3000 professorių ir studentų pakėlė boikotą ir 5 metams išėjo į Cambrigde, pasipiktinę miesto piliečiais; Merton College 1264, Baliol 1263, University College 1253), Montpellier'e (1180), ir Paryze (1205). Rods ir Paryze Obizo († 1138) ir Hugo Physicus († 1199) buvo klėriškais gydytojais viešpataujant Liudvikui VI Riebiamjam, ir Hugo buvo ten mokytoju. Bologna ir Paryzas tapo modelis daugeliui vėlesniųjų Universitačių.

Šitos universitatės prasidėjo iš gydytojų susisėbrinimo, ir mokiniai pasirinkdavo mokytojus. Vėliau iniciatyva išeidavo iš valdymiero, o papa savo bulle patvirtindavo įsteigimą. Universitatės įsigydavo privilėgijas.

Philozophija būdavo vadovaujančia studija, o vėliavnešiais buvo Aristotelis ir arabai. Medicinoje nedaug autorių pripažinta; pvd. Paryze Hippokratės (Aphorismai, Prognostika, De victu in acutis), Theophilius Protospatharius (De corporis humani fabrica), Joannitius ir Aegidius iš Corbeil; kitose mokyklose — Galėnas ir Avicenna taip-gi. Be to, būdavo paskaitos apie Mesuę, Aegidių ir Konstantiną Afrikanų. Tyrinėjimų ten nerastum, vergiškai prisilaikė senovės, ir net dar 1603 m. Paryzo Fakultatė — primygtinai įkalinėjo svarbumą niekur nenukrypti nuo doktrinų Hippokračio ir Galėno.

Po pirmųjų veikiai ėmė rastiesi daugiau universitačių, jos ėjo iš pietų į šiaurę. Jų organizacijos mažai ką skyrėsi, ir knygynai vis dydėjanti sutelkė naują darbui stimulių. Valencia 1199, Toulouse 1229, Salamanka 1243, Lisbona 1287, Koimbra 1290, Heidelberg 1386, Krokuva 1364, Praha 1348 (1883 m. medic. fakultatė padalinta tapo į vokišką bei čechišką šaką), Vienna 1365, Fünfkirchen 1382, Kulm 1387, Köln 1388, Erfurt 1392, Würzburg 1402/10, Leipcig 1409, Roštok 1419, Louvain 1426, Greifsvald 1456, Freiburg in Br. 1457/66, Basel 1460, Ofen 1465, Ingolštadt 1472, München ir Trėves 1472, Mainz, Tübingen ir Upsala 1477, Kopenhagen 1478 ir Graiz

1486. Mathématikos ir gamtažinijos mokykla Toledo niekados netapo papos patvirtinta.

Universitatėse veikiai paplito sukreivotas mintyjimas, tai scholastinė philosophija, noras pastatyti bažnyčios doktriną ant išminties pagrindo, sutaikant su senovės philozophija, ypačiai Aristotelio. Tai buvo mokyta ir apverktina kelionė po dialektikos labyrinthą apie bevertes smulkmenas. Čion brendė pirmieji skeptikai, kurie padėjo pamatą mokslų pažangai prieš bažnyčios užgaidas.

Scholasticizmo įsteigėjas buvo Johannes Skotus Erigena († 879), kuris tvirtino, kad visokia orenybė atėjo nuo išminties, bet ne išmintis nuo orenybės, ir Gerbertas (vėliau papa Sylvestras II, † 1003). Susipažinus su raštais Aristotelio ir jo arabiškais aiškintojais per žydus, kurie turėjo žydinčias mokyklas nuo Toledo iki Metzui, Lanfrank (1005 — 1089) ir Anselm iš Kanterbury (1035 — 1109), abudu vyskupu po Vilimo Pergalingojo valdžia, labiau negu kas kitas pastumėjo priekyn scholastinę philozophiją. Aleksandras iš Hales († 1245) turėjo visus Aristotelio raštus, ir pirmas mėgino philozophiją paversti theologijos tarnaite. Kokiais klausimais tūli scholastikai užsiiminėjo, galima spręsti iš pavyzdžio Petro Lombardo († 1164), Paryzo vyskupo, kuris domėjosi, ar Paradyze grobai buvo tuštinami ar ne, ir kiek angėlų galėtų patogiai šokinėti ant adatos smailgalio!

Su Anzelmo vardu rišasi įsteigimas philozophiškos sėktos „realistų", kurie mokino, kad objektas ir jo sąvoka yra tuo pačiu dalyku ir prasideda tuo pačiu laiku, o jų priešgynos „nominalistai", kuriais vadovavo vienuolis Roscellinus (pabaigoje 11-to amž., kuris mokė, kad trįs vardai, bet ne trįs ypatos, randasi Trejybėje) tvirtino, kad sąvokos gaunamos esti tiktai nuo esančių daigtų, ir kad nuojėga (perceptio) turi pirmiau įvykti už sąvoką (conceptio). Abeji kariavo lyg philoz. bokseriai, iki nominalistai susmuko. Garsiausias realizmo kovotojas, kuris manė abejojimą ėsant naudingu, nes jis vedąs į prirodymą teisybės, buvo Pierre Abelard iš Palet'o netoli nuo Nantes (1079 — 1142), garsus savo meile Heloizės 1105 — 1164), kas galiaus davė progą jo nežmoniškiems neprieteliams jį kastruoti (veikalai: Sic et Non, Ethika seu Scito te ipsum).

Tolygios protmylės polėmikos, kurios dažnai virsdavo kruvinomis varžytinėmis, vėliau pagimdė sėktas Thomistų ir

Skotistų, anie domininkonai, o šitie pranciškonai, ir taip pavadinti tapo palei savo vadovus, Tamą Aquinietį (1224—74), autorių 28 quarto, ir Duns (Dunstaną) Skotų († 1308, parašė 12 storų folio). Kas jiems rupėjo šitose philoz. imtynėse, galima spręsti pvd. iš to, kad Conceptio Immaculata (nors neįtikėtina) suteikė jiems taip neišsemiamą tėmą, kad kiekvieną savaitę Paryze Skotistas gatavas stovėjo pliauškinti liežuviu ir žodžiais žaisti, per visą dieną, nė valgęs nė gėręs. Fanatiškai dievotas šv. Bernhard iš Clairvaux (1091—1153) priešgyniavo subtilitatėms abiejų ankstybesnių partijų. Jam mirus, jo svajonės, sujungtos su dialėktika, tapo išplėtotos į ypatingą rūšį krikščioniškojo Neo-platonizmo (mokinamo ypačiai mokykloje St. Victoire Paryze), kurį parėmė Thomas à Kempis (1380—1471) ir anksčiau Jonas Tauler (1290—1361) iš Štrasburgo. Be to, tuo laiku buvo kita, bene dar pragaištingesnė, amalgamacija, beje scholastiškos dialektikos su poėtišku mysticizmu, kaip tai buvo įvesdinęs Bonaventūra († 1247), taip vad. „Dr. Angelicus". Anot jo, laikinoji ir amžinoji būtybė tvylo sudvigubintoj trijatyje, ir vienuma tenlink smelkiasi. Žemesnėji gyvata turi tris laipsnius, ir augštesnėji taip pat. Skaičius 7, kuris sujungia trijatis ir talpina vienumą, bet-gi neturi atsakančios sąlygos, ir todėl esti tai pats Dievas.

Prie netiesioginės naudos, kokią minties atgyjimas suteikė medicinai per scholastinę philozophiją, reikia pridėti vertimus ir aiškinimus graikų medic. rašytojų (ypačiai Hippokračio ir Galėno) ir arabų per jų sektantus. Bet-gi medicinon įvesdinimas plaukus skaldančios dialėktikos, pilnai patobulintos per „autoritates", buvo labai pragaištingas. Taip pat nederėjo mystiškos atskirų scholastikų pastangos, išsireiškusios astrologiškose ir šiaip prietaringose pažvalgose, kurias mes esame užtikę pas graikų gydytojus senovėje ir pas arabus.

Scholastinė philozophija dabar rods ėmė smukti, ir todėl mažiau beužgavo įvairias sritis medic. literatūros, o mažų mažiausiai tas šakas, kurios pagrįstos prityrimu, stebėjimu ir faktina medžiaga — tai anatomija ir chirurgija, kurių puoselėjimas smogė mirtiną smūgį tikėjimo medicinai ir praskynė kelią medicinai stebėjimo.

12. Scholastikai. — Vertikai graikų ir arabų veikalų. — Nepriklausomi rašytojai.

Viduramžių medicina nepasiliko medicina senovės, bet susidėjusi su populiare bei klėrikale medicina stojo į naują plėtotės phazį. Dvasios gadynė pridėjo mystiškus, astrologiškus, alchėmiškus, cheiromantiškus ir apgavingus priedus. Pirma sekė graikais, vėliau arabais. Tik maža veikalų skaitėsi autoritetingais: pirma Hippokratės, Galėnas, Dioskūridės ir Aristotelis; potam Avicenna, Averroës, Mesuė ir Rhazės. Buvo graikistai ir arabistai, ir tarpininkai — konciliatoriai. Buvo ir priešgynos netiek ex professo, kiek de facto. Vis-gi per jų darbus 13-tame amž. užgimė modernis gamtos mokslo tyrinėjimas. Vyriausieji scholastikai buvo žmonės, troškusieji tyrinėti visą pasaulį, matomą ir nematomą.

A. Philozophiškieji gamtažiniai ir medikai.

Albertas v. Bolštädt iš Lauingen Švabijoje, dominikonas, arba Albertus Magnus (1206 — 1280), „Doktor universalis" — atlikęs studijas Paduoje, mokytojavo klioštorių mokyklose, vėliau pateko Paryžiun, iš ten Kölnan. 1248 m. zokono pravinciolu tapęs, jis vizitavo vienuolynų mokyklas Vokės vakaruose. Per keletą metų buvo Regensburgo vyskupu (1260 — 1262). Galiaus vėl atsidūrė Kölne, kur išbuvo lyg mirdamas. Dažnai keliaudamas, jis iš arto susipažino su vokiškąje gyvūnija ir augalija iki pajūriui. Botaniką (De vegetabilibus liber VII) nuo Theophrasto laikų jis pirmas moksliškai pastvėrė, o zoologiją nuo Aristotelio laikų.

Iš daugybės jo veikalų paminėsime: Physicorum libri VII — de degeneratione et corruptione libri II — de mineralibus libri V (savybės mineralų, aprašymas 95 brangakmenių, kurių stebūklingam gydymui įtiki, ir 7 metalų, toliau druska, vitriolis, alūnas, aršėnikas, sieros žvirždai, nitrum, tutia, elektrum) — de anima libri III — de sensu et sensato — de memoria et reminiscentia — de somno et vigilia — de motibus animalium libri II — de iuventute et senectute — de spiritu et respiratione libri II — de vita et morte — de nutrimento et nutribili — de natura locorum — de passionibus aeris — de vegetabilibus et plantis libri VII — de animalibus libri XXVI (svarsto anatom. ir phyziolog. klausimus) — Philosophia pauperum (visuma gamtinės pažvalgos prisišliejant prie Aristotelio).

Kommentare į „Textus sententiarum“ Petro Lombardo jis svarsto klausimą, ar Adomas, išlaužiant jam kriauklą, kad Ievą sutvėrus, juto sopulį ar ne, ir ar teismo dienoje tas šonkaulis bus jam kitu užvaduotas? Dėl žinojimo phyzikos ir mechanikos — sako jį surentus automatus ir šnekančias galvas — jį laikė žyniu ir raganium. Jis darė daug experimentų šitose šakose, ir tokis enthuziastas buvo gamtos moksluose, kad juos įpynė į savo veikalą „apie Mergę Mariją“. Jis svarstė botaniką (praktiškos agrikultūros žvilgsniu), chėmiją, phyziologiją (nejuntamas prakaitavimas etc.), astronomiją, magnetizmą (magnaso poliariškumas) gyvūnų ir augalų sugabumą prisitaikinti prie klimato, apylinkės etc., sakalninkystę, kaip ir doktriną mintyjimo etc.

Daugelyje raštų randasi anatom., phyziolog. ir psychologiški svarstymai. Jis rašė taip-gi (labiau pagal Avicenną) apie augalų (de veget. lib. V) ir akmenių (de mineralibus) gydomasias veikmes, bet praktiškąją mediciną jis atidėjo šalin! O vis-gi jo įtaka kaipo Aristotelio skelbėjo buvo labai didelė į gamtažinišką pagrindimą ir gydytojų auklėjimo methodiką, o jo Summa naturalium (Philosophija pauperum) iki 16-tam amž. tarnavo kaipo mediciniška propaideutika. Geberio idėjos atsispindi jo raštuose „de Alchymia“ ir „de rebus metallicis et mineralibus“.

Alberto Magno mokinys Henricus de Saxonia sudėstė veikalą De secretis mulierum (apie gaminimą, astrolog. įtakos, menstruacija, gemalo pasidarymas, gimimas aborcija etc.), dažnai perspausdinamą iki 18-tojo amž.

Dominikonas Vincentius Bellovacensis (Vincent de Beauvais) († 1264) — „Viduramžių Plinius“ — buvo Liudviko IX Šventojo šeimos „familiaris“, privalėjo prižiūrėti ir dauginti karaliaus knygyną, jo vaikų auklėjimą nustatyti (ką padarė raštu De eruditione filiorum regalium, kur randasi perskyrimas apie phyzinį auklėjimą). Savo veikale „Speculum majus“ (kur daug kas skolinta iš Quaestiones naturales“ L. Annaeaus Senekos) patiekė encyklopėdiją, kur telpa populiarės medicinos vadovėlis ir įdomųs mostai į poliariškumą magnetinės adatos. Šits milžiniškas veikalas dalinasi į 3 dalis: speculum naturale, doktrinale ir historicale. Spec. naturale iš 33 knygų apie visą gamtą. Kur šneka apie žmogų, ten rašo apie dūšios jėgas ir jų funkcijas, sudėtį žmog. kūno (lib. 29), gaminimą, nėštumą, gimimą, kūdikio maitinimą, ligon palinki-

mus, abortus (lib 32) su išrašais iš bažnyčios tėvų ir gydytojų, pats retkarčiais ką-nors nuo savęs išmaningai pridėdamas. — Speculum doktrinale aprašo mokslų šakas ir dalias. Medicinai atitenka lib. 12, 13 ir 14: diaitėtika, bendrųjų vaistų mokslas, phyziologija ir pathologija, specialis ligų mokslas ir symptomatologija (cituoja Hippokratį, Galėną, Isidorą, Johannitijų, Alkindi, Isaaką, Rhazes, 'Ali Abbas, Kophon, Compend. Salernitanum, Maurus, Nikolaus etc.). Sekdamas senesniu Hugo de St. Viktoire (1096 — 1141: veikalai: Didascalicon, De bestiis et aliis rebus), jis mano išmintingą ir vegetalę dūšią esant, kurių pirmoji lyg kokis ugningas garas kįląs iš širdies į smegenis.

Alberto mokiniu buvo Thomas de Cantimpré (1204 — 1280), prof. Louvaine, parašė žymią encyklopėdiją (1240) De natura rerum 20-tyje knygų, kur duoda anatomiją sulig Aristoteliu ir Galėnu, o vėliau randi vaistus iš gyvūnų ir augalų karalijos. Obstėtrikoje įdomu, kad jis tūlais atvėjais siūlo vidujinį (kephališkąją versiją) apsukimą galvos žemyn (kaip Speculum doctrinale Vincento iš Beauvais paduoda ar ir raštas de secretis mulierum).

Thomas Aquinas (1225 ar 1227 — 1274), taipgi Alberto mokinys, kuris savo veikale „Summa totius theologiae" mediciniškus dalykus pavartojo kaipo pašalinį savo thėmos prirodymą. Jis skaitė širdį ėsant šaltiniu visų judėsių. Forma ir galios organų nepriklausančios vieni nuo kitų; vis-gi dūšia esanti forma ne akcidentalė kūnui, bet esmėje sujungta su juo. Šitoji forma esanti naujai sutveriama kiekviename apveisime, tik ne iš sėmens, kuris teturįs vien formatyvį principą, pervedamą į uterų ir pereinantį į embryoną. Pagimimui individo pakanką vienatinai drėgmės, šilimos ir aithėrio; todėl gyvūnai prasidedą net iš pųvančios medžiagos.

Alfredas iš Sarašel, Hispanijoje su arabų netik kalba susipažinęs, bet ir svarbus raštu De motu cordis (1215), kur kaip Aristotelis širdį daro dūšios būkle, o dūšią nešėja šilimos, beja gyvybės processų, imtinai penėjimosi, organizacijos ir prokreacijos su pagalba kraujo ir iš tojo išsiritančių spiritų (πνεῦμα). Širdyje sėdi ir intellektas, tad be phyziologijos ir-gi psychologija Aristotelio čion išdėstoma. Anatomiškame aprašyme širdies, smegenų ir nervų Alfredas remiasi Vilhelmu iš Conches (iš Chartres mokyklos † 1145) ir Vilimu iš St. Thierry († 1153), ir todėl Konstantinu Afrikanu.

Savistovus mokytojas Robertas Grossetête (1175—1253), Lincolno vyskupas, pažįstąs arabų neoplatoniškius, literatūrą Avicennos, Averroës'o etc., linkęs į phyziką, ypačiai savo šulnioj viską apglėbiančioj šviesos dynamikoje, mus tiesiog veda prie savo mokinio Rogerio Bacono.

Kokios proto galybės tais laikais būta, gadynėje prietarų ir subtilitačių, pavyzdžiu yra angliškas pranciškonas ir „Dr. mirabilis", tai Roger Bacon (1214—1292 ar 1294), Oxfordo mokinys, kuriam pranciškonų zokono jupa pavirto kentauro Nessaus rūbu. Oxforde nemėgta scholasticizmo, kaip jau pastebima angluose: Adelarde iš Bath, Alex. Neckam ir Alfrede iš Sarašel. Baconą 13-me amž. veikė liberalis Robertas Grossetête, Lincolno vyskupas, ir pranciškonas Adomas iš Marisco. Grossetête dėjo svarbos ant pažinojimo mokytų kalbų, ant mathėmatikos ir gamtažinijos (de physicis lineis, angulis et figuris). Ir Picardas Petrus iš Maricourt, su kuriuomi susipažino Paryze, mėgo phyzikaliai alchėmistiškus experimentus. Tad ir Bacon apsiaustas kliūtimis ir neribotu tikėjimu autoritatei, reikalavo nepriklausomos minties, „precizijos" (modernė idėja!), stebėjimo, matavimo ir kalkuliacijos kaipo priemonių aiškesnei žinijai. Todėl tūli jį skundė esant tikru eretiku, nors iš tikrųjų jis tebuvo priešgyna scholasticizmui. Kaipo skeptikas ir realistas amžininkams jis rodėsi susižinąs su velniu, o ainiams tik skelbėju modernės įdėjos.

R. Bacon gimė turtingoj šeimoje Ilčesteryje (Sommersetšire), studiavo Oxforde, nuo 1240 m. Paryze, kur 1247 m. gavo daktaro laipsnį. Puikus dialėktikas, scholastika nepasitenkino, mėgo math.-astron. studijas, ir phyzik.-chėm. experimentus, kurie prarijo 2000 svarų sterlingų. Oxforde viešai mokęs, apie 1250 m. įstojo į minoritus (pranciškonus). Jis troško mokslo ir auklėjimo reformos. Ir jis nesidrovėjo išsitarti apie scholastiškų didikų nežinią, apie monachų nedorovę; imta jį del jo kilnios žinijos skųsti, ir Bonaventūra, tapęs zokono generolu, 1257 m. perkėlė jį iš Oxfordo į Paryzą ant atgailos, atitraukė nuo viešo mokymo, pastatė po priežiūra ir neleidė savo išradimų aprašinėti. Kada draugingas jam tapo papa Klemensas IV 1266 m., tai pasiteisinimui papa slaptai leidė surašyti jam savo pažvalgas ir reformų planus. Nors trukdomas, tad Bacon bėgyje 15 mėnesių surašė Opus majus de utilitate scientiarum (apie šaltinį mokslo klydimo, apie santykius tarp philozophijos ir theologijos, apie moky-

mąsi kalbų, apie mathėmatiką, optiką (kur buvo al-Haitam = Alhazen šaltiniui), apie experimentalį mokslą, ir apie moralę philozophiją). Šitą veikalą ir kitą De multiplicatione specierum jis nusiuntė papai per ištikimą mokinį Johannes iš Paryzo. Vėliau dar nusiuntė opus minus ir Opus tertium Romon. Deja, veikiai papa mirė ir sostas liko ilgam neužimtas. O Bacono nedraugai nesnaudė, ir kada 1271 m. parašė Copendium studii philosophiae, kur iškėlė klėro ir monachų dvasinį ir ethinį ištvirkimą, tai jų įnirtimas neberado ribų. 1278 m. pranciškonų generolas Hieronymas iš Ascoli nuteisė jį „propter suspectas novitates" kalėti ir uždraudė jo raštus skaityti. Hieronymas 1288 m. dar tapo papa, ir Bacon veltui stengėsi raštu apie meną jį nulenkti, kad bent palengvintų senatvės naštą. Tik Nikalojui IV mirus 1292 m., per įtaką gerų žmonių, zokono generolas Raymund Ganfredi atleidė iš kalėjimo (po 14 metų!) sukumpusįjį senį. Paskutinis jo raštas, tai Compendium theologiae. Mirė 1292 ar 1294 m. Jo raštai žinoma nebuvo platinami ir atmintis Bacono gyvavo iki 18-tam amž. sudarkyta kaipo astrologo, alchėmiko ir magiko. Jis ketinęs buvo parašyti encyklopediją, ir Compendium studii philosophiae buvo tik įžanga į tą darbą. Persekiojimai ir kalėjimas neleidė tesėti šulnam ketinimui.

Baconas netik polyhistoru buvo, bet numatė keliais amžiais pirmyn; jis turėjo stebėtiną žinią philologijos (ortento kalbos, palygin. grammatika), mathėmatikos ir astronomijos (reforma kalendoriaus), mechanikos ir optikos (theorija regėjimo, reflexija, refrakcija, šviesos aberracija, mokslas apie plokščius — gaubtus ir duobtus veidrodžius, aiškinimas laumės juostos ets.), aiškino phyzikalę geographiją, chėmiją, numatė išradimus (akiniai, teleskopas, parakas, žemdirbinės mašinos, kėlimo aparatai, naro varpas, automatiniai vežimai, lėktuvai).

R. Bacon nesiliovė kovojęs prieš scholastiką su jos vienpusiška dialėktika, su jos methodu sukreivojančiu daigtų realybę — kaipo žalingu nuslydimu nuo teisybės. Nemokslo priežastimi jis skaitė įsiknibimą į autroritates, mintyjimo įpročius sustingusius, prietarus liaudies, ir tuštybę dydžiuoties nuduotu mokslumu. Experimentą jis padėjo pažinojimo pagrindan, o ne argumentą. Mathėmatika, stebėjimas, prityrimas tai tikrieji gamtažinijos pamatai. Scientia experimentalis pastatyta savistoviu methodišku principu.

Opus majus ir priedai turi šį-tą iš medicinos: Perspectivoje rašo apie pajautų percepciją bendrai, akies anatomiją ir regėjimą (tarpininkauja tarp senos emanacijų theorijos ir Al-Haitamo pažvalgos), de retardandis senectutis accidentibus (ʿAli Abbas), MSS yra raštai apie kryzis ir kritiškas dienas (amploriana).

Astrologijai priskaitė didelį svarumą, ir alchėmijai (=chėmijai), su kurios pagalba tikėjo galima būsią išrasti priemones prailginti gyvatai. Magiją jis suveda ant prigimtų pamatų ir linki ją pavartoti psychotheraphijoje. Jis buvo kovotojas už induktyvį methodą medicinos srityje.

Jis buvo susipažinęs su lęšimis (jis domėjosi jų naudingumu seniems žmonėms): De retardandis senectutis accidentibus et de sensibus conservandis, ir De universali regimine senum et seniorum) ir jų veikimą jis priskaitė buičiai, kad objektai buvo matomi po didesniu kampu, domėjosi mikroskopais, deginančiu stiklu ir kamera, nors išradimas jų turbūt ne Baconui priklauso, o arabams. Kadangi Bacon mokėjo arabiškai, hebraiškai, graikiškai ir latyniškai, jis bus galėjęs skaityti Al Hazeno veikalus.

Jo principai-gi, laisvumas nuo prietarų, jo užsidegimas praktiškais tikslais ir jo experimentalis methodas, užtikrina Baconui nemirštamą vietą gamtamokslio plėtotės historijoje, ir antroj eilėje jie pelno garbingą paminėjimą medicinoje. Iš kitos pusės, jo astrologiški prietarai, kurie leidė jam tikėti įtakai žvaigždžių į therapeutiškas priemones kaip kraujo leidimas ir vartonė laxatyvų, jo ieškojimas universalių vaistų, ir jo spekuliacijos, ar miežių vanduo, substancija, gali pagydyti febrį, akcidentą, — tai vis reikia priskaityti jo laikmečiui.

Pusamžiu vėliau Nicolaus de Autricaria (d' Autricours), taip-gi matėrialistas ir atomiškas philozophas Paryze, kuris tebebuvo atsidavęs tikėjimui, buvo priverstas atšaukti, tarp kitko, maximą, „kad naturaliuose processuose nieks kits neveikia kaip judėsis jungimosi ir skyrimosi atomų".

Užsiminus apie akinius, reikia pasakyti, kad 1285 m. pirmuosius stiklus nugalando optiškiems tikslams, akinius ir prastus padidinančius stiklus, Salvino degli Armati († 1317). Tai buvo pagrindas mūsų modernės astronomijos, photographijos, spectrumo analyzies, mikroskopijos etc.; tai buvo vienas svarbiausiųjų išradimų civilizacijai. Alexander della Spina († 1313), vienuolis Pizoje, taip-gi sėbrauja iš-

radime akinių, kuris išradimas sako atitraukęs didelę dalį akių ligų nuo gydymo aptiekių krautuvėse. Dar senovėje Seneka buvo matęs raides padidintas su pagalba stiklo skrituliukų pripiltų vandens (kokius šiandien vartoja kurpiai pagerinti savo šviesai). Paveiksle Jan'o van Eyck, 1436 m., matosi klėrikas su tam tikru akiniu rankoje beskaitąs. Mes nežinome vardo išradėjo škurlinės popieros, kuri atsirado Vakaruose aplink tą patį laiką, ir turėjo padaryti spausdinimą, su visais jo nenumatomais rezultatais civilizacijai, jeigu ne galimu, tai bent galingu savo veiksniais. Bene abudu radiniu bus kilę iš Chynijos? Pirmasai stiklo veidrodis paminėtas esti 1279 m.

Prie scholastiškų encyklopėdijų priklauso taip-gi „Les livres dou Tresor" Brunetto Latini (1220—1295), Dantės mokytojo, ir itališkoji La Composizione del mondo — Ristoro d' Arezzo, vokiškai Meinauer Naturlehre. Tuose veikaluose vis-gi maža mediciniško įturio. Grynai gamtažiniškai medicininška kompiliacija tai Joh. Vitalio de Furno iš Guyenne (vėliau kardinolo) raštas Pro conservanda sanitate ad totius corporis humani morbos selectiorum remediorum liber utillissimus; ten randasi žinia apie paruošimą ir naudą alkoholio, kurį autorius tiesiog skaito panakeija (vaistu nuo visokių negalių).

B. Pathologijos ir therapeutikos darbuotojai.

Scholastikos gadynėje medicina turėjo nedaug vidujinės, produktyvės vertybės; bet-gi nemaža pažangos padaryta tapo religiškoje, meno ir materialėje srityje. Auga religiškoji kritika (Valdensai); plėtojasi valstybės ir bendrovės; vergija gaišta 13-me amž. ir pasikeičia baudžiavomis; miestai steigiami; ritterija susmunka; menas ima plėtoties, pav. muzika (ima atgyti 11 ir 12-me amž.), architektūra, tapyba etc.; prekyba ir kolonizacija (Hanzos sąjunga), sklido iš Italijos kaip menas, taip ir bankininkystė, kuri 13-me amž. plito šiaurėje; gildijos plisti ėmė tarp piliečių; kelionės atliekamos pasimokymui ir atidengimams (Marko Polo, † 1251) etc.

α) 12-tas ir 13-tas metašimtis.

Su 12-tu amž. prasideda „gadynė arabistų", kurie sekė arabais moksle ir praktikoje ir kurių įtaka pateko iki 17 amž.

Gerhardas iš Krėmonos (1114 — 1187), ainys Salernos mokyklos, proteguojamas Frederikio Barbarossos (1152

— 1190), buvo nukeliavęs į Hispaniją ir apsigyveno Tolėdoje, kuri 1085 m. pateko krikščionims su rankraščių turtais, ir tapo Mekka visų mokytųjų žmonių, kurie troško Rytų šviesos. Tolėdoj išmoko arabiškai, vertė Σύνταξις Ptolemajo ir mediciniškus raštus (Hippokračio ir Galėno, Serapiono, Rhazio, Isaako Judaeaus, Qanûn ibn Sînos, chirurgiją Abulqâsimo, vaistų mokslą Abenguefito).

Surinko aplink save mokyklą, kur tarp mokinių bene buvo Michael Skotus, vėliau veikęs Sicilijoje; M. Skotus vertė gamtažiniškus ir psychologiškus Aristotelio raštus su Averroės kommentarais, Aristotelio gyvulių historiją (Avicennos kompendium), Alpetragiaus astronomiją. — Tolėdoje išsiplėtojo astronomijos ir gamtos mokslų mokykla.

Prie Tolėdo vertėjų ratelio priklausė dar Markus Toletanus; jis išvertė Galėno de motu musculorum, de tactu pulsus, de utilitate pulsus, Isagogė de Joanitius ad Tegni Galėni etc.

Burgundio iš Pisos, († 1194), geriau išvertė Hippokračio aphorismus ir Galėno raštus.

Bolognoje mokytoju garsėjo nuo 1260 m. Taddeo Alderotti iš Florencijos (1223 — 1303), jungdamas philozophiją ir mediciną su pilnu scholastikos ir arabų mokslumu ir aiškino Hippokračio bei Galėno veikalus.

Jis buvo kilęs iš bėdinos šeimos (sako pardavinėjęs pašventintas vaško žvakes pas bažnyčios duris) ir jau suaugęs Bolognoje mokėsi medicinos ir philozophijos. Tapęs mokytoju 1260 m. dėstė su tokiu lavumu, kad pelnė vardą magister medicorum. Netik mokslus buvo, bet turėjo pasisekimą ir praktikoje, ypačiai pas turtuolius, ir tokiu būdu įsigijo labai didelį turtą. (Sako papa Honorius IV po pasveikimo be kasdieninio honoraro dar primokėjęs 10.000 aureil). Ir šiaip buvęs pavydus, skaugus, ir kitais nepasitikintis. Jis pats-gi sakos per miegą nakčia vaikščiodavęs.

T. Alderotti įvedė dialėktiškus disputus į mediciną (pagal schėmą: tvirtinimas, prirodymas, papriešinimas, atpriešinimas, išrišimas). Aristoteliškajai dialektikai jis atidarė duris į mediciną, o phyziologiją padarė mediciniškosios theorijos pagrindu; mediciniškam mokymui ir tyrimui pakišo scholastišką prirodinėjimą.

Expositiones in arduum Aphorismorum Hippocratis volumen, in divinum prognosticorum Hippocratis librum, in prae-

clarum regiminis acutorum Hippocratis opus, in subtilissimum Joanitii isagogarum libellum. Commentaria in artem parvam Galėni. Libellus de conservanda sanitate = de regimine sanitatis secundum quattuor anni tempora (itališką libello per conservare la sanità del corpo — Dantė labai peikė dėliai blogo stiliaus, slg. Convito I. 10). Jis išvertė Aristotelio ethiką itališkai. Paruošė Consilia medicinalia. Jo kommentarai labai išpūsti; pvd. aiškindamas isagogę Johanitii jis prirašė $114^1/_2$ puslapių in folio!

Regimai Taddeo disputų dvasia persiėmė nuo Bolognos jūristų; kaip anie Justiniano teisių knygas pavartojo, taip šits apsiėjo su aphorismais, prognostika Hippokračio etc., apveizėdamas glossomis, prie kurių tuojau prisidėjo quaestiones, disputationes, recollectiones ir quodlibetationes. Juk ten jūristų Accorsi šeima buvo iki pražydimui pakėlusi logišką glossavimo methodą. Ir Alderotti išauklėjo visą eilę mokinių kommentatorių. Vis-gi jis neapleidė nė kas praktiška: įvedė stebėjimą atskirų ligos atsitikimų po vardu „Consilia".

Po jo įtaka bene antroje pusėje 13-to amž. Bolognoje susidarė veikalas De anatomia vivorum (iš Aristotelio ir Galėno): visatina anatomija, phyziologija, ir apie grobus ten plačiai dėsto, bet nėra osteologijos ir apie nervus; moksle-gi apie kraujo indus tik teiškeliami tie, kurių reikia kraujo leidimui.

Nors miestas paliuosavo jį nuo mokesnių, jis vis-gi atsižymėjo kaipo brangininkas gydyme ir šykštuoklis.

Žydas Ferragius (Ferraguth, Farradš ben Salem) iš Agrigento, Salernos mokinys, skilbo vertimais arabų gydytojų, kurius taip gerbė Charles d'Anjou (1266 — 1285), kad jis įgijo „Continens" Rhazio kopiją nuo bey'o Tunise per ypatingą pasiuntinį. Be to, Farradš išvertė Ibn Džazlos toblyčias, Takwim, chirurgiją Pseudo-Mesuės, ir pseudo-galėniškį veikalą De medicinis expertis; Rhazio Continens, al-Hawi fi't-tib, jis užbaigė versti 1279 m. — Taip tad ir Salerno mokykla tarpininkavo Vakarams susipažinti su arabų veikalais.

Pietro d'Abano — Petrus Aponensis — (1250 — 1315), išprusintas vyras, nors pilnas visokiariopų prietarų, buvo meisteris spekuliacijų ir erudicijos. Gimė kaime Abano (netoli nuo Paduos), kur garsėjo sieros šaltiniai. Keliavo į Konstantinopolį mokintųsi graikų kalbos, kad galėtų Aristotelį originaluose skaityti. Sugrįžęs savo studijas (philo-

zophijos, mathėmatikos, medicinos) tęsė toliau Paryze, kur augštojoje mokykloje potam pats veikė philozophijos mokytoju taip pasekmingai, kad laimėjo pramintį „le grand Lombard“. Veikiai dominikonai nužiūrėjo jį ėsant neištikimu, ir įskundė už eretikystę bei magiją, bet jam pavyko išsiteisinti, ypačiai kada gavo nuo papos Bonifaco VIII absoliucijos dekretą. Dar Paryze būdamas, ėmė rašyti savo veikalus: Conciliator differentiarum philosophorum et praecipue medicorum, ir Expositio problematum Aristotelis. Pakviestas tėvynėn, 1306 m. jis ėmėsi mokytojauti Paduoje. Savo mokslumu ir gudrumu jis stebino savo amžininkus, taip kad Gentilis da Foligno skaitė jo paskaitų vietą lyg įšventintą, ir įeidamas ten atsiklaupęs šukterėjo: Salve o santo tempio! Bet ir jo pavyduokliai nenutilo, ypačiai kada jis be baimės užstojo astrologiją ir gynė bažnyčios iškeiktąjį Averroizmą, ir vėl skundė už magiją ir herėziją. Tik ta aplinkybė, kad Paduos miestas jį globojo ir papa jam prielankus buvo, apsergėjo didį gydytoją nuo smurtingos kankintinio mirties. Vienok prieš amžiaus užbaigą Inkvizicija užvedė bylą prieš jį dėliai eretikystės. Nors tastamente jis viešą Credo paliko, vienok ir po mirties byla buvo tęsiama, ir sako Inkvizicija iš kapų išraususi jo lavoną sudeginusi, nors kiti tikrina, kad sudegino jį tik in effigie. O Padua iš dėkingumo šimtą metų vėliau pastatė jam paminklą.

Jo veikalus tarp pirmutinių atspausdino 15-me amž. Venecijoje 1471 m. Petras žinojo, kad oras turi svorį, ir jis apskaitė metus turint 365 dienas 6 val. 4 min. Smegenis jis vadina nervų šaltiniu, o širdį — šaltiniu visų kraujo indų ir t.t. Conciliatoriuje jis tarpininkauja tarp arabistų ir graikistų; scholastiškasai methodas klausimų ir atsakymų, kur jis išreiškia savo pažvalgas, taip-gi jam priklauso, ir patys klausimai — tai subtilės spekuliacijos, pvd. ar oras iš prigimties šaltas ar karštas, ar sopulys yra liga ar akcidentas, ar šilima ir pneuma yra vienas ir tas pats dalykas, ar maža galva geriau yra negu didelė etc. (Galvos mažumas dėl kaukolės angštumo ėsąs pragaištingas; dėl trūkumo-gi storumo apdangalų — labai geros!). Kritiškas dienas jis priskaito mėnulio įtakai; vėnesekcija ėsanti labdaringa antrame mėnulio kvartale; geležis ėsanti tinkamiausia medžiaga instrumentams dėl jos santykių su Marsu, o šitojo dievo su chirurgija. Chirurgijoje jis siūlo „sausąjį methodą“ gydant ulcerius, rekomenduoja bronchotomiją, bet linki apriboti vartonę parakentesis abdominis.

Jis neigė magiją ir stebūklus, nors tikėjo astrologijai, ir priskaitė visų religijų kilmę ir pažangą — žvaigždžių įtakai. Jis Vakarus supažindino su Aristotelio Problemata, prie kurių jis parašė platų kommentarą (užbaigė 1310 m. Paduoje). Žymųs Aristoteliškis ir moksliško mintyjimo methodikas, kuris syllogistiką pastatė į centrą, daug svarbos dėjo ant prityrimo kaipo pažinimo faktoriaus ir tą prityrimo mokslą išdėstė veikale „Conciliator" (1303 m.). Kad jį magijos dėliai tardė, parodo jį tyrinėjus be prietarų ir laisvai. Paduoje jo atmintis buvo didžiai gerbiama, ir bene jo dėka Padua vėliau virto Averroizmo pilimi?

Petrus Hispanus — Petrus Ulyssiponensis († 1277), sūnus gydytojo Julijono Lissabonoje, patapo logika įtakingas. Mokėsi Montpellier'e ir Paryze. Praktikavo ir mokė Siėnoje nuo 1247 m., kur jis parašė trumpą diaitėtiką sužeistiems: Commentaria super librum diaetarum universalium et particularium. Iš jo mokymo laikų randasi kommentarai į aphorismus ir prognostiką Hippokračio, Isagogą Johannitii, į Tegni Galėno, į Theophilių, ir į Viaticus Konstantino. Dvare Gregoro X parašė garsųjį Thesaurus pauperum sive Summa experimentorum, populiarę therapijos knygutę daug panaudojamą, tai bėdiniems iš visokių autorių (ypačiai Dioskuridžio, Galėno, Avicennos) surankioti receptai nuo visokių ligų, kur randasi visoki ir stebūklingi ir liaudies vaistai. Čion jis rods prašalina vienuolių žavėjimus, bet vis-gi mano, kad žmogus gali būti liuosas nuo epilepsijos, jeigu užsikabins ant savęs šv. Kasparą, Melchiorą ir Balthazarį, beja jų vardus rašytus ant popiergalio. Galiaus jis tiki, kad diarrhoeą galima sužadinti įkrovus ligonio faeces į kiaurus žmogaus kaulus ir tuosius įmerkus upėn. Pakol kaulai su faeces mirks upėje, toliau tęsis abdominalis prapliupimas.

Jis taip-gi parašė traktatą akių ligų gydymui (Liber de oculo arba breviarium de egritudinibus oculorum et curis, kur 1-oj dalyj yra ištraukos iš Pantegni, 3-ioj okulistika Mag. Zacharijo, ir 2-ra dalis savistovi kaipo Tractatus mirabilis aquarum). Be operacijos trichiazies ir pterygiumo ir odos tano šiaip chirurgija tušćia; gerai, kad atmeta prietaringas priemones. Dar yra De urinis Isaaci, De formatione foetus, Consilium de tuenda valetudine ad Blancam Francie Reginam.

Jis rašė ir philozoph. raštus: Summulae logicales. — Nuo 1276 m. jis buvo papa Jonas XXI. Dantė iš visų ano laiko papų tik Petrą Hispaną teužtinka paradyse:

E Petro Ispano
Lo qual giú luce in dodici libelli.
(Canto XII, v. 135 — 136).

Trumpas įžymenybių suglaudimas sulig mokyklomis:

Bolognos mokykla: Guglielmo Corvi (Aggregator Brixiensis), Torrigiano di Torrigiani (Commentum in librum Galieni, qui microtechni intitulatur), Bartolomeo ir Guglielmo Varignana, Dino del Garbo (Expositor), ir Tommaso del Garbo (Summa medicinalis).

Paduos mokykla: Gentile da Foligno (Consilia), Marsilio ir Galeazzo de St. Sophia, Giacomo de' Dondi (Aggregator Paduanus), Giovanni de' Dondi, Giacomo della Torre (Jacobus Foroliviensis, Interpretationes).

Neapolis: Francesso di Piedimonte (Supplementum Mesuë).

Florencija: Niccolo Falcucci (Nicolaus Florentinus, Sermones medicinales).

Paryze: Aegidius Corboliensis, Joh. de St. Amando (Concordanciae), Petrus de Floro, Guillaume Boucher (Carnificis), ir Pierre d' Auxonne (Danszon).

Padua: Ugo Benzi (Ugo Senensis), Ant. Cermisone, Giov. Arcolano, Christoforo Barziza, Giov. Michel Savonarola, Bart. Montagnana, Ant. Guainerio, Ferrari de Grado, Marco Gatenaria, Baverio.

Consilia rašė: Tadeo Alberotti, Bart. Varignana, Gentilis de Foligno.

Pandectae medicinae: Mat. Sylvaticus.

β) 14-tasai metašimtis.

Socialė ir dvasinė gyvata atkunta, ypačiai Italijoje atsigauna menas, manufaktūros, prekyba; pvd. Florencijoje 15 milijonų guldenų pereina per rankas vilnų prekyboje. Flavio Gioja iš Amalfi 1300 m. išranda kompasą, galingą civilizacijoje veiksnį. Dantė Allighieri (1265 — 1320: buvo nariu gildijos gydytojų ir aptiekių) parašė Divina Commedia; tai metašimtis Petrarkos ir Boccaccio. Vokietijoje Hanzos Sąjunga įsigalėjo ir mušti piningai paplito kaipo mainų įrankis, pavaduojantis prekių mainus. Religijos srityje nebe ypatos

slaptai veikia, bet atviros sektos dygsta prieš papizmą (Wikliffitai), ir gydytojai stoja kovon: Marsilius iš Paduos, per 18 metų gydytojas imperat. Liudviko Bavarijos ir autorius „Defensor pacis“, kurį veikalą vadina „anti-papalės partijos tikyba“. Reikalaujama geresnio auklėjimo, kurį tebkontroliuoja scholasticimas; taip-gi astrologija, theosophija, stebūklai ir kuningų klastos atvirai tebeklesti, o alchėmija slaptai. Vis-gi gamtos mokslai ima plisti svetur. Kunrat iš Megenbergio (1307 — 1374) sudėstė „gamtos knygą“, o parako išradimas per Bertholdą Švartzą (1330) prisidėjo chirurgijai reformuoti. Francūzai parodė dvasios nepriklausomybę historijos raštuose ir poėzijoje (troubadours), pas Vokiečius-gi prakuto minnesingeriai ir meistersingeriai. Atgyja praktiškoji žmogaus anatomija.

Garsus scholastikas, „plus quam commentator“, Taddeo mokinys „primus inter ceteros Taddei auditores“ buvo Torrigiano Rustichelli, mokytojas Paryze 1306 — 1311, kuris karthuziškiu vienuoliu virto, kada nesisekė praktika. Už kommentarą į Galėno Ars parva (microtechni) pelnė ir titulą ir vietą universitatėje. Jusmo būklę jis randa smegenyse (o ne širdyje, kaip seniau), identifikuoja nervus jutimo ir judėsių etc. (Jis vadinamas ir Torrigiano di Torrigiani, Trusianus Valorius; mat kilęs buvo iš namų Rustichelli ir Valori).

Matthaeus Sylvaticus, „Pandectarius“ iš Mantuos († 1342 m.; bene bus jis anuo Salernos Mazzeo di Montagno, kurį Boccaccio mini prie progos anaisthėzijos, kurią pavartojo seno vyro jaunos pačios mylėtojas?). Jis paruošė Pandectae medicinae ir dedikavo Robertui, Neapolio karaliui; jis ten cituoja daug autorių ir tur-būt atlikęs yra nemaža kelionių dėl savo veikalo. Vėlesniais amžiaus metais jis gyveno Salernoj kaipo miles et physicus regius, kur jis prižiūrinėjo botaniškąjį daržą.

Joh. Vitalis de Furno (du Four) — vėliau kardinolas — sudėstė alphabėtinę kompiliaciją Pro conservanda sanitate ad totius corporis humani morbos selectiorum remediorum liber utilissimus; ten rašo apie padirbimą ir naudą spirito, kurį autorius skaito tikra panakeija.

Dinus de Garbo (Aldrobandino del Garbo), gimė Florencijoje, Taddeo mokinys, buvo mylimas mokytojas Bolognoje ir kitur, ypačiai gerbiamas buvo Roberto karaliaus Sicilijos. Mirė 1327 m. keliomis dienomis vėliau po sudegi-

nimo poėto-gydytojo ir astrologo Cecco di Asculo, kurį Inkvizicija nuteisė, sako ne be ano prisidėjimo. Sūnus sako apie jį: secutus est Galenum sicut Evangelium. Iš jo veikalų paminėtini: „Chirurgia“ iš Avicennos semta, De natura foetus, ir kommentarai į Hippokračio aphorismus ir de malicia complexionis diversae Galėno etc.

Klausime generacijos ir embryono prigimties jis tyrinėja, ar sėmuo kįla iš širdies tiktai tėvo, ar iš viso jo kūno; ar protas ten esti etc.

Nikolaus iš Reggio (apie 1330) išverčia visą Galėną iš MS. prisiųsto karaliui Robertui I Sicilijos per Byzantijos imperatorių Adroniką.

Franciscus de Pedemontium (Francesco di Piedimonte), tur-būt Salernos augintinis, leibarctas karaliaus Roberto ir mokytojas Neapolyje († apie 1330) aiškino Grabaddiną, ypačiai ligas širdies, pilvo ir narių, kur iš daugybės receptų siūlo tūlus „ex inventione nostra“; taip-gi febres, gynaikologiją ir obstėtriką, kur akušėrei pataria veikimą palikti prigimčiai (et dimittat naturae obstetrix et nihil agat). Vartoja gimdymo krėslą, daro instrumentalę dilataciją oris uteri, praduria foetinę vandens pūslę. Siūlė Dovydo psalmes lyg rūšį ergoto palengvinimui sunkaus gimdymo, yra susipažinęs su kephaline versija, žino atsitikimus superfoetacijos, ir vidun duoda žalčius rauplėse.

Gentile da Foligno, „anima Avicennae“, garbintojas Pietro d'Abano, buvo garsus ir stropus professorius Paduoje (1337—1345), ir mirė marais Perugioje 1348 m. „ex nimia infirmorum requisitione“. Jis parašė „Consilia“, Expositiones in Canonem Avicennae, kommentarą į Aegidių Corboliensis, šiaip keletą monographijų, ir už tyrinėjimų pastangas gavo pramintį „speculator“. Sako, jis pirmas pastebėjęs tulžies akmenius.

Thomas de Garbo (Tommaso del Garbo, † 1370), sūnus Dino, mylimas praktikas, garsus mokytojas Perugijoj ir Paduoje, draugas Petrarkos, su kuriuomi laiškais susirašinėjo. Rašė Summa medicinalis, apie generaciją veikaluose Avicennos ir t. t. Petrarka vadina jį famosissimus ir medicorum princips. Petrarka (1304—1374) buvo užsikirtęs nedraugas gydytojų ir jų medicinos, ir savo priešginybe aklam įtikėjimui autoritatėms bei tuščiai dialėktikai, netiesioginiu keliu pastūmėjo priekyn medicinos mokslą. Bet-gi jo mintis, kad nėsą

daug ko aimanuoti, jeigu gydytojai nugydą paprastą žmogelį, vis-gi nestato jį garbingon švieson.

Čion priklauso medikų šeima Santa Sophia, kuri esanti atsidanginusi iš Konstantinopolio. Pirmiau pagarsėjo Nicolo († 1315), prof. Paduoje; tad jo sūnųs Marsilio († 1405) ir Giovanni († 1389), ans prof. Bolognoj, o šits Paduoje, ir Galeazzo († 1427 nuo pesties), prof. Viennoj (1398 — 1406), o paskui Paduoje. Jie rašinėjo de febribus ir šiaip apie praktiškus dalykus, su tūlais kommentarais į veikalus Avicennos ir Rhazio.

Christophorus de Honestis († 1392) kommentavo Arabų Mesuę: Expositio super antidotarium Mesuae cum tractatu de aqua hordei et modo faciendi ptisanam. Jis profesoriavo Bolognoje ir Florencijoje.

Tarp klėriškų gydytojų Vokietijoje pasižymėjo:

Magister Thomas iš Breslau, vėliau Sareptos vyskupas, (1297—1378), rimtas opponentas ūroskopijos ir astrologijos praktiškame veikale „Collectorium" (prasideda „Michi competit").

Vos įsisteigus Prahos universitatei (1348), renkasi mokiniai iš Anglijos, Francijos, Lombardijos, Vengrijos, Lenkijos ir Lietuvos. Tarp pirmųjų medicinos mokytojų randame magistrus Waltherį, Gallių, ir Nikalojų de Gevička, vėliau Sulko de Hosstka ir ypačiai Sigismundą Albikų.

Magister Gallus mokė astronomijos ir medicinos apie 1350 — 60 m. Jis parašė Regimen sanitatis, raštą apie pestis, ūrinos sėmiotiką etc.

Magister Sulko de Hosstka, artium et medicinae Doctor, 1413 m. buvo rektoriumi. Ir jis linkęs prie diaitėtiško gydymo, kas matosi iš jo raštų: Regimen in febribus, Regimen et cura colicae.

Sigismundas Albikus (1347—1427) mokėsi Prahoje (1378 — 82) ir ten mokė mediciną aplink 30 metų. 1394 m. tapo leibarctu karaliaus Venceslavo, o 1411 m. Prahos archivyskupu, nors veikiai atsistatydino. Hussitų karių metu išbėgo į Vengriją ir ten mirė 1427 m. Buvo užsidegęs sekėjas Arnaldo de Villanova. Jo raštai: Regimen tempore pestilentiae, Tractatus de regimine hominis („Vetularius" = makrobiotika); visur racionalųs patarimai su linksmiu gyvatos nusistatymu. Regimen contra reumata etc. „Moveri, laborare, jocundari,

abstinentia summa medicinae — cavendo a cavendis et bona diaeta praeservant homines a morbis".

γ) 15-tasai metašimtis.

Pilnas radynų, stebinančių pasaulį: spaudinimą knygų išrado Laurens Janszoon Coster iš Haarlėm'o, 1440 m., ar 1450 m. Joh. Gänsfleiš, vadinamas Gutenberg iš Mainzo (1397—1467). Vakaruose tapo įvesdinti ugnim šaujami ginklai.

Humanizmas nušviečia amžių: Geo. Gemistus Pletho (1355—1452), kardinolas Bessarion (1395—1472), Georgius iš Trebizonto (1396—1486), Dėmėtrius iš Krėtės, Dėmėtrius Chalcondyles (1424—1511), Callinicus, Joh. Argyropulius († 1486).

Platoniški philozophai: Marsilius Ficinus (1433—1499), Nikolaus Cusanus (1401 — 1464) iš Kusos palei Moselį, Conrad Celtes (Conrad Pikel iš Wipfeld, 1449—1508), ir Rudolph Agricola (Rud. Baumann iš Wasserburgo, 1442—1485), garbusis Huss etc.

Menas labai pašoko: tapyba ir architektūra, muzika, skriodimas į medį, darbai vedegos ir kaišenos, auksakalystė, keramika (majolika) etc.

Mathėmatiką pakėlė G. Peurbach (1423—1461, įvesdino arabų ar hindų žymes ir decimalę systemą), Martin Beheim (1449 — 1507) math., gėographas ir navigatorius; Joh. Müller (Regiomontanus, 1436 — 1476), autorius pirmo vokiečių almanako ir ephėmeridų, padariusių galima kelionę Ch. Kolumbo (1456—1506).

Historikai: Joh. Turmair, Aventinu pramintas (1477—1534), sūnus karčiamininko ir mokinys Celtes'o, sūnus vynmedžių auginfojo etc.

Po Orientą keliavo Nurenbergo patricius Šillbergeris, Breidenbacho ekspedicija (1483—84) etc. Kolumbus atidengė Ameriką 12/X 1492 m., Vasko de Gama (1469—1524) rado kelią į Indiją, 1498 m.

Ir-gi medicina gavo riuksą, kuris ją išvedė iš viduramžių dykumos: atgijusi senovės studija, atsiradimas naujų epidėmijų, knygose neužrašytų, paskatino medicinos plėtotę. Berods astrologija, neo-platoniškas mysticizmas ir kiti parazitai tebeslūgojo ant jos kūno. Net Ficino (1433 — 1499), Florencijos gydytojas (De studiosorum valetudine tuenda) siūlė auksą kaipo geriausią gyvybės elixirą ir pilles paruoštas susijungiant Jupiteriui su Venėra, jis net gyrė gėrimą vaikų

kraujo kaipo priemonę atsijauninimui, kurią tai priemonę Konstantinas ir Liudvikas XI pavartojo, kad atgavus naują vitalę energiją! Kiti tų laikų galviniai rimtai gynė Kabbalą! kaip va: Picolo de Mirandolo (1463—1494) ir jo brolėnas Francesco Pico de Mirandola († 1533) ir Ficino mokinys Joh. Reuchlin (1455 — 1522), sūnus žygūno Pforzheime. Tai vis buvo žmonės dviejų civilizacijos gadynių, skyrė viduramžius nuo modernių laikų, jų kojos ramstėsi praeityje, o galva kyšojo ateityje. Jeigu tokiais buvo galviniai, kaip tuomet atrodė gyventojų masės?...

Nicolaus Florentinus (Niccolo Falcucci, †1412), garsus Florencijos gydytojas, parašė (be kommentarų į Hippokračio aphorismus) 7 knygas Sermones medicinales, kur stengėsi sudėti viską, kas iki tol medicinoje buvo žinoma: tai repertorium viduramžinės medicinos! Iš daugybės autorių yra ištraukos žodis žodin. Stebėjimu jis rodo šiek-tiek nepriklausomybės, gal delto, kad užsiiminėjo anatomija ir chirurgija.

Jakobus Foroliviensis (Giacomo della Torre iš Forli, † 1415) kommentavo Hippokratį, ars parva Galėno, ir Avicenną, kur pilna scholastiškų subtilitačių. Atspausdinta tapo: Expositio in primum Avicennae canonem cum quaestionibus ejusdem, Expositio super I, II et III Tegni Galeni, ir Expositio in aphorismos Hippocratis. Jo kommentaras į ars parva (Mikrotechnė) buvo šalia kommentarų Rodoamo ir Torrigiani ilgam laikui akademiškojo mokymo pagrindu. — Paduos profesorius neigia galimybę gyventi kūdikiams gimusiems 8-me mėnesyje dėlto, kad Saturnas viešpataująs uteruje tame mėnesyje, o jis, kaip žinoma, suėdęs vaikus! Ant kapo jam padėtas štai kokis antkapis:

Forlivius jacet hic Jacobus, quo clarior alter
Non fuit Latio et Graecia doctior illo;
Alter Aristotelis Italis, Hippocras fuit alter...

Johannes Ganivetus (Jean Ganivet, minoritų pateris, theologijos profesorius Viennėje, Dauphiné) paruošė ilgai labai gerbiamą Amicus Medicorum: ten sudėstė viską, kas gydytojui galėtų būti žinotina iš astronomijos ir astrologijos. Tai pavyzdys, kaip kuningiški gydytojai ano laikmečio patarnavo medicinai: jis tvirtino, kad visokiariopos kiekvieno žmogaus ligos priguli nuo jo gimimo vietos, ir sulig tuo jis nustatinėjo prognozį. Kiekvienam miestui jis priskyrė jo planėtą, ir epidėmijas jis išvedžiojo iš susijungimo šitų planėtų.

Nicolaus Leonicenus (1428—1524), gimė Lunigo, nuo to jo vardas, garsus humanistas ir profesorius Ferraroje, išvertė Hippokračio aphorismus ir tam autoriui priskyrė atatinkamą vietą. Jis prisidėjo reformuoti medicinai išdėstydamas klaidas Plinijaus (tai drąsus ir svarbus žingsnis amžiuje, dar tebetikinčiame autoritatei). Jis platino astrologišką aiškinimą syphilio kilmės (jis pirmas apie tą dalyką rašė Italijoje 1497 m.), papriešindamas theoriją inundacijų įtakos. Jis gerai pažinojo ligos symptomus, net tuos, kurie apsireiškia akyje ir nariuose, ir skaitė ją epidėmiška ir užsikrečiama. Jis taip-gi manė ją buvus senovėje.

Hermolaus Barbarus (1454 — 1493) minėtinas, kadangi atidengia šaltinius informacijos Plinijaus.

Jonas Concorreggio (Gioanni da Concoreggio, g. 1380 Milane) mokė Bolognoje, Pavioje, Florencijoje ir nuo 1439 m. Milane. Jis paliko arabų stiliuje nudirbtą veikalą apie visą mediciną: Practica nova, breve lucidarium et flos florum medicinae nuncupata. Keletas gerų pastebėjimų apie vėnesekciją ir įlaidžią formą epilepsijos, šiaip sekimas arabais be mažiausio savistovumo.

Hugo Senensis (Ugo Benzi) † 1439 Ferraroje, professoriavo daugelyje Italijos universitačių ir galiaus Paduoje kommentavo Hippokratį, Galėną ir Avicenną ir parašė Consilia saluberrima ad omnes aegritudines a capite ad calcem perutilia, kur esti tūli įdomųs kasuistiški pranešimai (pvd. apie perjodišką beprotystę, spermatorrhoeą, kvaitulį, nosies polypą, ašarų fistulą, epilepsiją).

Antonio Guaineri (mirė Paduoje profesoriaudamas, 1445 m.) buvo leibarctu kelių kuningaikščių (Liudviko Sabaudijos, Amadėo VIII, Filippo Visconti), parašė Practica, taipgi de peste, de venenis, de febribus, de balneis, Antidotarium, ir apie moterų ligas. Laisvus nuo prietarų savo laikmečio kaslink alchėmijos ir gydymo exorsizmais. Kaip kur yra gerų pastebėjimų, pvd. pamini ligas, kur atminimas tik kelių žodžių užsiliekti (į tai neseniai teatkreiptas dėmesis tapo). Jis taip-gi patėmija nėštumą menstruacijos nebūtyje, nebūtį menstruacijos išskyrus nėštumo laiką, rektalius kietmenis (konkrėcijas). Visgi jis prisirišęs prie astrologijos ir empiricizmo. Jis pirmas pamini vaškinius urėthros bougiės ir zondas iš skardos bei sidabro gydyme urethralės striktūros ne kaip ką-nors nauja

(foramini virgae candelam subtilem ceream vėl virgulam stanneam aut argenteam immitte, Practica, cap. 15).

Antonio Cermisone iš Paduos, professoriavo Pavioje ir Paduoje († 1441), sudėstė Consilia medica contra omnes fere aegritudines a capite usque ad pedes; ten daug receptinių formulių, nors randasi šiek-tiek ir gerų pastebėjimų bei tikslių therapeutiškų priemonių, pvd. kojų ir rankų mirkymas kaipo diversijos priemonė; maudynės, vesikatorijos, emetikai, terputinas nuo ischias.

Bartolomeo Montagnana prof. Paduoje († 1470), nuo kurio kilusi yra iki 17-tam amž. žydėjusi gydytojų šeimyna. Sudėstė labai branginamus Consilia medica, Tractatus tres de balneis Patavinis, Antidotarium etc. Jis giriasi matęs 14 lavonų sekcijas. Diagnozyje lavus, stebėjime mitrus, stengiasi lokalius ligos reiškinius išvesti iš pagrindinės ligos, kuomi tradicinė topographiškoji ligų schėma susproginama esti. Bene anatomija veikė jo reformatorišką mintyjimą?

Thomas Linacre (1461 — 1524), g. Kanterburyje, studijavo Oxforde, ir nuvykęs Italijon mokėsi graikiškai pas Dėmėtrijų Chalkondylės Florencijoje, o latyniškai pas Angelo Poliziano, ir philozophiją bei mediciną pas Hermolaų Barbarų Romoje. Sugrįžęs Oxfordan gavo savo M. D., tapo mokytoju princo Arthūro, sūnaus Henrio VII, o gydytoju karaliaus Henrio VII ir vėliau goslaus Henrio VIII (1509 — 1547). Jis latyniškai vertė Hippokračio „Priesaiką" ir Galėno „Methodus medendi". Jojo pastangomis Londone tapo įsteigta „Gydytojų Kollėgija" 1518 m., kuri nuo dabar davinėjo leidimą gydytojams praktikuoti Londone (pirm to davinėjo leidimus Londono vyskupas ar dekanas šv. Povilo bažnyčios). 1524 m. jis įsteigė graikų medicinos kathėdras Oxforde ir Cambridge. Jis mirė 20/X—1424 m.; pirm 5 metų jis buvo patapęs kuningu Angliškosios bažnyčios, palaidotas tapo šv. Povilo bažnyčioje. Jis tai įvesdino itališkąjį humanizmą tarp gydytojų Anglijos, ir tokiu būdu patapo reformatoriumi savo krašto auklėjimo.

Labai garsėjo Giovanni Michele Savonarola († 1462, nuo 1434 m. prof. Paduoje, vėliau prof. Ferraroje) — tai senelis garsaus Girolamo Savonarolos, kuris 1498 m. tapo kaipo eretikas sudegintas. Buvo physicus equestris hyerosolomitanus (Johannitų zokono ricierius). Parašė Practica de aegritudinibus a capite usque ad pedes sekdamas Avicenna, ne be savistovumo stebėjime ir praktikoje, nežiūrint įtikėjimo

pagelbingumui brangakmenių, animalių monstrumų etc. Kliniš-ką stebėjimą, ligų aprašymą jis iškiša priekyn; ima domėn klimato įtaką į ligas ir jų gydymą, ir mano, kad jo prityrimai jaunesniems gydytojams būsią naudingesni negu dialektiškos maudynės (juniores practici plus proficere posse quam his dialecticis argumentationibus quibus in platearum angulis vane se populo ostendunt). Obstėtrikoje jis randa siauras strėnas esant priežastimi sunkaus gimdymo (mulieres, quae non sint in suis anchis bene amplae). Iš jo pastabų išeina, kad jo laikais gydytojai labiau negu seniau kišosi į praktišką obstė-triką, rods tik sunkiuose atsitikimuose ir pas „dominae mag-nae" (pro pauperculis non multum laborat medicus).

Johannes Manardus (1462 — 1536) iš Ferraros, gydytojas grovo Mirandolos, potam Vladislavo vengrų kara-liaus. Jis buvo mokiniu Leoniceno, ir Avicenną vadino kom-piliatoriumi. Minėtinos yra jo studijos Hippokračio, kurio gamtos stebėjimą jis siūlė kitiems; ir jo kritiškas sumanumas studijuojant gamtinę historiją ne senovės methodu.

Jakobus de Partibus (Jaques Despars iš Tour-nay, † 1465), vyriausias atstovas francūziškųjų arabistų, lei-barctas karaliaus Karolio VII ir Philippo Geručio, mokino Paryžiaus universitatėje, kuriai atidavė didesnę dalį savo turtų ir kurios deputatu buvo Konstancijos konsiliume. Pasmerkda-mas bendrąjį lyčių maudymąsi, o siūlydamas pesties metu maudynes uždaryti, jis taip įsiutino maudytojų gildiją, kad dėl gyvasties pavojaus turėjo grįžti į savo gimtinę. Jis per 20 metų rašė kommentarą: Explanatio in Avicennam; ten yra įdo-mųs jo pastebėjimai apie petechialį typhų. Rašė glossas į praktiką Aleksandro iš Tralleis, apie anatomiją, apie vaistus Mesuės ir t. t. Kaipo mokytojas ir rašytojas yra daug užsi-pelnęs dėl išsiplėtojimo medic. fakultatės Paryžiuje.

Wm. Koch. (Copus, 1471—1522), prof. Bazelyje, vertė raštus Hippokračio, Galėno ir Pauliaus Aiginiečio, ir tuomi priekyn pastumėjo vokiečių mediciną, prilygdamas Leonicėnui ir Linakrui.

Matteo Ferari de Gradibus (Giamatteo Ferrari da Grado, † 1472), prof. Pavioje ir gydytojas Biankos Ma-rijos de Sforza, parašė Practica ir Consilia, amžininkams gan įdomius veikalus, kur duoda diaitėtiškas regulas studen-tams ir keleiviams, sterilitatę mini nuo utero guolio pasikeitimo, utero prolapse, siūlo pessarium, hernijoje vartoja paraikštį

(brachale) su lėkšta ir ketvirtaine pelotte. Kreipė nemažą dėmesio į anatomiją.

Petrus Bayrus (Pietro Bairo) iš Turino (1468 — 1518), gydytojas Sabaudijos kuningaikščių, garbina arabus kompendiume „Veni mecum". Sunkiame gimdyme jis vidun duoda vyninę išsunką (infuzio) laukinės kalnšvitės (origanum), sodina gimdyvę ant sūdyno pilno žolių infuzijos, ir liepia chirurgui šnabždėti į jos ausį: „Su, Ca, Midur". Ir gelbsti! (Slg. Serėnus Samonicus, Marcellus Empiricus, Sextus Placitus).

Paolo Bagellardi iš Fiūmės (a Flumine), medicinos prof. Paduoje, parašė veikalą Libellus de aegritudinibus et remediis infantum; pasinaudodamas Rhazio raštais.

Bartholomaeus Metlinger, gydytojas Augsburge, 1473 m. veikale Eyn vast nutzlich regiment der jungen Kinder, paskelbė pirmą tokį vokišką veikalą. Čion paduoda diaitėtiką, ligas, auklėjimą vaikų. Žindukliui sergant, reikią auklę gydyti. Vyną gerti leidžia mergaitėms po 12 metų, berniukams po 14 metų amžiaus.

Po Bagellardžio ir Metlingerio darbų, vaikų ligos patapo atskira medicinos sritimi.

Gregorius A. Vulpė (Vulpi) sudėstė 1479 m. kompendiumą „Articella, Artisella ar Artisela", susidedantį iš ištraukų iš Isagogės Ioannitii; Philarėto ir Theophiliaus De pulsibus ir Liber urinarum; Hippokračio aphorismų su Galėno kommentaru lat. verstu; Hippokračio Prognostikon; De regimine in acutis su Galėno latynišku kommentaru; Galėno Ars parva su 'Ali Rodwan'o kommentaru: Antrasai leidinys išėjo 1483 m. Venecijoje.

Johannes de Ketham (Venecijoje apie 1492), vokiškas gydytojas, išleidė Fasciculus medicinae 1491 m. Venecijoje, padabintą paveikslais, kurius sako piešęs garsusis tapytojas Andrea Mantegna (1431 — 1506).

C. Atgijimas žmogiškosios anatomijos.

Aleksandreijoje žmogiškoji anatomija buvo studijuojama. Rabbi Ismael (galop 1-mo amž.) virino, ne piaustė lavoną (nors anot Talmudistų leista išdarinėti kūną mokslo tikslais). Galėnas-gi tik gyvulius tepiaustė. Viduramžiuose nė krikščionys nė Koranas neleidė „darkyti Dievo paveikslą", nes kaip-gi jis prisikels iš numirusių? Tad pasigelbėti stengėsi Galėno anatomija ar bent piaustė kiaules, kurių anatomiją

manė panėšint į žmogaus sudėtį. Ar Salernoj, Frederikiui II liepiant, lavonus tikrai piaustyta, nėra žinios. Nors papa Bonifacas VIII buvo užgynęs, vis-gi Venecijos Senatas 1308 m. nutarė reikint metams vieną žmog. kūną piaustyti.

Bolognoje bene po Taddeo Alderotti įtaka atsirado Pseudo-galėniškė Anatomia vivorum mokykloms. Čion aplink 1270 m. Vilimas iš Saliceto suruošė savo chirurgiškai topographišką Anatomiją „per visum et operationem". Guilielmo Varignana Bolognoje bene buvo dissekcijas daręs.

Po Bolognos įtaka francų chirurgas Henrikus iš Mondeville 1304 m. laikė savo paskaitas Montpellier'e, kurias illiustravo tabelėmis ir kaukole; jis buvo mokęsis Bolognoje.

Magister Ricardus († 1252), chirurgas ir Lafranko amžininkas, buvo paruošęs „Anatomiją". Garbė dissekcijų atgaivinimo priklauso būtinai Mondinui.

Mondino de' Luzzi, 1316 m., be pavojaus išleidė „Anatome omnium humani corporis interiorum membrorum"; Raimondino gimė 1276 m., buvo sūnumi aptiekiaus Nerino Franzoli de Luzzi Bolognoje ir tėvo verslu užsiiminėjo, iki 1290 m. patapo gydytoju ir professoriumi; savo gimtinėje, kur gerbiamas buvo „visos studentų draugijos kaip koks dievas". 1316 m. jis keliavo pasiuntiniu pas karalių Robertą Neapolin, šiaip mokymu užsiėmė iki mirė 1326 m. Prosektoriumi pas jį buvęs Ottone Agenio Lustrulano.

Veikalas rašytas arabų dvasioje, net nomenklatūra jų palaikyta (iki Vesaliui anatomijos veikalai del arabiškumų ir hebraiškumų mums nesuprantami, pvd. Ossa sempsamanie, quae sunt in juncturis abselamiat; locus inter alchell et alchadam vocatur pocra; vena chilis, a jocinore ad anchas etc.) ir guli teleologiškuose Galėno vystykluose: pvd. Mondino sako Dievas sutvėręs pryšakines abdomino sienas be kaulų paramos, kad galėtų išsitempti atsitikime išputimo ir abdominalių putmenų, kada ką-nors tokios ligos užpuola. Stebėjimai operatyvės chirurgijos supinti su kreivotomis spekuliacijomis — pvd. uterus turįs 7 celles palengvinimui koaguliacijos sėmens ir menstrualio kraujo, kada ten susitinka. Moteriški testikulai (ovaria) ištrieškią skystimą lyg seiles, kuris sujaudina sexualius organus; kad širdis turinti 3 ventrikulus (kaip jau Aristotelis mokė) etc. Bet ir šitos spekuliacijos, neprašalinančios įsivyravusių paklaidų, nesumažina vertybės Mondino mėginamos anatomijos su chirurgiškai pa-

thologiškomis pastabomis: lavono piaustymu jis priekyn pastumėjo mediciniškąją kultūrą! Kad neapsunkinus dūšios mirtinaje nuodėme, jis nedrįso atidaryti portio petrosa ossis temporalis! Mat bullė Bonifaco VIII, 1300 m., De sepulturis, uždraudė svetur mirusius ponus supiaustyti ir virinti, kad griaučius tėviškėje palaidojus. (Vėliau 15-me amž. Sixtus IV lavonų mėsinėjimui liepia įsigyti bažnyčios ir valdžios leidimą).

Dissekcijos veikiai taip supopuliarėjo, kad lavonus vogdavo, jeigu kitaip negalima buvo gauti (1319 m. mokiniai Alberto Boniensis išsikasę pakarto žmogaus lavoną ir supiaustę magistro auditorijoje): atidarydavo kūno tuštumas, ir be daug piaustymo rodydavo visokius vidujinius organus. Su britva „begarbis" barberis, bemoksliu būdu, piovinius darė, o „demonstrator" su lazda rodė įvairias dalis, professorius-gi aprašymą skaitė iš knygos, nors piaustomas būtų koks-nors gyvūnas. Kaip-gi profesorius teptų savo pirštus čiupinėdamas lavonus! Tokia skaitoma anatomijos rankaknyge buvo veikalas Mondino iki baigianties viduramžiams.

Nuo dabar dissekcijos plinta. Paduoje 1341 m. Gentilis da Foligno darė sekciją (ir užtiko tulžies akmenius); Venecijoje 1368 m. tapo nutarta, kad kasmet žmog. lavonas bus piaustomas labui Medici physici et cirurgici, o 1370 m. nutarta, kad gydytojai ir chirurgai bendrai lėšas mokės; Florencijoje 1388 m. yra žinia apie lavonų pristatymą, ir tad bene piaustė Nicolaus Florentinus.

Montpellier'e vartojo anatom. Guy de Chauliac'o; 1240 m. statutas prisimena autopsijų, bet ar buvo daromos pirm 1376 ar 1377 m.?

Hispanijoje Juan I Aragonijos 1391 m. davė Leridos universitatei privilėgiją kas 3 metai vieną prasikaltėlio lavoną supiaustyti.

Paryžiuje pas chirurgus rods būdavo kasmet 4 piaustymai, bet medic. fakultatė piaustymų nedarė iki antrai pusei 15-to amž.

Bolognos universitatės statutas 1405 m. (priedas 1442) nutaria, kad metams du lavonu supiaustomu bus.

Paduoje, kur anat. veiklumas buvo judriausias, 1446 m. įsteigtas tapo anat. theatras, ir kasmet du lavonu, kiek galint įvairios lyties, piaustyti nustatė Artistų statutas 1495 m. Piktadario lavoną Paduoje piaustė 1429 m. Ugo Benzi, anatomijos mokytojas.

Prahoje po 1348 m. reguliariai vyko dissekcijos (kriminalistą budelis kalėjime „nudurdavo“, ir tad lavonas buvo atnešamas į anatomikumą), ir po 1376 m. taip pat daroma buvo Montpellier'e (taip-gi kriminalistas nužudomas).

1517 m. pirmą dissekciją padarė Štrasburge.

Viennoje-gi iš Paduos parkviestas prof. Galeazzo de St. Sophia 1404 m. atidarė viešą anatomiją.

Po Mondino mažai pažangos tepadaryta iki 16-tam amž., nors buvo anatomistai, labiau chirurgai, kurie universitatėse skaitė lekcijas:

Bertruccio (Bertucci, Bertrutius, † 1347), Mondino mokinys, o mokytojas Guy de Chauliac'o, tęsė toliau Mondino pradėtąjį darbą gan stropiai. Sekcijas jis aiškindavo keturiose paskaitose: pilvo viduriai, krūtinės organai, galva, ir galūnės, ir prie kožno objekto (sulig Aristotelio kategorijomis) svarstė 9 punktus: positio, substantia, complexio, quantitas, numerus, figūra, colligatio, actio et utilitas, aegritudines. Taip sako savo anatomiškoje chirurgijos dalyje Guy de Chauliac: et ipsam (sc. anatomiam) administravit multoties magister meus Bertrutius.

Bertruccio veikalas „Collectorium artis medicae, tam practicae quam speculativae“ (ten vos vienas anatomiškas perskyrimas su smegenų aprašymu) spausdintas tapo Lyons 1509 m. Siūlė dirbtinai perplėšti foetales membranas.

Alexander Achillini (1463—1525) parašė Annotationes anatomicae in Mundinum, 1524 m., ir professoriaudamas Bolognoje pirmas aprašė ausies ossicula, su labyrinthu, patheticus ir olfactorius nervus, ir 7 kaulus tarsi.

Gabriel de Zerbis (1468—1505) parašė Liber anathomie corporis humani, kuris nors professoriavo Paduoje ir Romoje, turėjo bėgti apskųstas būdamas vagystėje, ir vėliau žiauriai tapo pusiau perpiautas tūlo pašos vergo. Jis šį-tą buvo pastebėjęs apie uterų ir embryoną.

Magnus Hundt (1449 — 1519) iš Magdeburgo, prof. Leipcige, parašė Anthropologium de hominis dignitate, natura et proprietatibus su 4 dideliais ir keliais mažais piešiniais.

(Jo giminaitis, kitas Magnus Hundt (II) rašė apie francūzų ligą ir anglų prakaitų ligą: Nuetzlich Regiment sammi dem Bericht der Arzney wider etliche Krankheit der Brust, Leipcig, 1529).

Laurentius Phryesen (Frisen, Fries, † 1532), gy-

dytojas Kolmare ir Metze, kuris taip-gi įvedė paveikslus, pieštus iš natūros menininko Waechtin'o, savo veikale Spigl der Artzny etc. Šitš Fries'o veikalas tai pirmas vokiškas apie pathologiją.

Marcus Antonio della Torre (1473—1506), prof. Paduoj ir Pavioje, kuriam anatomiškus paveikslus piešė didis mokovas Leonardo da Vinci, kuris juk ir pats rašęs yra apie anatomiją. (Leonardo da Vinci rašė kaip kad žydai iš užpakalio į priešakį, taip kad jo raštą tepaskaitytum su pagalba veidrodžio; regimai jo dešinėji ranka paraližuota buvo). Vėliau Michael Angelo Buonarotti (1473 — 1564), Macchiavellio draugas, ir didis tapytojas, graižys (graveur), architektas ir poėtas Raphael (Santi, 1483—1520) iš Urbino, ir Titiano (1477 —1576) iš Pieve di Cadore netoli Belluno, priruošė tolygius paveikslus, taip kad kainai mokslui ir dailai gelbint vienas kitam, abi sriti daug laimėjo.

D. Chirurgijos ūgdytojai.

Baigiantiės scholastikos gadynei, chirurgija labai augštyn pašoko: kaipo rezultatas kryžeivių įtakos, kur žaizdos dažnai buvo gydomos Salernoj, ar dėliai šovinių žaizdų, kurias skaitė užnuodytomis, ar dėl anatomijos atgijimo, ir chirurgams podraug esant anatomistais. Vis-gi dalinai ji tebebuvo klėro rankose (mat, uždraudus operuoti, jie gaudavo „dispensą") ir rankose neprusintų chirurgų, klėro padėjėjų ir po kontrole gydytojų, ir todėl varžoma scholasticizmo pančiais. Žinoma, ginčijosi, ar gydant žaizdas ir abscessus reikia tvarstyti sulig Hippokračio sakiniu: relaxacija yra gera (Laxa bona, cruda vero mala), ar sulig Galėno: sausra esti gimininga sveikatai (siccum vero sano est propinquius, humidum vero non sano); ano principo prisilaikė Salernoje, o šito Bolognoje — su pridėčkais ar spiritiniais džiovintais perrišimais ir pulveriais, ar gal vienatinai mostymis. Arabų kautėriumą taip-gi plačiai vartojo. Ant kiek akušėrės nevaliojo, obstėtrika taip-gi su chirurgija buvo sujungta. Italai vadovavo chirurgijoje, o Vokiečiai atsilikę buvo ilgą laiką.

α) Italai.

Italuose nuo antros viduramžių pusės chirurgai buvo ir-gi gydytojais, jie mažai kuomi skyrėsi nuo arabų ir Galėno iš pradžių, bet vėliau nuėjo savais keliais, ypačiai plastiškoje chirurgijoje ruošdami dirbtinas nosis ir ausis, kurie organai tais laikais regimai buvo dideliame pavojuje.

Ruggiero iš Palermo (Roger'is iš Parmos, apie 1210) mokėsi ir professoriavo ilgą laiką Palermoje, ir savo „Practica chirurgiae" (ca. 1180) skolinosi nuo Abulqasio ar Pauliaus Aiginiečio: ji buvo pagrindu chirurgijos Italijoje viduramžiuose. (Practica medicinae ne jam priguli, bet Rogeriui de Barone ar de Varone). Jis yra susipažinęs su sternumo trepanacija, žarnų susiuvimu ant kiauro cylinderio etc. Jis diagnozuoja kaukolės fissūrą, stebėdamas, ar kvapas sulaikytas išeina iš žaizdos ar ne. Jis pirmas aprašo atsitikimą herniae pulmonis, vartoja žodį setaceum (įvara, seton), ir panaudoja pintį gydant skrofulų pažaidas etc. Jis yra partizanas drėgnų perrišimų, ir ankstyvas rašytojas apie chirurgiją Italijoje.

Hugo Borgognoni iš Lukkos (Ugo de Lucca mirė 1252 ar 1268 m., beveik 100 metų senas) tapo išrinktas 1211 m. Bolognos miesto gydytoju, kur už tam tikrą algą turėjo dovanai gydyti bėdnuomenę ir kitus. Tik sunkiuose atsitikimuose pasiturinčius privalė gydyti už malkų vežimą, o turtuolius už šieno vežimą, arba 20 solidi. Jis lydėjo miesto armiją jos ekspedicijoje į Syriją ir Aigiptą (net į šv. žemę Damiettės apgulimui 1219 m.), ir teisme prisaikintas kaipo teismo gydytojas savo nuomonę reikšdavo. Kad išvengus žaizdų almėjimą, jis perrišimui vartojo vyno tvarslus ir atsiekdavo žaizdų užgijimą per primam intentionem.

Pagarsėjo kaipo chirurgijos praktikas ir keletą sūnų gydytojais išauklėjo. Jis siūlė primityvę formą narkozies su miego pintymis ir stojo už prastą, be almėjimo žaizdų gydymą (kompresai su vynu, paprastas sausas perrišimas). Išmintingai gydė komplikuotus ir nekomplikuotus kaukolės sužeidimus (prastybė, vaiskumas, persergi nuo polypragmazijos, nezonduoja), krūtinės perdūrimus, empyėmą, abscessus, ir suprastino apparatų therapiją galūnių sužeidime ir luxacijose; kriauklams lūžus, jis mėgino repoziciją maudynėje su pirm to paaliejuotais pirštais. — Jis ir chėmija užsiiminėjo ir mokė methodą aršėniko sublimacijos.

Teodoriko Borgognoni iš Luccos (Theodoricus Cerviensis, 1205 — 1298), įvairiais laikais domininkonas vienuolis, poenitentiarius Innoncento IV, galiaus vyskupas Cervios (pas Ravenną), bet didesnėje dalyje gyvenimo rezidentas Bolognoje. Jo praktika buvo labai pelninga ir jis paliko didelius turtus labdaringiems tikslams.

Tėvo ir savo prityrimus išdėstė trumpoj „chyrurgia“, kur jis panaudojo ir-gi priešpėdininkus, pvd. amžininką kalabrietį Bruno iš Longoburgo, kuris savo „cyrurgia major“ buvo 1252 m. Paduoje užbaigęs vergiškai sekdamas autoritatėmis, ypačiai Avicenna ir Abulqasim.

Jo chirurgija susideda iš 4 knygų: I žaizdų gydymas; II sužeidimai kaukolės, veido, thorax'o, grobų, kraujo indų, resp. nervų; III fistulos, vėžys, odos ligos, abscessai, humorai, hernijos, haimorrhoidai, panaritium, lepra etc.; IV receptų therapija, raštai apie galvos sopėjimą, akių ligas, podagrą, paralyzį ir epilepsiją.

Stojo už žaizdų gydymą be almėjimo, vynas geriausias žaizdų perrišimui: sausi bandažai ažuot medinių įtvarų. Kraujo stabdymui minimi tamponada, ligatūra ir perpiovimas sužeisto indo. Fraktūrose ir luxacijose stengiasi vartoti prastas priemones ažuot mašinų polypragmazijos. Operuojant vartoja spongia somnifera (pintį, impregnuotą sultymis opiumo, hyoscyamo, mandragoros, lactuca, cicuta, hedera arborea etc., kaip pas Nikolaų Praepositų), ir pažadina ligonį uksusu bei černuška (foeniculi radicum succus). — Dėjo svarbą ant gero ligonių maitinimo. Odos ligose (scabies, pruritus etc.) išlauk vartojo gyvsidabrį, ir kaipo pasėką matė seilėjimą. Atsitikime malum mortuum pirma traidina, paskui deda gyvsidabrio mostį (unguentum sarracenicum: vieną unciją gyvsidabrio ant 130 uncijų kitų dalių). Aprašo symptomus Vakarų lėpros, dalina į rūšis.

Jis energingai stoja už reikmenę anatomiškos žinijos chirurgui, o papeikia tūlas stebūklingas priemones savo laikmečio.

Rolando iš Parmos (apie 1250 m.), prof. Bolognoje, sekė savo mokytoju Rogeriu iš Parmos visame, ir išpiovinėjo šankerį, skrophulines liaukas, ir gurklą exophthalmijoje.

„Keturi magystrai“, gyvenusieji Salernoje apie 1270 m. kommentavo veikalus Rogerio ir Rolando, ir pasidarė tad: Glossulae quattuor magistrorum super chirurgiam Rogerii et Rolandi; tie kommentarai tai brangintinas viduramžių chirurgijos veidrodis.

Bruno iš Longoburgo Kalabrijoje (apie 1252 m.), prof. Paduoje, kurio „chirurgia magna“ ir „chirurgia parva“ atsiduoda scholasticizmu. Bruno vadina savo veikalą... librum... collectum et excerptum ex dictis glorissimi Galieni, Avicennae,

Almansoris, Albucassis, et Alyabbatis necnon et aliorum peritorum veterum (Hippokrates, Johannitius, Serapion, Constantinus); bet yra šian ir ten jo paties pastebėjimai.

Pagirtina jo polėmika prieš pūlių gaminimą, ir siūlymas džiovinančių žaizdų gydymo. Žaizdų gydyme šneka apie primą ir sekunda intentio.

Mosčių žmogus, nors nesibaisėjo nė lithomijos, ir gydė gurklą (gūžį) operacija, tai nuoregus stebėtojas — Vilimas iš Salicėto (1201 — 1277 ar 1280) — Piacenzoje — todel Magister Placentinus — prof. Bolognoj ir nuo 1275 m. Veronoje, kur jis buvo municipaliu gydytoju.

Kaip Theodorikio iš Lukkos, taip Salicėto nuopelnu yra, kad vietoje perdėtos vartonės įkaitintos geležies, peilis vėl grįžta atgal į garbę. Jis rado priežastimis sunkiam žaizdų gijimui ėsant pvd. šliaupimą, sausumą, nesveiką pūliavimą, per smarkų gydymą, būtį svetimo kūno etc.

Daugpusiškai išauklėtas, jis parašė trumpą anatomiją, ir „cyrurgia". Su chirurgija jis jungia mediciną: chirurgija, mat, veikia illiuzijas gydytojiškos dialėktikos. Veikale Summa conservationis et curationis rods jis atsižvelgia į arabų literatūrą, bet-gi labiau mėgsta hygieniškai diaitėtišką nusistatymą; ten daug gerų ligos stebėjimų, ir nuo scholastikos beveik laisvas dalykų perstatymas.

Jis buvo mokiniu Buono di Garbo (svainio Taddeo Alderotti). Gyveno ir mokė tūlą laiką Bolognoje, vėliau Veronoje kaipo miesto ir ligoninės gydytojas.

Salicėtas atžino ulcerius nuo kohabitacijos su prostitutėmis ir, sako, ėsąs pirmas, kuris tame matęs genitalių ulcerių priežastį ir tam primetęs net pėnies gangreną, bet jis skaitęs nepadoru esant kuningui rašyti apie moterių ligas. Jo prophylaktiškas patarimas: ablutio cum aqua frigida et continua abstersio cum eadem post coitum... post ablutionem roratio loci cum aceto. O susirgimas štai: De pustulis albis et scissuris et corruptionibus que fiunt in virga et circa preputium propter coitum cum meretrice vel feda vel ab alia causa.

Kaulo lūžime jis mini sonitus ossis fracti, krepitacijos grugždėjimą.

Anatomijos ant žmog. lavono jis nepavartojo.

Kautėrizacijai instrumentai dirbti iš aukso, sidabro, misingio ar geležies, sulig forma: Cauterium olivare seu cultellare, clavale, punctuale, rotundum, triangulatum, minutum (vai-

kams). Ant išdeginimo šašo tuojau dėjo butirum vel axungia seu oleum rosatum.

Su kuningišku gudrumu ir tikra žmonijos pažinčia jis pataria nesimaišyti labai arti su svietiškija, ir visados reikalauti gero apmokėjimo; nėsa tatai atneša respektą gydymui — patarimas jau duotas Isaako Judaeaus, bet nė šiandien tinkamai nepildomas.

Petrus de Argellata (Pietro d' Argellata, † 1423), mokinys Guy de Chauliac'o ir prof. Bolognoje, taip-gi labai svarbus chirurgas pradžioje 15-to amž., paliko De chirurgia libri VI, kurioje panaudojo Avicenną, Vilimą iš Salicėto, Lanfranchi ir Guy de Chauliac'ą. Daug ką jis paliko gamtai, kuri viena sunkiausius gydymus atlieka. Jis mėgo „sausąjį methodą", siūlė veržiančius bandažus chroniškuose ulceruose, nesusiuvinėjo nervų žaizdas, kautėrizavo išpampusias (varikozes) vėnas, dantis prašalindavo gangreit vaistais negu juos ištraukdamas, užsiiminėjo lygindamas garbanuotus plaukus ir dabindamas nagus, bet taip-gi drąsiai piovė laukan sukietėjusius testikulius, operavo fistulam in ano, ir pamini pacijento mirimą nuo oro patekimo į juguliarę vėną. Gerai aprašo kaulų rezekciją. Jis pirmas, palei senovės būdą, vėl praktikavo obstėtriką, perforuodamas kaukolę, ir potam su pirštu žaizdose ištraukdamas galvą; pats darė embryotomiją; darydamas sectio caesarea post mortem skriodimą vykdė per lineą albą; 1410 m. įbalsamavo lavoną Bolognoje pasimirusio papos Aleksandro V. Galvos žaizdose jis vartodavo pulvis ruber[1]) ir Pater noster.

Jis buvo artium et medicinae doctor, mokė logiką, astrologiją ir mediciną. Jam mirus, anatom. amphitheatre Bolognoje tapo pastatyta jam statuva.

Tojo mokinys Marcellus Cumanus (14-tame ir 15-tame amž.) iš Venecijos gydė šūvines žaizdas (jų neskaitydamas užnuodytomis) šiltais paaliejuotais bandažais.

Bartolomeo Montagnana († 1470, vide ante) supiaustes 14 lavonų, ir kaip Petrus de Argellata, pažinojo syphilitiškus paliegius. Jis žinojo užsismaugusiąją herniją ir vyriausius symptomus tokios padėties. Jis bevelyjo gydyti vaistais negu veiklesnėmis priemonėmis, nors operavo lakrymales fistulas ir ištraukinėjo nesveikus dantis.

---

[1]) Pulvis ruber: R. Consolidae majoris ℥i, boli ℥i, picis graecae ℥iii, mastices et olibani āā ℥ss, sanguinis draconis, mumiae āā ℥ii. M.

Leonardo da Bertapaglia († 1460), prof. Paduoje, parašė Chirurgia s. recollectae super quartum canonis Avicennae, reiškia: kommentarą. Vis-gi jis augštai kyšojo virš chirurgų savo laikmečio, nes jis buvo piaustęs du lavonu ir darydavo operacijas vėžio priepuoliuose, transfiksiją ir ligaciją kraujagyslių ir rezekcijas, nors iš kitos pusės, galvos žaizdose jis vartojo tiktai mostis, ir pasinardina arabų polypharmacijoje bei astrologiškuose chirurgiškų ligų santykiuose. Šiaip ar taip imant, turėjo nemaža taip-gi savo prityrimo.

Johannes Arculanus (Giovanni d' Arcole, Herculanus) iš Veronos, mokė Bolognoje (1412 — 1427), paskui Paduoje ir Ferraroje († 1460, ar 1484?), ir parašęs yra Expositio in primam fen quarti canonis Avicennae, ir Practica medica s. Expositio in nonum librum Almansoris. Veikaluose randasi nemaža jo pastebėjimų specialėje pathologijoje ir therapijoje, ir instrumentų piešiniai palengvina suprasti techniką, pvd. prašalinimas vandens iš meatus auditorius su pagalba tūlos švirkšlės, užpildymas kiaurų dantų aukso folija, vartojimas lanksčių kathėterių pūslės ligose. Sekdamas arabais chirurgijoje, mėgo vartoti įkaitintą geležį. Praktikavo taksį užsismaugusioje hernijoje, pirma padaręs enemą, pridėčką ir maudynę; mėgino prašalinti geležies skeveldras iš akies su pagalba traukos trynimu paelektrinto gentaro. Taip-gi aprašęs yra 30 gručių spinalių nervų ir smegenų struktūrą.

Antonio Benivieni († 1502) tai svarbus, nepriklausomas stebėtojas, hippokratiškas gydytojas Florencijoje, kuris rekomendavo bambos (umbiliko) parakentėzį poto, kaip buvo pastebėjęs tokio atsitikimo pagijimą savaimi; ištraukė akmenį praskėtęs moterišką urethrą, ir atliko bronchotomiją bei kataraktos extrakciją. Šiaip jis laikėsi įsisenėjusių pažvalgų. Jis minėtinas kaipo obstėtrikas (atgaivino žinojimą podalinės versijos), kaipo pathologiškas anatomistas (apie slaptas ligos priežastis) ir kaipo pathologiškas stebėtojas (tulžies akmens etc.).

Lygiai svarbus Alexander Benedetti iš Legnano, kuris 1490 m. praktikavo Krėtėje ir Morėjoje, paskui 1493 m. buvo prof. Paduoje, o 1495 m. armijos gydytoju ir mirė 1525 m. Turiningu prityrimu ir anatomiška žinija pasidarė nepriklausomu chirurgu, kuris operavo herniją ypatingu methodu ir tarp kitko pirmas mini dirbtiną restoraciją nosies, kurią operaciją užmetę buvo nuo Celsaus laikų, o kurią prasimanė 15-me amž. nariai Brankų šeimos iš Kataneos.

Žinia apie tuo laiku padarytą rhinoplastiką randasi veikale neapolitaniško historiographo Bart. Facio († 1457): žaizdagydys Branka iš Kataneos Sicilijoje sutaisydavęs sukoneveiktas nosis transplantuodamas odą iš kaktos ar skruostų, o tojo sūnus Antonio, kad veido nedarkytų, transplantuodavęs odą iš žasto, ir be to buvęs prasimanęs restoraciją lūpų ir ausų (cheiloplastiką ir otoplastiką).

Nuo Brankų methodas perėjo šeimon Vianeo (Bojani: Vincenzo, tojo brolėnas Bernardino, ir tojo sūnys Paolo ir Pietro) iš Tropaeos Kalabrijoje, iš kur

Casper Tagliacozzi (1546 — 1599) iš Bolognos išmoko procedūrą ir aprašė ją (De chirurgia curtorum per insitionem etc. 1597). Syphilis ir nosis naikinantis papa, kuris paskyrė nosies amputaciją kaipo pabaudą už vagystę, suteikė dažniausią progą šitoms rhinoplastinėms operacijoms.

15-me amž. iškįla Preciani ir Norsini iš Norcijos Kalabrijoje, gildijos chirurgai pamokinti chirurgiškoje mokykloje, kuri bene kilmę turėjo nuo medikų Krotonos mokyklos! Šitos šeimos atsižymėjo kaipo herniotomistai, nes lithotomija, kataraktos operacijos, trepanacija, ir herniotomija dar tebebuvo paliktos keliaujantiems chirurgams, kurie vienok neįvesdino žymių pagerinimų operacijoje. Tie patys žmonės taip-gi alikdavo kastraciją.

Pagarsėjo Seacchi dalli Preci (leibarctas Francijos dvare), ir Benedetto da Norcia (prof. Perugioje ir leibarctas Sixto IV). 16-me amž. radosi chirurugiški raštai Norcinų ar Precianų, ir dar iki 18-tam amž. jų ainiai veikė kaipo litholomistai ir okulistai, tai viešose pozicijose, tai stambesniuose Italijos miestuose. Žinoma, kartais jų vardu prisidengdavo kvaiši mėgdžiotojai.

β. Francūzai.

Francūzijoje antroje pusėje viduramžių chirurgija buvo atskirta nuo medicinos kaipo žemesnė šaka ir atiduota svietiškiams, mat, sako: „bažnyčia baisintisi krauju"! Chirurgija tai tautiška Francūzų šaka. Anksti jie įsigijo savo kollėgiją, dalinosi į gildijas žemesniųjų ir augštesniųjų chirurgų, ir abeji stovėjo po kontrole gydytojų fakultačių. Iš to tad kildavo begaliniai ginčai ir vaidai tarp abiejų.

Tokia chirurgų bendrovė buvo „Confrèrie de St Côme et St. Damien", atsiradusi karaliaujant šv. Liudvikui (1226 —

1270), kuris iš dievotumo uždraudė samdytiesi žydus gydytojus. Šventieji-gi Kosmas ir Damianus buvo krikščioniški gydytojai, kurie tapę nužudyti Dioklėtiano persekiojimuose 303 m. Stebūklingai pagydavę keleiviai prie jų kapo, ir tad šventuosius bažnyčia pakėlė į patronus chirurgiškosios dailės. Daug prisigińčyta dėl praeities garsiosios „Collége de St. Côme", ir jos įsteigimą vieni nukelia į 1033 m., o kiti į 1268 m. Korporacija turėjo apsaugoti nuo nevalyvų, ir labiau iš svetur atvykusių elementų. Tur-būt jau anksti jiems tapo pavesti ligoniai, slaugomieji Hotel-Dieu ligoninėje.

Bendrovės organizatoriumi ir pirmininku buvo karališkasai chirurgas Jean Pitard (1228—1315). Apie jo gyvatą mažai kas žinoma: 1306 m. jis buvo žaizdagydžiu Philypo Gražuolio, ir ediktu 1311 m. jam pavestos tapo svarbios funkcijos: suteikimas licencijos kvostiemsiems per prisaikintus chirurgijos mistrus. Dar 1328 m. sulig aktais jis buvo chirurgien du roy. Be receptų yra užsilikęs jo chirurgiškas vadovėlis. Mokiniai paskleidė legendas apie nusipelniusį mokytoją.

Nariai šitos „Confrèrie" jau buvo atsiskyrę nuo barzdaskučių, ir 1254 m. reikalavo kvotėjų — examinatorių komisijos, kad apsigintų nuo Fakultatės gydytojų ir eitų lenktynėmis. Jie sudarė augštesniųjų gydytojų gildiją ir kaipo svietiškiai turėjo tuokimosi teisę. Privalė mokėti latyniškai, būti atlikę medicinos ir philozophijos studijas universitatėje per dvejus metus, o chirurgijos ir-gi dvejus metus ilgiau, iki jiems buvo leista įstoti į gildiją ir dėvėti ilgą drapaną, kaip kad Magistri in Physica. Tad jie šaukdavosi „ilgašvarkiais chirurgais", o žemesnieji chirurgai — „trumpašvarkiais"; ir drapanos dėliai kildavo nuolatos ginčai. — Collège de St. Côme gyvavo iki 1715 m., kada susidėjo su Académie de Chirurgie.

Vis-gi gildijos chirurgija ne augštai buvo vertinama mokslišku žvilgsniu. Netyčios pagelbėjo. Dėliai karių tarp Guelphų ir Ghibellinų Lanfranchi iš Milano, mokinys Vilimo iš Salicėto, gerai pažįstas senovės rašytojus, praktiškas ir sumanus, buvo priverstas, 1290 m., bėgti iš tėviškės. Pirma kreipėsi į Lyons, kur parašė savo „mažąją "chirurgiją, potam-gi 1295 m. į Paryžių, kur kancleriui Jean Passavantui linkint, būtų skaitęs paskaitas universitatėje, bet nedrįso dėlto, kad buvo pačią vedęs, o ten buvo profesoriais kuningai, beja ne-

vedėliai. Tad jis tapo nariu Pitardo „Collège de St. Côme“, skaitė labai lankomas paskaitas ir viešai operavo, duodamas klinišką pamokymą. Jo mokiniai kviečiami lankė ligonius ir operacijas, mat Lanfranchi laikė kliniškas lekcijas. Lanfranchi mirė po 1315 m.

Kaip Salicėto, taip Lanfranchi užduotis buvo moksliškai pamatuoti chirurgiją ir ją vėl sujungti su vidujine medicina, o vyriausia priemonė chirurgiško mokymo tai nurodymas į konkrečius atsitikimus. „Bona casuum narratio multum corroborat operantem“. — „Nam omnis scientia, quae dependet ab operatione multum corroboratur per experientiam“. — Nam necessarium est quod cyrurgicus sciet theoricam sicut potest syllogisando probari. Omnis practicus est theoricus; omnis cyrurgicus est practicus: ergo omnis cyrurgicus est theoricus“. — „Sed sciat quicunque quod non erit bonus medicus, qui operationem cyrurgiae penitus ignorabit. Et sicut est dictum cyrurgicus debet haberi pro nullo qui medicinam ignorat: imo est ei necessarium partes medicinae singulas bene scire“.

Iš Cyrurgia major (1296) ir Cyrurgia minor matome Lanfranką buvus dideliu kautėriumo šalininku, o kiek galint bijojus peilio. Jis vengia trepanaciją, kataraktos operacijas, nephro-lithotomiją etc., ir ant abdomino parakantėzies sutinka tik pas jaunus ir stiprius žmones, ir pavojinga skaito ištraukinėti dantis. Kaukolės fraktūrose jis leidžia prisišaukimą šv. Dvasios, ir — sako — jis pirmas aprašęs smegenų sukrėtimą (concussio), ir kaulų perkussiją, norint atžinti fissūras. Iš kitos pusės, jis operuoja empyėmoje, giliuose abscessuose ir žarnų žaizdose, pažįsta vėnų ir artėrijų haimorrhagiją (anoji čiurvena, o šitoji purkščia ar švirkščia), prieš kurių pirmąją jis vartoja styptikus, spaudimą pirštu valandomis, ir galiaus ligaciją. Ulcerius dalina į ulcera virulenta, sordida, profunda, corrosiva, putrida, ambulativa, ir ulcera difficilis consolidationis (tarp jų randasi tokie, kurie kįla nuo nešvaraus koito). „Cancer apertus“ tik tuomet išdeginamas ar išpiaujamas, kada galima jis pilningai prašalinti. Taures stato ir kautėrizuoja užnuodytas žaizdas (Cauterium punctuale, rotundum, radiale, cultellare, subtile, dactilare, triangulare, acuale, linguale, c. cum tenaculis perforatis). Gydo ligas akių, ausų ir nosies, herniją (siūlo paraikščius dėvėti), fraktūras ir dislokacijas, ligas odos, kautėrizuoja ir užsiuva herniją etc. Taip-gi duoda patarimų chirurgui, kaip tarptų ir

lobtų, ir kaip reikia elgtiesi, ir tarp kitko sako: chirurgas turi vargšus globoti, kiek jisai įstengia, bet tegul nuo turtuolių ima kiek galima.

Henri de Mondeville (Henricus ab Hermondavilla, † apie 1320) iš Normandijos, pirma mokytojas Montpellier'e, paskui gydytojas Philypo Gražuolio — 1285 — 1314) ir prof. Paryžiuje, kur mokykla, nežiūrint Lanfranko pastangų, dar neįstengė įsigyti didesnės svarbos. Įgijo scholastinį išauklėjimą („Parisiis nutritus inter philosophos", sako Guy), chirurgijos mokėsi Bolognoje, ir (po Willehalmo iš Bourg) yra pirmu žymiu chirurgu Francijos. Jis pamatė naudingumą bealmio žaizdų gydymo (sulig Hugo ir Theodorikiu Borgognoni), naudojosi juomi ekspedicijų metu ir namie, labai gyrė ir išdirbo smulkmenas kraujui stabdyti, svetimiems kūnams prašalinti, su vynu pertvarstyti, ką jis vadino „modus novus noster". Jis vartojo anatominius paveikslus savo paskaitose: ketino savo chirurgiškus prityrimus išdėstyti plačiame veikale, bet džiovos liga neleidė; todėl užteko — anatomijos, visatino pareigų mokslo, žaizdų ir skaudulių mokslo ir gydymo, prie ko dar draugams raginant suspėjo pridėti Antidotarijų, iki plunksna iškrito iš rankos.

Ankstybu skelbėju modernės chirurgijos buvo Guy de Chauliac (Guido de Cauliaco), gimęs bakužėje pa-Auvergnėje apie 1295, † 1368 m. Mokėsi Tulūzėje, Montpellier'e (pas Raymundą de Mcleriis), vėliau Bolognoje, Paryze ir bene Prahoje. Praktikavo visokiose vietose (et per multa tempora operatus fui in multis locis) ir galiaus ilgesniam laikui apsibuvo Lyons'e. Bene ilgiausiai jam teko gyventi Avignone (kur 1348 m. pergyveno „juodosios mirties" baisumus) tarnyboje papų Klemenso VI, Innocento VI ir Urbano V kaipo medicus et capellanus commensalis. Su Petrarka, kuris iki 1353 m. gyveno taip-gi Avignone, jis sugyveno geruoju, nors Petrarka ten mėgo pajuokti „bedantį, iš kalnų paeinantį senį" phyzikų Jean d'Alais. Būdamas kapelionu, jis parašė „ad solatium senectutis" savo kelialaužį veikalą „Chirurgiae tractatus septem, cum andidotario" kaipo Inventarium sive Collectorium cyrurgiae (artis chirurgicalis medicinae), arba kaip prakalboje sako: quandam commentationem seu collectionem artis medicinae cyrurgiae. Čion jis daug savo prityrimų įdėjo, nors nesigina savo kollėgų bendradarbystos „audiendo, legendo et operando". Ką gero rado pas kitus, tą ėmė, kaip

ir narkotizaciją Borgognonių. Iki Paré laikų jo veikalas buvo vadovaujančia chirurgijos knyga.

Be chirurgijos Guy de Chauliac yra parašęs Lapidarius ir Consilia, Practica Astrolabii, apie pilkąją kataraktą (aklam Bohėmijos karaliui Jonui, tėvui imperatoriaus Karolio IV), etc.

Savo chirurgiją Guy de Chauliac pradeda su Capitulum singulare, kur svarsto Galėno prietykius prie Hippokračio ir viduramžių chirurgų mokymus apie žaizdų gydymą. „Galėnus secutus est eum, et quae Hippocrates seminavit, tanquam bonus agricola excoluit et auxit". Buvę jo dienose 5 chirurgų sektos: vieni vartojo pridėčkus visose žaizdose ir abscessuose (Roger, Rolando ir „keturi magistrai"); antrieji tuose pat atsitikimuose vartojo paprastą vyną (Bruno, Theodericus); treti vartojo nuraminančius plėstrus ir mostis (Vilimas iš Salicėto, Lanfranc); ketvirti (vokiečiai ir tie, kurie lydėjo armijas) vartojo aliejų, vilnas, gėralus ir užžadėjimus; penkti (moterys ir bemoksliai) šaukėsi prie šventųjų. — Iš chirurgų Chauliac reikalauja moksliško išauklėjimo netik žaizdų gydyme, bet ir vidujinėje medicinoje, o ypačiai anatomijoje (praecipue anatomiam, nam sine ipsa factum est nihil in chirurgia); be to viso chirurgas „sit castus, sobrius, pius et misericors noncupidus, non extortor pecuniarum, sed secundum laborem suum et facultates infirmi et qualitatem finis et dignitatem ipsius, salaria recipiat moderate".

Jo chirurgiškas veikalas, kuriame randasi du perskyrimu apie obstėtriką, kiek tai nepriklauso bobutėms (vaistai čiaudėjimui; vartojimas instrumento į sraigtį panėšaus, kad ganėtinai praskėtus os uteri, kad galima būtų ištraukti negyvas kūdikis; caezariškoji sekcija kairiame šone ir po motynos mirties; kephalinė versija etc.) pasižymi historišku turiningumu ir kritišku sprendimu savo srityje, liuosumu nuo sublilitačių, blaiviu įvertinimu to, kas nuo seniau įgyta, teisumu apie autoriaus paties observacijas; geras nustatymas observacijų, augštas įvertinimas ir pažintis tuometinės anatomijos, keistos etymologijos bei definicijos ir tūli prietarai. Vėnesekciją jis daro sulig būkle ir laipsniu ligos neatsižvelgdamas vienon ar kiton pusėn, drąsiai atidaro giliai įsiknisusius abscessus, perskelia fistulas, ir vartoja veržiančius bandažus ulceriuose. Atsitikimuose kariės, anthrax'o ir kitose tam tikrose opose jis pavartoja kautėriumą, ypačiai atvirame vėžyje, kurį jis skaito giminingu lėprai. Neskauduliuojantį-gi vėžį jis išpiauja iš šaknų.

Jis svarsto dislokacijas ir fraktūras, ir ypačiai gerai aprašo akių ligas, beja jų operacijas. Guy pataria akinius (berilli, mat nugaląsti iš berylio), jeig akių vandenėliai nepataiso regėjimo silpnumo. Jis nevengia trepanacijos, ir nustato jai indikacijas (jis buvo išpiovęs dalį žmogaus smegenų, vis-gi tasai pasveiko), daro lithotomiją ir išima polypus iš pharynx'o; kibykščių — tonsillių abscessuose gan keistai (bene prityręs kraujatekio, kada atidarė peiliu) liepia ligoniui praryti šmotą žalios mėsos, perrištos tvirtu siūlu, ir tad jį vėl laukan ištraukia ūmu truktelėjimu; bet pirm to jis duodavo anaisthėtiką pūtuoti, įalsuoti. Kada sveikų narių pasitaiko ėsant virš skaičiaus, jis imasi peilio jiems prašalinti, o gangrėnoje taiko bekrauję operaciją, plėstro nuorėžas veržtinai apsukdamas aplinkui pakraščiais sveikųjų dalių, iki sugangrenėjusioji dalis atsiskiria. Jungia žaizdas su tikslu sugydyti jas prima intentione, prašalina svetimus daigtus ir taupo exuduotąją plastinę medžiagą tuo pačiu tikslu. Haimorrhagiją jis dalina į arterialę ir vėninę, ir aną stabdo styptikais, dygsniais susiūdamas kraštus žaizdos, perpiauja pusiau nukirstas kraujagysles, kautėrizuoja ir ligaciją padaro.

15-me amž. užtinkame pirmu kartu paminėtą lithotomistų šeimą Colot kurių vienas—Germain, leidus Liudvikui XI, sako, padaręs supra-pūbinę lithotomiją pasmerktam kriminalistui 1474 m.

γ. Hollandai.

Meester Jehan (ar Jan) Yperman iš Ypern (1277 — 1330), Lanfranko mokinys Paryžiuje, nuo 1303 ar 1304 m. apsigyveno artymais Yperno, tapo ligoninės gydytoju Belle'je, ir nuo 1318 m. praktikavo Yperne. Įgijo vardą lavaus gydytojo, ir šiandien kaipo tokis liaudies minimas.

Be „Cyrurgie", kur jis dažnai mini Vilhelmą iš Congeinnos, Avicenną, ir Lanfranchi, dar hollandiškai parašė vidujinės medicinos kompendiumą.

Chirurgijoje svarsto chirurgiškas ligas a capite ad calcem. Žaizdas (tinkamuose atsitikimuose) siuva tiesia adata ir su pavaškuotu siūlu, o kad pūliai lengviau išeitų, įdeda knatą. Kraujatekiui stabdyti vartoja kompressiją, kautėriumą, perrišimą, apadymą (gal ir torsiją) kraujagyslių. Prisiuva pusiau atkirstas ausis. Mini nosies polypus, ozaeną; burnoje ranula, cancrum, ulcera liežuvio. Plačiai rašo apie sužeidimus, abs-

cessus, liaukų pabrinkimą kaklo srityje. Kaipo lėpros žymė minima odos anaisthėzija ir kraujo bandymas (trįs grūdeliai druskos įmetami į nuleidžiamą kraują, „sutirpsta“ pas leprotikus). „Laserie“ kįla dažnai kaipo „infexcie“ per dažną sugyvenimą su moterymis sergančiomis taje liga. — Ypermanas visatinai sprendžia dalykus savistoviai ir regimai turėjęs yra nemaža prityrimo.

δ. Anglai.

Thomas Morestide ir Wm Bredevardyn prie progos Henrio V ekspedicijos atkariauti Normandijai 1417 m. turėjo karaliaus įsakymą patraukti tarnyston kiek galima chirurgų ir instrumentdirbių iš Londono ir kitur. Bene tik abudu buvo barberiais-chirurgais. Morestide buvo chirurgu pas Anglijos tris karalius: Henry IV, Henry V ir Henry VI. Jis tai buvo vyriausiu chirurgu minėtos ekspedicijos, ir turėjo išrengti 15 vyrų, 3 šaulius iš lankų, ir 12 chirurgų. Jo alga buvo 40 svarų sterlingų metams, o jo šauliai ir chirurgai gavo po 20 sv. sterl. metams. Jam teko dar dalis belaisvių ir išplėšų. † 1450.

Anglijoje barzdaskučiai chirurgai tapo inkorporuoti čarteriu 24/II/1461 m. po vardu „Masters or Governors of the Mystery or Commonalty of Barbers of London“; o kaipo neinkorporuoti jie buvo nuo pradžios 14-to amž.

ε. Hispanai.

Apie chirurgiškus dalykus 15-me amž. rašęs yra Diego del Cobo (chirurgia eilėmis), Jonas iš Avignon ir Juan Gutierrez, gydytojas Anteguerroje Malagos provincijoje (apie lithotomiją).

ξ. Vokiečiai.

Hamburge įsisteigė gildija „Meister-Bartšėrerių“ 1452 m.

Chirurgas Heinrich von Pfolspeundt, iš šlėktų gimęs, gyveno Pfalzpainte (pas Eichštädt); žaizdas gydyti mokėsi pas italų ir vokiečių mistrus ir prityrimo įsigijo karinėse kelionėse Vokiškojo Ordeno, kurio nariu jis patapo 1465 m. Jo „Buch der Bündth-Ertzney, 1460 m. parašyta veikiantiems žaizdagydžiams, atatinka žemam apšvietimui empiriko, bet-gi ten turi historiško ženklumo aprašymai rhinoplastikos (kurią jis pats sakosi Italijoje išmokęs), zuikio lūpos operacijos ir dirbtinos anaisthėzijos narkotiškomis inhalacijomis; taip-gi įdomus yra pirmas mostas į šūvines žaizdas iš ugninių šautuvų (kulkos išėmimas).

Didelės įtakos buvo chirurgas Hieronymus Brunšvigk iš Štrassburgo (1450 — 1533), kuris parašė „Dis ist das buch der Cyrurgia Hantwirchung der wundarzney", 1497 m. Jis buvo mokęsis Bolognoje, Paduoje, Paryžiuje. Iš Hieronymo veikalo išgirstame, kad tuometiniai chirurgai Vokėje rūpinosi savo garbe: „neatėjus kokiam chirurgui, nereikia barti ar šmeižti kitus, bet jeigu du, ar daugiau negu vienas ateina, jie privalo prieš ligonį nerodyti nuomonių skirtumo". Ten kur chirurgia ir medicina kumšteli viena kitai, pvd. įkandus pasiutusiam šuniui — jis labai gerai aprašo diagnostiškas žymes „der töbigkeit des Hundz" — jis ragina pašaukti gydytoją (medikus). Draugingumą tarp kollėgų jis skaito gražia įpatybe. Knyga apima tik dalykus chirurgijos ir militarės chirurgijos, žaizdas visatinai, o šūvines žaidas ypatingai, kurias jis skaito „užnuodytomis"; sužeidimus nuo smūgių ir dūrimų, fraktūras, dislokacijas, receptus ir phyziškas bei mentales reikmenes chirurgo. Aiški ir gerai apsvarstyta ir neblogai parašyta knyga.

Hans von Dockenburg, kuris sulig proklamacija Matthio Corvino († 1490, jis įsteigė Bibliotheka Corvina), Vengrijos karaliaus ir mokslų globėjo, ieškančio chirurgo, išėmė iš to monarcho vilyčios nuolaužą, kurią jis buvo priverstas ilgai nešioti savam kūne.

Tais laikais Vokiečiai turėjo liaudinę literatūrą:

Gamta-žiniškai mediciniški raštai ir giesmės (Lehrgedichte): Meinauer Naturlehre, „Buch der Natur" Konrado v. Megenberg, „Spiegel der Natur" Everhardo v. Wampen, ir visa eilė „Steinbücher".

„Arzneibücher", diaitėtiški raštai: „Von der Ordnung der Gesundheit", „Versehung des Leibes" Heinrikio Louffenbergio. — Pestkoncilien.

Iš 15-to amž. „Arzneibuch" Ortolffo v. Bayrland, „Kinderbuch" Barthol. Metlingerio, „Von den gebrannten Wässern" Puff'o iš Šrikk, Viennos profesoriaus.

E. Pharmakologijos (pharmakijos) ūgdytojai.

Paskutinėje viduramžių pusėje žmonės ir gydytojai labai tikėjo gyduolėms, ir todėl paieškojimas knygų apie pharmakologiją ir pharmakiją buvo nemažas. Tai daug jų ir būta. Per arabų (alchėmijos) įtaką, per pharmakijų atsiradimą Vakaruose, pharmakologijos ir pharmakijos studija smarkiai pa-

didėjo. Čion galima būtų prisiminti darbus Alberto Magno, Arnoldo iš Villanovos, Raimondo Lulliaus ir k.

Johannes de Sancto Amando (Jean de St. Amand) iš Hennegau (apie 1200 m.), kanonikas Tournay, bene mokytojas Paryžiuje, literatiškai yra daug veikęs. Jis parašė Expositio super antidotarium Nicolai, kur randasi indikacijos ir kontraindikacijos įvairioms gyduolėms ir jų veikmei, taip-gi gydymo methodai (evakuatyvis, symptomatiškas etc.) Parašė ir daug vartojamą Revocativum memoriae, susidedantį iš „Concondantiae", praktiško receptų rinkinio „Areolae", Abbreviationes Hippocratis et Galeni, Quaestiones super diaetas Isaaci, kommentarą į Antidotarium Rhazio etc.

Areola tai kompendiumas vaistinio gydymo viduramžiuose ir susideda iš 3 dalių: materia medika su pharmako-dynamiškais dėsniais, vaistai a capite ad calcem, dėsniai vaistų užrašymo ir miešimo. Vaistus dalina į 27 grupes: abstersiva, adustiva, aperitiva (su remedia maturantia), attractiva (pvd. Theriak), corrosiva, consolidantia id est cutem facientia (myrrhe, plumbum ustum), confortativa (aromatiškieji vaistai), constriktiva (adstringentia), constringentia sanguinem, exsiccativa, frangentia acuitatem, dissolventia ventositatem, conglutinativa (pvd. sarcocolla), incisiva (pvd. cepa, sinapis), inflativa (carminativa), lenitiva, lavativa ir mundificativa (= abstersiva), maturativa, putrefacientia, diuretica, resoliutiva, rubificantia, subtiliativa (praskiedžianti vaistai), styptica, stupefactiva, vesicantia. — Toliau eina organų vaistai; vaistai nuo abscessų (recuperativa, maturativa, resolutiva ir doloris sedativa) ir nuo žaizdų (stabdymui kraujo, pūliavimo, apvalymui žaizdos išsunkų, prašalinimui granuliacijų, papildančių substancijos nenetekimą vaistų); priede — traidinti vaistai (aloė, koloquintis, cassia fistula, helleborus etc). — Galiaus nurodymai receptūrai. Kiekviename recepte atskiria vyriausiąjį vaistą — radix ir visokiariopus adjuvantia resp. corrigentia.

Concordantiae — rinkinys svarbių posakių iš Galėno ir Avicennos, kartais nurodymai į Aristotelį, Isaaką Judaeų, Joh. Mesuę, Rhazį etc. netik kad palengvinus peržvalgą, bet ir nurodžius priešgynumus, ir galiaus kad divergencijas sutaikius (concordantia). Concordanciae tai žodynas viduramžių pathologijos dėl greito suradimo galėno-arabiškos doktrinos.

„Revocativum" buvo labai gerbiamas; daug jo rankraščių buvo, jis dažnai cituojamas, kommentuojamas, excerptuojamas.

Pietro de Tusignana (apie 1250 m.), prof. Bolognoj, parašė „Medikales formules“, De Balneis Burmi apud Volturenos libri, ir De regimine sanitatis.

Giacomo de Dondis (1298 — 1359), mokinys Petro iš Abano, prof. Paduoje, parašė Aggregator de medicinis simplicibus (Aggregator Paduanus, Promptuarium), De causis caliditatis aquarum Aponensium (tyrė mat šaltinius savo mokytojo tėviškėje) ir bene Herbarius (su paveikslais)?

Giovanni de Dondis († 1380), Giacomo sūnus, garsus gydytojas ir astronomas, mathėmatikas ir phyzicistas (gimė 1318 m.), prof. Paduoj ir Pavijoje, parašė De fontibus medicatis agri Patavini. Jis padirbo garsų astronomišką laikrodį (astrarium) ir įteikė savam globėjui Giovanni Visconti Pavijoje, už ką gavo titulą: dagli orologi (ab horologio). Buvo draugu Petrarkos, kuris nusiskundė jo vienatina yda, kam jis buvo gydytoju.

Meister Bartholomaeus parašė vokišką dispensatorium, kur įvesdina daug vaistų, tarp jų tūlus arabų preparatus, pvd. rožių vandenį etc. „Rožių vanduo geras yra veidui, jis suminkština ir pagražina odą, ir sopamas akis padaro aiškesnėmis, o veido paliegius suvis išgydo“. — „Ramulių vanduo yra geras tam, kas negali miegoti nuo susirgimo ir jis pastiprina principalę vėną, o medulėms grąžina jų normalę stiprybę“.

Guglielmo Varignana, kuris 1302 m. dalyvavo teismiškoje sekcijoje, kad nustačius mirties priežastį (užnuodijimo nužiūrėjime), sekė arabais, ir Kyranidu. Professoriavo Bolognoje ir mirė 1330 m. Jis buvo jau piaustęs du lavonu! Jo sūnųs Pietro ir Matteo taip-gi tapo mokytojais Bolognoje. Žinomi jo raštai: Secreta sublimia medicinae ad varios curandos morbos. — Ad omnium interiorum et exteriorum partium morbos remediorum praesidia et ratio utendi eis pro circumstantiarum ratione. — Opera medica de curandis morbis universalibus et particularibus, febribus, venenis, faciei et totius corporis mundificationibus. — Jis reikalavo izoliacijos ligonių sergančių pestimi.

Simon de Cordo iš Genuos (Simon Januensis, Geniatės, † 1330), gydytojas papos Nikolai IV (1288—1292), subdiakonas ir kapelionas Bonifaco VIII (1295 — 1304), parašė nemažos vertybės „Synonyma medicinae“ arba „Clavis sanationis“. Jo 30-metinis darbas yra vertesnis negu

stambus veikalas, juo pasiremiantis: Pandectae Medicinae Matteo Sylvatico († 1342). Matteo savo darbą užbaigė Salernoj ir pašventė Neapolio karaliui Robertui. Kad pažinus mediciniškus augalus jų gimtinėse, ir kad juos teisingai užvadinus, palyginant graikų, arabų, ir latynų autorius, Simanas de Cordo keliavo po Graikiją ir Orientą, bet ažuot savų prityrimų, vadovavosi Galėno idėjomis kaslink elementarinių kokybių etc. įvairių augalų. Šaltiniais buvo: Dioskūridės, Alexandri „liber de Practica", „Practica Democriti", „Liber ophthalmicus" Dėmosthėnio, synopsis Oreibasio, Moschion, Paulius Aiginietis, Galėnas, Avicenna (daugiur klydęs!), Serapion, Rhazės, Mesuė, liber Alsaharavii etc., Plinius, Celsus, Cassius Felix, Theod. Priscianus, Isidorus, Gariopontus (kompilatoriumi vadina), antidotarium Nikcolai. Synonyma apima 6500 artikulų, tai milžiniškas darbas, ir šiandien iš ten sužinosi senesnius synonymus. Įdomu tai, kad jis mini gydytoją Dėmosthenį ir užmirštąjį Celsų. Dvejopa arabų orenybe, ir net ar-Rhazį neteisiai plagiatu skundžia.

Be šito žodyno, Simanas išvertęs yra raštą De simplicibus Serapiono jaunesniojo ir liber servitoris Abulqasimo.

Quiricus de Augustis iš Tortonos svarsto viską, kas aptiekiui žinotina, veikale Lumen apothecariorum (dažnai perspausdinamas nuo 1492 m.).

Joh. Jac. de Manliis de Bosco: Luminare majus super descriptiones antidotarii et practicae divi Johannis Mesuė (nuo 1490 m.).

Aptiekius Paulus Suardus iš Bergamo; Thesaurus aromatiorum (nuo 1517). Jis rašė apie gydantį šaltinį Trescorės. Italijos šaltiniai buvo atkreipę scholastikų dėmesį (cp. De Balneis, Venet, 1553) nuo Salerno laikų (Alcadino, Giovanni di Gregorio, Pietro da Eboli), ypačiai reikia minėti Ugolino (di Caccino da Montecattini † 1428).

Santes de Ardoynis iš Pesaro, gydytojas Venecijoje, paskelbė historiškai įdomią kompiliaciją De venenis (1426).

Saladinus de Asculo Neapolyje, leibarctas Tarento kuningaikščio G. A. di Balso Orsino, apie 1450 m. parašė Compendium aromatariorum; tai pavyzdinga aptiekiams knyga bėgyje kelių metašimčių. Ką-gi veikia aromatarius? „dico quod officium aromatarii est, terere, abluere, infundere, coqu-

ere, destillare, bene conficere et confecta bene servare". Kokius veikalus jis privalo turėti? De simplicibus Avicennae et Serapionis de synonymis Simonis Januensis, Liber servitoris (Abulquasimo), Mesue, Johannes Damascėnus (=Serapion senior), Antidotarium Nicolai ar Circa instans Platearii, de simplicibus Dioskuridžio, ir Macer Floridus. Užlaikymui sūdynai reikalingi: Vasa vitrea, vitreata, plumbea, porcellionibus(!), ferrea, argentea, stannea deaurata, aurea, de cornu. — Štai dar Series medicaminum in qualibat aromataria vel apoteca: 16 taukų, 7 rūšys tulžies, 4 gyvulių mėšlai, 46 vandeniai (tarp jų ir aqua vitae ardens iš vyno), 59 elektuarai, 36 pillių masės, 24 trochisci, 27 aliejai, 18 konservų iš medaus ir cukraus.

Ar Francūzų gydytojas Ortolff Meytenberger ar Ortolff von Bayrland (gydytojas Würzburge) sudėstė Dispensatorium, kur randasi taip-gi paveikslas žmogaus skelėtono?. Veikalas iš dalies nukopijuotas iš „Buch der Natur" Kunrato v. Megenberg (1307 — 1374); pasinaudota taip pat raštais Platearijaus, ir Pantegnum.

Danų Arzneibuch parašė Henrik Harpestreng († 1244), kanonikas Roeskildėje, gal ir karališkas leibarctas; tai dvi žolių knygos (sulig Macer Floridus) ir Šteinbuch (pagal Marbodo „Lapidarius").

Illiustruotą herbarijų, paskelbtą latyniškai, vokiškai, hollandiškai, francūziškai ir hispaniškai, užvadintą „Sveikatos Daržu", parašęs ėsąs Johann Wonneckė (Dronneckė, ir Joh. v. Cubė ar Cuba, apie 1484) iš Caub. miesto gydytojas Frankfurte a/M., 1483, kuris lydėjo didėją Breydenbacho ekspėdiciją į Orientą (Be Bernhardo v. Breydenbach († 1490) kiti kelionės dalyviai: Jonas grovas de Salms, Philip v. Bicken, Baronas v. Meernawe, Ricierius v. Bulach, Georg Marx, Ricierius v. Kurt, tapytojas Erhart).

Ditrich Ulsen (Theodor Ulsenius?) apie 1490 m. sudėstė poėmą De pharmacandi comprobata ratione.

Hieronymus Brunšvygk — autorius Liber de arte distillandi, de simplicibus (1500), kur tarp kitko žmog. kraujas ir žmog. mėšlo vanduo minimi dideliais vaistais: taip-gi karvašūdžio vanduo gegužės mėnesio, ir net mėšlas goslaus jaučio-tekio gydant kaulų ulcerius, ir vidun nuo pilvo skaudėjimo.

Čion dar reikia paminėti receptų knygą „Margarita Me-

dicine“ Jono Tollat v. Vochenberg, gydytojo ir prof. Vienoje; Riccettario Florentino“ (apie 1490), ir galiaus ypatingus rašinius alchėmistų (Basiliaus Valentino antimoniumo išradėjo) ir Izaoko bei Joh. Izaac Hollandus (bene tėvas su sūnumi?).

Joh. Izaac Hollandus tauškė apie philozophų akmenį, kurio jeigu imtum kas 9-tą dieną po šmotuką didumo kviečių grūdo, rods prakaituosi, bet tapsi storas ir tvirtas, taip kad tikėsi beėsąs paradyze! (šiandien tatai vynas padaro ir be philozophų akmens!).

Basil-gi Valentine, Benediktinas Erfurte (pusėj 15-to amž.), sudarė sąvoką rezurrekcijos kaipo užbaigą chėmiško processo. „Žmonės už savo nuodėmes mirtimi tapo įsūdyti žemėje, iki supuvo ir ilgainiui sumermėjo, kada juos vėl prikėlė dangiškaje ugnimi, apvalė ir pakėlė į dangišką sublimaciją ir exaltaciją, kadangi visos mulvės, nuodėmės ir padugnės tapo atskirtos ant visados“. Priešingai Galėnui ir arabams, jis prisispyręs liepia vartoti chėmiškus vaistus, net nuodus imtinai. Jis yra pagrindęs kelią vėlesnei iatrochėmijai. Anot jo, metalai susideda iš gyvsidabrio, sieros ir „druskos“. „Druska“ pas jį ženklina tai, kas yra pastirę, nesibijo ugnies, ne taip kaip siera, kurią jis laikė esant principu visko, kas dega, ir ne taip kaip gyvsidabris, kurį jis laikė esant principu lakumo ir metathėtiškos savybės. Jis pažįsta kasyklose užtinkamus gazus, kurius jis vadina „Wetter“, užsidegančiu oru, kuris ėsąs suteršias „kuomi tai tirštu, kas žmogui kenkia“. Moka išgauti gyvsidabrį iš sublimato distilliuodamas su gailiaje vopna. Dažnai mini zinką, bismuthą ir antimoniumą, ir acidum muriaticum, taip-gi aqua regia, kurią skaitė ieškomu „alkahest'u“, universale išleisdinimui priemone. Jis šneka apie kainumą veikmės tarp rugščių ir bazių. Žino salmiaką ir ammonii carbonas, antimonii chloridum, taip-gi druskas geležies, zinko ir bismutho. Mokėjo gyvsidabrį su taukais sutrinti į mostį.

F. Veterinarinė medicina.

Pirmoje viduramžių pusėje veterinarinės medicinos padėtis buvo tokia pat kaip senovėje. Be senovės raštų, dabar surinktų, randame veterinarinę mediciną ir veterinarus minimus tik Karolio dekretuose. Labiau pašuolėjo scholastikos gadynėje, kada gydytojai, philozophai ir imperatoriai nesigėdijo užsiimti hippologija ir sakalų sportu; lavųs buvo veterinarijoje:

Albertus Magnus, Vincent de Beauvais, Theodorikis iš Cervios (arklių ir sakalų ligos), ir net Frederikis II parašė De arte venandi cum avibus su pilninga sakalo anatomija. Jo-gi sūnus Sicilijos karalius Manfredas komentavo šitą veikalą. Frederikis II kalbėjo ir rašė itališkai, francūziškai, vokiškai, latyniškai, graikiškai ir arabiškai; jis drįso prieštarauti Aristoteliui ir papai! Savo knygoje jis pastebi, kad dauguma paukščių kaulų yra kiauri, bet neteisiai sako, kad paukščiai gali judinti augštutinį žandikaulį, ir aprašo sutvarkymą pentinų etc.

Bonifacius gyveno pas Charles d'Anjou (1266—1285) ir rašė apie arklių ligas.

Petrus de Crescentiis iš Bolognos (apie 1250), kuris savo veikale apie ūkį taip-gi svarstė veterinarinę mediciną.

Laurentius Rubius (apie 1300), veterinaras Romoje, paliko „Liber marescalciae", kaip dabar vadino veterinarinę mediciną (=senovės mulo medicina!).

Dar yra užsilikę veikalai apie veterinarinę mediciną: Alberto iš Cortenovos, Dinaus, Baltramiejaus Spadaforos etc.

Vis-gi veterinarijos praktika pasiliko rankose rupių empirikų ir veikalai mažai ką tepaveikė.

13. Epidėmijos ir naujos ligos viduramžių pabaigoje.

Tai buvo epideminių ligų laikmetis. Priežastys: kelionės tautų (imtinai kryžeivystės) ir atskirų žmonių; neatvangumas savasties su trūkumu uždarbio, nedarbas, ir delto menkas žemės įdirbimas. Tad javų suvalymas menkas, trūkumas gerų kelių ir prekybos lengvenybių — pirmasai pašto kelias Europoje atidarytas 1497 m. — nuolatinė bėdinysta, ir nebūtis javų pirklybos pagamino brangenybę ir badmetį. (Tarp 11-to ir 15-to amž. badas kildavo kas 14 metų, ir tame laikotarpyje 32 marai siautė!). Be to, menkas apdaras — vienatinai skūrinis ar vilnonis — mezgasi su asmeniniu nešvarumu, proporcionaliai trūkumui civilizacijos. Juk ir šiandien tautų civilizaciją spredžiame sulig muilo vartojimu! Rods pirtys (Badštuben) kaimuose buvo, bei nosinių skepetaičių neturėjo net imperatoriai ir augštos ponios — visi nosis šnypšdavo

pirštais! pirštai atstovėjo peilius ir kablius prie stalo, o ką besakyti apie bučiavimą lėprotinių ulcerių, už ką krikščionys net tūliems priskyrė vietą tarp šventųjų danguje! Pirtys — vietos apsivalymui dažnai virto vietomis nevalyvos goslybės ir paleistuvystės, kaip ir kliošioriai nėra skirti dūšios bei sielos apvalymui... Vėliau prisideda angšti, mūrais aptverti miestai su tiršta ir nešvaria populiacija. Iš vienuolynų plito rupiausioji demoralizacija: kartais mokyklos buvo įtaisomos viršuje burdelių, o Paryžiuje dėl skaitlingumo „linksmių" Venėros garbintojų būdavo sunku po gatves vaikščioti netik naktį, bet ir dieną, nes ir gyvuliai ten varinėjami buvo ir gatvės negrįstos buvo pilnos mėšlų (Roma senovėje turėjo grįstas gatves ir šalitakius, o Paryžius neturėjo iki 12-tam amž.) Nuolatinės karės, ydingas namų statymas, smirdančios rinos, ir netikę laidojimo methodai šventoriuose vidurmiestyje — kas buvo senovėje uždrausta jau per XII toblyčių — ir kaimuose, tai paprasti dalykai. Kaimuose visur vartojo pripuvusius šulnius, kurius už tai dažnai sakydavo esant užnuodytais. Tai vis buvo šaltiniais limpamų ir empidėmiškų ligų pas liaudį, o įtempti ir tikėjimu sujaudinti protai pagamindavo psychines epidėmijas (lyg epidėmiškos pilgrimystės šiandien į Lourdes, į Kalvariją, į Šilavą, į Čenstakavą etc.).

Labiausiai paplitusia liga viduramžiuose buvo — l ė p r a (raupsai), gal-būt prie to priskaitomos buvo ir tūlos kitos odos ligos. Odos patamsėjimas, lašai, šašai etc. skatėsi prasergimais symptomais. Iš to seka ar paprastoji lėpra, ar gumbuotoji lėpra (elephantiasis), akutėj ar chroniškoje formoje, su greitesniu ar užsivelkančiu mirtinumu.

Ligos prodromata — nuovargis, suirzimas, spoksantis žvilgis, digėstijos sutrikimas, febris, paraudusi ir patinusi oda, sopėjimas galūnių. Mirčiai neįvykus, po oda gumbai pasidaro ant rankų ir kojų letenos, ant kūno ir veido. Beformė nosis, iškraipytos ausys, išsivertusios ligūstos akių konjunktivos, plika galva su šian ir ten plaukų kuškiais — suteikia gan biaurią išvaizdą. Be to, apskretę dantys, jeigu neišpuolę, smardus kvapas, seiliavimasi, kebli ir nerangi eisena, arzumas ir sexualis įgeidis. Taip nuo 2 mėnesių iki 2 metų. Potam dauguma gumbų atsiveria, pasidaro smardųs leprotiški ulceriai, su gelsvai rausvu dugnu. Nosis įsmunka ir spoksantis žvilgis duoda levinę išveizdą. Kaulų melmens (condyla) nugenda, lytiškieji vyrų bei moterių sąnariai varva smarvingai. Taip pat

vidujiniai organai ulceriuojasi. Ar stebūklai, kad tokių ligonių bijojo ir varė juos laukan iš bendruomenės?

Kas buvo žinomas sergąs lėpra, tą kartais su religiškais laidojimo įmoniais varė į lėpros namus, lazaretti. [Namus lėpros mini Gregoras iš Tours (560), ir prie karaliaus Pepino (757) lėpra buvo legale priežastimi perskyrų. Francijoje prie Louis VIII (1223—26) buvo nemažiau 2000 lėpros namų, 19-gi tik vienoje dioicėzijoje Troyes]. Žmonės užsikrėtę steigė draugijas, kad bent dangui patikus. Religiškieji zokonai ėmėsi globoti ligonius, kuriems teleista vaikščioti su juodu rūbu, dvi balti ranki prisiūti prie krūtinės ir su didele skrybėle apriesta baltu kaspinu ant galvos. Ką lėprotikas norėjo nusipirkti, jis ilga lazda barkštelėjęs prie savęs pritraukė. Prisiartindamas jis turi tarškėčiu tarškinti. Civyliu žvilgsniu jis buvo negyvas, draugams, žmonai, vaikams, bendruomenei, valstybei. Apie 1000 m. skaičius lėprotikų labai padidėjo iki 13-me amž. pasiekė augštybę; paskui jau mažėjo, iki 16-me amž. mažai beliko lėpros namų. Liga, sako, pirma pasirodė Vokietijoje 7-me amž. Anksčiausiai prapuolė Italijoje, potam Francijoje, ir galiaus Hollandijoje bei šiaurės Vokėje. Dar randasi Skandinavijoje ir Hispanijoje, nors retkarčiais Italijoje, Lietuvoje ir Latvijoje.

Nuo 9-to iki galop 14-tojo amž. šventoji ugnis viešpatavo (ignis sacer, ignis St. Antonii). Francijoje ji pasirodė 590 m. Anot Read'o, gydytojo Metze, 1771 m., ignis sacer tai mūsų ergotizmas. Šv. Antano zokonas, užsiimąs globimu šv. ugnimi sergančiųjų, įsteigtas tapo 1093 m. Ligos pasekmės pasibaisėtinos, nėsa nemirusius labai sukoneveikė, atimdama rankas ar kojas, ir pasunkino apgailėtiną aukos išveizdą, nes atėmus rankas ir kojas liko tik liemuo su galva. Suskurdę aukos veltui šaukėsi mirties. Liga prasideda atšalimu odos, paprastai galūnėse, su kįlančia ugnimi viduj, kuri rijo mėsas nuo kaulų, su baisiausiais sopėjimais ir aimanavimais ligonio. Kartais pajuodusios pūslės pirma kilo ant odos. Bet paprastai be pūslių atsiradimo, galūnės patamsėjo ir suanglėjo, ar su nepakeliama smarve virto gangrėnuota tuma, ir galiaus nukrito nuo kūno. Šitoje baisioje padėtyje daugelis pagijo. Kitur-vidujinės dalys buvo pirmiau apimtos ir gangrėna apniko viscera, kankindama vargšą nepagydomai. Bent tokie greičiau mirdavo. Šitokios epidėmijos, nors ne plačiai paskli-dusios, laiks nuo laiko viešpatavo Anglijoj ir Hispanijoje ypačiai Francijoje, Alzase ir Lotaringijoje.

Kryžeivijoms tarpstant, išskirta tapo iš ligų tumos nauja akūtė forma — škorbutas, kuri nuo to laiko įsiviešėjo, iki naujesniais laikais gyvenimo pagerėjimas ir mokslas ją nugalėjo. Pirmas ligos aprašymas pareina iš kryžeivijos šv. Liudviko (1250), o aiškiai pasižymėjo ir sudažnėjo 15-me amž., kada tapo atliekamos ilgos jūrių kelionės: Vasco de Gamai keliaujant 1498 m., 55 jūreiviai mirė nuo tos ligos.

Plica Polonica — kaltūnas — Lenkijoje viešpatavo nuo 1287 m., po Mongolų invazijos, ir buvo produktu viduramžių purvinumo pas ypatingai barbarišką tautą. Plaukuota galvos oda suskrenta limpamu ir dažnai smirdančiu gliaumėjimu, ir plaukai sulimpa — priežastis fungus iš gentės trichophyton. Lenkai tiki, kad plaukų susiraizgymas apginąs nuo visokių ligų ir nelaimių, už tai nesidomi valyvumu.

Kad senesniais laikais ir viduramžiuose viešpatavo epidėmiškoji influenza, nors ligos aprašymai abejutiški, yra tikėtina; taip pat kokliušas, skrophulos, purpura ir romatizmas. O jau podagrą pažinojo Byzantijos gydytojai ir ją aprašo kompendiumai 14-to ir 15-to amž. kaipo kasdieninį dalyką.

Netiek baisi liga išveizdoje, kiek platume paskliidimo ir mirties neišvengtinume, tai buvo „didėji mirtis", „juodoji mirtis" nuo 1348 m. pradedant. Ligos mirtinumas baisus: Europoje dingo apie 25 milionai žmonių, Rytuose 23 milionai ir Chynijoje 13 milionų. Žmonių vaidintuvė marų atsiradimo metu ligos priežastį primetė Dievybės papykiui, ir — sako — kalnai nužlūgę, žemė drebėjusi, viesulos ir potvyniai sekę po kaitrų, brangmečiai ir badmečiai, komėtos, nuodingos miglos, skėrių spiečiai etc. Iš dalies tokie būdavo kūningų vėlesnieji aiškinimai viešų ir didelių nelaimių.

Nupūstijusi Aziją, nuo Chynijos iki Kaukazui, ir Afriką, juodoji mirtis ėmė lankyti Europą. Viename Gazos mieste mėnesio bėgyje išmirė 22.000 žmonių; Rytuose — 23 milionai. Arabų gydytojai sprendė, kad $^2/_3$ gyventojų išnykę. Iš Krimo po 1347 m. liga plito Konstantinopolin, Graikijon ir Italijon, kur ji atėjo 1348 m., Francijon, Hispanijon, Anglijon (parliamentas ir teismai tapo suspenduoti!), Norvėgijon, Danijon ir Holšteinan. Beveik neliko gyventojų Grenlandijoje ir Islandijoje. Kitu keliu „didėji mirtis" vėl plito iš Karinthijos ir Viennos 1349 m., prarydama $1^1/_4$ miliono žmonių. Neaplenkta buvo Lenkija, Lietuva, Bohėmija ir Rossija, ir Šveicarija.

Dancige mirė 16.000, Viennoje 40.000, Paryžiuje 50.000, Londone 100.000... Mirtinumas milžiniškas visur: $^2/_3$ populiacijos! Tik nuo 1361 m., nors pusė žmonių sirgo, dar daug mirė; galiaus $^1/_{20}$ dalis žmonių besirgo (1382) ir nebe daugelis mirė. Vis-gi toji liga nušlavė bent $^1/_4$ dalį žmonijos. Vieni mirė į kelias valandas, kiti į 1—3 dienas. Jeigu liaukos ėmė pūliuoti, ligonis dažniausiai pasveiko. Epistaxis, prasidedant ligai, buvo blogu ominu Rytuose; o Vakaruose — staigus nublankimas ir vėmimas kraujais. Apalpimas taip-gi buvo pavojingas. Gangrėnuotos bullae ir skaitmeningos petechiae — blogas omen. Mirties priežastimi, be smarkaus „kraujo užnuodijimo", buvo plaučių gangrėna. Iš to ir smirdantis kvapas, netekimas jusmo ir balso. Po to ateina paralyzis ir bejauslumas. Tame laike augštas karštis, troškulys, skausmai ir nemiga mernino ligonio stiprybę, ir štai kilo bubonai pažastėse ir kirkšnyse. Jeigu bubonai kilo ligai prasidedant, tai liežuvis buvo sausas ir rudas, o juodi šlakai odoje. Ūrina dažnai juoda būdavo.

Dar baisesnė buvo viešoji ir privatinė moralybė; žinoma čion kalti prietarai, ir visatina desperacija: vienur dideliausias gobšumas, kitur mirštančiųjų dosnumas; bažnyčia laimėjo pasakiškus turtus. Neliko nė giminystės nė bičiulystės ryšių, kiekvienas tik savimi rūpinosi. Galiaus numirėlius krovė į eiles bendruosna kapuosna. Vieni česnis kėlė, ir šoko; kiti meldės ir gavėjo, o kiti jokių pavojų nepaisėjo. Patvirkimas šventė ir atviras ir slaptas orgijas. Įsakymų niekas nebeklausė. Nė ypatai nė turtui atvangos nebeliko, ir gaujos plėšė, užmušinėjo, žagė. Žydai, skundžiami, kad užnuodiję vandens šaltinius, buvo systėmatiškai užmušinėjami ar patys šoko ugnin persekiojami (Mainze 12000!) už gobšumą (mat jie imdavo palūkius ir laikydavo bankus) — dėl religiško minios apmaudo. Rods buvo taip-gi atsidavusių viešam labui, kaip pranciškonų taip gydytojų, kurie begelbėdami ir beglobodami krito marų auka. Mėginta, be gydymo vaistais ir maldomis, taip-gi izoliuoti vietas.

Marams pasiliovus išėjo švieson vidujiniai nelabumai, ir dar prisidėjo išlaukiniai nelabumai vargo ir skurdo asmenių: niekas mat nearė laukų nė nesėjo, kad ir už didelę algą, taip kad pasekė visatinas subėdnėjimas. Tiktai kuningija laimėjo galybę ir įtaką. (Green tikrina, kad Anglijoje nuo to laiko prasidėjo chroniška kova tarp darbo ir kapitalo). Sako, kad

nuo dabar moterys virto vaisingesnėmis, ir daugybės dvynukų gimdavę (Haeser).

Kaip įtemptas dievotumas veda į beprotystę ir patvirkimą, netik marų metai prirodo; tose psychologiškai įžymiose gadynėse randame dievotą pakvaišimą ir nemoralumą. Ana — Flagellantai, penitentai, kurie 1260 m. pagauti religiško pakvaišimo, kad apsivalius Dievo akyse ir kitus prie Dievo patraukus, ėjo plaktiesi laiks nuo laiko, iki jų kūnai pilni buvo kruvinų ruožų. Tie lūnatikai nuolatos giedojo atgailos hymnus ir, sako, jų ekspedicijos patekdavo 33½ dienų. Pirma tai atlikdavo bažnyčiose, vėliau pas miesto mūrus ir laukuose, ir galiaus nakčia, panėšiai kaip kad extravagancijos „Išganymo Armijos". Tos epidėmijos pasikartojo keletą kartų, iki 1349 m. jų buvo labai daug, taip kad tūkstančiai tokių lūnatikų, pirma pasidalinę sulig lytim, vėliau krūvoje, slampinėjo labiau pa-Rheiniais. Jie devėjo marškinius, skrybėlę su raudonu kryžiumi, ir kaukę. „Šitie padūkę Flegellantai bastėsi pusiau nuogi, pliekėsi dienomis, o naktymis laikė paleistuvingus susirinkimus"... Taip didelis nenormalumas kilo iš religiškos beprotystės, pažymus pas moteriškąsias dalyves. Galiaus bažnyčia — pirma pritarusi religiškiems excessams — buvo priversta pasipriešinti viešam skandalui.

Tolygiu reiškiniu buvo ir „Šokomoji Manija", pasireiškusi lyg epidėmiškas dervišų patrakimas, 1021, 1278 ir 1375 m. (Išsiveržimas epidemiškos choreos po religiško sujušimo Kentukyje ir Tennessyje 1803 m. aprašytas tapo D-ro F. Robertsono, 1805 m.). Tūkstančiai žmonių tais laikais lyg padūkę šoko, iki putos ėjo iš burnos, konvulsijos kilo ir pilvas išputo lyg būgnas; pilvo išputimą ramdė perjuosdami abdominą ir pilvą spardydami! Galiaus šokiai vyko abiejų lyčių drauge, ir merginos skaudžiai atjautė pasekmes šitos manijos. Vėliau 15-me amž., dar pasirodė keletas tokių manijakų. Kadangi šv. Vitus buvo jų patronu, tai manijakams davė vardą: „šv. Vito šokėjų".

Religiškoji manija pasiekė apgailėtiniausių rezultatų „vaikų piligrimystėse). Vaikysčiai ir mergysčios, sukvailinti ar apgauti, tytveikomis iki 30.000, keliavo atimtų šv. kapą iš netikių rankų. 1212 m. pirmu kartu ištrūko į jūrę, vedami savo sėbro. Niekas nepasiekė ekspėdicijos tikslo; vos keletas tesugrįžo į tėviškę. Dauguma be drausmės ir tikslo bastėsi didžiausiame varge (kaip kad šiandien — sako — bastosi po Rossiją šimtai

tūkstančių). O daugelis mergysčių, nėščiomis patapusios iš religiško patrakimo, ne pagailos, bet pajuokimo susilaukė.

Tokios epidėmijos religiškojo patrakimo (prie ko reikia priskaityti žydų deginimus — Judenbrände — ypačiai 1348—1350 m.) taip kūne kaip ir sieloje aukų pagamino tolygius rezultatus kaip marai — mirtį ir moralį patrešimą.

„Anglų prakaitavimo paliegis“ vaidinosi 1486, 1507, 1518, 1529 ir 1551 m. (Pastarąjį ligos apsilankymą aprašė Dr. John Kaye (Caius) 1552 m.). Iš pradžių smarkus prakaitavimas nuvargina ligonį, ir ateina miliaris išbėrimas. Potam nepakeliamas galvos sopėjimas, paširdžių ir paslėpsnių sopėjimas, ir neraminantis širdies plakimas, dažnai delirium ir gilus miegas apninka, ir jeigu nepabudinsi, ligonis miršta. Dažnai miršta bėgyje 24 valandų. Nemirusieji pasitaiso per 8—14 dienų.

Iš pradžių tiktai Anglijoje liga tepasireiškė, bet 1518 m. jau Francijoje, o 1529 m. Vokėje, Netherlanduose, Švedijoje, Rossijoje, Francijoje ir Šveicarijoje, o 1551 m. vėl tiktai Anglijoje (be Airijos ir Škotijos). Pradžioje mirtinumas buvo be galo didelis, veik 100%; vėliau ligai suminkštėjus, Hamburge bėgyje 22 dienų mirė virš 1000 žmonių; Augsburge iš 15000 apsirgusių 800 mirė per 5 dienas nuo epidėmijos pasireiškimo, o vėliau iš 3000 parblokštų 600 mirė. (Ir šiandien pa-Rheinyje vokiečiai labai bijo „Šweissfriesel“).

Kuomet augščiau minėtosios plėgos mus jau pamiršo, tai syphilis tebekankina. Jau Biblijai regimai jis žinomas. Ir graikų bei romėnų gydytojai jį apipiešia aiškiai. Plinius dūsaudamas, kad vargu bau išgydomas, rodė savo žmonai ulceriuotąjį narį. Nieks nežino jo priežasties, išskyrus keletą gydytojų viduramžių pabaigoje, kad pareina nuo nešvaraus koito. Anksti aprašomi esti sirgimai karališkų, o ypatiškai kuningiškų, narių. Palladius (367—431), kuningas Hellėnopolyje, jau pasakoja apie vienuolį Hėroną, užsikrėtusį nuo šokikės, o Sir Astley Cooper susidomėjo atsitikimais iš Acta Sanctorum (1010 m.). Taip-gi vyskupas Jonas iš Špeyerio, ilgai sirgęs, mirė 1104 m. nuo penies ulcerio, „kuris visai nemaloniu kvapu atsidavė“, ir net 16-to amž. kuningai syphilį ir gonorrhoeą nešiojo nuo vienos moters pas kitą. Jau 1354 ir 1361 m. miesto Frankfurto a/M. gydytojas gavo algą už kvotimą nevalyvos moteriškės (Kriegk). 1394 m. ten gyvenę

880 tokių moterių. Apie karalių Venceslį sako, kad liga apdovanojusi jį numylėtoji Agnės, eilės:

„Daz er davon muest sterben
Wenn er faulen pegann
An der stat, da sich dy Man
Vor Scham ungern sehen lan".

1472 m. Mainze choristą (klėriką) reikėjo paliuosuoti iš tarnystės dėl jo ligos „mala Franzosa". 1488 m. hispaniškas gydytojas Petras Martyr nuoširdžiai apgailestavo tūlą graikų kalbos professorių, „kadangi jis pasigavo ypatingą mūsų gadynės ligą, kurią Hispanijoje vadina Buba, Italijoje Francų liga, o kurią tūli gydytojai vadina elephantiasis, o kiti dar kitaip". Ligai pasirodžius epidėminėj ir limpamoje formoje pabaigoje 15-to amž., mėginta nustatyti jos kilmę: vieni primetė ją italams, kiti maranams (slaptiems žydams) išguitiems iš Hispanijos 1492 m., kiti afrikonams etc. 1494—96 m. „francų ligą" ar „šv. Jobo negandą" Italijoje aprašė kaipo naują ligą, retai mirtiną, ir post-mortem randami esti vidujiniai ulceriai (visceralis syphilis). Vyrai gauna nuo nevalyvų moterių. Epidėmiškoje formoje liga pasirodė pas Neapolį 1495 m., iš ten paplito po pietų-vakarų Europą, bet ėjo mažyn iki 1516 m., kada vėl ėmė daugėti, ir exostozys bei karpos pastebėtos tapo. Tad trečiu kartu kilo ir mažėjo 1526 — 1540 m., kur alopecia ir bubonai patėmyti tapo. Ketvirtas periodas 1540—1550 m., kur gummata dingo, o syphilitinė gonorrhoea pasireiškė. Nuo tada liga gauna savo dabartinę formą. Pirmu rašytoju apie syphilį — anot Haeserio — buvo Theodoras Ulsen su „Vaticinium in epidemicam scabiem" 1/VIII-1496 m. Paskui Sebastian Brant, „Narrenšiffo" autorius († 1520 m.), ir Jos Grünpeck, ir galiaus Konrad Šellig, prof. Heidelberge, su „Salubre consilium in pustulas malas etc.".

Symptomai: visatinas nesveikumas, su sunkia ir sopama galva, ir stipri išberiama febris, vėl matyta 19-me amž.; potam prakaitavimas, ar dažniau pustulae ar vesiculae ant lytiškų organų, veikiai pereinančios į ulcerius. Po tūlo laiko tad įvyksta visatinas išbėrimas, pirma ant veido ir galvos, potam ant viso kūno; tatai greitai virsta biuriomis ulceracijomis, kurios persmenga į raumenius ir net kaulus. Ir dabar esti smarkųs kaulų sopėjimai, labiau nakčia, ką paseka gummata, nodi ar tubera, ir baigiasi nekrozimi ar karies. Kartais burnos ir gerklės jungplonė greitai išėdama, taip kad dažnai ligonis

miršta. Dar ir akių negandos užpuola. Kartais plėga buvo greitai mirtina, bet paprastai po mėnesių ir metų baisaus kentėjimo.

Italijoje liga buvo labai paplitusi, net pas „gerbiamus" žmones: Charles VIII, Francijos karalius, papa Aleksandras VI, kurio gydytoju venėriškose ligose buvo vyskupas Kasparas Torella, visa šeima Borgia! Grįžtantieji kareiviai išnešiojo po visą Europą: Vokėje ligą vadino Bös-Blattern, Lembt der Glieder. 1494 m. liga viešpatavo Lenkijoje ir Silėzijoje, ypačiai tarp kunigų. Imperatoriaus Maksimilijano ediktas „francų ligą" vadina Dievo bausme. Ji pasiekė Angliją ir Netherlandus 1496, Frieslandą 1498 m., ir vėliau Rossiją.

Astrologai primetė ligą sąjungai Saturno ir Jupiterio, ar Saturno ir Marso, potam dviem mėnulio užtemimam, kurių vienas įvyko ženkle Buliaus, o kitas Skorpiono. Bulius ženklina gerklę, o skorpionas sexualius organus. Tad dangus nurodė vyriausias ligos vietas! Lininiai marškiniai, kurie ėmė užvaduoti vilnonius rūbus, sako, taip-gi prisidėję paplatinti ligą! Kiti sakė ją parvežtą ėsant iš Afrikos ir Amerikos. Kiti sakė ją žinota jau senovėje, tik dabar virtusia epidėmine dėl patogių aplinkybių! 1495 m. kampanijai einant Karolio VIII, buvo kaitros, tai vėl potvyniai, nederlius ir badas, ir daug paleistuvingų „Landsknechte", kurie voliojosi žvėriškame goslume. Į ligą žiūrėjo kaipo į nelaimę, ir tai nekenkė reputacijai: net kas nebuvo jąje sirgęs bent kartą, tas nesiskaitė džentlmėnas! Mat, dorovės skaistybė tuomet buvo didelė retenybė.

14. Med. professija viduramžiuose, pharmakijos ir įstaigos ligoniams.

Dabar daugiau tautų, tai daugiau ir sąlygų negu buvo senovėje. Dar kuningai ir vienuoliai tebeveša visose šakose, bet ir svietiškių gydytojų ima daugiau atsirasti. Bažnyčia mediciną pasisavino nuduotinai dėl Dievo garbės, bet iš tikro — dėl žemiškų pelnų. Netik atskyrė mediciną nuo chirurgijos, bet ir medicinos bei chirurgijos fakultates. Ir pharmakijos atskyrimas nuo gydytojo pareigų priveisė aptiekių krautuves. Bet-gi gildijų systėma, perimta nuo romėnų, charakteringa taip-gi universitačių privilėgijoms bei jų curriculumui, o chirurgai niekinami kaipo „amatas", „begarbys". Be to, empirikų šeimos varo biznį kaipo „irreguliarai", ir auga šarlatanėrija.

Viduramžių pradžioje medicinos pamokymas buvo tiekiamas atskirų gydytojų, kaip senovėje, ypačiai benediktinų; vėliau-gi vienuolių mokyklose po vardu „physica“.

Po 1000 m. sekuliarės fakultatės — kur būdavo ir pačias vedusių mokytojų — atsirado Salernoje ir Montpellier'e. Čion buvo tiekiamas theorėtiškas mokymas, o praktiškąjį teikė praktikuojantis gydytojas. Įstaigose mokėsi taip-gi chirurgai žemesniųjų bei augštesniųjų rūšių. Tos kollėgijos per Rogerį ir Frederikį II buvo pripažintos legale vieta kvotimams, tai-gi įstaigomis autorizuotomis valstybės.

Mokymui veikiai radosi universitatės, kurioms iki Reformacijai privilėgijas duodavo papa, o vėliau šalies valdymierai. Jeigu miestas nepatiko, ar kilo ginčai, tai studentai ir professoriai in toto kraustėsi kitur. Taip atsitiko Oxforde, 1209 m., kur 3000 studentų su professoriais išėjo į Cambridge ir Reading'ą, paskelbdami „boikotą“. Studentams iš Prahos išėjus, įsisteigė 1409 m. Leipcigo universitatė, o iš Bolognos — Paduos universitatė; šakos-gi Bolognos universitatės įsisteigė Siėnoje ir Florencijoje. Kartais tokie laikini išsikraustymai įvykdavo dėliai ligų ar karių: taip Heidelbergo universitatė 1491 m. nusikraustė į Špeyerį marų dėliai; 1563 m. vėl į Oppenheimą, 1564 m. į Eppingen, o 1694 m. į Frankfurtą ir Weinheimą. Pradžioje universitatės buvo voluntarėmis associacijomis mokytojų ir studentų; tokios buvo Vokiečių universitatės, daugumoje organizuotos sulig modeliu Paryžiaus universitatės; pvd. Prahoje 8 mokytojai tapo pakviesti iš Paryžiaus. Ir kitos universitatės Paryžių pasiėmė modeliu, pvd. universitatės Viennos, Heidelbergo, Kölno, Leipcigo, Roštoko, Greifsvaldės, Erfurto, Louvain, Trėves, Freiburgo, Ingolštadto. Taip pat scholasticizmas su ginčais tarp Nominalistų ir Realistų, ir theologiškos fakultatės viršyjimas tapo perimti iš Paryžiaus. Bolognos-gi modeliu nuėjo tik Bazelis ir Tübingen. Iš pradžių mokytojai nesidalino į fakultates, bet tie patys professoriai skaitė mediciną, jūrisprūdenciją, ir theologiją: tik vėliau įvyko susiskirstymas į theologijos, jūrisprudencijos, philozophijos ir medicinos fakultates. Paryžius įgijo savo medicinos fakultatę 1215 m., o Upsala 1595 m. Visos fakultatės organizavosi gildijomis, laikė gidijų pokylius ir kėlė gildijų ginčus. Viena vyriausiųjų priemonių švietimosi buvo disputai tarp studentų scholastiški ir polėmikos — arabiškos; o sykį metams „didieji debatai“ (disputationes de

quolibet), kurie galiaus virto juokais ir nešvankumais (disputatio de quaestionibus miris principalibus): Heidelberge uždraustos 1518 m. Studentai jungėsi į „nacijas“ (Paryžiuje buvo 4 nacijos: Francijos, Anglijos, Normandijos ir Pikardijos), kurios turėjo savo svetaines, savastį ir šelpė narius reikalui esant etc. Buvo „bursos“ (kurių liekanos Anglijoje — tai „colleges“ ir „halls“ o nacijų liekanos pas vokiečius „Rhenanen“, Westphalen“ etc.), lyg mūsų bendrabučiai, kur studentai miegojo ir valgė. Švenčių ir vulgariškumų netrūko. Italijoje karnivalai atsižymėjo žiaurumu. Studentų—gi būta daug:

1885 — 84	1340 —	galop 15-to amž.
Vienna 5221, Berlin 4154 (vasarą)	Oxford 14000	Paris 12000, Bologna 10000

Tarp studentų buvo daug mokytų palavykų, „fahrende studenten“. Kilnoties iš vienos universitatės į kitą buvo leista (Freizügigkeit).

Mokytojai tik Salernoj gaudavo algas, šiaip prigulėjo nuo beneficijų, paskaitų, kvotimų, graduacijos mokesnių ir praktikos. Mokytojus pasirinkdavo studentai. Vėliau jau algos įvestos tapo professoriams, pvd. Pavijoje 1399 m. 172 lirų mėnesiui (lira = 2 litu), nors kiti gaudavo 22, ir net 4. Medicinos professorius Tübingene 1491 m. gavo metams 171 markių (43 dolerius), o kitas 140 markių (35 dol.); jūrisprūdencijos professorius — 205 markes (51 dol.). Nestebėtina, kad professoriai savę vadindavo „bėdniokais, vargšais“. Montpellier'e iki 15-tam amž. professoriai mito iš honorarų. Padėjėjai renkami buvo iš baccalaurei, licentiati ir doctores. Bologna 1451 m. turėjo 170 professorių. Papų bullės nustatydavo rankaknyges, vadovėlius.

Mokytoju tapti galėjo vaikinas 21 metų amžiaus, būdamas legitimiško gimimo. Leidimas gaunamas iš fakultatės. Vos daug vėliau kvotimai ir studijų terminas tapo nustatyti Bakkalaureus, po 3 metų magister, tai lyg mūsų privatdocentas. Professoriais buvo klėrikai, cėlibato išpažintojai — su ilgais rūbais. Francijoje leista buvo professoriams pačias vesti 1452 m. Tad jau ir chirurgus nebe taip niekino. Salernoje buvo moterys-professoriai, ypačiai gydė ulcerius. „Libertas academica“ nuo 1057 m., kada Frederikis Barbarossa paėmė professorius savon globon, o nuo professorių priklausė studentai. Titulas „doctor“ atsiranda 12-me amž.

Graduacijos mokesnis gan augšta, be to prezentai: pirštinės, gelumbė, skrybėlė etc.; ir dar — daktaro pokylis. Salernoje piningais 60 dol., Paryžiuje sako iki 1000 dol...

Iš pradžių papa leidė fakultatėms duoti laipsnius, o po 14-to amž. imperatorius. Doktoratą gaudavo „mokytieji“, tik gydytojai, kurie prisiekia, kad užlaikys doktrinas ir methodus gydymo (kaip Aigypte). Chirurgai mokėsi Salernos mokykloje, vėliau ir kitur Italijoje, Viennoje nuo 15-to amž.; jų kursas buvo trumpesnis ne kaip gydytojų: augštesnėji rūšis privalė mokėti latyniškai, žemesnėji ne. Tik vyresnis chirurgas galėjo būti „Magister in chirurgia“. Už Italijos sienų chirurgai nesiskaitė nariais fakultatės (Paryžiuje nė nariais Sorbonnos), o tik jos pavaldiniais. Todėl Paryžiuje 13-me amž. išdygo rivalė įstaiga „Confrèrie de St. Côme“ su teise mokinti ir kvosti chirurgijoje, po maža universitatės kontrole: ji teikė titulą „Magister in chirurgia“, tai buvo taip vadinami „Chirurgiens de la longue robe“. Po šitais stovėjo žemesnieji chirurgai, kurius dėl ginčų ir pavydų fakultatė ėmė savon protekcijon — „Chirurgiens de la courte robe“.

Anglijoje anksti buvo steigiamos medicinos mokyklos, bet anglai dažnai keliaudavo į Montpellier'ą ir Paryžių. Vokietijoje ilgai viešpatavo maudynių laikytojai ir barberiai, vėliau organizuoti gildijomis, kurios ir-gi mokino nuo 2 iki 4 metų. Galiaus „Meisterstück“ susidėdavo pradžioje iš peilio išgalandinimo, vėliau-gi iš paruošimo tūlų mosčių ir plėstrų. Tik Wundärzte (žaizdagydžiai) mokėsi Italijos ar Francijos mokyklose galop viduramžių, ir jų būta Strassburge, Bazelyje, ir Viennoje. Chirurgai atsidangindavo Vokietijon iš Italijos. Aptiekiai mokėsi pas gydytojus. Francūzų aptiekiai 13-me amž. prisiekdavo taipos: „Guodoti, gerbti ir tarnauti netik medicinos daktarams, kurie juos mokino žiniją receptų pharmakijos, bet taip-gi mokytojus ir magistrus — aptiekius: blogai nekalbėti nė apie vienus, ir daryti viską, kas gali priduoti garbę, reputaciją, pagražinimą ir majestatę medicinos. Taip-gi jokiu būdu nepakušinti uždraustas moterių kūno dalis, išskyrus galutiniausiame reikale“. Saladdin iš Askulo patarė, kad aptiekiai anksti pačias vestų, nėsa tokiu būdu jų jaunas mitrumas bus pažabotas, ir jie taps romųs, švelnųs ir mandagųs. Anuo metu buvo leista aptiekiams gydyti vidujines ligas, o buvo ir aptiekiai — chirurgai. Francijoje 1336 m. jų studijos trukdavo 4 metus; turėjo mokėti skaityti receptus, išmanyti Antidotarium Nicolai, ir laviai dirbti konfekcijas.

Veterinoriai mokėsi pas praktikus, kaip lyginai ir bobutės-pribuvėjos pas bobutes.

Praktikai dalinosi visokiariopai. Silėzijoje 1353 m. buvo: „Kunstarczt, wundarczt, vrowen, dy do wassir beseen und apotheker". Anot Sebastiano Brant'o: gydytojai duoda rūgščius ir karčius gėrimus, kad ligonis pasveiktų; barberis tvarsto ir piauja žaizdas.

Buvo augštesni — gydytojai, o žemesni — chirurgai. Gydytojai-kuningai gydė ekzortomis, užžadėjimais etc., ir nors jie sakėsi įdomaują ligoniais iš pagailos, vienok lobius rinko iš gobšumo ir suktybės, ir todėl Viennos conciliumas 1312 m., liepė: „Ateityje tik laïkai — svietiškiai — vadovaus ligoninėse, kad ligoniai būtų geriau aprūpinti". Aišku tad, kad ir tuomet buvo: ligoninių gydytojai.

Augštesnieji gydytojai nuo 15-to amž. labiau laïkai, tai Physici („Pucharzte", o klėriškieji „Seelenärzte"), Magistri in Physica, vėliau Doctores medicinae, iki 14-tam amž. buvo prusinami Italijos ir Francijos universitatėse. Paryžiaus fakultatė prisaikindavo, kad jie nesusidės su chirurgais! Kaip Francijoje, taip Vokėje chirurgai buvo niekinami, bet ne Italijoje, kur chirurgai ir tapytojai gerbiami buvo. Klėriški gydytojai priklausė prie žemesnės ir augštesnės kuningijos; žemesnieji būdavo baisiais ignorantais, taip kad stebūklu skaitė jų pasisekimą gydyme ir tūlus kanonizavo! Kartais draudžiama buvo vienuoliams ir kuningams praktikuoti mediciną (1131, 1162, 1212), bet veltui; o ypačiai chirurgiją (Ecclesiia abhorret a sanguine). Tarp augštesnės kuningijos būdavo ir gerų gydytojų (Jonas iš St. Amando, Petrus Hispanus, Simon de Cordo etc.), bet ir avantūristų (Wm de Beaufet, kanonikas Paryžiuje prie Philypo VI, kuris 1304 m. pakeitė praktiką episkopišku krėslu; Magister Wilhelm (1233), pirmas gydytojas Moravijoje, kuningas ir physicus Znaim'e etc.; Peter iš Aichšpalt, Bazelio vyskupas, kuris pasiųstas Romon išpiršti arkivyskupiją kam kitam, bet pagydęs papą Klemensą V nuo pripuolamo sirgulio pats sav įsigijo Mainz'o elektoratą!!. Kartais kuningai-gydytojai turėjo benificijas, už kurias jie privalė dovanai mokinti ir ligonius gydyti veltui, ko jie rods niekuomet nedarė. Todėl imperatorius Sigismundas 1406 m. liepė eiti pareigas ir pasakė: „Augštieji Magistri in Physica nė vieno negydo dovanai, ir todėl jie eina pragaran".

Svietiškiai gydytojai būdavo arba kommūnų gydytojais, ar didikų, ar privačiais. Taip, Lübeka 1316 m. turėjo chirurgą

metams už 16 markių, o 1477 m. phyziką ir chirurgą, kurie buvo tarybos nariais. Vienoje 1480 m. buvo 11 gydytojų (dar miestas buvo mažas) ant algų, už ką gydė bėdnuomenę dovanai. Münchene 2 miesto gydytoju 1325 m. gavo algos po 4 sv. sterl. (145 dol). Gydytojai prie valdančių dvarų dar geriau apmokami buvo. Žydai gydytojai, dėliai krikščionių persekiojimo, skaičiuje eina mažyn, šiaip jie buvo gydytojais imperatorių ir papų. 1267 m. Viennos konciliumas leidė jiems gydyti savo tautos ligonius, o ne šiaip žmones po bauda ištrėmimo. Pareiga gydytojo buvo ligoniui sunkiai įsirgus dalyvauti ligonio sakramentuose (ko žydai nedarė). Buvo ir pakrikštytų žydų (Hans iš Kostnitz Münchene 15-me amž.). Draudimas samdytis žydus-gydytojus pakartotas tapo synoduose Bambergo 1491 m. ir Passavos 1497 m. Čion ir senoms moterims uždrausta tapo praktikuoti. „Garsųs" gydytojai parkviesti pagydyti ligoniui gaudavo milžiniškas sumas: Taddeo iš Florencijos nuo papos Honorijaus IV ėmė po 100 raudonųjų kasdien, ir pagijus dar gavo 10.000 auksinų priedo.

Gydymo methodas anų dienų: ūroskopija, mystėriškas pulso čiupinėjimas, alchėmija, sympatiškas gydymas, prietarai ir astrologija. Gyduolės: žalčiai, rupūžės, mėšlas, brangakmeniai, mithridatikum, thėriak, užžadėjimas, arabų syrupai, pillės etc. Nuo apipenų: pakorina ligonį už kojų, išlupa akis (kad nuodai ištekėtų: imperatorius Albrechtas todėl buvo vienakys. O Byzantijos imperatorius Bazilius II liepė išlupti akis 15000 Bulgarų, paliekant po vieną akį vienam ant tūkstančio, kad nelaimingus parvestų namon pas savą carą, kuris juos pamatęs apalpo ir mirė į 2 dieni...). Gulėti arti šventųjų grabo arba praljsti pro grabo apačią giesmes giedant buvo brangintina remėdija (1342 m. Konrad iš Megenbergo keliavo iš Viennos į Regensburgą prie grabo šv. Ėrhardo, kad pagytų nuo hėmiplėgijos!). Vaistai buvo ruošiami sulig pozicija saulės, mėnulio ir žvaigždžių etc., bet dažnai atsižvelgiant į ligonio kišenę! Net viešas apgaulis buvo vartojamas (cp. Gaddesden ir k.). Senos moterys, piemenys, skūrlupiai, budeliai kaišiojo pirštus į medicinos praktiką. Bet buvo teisių ir sumanių gydytojų, kurių daugelis mirė besitriūsdami epidėmijose (Montpelliere, Venecijoje, Florencijoje etc.), kurie užsimovę kvapnias kaukes stengėsi savę apginti nuo užkrėtos...

Italijoje daug gydytojų užsiiminėjo chirurgija (Magistri in chirurgia, Chirurgi Physici), nors jiems tai užginta buvo. Buvo

ir chirurgi phlebotomatores. Francijoje augštesnieji chirurgai iš kollėgijos St. Côme (Pitardo įsteigtos 1260 m.) ar apsigyvendavo ant vietos ar keliaudavo aplinkui. Vokėje tokie chirurgai reti ir vėlai atsirado: Würzburge (1312 — 1321) Magister Sifridus „Pfaffenarzt", Meister Heinrich Regensburge, vėliau Pfolšpeundt ir Brunšvigk. Jie iškilo iš barberių ir maudynių užlaikytojų. Tarp jų buvo specialistai: herniotomistai (pvd. Preciani, Norsini) ir lithotomistai (Colot). Jie keliaudavo. Herniotomistai pavojingi, nes ir atstatomoje hernijoje jie mėgdavo drauge su hernija prašalinti testikula — taip iki 18-tam amž. Buvo ir priedvariniai chirurgai. Italijoje be herniotomistų šeimų buvo rhinoplastikai (pvd. Branca, Vianeo, Bojani) ir slaptos specialybės perdaviamos nuo vieno šeimos nario kitam.

Žaizdų gydymas, vėnesekcija, chirurgia minor, priklausė kam? o-gi chirurgi vulgares, barbiers-chirurgiens, chirurgiens de la courte robe: tai vis pusėtini ignorantai, kurie nuolatos vaidyjosi su augštesniaisiais chirurgais Paryžiuje ir buvo nevisados garbingai užstojami gydytojų fakultatės.

Anglijoje anksti buvo klėriški gydytojai, ir chirurgai „bonesetters", ir barberiai. Nuo 1461 m. chirurgai turėjo korporacijos teises, gautas rūpesčiu militario chirurgo Tamo Morestidės, ir gydytojų Jacques Fries bei Wm Hobbes, ir buvo po valdžia miesto magistratų. 1308 m. iš barberių chirurgų gildijos vienas buvo skiriamas barberių užžiūrėjimui, o 1369 m. kommisija iš 3 prisaikintų master-barberių. Galiaus 1376 m. kvotimų biūras įsteigtas tapo studentams chirurgijos minoris, kad atsikračius nuo senų moterių gydymų. 1540 m. atskyrė chirurgus nuo barberių, kurie tik dantis traukti tegali. 1544 m. chirurgams leista buvo atskira organizacija, ir tik 1745 m. Londono chirurgai galutinai atskirti tapo nuo barberių. Naujas čarteris chirurgų kollėgijai duotas tapo 1800 m.

Anglijoje anksti būta klėriškų veterinorių. „Kada pašauja arklį ar kitą gyvulį, paimk rūgštynių sėklų (rumex acetosa) ir kiek škotiško vaško; tegul kuningas ant jų atskaito 12 mišių, pridėk prie jų šventinto vandens, ir tatai pridėk arkliui". 1510 m. Thomas Fabyan paskirtas tapo Henrio VIII arklių veterinoriumi su alga 12 pensų dienai.

Vokėje barberiai ir maudytojai nuo 12-tojo amž. buvo vienatina medikų professija, jie buvo „begarbiai" = skūrlupiams, skerdikams, dūduotojams. Kada Austrijos kuningaikš-

tis Leopoldas 1194 m., turnamente krisdamas nuo arklio, nusilaužė koją (su komplikuota kojos fraktūra), tai barberiai be ceremonijos nukirto jam koją! Kada Valtheris von der Vogelveidė panorėjo operuoti perskeltą lūpą, tai Worms'e nebuvo kompetentiško „meisterio", ir po atliktos operacijos blogiau atrodė negu pirma. Tik 1406 m. imperatorius Venceslaus, įsimylėjęs į maudytojo dukrą, paskelbė maudynių laikytojus garbingais, bet veltui, nėsa pats sosto neteko šešeriems metams. (Iškilmingos praustuvės buvo daromos jaunikiui ir jaunajai prieš vestuvių naktį!). Ulmo miestas 1489 m. turėjo 168 pirtis: bėdiniems pirtis buvo dovanai teikiama.

Maudytojai — Badeknechte ir Bademägde — ar savininkais maudynių buvo ar nuomojo nuo miestų; jų skaičių ir privilėgijas skyrė magistratas ir gildija. Jų verslas: statyti taures ir kraują leisti. Gildijų reguliacijos išėjo vėlai 14-me amž., Würzburge vos 1515 m. Nuo 16-to amž. ima gaišti lėpra ir šiaip limpamos ligos. Juk ir budeliai priklausė prie medikų brolijos! Barberiai buvo lėprotikų prižiūrėtojais, jie buvo „Pestparpierer", gydė ir atidarinėjo pestilencijų skaudulius, vėliau gydė syphilį, buvo „Leibparpieren" pas didikus ir krovė turtus sav, pvd.: Oliver le Daim barberis Liudviko XIV, kuriam mirus jis tapo pakartas; Slaghoek, dėdė Dnėvekės, sugulovės Christiano II, Danijos karaliaus. Kartais barberiai gauna algą nuo miestų ir esti rašytojais: mokytas Hans Foltz iš Worms, barberis Nürenberge ir meistersingeris (pabaigoje 15-tojo amž.), rašęs apie balneologiją. Nuo 1424 m. imperialiuose miestuose buvo skiriami „Meisterärzte" su alga, kurie gydė bėdnuomenę.

„Fahrende Wundärzte" turguose turėjo šėtrus su bezdžionėmis ir juokdariais, apsirengę keistais rūbais pardavinėjo stebūklingas gyduoles: traukė dantis, operavo kataraktas etc. Buvo net tokių moterų, pvd. žydė Zerlinė Frankfurte 1428 m., kurią miestas galiaus paliuosavo nuo „miegamosios mokesnies" (žydų mokamos kasnakt). Galiaus įstatymai turėjo padaryti galą klastoms. Atsitiko, kad tūlas keliaujantis chirurgas, norėdamas pilvotam ponui Dedo II († 1190), Rochlitzo ir Croitzo grovui, pagelbėti nuo nutukimo (korpulencijos), perpiovė pilvą, ir tasai mirė ant vietos, o chirurgas pabėgo ir jo vardas nesužinomas liko.

Obstėtrika buvo rankose „rupių moterų", kurių Würzburge buvo penkios 14-me amž. ir gaudavo po 4 šilingus nuo gi-

mimo. Iš miesto joms neleista prasišalinti be burgomistro žinios. Pamokindavo jas klėras: pvd. Albertus Magnus. Kölno konciliumas 1280 m. nutarė, kad moterei ūmai mirus palage, bobutė pribuvėja turi burną atvirą laikyti sprudukliu, iki kūdikis taps išimtas cėzariškaje sekcija. Stebėtina, kad žydai šaukdavosi krikščionių bobutes, nors Talmudas uždraudžia. Operacijas kartais darydavo „keliaujantieji chirurgai". Viduramžiuose buvo ir moterys gydytojos: Mainze 1288 m., Frankfurte a/M 1391, ir daktarės Salernoje; žydė Würzburge 1419 m. gavo patentą nuo vyskupo tenpat.

Veterinarija buvo rankose nemokytų marescalci, marscalci, ar manescalci, tai vėl budelių ir skūrlupių. Gyvulius ar avis gydė skerdžiai, o arklius kalviai (= marescalci). Pferdearzt minimas Ulme 1388 m., Frankfurte a/M 1491 m.

Valstybės gydytojų nebuvo. 13-me amž. — anot Wormser Urkundenbuch (1886) — atsitikus vyrui neįgalint eiti maritalių pareigų, 7 matronos buvo skiriamos ištirti dalyką, ir jeigu jos rado žmoną ėsant merga, tad perskyros buvo daviamos (Romoje reikėjo 5 bobučių liudijimo). Šiaip gydytojai buvo skiriami (pvd. Hugo iš Lukkos 1249 m.), Innocentas III 1209 m. skyrė sulig kanoniškais įstatymais; miestuose tai physici publici, prisaikinami: Štrassburge 1328 m. Inspekcija daroma kūno sužeidimuose, mergų žagime (čion neįeina: jus primae noctis), bet ne autopsija praktikuojama. Be bavarų, Burgundų, Frieslando, Türingijos ir Normanų kodeksų, to reikalauja kanonų įstatymai (papų nustatymai 1250— 1282),kad už sužeidas galima būtų paskirti pabaudą piningais. Taip pat už apipenėjimą, ar sužagimą valgomų ar geriamų daigtų, pvd. vyno. Nuo Frederikio laikų pharmakijų inspekcija pridėta tapo prie viešųjų funkcijų gydytojų: Ulme 1426 m., Frankfurte a/M 1461, Berlyne 1499. Prisaikintieji chirurgai vartojami miestų ar dvarų (pvd. Châtelet Paryžiuje) kaipo med. expertai, jau 13-me amž. Francijoje ir Jeruzolimos karalijoje.

Physici militares, daugumoje chirurgai, iki 18-tam amž. skuto kareivių barzdas: „Feldšeerer" nuo Landsknechtų armijos 15-me amž. Imperatorius Konradas II 1038 m. turėjo lauko gydytoją Wipo, ir augštesni gydytojai ėjo su kryžeiviais ar su jų vadais. Pas italus buvo jūriniai gydytojai ant laivų (Hugo iš Lukkos kelionėje į Palaistiną, 1218—1221). Ir condottieri turėjo chirurgus, pvd. Braccio kareivija (1368—1424). Anglijos armijoje buvo militariški gydytojai nuo 13-to amž.: „karališkas gydy-

tojas", „karališkas chirurgas" su tarnais, su didelėmis algomis; nuo 15-to amž. lauko chirurgai ir be algos, bet gaudavo grobio dalį; armija turėjo savą lauko pharmakiją. Truputį vėliau Hispanija turėjo reguliarę systėmą militarės hygienos, su lauko hospitaliu. Vokiškųjų miestų armijoje buvo feldšeerer, pharmakija ir hospitalių vežimai.

Bagdade Harun al-Rašid pirmas įsteigė pharmakijas. Europoje nuo 12-to amž. pirmiau Kordovoj ir Tolėdo. Italijoje Rogeris paskelbė dekretus apie pharmakijas 1140 m., o Frederikis II 1224 m. paplatino reguliacijas aptiekoms: confectionarii ir stationarii. Francijoje nuo 13-to amž. buvo instrukcijos aptiekiams, kurie sudarė gildiją. Jie drauge su pirkliais laikė nustatytus svarslus Paryžiaus, o gydytojai buvo jų užžiūrėtojais. — Londone aptiekiaus krautuvė jau buvo 1345 m. Francijoje aptiekių priežiūrai įstatymas paskelbtas 1336 m.

Vaistus pirkdavo Frankfurto mūgėje: Peter Šmidt, aptiekius Kitzingene, 1474 m., pirkęs už 60 guldenų. Aptiekių metinės pajamos — 62 — 125 dol. Augsburge, o jau 875 dol. skaitėsi Kroizišku lobiu. Aptiekių ir kainų reguliacijos Štutgarte 1486 m., Štrassburge 1400 m. Vienuolynai turėjo mediko— botaniškus sodnus, Venecija įrengė viešą medicinišką daržą 1333 m.

Lūnatikai skaitėsi velnio apsėstais, ėjo kalėjiman, ar klėras kankino exortomis, konjuracijomis etc. Pirmieji beprocių namai įsteigti tapo Feltrėje, Italijoje; toliau Sevillėje 1409 m., Paduoje 1410, Saragossoje 1425, Tolėdo 1483 ir Fez'e 1492 m. Trukšmadarius dėjo į geležinius pančius ir kartais mušo. Religiškus lūnatikus skaitė dievinais. Tie asyliumai buvo lyg kalėjimai, o ne vietos gydymui ir globojimui nelaimingų: be drapanų, supančioti raičiojosi bepročiai, apsiteršę, iki gyvi! Tik Islandijoje jie buvo žmoniškiau užlaikomi.

Viduramžiuose imta išskirti ligonius ir kvarantinuoti nuo limpamų ligų. Tai daryta pastebėjus, kad marai užsikrečiami ir atvežami laivais. Laivais juk jie užnešta iš Krimo į Venėciją, ir iš Anglijos į Norvėgiją. Venecijoje 1348 m. įsteigtas tapo Supervizijos Biūras, lyg hygienos taryba, kas patarnavo modeliu Italijai ir Vokietijai. Majorkoj 1374 m. komitėtas po vada gydytojo Lucieno Colomines tapo paskirtas su plačiais įgaliojimais: be jų žinios laivai negalėjo iškraustyti keleivių nė jų važtos. Nužiūrėtieji laivai sulaikomi 40 dienų kvarantanai. Tokiu būdu Milanas 1350 m. izoliacija apsigynė nuo marų,

mėgino Reggio 1374 m. Paryžiuje sanitarinė komisija 1350 m., ir sanitarinė taryba Venėcijoje 1485 m. Buvo taip-gi reguliacijos dėl pardavimo sužagto maisto ir blogo maisto. Taip vad. Sibenzüchteriai 14-me amž. Štrassburge užveizdėjo moralius ir sanitarinius santykius populiacijos.

Bet-gi daug gero, rasi, reguliacijos nepadarė, nės kapinės gulėjo viduryje miesto...

D-ro J. Šliūpo Lietuvoje išleistos knygos:

1. Šis-tas iš pasaulinės prekybos historijos 3 lit.—ct.
2. Historija Minties Laisvės . . . . . 3 „ — „
3. Palyginamoji Religija D-ro Carpenterio 4 „ — „
4. Prigimtinė Moralybė (II-ras pataisytas leidimas) 1 „ — „
5. Jaunatvė–gyvenimo pavasaris (illiustruota) 5 „ — „
6. Hygiėna arba sveikatos dėsnių mokslas (gausiai illiustruota su audeklo viršeliu). . . . 12 „ 50 „
7. Valstybė ir jos uždaviniai. . . . . 3 „ — „
8. Jėzus Kristus ir Šv. Romos Inkvizicija — „ 60 „
9. Moteriškės Religija . . . . . 2 „ — „
10. Tikri ir netikri šventieji (konfiskuota)
11. Lietuvių bei Latvių sąjunga ir sąjungos projektas . . . . . 1 „ — „
12. Lietuvių, Latvių bei Prūsų arba Baltų ir jų prosenių Mythologija . . . . . 6 „ — „
13. Rįžkimėsi būti sveiki . . . . . — „ 60 „
14. Senovės ir Viduramžių Medicinos Historija 12 „ — „
15. Katalikų bažnyčios veikimas Nepriklausomoj Lietuvoj (1919 iki 1933 m.) (spaudoj)